

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार
पुस्तकालय

R

विषय संख्या

292

पुस्तक संख्या

2iv

आगत पंजिका संख्या

पुस्तक पर किसी प्रकार का
निशान लगाना वर्जित है। कृपया
१५ दिन से अधिक समय तक पुस्तक
अपने पास न रखें 182222

गुरुकुल विद्यापीठ की जगह है

गुरुकुल विद्यापीठ की जगह है
CIN

मुखकुल व

विषय :

पुस्तक

आगत

पुस

निशान

१५ दिन

अपने

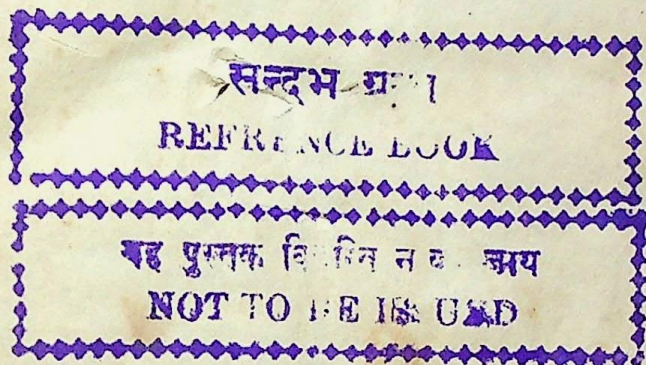
272

92

272

2 IV (8)

62422

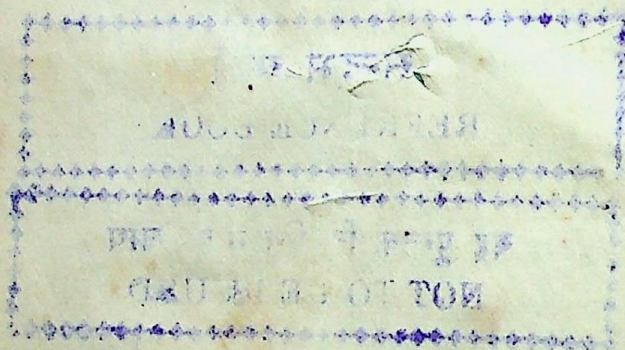
42559

मुख

५३

वि
पु
आ

नि
१५
अप

212
~~33~~
 92

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

५२५५४

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
 यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
 यस्य निःस्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
 निर्भमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहंस्वर ॥

पंचमे ऋद्धे प्रथमेनुवाके पूर्वमष्टौ सूक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्ने हविष्मन्त
 इति सप्तमं नवमं सूक्तमावेयस्य गयत्वापि । सप्तमीपंचम्यौ पंक्ती शिष्टा अनुष्टुभः ।
 अग्निदेवता । तथा चानुक्तस्यते । त्वामग्ने गयोऽत्यापंचम्यौ पंक्ती इति ॥ प्रातरनु-
 वाक आश्विनस्यो चेतदादिके द्वे सूक्ते शंसतोये । तथैव सूक्तितं । त्वामग्ने हविष्मन्त
 सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

त्वामग्ने हविष्मन्तो देवं मर्तांस ईडते ।

मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वक्ष्यानुषक् ॥ १

त्वा । अग्ने । हविष्मन्तः । देवं । मर्तांसः । ईडते ।

मन्ये । त्वा । जातवेदसं । सः । हव्या । वक्षि ।

आनुषक् ॥ १

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मन्तो होमसाधनद्रव्यसमेता मर्तांसो मन्या
 ईडते । स्तुवन्ति । अहं च जातवेदसं । जातसुत्यज्ञं चराचरं भूतजातं वेत्तीति
 जातवेदाः । अथवा जातानि स्यावरजंगात्मात्मान्येन विनुरिति जातवेदाः । यद्वा

२

ऋग्वेदः ।

वेद इति धननाम । जातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः । एवंविधं त्वा त्वां
 मन्दे । स्तौमि । अनिरत्र स्तुत्यर्थे वर्तते धातुनासनेकार्थत्वात् । स त्वं हव्या हवन-
 साधनानि हवींश्चातुषक् निरंतरतयातुषक्तं यथा तथा वक्षि । वक्षसि ॥ हविष्मन्तः ।
 हविःशब्द औणादिकइस्प्रत्ययांतात्वप्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः । यदस्यास्तीति मतुप् ।
 पदसंज्ञाया अपवादत्वेन तसौ सत्वर्थ इति भसंज्ञायां क्त्वाभावः । मतुप्जसोरनु-
 दात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एष शिष्यते । देवं । अच्प्रत्ययांतात्वाद्देवशब्दोऽंतोदात्तः ।
 मतांसः । सृङ् प्राणत्यागे । असिहसिसृङित्वादिना तन् । गुणः । मतः । जसेरलुक् ।
 मतांसः । निच्चादाद्युदात्तः । इङते । ईड स्तुतौ । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्मने-
 पदेष्वनतो भेरेत्वं । अत्र डकारस्याप्येतदप्रदायप्राप्नो डकारः । लसार्वधातुकातु-
 दात्तत्वेन धातुस्वरै प्राप्न आष्टमिको निघातः । सुत्ये । श्यनो निच्चादाद्युदात्तत्वं ।
 त्वा । युषि मिश्रणे । मदिकप्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः । त्वभावेक-
 वचन इति सपयंतस्य त्वादेशः । द्वितीयायां च । पा० ७. २. ८७ । इत्याकारः ।
 एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशोऽप्युदात्त एव । त्वाभौ द्वितीयाया इति त्वादेशः ।
 स्यानिबद्धविनांतोदात्तत्वे प्राप्तेऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । जातवेदसं ।
 जनी प्रादुर्भावे । क्तः । स्त्रीदितो निष्ठायागितीट्प्रतिषेधः । जनसनखनां सन्भलो-
 रित्वात्वं । प्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः । वेदस्शब्दोऽत्यसुन्प्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः । कभं-
 धारयपक्षे समासांतोदात्तापवादत्वेन तत्परूपे तुल्यार्थेत्वादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरै
 प्राप्ते ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तदपवादत्वेन गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं
 चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वक्ष्मिहिपक्षे वक्ष्मिहो प्रकृतिः पूर्वपदमिति ।
 हव्या । हवमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे य इत्यनुवर्तमाने वंदसि चेति यः । सक्तत्वाच्छिरा-
 देशः । जेम्बंदसि वक्ष्मिहमिति लोपः । प्रत्ययलक्षणेन नुम् । दीर्घनलोपो । प्रत्य-
 यस्वरैणांतोदात्तः । चि । वक्ष प्रापयै । सिप् । लुगलुट्ता वक्ष्मं वंदसीति ।
 शपो लुक् । टत्वकत्वपत्वानि । सिपः पिच्चादनुदात्तत्वेन धातुस्वरैणाद्युदात्तत्वे प्राप्ते
 निघातः । आतुषक् । अनुपूर्वस्य षजोः क्तिप् । नकारलोपः कृत्यं च । धात्वादेः
 सकारस्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना पत्वं । दीर्घश्चान्दसः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निर्हीता दास्यतः क्षयस्य वृत्तवर्द्धिषः ।

सं यज्ञासञ्चरति यं सं वाजांसः अवस्त्वः ॥ २

अग्निः । होता । दास्यतः । जयस्य । वृक्तवर्हिषः ।

सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः । अवस्यवः ॥ २

यमग्निं यज्ञासः सर्वे यज्ञाः संचरन्ति संहिता गच्छन्ति । अवस्यवो यज्ञमानस्य प्रभूतां कीर्त्तिं संपादयन्तो वाजासो हवींषि यमग्निं संचरन्ति प्राप्नुवन्ति । एवं विशिष्टोऽग्निर्दास्यतो हविःप्रजो पथादिदानवतो वृक्तवर्हिषः । वृक्तानि लूनानि वर्हिषि दर्भा येनासो वृक्तवर्हिः । तस्य जयस्य । जियन्ति निवसन्त्यस्मिन् स्वर्गसाधनफलानीति जयः । तस्य यज्ञमानस्य यागार्थं होता देवानामाहुता भवति ॥ दास्यतः । दा दाने । अस्तुप्रत्ययांतः । गतुपोऽदुपधात्वाद्धत्वं । धातुस्वरैणाद्युदात्त एव । जयस्य । चि निवासगत्योः । जयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं । वृक्तवर्हिषः । वृजो वषेने । वषेनमलोपचाराच्चेदनं । निष्टा । प्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः । बल्लजो-हित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यज्ञयाचेत्यादिना नङ्प्रत्ययांतो-ऽंतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षणयोः । अदुपदेप्तात्सर्वधातुकानुदात्तत्वं ॥ यदृक्ताच्चित्पमिति निघाताभावः । वाजासः । वजेषञ् । वाजः । कर्षात्त्वत् इत्यन्तो-दात्तत्वं । खांदसत्वात् जित्यादिनिन्त्यगित्याद्युदात्तः । अवस्यवः । वंदसि परेच्छामा-मिति क्यच् । क्यच्च्दसौत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत अ यं शिशुं यथा नवं जनिष्टारणी ।

धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ३

उत । अ । यं । शिशुं । यथा । नवं । जनिष्ट । अरणी इति ॥

धर्तारं । मानुषीणां । विशां । अग्निं । स्वध्वरं ॥ ३

उत अ अपि च मानुषीणां मनोजातानां विशां । विशन्ति प्रविशन्ति गर्भाशय-मिति विशः प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकहारेण शरीरधातूनां पोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतनं शिशुं यथा अप्रत्यक्षजनिष्ट अजनिषातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमसृज्यतामिच्छन्तः ॥

शिशुः । शो तनूकरण । आदेवेत्यादिना आत्वं । शः कित्त्वन्वेत्यप्रत्ययः सन्दङ्गा-
 यश्च । द्विर्भावोऽभ्यासश्च ह्रस्वश्च । सन्त्यत इतीत्वं । आतो धातोर्गत्याकारलोपः ।
 निष्ठादाद्युदात्तः । यथा । यथेति पदांत इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी
 प्रादुर्भावे । कुङ् । छादसत्वाद्ब्रजनव्यत्ययः । अरणी ऋ गतौ । अतिष्ठष्टष्टव्यव्यवि-
 तृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यासमिति गच्छत्वग्निरित्यरणी । कथमपादा-
 नायं औष्णादिकोऽग्निः । ताभ्यामन्यत्रोष्णादयः । पा० ३, ४, ७५ । इति नियमाद्धी-
 मादित्वात्सिद्धं । मानुषीणां । मनोजातावच्यतौ पुक्त्वेत्यज्प्रत्ययः पुगागमश्च ।
 त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं । विशां । विश प्रवेशने । कतरि द्विप् । सावेकाश्च
 इति विभक्तेरुदात्तत्वं । स्वध्वरं । हिंसार्थस्य ध्वरतेः पचाद्यच् । न पिद्यते ध्वरो
 यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बह्व्रीहिसरापषादत्वेन नञ्बुभ्यामित्यन्तोदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्म दुर्गभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां ।

पुरु यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां ।

पुरु । यः । दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न ।

यवसे ॥ ४

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा आस्तादितादिगति-
 विशेषेण यक्रगमनानामश्वानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इव । अशिक्षितबालाश्च
 इव वा दुर्गभीयसे । दुखेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वुत्तमं बहूनि वनः वनानि दग्धासि
 दाहको भवसि । कथमिव । यवसे त्वये पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यन्तचुधार्तः
 पशुस्तिवृषविषये त्रिष्टुप् सन् यया सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गभीयस । अह
 उपादाने । यक् । ब्रूष ईडित्यनुदत्तौ बहुलं छंदसोतीडागमः । यहीत्यादिना
 संसारणं । ह्ययहोर्म्यं दसोति भकारः निघातः । ह्यार्याणां । हृ कौटिले ।
 अहलोखत् । आदिर्द्विः । तित्त्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पृ पालनपूरणयोः ।
 पृभिर्दिव्यधिष्टधिष्टपिष्टिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदाद्यपूर्वलोत्थत्वं । प्रत्ययस्वरैणां तो-
 दात्तत्वं । असि । यद्वास्तान्नित्यमिति न निघातः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५

॥ अथ यंचमी ॥

अथ स्म यस्यार्चयः सम्यक् संयंति धूमिनः ।

यद्दीमहं त्वितो दिव्युष धाते व धमंति शिशौते धातरौ यथा ॥ ५

अथ । स्म । यस्य । अर्चयः । सम्यक् । संयंति । धूमिनः ।

यत् । इ । अहं । त्वितः । दिवि । उत्त । धाताऽऽव । धनंति ।

शिशौते । धातरि । यथा ॥ ५

अथ स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याग्नेरर्चयोऽर्चीषि सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः प्राप्नुयंति त्वितस्त्रिषु स्थानेषु ततो व्याप्तः त्रीणि स्थानानि वातीत्य दिव्यं त्वरिचे यद्यदा ईमयमात्मानमुपधमति उपधमयति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गच्छन्तीत्यर्थः । कथमिव । धातेऽ । कर्मरौ यथा भस्त्रादिभिरग्निं संवधयति तद्वत्त्वात्मानं वधयतीत्यर्थः । किंच धातरि यथा । यथा ध्यातृसमीपे विद्यमानौऽग्निस्तेन ध्यायमान आत्मानं शिशौते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्त्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहेति पाददूरणः ॥ यंति । इण् गतौ । यच्छब्दयोगाच्चिधाताभावः । शिशौते । शो तनूकरणे । व्यत्ययेनात्मनेपदी । स्त्रावित्यनुवर्तमाने बहुलं वंदसीति पिकरणस्य स्तुः । आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं । स्त्राविति द्विवचनं । बहुलं वंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । सत्वे अभ्यससंज्ञायामात ई हल्यघोरितीत्वं । तिङ् उच्चरत्वाच्चिधाताभावः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवाहमंग्न जतिभिर्मितस्य च प्रशंस्तिभिः ।

हेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६

तवं । चहं । अग्ने । जतिभिः । मितस्य । च । प्रशंस्तिभिः ।

हेषऽयुतः । न । दुऽदृता । तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६

हे अग्ने मितस्य सर्वेषां मितभूतस्य तवोतिभिर्धुक्कर्तृकरणैर्धुक्प्रशंस्तिभिर्वासात्कृतैः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृ-

ऋग्वेदः ।

कानि पापसाधनकर्माणि हेषोयुतो न द्वेषयुक्तान् शत्रूनिव तृयाम् । तरेयम् । अयमर्थः ।
 तद्वच्चैस्त्वत्संबन्धित्वमिति वाचाभ्यन्तरशत्रून् तरेयमित्यर्थः ॥ जतिभिः । अप
 रक्षणे । क्तिन् । ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवाद्युपधायाश्चेत्युट् । जतिधूतिसातिहेतिकीर्त्त-
 यश्चेत्यन्तोदात्तो निपातितः । प्रशस्तिभिः । अन्त् । स्तुतौ । क्तिन् । ऋदुत्तरपद-
 प्रकृतिस्तरापवादत्वेन तादौ च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं । द्वेषोयुतः । द्विष
 अप्रोतौ । भावेऽसुगमत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि क्तिप् । लृक् । ऋदुत्तरपदप्रकृति-
 स्तरत्वं । तृयाम् । तृ सुवनतरणयोः प्रार्थनायां लिङ् । यासुट् । लिङः सलोपोऽ-
 नन्त्यस्येति सकारलोपः । वङ्गलं वंदस्येति शपो लृक् । उदोच्छ्रपूर्वस्य वङ्गलं वंदस्यो-
 त्यत्वं । यासुडागमस्योदात्तत्वाच्चेपनिघातः । अपादादाविति प्रतिषेधाज्जिघाता-
 भावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो अग्ने अभी नरो रयिं सहस्र आ भर ।

स चेपयत् पोषयद्वाजस्य सातये उत्तैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७

तं । नः । अग्ने । अभि । नरः । रयिं । सहस्रः । आ । भर ।

सः । चेपयत् । सः । पोषयत् । सुवत् । वाजस्य । सातये ।

उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७

हे अग्ने सप्तमो वलवन्नरो हविषा नेतारो नोऽस्माकं त रयिं लोके प्रसिद्धं
 पश्वादिलक्षणं धनमभ्याभर धनमभ्याभर । आभिसुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽग्निः
 चेपयत् । अस्मादीयान् शत्रून् चेपयत् । सोऽग्निः पोषयत् । अस्मान्पोषयत् । वाज-
 स्याच्चस्य सातये लाभाय सुवत् । भवत् । उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु
 नोऽस्माकं वृधे समृद्धय एधि । भव । संप्राप्ते शत्रुविजयार्थं स त्वं समृद्धिं कुर्वित्यर्थः ॥
 सहस्रः । षड् वर्षणे । असुन् सदृश्येन शत्रूनि स ह्यो बलं । गतुप् । सादुपधाया
 इति वत् । गतुषसो रुः संबुद्धौ वंदस्येति रुत्वं । आनन्तित्यस्य चेति निघातः ।
 चेपयत् । क्षिप प्रेरणे । षिजन्ताङ्गेट् । इतश्च लोपः लेटोऽडाटाकित्यडाचसः ।
 यप्युपायादेशो पररूपत्वं च । पोषयत् । पुष पुष्टौ । दुवत् । भू सत्तायां । सूसुषो-
 ष्तिङ्गोति युष्मत्प्रतिषेधः । चवङ् । एधि । असु सक्ति । असोरेवाभ्यासलोपश्चेत्येतत् ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

७

नस्यासिद्धत्वाद्भरत्यो हेर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । ष्ठसु पदादिष्वित्यादिना
 घृतनाशब्दस्य घृदादेशः । सावेकाच्चादंतोदात्तत्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

अग्न ओजिष्ठमिति सप्तचं दशमं सूक्तं । ऋष्यादि विनियोगस्य पूर्ववत् । चतुर्थी-
 सप्तम्यो पंक्तौ । अग्न ओजिष्ठमंत्याचतुर्थी चेत्यनुक्रांत ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमग्निगो ।

प्र नो राया परीणसा रत्नि वाजाय पंथां ॥ १

अग्ने । ओजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अग्निगो ।

इत्यग्निगो ।

प्र । नः । राया । परीणसा । रत्नि । वाजाय । पंथां ॥ १

हे अग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं । द्योतते कटकसुकुटादिरूपेण सर्वं प्रकाशत
 इति द्युम्नं धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अग्निगो अहतगमन । अहतमप्र-
 तिहतं गमनं यस्येत्यहता अनिवारिता गावो ररस्यो यस्येति बाहतगुरग्निगुः ।
 तस्य संबोधनं । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेण
 योजय । वाजावाचलाभाय पंथां पंथानमस्तस्य मत्समीपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्नि
 विलिख । कुर्वित्यर्थः ओजिष्ठं ॥ उज्ज आजवे । उज्ज्वलोपयेत्यसुन् बलोपस्य ।
 गुणः । औजः । तदस्यास्तोत्र्यर्थेऽस्मायामेधेत्यादिना विनिः । अतिशयान इहन् ।
 विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । द्युम्नं । द्युत दीप्तावित्य-
 स्माह्वातोः सुम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना । नक्प्रत्ययो मकारस्यांतादेशो निपात्यते । प्रत्यय
 स्वरेणांतोदात्तः । अग्निगो । अहतशब्दस्य अग्रदेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्वं ।
 आभन्वितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽत्र व्याख्यर्थो धातुनामनेकार्थत्वात् ।
 अस्यात्पदादिलक्षणो भावे क्तिप् । परि प्राप्तं नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं ।
 उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वं । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परेणसंति प्रत्युपसर्गसंज्ञा
 नास्ति यत्क्रियायुक्तास्तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १. ४. ६०. ३. इति न्यायात् ।
 असः कथं णत्वं । एवं तद्व्युपसर्गाद्दृङ्लमिति वचनात् णसो णत्वं भविष्यति ।
 निपातस्य चेति पूर्वपदस्य दोषः । बह्व्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृतिसंरत्नं । रत्नि ।

८

ऋग्वेदः ।

रद विवेखने । भौवादिकः । वङ्गलं वंदसीति शपो लुक् । पादादित्वाच्चाता-
भावः । पंधां । द्वितीयैकवचन इतोऽत् सर्वनामस्थान इत्यत् । नकारलोपम्कांदसः ।
पधिमयोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना ।

त्वे असुर्यः । मारुहत्क्राणा मितो न यज्ञियः ॥ २

त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना ।

त्वे इति । असुर्यः । आ । मारुहत् । क्राणा । मितः । न ।

यज्ञियः ॥ २

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्म-
णास्त्वृतेन यज्ञादिव्यापारेण प्रीतः सन् दक्षस्य वलस्य धनस्य वा मंहना मंहनं
नाम दानं कुर्वन्ति शेषः । यतः कारणाच्चे त्वय्यसुर्यमसुरम् वलमारुहत् आरुहं
अतो मितो न सूर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदन-
लक्षणाणि कर्मानि कुर्वाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितस्याद्युदात्तत्वं क्रत्वा । दुष्कृ-
करणे । कृजः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारी गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः ।
क्रतुः कर्म । तृतीयैकवचने जसादिषु वावचनमिति ऋग्वेदनाञ्जाभावाभावः । दक्षस्य ।
दक्ष गतिहिंसनयोः दक्ष्यन्ते हिंक्षन्तेनेन शत्वव इति दक्षं वलं । करणाधिकर-
णयोश्चेति षञ् । जिह्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिदानकर्मां । सुपां सुबुगित्या
कारादेशः । त्वे । सुपां सुबुगित्यादिना डेः श्रेष्ठादेशः । सुवादेशत्वादनुदात्तः ।
त्वय्यद्भुतः प्रत्ययसरेणातोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशाद्युदात्तत्वं ।
मारुहत् । रुद्धेधांतोर्लङि कम्बुद्विभ्ययंदसीसि त्तेरङ्देशः । डिच्चाङ्गुणाभावः ।
क्राणा । दुष्कृ करणे । शानच् । वङ्गलं वंदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः ।
सुपां सुबुगित्यात्वं । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञमहंतोत्यस्मिन्नर्थे यज्ञ-
त्विभ्यां षष्ठ्याविति वः । प्रत्ययसरेणातोदात्तः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

८

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं गो अग्ने एषां गयं पुष्टिं च वर्धय ।

ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यामशुः ॥ ३

त्वं । नः । अग्ने । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय ।

ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः । मघानि । आशुः ॥ ३

हे अग्ने त्वत्प्रेषां नक्षत्रस्तावकानामस्त्याकं गयं । गम्यते निवासावेति गयं गृहं
 गीयते स्तूयत इति वा गयं धनं । पुष्टिं च गवादिप्रियया पुष्टिं च वर्धय । प्रापय ।
 वृद्धिं प्रापय । ये श्लोके प्रसिद्धाः सूरयो लक्ष्यवर्णा नरः स्तोतारो वनुष्याः स्तोमेभिः
 स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि गन्धनीयानि गवादिधनानि यथा प्राशयुः प्राशु वन् तद्वत्तु यमपी-
 त्यर्थः ॥ गयं । गृहपक्षे गमेरग्न्यादयचेति यत्प्रत्ययांतो मकारलोपश्च निपात्यते ।
 धनपक्षे गा स्तुतौ । अज्ञाद्यत्प्रत्ययः । ह्रस्वतुं । यतोऽनाव इत्याद्युदात्ततुं । पुष्टिं ।
 ध्रुव पुष्टौ । स्त्रियां क्तिन् । ज्ञादसत्तादंतोदात्ततुं । स्तोमेभिः । वृद्धं स्तुतौ ।
 अतिस्तुल्य इत्यादिना भन् । गुणः । निष्ठादाद्युदात्तः । आशुः अशू व्याप्तौ ।
 लिट् । द्विवचनं । वृत्तादिशेषः । अत आदेरित्यात् । अश्रोतेचेति सुडांगमः ।
 निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अग्ने चंद्र ते गिरः शुभंत्यश्वराधसः ।

शुभेभिः शुभिणो नरो दिवस्येषां बृहत् कीर्तिर्वोधति

ताना ॥ ४

ये । अग्ने । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वराधसः ।

शुभेभिः । शुभिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् ।

सुकीर्तिः । बोधति । ताना ॥ ४

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्तत्त्वबन्धिस्तोत्ररूपा
 वाक्शः शुभंति शोभनाः कुर्वेति तेऽश्वराधसाऽश्वधना भवन्ति । एतेन सन्निहितरूपकक्ष्यते ।
 किंश्च शुभिणो बलपंतः पंत शुभेभिः शुभैः स्वकीयैर्बलैः सन्नैः यत्तु शोषका

१०

ऋग्वेदः ।

भवति । येषां तत्सर्वं न भिन्नं स्तव्यं कुर्यात्तां दिव्यदाकाशादपि बृहन्नाहती सुकोत्ति-
भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्त्तिर्भवतीत्यर्थः । एवंविधं तं गयस्त्वन आत्मना
स्त्वयेव बोधति । बोधयति ॥ शुभंति । शुभ शुक्ल दोषौ । तदादिः । पादादित्वा-
न्निवाताभावः । तसार्वाधातुकात्तुदात्तत्वे प्राप्ते सति शिष्टत्वादिकरणस्वर एव ।
अश्वराधसः । अश्व व्याघ्रौ । अश्वमुषोत्यादिना क्तन् । अश्व ते व्याघ्रोत्यध्वानमित्यश्वः ।
निष्ठादाद्युदात्तः । राध साधुसंसिद्धौ । असुन् । राधूवंति साधयत्यनेन धर्मादी-
नोति राधो धनं । वक्तुमोहित्यात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह बृह्मि बृहौ ।
बृह । बृहोपो लोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । वूध अवगमने । ख्यंतात् यपि
कृते तस्य छंदस्त्वय्येति सार्वाधातुकसंज्ञायां णिलोपः । यदृत्तात्तिव्यमिति निवाता-
भावः । पातुस्वरैषाद्युदात्तः । त्वना । जंतेष्वाद्यादेरात्मन इत्याकारलोपः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्वे अग्ने अर्चयो भ्राजंतो यंति धृष्णुया ।

परिजमानो न विद्युतः खानो रथो न वाजयुः ॥ ४

तव । त्वे । अग्ने । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णुया ।

परिजमानः । न । विद्युतः । खानः । रथः । न ।

वाजयुः ॥ ५

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्येते प्रतिष्ठा अर्च-
यस्त्वदीया रक्षयो यंति । सर्वतो गच्छंति । कथमिव । परिजमानः परितो संत्यः
सर्वतो व्याप्ता विद्युतो नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः । खानः शब्दाय-
मानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्तनाधिक्य उक्तं । वाजयुनं अक्षकाम इवाक्षार्थं
युद्धेषु यत्प्रविजयाय वया प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाहुतिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥
यंति । इण् गतो । धृष्णुया । जिघृषा प्रागल्भ्ये । त्वसिगृध्रिघृषीत्यादिना
ङ्गप्रत्ययः । आदित्य । पा० ७. २. १६. । इतीट्प्रतिषेधः वक्तुवचने सुपां सुषु-
गित्यादिना याजादेशः । चित्, इत्यंतोदात्तत्वं । परिजमानः । अज व्रज गतौ ।
परिपूर्वाभातोरन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति सनिन् । अकारलोपश्छांदसः । निष्ठादाद्यु-
दात्तः । वाजयुः । वाजमात्मन इच्छतीति क्यच् । न छंदस्युपत्येतीतदीर्घयोः
प्रतिषेधः । क्यच्छंदस्योत्पत्ययः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो अग्ने जतये सवाधसश्च रातये ।

अस्माकांसश्च सूर्यो विश्वा आशास्तरीषणि ॥ ६

सु । नः । अग्ने । जतये । सवाधसः । च । रातये ।

अस्माकांसः । च । सूर्यः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ६

हे अग्ने नोऽस्माकं सु क्षिप्रमृतये रक्षायै भव । सवाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तवाध-
सहितश्च च रातये धनानां दानाय भव । किंच अस्माकासोऽस्माकाः पुत्रमित्रादयः
सूर्यः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिशस्तरीषणि । तासां तरणे क्षमा भवन्तु ।
अथवा आशाः कांशाः । अथमर्थः । स्नाभिलषितप्रशस्तसमस्तवस्तुसंपादनं कुर्वित्यर्थः ।
सवाधसः । वाधेरस्तुन् । वाधसा सह वर्तत इति सवाधाः । योपसर्जनस्येति सहस्र
सभावः । लघुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये । रा दाने । क्षिन् । अन्ते वृषेपचमन-
विदभूवोरा उदात्तइत्यंतोदात्तः । अस्माकासः । तस्मिन्नपि च युष्मास्माकावित्यपि
कतेऽस्माकादेशः । आंदासत्वादणो लोपः । बहुवचनेऽनुगागमः । षष्ठीबहुवचने मध्यो-
दात्तत्वेन दृष्टत्वाच्चयाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विश्वेरशिषुषीत्यादि
क्षन् । निष्ठादाद्युदात्तः । तरीषणि । तृ लृषनतरणयोः कृतृभ्यामीषन् । ७०
४. २६. । इतीषन् । बहुलवचनत्वे लोपाभावः । अंतोदात्त- म्हादसः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं नो अग्ने अंगिरः स्तुतः स्तवान् आ भर ।

होतृर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उत्तैधि पृत्सु

नो वृधे ॥ ७

त्वं । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्तवानः । आ । भर ।

होतः । विभ्वा सह । रयिं । स्तोतृभ्यः । स्तवसे । च । नः ।

उत । एधि । वृत्सु । नः । वृधे ॥ ७

हे अग्ने अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽयमग्निरंगिरा इत्युच्यते । हे अंगिरः पूर्वैः पुरातनैर्भर्षिभिः स्तुतः स्तवान इदानीतनैश्च स्तुयमानस्त्वं विश्वसङ्गं महतामप्यभिवितारं । अभिववहेतुत्वादभिववित् धनमुच्यते । रभिं धनं नोऽस्माकमाभर । आहर । हे होतर्देवाग्राह्यातः स्तोत्रभ्यो नोऽस्माकं स्तवसे स्तोत्रं सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उत अपि च एतस्य पुत्रेषु नोऽस्माकं वृषे सन्तु वयं शधि । भव ॥ स्तवानः । एज् स्तुतो । शानवि कर्माणि व्यत्ययेन भप् प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विश्वासङ्गं । संहितायां विभूनामिति मणीवज्जवचनस्य सुपागित्वादिना आकारादेशः । तत्पूर्वे कृति वज्जलमिति मञ्चा अलुक् । पदकारास्तु विपूर्वाङ्गवतैरगागसेऽन्धेमापि दृश्यत इति दीर्घत्वं च भत्वावग्रहं कुर्वन्ति । वज्जवचनपदप्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । एज् स्तुतो । तुमर्घेऽन्तेप्रत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः ॥

॥ इति षष्ठ्यंश्च प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

जनस्य गोपा इति ऋद्धमेकादशं सूक्तमात्रेयस्य सुतंभरस्त्वापि जागतमाग्नेयं । तथा चातुक्रांतं । जनस्य षट् सुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनयज्ञे चास्य सूक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामग्नं ऋताययः । चा० ४. १३. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृ विरग्निः सुदक्षः सुविताय

नम्यसे ।

एतप्रतीको वृद्धता दिविस्पृष्टा ह्युमहि माति भरतेभ्यः सुचिः ॥ १

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृ विः । अग्निः । सुदक्षः ।

सुविताय । नम्यसे ।

एतप्रतीकः । वृद्धता । दिविस्पृष्टा । ह्युमत । वि । माति ।

भरतेभ्यः । सुचिः ॥ १

जनस्य गोमा गोपायिता रक्षिता जागृविजांगरणशीलः सदा प्रवृद्धः सुदक्षः सुवचः सविः ज्ञावनीयवला सोऽग्निर्नम्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कल्याणाया-
यमिष्ट । तातः । एतप्रतीको एतेन प्रज्वलितांगो वृद्धता महता दिविस्पृष्टाभ्र-
वि-

हेनातेजसा युक्तः युचिः युच एव विधोऽग्निभरतेभ्य ऋषिभ्यस्तदर्थं यूनहीनि-
जद्वया भवति तथा विभाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । सुपूरण्ये । आचप्रत्ययः ।
गोपावतैः क्षिप् । परतादतो खोपः । अतः परतादष्टकखोपे लते पणान्नयतात्
प्रत्ययलक्षणाभावेन यखोपो न स्यात् । खोपो व्योमं लीति प्रथमं खोपप्रहणालक्ष-
पकाद्यखोप एव भवति । खोपाजादेशस्य यखोपविधि प्रति न स्थानिवद्भावः ।
प्रत्ययस्वरः । जागृषिः । जागृ निद्राक्षये । जृगृक्ष्णजागृष्यः क्षिजिति क्षिप्रप्रत्ययः ।
जाग्रोऽविचिण्णलुङ्गित्स्त्विति प्रतिषेधाद्गुणाभावः । निद्रादाद्युदात्तः । सुदृषः ।
आद्युदात्तं ह्यच् छंदसोत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुविताय । तन्वादीनां छंदसुपसं-
स्थानमिति सोरुषवादेशः । सुपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । नव्यसे ।
नवशब्दादातिशयनेऽर्थं ईयसुप्रत्ययः । ईकारखोपस्य छंदः । अतो खोपः ।
आद्युदात्तः । दिदिस्त्रया । हृष्टुभ्यां छेदपसंस्थाननित्यबुक् । ऊटुत्तरपदप्रकृति-
करत्वं । यूनत् । ह्रस्वतुभ्यां नतुविति ह्रस्वात्परक नतुपोऽदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषथ्ये समीधरे ।

इंद्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सोदन्ति होता यजयाय

सुक्रतुः ॥ १

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरोऽहितं । अग्निं । नरः ।

त्रिऽसथ्ये । सं । ईधरे ।

इंद्रेण । देवैः । सरथं । सः । बर्हिषि । सोदत् । नि ।

होता । यजयाय । सुक्रतुः ॥ २

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैः पुरस्कृतमिंद्रेण
देवैश्च सरथं तेषां गान्धत्वात्पुनरयमग्निं त्रिषथ्ये त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं
समीधरे । समीधत । सुक्रतुः योभनकनां होता देवानामाह्वाता सोऽग्निर्विधि
बर्हियुक्ते तस्मिन् स्थाने यजयाय यज्ञाय निषोदत् । प्रतिष्ठितोऽभवदिति यावत् ॥

केतुं । कित ज्ञाने । ओणादिक उपत्ययः । अंतोदात्तः । पुरोहितं । पुरोऽव्ययमिति
 गतिसंज्ञायां गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिषधस्ये । आहवनीयादि-
 लक्षणेन त्रिप्रकारमग्निं सह तिष्ठतीति त्रिषधस्यः । कप्रत्ययः । सधमादस्य-
 योम्बंदसीति सधादेशः । ह्रदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदत् । सदेः पाष्ठादिना
 सीदादेशः । वहुलं बंदस्यसाङ्गोमेऽतीत्यडभावः । पादादित्वाज्जिवाताभावः ।
 वज्रयाय । यजेरौणादिकोऽयप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरैणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

असंसृष्टो जायसे मातोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

दृतेन त्वावर्धयन्नग्न आहुत धूमस्तो केतुरभवद्विषि श्रितः ॥ ३

असंसृष्टः । जायसे । मातोः । शुचिः । मंद्रः । कविः ।

उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

दृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आहुत । धूमः । ते ।

केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३

हे अग्ने मातोररणीः । सजजनननिमित्तादरणी मातरावित्युच्येते । ताभ्या-
 मसंसृष्टेऽवाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंद्र सर्वैः स्तुत्यः कविः क्रांतः
 सर्वत्र व्याप्तः । अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽग्निहोत्राद्यर्थे ऋहे विशेषेण
 वसतो यजमानादुदतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं सहर्षयस्त्वा तां दृतेनावर्धयन् ।
 दृष्टिमनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्हृतं ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः
 केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमापकत्वाद्भूय ॥ मातोः । उदात्तधनो हृत्पूर्वादिति
 विभक्तौरुदात्तत्वं । मंद्रः । यदि स्तुतिमोदजदक्षप्रकांतगतिषु । अत्र स्तुत्यादस्मा-
 रस्फायितं धीत्यादिना रक् । अंतोदात्तः । कविः क्रमेरिन् सर्वाभातस्य इतीग्रत्ययः ।
 वाहुलकत्वान्माकारस्य वत्वं रेफलोपस्य । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उत्पूर्वा-
 दूष् कर्मवाचिनस्तिष्ठतैरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः । विपूर्वाद्भसतेः संपदादिस्त्वणो
 भावे क्तिप् । तदस्मास्तीति भठप् । मादुपधायाच्चेति वत्वं । भठपोऽनुदात्त-
 त्वाभातस्वरः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निने^१ यज्ञसुपं वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंतु गृहेष्ट^२ हे ।

अग्निर्दूतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥ ४

अग्निः । नः । यज्ञं । उपं । वेतु । साधुया । अग्निं । नरः ।

वि । भरंते । गृहेऽष्ट^३ हे ।

अग्निः । दूतः । अभवत् । द्व्यवाहनः । अग्निं । वृणानाः ।

वृणते । कविक्रतुं ॥ ४

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञसम्पदोद्यं यागं प्रत्युपवेतु । आगच्छतु नरो मनुष्या गृहे गृहेऽनुगृह्यमग्निं विभरंते । विहरंति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । द्व्यवाहनो द्व्यानां द्विविधां वोडाग्निर्दूतो देवानां दूतोऽभवत् वृणानाः संभजमानाः संत कविक्रतुं क्रांतव्यमग्निं वृणते । संभजंते ॥ साधुया । सुपां सुहृगित्यादिना विभक्त्यादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणंति शवंसा

वर्धयंति च ॥ ५

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्तमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा ।

इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । सा ।

पृणंति । शवंसा । वर्धयंति । च ॥ ५

१६

ऋग्वेदः ।

हे अग्ने त्वं त्वदधं मधुसक्तमनस्यं तनधुरनिदं वचः क्रियते । हृदे हृदि यं
 सुखं कुर्वतोयं मनोषा स्तुतिस्तुभ्यमस्तु । गिरः स्तुतिरूपा वाचस्वामाष्टयंति ।
 पूरयन्ति । अयसा षष्ठेन मध्वयन्ति च । कषमिष । महीर्गहृत्तोऽमनीरवम्यो नद्यः
 सिन्धुमिष सप्तमिष ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविन्दन्विश्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मध्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्तुतमंगिरः ॥ ६

त्वा । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अमुं । अविन्दन् ।

विश्रियाणं । वनेवने ।

सः । जायसे । मध्यमानः । सहः । महत् । त्वा । आहुः ।

सहसः ॥ पुत्रं । अंगिरः ॥ ६

अग्नेऽंगिरस अपयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे
 विश्रियाणमाश्रितं त्वामन्वविन्दन् । अयमन्त । महत्प्रहता सहः सहसा वलेन युक्तः
 स त्वं मध्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूतस्त्वं सहसः पुत्रमाहुः ॥
 विश्रियाणं । विश्वं सेवायां । छिष्टः कानच् । यपः श्लुः । स्नायति द्विवचनं ।
 इयञ्जादेशः । विज्ञादंतोदात्तः ॥

॥ इति षष्ठ्यंश प्रथमे तृतीयो वगः ॥

प्राग्नेये वृक्षे इति षष्ठ्यं हादधं अन्तं वृक्षं भरस्वापं त्वेवमग्नेयं । प्राग्नेय
 इत्युक्तक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक प्राग्नेये क्रतौ त्वेवमे वरस्याग्निशय्ये चेदं अन्तं
 विनियुक्तं । स्मृतं च । प्राग्नेये वृक्षे प्र वेधसे । आ० ४. १३. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्राग्नेये वृक्षे यज्ञियाय ऋतस्य वृक्षे असुराय मन्त्रं ।

वृक्षं न यज्ञ आसुरेऽसुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीची ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

१७

प्र । अ॒ग्नये॑ । ब॒हते॑ । य॒ज्ञिया॑य । ऋ॒तस्य॑ । वृ॒ष्णे॑ ।

अ॒सुरा॑य । अ॒न्ना॑ ।

वृ॒तं । न । य॒ज्ञे । आ॒स्ये॑ । सु॒पूतं॑ । गि॒रं । अ॒रे । वृ॒षभा॑य ।

प्र॒तीचीं॑ ॥ १

वृहते सामर्थ्यातिशयेन बृहते यज्ञियाय यज्ञाह्वीय ऋतस्त्रोदकस्य वृष्णे वर्षिते ।
 ऋतमित्युदकनामसु पाठात् । असुराय । बलवते ॥ असेरौषादिक उरग्रत्ययः ॥
 वृषभाय कामानां वेपितेऽग्नये अन्नं ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्तुतिरूपां
 पाचं प्रभरे । प्रणयामि । कथयिष्ये । सुपूतं सम्यक्कृतमास्ये प्रकृतं यज्ञे वृतं न
 वृत्तमिव । आस्ये प्रकृतं वृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरी स्तुतिमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋ॒तं चि॒कित्व॑ ऋ॒तमि॒च्छिं॒क्षि॒द्यु॒तस्य॑ धा॒रा अ॒नु तं॑ धि॒ पूर्वीः॑ ।

जा॒हं या॒तुं स॒हसा॑ न॒ द्वये॑न॒ ऋ॒तं स॒पाम्य॑रुष॒स्य वृ॒ष्णः॑ ॥ २

ऋ॒तं । चि॒कित्वः॑ । ऋ॒तं । इ॒त् । चि॒कित्वि॑ । ऋ॒तस्य॑ । धा॒राः ।

अ॒नु । तं॑ धि॒ । पूर्वीः॑ ।

ज । अ॒हं । या॒तुं । स॒हसा॑ । न । द्वये॑न॒ । ऋ॒तं । स॒पामि॑ ।

अ॒रुष॑स्य । वृ॒ष्णः॑ ॥ २

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो जानन्नग्ने त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकित्वि ।
 जानोहि ॥ कित ज्ञाने । जुहोत्यादिः । लोटि रूपं । इदिति पूरणः । ऋतमिति
 पदस्य परस्मिन्नासंतिने विद्यमानेऽपि छांदसत्वात्परांगमद्भावाभावः ॥ किं च पूर्वी-
 बह्वीर्ऋतस्त्रोदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थं यत्प्रादयितुमनुवृत्तिः । मेघाननुविध्य ।
 सहसा बलेन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां नाशकरी हिंसां न सपामि । न स्पृशामि । न

१८

ऋग्वेदः ।

करोमीति यावत् । इयेन च सत्यान्वताभ्यः । यत्किंचिदवैदिकं कृत्यं न संपादि ॥ अप
समवाय इति धातुः ॥ किंतु अरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः काशानां वर्षितस्तव ऋतं
स्तोत्रमेव संपादि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कया नो अग्ने ऋतयन्नृतेन भुवो नवे'दा उचयध्व नव्यः ।

वेदा भे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुराय रायः ॥ ३

कया । नः । अग्ने । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवे'दाः ।

उचयध्व । नव्यः ।

वेदं । मे । देवः । ऋतुपाः । ऋतूनां । न । अहं । पतिं ।

सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३

हे अग्ने ऋतयन् सर्वप्राणिनां जीवनहेतुकसुदकं कृषन् कया केनाप्यृतेन सत्येन
क्रियमाणेन कर्मणा न उचयस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवेः ।
नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतुपाः । द्वितीय ऋतशब्दोऽनुवादकः । देवो द्योतमानोऽग्निर्मे
मां वेदः । वेत्तु । [सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादिलक्षणस्य पतिं स्वामिन्
तमग्निमहं न जानामि ॥ भुवः । भू सत्तायां लिङ्गर्थं लेख्यडागमः । उवडादेशः ।
नवेदाः । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमतेक्ष्यते । निपातनात् ।
दिनज्पूर्वस्यास्तुप्रत्ययांतस्य वेदेरेकस्य नजो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कंदस्वामिना
निपातितः । पाणिनिना तु नभ्राज्जापादिति सूत्रेण वेत्तीत्येनस्मिन्नर्थे निपातितः ।
अस्मार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कंदस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

के ते अग्ने रिपवे बंधनासः के पायवः सनिषंत द्युमंतः ।

के धासिमग्ने अष्टतस्य पाति क आसंतो वचंसः संति

गोपाः ॥ ४

के । ते । अग्ने । रिपवे । बंधनासः । के । पायवः ।

सनिषंत । द्युभंतः ।

के । धासिं । अग्ने । अमृतस्य । पांति । के । असंतः ।

वचंसः । संति । गोपाः ॥ ४

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्तुत्ये त्वत्संबन्धिनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः । सामर्थ्यातिशयादेर्बन्धना इति केनापि ज्ञातं न शक्यं इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो द्युभंतो दीप्तिमंतः सनिषंत दीनेभ्यो धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽन्तस्थासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति रक्षन्ति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दुष्टस्याभिशापादिलक्षणास्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्ते त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्बंधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सनिषंत धनं प्रयच्छन्ति द्युभंतः । ये केऽन्तस्थासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति अमृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षन्ति । ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणाद्वचसो गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वदुपासका इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सखायस्ते विष्णुणा अग्न एते शिवासः संतो अग्निवा अभूवन् ।

अधूर्षत स्वयमेते वचोभिरुज्यते वृजिनानि ब्रुवन्तः ॥ ५

सखायः । ते । विष्णुणाः । अग्ने । एते । शिवासः । संत ।

अग्निवाः । अभूवन् ।

अधूर्षत । स्वयं । एते । वचः । अभिः । उज्यते । वृजिनानि ।

ब्रुवन्तः ॥ ५

हे अग्ने तत्र सखायः स्तोतारो विष्णुणा विप्रकीर्णः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमग्निवाः परनिंदादिकुर्वाणास्वत्परिचर्यां त्यजन्तोऽभद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां कुर्वन्तः शिवासः शिवा आद्या अभूवन् । किंच य उज्यते उज्यु सस्यगाचरतेऽपि मह्यं वचो

भिरसाधूक्तिभिर्जितानि कुटिलानि द्रुवन्तस्त एते मम सपत्न्याः स्वयमेवाधूयन्तः ।
अहिंसन्तः । धूर्त्तैर्हिंसाकर्ण्य इदं रूपं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्ते अग्ने नमसा यज्ञमीदृ ऋतं स पात्यरूपस्य वृषाः ।

तस्य जयः पृथुरा साधुरे तु प्रसर्त्तयन्त्य नहुषस्य शेषः ॥ ६

यः । ते । अग्ने । नमसा । यज्ञः । ईदृ । ऋतं । सः ।

पाति । अरूपस्य । वृषाः ।

तस्य । जयः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रसर्त्तयन्त्य ।

नहुषस्य । शेषः ॥ ६

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेणैवै स्तोति । यद्वा ते त्वभ्यं
यज्ञं यागं नमसात्तरूपेण हविषेणैव यजति ॥ अस्मिन् पञ्चे यजेर्वृक्षलं छंदसीति
शपः क्षुः । स्थाविति द्विवचनं । वृक्षलं छंदसीति संप्रसारणं । सपर्यदीर्घः ।
जकारस्य टकारः ॥ योऽरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्धितुरग्न्यर्द्धतं स्तोत्रं
पाति रक्षति तस्य यजमानस्य जयो मृहं पृथुर्निस्तोत्रं भवति । पश्चादिलक्षणेर्धनैः
संपूर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसर्त्तयन्त्य प्रकर्षेण परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य
साधुः कामानां साधकः शेषः । शिष्यत इति शेषः । पुत्र एतु । आगच्छतु ।
अवतित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पथमे चतुर्थो वर्गः ॥

अर्चतस्वेति षड्वृत्तं त्रयोदशं सूक्तं सुतंभरस्यार्धे गायत्रिसाम्येयं । अनुक्रांतं च ।
अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरदुवाक आग्नेयक्रतो गायत्रछंदस्याश्विनमस्त इदमादिके
हे सूक्ते । सूक्तितं च । अर्चतस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ आहवनीयो-
पस्थाने त्वग्नौ सप्रथा असीत्येका । सूक्तितं च । सं नः सृज सुगत्या वाजयत्या
त्वग्नौ सप्रथा असीत्येका । सूक्तितं च । सं नः सृज सुगत्या वाजयत्या त्वग्नौ
सप्रथा असीति च । आ० ३. १०. । इति ॥ अश्वमेधे पौष्णेष्टौ त्वग्नौ सप्रथा इति
प्रथमाज्यभागानुवाक्या । त्वग्नौ सप्रथा अस्मि सोम यास्ते मयोरुभय इति सप्तमौ ।
आ० १०. ६. । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२, ४४८
२४ (३)

२१

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्च॑तस्त्वा हवामहे॑ अर्च॑तः समि॑धीमहि ।

अग्ने॑ अर्च॑त ऊतये॑ ॥ १.

अर्च॑तः । त्वा । हवामहे । अर्च॑तः । सं । धूमि॑महि ।

अग्ने॑ । अर्च॑तः । ऊतये॑ ॥ १

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पूजयंतो वयं हवामहे । आह्वयामः । अर्चतः स्तुवंतो
वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वा समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः । अर्चत
इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्नेः॑ स्तोमं॑ मनामहे॑ सिध्र॑मद्य दि॒विसृ॑शः ।

दे॒वस्य॑ द्रवि॒णस्य॑ वः ॥ २

अग्नेः॑ । स्तोमं॑ । मनामहे॑ । सिध्रं॑ । अद्य॑ । दि॒विसृ॑शः ।

दे॒वस्य॑ । द्रवि॒णस्य॑ वः ॥ २

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छंतो वयं दिविसृशः सूर्यं आकाशं व्याप्नुवतो देवस्य
द्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यामित्रहनि मनामहे ।
ब्रूयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्नि॑र्जु॒षत॑ नो गि॒रो होता॑ यो मा॒नुषे॑षा ।

स य॑क्ष॒द्दे॒व्यं ज॑नं ॥ ३

अग्निः॑ । जुषत॑ । नः । गिरः॑ । होता॑ । यः । मा॒नुषे॑षु । आ ।

सः । यक्ष॑त् । दै॒व्यं । ज॑नं ॥ ३

२२

ऋग्वेदः ।

होता देवानामाह्वाता योऽग्निर्मातुषेष्वा वसति सोऽग्निर्नीऽस्माकं गिरः
स्तुतीर्जुषत । सेवतां । सोऽग्निदैव्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यजत् । यजत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः ।

त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥ ४

त्वं । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः ।

त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥ ४

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः
ष्टशुरसि । भवसि । तथाह यास्तः । सप्रथाः सर्वतः ष्टशुः । नि० ६, ८, । इति ।
किंच सर्वे यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वितन्वते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने वाजसातमं विप्रा वर्धति सुष्टुतं ।

स नो राख सुवीर्यं ॥ ५

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं ।

सः । नः । राख । सुऽवीर्यं ॥ ५

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातमं । वाजोऽन्नं । तद्धतं सुष्टुतं
पूर्वैर्महर्षिभिः सम्यक् स्तुतं तं त्वां वर्धति । स्तोत्रैर्वर्धतंति । स त्वं नोऽस्माभ्यं
सुवीर्यं सर्वैः स्थापनीयं वलं राख । देही ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने नेमिररां इव देवांस्त्वं परिभूरसि ।

आ राधश्चित्तव जसे ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

२३

अग्ने' । नेमिः । अरान्द्रव । देवान् । त्वं । परिभू । असि ।
आ । राधः । चित्तं । ऋजये ॥ ६

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतेजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः
प्रकाशमानश्चक्रस्य बाह्यो बलयोऽरानिव नाभावापितान् सूक्ष्मान् स्यासकानिव ।
किंच त्वं चित्तं नानाविधं राधः । साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं । आ
ऋजये । स्तोत्रस्थः प्रसाधय । धननामस्तु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पञ्चमो वर्गः ॥

अग्निं स्तोमेनेति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं सुतंभराख्यं गायत्रिमाग्नेयं । अग्निं स्तो
मेनेत्युक्तमणिका ॥ प्रातरनुवाकान्विनशस्त्रयोः पूर्वं सूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं स्तोमे'न बोधय समिधानो अमर्त्यं ।

हव्या देवेषु नो दधत् ॥ १

अग्निं । स्तोमे'न । बोधय । संद्रुधानः । अमर्त्यं ।

हव्या । देवेषु । नः । दधत् ॥ १

हे स्तोत्रमर्त्यसमरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय । स्वाभिलषितार्थ-
सिद्धये प्रबोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यासदी-
यानि हव्यानि हवींषि देवेषु दधत् । निदधातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमध्वरेष्वीडते देवं मर्ता अमर्त्यं ।

यजिष्ठं मानुषे जने' ।

तं । अध्वरेषु । ईडते । देवं । मर्ता । अमर्त्यं ।

यजिष्ठं । मानुषे । जने' ॥ २

२४

ऋग्वेदः ।

जती मनुष्या देवं द्योतमानममत्यममरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणां संबन्धिति जने
लोके यजिष्टं यष्टृतमं तमग्निमध्वरेषु सप्ततन्त्रोद्धते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं हि श्र॑क्ष॑न्त ई॒ड॑न्ते सु॒चा दे॒वं दृ॑त॒श्चु॒ता ।

अ॒ग्निं ह॒व्याय॒ वोड्॑ ह॒वे ॥ ३

तं । हि । श्र॑क्ष॑न्तः । ई॒ड॑न्त । सु॒चा । दे॒वं । दृ॑त॒श्चु॒ता ।

अ॒ग्निं । ह॒व्याय॒ । वोड्॑ ह॒वे ॥ ३

श्र॑क्षन्तो वह्नयः स्तोतारस्तं देवमग्निमोद्धते । स्तुवंति । कीदृशास्ते । दृतश्चुता
हतं चरन्त्या चुवा सहिताः । किमर्थं स्तुवंति । हव्याय हव्यवह्नार्थं चरुपुरोडा-
यादिलक्षणं हविर्वोद्धते वोड् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒ग्निर्जा॑तो अ॒रोच॑त म॒न्द॒सू॒न् ज्योति॑षा तमः ।

अ॒वि॒द॒न्ना अ॒पः स्वः॑ ।

अ॒ग्निः । जा॑तः । अ॒रोच॑त । म॒न् । द॒सू॒न् । ज्योति॑षा । तमः ।

अ॒वि॒द॒त् । गाः । अ॒पः । स्वः॑ । रि॒ति स्वः॑ ॥ ४

यातोऽरण्योर्मथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दसून् यज्ञविघ्नकारिणः शत्रून् मन् हिंसन्
ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो मन्जरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः
स्वयं चाविदत् । अवेदयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒ग्निमी॒डे न्य॑ क॒विं दृ॑त॒ष्टं स॒प॒र्य॑त ॥

वे॒तु॑ मे शृ॒णव॑द्भव ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५

अग्निं । ईडे न्यं । कविं । घृतऽष्टं । सपर्यंत ।

वेतु । मे । शृण्वत् । हवं ॥ ५

हे जना ईडे न्यं स्तुत्यं कविं क्रांतदर्शिनं घृतऽष्टं दौप्रोपरिभागमग्निं सपर्यंत ।
पूजयत । सोऽग्निर्मे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयतां । शृण्वत् शृणोत च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं घृतेन वाटधुः स्तोमे भिर्विचर्षणिं ।

स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६

अग्निं । घृतेन । वाटधुः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणिं ।

सुऽस्वाधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६

ऋत्विजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानेर्वचस्युभिः स्तुति-
कामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्वटधुः । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र प्र वेधसे इति पंचमं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य
धरुणस्यार्चं त्वैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसे पंगांगिरसो धरुण इति ॥
मातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्वैष्टुभे वंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूक्तं च । प्र
वेधसे कश्ये त्वं ना अग्ने वरुणश्च विद्वान् । आ० ४. १३. इति ॥

॥ तत्त्रेयं प्रथमा ॥

प्र वेधसे कश्ये वेद्याय गिरं अरे यशसे पूर्याय ।

घृतप्रसक्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वी

अग्निः ॥ १

२६

ऋग्वेदः ।

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यज्ञसे ।

पूव्याय ।

घृतः प्रसक्तः । असुरः । सुश्रेयः । रायः । धर्ता । धरुणः ।

वसवः । अग्निः ॥ १

योऽग्निर्घृतप्रसक्तो ऋषीरूपेण घृतेन प्रसक्तोऽसुरो वसवान् सुश्रेयः । योभनं
 श्रेवं सुखं यस्यासौ सुश्रेयः श्रेयमिति सुखनामसु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता पोषको
 धरुणो ऋषिषां धारको वसवो वासकोऽग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदृशे
 वेद्याय सुत्याय । विदिरयं मग्निना रुमानार्थो मनिश्च स्तुतिकर्मा । यज्ञसे यज्ञश्चिने
 पूव्याय सुव्याय तस्मा अग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरे । प्रथयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयंत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन् ।

दिवो धर्मन् धरुणे सिद्धो नृजातैरजाता अभि ये ननक्षुः ॥ २

ऋतेन । ऋतं । धरुणं । धारयंत । यज्ञस्य । शाके । परमे ।

विऽव्योमन् ।

दिवः । धर्मन् । धरुणे । सिद्धः । नृन् । जातैः ।

अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २

ये यजमाना दिवो द्यौलोकस्य धरुणे धारके धर्मन् यज्ञे सिद्धो आसीनान् नृन-
 जातान् देवान् जातैर्गन्तुष्वैकं त्विग्भिरभिननक्षुः अभिप्राप्नुवन्ति ते यजमाना यज्ञस्य
 धरुणं धारकन्तं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणि निमित्ते परमं उत्कृष्टं व्योमन् स्थानं
 उत्तरवेद्यान्तेन सौत्रेण धारयंत । धारयन्ति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२७

॥ अथ तृतीया ॥

अं होयुवंस्तन्वस्तन्वते वि वयो महद्दुष्टं पूर्याय ।

स संवतो नवजातस्तुतुर्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि षुः ॥ ३

अंहः सुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुष्टं ।

पूर्याय ।

सः । संवतः । नवजातः । तुतुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं ।

अभितः । परि । षुः ॥ ३

हे यजमानाः पूर्याय सख्यायास्मा अग्नये महदधिकं दुष्टं राक्षसैर्दुःप्रापं त्वयो
हवोरूपमत्र प्रयच्छन्ति ते यजमानास्तन्वः स्नातनूरंहोयुवोऽसा वियोजिका
पितन्वते । विस्तारयन्ति । नवजातः सोऽग्निः संवतः संगतान् यत्नून् तुतुर्यात् ।
तरतु । किंचाभितः संवतो वर्तमानाः यत्नो जां परिष्वेद्यित्वा ष्युः । तिष्ठेयुः ।
कथमिव । ऋगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मातेव यद्भरसे प्रप्रथानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यद्धानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥ ४

माताऽऽव । यत् । भरसे । प्रप्रथानः । जनंजनं । धायसे ।

चक्षसे । च ।

वयः सुवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।

विषुः रूपः । जिगासि ॥ ४

प्रप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्तं मातेव जननीय जनं जनं सर्वं जनं भरसे
विभक्तिं । किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वं ; प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधास्ये

३८

ऋग्वेद. ।

दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमन्नं जरसे । जरयसि । अपि च
विषु रूपो नानारूपः सन् तन्नात्मना परिजिगासि । सर्वभूतानि परिगच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजो नु ते श्वंसस्यात्वंतंमुक्तं दधे धरुणं देव रायः ।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नतिमस्यः ॥ ५

वाजः । नु । ते । श्वंसः । पातु । अंतं । उक्तं । दोषं ।

धरुणं । देव । रायः ।

पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् ।

अति । अस्मरित्यस्य ॥ ५

हे देव द्योतमानाग्ने उक्तं पृथुं दोषं कामानां दीग्धारं रायो धनस्य धरुणं
धारकं वाजो हविर्लक्षणमन्नं ते त्वदीयस्य श्वंसो वलस्यांतं सन्नाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य
पातु । रक्षतु । तायुन तस्करो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति
तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभाय चितयन् सन्नाप्तं प्रकाशयन् अतिमस्यः ।
अतिवर्धिमप्रीणयः । स्यु प्रीणनपारणयोरिति धातुः ॥

॥ इति चतुर्थं प्रथमे सप्तमो वरः ॥

बृहद्वय इति पंचमं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्पं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा
अनुष्टुभ । अग्निदेवता । तथा चानुक्रांतं । बृहत्पूरुः पंक्त्यंतं हीति ॥ प्रातरनुवाक
आग्नेये क्रतायानुष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थं नवमवर्जि-
तानि । आदितस्त्रिषु सूक्तेष्वंतासु द्वरेत् । तथा च सूक्तितं । बृहद्वय इति दशानां
चतुर्थं नवमे उद्धरेदुत्तमासु तत्तां आदितस्त्रयाणां । अ० ४. १३. इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

बृहद्वया हि भानवेर्चा देवायानये ।

यं मितं न प्रशंस्तिभिर्मतीसो दधिरे पुरः ॥ १

बृहत् । वयः । हि । आनवे । अर्चं । देवाय । अग्नये ।
यं । मित्रं । न । प्रशस्तिभिः । मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १

यज्ञे आनवे दीप्तिमतेऽग्नये बृहद्वयो हवीरूपमज्ञं दीयते हि । अतस्त्वमपि देवाय
द्योतमानायाग्नये वयोऽर्चं । प्रयच्छ । मर्तासो मनुष्या यस्मिन् मित्रं न सखायमिह
प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्तुर्वति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दक्षं वाहोः ।

वि हव्यमग्निरानुषमगो न वारं वृण्वति ॥ २

सः । हि । द्युभिः । जनानां । होता । दक्षं । वाहोः ।

वि । हव्यं । अग्निः । आनुषक् । अगः । न । वारं ।

वृण्वति ॥ २

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवेष्वानुषक् देवेष्वनुषक्तं करोति वाहोर्भजयोर्दक्षस्य वलस्य
द्युभिर्व्यतिभिर्व्यक्तः सोऽग्निर्जनानां यजमानानां होता देवानामाह्वाता भवति । अगो
न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं व्यृण्वति । विशेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अथ स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिषः ।

विश्वा यस्मिन्नुविष्वणि समर्थं शुभं मादधुः ॥ ३

अथ । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धशोचिषः ।

विश्वा । यस्मिन् । तुविस्वनि । सं । समर्थं । शुभं । मादधुः ॥ ३

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिषः । वृद्धानि शोचोऽपि तेजांसि यस्यासौ
वृद्धशोचिः । तस्मै विधस्याग्नेः स्तोमे स्तोले सख्ये च स्थान । तुविष्वणि वृद्धगव्येऽयं
स्त्रासिनि यस्मिन्नग्नौ विश्वा ॥ सुपां सुबुगिति डारेणः ॥ विश्वे सर्वं ऋत्विजः शुभं
बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च समादधुः सम्यगादधति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अथा ह्यग्न एषां सुवीर्यस्य मंहना ।

तमिव हं न रोदसी परि अवी बभूवतु ॥ ४

अथ । हि । अग्ने । एषां । सुवीर्यस्य । मंहना ।

तं । इत् । यद्वा । न । रोदसी । इति । परि । अवः ।

बभूवतुः ॥ ४

हे अग्ने अध अथैषामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्मृणीयस्य वलस्य मंहना मंहनावै दानाय भव ॥ मंहतिदानकमां ॥ रोदसो व्यावाष्टयिव्यौ यद्वा न बह्नांतं सूर्यमिव अवः सर्वैः स्मृणीयं तमित्तमग्निमेव परिवभूवतुः । परिगृहीतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सकोतैधि पृथु नो वृधे ॥ ५

नु । नः । आ । इहि । वार्यं । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा ।

उत । एधि । पृथुः । नः । वृधे ॥ ५

हे अग्ने गृणानः सूयमानः सन् तु अप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च नोऽस्माभ्यं वार्यं वरणीयं धनमाभर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा इविभिः सहिता एवे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे । कुर्मः । उत अपि च पृथुः पृथुनासु नोऽस्माकं वृधे ससृज्य एधि । भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

आ यज्ञैरिति पंचमं तृतीयं सूक्तमालेख्यस्य पुरोराषमाज्येयं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा पंक्त्यंतपरिभाषयातुष्टमः । आ यज्ञैरित्यसुक्तमणिका ॥ अंत्यावर्जं प्रातरुक्ताकाशिनश्चयोर्बृहदय इत्यादिदस्य सूक्तमथे विनियोक्तुः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१

तत्वेयं प्रथमा ॥

आ यन्नै दे॒व म॒र्त्य इ॒त्या तव्या॑समृतये ।

अग्निं॑ कृते॒ स्व॑ध्वरे॒ पूर॑री॒डाता॑वसे ॥ १

आ । यन्नैः । दे॒व । म॒र्त्यः । इ॒त्या । तव्या॑सं । कृतये ।

अग्निं । कृते । सु॒अध्वरे । पूरः । ई॒डीत । अव॑से ॥ १

हे देव मर्त्यो अनुष्य ऋत्विगिलेखं तव्यांसं कृतेजोभिः प्रवृत्तमग्निमृतये तर्पणाय यन्नैः स्तोत्रैराह्वयति । किंच पूरुणं नुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने क्रतौ तमग्नि-
वपसे रक्षणायेडोत । स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयंश्च॑स्तरः आसा वि॒धर्म॑न्मन्यसे ।

तं नाकं॑ चित्र॒शो॑चिषं म॒द्रं परो॑ मनीषया ॥ २

अस्य॑ । हि । स्वयंश्च॑स्तरः । आसा । वि॒धर्म॑न् । मन्य॑से ।

तं । नाकं॑ । चित्र॒शो॑चिषं । म॒द्रं । परो॑ । मनीषया ॥ २

हे विधर्मन् । प्रिशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधनं । हे स्तोतः स्वयंश्चस्तरः सुयशसां मध्येऽतिशयेन सुयशास्तं मनीषया प्रकटवृत्त्या साधनेन प्रसिद्ध-
मस्यासं ह्यग्निमासास्तेन वाचा मन्यसे । स्तौषि । किंप्रिशिष्टमग्निं । नाकं सुखं ।
अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रशोचिषं चित्रतेजसं मद्रं स्तुत्यं परोः
परस्त्वारिख्यतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य वासा उ॑ अर्चिषा य आयु॑क्त तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य॑ रेत॑सा वृ॒हच्छी॑र्चत्यर्चयः ॥ ३

अस्य । वै । असौ । ऊं इति । अर्चिषा । यः । अयुक्त ।

तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचंति । अर्चयः ॥ ३

ओऽग्निस्तुजा जगद्दृष्टमर्चयेन वजेन गिरा स्तुत्यायुक्तं संवद्धो भवति दिवो न द्योतमानादित्यस्येन यस्याग्ने रेतसा प्रभया कर्त्तुं जगद्भ्रामं यस्याग्ने बृहद्बृहन् तोर्चयो दोप्रयः शोचंति प्रकाशंते अस्तु वै खल्वग्नेरर्चिषा प्रभयासावादित्योऽर्चि-
ष्यान्भवति । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दक्षस्य वसु रथ आ ।

अथा विश्वांसु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र शस्यते ॥ ४

अस्य । क्रत्वा । विचेतसः । दक्षस्य । वसु । रथे । आ ।

अथ । विश्वांसु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । शस्यते ॥ ४

विचेतसः सुमतय ऋविजोऽस्य दक्षस्य दर्शनीयस्वास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञा-
दिना वसु वसूनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्चमाह्वातव्यः सोऽग्निरथ
अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वांसु सर्वांसु विष्णु प्रजांसु प्रशस्यते । स्तूयते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नून इद्दि वायमासा संचन्ते सूरयः ।

जजं नपादभिष्टये पाहि शग्धि स्वस्तये उत्तैधि एतु नो वधे ॥ ५

नु । नः । इत् । हि । वायं । आसा । संचन्त । सूरयः ।

जजः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत्त ।

ऐधि । एतुः । नः । वधे ॥ ५

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नु जिप्रं यच्छ । इहीति पूरणौ । यतः
 पूरणः स्तोतारस्त्वत्तः सकाशादासास्त्रेण स्तोत्रेण सर्वं धनं लभन्ते । किंच हे
 ऊर्जा नपादन्नस्य न पातयितव्यं लस्य पुत्र या अमोघयेऽभोच्छते सप्तमं प्रयच्छेति
 शेषः । पाहि अस्मानापद्मो रज । स्वस्तये क्षेमाय पञ्चादिलक्षणस्य धनस्य क्षेमार्थं
 शग्धि । त्वं याचे ॥ व्यत्ययेन मध्यमा ॥ शक्तो भवेमि वा । हे अग्ने उत अपि च
 पृथु पृथनः सु नो दधे ससृहय एधि । भय ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

प्रातरग्निरिति पंचचं चतुर्थं सूक्तं । अत्र यममुक्तमग्निका । प्रातरङ्गवाहा
 द्वित इति । सृक्तवाहा इति विशेषणमिष्ट आत्वयो द्वित ऋषिः । पंक्त्यंतं हीति
 द्विशब्दादस्यापि सूक्तस्य पंचमो पंक्तिः । पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः ॥
 चक्तो धिनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनश्छयोः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशः स्ववेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्या हव्या मतेषु रण्यति ॥ १

प्रातः । अग्निः । पुरुप्रियः । विशः । स्ववेत । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मतेषु । रण्यति ॥ १

पुरुप्रियो बहुप्रियो विशो यजमानो धनस्य निवेशकोऽतिथिः । यजमानानां
 गृहान् प्रति तिथिस्त्वय्येतोत्यतिथिः । तथाह यास्तः । अतिथिरभ्यतितो गृहाना-
 वत्यस्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वेति ॥ एवंविधोऽग्निः प्रातः
 स्ववेतः । स्तूयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि
 विश्वानि सर्वानि हव्या हव्यानि हवीषि रण्यति कामयते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्वितायं सूक्तवाहसे स्वस्य दन्नस्य मंहना ।

इदुं स धन्त आनुषकतोता चित्ते अमर्त्य ॥ २

द्वि॒ताय॑ । ऋ॒क्तवा॑ह॒से । स्व॒स्य । दक्ष॑स्य । मं॒हना॑ ।

इ॒दं । सः । ध॒त्ते । आ॒नुष॑क् । स्तो॒ता । चि॒त् । ते । अ॒मर्त्य॑ ॥ १

हे अग्ने द्विताय दितपुत्राय ऋक्तवाहसे । ऋक्तं शुचं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापय-
तीति ऋक्तवाहाः । तस्मै स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनायै
दानाय भव । हे अमर्त्यं नित्याग्ने यतः कारणात्ते त्वयं स ऋक्तवाहा आनुषक्
सर्वदानुषक्तमिदं सोमं धत्ते । धारयति । स्तोता चित् स्तोता च भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो दी॒र्घायु॑श्चोचि॒षं गिरा॑ ह॒वे मघो॑ना ।

अरि॑ष्टो येषां रथो व्य॒श्वदा॑धनी॒यते ॥ ३

तं । वः । दी॒र्घायु॑श्चोचि॒षं । गिरा॑ । हु॒वे । मघो॑ना ।

अरि॑ष्टः । येषां । रथः । वि । अ॒श्वदा॑धन् । द॒यते ॥ ३

हे अग्ने दीर्घायुश्चोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पूजायां वज्रवचनं । त्वं
मघोनां धनिना कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे । आहूयामि । हे अश्वदाधन्मानां दातव्येषां
धनिना रथो दुष्टेऽरिष्टः शत्रुभिरहंसितो वीर्यते विगच्छतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चि॒त्रा वा॒ येषु॑ दी॒धिति॑रा॒सन्नु॒वया॑ पा॒न्ति॒ ये ।

स्त्री॒र्णं ब॒र्हिः स्त॒र्णरे॑ अ॒वांसि॑ द॒धिरे॑ परि॑ ॥ ४

चि॒त्रा । वा । येषु॑ । दी॒धितिः॑ । आ॒सन् । उ॒वया॑ । पा॒न्ति॒ । ये ।

स्त्री॒र्णं । ब॒र्हिः । स्त॒र्णरे॑ । अ॒वांसि॑ । द॒धिरे॑ । परि॑ ॥ ४

वेष्ट्वित्त्विषु चित्रा नानाविधा दीधितियंज्ञविषया क्रिया भवति । ये आसन्नास्तु
उक्तोक्त्यानि स्तोत्रानि पांति रक्षन्ति तैस्तत्त्विग्भिः स्त्रीर्णं स्तोर्णस्य बर्हिर्वैहिणः
पर्यपरि अवांसुचामि हवींषि स्तर्णरे । स्तः स्तर्णं नरं यजेमानं नयतीति स्तर्णरो
यज्ञः । तस्मिन्निदधिरे । निधीयन्ते ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३५

॥ अथ पंचमी ॥

ये मे पंचाशतं ददुरक्षानां सुधस्तुति ।

द्युमदग्ने महि अवी बृहत्कृषि मघोना नृवदंसुत नृणां ॥ ५

ये । मे । पंचाशतं । ददुः । अक्षानां । सुधस्तुति ।

द्युमत् । अग्ने । महि । अवी । बृहत् । कृषि । मघोना ।

नृवत् । असुत । नृणां ॥ ५

ये मघवानो दातारो मे अहं सवस्तुति स्तुत्या सहितं त्वरस्तोत्रसवनंतरमन्वानं
पंचाशतं ददुः हे अस्तुताग्ने त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमन्महि महद्बृहत्परि-
वृढं नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्तं अवीऽचं कृषि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

अभ्यवस्था इति पंचमं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अभ्यवस्था वज्रि-
गायत्र्यावतुष्टुभो विराटरूपेति । आत्रेयो वज्रिहृदिः । प्रथमाद्वितीये गायत्र्यौ
तृतीयाचतुर्थ्यावतुष्टुभो पंचमी विराटरूपा एकादशिनस्तृयोऽष्टय विराटरूपेत्युक्त-
सप्तमोपेतत्वात् ॥

॥ तत्तेशं प्रथमा ॥

अभ्यवस्थाः प्र जायंते वज्रेर्वज्रिचिकेत ।

उपस्थं मातुर्वि चष्टे ॥ १

अभि । अवस्थाः । प्र । जायंते । प्र । वज्रेः । वज्रिः । चिकेत

उपस्थं । मातुः । वि । चष्टे ॥ १

वज्रेण मेरभ्युत्तरमवस्था अशोभना दयाः प्रजायंते । तादृशीवज्रिहविषा संभक्ता
सोऽग्निः प्रचिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽग्निरात्मा
पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

जुहुरे वि चित्तं तोऽनिमिषं नृम्यं पाति ।

आ दृढं पुरं विविशः ॥ २

जुहुरे । वि । चित्तं तोऽनिमिषं । नृम्यं । पाति ।

आ । दृढं । पुरं । विविशः ॥ २

ये विवितयंतस्तव प्रभावं जानंतो जनास्त्वा त्वाऽनिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्च
स्वामाप्नुयन्ति आहूय च नृम्यं तव वलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पाति रक्षन्ति ते दृढं
शत्रुभिः साधयितुमशक्यं पुरं पुरं पुरोमाविविशुः । प्रविशन्ति । शत्रुं पूंशं राक्ष
सोभिर्निपाद्वि । ऋग्वे० ७. ३. ७ । इति निगमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ श्वैत्रेयस्य जंतवो ह्यमर्धंत कृष्टयः ।

निष्क्रीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥ ३

आ । श्वैत्रेयस्य । जंतवः । ह्यमर्धंत । कृष्टयः ।

निष्क्रीवः । बृहदुक्थयः । एना । मध्वा । न । वाजयुः ।

जंतव इति जंतवः । कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेन एनैनया स्तुत्या
यद्वा नकारश्चापः । मध्वा च श्वैत्रेयस्य । श्वित्रसंतरिक्षं । तत्र भवस्य वैद्युतस्याग्ने
र्द्युमहोर्मिर्बृहदुक्थमावर्धंत । अभियर्धयन्ति । किंविधाः कृष्टयः । निष्क्रीवो निष्क्र
यमर्धं नालं कृतक्रीवाः । व्यत्ययेनैकवचनं । बृहदुक्थो बृहत्स्तोत्रा वाजयुरक्षकामाः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजाभि जास्याः सचा ।

घर्मो न वाजजठरोऽव्यः शश्वतो दमः ॥ ४

चतुर्थीष्टकाः ।

३७

प्रियं । दुग्धं । न । काम्यं । अजामि । जास्योः । सचा ।

धर्मः । न । वाजजठरः । अदव्यः । शश्वतः । दमः ॥ ४

जास्योद्यांवाष्टिष्वीः सचा सहायभूतोऽग्निर्दुग्धं न पय इव काम्यं कसनीय-
अजामि दोषरहितं प्रियमक्षदोयं स्तोत्रं सृणोतु । किंविधोऽग्निः । धर्मो न प्रवर्ग्यं
द्वय वाजजठरः । वाजोऽक्षं जठरे यस्य सः । वर्गा यथा हव्येनाज्येन पयसासिक्तो
वाजजठरस्तद्वत् । हविर्जठर इत्यर्थः । अदव्यः शत्रुभिः क्षयमहिंसितः शश्वतः
शान्ततो नित्यो दमः शत्रूणां हिंसकः ।

॥ अथ पंचमी ॥

क्रीडन्तो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सम्यघजो न तिग्माः सुसंश्रिता वक्ष्यो वक्षणेस्थाः ॥ ५

क्रीडन् । नः । रश्मे । आ । भुवः । सं । भस्मना । वायुना ।

वेविदानः ।

ताः । अस्य । सन् । घृषजः । न । तिग्माः । सुसंश्रिताः ।

वक्ष्यः । वक्षणेऽस्थाः ॥ ५

हे रश्मे रश्मिमन्त्रेण क्रीडन् वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भस्मिनेन वायुना
प्रेरकेन मरुता च संवेविदानः सम्यक् ज्ञायमानस्त्वं नोऽस्माकमाशुभः अभियुखो भव ।
वक्षणेस्था वक्षणे वक्ष्यो स्थिता वक्ष्यः । हृष्टिर्पंचंतीति वक्ष्यो ज्वालाः । सुसंश्रिताः
सुतीक्ष्णा घृषजः शत्रूणां धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिग्मा न
तोक्ष्णाः सन् संतु ॥ अक्षरेणैति रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकादशो वर्गः ॥

यमग्न इति चतुर्थं चं षष्ठं सूक्तसत्रीणां प्रयत्नतामार्गमाग्नेयं । अंत्या पंक्तिं शिष्टा
अनुष्टुभः । तथा चातुक्रांतं । यमग्ने चतुष्कं प्रयत्नतः पंक्त्यंतं हेति ॥ प्रातरनुवाका-
श्विनश्चतुर्वीराख्येऽहीने द्वितीयेऽहीने सूक्तमाज्य-
यत्नं । सूक्तिं च । यमग्ने वाजसातमेति द्वितीयेऽहन्याजं । आ० १०, २, । इति ॥

१८

ऋग्वेदः ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं ।

तं नो गीर्भिः अवाय्यं देवता पनया युजं ॥ १

यं । अग्ने । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं ।

तं । नः । गीऽभिः । अवाय्य । देवऽता । पनय । युजं ॥ १

हे अग्ने हे वाजसातमात्यंतमद् त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दीयमानं हवीरूपं धनं मन्यसे वुच्यसे । विदिति पादपूरणः । अवाय्यं अवाणीयं शस्त्रं गीर्भिः स्तुतिभिर्वक्तुं युक्तं नोऽस्मादोयं हविलं चयं धनं तं देवता देवेषु पनय । प्रापयेत्पर्यः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य श्वंसः ।

अप ह्येषो अप हरोऽन्यव्रतस्य सच्चिरे ॥ २

ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । श्वंसः ।

अप । ह्येषः । अप । हरः । अन्यऽव्रतस्य सच्चिरे ॥ २

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्चादिलक्ष्यैर्धनैः सम्भृताः संतुक्ते तृभ्यं नेरयंति हवीणि न प्रयच्छंति त उग्रस्याधिकेन श्वसो बलेनास्त्रेण वापनीताः । बलाच्चहीना अवन्तीत्यर्थः । किंवा न्यव्रतस्यान्यहैदिकाहिभक्तं व्रतं कर्म यस्य तस्यास्य देवस्त्वत्संबन्धिनं विरोधं हरोऽतिहिंसां चापसच्चिरे । आत्मानं प्रापयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दक्षस्य साधनं ।

यज्ञेषु पूव्यं गिरा प्रयस्वन्तो हवामहे ॥ ३

होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दक्षस्य । साधनं ।

यज्ञेषु । पूव्यं । गिरा । प्रयस्वन्तः । हवामहे ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१

हे अग्ने प्रयस्वतोऽन्नं त एतन्नामका ययं दक्षस्य वसस्य साधकं साधयितारं त्वां
होतारं देवानामाह्वानारं वृणोमहे । किंच यज्ञेषु पूष्यं सख्यं त्वां गिरा स्तुतिरूपया
वाचा ववामहे । स्तुतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इत्या यथा त जतये सहसावन्दिदिवे ।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः स्याम सधमादो वीरैः स्याम

सधमादः ॥ ४

इत्या । यथा । ते । जतये । सहसावन् । दिवेऽदिवे ।

राये । ऋताय । सुक्रतो इति सुक्रतो । गोभिः । स्याम ।

सधमादः । वीरैः । स्याम । सधमादः ॥ ४

हे सहसावन् वलवज्जने दिवे दिवेऽन्वहं ययं ते तवीतये रक्षणाय यथा स्याम
तथेत्येहं कुरु । हे सुक्रतो रामे धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु ।
किंच ययं गोभिः सधमादः सह माद्यंतः स्याम । वीरैः पुलैश्च सधमादः सह माद्यंतः
स्याम । तथा कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वादशो वचनः ॥

मनुष्यचेति चतुर्थं च सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सप्तस्थार्थं । मनुष्यत्वं इत्यनुक्त-
मणिका पंक्त्यंतं चेति पूर्वोक्तत्वादिसमादीनि त्वोपि सूक्तानि पंक्त्यंतानि । शिष्टा
अनुष्टुभः । अग्निदेवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनयस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्त्रेयं प्रथमा ॥

मनुष्यत्वा नि धीमहि मनुष्यत्समिधोमहि ।

अग्निं मनुष्यदंगिरो देवान् देवयते यज ॥ १

मनुष्यत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्यत् । सं । इधोमहि ।

अग्निं । मनुष्यत् । अंगिरः । देवान् । देवयते । यज ॥ १

४०

ऋग्वेदः ।

हे अग्ने त्वा त्वां ननुष्वन्तुर्विव निधीमहि । ननुःशब्दो ननुपर्यायः ॥ नभोऽं-
गिरोमनुषां ननुषसंख्यानमिति असंज्ञायां कत्वाभावः ॥ ननुष्वन्तुर्विव त्वा त्वनिधी-
महि । त्वनिधिः संदीपयामः । हे अंगिरोऽंगारात्प्रकाशने देवयते देवकालाञ्च
जनमानाञ्च ननुष्वन्तुर्विव मनोरपत्त्याय देवान् यज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्नौ सुप्रोत इध्यसे ।

सूचंस्त्वा यन्त्यानुषक्सुजात सपिरासुते ॥ २

त्वं । हि । मानुषे । जनु । अग्ने । सुऽप्रोतः । इध्यसे ।

सूचः । त्वा । यन्ति । आनुषक् । सुऽजात । सपिःऽप्रासुते ॥ २

हे अग्ने त्वं मानुषे जने ननुष्वलोके सुप्रोतः स्तोत्रैः सुहु प्रोतः सन् इध्यसे ।
दोषसे । सुवी हविर्भिः संपूर्णा आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यन्ति ।
प्राप्नुवन्ति । हे सुजात हे सपिरासुते व्रतयुक्ताचेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वा विश्वे सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमौडते ॥ ३

त्वा । विश्वे । सुऽजोषसः । देवाषः । दूतं । अक्रत ।

सपर्यंतं । त्वा । कवे । यज्ञेषु । देवं । दूडते ॥ ३

सजोषसः सञ्ज प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वा दूतमक्रत । अक्रवन् ।
अतः कारणात् हे कवे क्रांतदर्शिन देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतः परिवर्तते
वज्रनागा यज्ञे षीडते । देवानाङ्गात् याचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देवं वी देवयज्ययानिमौडोत मर्त्यैः ।

समिदः यज्ञ दीदिह्यत यं योनिमासदः समस्य योनिमासदः ॥

— — — — —

चतुर्थोऽष्टकः ।

४९

देवं । वः । देवयज्यया । अग्निं । ईडोत । सत्यः ।

सं ईडः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । यानिं । आ । असदः ।

ससस्य । योनिं । आ । असदः ॥ ४

मर्त्यो मनुष्यः देवं द्योतमानमग्निमन्नस्यं वस्त्रं देवयज्यया देवजज्यायै देव-
यागार्थमीडोत । स्तोतमहंति । हे शुक्र योषिष्मन् समिधो हविभिः प्रवृष्टः सन्
दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्य ऋषेर्मम योनिं यानिकारणं स्वर्ग-
साधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपेणासदः । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोदश वर्गः ॥

प्र विश्वसामन्निति चतुष्टयमष्टमं सूक्तं । आत्रेयो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थी
पंक्ति-शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निदेवता । तथा चानुक्रांतं । प्र विश्वसामन्निश्वसामेति ॥
उक्तो विनियोगः प्रातरनुयाकाश्विनयस्त्रयोः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र विश्वसामन्नत्विषदच्चा पावकशोचिषे ।

या अध्वरेष्वाद्या होता मंद्रतमा विश्वि ॥ १

प्र । विश्वसामन् । अत्रि, वत् । अर्चं । पावक, शोचिषे ।

यः । अध्वरेषु । ईड्यः । होता । मंद्रतमः । विश्वि ॥ १

हे विश्वसामन् । ऋषेः संबोधनमेतत् । त्वमत्रिषदत्रिष पावकशोचिषे शोधक-
दीप्रये तथा अग्नये प्राचं । प्रगाय । योऽग्निरध्वरेष्वाद्याः सर्वैर्यज्वभिः स्तुत्यो होता
देवानामाह्वाता विश्वि जने मंद्रतमः स्तुत्यतमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्य । ग्निं जातवेदसं दधाता देवस्तुतमः ।

प्र यज्ञ ए त्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २

नि । अग्निं । जा॒त॒वे॒द॒मं । द॒धा॒त । दे॒वं । ऋ॒त्वि॒जं ।

प्र । य॒ज्ञः । ए॒तु । आ॒नु॒ष॒क् । अ॒द्य । दे॒व्य॒चः॒ऽत॒मः ॥ २

हे यजमाना जातवेदसं जातमज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानऋत्विजस्तु यथाह
अग्निं निदधात । निधत्त । किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्तमो यज्ञे यज्ञसाधन-
नष्टाभिर्दीयमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा द्वास्त्रिजहनि तमग्निं प्रैतु ।
गच्छतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चि॒क्वि॒त्वि॒ज्म॒न॒सं॒ त्वा॒ दे॒वं॒ म॒तां॒स॒ ऊ॒तये॑ ।

व॒रे॒ण्य॒य॒ ते॒ऽव॒स॒ इ॒या॒ना॒सो॑ अ॒म॒न्म॒हि ॥ ३

चि॒क्वि॒त्वि॒ज्म॒न॒सं॒ । त्वा॒ । दे॒वं॒ । म॒तां॒सः॒ । ऊ॒तये॑ ।

व॒रे॒ण्य॒य॒ । ते॒ । अ॒व॒सः॒ । इ॒या॒ना॒सः॒ । अ॒म॒न्म॒हि ॥ ३

हे अग्ने चिकित्विज्मनसं । चिकित्विज्जानमानो यस्यासौ चिकित्विज्मनाः । तं
देवं त्वा त्वासियानास उपगच्छन्तो मतांसो मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य
वमजनयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि । स्तुतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒ग्ने॒ चि॒क्वि॒द्व॒स्य॑ न॒ इ॒दं॒ व॒चः॒ स॒ह॒स्य॒ ।

तं॒ त्वा॒ सु॒शि॒प्र॒ दं॒प॒ते॒ स्तो॒मै॒र्व॒ध॒त्य॒त्र॒यो॒ गो॒भिः॒ शु॒भं॒त्य॒त्र॒यः॒ ॥ ४

अ॒ग्ने॑ । चि॒क्वि॒दि॒ । अ॒स्य॒ । नः॒ । इ॒दं॒ । व॒चः॒ । स॒ह॒स्य॒ ।

तं॒ । त्वा॒ । सु॒शि॒प्र॒ । दं॒प॒ते॒ । स्तो॒मैः॒ । व॒ध॒ति॒ । अ॒त्र॒यः॒ ।

गोः॒भिः॒ । शु॒भं॒ति॒ । अ॒त्र॒यः॒ ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३

हे अग्ने हे सहस्र सहस्रो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमग्नें परिचरणमिदं वचः
 स्तोत्रं धिक्किञ्चि । अ नोहि । हे सुमित्र । शोभने गिमे हनू नासिके वा यस्यासौ
 सुमित्रः । तस्य संबोधनं । सुमित्र सुहृता दंपते गृहपते तं त्वामत्वयोऽतिपुत्राः
 स्तोत्रैः स्तोत्रैर्बध्ति । बध्धंयति । अत्रयो गोभिः शुभंति । अलं कुर्वति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्थोऽष्टकः ॥

अग्ने सहस्रं तमिति चतुष्टयं नवमं सूक्तं । अत्राहुक्तमणिका । अग्ने द्यम्नो विश्व-
 यर्षणिरिति । द्यम्न ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः । आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥
 प्रातरनुष्टुभावाग्निश्चतुर्थोऽष्टकः प्रातिपदो विनियोगः ॥

॥ तत्वेयं प्रथमा ॥

अग्ने सहस्रं तमा भर द्युमन्त्रस्य प्रासहा रयिं ।

विश्वा यर्षणीरयाः सा वाजेषु सासहत् ॥ १

अग्ने । सहस्रं । आ । भर । द्युमन्त्रस्य । प्रासहा । रयिं ।

विश्वाः । यः । यर्षणीः । अभि । आसा । वाजेषु ।

सासहत् ॥ १

हे अग्ने प्रासहा प्रकष्टेन बलेन सहस्रं यत्नूनाभिभवतं रयिं पुत्रं द्युमन्त्रस्य द्युमन्त्र-
 ऋषिः ऋषय आभर । आह्वर ॥ चतुर्थ्यर्थं षष्ठी ॥ एतदेव विदुषोति । यः पुत्र आसा-
 स्तेन स्तोत्रेण युक्तः सन् वाजेषु युद्धेष्वभि आभिहृष्टेन गतान् विश्वाः सर्वान्
 यर्षणीर्गन्तुष्वान् यत्नून् सासहत् अभिभवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमग्ने पृतनापहं रयिं सहस्र आ भर ।

त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमंतः ॥ २

तं । अग्ने । पृतनापहं । रयिं । सहस्रः । आ । भर ।

त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजस्य । गोमंतः ॥ २

हे अग्ने सृष्ट्वो बलान् एतनासहं पुतनाः सेना अभिषदितारं रयिं पुत्रं
त्वमाभर। आह्वर। त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽङ्गतो सृष्ट्वान् गोमतो गोभिर्द्युक्तस्य
पाजस्याचक्ष दाता ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तवर्हिषः ।

होतारं सद्मसु प्रियं व्यंति वयं पुरु ॥ ३

विश्वे । हि । त्वा । सजोषसः । जनासः । वृक्तवर्हिषः ।

होतारं । सद्मसु । प्रियं । व्यंति । वयं । पुरु ॥ ३

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तवर्हिषो लूनवर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो
जना ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वतारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं
त्वा त्वं पुरु पुरुषि सृष्ट्वानि वायं वरणीयानि धनानि व्यंति । आचंते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स हि स्मा विश्वचर्षणिराभिसाति सहो दधे ।

अग्नं एषु क्षयेष्व देवतः शुक्र दीदिहि दामत्पावक दे दिहि ॥ ४

सः । हि । स्मा । विश्वचर्षणिः । अभिसाति । सहः । दधे ।

अग्नं । एषु । क्षयेषु । आ । देवत् । नः । शुक्र । दीदिहि ।

दामत् । पावक । दीदिहि ॥ ४

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्दामत्पावकः सृष्ट्वानां हिंसकं सहो
वसं दधे । धारयतु । हि श्रुति पूरणौ । हे शुक्र शोविष्यन् त्वं नोऽस्यक्षयेषु क्षयेषु
गृहेषु देवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीपय । हे पावक पापानां
शोधकान्ने त्वं दामद्विप्रयुक्तं यथोयुक्तं च दीदिहि । दीपय ॥

॥ इति चतुर्थस्य मयमे पदशो वसः ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्थं दशमं सूक्तं । अत्राहुकगणिका । अग्ने त्वं गोपायना
 गोपायना वा बंधुः सुवंधुः मृतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकचां द्वैपदमिति । विंशतिका द्विपदा
 द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहुवनीयं प्रति गच्छंत
 ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः । तथा च सूक्तितं । अथैनमभिसमायंति मा प्रगागाग्ने
 त्वं न इति जपंतः । आ० २. १२. इति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रा-
 वरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे तं त्वा शीविष्टेत्येका । एवं मिलितो द्वैपदसृचः स्तोत्रियः ।
 तद्वैव सूक्तितं । अग्ने त्वं नो अंतमोऽग्ने अवसुमसिधा । आ० ८. २. इति ॥

॥ तत्रैमे प्रथमाद्वितीये ॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत त्राता शिवो भवा वरुध्यः ।

वसु रग्निर्वसु अवा अच्छं नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः ॥ १ ॥ २

अग्ने । त्वं । नः । अंतमः । उत । त्राता । शिवः । भव ।

वरुध्यः ।

वसुः । अग्निः । वसु अवाः । अच्छं । नक्षि । द्युमत्तमं ।

रयिं । दाः । १ ॥ २

हे अग्ने वरुध्यो वरणीयः संभजनोयः । यद्वा वरुध्यैः परिधिभिर्भूतस्त्वं नोऽस्मा-
 कभंतमोऽंतिकतमो भव । उतापि च त्राता रक्षकः शिवः सुखकारश्च भव । वसुर्वी-
 सकोऽग्निः सर्वेषामयणीर्वसुश्च वा व्याप्राप्तस्त्वमज्ज्ञाभिमुख्येन नक्षि । अस्मान्वा-
 प्रुहि । द्युमत्तममतिशयेन दोषिभ्यस्तं रयिं पश्वादिलक्षणं धनं दाः । अक्षय्यं
 देहि ॥

॥ अध तृतीयाचतुर्थी ॥

स नो बोधि शुधि हवमुश्या गां अवायतः समस्मात् ।

तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुव्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ ३ ॥ ४

सः । नः । वोधि । श्रुधि । हवँ । उरुष्य । नः । अवस्यतः ।

समस्मात् ।

तं । त्वा । शचिष्ठ । दीदिवः । सुन्नाय । नूनं । ईमहे ।

सखिभ्यः ॥ ४ ॥

हे अग्ने स त्वं वोऽस्मात् न वोधि । मथस्य । इवमस्मदीयमाह्वानं श्रुधि । शृणु ।
अवायतोऽपनिच्छतः समस्मात्सवसाज्जनाज्ञोऽस्मात्सुख्य । रज । हे गोविष्ठाति-
शोचिष्मन् ददिवः स्तुतेजोभिर्दीप्राग्ने तं त्वा सुन्नाय सुखाय । सुन्नमिति सुख-
नाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचागहे ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षोडशो वरः ॥

अच्छा वोऽग्निमिति नवचंसेकादशं स्तुतं । अत्रानुक्तमणिका । अच्छा वो नव
वसूयव आनुष्टुभमिति । आत्रेया वसूयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप् । मंडलादिपरि-
भाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातःसुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ प्रातःसवनेऽच्छायाक
वदस्त्रोक्तोऽच्छा वोऽग्निमवस इत्यृचमनुब्रूयात् । तथा चोच्छ्रितं । अच्छा वोऽग्नि-
मवस इत्यृचमन्वाह । आ० ५, ७ । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गांसि स नो वसुः ।

रासंत्युत ऋषूणास्तृतावा पर्षति द्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्निं । अवसे । देवं । गांसि । सः । नः ।

वसुः ।

रासंतु । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हे वसूयवो वो मूयं देवयग्निमवसे रक्षणायाच्छा गांसि । अभिप्रगायत । वसु-
रग्निहोत्रार्थं यज्ञसानानां गृहे वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्माभ्यं रासत् । कामान्ददात् ।
ऋषूणास्तृतीयां पुत्रः । ऋषिभिर्मयनेन जनितावागन्त इत्युपचयते । ऋतवान्
ऋतावान् सत्यवामुदकतावा सोऽग्निर्द्विपोऽस्माकं एतून्पर्षति । पारयत् ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

४७

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे^१ चिद्देवासंश्चिदभी^२ धरे ।होतारं मंद्रजिह्वमिन्द्रो^३तिभिर्विभावंसुं ॥ २सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वे^१ । चित् । देवासः । चित् । यं ।

इन्द्रधरे ।

होतारं । मंद्रजिह्वं । इत् । सुदीतिभिः । विभावंसुं ॥ २

पूर्वे चित्पूर्वे महर्षयो होतारं देवानामाह्वतारं मंद्रजिह्वं । इन्द्रियां प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथ ह यास्कः । मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३. इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावंसुं प्रभायनं यमग्निमीधरे समैवत । देवासश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधरे समैवत । स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो^१ धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या ।अग्ने^२ रायो दिदीहि नः सुवृत्तिं भर्वरेण्य ॥ ३

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुमत्या ।

अग्ने^१ । रायः । दिदीहि । नः । सुवृत्तिं भिः । वरेण्य ॥ ३

सुवृत्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानं वरेण्यं वरणीयं हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्येन नो धीती धीत्याऽऽदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मेणा सुमत्या च । सुमनिरिति शस्त्रमुच्यते । शस्त्रेण च प्रीतः सन् रायो धनानि नोऽभ्यं होदिहि । हेहि ॥

॥ अथ चतुर्थो ॥

अग्निर्वेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविशन् ।

अग्निर्न हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः संपर्यत ॥ ४

अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविशन् ।

अग्निः । नः । हव्यवाहनः । अग्निं । धीभिः । संपर्यत ॥ ४

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मतेषु मनुष्ये-
ष्वविशन् आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो
भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां बोद्धा भवति हे यजगानास्तमग्निं धीभिः
स्तुतिभिः संपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामेष्ट्याग्निस्तुविश्वममिति हे खिष्टकतो याज्यानुषक्ये स्तुतितं च ।
अग्निस्तुविश्वस्तममिति हे संयाज्ये । आ० २. १०. इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निस्तुविश्वस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं ।

अतूतं आवयत्यतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५

अग्निः । तुविश्वस्तमं । तुविब्रह्माणं । उत्तमं ।

अतूतं । आवयत्यतिं । पुत्रं । ददाति । दाशुषे ॥ ५

अग्निस्तुविश्वस्तममिति श्रयेण ब्रह्मन् तुविब्रह्माणं ब्रह्मस्तीवस्तमस्तुष्टस्तूतं
यत्किं भिराहंसितं आवयत्यतिं । आवयति विश्वतान् करोति पत्नीन् पालयितृन्पि-
तृर्निति स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति आवयत्यतिः । तथाविधं पुत्रं दाशुषे
दत्तवते यजगानाय ददाति । ददातु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्ददाति सत्यं सासाह या युधा नृभिः ।

अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपरराजतं ॥ २

अग्निः । ददाति । सत्संपत्तिं । ससाहं । यः । युधा । नृभिः ।

अग्निः । अत्यं । रघुः सदां । जेतारं । अपराजितं ॥ ४

यः पुत्रो युधा युद्धेन नृभिः परिजनैः ससाहं शत्रून् अभिभवति सत्संपत्तिं, सतां प्राप्नोति तदाविधं पुत्रमग्निर्ददाति । अस्त्रभ्यं ददातु । विचानी रघुष्यदं । रघुलंघुः सदां जेतो अस्त्रं तं । जेतारं शत्रूणां अपराजितं शत्रून् भिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्यर्थोऽश्वः । तं ददातु ॥

अश्वमेधे पोष्णामिष्टो यदाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूक्तितं च । यदाहिष्ठं तदग्नये इति संयोज्ये । आ० १०. ६. इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यदाहिष्ठं तदग्नये । बृहदर्चं विभावसो ।

महिषीव त्वद्विश्वदाजा उदीरते ॥ ७

यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्चं ।

विभावसो इति विभावसो ।

महिषीऽव । त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । दीरते ॥ ७

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते । अतो हे विभावसो प्रभाषनाग्ने वृष्टवृष्टं धनं वाचं । अस्त्रभ्यं प्रयच्छ । कथं गस्याजधनप्रदात्यमित्यपेक्षायामाह । यत्स्वचक्षुः सकाशान्महिषी मज्जतो रयिर्धनमुदीरते उद्गच्छति । वाजा अक्षानि च त्वच्चक्षुः उदीरते उद्गच्छति । इवेति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्युमंतो अर्चयो गावे वोच्यते बृहत् ।

उता ते तन्यतुर्थया खानो अर्तं लना दिव ॥ ८

५०

ऋग्वेदः ।

तव । द्युःसंतः । अर्चयः । ग्रावाऽऽव । उच्यते । हृत् ।

उत इति । ते । तन्यतुः । यथा । खानः । अर्त । लना ।

दिवः ॥ ८

हे अग्ने तवाचंयो रश्मयो द्युःसंतो दीप्तिमंतो भवंति । वृहन्महान् त्वं ग्रावे
वाभिषवग्रावेवोच्यते । स्तूयसे । उतापि च लनात्मना दिवो द्योतमानश्च ते तव
खानः शब्दस्तन्यतुयथा मेवगर्जितमिवार्त । उद्गच्छति ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवाँ अग्नि वसूयवः सहसानं ववंदिम ।

स नो विष्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः ॥ ८

एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहसानं । ववंदिम ।

सः । नः । विष्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽऽव ।

सुऽक्रतुः ॥ ८

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माकं वसुभिवाचरंतमग्निमेवसुक्रप्रकारेण
ववंदिम । स्तुमः । सुक्रतुः शोभनकामी सोऽग्निर्नोऽस्मान् विष्वा सवान् द्विषः
शत्रून् नतिपर्षत् । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन सिंसुमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टादशो पङ्क्तिः ॥

अग्ने पावकेति नवचं द्वादशं सूक्तं । वसूयव ऋषयः । गायत्री छंदः । अग्नि-
देवता । तथा चातुर्कांतं । अग्ने गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्री
छंदस्याश्विनश्छन्दोऽसूक्तं । सूत्रितं च । अग्ने पावक दूतं च इति सूक्ते । आ०
४. १३. । इति ॥ आधाने द्वितोयायामिष्टौ प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेत्येषा साध्या ।
सूत्रितं च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा ॥ आ० २. १. । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१

॥ तत्वेयं प्रथमा ॥

अग्ने' पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्वया ।

आ देवान्वचि यच्चि च ॥ १

अग्ने' । पावक । रोचिषा । मंद्रया । देव । जिह्वया ।

आ । देवान् । वचि । यच्चि । च ॥ १

हे पावक शोधक रोचिषा स्निह्या मंद्रया देवानां सादयित्वा जिह्वया क तु
देव द्योतमानाग्ने देवनावचि । यज्ञार्थमावह । यच्चि च । ताम्बज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं त्वा घृतस्त्रयीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं ।

देवां आ वीतये' वह ॥ २

तं । त्वा । घृतस्त्रो इति घृतस्त्रो । ईमहे ।

चित्रभानो इति चित्रभानो । स्वःऽदृशं ।

देवान् । आ । वीतये' । वह ॥ २

हे घृतस्त्रो घृतस्त्र प्रेरक । यद्वा घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नाना-
विधा भानवा रश्मयो यस्यासौ चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्दृशं सर्वद्रष्टारं
तं त्वा त्वामीमहे । याचामहे । अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवनावह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वीतिहीतं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि ।

अग्ने' वृहंतं मध्वरे ॥ ३

वीतिऽहीतं । त्वा । कवे । द्युमंतं । सं । इधीमहि ।

अग्ने' । वृहंतं । मध्वरे ॥ ३

५२

ऋग्वेदः ।

हे कवे क्रांतदर्शिनो नीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं व्युत्पन्नं दोषिणं तं दृष्टं महानं त्वा
त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने विश्वेभिरा गंहि देवेभिर्हव्यदातये ।

होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गंहि । देवेभिः । हव्यदातये ।

होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दातृ यजमानाय
तदर्थसागंहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो होतारं देवानामाह्वतारं त्वा त्वां वृणीमहे ।
प्रापयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजमानाय सुन्वते अग्ने सुवीर्यं वह ।

देवैरा संस्त्रि वर्हिषि ॥ ५

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुवीर्यं । वह ।

देवैः । आ । संस्त्रि । वर्हिषि ॥ ५

हे अग्ने सुन्वतेऽभियज्ञं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं वल्लभाय । प्रापस्व ।
किञ्च देवैः सह वर्हिषि यज्ञ आसस्त्रि । आसीदेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि ।

देवानां दूत उवाच्यः ॥ ६

संस्रधानः । सहस्रजित् । अग्ने । धर्मानि । पुष्यसि ।

देवानां । दूतः । उवाच्यः ॥ ६

चतुर्थः ।

१३

हे सहस्रजित्पुङ्गवस्य जेताराम्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रय-
स्वस्व देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न्य॑ 'ग्निं' जा॒तवे॑ द॒सं हो॒त्रवा॑हं य॒विष्ठं॑ ।

द॒धाता॑ दे॒वत्व॑जं ॥ ७

नि । अ॒ग्निं । जा॒तवे॑ द॒सं । हो॒त्रवा॑हं । य॒विष्ठं॑ ।

द॒धात॑ । दे॒वं । ऋ॒त्विजं॑ ॥ ७

हे यजमाना जातदेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होत्रवाहं
होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठं युवतसं देवं द्योतमानम् ऋत्विजस्ततो यष्टारमग्निं
निदधात । निवत्त ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र य॒ज्ञ ए॒त्वा॒नुष॑ग॒द्या दे॒वव्य॑चस्तमः ।

स्तृ॒णीत॑ ब॒र्हि॒रा॒सदे॑ ॥ ८

प्र । य॒ज्ञः । ए॒तु । आ॒नुष॑क् । अ॒द्य । दे॒वव्य॑चः । तमः ।

स्तृ॒णीत॑ । ब॒र्हिः । आ॒सदे॑ ॥ ८

अद्यास्त्रिजहनि देवव्यचस्तमो देवैः प्रकाशमानैः स्तोत्रभिर्व्याप्तमो यज्ञो
यज्ञसं धनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रैतु । देवान् गच्छतु । हे ऋत्विज
आसदेऽग्नेरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒दं म॒रुती॑ अ॒श्विना॑ मि॒त्रः सो॒दंतु॑ वर॒णः ।

दे॒वासः॑ सर्व॒या वि॒शा ॥ ९

आ । इ॒दं । म॒रुतः । अ॒श्विना । मि॒त्रः । सी॒दंतु । व॒रुणः ।

दे॒वासः । स॒र्वया । वि॒था ॥ ८

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विनो देवानां भिषजो मित्रः सूर्यो वरुणश्च देवास एते
सर्वे देवाः सर्वथा विथा समस्तेन स्त्रीयेन परिजनेन सार्धमिदं वर्हिः सीदंतु ।
आसीदंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

अनसंतंति षडृचं तयोदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अनसंता षट् त्रैवृष्ण-
पौरकुत्स्यो द्वौ त्वरुणत्वसदस्य राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽत्यास्त्रिस्त्रोऽनुष्टुभो नात्मान-
त्तने दद्यादिति सर्वास्त्रिं केचिदंत्यैद्वाग्नीति । त्रैवृष्णस्य पुत्रस्त्रारुणः पूरकुत्सस्य
पुत्रस्त्रसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते तयोऽपि राजानः संभूयास्य सूक्तस्य ऋषयः ।
यद्वात्रिरेव ऋषिः । आद्यास्त्रिस्त्रिष्टुभश्चतुर्थाद्यास्त्रिस्त्रोऽनुष्टुभः । षट्ठौद्वाग्नि-
देवत्या शिष्टाः पंचाग्नेयः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अ॒न॒सं॒ता स॒त्यंति॒र्मा॒म॒ह॒ मे॒ गा॒वा चे॒ति॒ष्ठो अ॒सु॒रो म॒घो॒नः ।

त्रै॒वृ॒ष्णो अ॒ग्ने द॒शभिः॑ स॒हस्रै॑ वै॒श्वान॒र त्र॑रु॒णाश्चि॒केत ॥ १

अ॒न॒सं॒ता । स॒त्पि॒तिः । म॒म॒ह॒ । मे॒ । गा॒वा । चे॒ति॒ष्ठः ।

अ॒सु॒रः । म॒घो॒नः ।

त्रै॒वृ॒ष्णः । अ॒ग्ने । द॒शभिः॑ । स॒हस्रै॑ । वै॒श्वान॒र ।

त्रि॒रु॒णाः । चि॒केत ॥ १

अत्रो राजर्षीणां दानमग्नेः पुरतोऽग्नेन सूक्तेनावर्णयत् । हे वैश्वानर विश्वेषां
नराणां नेतरग्ने सत्यतिः सनां साधूनां पात्रयिता चेतिष्ठो ज्ञाहृतमोऽसुरो बलवान्म-
घोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे ऋषिः ॥ त्रैवृष्णस्त्रिष्टुष्णपुत्रस्त्रारुणस्त्रारुण इति
नाम राजर्षिरनसंतानसंतावनसा शकटेन संयुक्तौ गावा गावावनड्वाहौ गवां
हिरण्यादीनां दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददौ ॥ महि दाने ॥ स
राजर्षिश्चिकेत । सर्वैर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५

॥ अथ द्वितीया ॥

यो मे' शता च विंशतिं च गोनां हरीं च युक्ता सुधुरा
ददाति ।

वैश्वानर सुष्टुतो वारुधानोऽग्ने यच्छ त्वरुणाय शर्म ॥ २

यः । मे । शता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरीं । ददाति ।

च । युक्ता । सुधुरा । ददाति ।

वैश्वानर । सुस्तुतः । वारुधानः । अग्ने । यच्छ ।

त्विरुणाय । शर्म ॥ २

यस्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन युक्तो
सुधुरा सुधुरो सुधुः पुरं वहंतौ । हरीं अश्वौ च मे मह्यं ददाति अददात् हे वैश्व-
नरान्ने सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो वारुधानो हविर्भिवंधमानस्व तस्मै त्वरुणाय
शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा ते' अग्ने सुमतिं चकानो नविष्ठाय नवमं त्रसदंस्युः ।

यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वोयुक्तेनाभि त्वरुणो गृणाति ॥ ३

एव । ते । अग्ने । सुमतिं । चकानः । नविष्ठाय ।

नवमं । त्रसदंस्युः ।

यः । मे । गिरः । तुविजातस्य । पूर्वोः । युक्तेनाभि ।

त्विरुणः । गृणाति ॥ ३

यस्यरुणस्तुविजातस्य बह्वप्यस्य मे पूर्वोवङ्कीर्गिरस्तुतौः श्रुत्वा प्रीतः सन्
युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभिगृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां प्रवीति एवैवं
हे अग्ने नविष्ठायाव्यंतं स्तुत्याय ते त्वयं नवमं नवतमां सुमतिं स्तुतिं चकानः
कास्यमानस्त्रसदंस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

५६

ऋग्वेदः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो म इति प्रबोचत्यश्वमेधाय सूरये ।

ददंश्चा सनिं यते ददंश्मेधाष्ट तायते ॥ ४

यः । मे । इति । प्रबोचति । अश्वमेधाय । सूरये ।

ददत् । ऋचा । सनिं । यते । ददत् । मेधां । ऋतयते ॥ ४

यो भिन्नमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दाता वाक्मा अश्वमेधाय राजपंथे मे मह्यं देहोति प्रबोचति प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिन्नत इत्यर्थः । ऋचाग्नेः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छते तस्मा अर्थिनेऽश्वमेधः सनिं धनं ददत् । ददाति । हे अग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां यज्ञविषयां प्रज्ञां ददत् । देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य मा परुषाः शतमुहर्षयंत्यक्षणाः ।

अश्वमेधाय दानाः सोमा इव त्वाशिरः ॥ ५

यस्य । मा । परुषाः । शतं । उत्हर्षयंति । उक्षणाः ।

अश्वमेधाय । दानाः । सोमाः इव । त्वाशिरः ॥ ५

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामानां पूरकाः शतउक्षणा उक्षाणो बलोवर्दा मा मासुहर्षयंति उत्कर्षेण हर्षयंति हे अग्ने त उक्षाणस्त्याशिरः । दधिसक्तुपयोऋपास्तिस्र आशिरोऽभिन्त्रपणसाधनभूता येषां ते त्वाशिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवन्तु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्राश्वमेधे सुवीथि ।

क्षत्र धारयतं ब्रह्मदिवि सूर्यमिवाजरं ॥ ६

इन्द्राग्नी इति । शतदाव्रि । अश्वमेधे । सुवीथि ।

क्षत्र । धारयतं । ब्रह्मत् । दिवि । सूर्य इव । अजरं ॥ ६

हे इंद्राग्नी शतदायि । शतसपरिमितमर्थिभ्यो धनं ददातोति शतदाया । तस्मिन्-
हमेवे राजर्षी सुवीर्यं शासनोयसहितं बहुन्मृद्वजरं जरारहितं अत्र धनं धार-
यतं । निवारयतं । कथमिदं । दिव्यं तद्दत्तं स्वर्यमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकविंशो वर्गः

समिद्धो अग्निरिति बहुचं चतुदशं सूक्तं । अन्वेषणमुक्तमग्निका । समिद्धो
विश्ववारावेयो विष्ट जगती विष्ट वसुष्ट वगाधत्वाविति । अग्निगोत्रात्पञ्च विश्ववारा-
नामिकाश्च सूक्तस्य ऋषिः । आद्याष्टमीये विष्ट औ द्वितीया जगती चतुर्थसुष्ट पु-
त्र्ये गायत्र्यौ ॥ अग्निदेवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ।

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरेष्टेऽप्युष्टुपसंभुविषा वि भाति ।

एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवा इडांना हविषा घृताची ॥ १

संऽइहः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अष्टेत् । प्रत्यङ् ।

उपसं । उर्विषा । वि । भाति ।

एति । प्राची । विश्ववारा । नमोऽभिः । देवान् । इडांना ।

हविषा । घृताची ॥ १

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतकानेऽन्तरिक्षे शोचिस्तेजोऽष्टेत् । अयति ।
तयोपसं प्रत्यङ् उपसमभिलुखः सन् उर्विषोक विस्तीर्णं विभाति । विशेषेण अजते ।
नमोभिः स्तोत्रदेवानिन्द्रादीनीडांना सुवती हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन युक्ताया
घृताची घृतच्यु । सुवा महिता विश्ववारा सर्वमपि पापहृणं यत्र वारयित्वा तस्मा-
दिका प्राची प्राङ्मुखो ब्रह्मेति । एवभूतमग्निं प्रतिगच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिध्यमानो असुतं राजसि हविष्युत्तं सससे स्वसये ।

विश्वं स यत्ते द्रविणं समिन्व दातिष्यमग्ने नि च धत्त

इत्युरः ॥ २

५८

ऋग्वेदः ।

सं॒इ॒ध॒मानः । अ॒सृ॒त॒स्य । रा॒ज॒सि । ह॒विः । अ॒सृ॒त॒तं । ।

स॒च॒से । स॒सृ॒त॒ये ।

वि॒श्वं । सः । अ॒त्ते । द्र॒वि॒णं । यं । इ॒त्त्वं॑ सि । आ॒ति॒थ्यं ।

अ॒ग्ने । नि । च । अ॒त्ते । इ॒त् । पु॒रः ॥ २

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वमसृतस्रोदकस्य राजसि । इशिषे । सधा हविष्कृत्स्वं तं पुरोडाशादिहविष्कर्त्तारं यजमानं ससृतयेऽविनाशाय सचसे । सेवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादि-
सचयं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं
हविः पुर इत् तव पुरस्तादेव निधत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्ट्यां स्निष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या । स्तृत्यते हि । जुष्टो दधूना अग्ने
शर्धं महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० २, १२, । इति ॥ साकमेधेषु गरुडः
क्रीडिष्यः पुरोडाशं सम्यकपालमित्यत्रात्येवैव स्निष्टकृतो याज्या । स्तृत्यतं च ।
जुष्टे दधूना अग्ने शर्धं महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० ३, १८, । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अ॒ग्ने श॒र्धं॑ म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ त॒वं द॒य॒मान्यु॑त्त॒मानि॑ संतु ।

सं॒ जा॒स्य॒त्यं॑ सु॒य॒स॒मा क॑णु॒ष्व श॒त॒य॒ता॒म॒भि ति॑ष्ठा म॒हं॑सि ॥ १

अ॒ग्ने । श॒र्धं॑ । म॒ह॒ते । सौ॒भ॒गाय॑ । त॒वं । द॒य॒मानि॑ ।

उ॒त्त॒मा॒नि॑ । संतु ।

सं॒ । जा॒स्य॒त्यं॑ । सु॒य॒स॒मं॑ । आ । क॑णु॒ष्व । श॒त॒य॒तां॑ ।

अ॒भि । ति॑ष्ठ । म॒हं॑सि ॥ २

हे अग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगायाऽसाकं शोभनधनत्वाय शर्धं । शतयु
सहस्र । तथा तव संबन्धीनि द्यून्मानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्द्यूकृतानि संतु ।
भवन्तु । किंच हे अग्ने सं जास्यत्यं । जा जाया च पतिश्च जायापती । तयोः

चतुर्थाष्टकः ।

५९

कथं जायते । तत्सूयमं सुष्ठू नियमनोपेतं । अन्योन्यसंस्पर्धमिच्छते । समा-
कृष्व । सत्यकृष्व । अपि च शत्रूयतां शत्रूयात्मन इच्छतां सपत्नानां महांसि
तेजांसिभितिष्ठ । आक्रमण ॥

। अथ चतुर्थी ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं ।

वृषभो द्युन्नवां असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४

संऽद्विद्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं ।

वृषभः । द्युन्नवान् । असि । सं । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४

हे अग्ने समिद्धस्य प्रमहस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तव संबंधिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे ।
अहं यजमानः स्तौमि । वृषभः कामाजां वर्णिता त्वं द्युन्नवानसि । धनयान्मवसि ।
अध्वरेषु यज्ञेषु खनिष्यसे । सस्यगोप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्ने आहुतेति द्वे सामिधेन्यौ । स्तुतितं च । समिद्धो
अग्ने आहुतेति द्वे । आ० १, २ । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

समिद्धो अग्ने आहुत देवान्यसि स्वध्वर ।

त्वं हि हव्यवाडसि ॥ ५

संऽद्विद्यः । अग्ने । आहुत । देवान् । असि । सुऽअध्वर ।

त्वं । हि । हव्यवाट । असि ॥ ५

हे आहुत यजमानैरा समंताहुत हे स्वध्वर शोभनमजोपेत हे अग्ने समिद्धः
सस्यगोप्यस्व देवान्योतमानानिंद्रादीन्यसि । यजस्व । हि यज्ञात्कारणात् हे अग्ने
त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणाद्देवान्यजस्वेति संबंधः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ जुहोता दवल त्वाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

वृषीध्नं हव्यवाहनं ॥ ६

६०

ऋग्वेदः ।

आ । जुहोतः । दुवक्षतः । अग्निः । प्रयति । अक्षरे ।

दृषीध्वः । इव्यवाहनं ॥ ६

हे अतिमो यमसध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्ते सति इव्यवाहनं इविषी वोढा-
रमेतज्जमकमग्निवाजुहोत । आ यमवाजुहोत । तथा दुवक्षतः । परिचरतः ।
दृषीध्वं संजगध्वं च इव्यवाहनं । इव्यवाहनामकस्यैवाग्नेदेवतासंबंधो यजमानै-
वंप्रतीयत्वं च तैत्तिरीये स्पष्टमाज्ञातं । तयो या अग्नयो इव्यवाहनो देवानां कव्य-
वाहनः पितृणां सहरत्वा अमुराणां । त एतद्वाग्विंशते वां नरयिष्यते सागिति
दृषीध्व इव्यवाहनाख्याइ य एव देवानां तं दृषीति । जे० सू० २, ५, ६ । इति ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमे ह्यविंशो वगः ॥

त्यर्थमेति पंचदशचं पंचदशं सूक्तं । अत्रालुक्रमशिका । त्यर्थमा पंचोना गौरि-
नीतिः शास्त्र ऐंद्रोयना अदोयनसा वा पाद इति । अतिमोत्वोत्वजो गोरिवीतिनां
ऋषिः । अनुक्तत्वात्तुष्टुम् । इन्द्रो देवता संवत्सरादिपारभाषाया विदुस्तत्वात् । उग्रना
यव्वहस्यैरिति पाद औशनस ऐंद्रो वा । आभिप्लविके तृतीयेऽहनि मरुत्वतीय
एतज्जिज्ञानं । सूक्तितं च । तृतीयस्य त्यर्थमा तौ जात इवेति अर्थादिनः ।
आ० ७ ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमः ॥

त्यर्थमा मनुषो देवताता त्री रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चति त्वा मरुतः । पृतदक्षास्त्वमे पाष्टषिरिंढा स खीरः ॥ १

त्री । अर्थमा । मनुषः । देवताताः । त्री । रोचना । दिव्या ।

धारयंत ।

अर्चति । त्वा । मरुतः । पृतदक्षा । त्वं । एषां । ऋषिः ।

इंद्र । अस्मि । खीरः ॥ १

मनुषो मनोमो मनोः संबंधिनि देवताता देवतातो वच्चे त्री त्रीत्यर्थमायं नाधि-
यानि तेजांसि संति । तथा त्री त्रीणि रोचना रोचमानानि वाय्वग्निस्त्रयांस्त्रयानि

चतुर्थोऽङ्कः ।

४१

दिव्या दिव्यान्तरिक्षे भवानि नानि तेजांसि धारयन् । मरुतो धारयन्ति । दूतदम्भः
शुद्धवला मरुतस्या त्वाभर्षति । स्तुवन्ति । हे इन्द्र क्षीरो दीपांस्तुमेवा मरुता-
स्तुमिरसि । द्रष्टा भवसि ॥

। अथ द्वितीया ।

अमु वदीं मरुतो मंदसानमार्चयन्ति पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यद्वहिं हस्यपो यीरस्तुजस्तं वा उं ॥

अमुं । यत् । ईं । मरुतः । मंदसानं । आर्चन् । इन्द्रं

पपिवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अयः ।

वह्नीः । अस्तुजत् । सतं वै । उं इति ॥ २

यदादा मरुतो मंदसानं हव्यं तं सुतस्याभिपुतं सोमं पपिष सं पीतवन्तमीमेन-
गिन्द्रमन्वाचन् अन्वस्तुषन् तदेन्द्रो वज्रमादत्त । आददौ । ततो यदादाहिं वज्रमभिहन्
अभ्यहन् अभिहतवान् तदायह्नीर्महतीरपो वज्रेण निश्चान्द्युदकानि सतं वै स्त्रैरत्येक
सतं गंतुमस्तुजत् । निरोधाक्काष्ठं चत् ॥

। अथ तृतीया ।

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्तेन्द्रः सोमस्य सुतस्य पेयाः ।

तदि हव्यं मनुषे गा अविन्दहन्तं पपिवा इन्द्रो अस्त्य ॥ ३

उत । ब्रह्माणाः । मरुतः । मे । अस्त्य । इन्द्रः । सोमस्य ।

सुस्तस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविन्दत् । अहन् । अहिं ।

पपिवान् । इन्द्रः । अस्त्य ॥ ३

६२

ऋग्वेदः ।

उतापि च हे ब्रह्माग्नौ बृहंतो हे मरुतो यूयमिन्द्रश्च सुसुतस्य सुष्टुभिषुतस्य मे
मदीयस्यास्य सामस्येमं सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ प्रिबतेराशीलिङ्घि-
न्यस्यवह्नवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तत्खलु हव्यं युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मनुषे
मनुष्याय यजमानाय गा धेनुं दृष्टिच्छणान्युदकानि वा अविन्दत् । वेदयधि । यजमानं
गा संभयतीत्यर्थः । किंवास्येमं सोमं षपिमान् पीतवानिन्द्रोऽहिं हत्वमहन् । अवधीत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आद्रोदसी वितरं विष्कभायसंविद्यानश्चिद्विसे ऋगं कः ।

जिगर्तिमिन्द्रो अपजगुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ १

आत् । रोदसी इति । विस्तरं । वि । स्कभायत् ।

संविद्यानः । चित् । भियसे । ऋगं । करिति कः ।

जिगर्ति । इन्द्रः । अपजगुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव ।

दानवं । हनिति । हन् ॥ ४

इन्द्र परैश्वर्ययुक्त आत्मोपमानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरसतिशयेन ॥
अथ च कंदसीति वेस्तरपि कृतेऽसुप्रत्ययः ॥ विष्कभायत् । व्यसञ्जात् । चलनरहिते
अकरोत् : संविद्यानश्चित् संदृष्टवान् संगच्छमानो वेद्रः ॥ व्यसतेषां संवरणकर्मणो
वेतेषां गतिकर्मणो रूपं । चिदित्येवेत्यस्यार्थे वर्तते ॥ ऋगं ऋगवत्पलायमानं हव्यं
भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लङ्घि संत्वे धसङ्क्षरेत्यादिना क्लृप्तोपः ।
वह्निं कंदस्यमाङ्गानोऽपीत्यडभाक् ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरंतमाच्छादयंत श्वसंतं
भयार्थं श्वसं कुर्वंतं दानवं दनोः पुत्रं हत्वमपजगुराण आच्छादनाद्विशोचयन् प्रति
प्रतिगत्यावहन् । अवहृतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अथ क्रत्वा मघबन्तुम्यं देवा अनु विश्वं अददुः सोमपेथं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतंशे कः ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

६३

अधं । क्रत्वा । मघऽवन् । तुभ्यं । देवा । अनु । विश्वं ।

अददुः । सोमऽपेयं ।

यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतंतीः । पुरः । सती । उपराः ।

एतंशे । कारिति कः ॥ ५

अद्यापि च हे नववन् घनवर्जिद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीमेन कमंशा विश्वे सर्वे देवा
द्योतमाना वज्रादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमददुः । आनुपूर्व्येण दत्तवन्तः ।
ततः प्रभृतींद्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स गृह्णन्मूत्वा
देवता अव्रवीदुच्चारं स उच्चररेत्यादि । हे इन्द्र यद्यस्व पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतोः
पुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्य संबंधिनी हरितो वडवा उपरा उपरता शंदगनीरेतश्च एत-
शास्त्राय ऋषये कः अकार्षीः । एतंशे हि सप्तपुत्रेषु सूर्येण सह स्वर्गानकरोदिति
भावत् । तथा च निगमांतरे । प्रैतशं सर्वे पसृधानं सौवश्रे सुषिनावदिन्द्रः ।
ऋग्मे० १, ६१, १५, । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोविंशो वक्ता ।

॥ अथ षष्ठी ॥

नव वदस्य नवतिं च भोगान्साकं वर्ज्यं मघवां विद्वत् ।

अर्चंतींद्रं मरुतः सघस्ये तैस्तुभेन वचसा वाधत द्यां ॥ ६

नवं । यत् । अस्य । नवतिं । च । भोगान् । साकं । वर्ज्यं ।

मघवां । विद्वत् ।

अर्चति । इन्द्रं । मरुतः । सघस्ये । तैस्तुभेन । वचसा ।

वाधत । द्यां ॥ ६

यद्यदा नववा धमवानिन्द्रः । अस्त्यनेन शंबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबंधीनि
नव नवसंख्याकानि नवतिं च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यंतो-
दात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वर्ज्येण विद्वत् अभिनत् तदा मरुतः सघस्ये

महस्याने युद्धे वा स्थितश्चिदं त्रैष्टमेन त्रिष्टुप्कंदस्तेन वचसा वाच्यं पेष्यं कोत्वेषां चिति ।
अस्तु यन् । इन्द्र एव सुतः सन् त्वां नरुद्धिः प्रयुज्यमानेन मन्त्रेण दीप्तं संवराख्यमसुरं
वाधत । अवाधत । पिपीडे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सखा सख्ये अपचन्तु मग्निरयं कृत्वा महिषा त्रीं शतानि ।

त्री साकमिन्द्रो मनुषः सरांसि सुतं पिवदृत्त इत्याय सोमं ॥ ७

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयं । अग्निः । अयं । कृत्वा ।

महिषा । त्री । शतानि ।

त्री । साकं । इन्द्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिवत् ।

दृत्त इत्याय । सोमं ॥ ७

सखेद्रक्ष निवभूतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूनां त्रीं त्रीणि शतानि शतसंख्या-
कानि सख्ये सख्युर्ध्वं भूतस्त्रासेद्रक्ष कृत्वा कर्मणा निनिचत्तूतेन त्वं विप्रमपचत् ।
पपाच । किंच इन्द्रः परमेष्ठ्ययुक्तो मनुषो अनोः संबन्धोनि त्री त्रीणि परांसि
यावाणि । अत्र सरगद्धेन पूतच्छदाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानि पात्राख्यं च्यते । तेषु
स्थितं सुतमभिषुतं सोमं साकं युगपदेव दृत्त इत्याय दृत्त एव नाम पिवत् । अपिचत् ।
यवो ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्री यच्छता महिषाणामधो मास्ती सरांसि मधवा सोम्यापाः ।

कारं न विश्वे अहंत देवा भरमिन्द्राय यदहिं जघानं ॥ ८

त्री । यत् । शता । महिषाणां । अधः । माः । त्री ।

मधवा । सोम्या । अपाः ।

कारं । न । विश्वे । अहंत । देवाः । भरं । इन्द्राय । यत् ।

अहिं । जघानं ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

६५

हे इन्द्र त्वं यद्यदा त्वी तयाणां शता शतसंख्याकानां सहिषाणां पशूनां मा
नांसान्यथः भक्षितवानसि ॥ घरेरत्तेषां रूपं ॥ यदा च भववा धनवांस्त्वं सोम्या
सोममयानि त्वी त्वीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि । यद्यदेन्द्रोऽहिं हृत्
जघान हतवान् तदा विश्वे सर्वं देवा भरं सोमपानादिना पूर्णमिन्द्रायेंद्रं युद्धार्हं-
मह्यंत । आह्वयंतः । तत्र दृष्टांतः । कारं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उशनसः स्तोम उशना यत्सहस्यैरिति मरुत्वताये ह्युक्तमखीया । सूत्रितं च ।
उशनसः स्तोमेन गरगोणनिवात्मानं मन्यमानो यजेतोशना यत्सहस्यैरयातं ।
आ० ६, ५ । इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिन्द्र जूजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवंनोर्हं शुष्णं ॥ ८

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातं । गृहं । इन्द्र ।

जूजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्र । सरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः ।

अवंनोः । ह । शुष्णं ॥ ८

यद्यदा हे इन्द्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानेभिर्जूजुवानै-
र्गच्छद्भिरश्वैः कुत्सेन गृहमयातं अगच्छतं तदा हे इन्द्र त्वमत्रास्त्रिकाले वध्वानः
षतून् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ । जगंथ । किंच
शुष्णमेतन्नामकमसुरमवनोर्हं । अहिंसीः खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रान्यच्चक्रमं गृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातं वेकः ।

अनासो दस्यूरुग्णो वधेन नि दुर्योग्य आरुणञ्च ध्रुवाच्च ॥ १०

प्र । अन्यत् । चक्र । अरुहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् ।

वरिवः । यातंवे । अकारित्यकः ।

६६

ऋग्वेदः ।

अनासः । दस्यून् । असृणः । वधेन । नि । दुर्योगे ।

अवृणक् । सृध्रवाचः ॥ १०

हे इन्द्र पूर्वं द्विचक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृणः । पृथक् चक्रार्थं । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्तरहितान् । आस्यशब्देन शब्दी लक्ष्यते । अशब्दान्मूकान् दस्यूनसुरान् वधेनायुधेन वज्रेणासृणः । अहिंसीः । दुर्योगे संग्रामे सृध्रवाचो हिंसितवागिन्द्रियानसुराचावृणक् । नितरां हिरन्वानसि । अमृणो ज्येष्ठगिति हिरन्तिरादरायां ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्विंशो वरः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवधन् रंधयो वैदधिनाय पिप्पु ।

आ त्वामृजिष्वा सख्याय चक्रे पचन् पक्तीरपिबः सोमस्य ॥

स्तोमासः । त्वा । गौरिवीतेः । अवधन् । अरंधयः ।

वैदधिनाय । पिप्पु ।

आ । त्वा । ऋजिष्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः ।

अपिबः । सोमं । अस्य ॥ ११

हे इन्द्र गौरिवीतेरेतन्नामकस्य संवत्सुर्मस संबंधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि तत्त्वामवधन् । वधयंतु । वैदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिष्वा नाम्ने पिप्पुमेतन्नामकमसुरमरंधयः । वधमनयः । हे इन्द्र ऋजिष्वा नामा कश्चिद्वृषिः सख्याय तव सखित्वपक्तीः पक्त्व्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वामा चक्रे । अभिष्ठय चकार । किंच त्वमस्य ऋजिष्वनः संबंधिनं सोममपिबः । अपाः ॥

दशमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे नवम्वास इति सूक्तसुखोया । सूत्रितं च । नवम्वासुतसोमास इन्द्रं सखा ह यत् सखिभिनं वयं रिति निषिद्धानवोराद्ये । आ० ६, १ इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

नवग्वसः सुतसोमास इदं दशग्वसो अभ्यर्च्यन्ते ।

गव्यं चिदूर्वमपिधानं वतं तं चित्ररः शशमाना अपं व्रन् ॥ १२

नवग्वसः । सुतसोमासः । इदं । दशग्वसः । अभि ।

अर्चन्त । अर्कः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानं वतं । तं । चित् । नरः ।

शशमानाः । अपं । व्रन् ॥ १२

नवग्वसः । सत्रयागमनुतिष्ठन्तो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते नवग्वसः दशभि-
र्मासैः समाप्य ये गतास्ते दशग्वसः । एत उभयविधा अंगिरसः सुतसोमासोऽभिषुत-
सोमाः संत इदं सकैरकनीयैः स्त्रोत्रैरभ्यर्चन्ति । अभिष्ट वन्ति । तथा शशमानाः
सुष्टतो नरो नेतारोऽंगिरसोऽपिधानवतं बलेनासुरेणाच्छादितवन्तं तं चित् बह्वु
प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गव्यं चित् गोसंबन्धिनमूर्ध्वं समूहमप प्रन् । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनान्मन्त्रेकाहे मरुत्वतीयनिष्कवत्ययोः सूक्तसंख्ये कथो नु त इत्याद्ये द्वे
अक्षौ । सूक्तितं च । कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ६, ५० । इति ॥

॥ तत्रैषा त्रयोदशी ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकथं ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रेदु ता ते विदयेषु व्रवाम ॥ १३

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या ।

मघवन् । या । चकथं ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् ।

ऊं इति । ता । ते । विदयेषु ॥

३८

ऋग्वेदः ।

हे सववन् धनवचिंद्र त्वं या यानि वीर्यां वीर्याणि चकथं चकथे अहं तानि
वीर्याणि विद्वान् जानन् ते त्वभ्यं कथो नु कथं नु परिचराणि । परिचर्यां करवाणि ।
हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं या वो यानि चैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु
क्षिप्रं कणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदधेभु यज्ञेभु प्रेदु ब्रवाम् ।
प्रैव वदास ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

एता विश्वा चक्रवा इन्द्र भूर्यपरीतो जुषा वीर्येण ।

या चित्र वज्रकणवी दधृष्वान ते वर्ता तविष्ठा अस्ति ।

तस्याः ॥ १४

एता । विश्वा । चक्रवान् । इन्द्र । भूरि । अपरिऽइतः ।

जुषा । वीर्येण ।

या । चित् । नु । वज्रिन् । कणवः । दधृष्वान् । न । ते ।

वर्ता । तविष्ठाः । अस्ति । तस्याः ॥ १४

हे इन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जुषा जयनसिद्धेनात्मोयेन वीर्येण बलेन
भूरी कुरोणि वृद्धयेतैतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि सुवन-
जातानि चक्रवान् । कृतवान् । हे वज्रिन् वज्रवचिंद्र दधृष्वान् सपत्न्याभ्यर्षयस्त्वं नु
क्षिप्रं या चित्रानि च विश्वानि कणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविष्ठास्तस्य
बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इन्द्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अवर्म ।

वस्तेव भद्रा सुकृता वसूय रथं न धीरः स्वपा अतच्च ॥ १५

चतुर्थोऽष्टकः ।

६८

इन्द्र । ब्रह्मा । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ ।

नव्याः । अकर्म ।

वस्त्राऽव । भद्रा । सुकृता । वसुधुः । रथं । न ।

धीरः । सुअपाः । अतच्च ॥ १५

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम वेन्द्र ते त्वयं या यानि स्तोत्राणि नत्वा नूतना
अद्यतना वयमकर्म अकुर्म हे इन्द्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि
तानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसुधुर्धनकामोऽहं
वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुकृतानि स्तोत्राणि रथं न
रथमिवातच्च । अकरवं स्तोत्राण्यपसंहारवद्ब्रह्माणीत्याभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनसूक्तं ।
रथदृष्टान्तस्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

क स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । क स्य वभ्र ऋणं-
चयोऽप्यत्र राजा स्तुत इति । वभ्र ऋषिः । अनुक्तत्वात्तदृष्टम् । इन्द्रो देवता ।
ऋणं वयनामा राजापि क्वचित्स्तुयते । अतः सोऽपि देवता ॥ तीव्रसोमाख्य एकाहे
मरुत्वतीयसूक्त इदं सूक्तं निविज्ञानं । सूक्तितं च । तीव्रसोमेनाज्ञाद्यकामः क स्य
वीरः । आ० ६, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क^१ स्य वीरः को^२ अपश्यदिदं सुखरथमीयमानं हारभ्यां ।

यो राया वज्जी सुतसोममिच्छन्तदोको गन्तां पुरहृत उती ॥ १

क^३ स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इन्द्रं । सुखरथं ।

दीयमानं । हरिभ्यां ।

यः । राया । वज्जी । सुतसोमं । इच्छन् । तत् । ओकः ।

गन्तां । पुरहृतः । उती ॥ १

वज्जी वज्रपान् पुरहृतो वज्रभिराहृतो य इन्द्रो राया देवेन धनेन सह सुतसोम-
मिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् उती उत्तै रचायै तत्तस्य दजमानस्यौको

७०

ऋग्वेदः ।

गृहं गन्ता प्राप्नो भवति वीरो विक्रान्तः स्य स इन्द्रः क कुत्र विद्यते । सुखरथं
शोभनाच्चहारो रथो यस्य स सुखरथः । सुष्ठु खनति लिखति भूमिमिति वा सुखं ।
तादृशं । सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेरिति यास्कः । नि० ३, १३ । हरिभ्यां
अवाहनाभ्यामवाभ्यामीयमानं यच्छंतिद्रं कोऽपश्यत् । कश्च ददृशे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सखरथं निधातुरन्वायमिच्छन् ।

अष्टच्छमन्या उत ते म आहुरिन्द्रं नरा बुवधाना अशेम ॥ २

अव । अचचक्षं । पदं । अस्य । सखः । उग्रं । निधातुः ।

अनु । आयं । इच्छन् ॥ १

अष्टच्छं । अन्यान् । उत । ते । मे । आहुः । इन्द्रं । नरः ।

बुवधानाः । अशेम ॥ २

अस्यैद्रस्य पदं स्थानमवाचचक्षं । अहमवाद्राक्षं । कीदृशं । सखोऽतर्हितसुग्र-
सङ्गं । विं च इच्छंतिन्द्रमन्विच्छच्छं निधातुः स्वस्थापयितुरस्यैद्रस्य पदमन्वायं ।
अन्वगमं । अत्यानुतान्यान्विदुषोऽपि मार्गं इन्द्रमष्टच्छं । ष्टबानसि । ष्टासे मे
मह्यमिन्द्रमाहुः । किमाहुरित्युच्यते । नरो यद्वानां नेतारो बुवधाना बुभुक्षमाना
वयमशेम । इन्द्रं प्राप्तवन्तः स्मः यद्यपीन्द्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगतव्य इति
बुभुक्षमानः स्वभावमवच्छत् ष्टैश्च सुलभ इत्युक्त इन्द्रप्रत्ययं स्तुतशेषमपश्यदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र नु वयं सुते या ते कृतानीन्द्र ब्रवांस यानि नो जुजोषः ।

वेदद्विहाजकृणवच्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः ॥ ३

प्र । नु । वयं । सुते । या । ते । कृतानि । इन्द्रं । ब्रवांस ।

यानि । नः । जुजोषः ।

वेदत् । अविद्वान् । कृणवत् । च । विद्वान् । वहते । अयं ।

मघवा । सर्वसेनः ॥ ३

चतुर्थीऽष्टकः ।

७१

हे इन्द्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति तु अद्य वयं स्तोतारः सुते
 सोमेऽभिषुते सति तानि कर्माणि प्र ब्रवाण । प्रकर्षेण वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं
 यानि कर्माणि जुजोषः असेवयाः तानि कर्माण्यविद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो
 वेदत् । जानात् । विद्वान् ष्टणवच्च । ष्टणुयाच्च । यद्वा विद्वान् जानन् पुरुषः
 ष्टणवच्च । अजानन्तमपि जनं आवयेच्च । सर्वजनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा
 धनवान् विद्वान् जानन्नयमिन्द्रो जानतश्च ष्टणवतश्च तान् जनान् प्रति बहते ।
 अश्वैरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थिरं मनश्चलषे जात इन्द्र वेष्टादेर्को युधये भूयसश्चित् ।

अश्मानं चिच्छ्वसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वसुस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

स्थिरं । मनः । चलषे । जातः । इन्द्र । वेष्टि । इत् । एकः ।

युधये । भूयसः । चित् ।

अश्मानं । चित् । श्वसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां ।

ऊर्व । सुस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र जात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिरं चलनरहितं मनश्चित्तं चलषे । चकर्ष ।
 सर्वान् बलिष्ठान् जयेयमितीदृशं । तथा हे इन्द्र एक इदमहाय एव त्वं युधये युद्धाय
 भूयसश्चित् बल्लरान् राक्षसादीनपि वेष्टि । आवेः । अगमः । किंच अश्मानं चित्
 गवामावरकं पर्वतमपि श्वसा बलेन विदिद्युतः । व्यभिनः । किंच सुस्त्रियाणां
 क्षीरसुतारयन्तीनां गवां धेनूनामूर्वं समूर्ध्वं विदः । अवेदयः । अलम्भयः ॥ ।

॥ अथ पंचमी ॥

परो यत्त्वं परम आजनिष्ठाः परावति श्रुत्यं नाम विभ्रत् ।

अतश्चिदिन्द्रादभयंत देवा विश्वा अपो अजयदासपत्नीः ॥ ५ ॥

परः । यत् । त्वं । परमः । आऽजनिष्ठाः । पराऽवति ।

श्रुत्यं । नाम । बिभ्रत् ।

अतः । चित् । इन्द्रात् । अभयंत । देवाः । विश्वाः । अपः ।

अजयत् । दासऽपत्नीः ॥ ५

तद्यदा हे इन्द्र परः परस्तादुपरिष्ठास्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे
श्रुत्यं श्रवणीयं नाम नामधेयं बिभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समंतादजायथाः ।
शेषः परोक्षकृतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा द्योतमासा अग्न्यादय इन्द्रादभयंत ।
विभ्यः । विश्वा अपः सर्वाण्यदकानीन्द्रोऽजयत् । वशीचक्रे । कीदृशीः ।
दासपत्नीः । दासो वृत्तः पतिः पालयिता यासासपां ता इति ॥

॥ इति चतुर्थमे प्रथमं षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तुभ्ये देते मरुतं सुशेवा अर्चत्यर्कं सुन्वत्यंधः ।

अहिं मोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सच्चिदिंद्रं ॥ ६

तुभ्य । इत् । एते । मरुतः । सुशेवाः । अर्चति । अर्कं ।

सुन्वति । अंधः ।

अहिं । मोहानं । अपः । आशयानं । प्र । मायाभिः ।

मायिनं । सच्चत् । इंद्रः ॥ ६

एते मरुतः । महद्भवति वदंतोनि मरुतः स्तोतारः । सुशेवाः । शेषमिति
सुखनामैतत् । शोभनसुखः संतः । स्तोत्रेण शोभनं सुखसुत्पादयंत इत्यर्थः । हे इन्द्र
तुभ्येत्तभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चति । सुवति कुर्वतीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षण-
मर्चं सुन्वति । अभिषवं कुर्वति । इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्त्रीयाभिः
शक्तिभिरहिं हतं प्रसजत् । अभ्यभवत् कीदृशं । मोहानं देवान्वाधमानमप
उदकान्याशयानमावृत्य शयनं कुर्वंत मायिनं कपटवन्तमिति ॥

चतुर्थाष्टकः ।

७३

॥ अथ सप्तमी ॥

विष्णुं श्रीं जनुषा दानमिच्छन् नृगवां मघवन्संचक्रानः ।

अवा दासस्य नमूचेः शिरः यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७

वि । सु । नृगः । जनुषा । दानं । इच्छन् । अहन् । गवा ।

मघवन् । संचक्रानः ।

अत्र । दासस्य । नमूचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे ।

गातुं । इच्छन् ॥ ७

हे मघवन्मनसिन्द्र संचक्रानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः शब्द-
कर्म । तस्य लडेयं लिटि रूपं ॥ दानं देवानां वापकं दत्तमसुरं गवा वज्रयेन्वन्
मेरयन् हिंसन् जनुषा जन्मना नृपस्तदनुचरान्नाक्षसादीन् शत्रून् सु सुष्ठु व्यहन् ।
विजयंय । इन्द्रासुरा जकारभ्य शत्रु इत्यर्थः । हे इन्द्र त्वमत्राश्विन्युद्धे मनवे
नक्षत्रिन गहनगोपनाय त्वहं गातुं सुष्ठुमिच्छन् अभिलषन् ननुचेरेतन्नामकस्योपज्ञ-
पथितुरुरक्ष संवंधि शिरः शीर्षं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रून् विजयंयेति
पूर्वेण संवंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युजं हि मामक्षया आदिन्द्र शिरो द्रक्ष्य नमूचेर्मथायन् ।

अस्मानं चित्स्वयं वतमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८

युजं । हि । मां । अक्षयाः । आत् । इत् । इन्द्र । शिरः ।

दासस्य । नमूचेः । मथायन् ।

अस्मानं । चित् । स्वयं । वतमानं ॥ प्र । चक्रिया इव ।

रोदसी इति । मरुद्भ्यः ॥ ८

हे इन्द्र त्वं स्वयं स्वरेण सहितं वर्तमानं भ्रमंतमश्नानं चित् मेघभिन्न स्थितं
दासक्षोपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदनंतरमेव मां युजं
सखायसक्रया हि । चक्षणे खलु । तदानीं मरुद्गास्त्वत्सहायेभ्यो रोदसी द्यावापृथिव्यौ
चक्रिये चक्रे इव प्रास्तां ॥ उपसगंशुतेर्योग्यक्रियायाह्वारः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मां करन्नवला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिन्द्रः ॥ ८

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मा ।

करन् । अवलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने । इति । अथ ।

उप । प्र । ऐत् । युधये । दस्यु । इन्द्रः ॥ ८

दास उपक्षपयिता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि ।
कृतवान् खलु । इन्द्रेण सह योद्धुं प्रतिहितवानित्यर्थः । अस्यासुरस्य संबन्धिन्योऽ-
वलाः स्त्रीरूपाः सेना या मां किं करन् किं कुर्यरिति मन्यमान इन्द्रस्तासां मध्येऽस्त्रा-
सुरस्य धेने प्रीणयित्वौ सुरूपे उभे हे स्त्रियावंतरख्यहि । गृहमध्ये निदधे खलु ।
अयानंतरमिन्द्रो दस्युं नमुचिं युधये युद्धाथोपप्रैत् । उपप्रागच्छत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

समत्र गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन् ।

सं ता इन्द्रो असृजदस्य शकैर्यदो सोमांसः सुसुता अमंदन् ॥ १०

सं । अत्र । गावः । अभितः । अनवंत । इह । वत्सैः ।

वियुताः । यत् । आसन् ।

सं । ता । इन्द्रः । असृजत् । अस्य । शकैः । यत् । इ ।

सोमांसः । सुसुताः । अमंदन् ॥ १०

चतुर्थोऽष्टकः ।

७५

यदा गावो बलैर्वियुता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्रास्मिन्कालेऽभितः सर्वतो
 मनुचिनापहृता गाव इहेह इह चेह च सर्वतः समनवन्त । अत्यन्तमगच्छन् । यद्यदा
 सुषुता बभूवुः काला कविषा सुष्टुभिषुताः सोमासः सोमा ईमेनमिन्द्रमन्दन् अमादयन्
 तदेद्रः शकैः शकैर्मरुद्भिः सहस्र बभूवुः संवधिनीनसुचिनापहृतास्त्रा गाः सम-
 ष्मजत् । बलैः सह समयोजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तविंशो वरगः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदौ सोमा बभूवुः धृता अमन्दन् रीरवीदृषभः सदनेषु ।

पुरन्दरः पपिवा इन्द्रो अस्य पुनर्गवांसददादुस्त्रियाणां ॥ ११

यत् । ईं । सोमाः । बभूवुः धृताः । अमन्दन् । रीरवीत् ।

दृषभः । सदनेषु ।

पुरन्दरः । पपिवान् । इन्द्रः । अस्य । पुनः । गवां ।

अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११

यद्यदा बभूवुः धृता बभूवुः णभिषुताः सोमा ईमेनमिन्द्रमन्दन् अमादयन् तदा
 दृषभः कामानां वसितेन्द्रः सदनेषु युद्धे रीरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरन्दरः
 पुरां दारयितास्येनं सोमं पपिवान् पीतवानिन्द्रः पुनरुस्त्रियाणां चीरसुस्त्रियाणां
 गा अददात् । बभूवुः ददौ ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रगवां चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यागभीषा वृत्तमस्य नृणां ॥ १२

७६

ऋग्वेदः ।

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्ने । अन्नम् । गावा । चत्वारि ।

ददतः । सहस्रा ।

ऋणं चयस्य । प्रयता । मघानि । प्रति । अग्रभीष ।

वृत्तमथ । वृणां ॥ २

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः अथ रुशमशब्देन तत्तत्त्वा जना उच्यन्ते । रुशमा ऋणं चयनाज्ज्ञो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कल्याणमिदं कर्माकृतम् । अन्नम् । कीदृशाः । गवां धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मघं प्रयच्छन्तः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः । नरां नेतृणां मध्ये नृत्तमस्यातिशयेन नेतृत्तमस्य ऋणं चयस्यैतज्ज्ञांस्तेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपाणि धनानि यत् प्रयग्रभीष । प्रतिष्ठीतवन्तः स्यः । पूजार्थं बह्वचनं ॥

अथ त्रयोदशी ॥

सुपेशसं माव सृजंत्यस्तं गवां सहस्रै रुशमांसो अग्ने ।

तीव्रा इन्द्रं मममंडु सुतासोऽक्तोऽथै परितक्त्राया ॥ १३

सुपेशसं । मा । अव । सृजन्ति । अस्तं । गवां । सहस्रैः ।

रुशमांसः । अग्ने ।

तीव्राः । इन्द्रं । मममंडुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउथै ।

परितक्त्रायाः ॥ १३

हे अग्ने रुशमांसो रुशमा ऋणं चयस्य किंकराः सुपेशसं सुरूपमरंकाराच्छादनादिभिः संस्कृतं मा मामस्तं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहस्रावसृजन्ति । प्रापयन्ति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रसवन्तः सुतासो लक्ष्मणवद्वनेन संयाभिबुताः सोसाः परितक्त्रायाः । तमसा भूतासि परितक्त्राकति गच्छतीति परितक्त्रा । तस्या अक्तो रात्रिर्व्युष्टौ व्युच्छने सति । उषःकाल इत्यर्थः इन्द्रं मममंडुः । अमादयन् । बभ्रु गंवां प्राप्यन्तरसविलंबितमेव सोमेनेन इत्यर्थः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

७७

॥ अथ चतुर्दशी ॥

शौचसा रात्री परितक्मरा या ऋणंचये रात्रिं दशमानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभ्रु चत्वार्यसनसहस्रां ॥ १४

शौचत् । सा । रात्री । परि । तक्मरा । या । ऋणंचये ।

रात्रिं । दशमानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभ्रुः । चत्वारि ।

असनत् । सहस्रां ॥ १४

दशमानां दशमनाम्नां जनानां रात्रिं प्रभातं चयुः एतत्संज्ञके तत्समीप एव या रात्रिः परितक्मरा परितो गंतो भवति सा रात्र्योच्छत् । व्यष्टाभत् । अत्यः सततगाथो वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगायज्यमानः प्रेयमाग्यो बभ्रुः रेतस्त्रासक ऋषित्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत् । अलभत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

चतुःसहस्रं गव्यं पशुः पत्यग्रभीष रथमेवमे ।

धर्मश्चित्ततः प्रहजे य आसीदयस्त्रयस्त्रिंशदाहम विप्राः ॥ १५

चतुःसहस्रं । गव्यं । पशुः । प्रति । अग्रभीष ।

रथमेव । अग्ने ।

धर्मः । चित् । ततः । प्रहजे । यः । आसीत् । अयस्त्रयः ।

तं । जं । इति । आहम । विप्राः ॥ १५

हे अग्ने वयं रथमेव तत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य मवात्मकस्य पशुः पशोः पशूनां जातवैकवचनं । चतुःसहस्रं चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष । प्रतिगृहीतवन्तः

७८

ऋग्वेदः ।

सः । प्रवृजि प्रवृजनार्थं तप्तः संतप्तः शोभनवर्णो घर्मस्त्रिनाहावीर इवायमयोऽयोग्यो
हिरण्यमयो यः कलशोऽवासीत् अभवत् तस्य दोहनार्थं कलशं च विप्रा मेधाविनो
वयं हयमेवादाय । आदत्तवतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

इन्द्रो रथायेति तयोदयं सप्तदशं सूक्तं । अवस्थानांभावेय ऋषिः । विष्टू
छंदः । इन्द्रो देवता । अग्रमयातं संज्ञं यद्वामिति पादयोः क्रमेण कुत्सोशनसौ विकल्पेन
देवता । इन्द्राकुत्सा वदमानेत्यस्या इन्द्रः कुत्सश्च । तथा चानुक्रांतं इन्द्रो रथाय
सप्तोनावस्थूयमिति कौत्सोशनसौ वा पादौ परैर्द्राकौत्सीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवां वाजयंतं ।

यूधेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्ठो याति प्रथमः सिषासन् ॥

इन्द्रः । रथाय । प्रवतं । कृणोति । यं । अधिऽस्थ्यात् ।

मघवा । वाजयंतं ।

यूथाऽयं । पश्वः । वि । व्युनोति । गोपाः । अरिष्ठः ।

याति । प्रथमः । सिषासन् ॥ १

मघवा धनवानिन्द्रो वाजयंतमक्षमिच्छंतं यं रथमध्यस्थान् अधितिष्ठति तस्मै रथाय
प्रवतं प्रवणमार्जं कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो यूधेव पशोः
पशूनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा शतसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्ठः शत्रूभिः
स्रयमर्हसितः प्रथमो देवानां मुख्य इन्द्रः सिषासन् शत्रूधनानीच्छन् याति ।
गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ प्रद्रव हरिवो मा विवेनः पिशंगराते अभिनः सच्चस्य ।

नहि त्वदिन्द्र वस्यो अन्यदस्य मेनांश्चज्जनिवतश्चकथं ॥ २

चतुर्थाष्टकः

७६

आ । प्र । द्रव । हरिः । वः । मा । वि । वेनः । पिशं'गराते ।

अभि । जः । सचस्व ।

जहि । त्वत् । इन्द्र । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान् ।

चित् । जनि'वतः । चक्रर्थ ॥ २

हे हरिवो हरिवचिन्द्र त्वमात्मानमिच्छस्व प्र द्रव । प्रकर्षेण गच्छ । वित्त मा विवेनः । वेनतिः कांतिकर्मा । अस्मासु विगतकाशो मा भूः । किंच हे पिशंगराते बहुरूपधनेन्द्र नोऽस्थानमिषचक्ष । अभिसेवस्व । अपि च हे इन्द्र वसो वसीयः श्रेयस्करं त्वच्चतोऽन्यच्च ह्यस्ति । अन्यदसुजातं नास्ति । अमेनांश्चित् । मेनाशब्दः स्त्रीवाची । अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिषत्वो जायावतश्चकर्थ । करोषि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यत्सहः सहस आर्जनिष्ट देदिष्ट इन्द्र' इन्द्रियाणि विश्वा ।

प्राचीदयत्सु दुधा वने अंतर्धि ज्योतिषा संवत्त्वत्तमोऽवः ॥ ३

उत् । यत् । सहः । सहसः । आ । अर्जनिष्ट । देदिष्टे ।

इन्द्र' । इन्द्रियाणि । विश्वा ।

प्र । अचोदयत् । सुदुधा । वने । अंतः । ज्योतिषा ।

संवत्त्वत् । तमः । अवरित्वः ॥ ३

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धि तेजः सहस उषःसंबन्धिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्ठात् प्रादुर्बभूव तदेदो विश्वा विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इन्द्रियमिति धननामेतत् । देदिष्टे । यजमानेभ्यो दिशति । वने निवारको पथतेऽंतर्मध्ये बलेन निरुद्धाः सुदुधाः सुष्टू दीग्धीर्गाः प्राचोदयत् । प्रैरयत् ज्योतिषा तेजसा संवत्त्वत् संवरणशीलं तमो विषः । निवारितवान् ॥

८०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तच्च त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।

ब्रह्माण इंद्रं मह्यंतो अर्कैरवर्धयन्नहये हंतवा च ॥ ४

अनवः । ते । रथं । अश्वाय । तन्न । त्वष्टा । वज्रं ।

पुरुहूत । द्युमंतं ।

ब्रह्माणः । इंद्रं । मह्यंतः । अर्कैः । अवर्धयन् । अहये ।

हंतवै । ऊं । इति ॥ ४

हे पुरुहूत वज्रभिराङ्गतेन्द्र ते त्वदीयं रथमश्वायाम्वाभ्यां संयोगाहमनवः । अनवो मनुष्याः । ऋभवस्तन्न । अतन्न । अकुर्यन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमंतमकरोत् । च अपि च मह्यंत इंद्रं पूजयंतो ब्रह्माणोऽगिरसः परिवृढा मरुतो वा अहयेऽहिं वृत्वं हंतवै हंतुमर्कैः स्तोत्रैरवर्धयन् । वर्धितवंतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णे यत्ते वृषंथो अर्कमर्चाग्निद्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः ।

अनश्वासो ये पयसोऽरथा इंद्रे पिता अभ्यवर्तत दस्यून् ॥ ५

वृष्णे । यत् । ते । वृषंथः । अर्कं । अर्चन् । इंद्रं ।

ग्रावाणः । अदितिः । सजोषाः ।

अनश्वासः । ये । पयसः । अरथाः । इंद्रेऽपि पिता । अभि ।

अवर्तत । दस्यून् ॥ ५

हे इंद्र यद्यदा वृषणः संचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्धिते ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन् । अकुर्वन्निवर्धः । तदादितिरदीनाः वचनव्यत्ययः । ग्रावाणोऽभिषवणपाषाणाः सजोषाः संगता बहुवुरिति शेषः । अनश्वासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इंद्रे पिताः इंद्रेय प्रेषिताः पयसः पयजः पयमाना गच्छंतो ये मरुतो दस्यून् मरु नभ्यवभ्यवर्तत अभिभूतान् कुर्वते अ ते मरुतोऽर्चानिति वंबंधः ॥

॥ इति चतुर्थं प्रथम एकोनविंशतं श्लोकं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

८१

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि बोचं प्र नूतना सधवन्त्या चकथं ।

शक्तौवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्वपो भनवे दानुचिवाः ॥ ६

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । बोचं । प्र । नूतना ।

सधवन् । या । चकथं ।

शक्तिवः । यत् । विभराः । रोदसी इति । उभे इति ।

जयन् । अपः । भनवे । दानुचिवाः ॥ ६

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रबोचं । अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्रबोचं । प्रब्रवीमि । हे सधवन् धनवन्तिद्र या यानि कर्माणि चकथं क्षतवानसि तानि प्रबोचमिति संबधः । हे शक्तौवः शक्तिभन् । शक्तिवज्जं कर्म वा । तद्वज्जिद्र यत् यस्त्वयुभे रोदसी व्यावा-
ष्टयिभ्यो जयन्वभीकुर्वन् अप उदकानि शनवे अनुष्ठाय विभराः विविच्य विभर्षि ।
कीदृशीः । दानुचिवाः चित्तदानाः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्न ते करणं दस्म विप्रार्हं यद्वन्नो जो अवाभिमीयाः ।

शुणस्य चित्परि माया अगृभणाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरसेधः ॥ ७

तत् । इत् । तु । ते । करणं । दस्म । विप्र । अहिं । यत् ।

मन् । आजः । अलं । अभिमीयाः ।

शुणस्य । चित् । परि । मायाः । अगृभणाः । प्रपित्वं ।

यन् । अलं । दस्यूरं । असेधः ॥ ७

हे दस्म दर्शनोय विप्र मेधाविजिद्र त्वत्तत्वास्मिन्नाकोऽहिं वृत्तसहस्रं मन् हिंसन्
यदो जो यद्वन्नभिमीयाः प्रकाशितवानसि तदिन्न तत्त्वज्ञु ते त्वदीयं करणं कर्म

८२

ऋग्वेदः ।

विद्यते । अपि च शुष्णस्य विदेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबन्धिनीमांया युवतीः पर्य-
गृह्याः । परिगृहीतवानसि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं संयामं समीपं वा यन् प्राप्तुं वन्
दस्यूनसुरानपासेधः । अपावाधयाः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमपो यदवे तुर्वशाचारमयः सुदुधाः पारः इन्द्र ।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वासुशनारंत देवाः ॥ ८

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुदुधाः ।

पारः । इन्द्र ।

उग्रं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां ।

उशना । अरंत । देवाः ॥ ८

हे इन्द्र त्वं पारे नदीनां तीरे । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुधा ओषधिवनस्पतीन्
दुष्टं दुहतीरप उदकानि यदवे यदुनामकाय रात्रे तुर्वशायैतन्नामकाय रात्रे
चारमयः । रगितवानसि । हे इन्द्र युवां । त्वं कुत्सञ्चेति शेषः । उग्रसुदुग्धं शुष्णम-
यातं । आगच्छतं । तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह । स्मृगृहं प्रापितवानसि
खलु । यद्यदा वां युवामिन्द्राकुत्सावुशना भार्गवो देवाश्च समरंत ह वंभेजिरे खलु ॥

। अथ नवमी ॥

इन्द्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या आप कण्ठे वहतु ।

निः शीमङ्गो धमयो निः षधस्यान्मघोनी हृदो वरयस्तमांसि ।

इन्द्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः ।

अपि । कण्ठे । वहतु ।

निः । शीं । अत्भ्यः । धमयः । निः । षधस्यात् । मघोनीः ।

हृदः । वरयः । तमांसि ॥ ९

चतुर्थोऽष्टकः ।

८३

हे इंद्राकुलेंद्राकुलौ रथेन वहमाना वहमानाबुद्ध्यमानौ वां युवामत्या अन्वाः
कर्णेऽपि । स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा । तत्पत्नीपेऽपीति
यावत् । आवर्तु । आ सभंताद्वाहका भवन्तु । युवामप्यङ्गोऽस्तु प्रविष्टं सोमेनं
युष्मासुरं निर्धमयः । अकाशेयां । सोमिति युष्मासुरा बुद्धिस्थः सहास्यते ।
कथस्यात्स्वकीयात्स्यानादिरवासेयां । मधोनो मवततो हविष्मतो यजमानस्य हृदो
हृदयात्तमांस्त्वज्ञानरूपाणि पापानि वरयः । निवारययः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इन्द्र ब्रह्माणि तविंषीमवर्धन् ॥ १०

वातस्य । युक्तान् । सुयुजः । चित् । अश्वान् । कविः ।

चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इन्द्र । ब्रह्माणि ।

तविंषीं । अवर्धन् ॥ १०

कविश्चित्प्राज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंत्रद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान् संयुक्तान्
सुयुजश्चित्सुहृ योजनोयानश्चानजगन् । प्राप्नोत् । अवस्युः सखायो विश्वे सर्वे मरुतो
बहवः स्तोतारो हे इन्द्र अत्रास्मिंस्लोके ते त्वदौमां तविंषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्माणि
स्तोतैरवर्धन् । अवधेयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे विंशो वंशः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सुरेन्द्रियं परितक्मया पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतशः सं रिंणाति पुरो दधंत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११

८४

ऋग्वेदः ।

सूरः । चित् । रथं । परिऽयक्तायां । पूर्व । करत् । उपरं ।

जूजूवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतशः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् ।

सनिष्यति । क्रतुं । । नः ॥ ११

इंद्रः परितक्तायां संचामे । परितो गच्छन्त्यस्यां भय इति परितक्तायां
संचामः । एतशस्येन ऋषिणा सह योषुः सूरश्चिखूयस्यापि संबन्धिनं जूजूवांसं
वेगेन गच्छंतं रथसुपरसुपरतव्यापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतश्च एतशाय ॥
विभक्तिव्यत्ययः । इंद्रः पूर्वं द्विषक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इंद्रस्तेन
चक्रेणासुरान् संरिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरीं दधदस्मान्पुरस्त्वान् नोऽस्मदीयं
क्रतुं यच्चं सनिष्यति । संभजतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेंद्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्ग्रावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरंति ॥ १२

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम । इंद्रः ।

सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । ग्रावां । अयं । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं ।

अध्वर्यवः । चरंति ॥ १२

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रुमयमिंद्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिपुत-
सोमं यजमानमिच्छन्नभिलषन्नाजगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य पात्रयो जीरं
क्षेपणं प्रेरणं चरंति स ग्रावा सोममभिषवपात्राणो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमवभ्रियाते ।
अभिहित्यते ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

८५

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यन्त तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३

ये । चाकनंत । चाकनंत । नू । ते । मर्ताः । अमृत ।

मो इति । ते । अंहः । आ । आरन् ।

वावंधि । यज्यन् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु ।

येषु । ते । स्याम ॥ १३

हे इन्द्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत प्रकामयंत । पुनश्च ते तु क्षिप्रमेव त्वां
चाकनंत हे अमृत अमरणशीलं मर्ता मरणधर्माणस्ते जना अंहोऽनर्थं मो आरन् ।
मा गमन् ॥ आ उ इति निपातसमुदायो सेत्येकनिपातार्थे वर्तते । उत अपि च
यज्यन्त्यजमानान्वर्धंधि । संभवस्व । येषु जनेषु येषां जनानां मध्ये वयं स्तोतारस्ते
त्वदीयाः स्याम भवाम हे इन्द्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकविंशो वगः ॥

अददंरुक्षमिति द्वादशर्वसष्टादशं सूक्तं । गात्रनांभावेय कृषिः । विष्टप् ऋदः ।
इन्द्रो देवता । तथा चातुक्रांतं । अददंरुक्षं गात्ररिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अददंरुक्षमसृजो वि खानि त्वमर्णवान्वद्धानां अरमणाः ।

महांतमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अव दानवं हन् ॥ १

अददः । उक्षं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् ।

वद्धानान् । अरमणाः ।

महांतं । इन्द्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति वः । सृजः ।

वि । धाराः । अव । दानवं । हन्निति हन् ॥ १

८६

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र त्वत्सुखं सुखं दसानं मेघमददः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघ-
 ऋदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः । विशेषेण सृष्टवानसि । किंच वद्धधानान्वाध-
 मानानां वातुदकवतो मेघानररणाः । विसर्जयसि । चारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रश्मि-
 विसर्जनकमां ॥ हे इन्द्र यद्यस्त्वं । यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ सहातं प्रभूतं पर्वतं मेघ-
 विवः । विवृतवानसि । धारा अपां विसृजः । विसृष्टवानसि । अपि च दानवं दनो-
 पुवं वृत्तमसुरं यद्वा दक्य दातारं मेघं वावहन् । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं
 अट्टणा उम् । उम् उम् दनादोत्पन्नं दनादोनक्षेत्रां स्थात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वम-
 वानंस्त एतानित्यादि । नि० १०, ६, ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वत्सुखं ऋतुभिर्बद्धधाना अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन् ।

अहिं चिदुग्र प्रयुतं शयानं जघन्वा इन्द्र तविषीमधत्याः ॥ २

त्वं । उक्षान् । ऋतुभिः । बद्धधानान् । अरंहः । ऊधः ।

पर्वतस्य । वज्रिन् ।

अहिं । चित् । उग्र । प्रयुतं । शयानं । जघन्वा । इन्द्र ।

तविषीं । अधत्याः ॥ २

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वत्सुखं सुखं दसानं मेघमददः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघ-
 ऋदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः । विशेषेण सृष्टवानसि । किंच वद्धधानान्वाध-
 मानानां वातुदकवतो मेघानररणाः । विसर्जयसि । चारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रश्मि-
 विसर्जनकमां ॥ हे इन्द्र यद्यस्त्वं । यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ सहातं प्रभूतं पर्वतं मेघ-
 विवः । विवृतवानसि । धारा अपां विसृजः । विसृष्टवानसि । अपि च दानवं दनो-
 पुवं वृत्तमसुरं यद्वा दक्य दातारं मेघं वावहन् । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं
 अट्टणा उम् । उम् उम् दनादोत्पन्नं दनादोनक्षेत्रां स्थात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वम-
 वानंस्त एतानित्यादि । नि० १०, ६, ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्यस्य चित्तमहतो निर्दग्धस्य वधं जघान तविषीभिरिन्द्रः ।

य एक इदं प्रातर्मन्यमान आदन्मादन्वो अजनिष्ट तव्यान् ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

८७

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान ।

तविषीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । दूत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् ।

अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३

निजघानायुधं शक्रो वृत्रेण क्षिप्रमोजसा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो
महासुरः ॥ वृत्रं पूर्वं निहत्येन्द्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं । हुननेवानेन्द्र इति पराभिः
कीर्तयत्यधिरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभूतस्य मृगस्य मृगवच्छीघ्रगामिनस्यस्य चित् तस्य
वृत्रस्य संबन्धि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयेष्वलैर्निजघान । निःशेषेणावधीत् ।
एक इदमहाय एवाप्रतिः प्रतिहंहिरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः ।
आत्तदानीमस्माद्वृत्रात्तव्यान्मृगवृत्तरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट । प्रादुरभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्यं चिदेषां स्वधया मदंतं मिहा नपातं सुवधं तमोगां ।

वृषप्रभर्मा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान शुष्णं ॥ ४

त्यं । चित् । एषां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं ।

सुवधं । तमः । गां ।

वृषप्रभर्मा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि ।

जघान । शुष्णं ॥ ४

एषां प्राणिनां स्वधयात्तेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामर्चं स्वयमेव संजानं
मिहः सेचनसमर्थस्य मेवस्य नपातं पातारं रक्षितारं । अत्र नपाच्छब्दः पातरि
वर्तते । प्राणो वै तनूनपात्य हि तन्वः पातीति ब्राह्मणं । सुवधं प्रवृद्धं तमोगं
तमोऽंधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्रं निजघानेति शेषः । वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्य
मेवस्य प्रहता वज्री वज्रवानिन्द्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य
भामं । अत्र क्रोधवाचिभासशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णासुरो लक्ष्यते । तं शुष्णासुरं
तवानुहनिजघान । ॥

८८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ।

त्वं चिदस्य क्रतुभिर्निषत्तममर्मणो विददित्स्य मर्म ।

यदीं सुक्षत्र प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्यं धाः ॥ ५

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुभिः । निषत्तं । अमर्मणः ।

विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । इ । सुक्षत्र । प्रभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि ।

हर्म्यं । धाः ॥ ५

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्तस्य निषत्तं निषत्तं त्वं चित्
त्यत्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्मं प्राणस्थानं । यत् स्थाने विद्धो जियते तन्मर्म-
तुच्यते । अस्य वृत्तस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इन्द्र त्वं विददित् । अज्ञासीदेव । यद्यदा
हे सुक्षत्र सुवलेन्द्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृतो संभरणे सति
युयुत्संतं योद्धमिच्छंतमीमेनं वृत्तं हर्म्यं हारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्त इन्द्रस्य
भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ।

त्वं चिदित्या कल्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चैरिन्द्रो अपगूर्या जघान ॥ ६

त्यं । चित् । इत्या । कल्पयं । शयानं । असूर्ये । तमसि ।

ववृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इन्द्रः ।

अपगूर्या । जघान ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

८९

स्तुतस्याभिपुतेन सीमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वषितेन्द्र उच्चैरुद्ध-
 तपगूर्धं वज्रसदस्य तं चित्तमेव हत्वासुरं जघान । अवधीत् । कीदृशं । इत्यासु-
 तांतरिक्षलोके कल्पयं । कल्मषकरं पयो यस्य तं । शयानमसु शयनं कुर्वन्तमस्यै-
 वरहिते तमस्यंकारे वृधानं वर्धमानं । त्वं चिदिति पुनर्वचनं पूरणाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उद्यदिन्द्रो मरुते दानवाय वधयमिष्ट सहो अप्रतीतं ।

यद्दी वज्रस्य प्रभृती ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥ ७

उत् । यत् । इन्द्रः । मरुते । दानवाय । वधः । यमिष्ट ।

सहः । अप्रतिः ।

यत् । इन्द्रः । वज्रस्य । प्रभृती । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः ।

अधमं । चकार ॥ ७

यद्येन्द्रो मरुते प्रभूताय दानवाय हत्वासुराय सहः शत्रूणां अभिमर्षित अप्रतीतं
 केनाप्यप्रतिगतं वधयंज्जुष्टमिष्ट उद्यच्छत् । यदा वज्रस्य प्रभृती प्रहृतौ प्रहरणे
 सति ॥ हृयहोर्भ इति भत्वं ॥ ईमेन हत्वं ददाभ अहिंसोत् तदा विश्वस्य सर्वस्य
 जंतोः प्राणिनोऽधमं नीचं चकार । अकरोत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वं चिदर्णीं मधुपं शयानमसिन्वं वरं मद्यादं दुयः ।

अपादमत्वं मरुता वधेन नि दुर्योण आटणक् प्रवाचं ॥ ८

त्वं । चित् । अर्णी । मधुपं । शयानं । असिन्वं । वरं ।

महि । आदत् । उयः ।

अपादं । मत्वं । मरुता । वधेन । नि । दुर्योणे । आटणक् ।

प्रवाचं ॥ ८

६०

ऋग्वेदः ।

उग्रज्ज्ञं वल इन्द्रो महि महान्तं त्वं चित्तमेव एतन्मादत् । आददौ । प्रत्यग्रहोत् ।
 कीदृशं । अर्घं गंतारं जलं मेघं वावृत्य शयानं शयनं कुर्वतं । स्थितवन्तमित्यर्थः ।
 वधुपं मधुनोऽभसः पातारं पालयितारमसिन्वं सपत्नानामवक्षेप्रारं ॥ अथतेरिदं
 कृतं ॥ वक्त्रं वृण्वतं सर्वमध्याच्छादयतं । स इमांल्लोकानवृणोत्तद्वत्स्य एतत्वं ।
 तै० सं० २, ५, २, २ । इति तैत्तिरीयकं । तदनंतरमिन्द्रो दुर्योधने संप्राप्ते सहता
 प्रभूतेन वधेन वज्रेणापादं पादरहितममत्वमयात्वं परिमाणरहितं वृध्रवाचं हिंसित-
 वागिन्द्रियं । जृग्वाभिभूतमित्यर्थः । एतत् न्यावृणक् । नितरामहिंसीत् । तथाज्जं-
 जभ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां । तै० सं० २, ५,
 २, ४ । इति तैत्तिरीयकं ॥

॥ अथ नवमी ॥

को अस्य शुभं तविंषीं वरात एको धनां भरते अप्रतीतः ।

इमे चिदेत्य ज्यसो तु देवी इन्द्रस्योजसो भियसां जिह्याते ॥ ८

कः । अस्य । शुभं । तविंषीं । वराते । एकः । धनां ।

भरते । अप्रतीतः इति ।

इमे इति । चित् । अय । ज्यसः । तु । देवी इति ।

इन्द्रस्य । ओजसः । भियसां । जिह्याते इति ॥ ८

अस्येन्द्रस्य संबन्धिनीं शुभं शोषणीं तविंषीं बलं को वराते । निवारयेत् ॥
 शुभशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिङ्गत्वस्यैव ॥ अप्रतीतः केनाप्य-
 प्रतिगत इन्द्र एकोऽसहाय एव धना धनानि शत्रूणां वस्त्रानि भरते । विभक्तिं जनते
 वा । देवी देव्यो द्योतगाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यो ज्यसो वेगवतोऽस्येन्द्रस्य संब-
 धिन ओजसो बलादुद्भूतेन भियसा भयेन तु क्षिप्तं जिह्याते । गच्छतः । चलत इत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

न्यसौ देवी स्वधितिर्जिहीत इन्द्राय गातुरुशतीव येमे ।

सं यदोजी युवते विश्वमाभिरनु स्वधाव् चितयी नमंत ॥ १०

चतुर्थोऽष्टकः ।

८१

नि । अस्मै । देवी । स्वधितिः । जिहीते । इन्द्राय । गातुः ।

उद्यतीऽद्वय । येमे ।

सं । यत् । ओजः । युवते । विश्वं । आभिः । अकु ।

स्वधाऽव । क्षितयः । नमंत ॥ १०

स्वधितिः स्वधितिः स्वेन दृता देवी द्योतमाना द्योरस्मा इन्द्राय निजिहीते । नीचत्वेन याति । गातुर्भूसिद्ध्यतीव कामयमाना योषिदिवेन्द्राय येमे । आत्मानं नियच्छति । यथेष्टमात्मानं विनियोक्तुं योग्या भवतीत्यर्थः । यद्यदेन्द्रो विश्वं समस्त-मोजो बलमाभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति । इन्द्रः स्वकीयं बलं सर्वासु प्रजासु निहितवानित्यर्थः । अत्र आलुबूल्येन वर्तमानाः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति मनुष्यनामैतत् । स्वधावू बलवत इन्द्राय नमंत । नमंति । प्रह्वीभवन्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

एकं तु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु ।

तं मे जगन्म आशसो नविष्ठं दोषा वस्तोर्हवमानास इन्द्रं ॥ ११

एकं । तु । त्वा । सत्पतिं । पांचजन्यं । जातं । शृणोमि ।

यशसं । जनेषु ।

तं । मे । जगन्म । आशसः । नविष्ठं । दोषा । वस्तोः ।

हवमानासः । इन्द्रं ॥ ११

हे इन्द्र त्वा त्वामेकं सख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मध्येऽहं मंत्रद्रष्टा शृणोम्यधि-सुखेभ्यः । कोटयं । सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पांचजनेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं । दोषा क्षपायां वस्तोर्वासरे च वहमानासः स्तुवंत आशसः कामासाः शंसमाना मे मदोथाः प्रजा नविष्टमतिशयेन स्तुव्यं तन्निद्रं जगन्म । गृह्णंत । स्वीकुर्वंत ॥

॥ अथ ऋ१८० ॥

ए॒वा हि॒ त्वा॒स॒तु॒या या॒तय॑तं॒ म॒घा वि॒म्रे॑भ्यो द॒द॒तं शृ॒णोमि॑ ।
 किं॒ ते॒ ब्र॒ह्मा॒णो गृ॒ह॒ते स॒खा॒यो ये॒ त्वा॒घा नि॒दधुः॒ का॒मं॒ मि॒न्द्र ॥ १८० ॥
 ए॒व । हि॒ । त्वा॒ । ऋ॒तु॒या । या॒तय॑तं । म॒घा । वि॒म्रे॑भ्यः ।

द॒द॒तं । शृ॒णोमि॑ ।

किं॒ । ते॒ । ब्र॒ह्मा॒णः । गृ॒ह॒ते । स॒खा॒यः । ये । त्वा॒घा ।
 नि॒दधुः॒ । का॒मं । मि॒न्द्र ॥ १८० ॥

एवैवसुक्तप्रकारेण हि ऋतुया काले काले यातयंतं जंतुम्रेरयंतं हे इन्द्र त्वं
 विम्रेभ्यः स्तोत्रभ्यो मघा मघावि धनानि ददतं यच्छंतं शृणोमि । निवासयामि
 एतन्ममैव प्रतिभाति । हे इन्द्र त्वाया त्वयि त्वे स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं
 निदधुः अक्षिपन् ब्रह्माणो वृक्षंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृह्यते । त्वत्तः
 किं गृह्यते । ऋषिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवसुक्तवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थेऽंशे प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वरगः ॥

॥ इति पंचमेऽंशे द्वितीयोऽनुवाकः ॥

वे॒दार्थ॑स्य प्र॒का॒शेन॑ त॒मो हार्दं॑ नि॒वारय॑न् ।

पु॒म॒र्था॑श्च॒तुरो॑ दे॒यादि॒द्याती॑र्थम॒हे॒श्वरः॑ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवल्लभूपालसाम्राज्यपुरंधरेण
 सायणासात्थेन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
 चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्यक्तयिज्ञमः ।

सुधीः श्रीसायणाचार्योऽद्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रात्रेः पंचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादश सूक्ताणि । तत्र महि मह इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्वार्थं । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छंदः । महि दश प्रजापत्यः संवरण इत्यनुक्रांतं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि महि तवहे दीध्ये नृनिद्रायेत्या तवसे अतव्यान् ।

यो असौ सुमतिं वाजसातो स्तुतो जने समर्थश्चिकेत ॥ १

महि । महि । तवसे । दीध्ये । नृन् । इन्द्राय । इत्या । तवसे ।

अतव्यान् ।

यः । अस्मै । सुमतिं । वाजसातो । स्तुतः । जने ।

समर्थः । चिकेत ॥ १

अहं संवरणोऽतव्यान्त्यंतमिष दुर्बलः सन् महि महत् प्रभूतं स्तोत्रं महि महते तवसे बलवत् इन्द्रायेत्येत्यं वक्ष्यमाणप्रकारेण दोष्ये । दीपयामि । प्रकाशयामि । किमर्थं । नृन् ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ अनुध्यायामस्मदीयानां तवसे बलाय । यद्वा नृन्सहिरोधिनामभिवायेति शेषः । तदर्थं तवसेऽस्मद्वलाय । य इन्द्रोऽसौ जने जनाय संवरणाय वाजसातो संयामे वाजस्याक्षस्य वा लामे निमित्ते सति स्तुतः सन् सत् सुमतिं समर्थो मर्त्यैः स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह भ्रियमाणं यध्यमानं संवदादि-भिरथवा समरार्हश्चिकेत जानाति ॥

८४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं न इन्द्र धियसानो अर्केर्हरीणां वृषन्योक्तं मय्येः ।

या इत्या मघवन्ननु जोषं वक्ष्मि अभि प्रार्थः सच्चि जनान् ॥ २

सः । त्वं । नः । इन्द्र । धियसानः । अर्केः । हरीणां ।

वृषन् । योक्तं । मय्येः ।

याः । इत्या । मघवन् । अनु । जोषं । वक्ष्मि । अभिः । प्र ।

अर्थः । सच्चि । जनान् ॥ २

हे वृषन् वर्षकेन्द्र स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्धियसानो ध्यायन् अर्केरचनसाधनैः
 स्तोत्रैर्निमित्तभूतैर्हरीणां रथे नियोज्वानामश्वानां योक्तं नियोजनरज्जुमय्यैः ।
 आश्वयसि । याः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ यानकान् हे सघवन् इत्येत्यं जोषं प्रीतिमनु
 वक्षोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्तमय्ये रिति । तथा कृत्यार्थोऽस्मदरीन् जनानभि आभि-
 सख्येन प्र प्रकष्टं सच्चि । परामभव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न ते न इद्राभ्यः सहष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन् ।

तिष्ठा रथमधि तं वज्रहस्ता रश्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥ ३

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत् । ऋष । अयुक्तासः ।

अब्रह्मता । यत् । असन् ।

तिष्ठ । रथं । अधि । तं । वज्रहस्ता । आ । रश्मिं । देव ।

यमसे । सुऽश्वः ॥ ३

हे ऋष सहजिन्द्र यत् येऽस्मदग्मन्तस्वद्वक्तोभ्योऽत्येऽयुक्तासस्त्वयासंयुक्ता
 असन् आसन् अभयत् अब्रह्मता । ब्रह्म परिवृटं कर्णं । तद्रहितत्वात् ते नरास्ते
 त्वदीया न भवन्ति । अतोऽस्यत्तमभ्यागतुं तं प्रसिद्धं रथमधितिष्ठ । हे वज्रहस्तैन्द्र
 देव स्वश्वस्त्वं यं रथमारोढुं रश्मिं प्रयच्छमायमसे नियमयसि तमधितिष्ठ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

८५

॥ अथ चतुर्थी ॥

पु॒रु॒ यत्त॑ इ॒न्द्र॒ संत्य॑कथा गवे॑ च॒क॒र्योर्वि॒रा॒सु॒ यु॒ध्यन् ।

त॒त॒त्ते॒ सूर्या॑य चि॒दो॒क॒सि॒ स्वे॒ वृषा॑ सम॒न्त॒स्य॑ दा॒स॒स्य॒ नाम॑

चित् ॥ ४

पु॒रु॒ । यत् । ते । इ॒न्द्र॒ । संति॑ । च॒क॒र्य॒ । गवे॑ । च॒क॒र्य॒ ।

उर्व॑रा॒सु॒ । यु॒ध्यन् ।

त॒त॒त्ते॒ । सूर्या॑य । चित् । ओ॒क॒सि॒ । स्वे॒ । वृषा॑ । स॒म॒न्त॒स्य॑ ।

दा॒स॒स्य॑ । नाम॑ । चित् ॥ ४

हे इन्द्र ते तत्र यद्यदा स्वभूतानि पुरु पुरुषि बहून्यकथोकथानि शस्त्राणि संति
तदोर्वरासु सख्येपेतासु भूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्य दकाय युद्धन् जलप्रतिवन्
धकान् (संहरन् चकयं । करोषि भेदनं । कुर्वेति । सूर्याय सूर्यस्य स्वे स्वकीय
ओकसि स्थाने । वृषा वर्णिता सन्) ततस्ते । संपादयसि समस्तु संग्रामेषु दासस्त
वृष्टिप्रतिवन्कर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिन्तामपि ततस्ते । नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं॑ ते॒ तं॒ इ॒न्द्र॒ ये॒ च॒ नरः॑ श॒र्धो॑ ज॒ज्ञा॒ना॒ या॒ता॒श्च॒ रथाः॑ ।

आ॒स्मा॒ज्जग॑म्याद॒हि॒शु॒ष॒ स॒त्वा॒ भ॒गो॒ न॒ ह॒व्यः॑ प्र॒भृ॒थे॒षु॒ चा॒रुः॑ ॥ ५

वयं॑ । ते॒ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ये॒ । च॒ । नरः॑ । श॒र्धोः॑ । ज॒ज्ञा॒नाः॒ ।

या॒ताः॒ । च॒ । रथाः॑ ।

आ॒ । अ॒स्मा॒न् । ज॒ग॒म्यात् । अ॒हि॒शु॒ष॒ । स॒त्वा॒ । भ॒गः॒ । न॒ ।

ह॒व्यः॑ । प्र॒भृ॒थे॒षु॒ । चा॒रुः॑ ॥ ५

८६

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं अः ते वयं ते त्वदीयाः
कीदृशा वयं । यर्धो वलं जज्ञाना उत्पादयंतः स्तुतिभिर्यत्नाश्च होतुं त्वां प्राप्ताश्च
रथा रंहण्यगोलाश्च । किंच हे अहिम्बुध । अहिरयनात् । सर्वतो व्याप्तवलेन्द्र त्वद-
ग्रहाङ्गाव्यः स्तुभः प्रतिभटैराह्वानव्या वा चारुः संगंता सत्वा ऋत्यादिः प्रष्टिथेषु
संपासेषु यज्ञेषु वासानाजगम्यात् । आगच्छेत् । भगो इव हव्यचारुः । भगदेवो
यथासत्सहाय आगच्छति तथा ऋत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प॒ष्ट॒जे॒ण्य॑मिन्द्र॒ त्वे ह्यो॒जो॑ नृ॒म॒णानि॑ च नृ॒त॒मानो॑ अ॒मर्तः॑ ।

स न ए॒नो॑ वस॒वानो॑ र॒यिं दाः॑ प्रा॒र्थः स्तु॒षे तु॒विम॒वस्य॑ दानं ॥ ६

प॒ष्ट॒जे॒ण्य॑ । इ॒न्द्र॒ । त्वे इति॑ । हि । ओ॒जः॑ । नृ॒म॒णानि॑ । च ।

नृ॒त॒मानः॑ । अ॒मर्तः॑ ।

सः । नः॑ । ए॒नी॑ । व॒स॒वानः॑ । र॒यिं । दाः॑ । प्र । अ॒र्थः॑ ।

स्तु॒षे । तु॒वि॒म॒वस्य॑ । दानं ॥ ६

हे इन्द्र पष्टजेण्यं संपर्काहं पूज्यं वौजो वलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदधीन-
वित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन् अमर्तोऽमरधर्मा स त्वं वसवान आच्छादयन् स्वतेजसा
जगत् नृमणानि नृमणानि द्रविणानि । वक्ष्यमाणरथ्यपेक्षया चण्डः । एनीमेनवर्णा
श्वेतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्थं ईश्वरस्य तुविमवस्य प्रभूतधनस्य च
दानं प्रस्तुषे । स्तोमि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ए॒वा न॑ इन्द्रो॒तिभि॑रव पा॒हि गृ॑णतः शू॒र का॒रुन् ।

उ॒त त्व॑चं दद॒बो वाज॑सातौ पि॒प्री॑हि म॒ध्वः सु॒षु॑तस्य चारीः ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

८७

एव । नः । इन्द्र । जतिभिः । अथ । पाहि । गृणतः ।

मूर । कारुण् ।

उत । त्वच्च । ददंतः । वाजसातो । पिप्रोहि । मध्वः ।

सुसुतस्य । चारीः ॥ ७

हे मूरेंद्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः सुवतः कारुण् कर्तृ नृत्विज जतिभी रक्ष-
लेरव । पालय । उतापि च वाजसातो संग्रामे त्वममाच्छादकं रूपं ददतः प्रयच्छतः
सुवतस्य सुदृभिषुतस्य च रोमनीहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रोहि । प्रीण्यात्मानं ।
द्वितीयार्थे षष्ठो । उक्तलक्षणं सोमं पिवेत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे षष्ठो । उक्तलक्षणेन
सोमपानेन प्रीणय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्वे मा पौरुकुत्यस्य सुरेखसदस्योर्हिरणिनो रराणाः ।

वहंतु मा दश श्येतासो अस्य गैरिचितस्य क्रतुभिर्नु सञ्चे ॥ ८

उत । त्वे । मा । पौरुकुत्यस्य । सुरेः । वसदस्योः ।

हिरणिनः । रराणाः ।

वहंतु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिचितस्य ।

क्रतुभिः । नु । सञ्चे ॥ ८

वसदस्यस्य विदधो ध्वन्यस्येति त्वयो नृपाः । अश्वान्वनानि गाश्चादुष्टं षवे
तद्वदत्पि । उतापि च त्वे ते मा । चतुर्थ्यर्थे द्वितीयां । महुमिर्त्यर्थः । रराणाः ॥
रातेदीनार्यस्य कर्मणि लिटः कानश्चि रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्यस्य पुरुकुत्या-
पत्यस्य सूरः प्रेरकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य वसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गे-
रिचितस्य गिरिचितगोत्वोत्पन्नस्य श्येतासः शुम्भवर्णा दशाश्वा मा मां वहंतु ।
प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी स्थनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु क्षिप्तं सञ्चे
पञ्च्येयं ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्वे मां मारुताश्च शोणाः क्रत्वांमघासो विदधंस्व रातौ ।

सहस्रा मे चवंतानो ददान आनूकमर्थी वपुषे नार्चत् ॥ ८

उत । त्वे । मा । मारुताश्च । शोणाः । क्रत्वांमघासः ।

विदधंस्व । रातौ ।

सहस्रा । मे । चवंतानः । ददानः । आनूकं । अर्थः ।

वपुषे । न । आर्चत् ॥ ८

उतापि च त्वे तेषां वक्ष्यमाणानां मारुताश्च । सहस्रद्वयमेवास्मान्मारुताः । तदपत्यस्य विदधस्वैतन्नामकार्यं रात्रिः शोणाः शोणवर्णाः क्रत्वांमघासः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणेन सहनीया अन्वा रातौ दाने विनियुक्ता सा ब्रह्मतीति शेषः । किंच सहस्रा सहस्रास्यपरिमितानि धनान्ययं पूज्यस्य मे । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । पूज्याय नह्यं चवंतानां वयं न ददानः प्रयच्छन् स आनूकसाभरणं च वपुषे स्तयरीरालंकारावाचंत् । प्रायच्छत् । नेति चार्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्वे मां ध्वन्यस्य जुष्टां लक्ष्मण्यस्य सुरचो यतानाः ।

मङ्गा रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि

गमन् ॥ १०

उत । त्वे । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य ।

सुरचः । यतानाः ।

मङ्गा । रायः । संवरणस्य । ऋषेः । व्रजं । न । गावः ।

प्रयताः । अपि । गमन् ॥ १०

चतुर्थाष्टकः ।

६६

उतापि च त्वे ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्यस्य लक्ष्य-
पुत्रस्य राज्ञः संबंधिनोऽश्वा मा जुष्टा मां प्राप्ताः सुरुचः शोभनदीपयो यताना बह-
मानाय यतमानाः । रायो अङ्गा सहस्रेण युक्ता रायः प्रयता दयता दत्ताः सत्यः
संवरणस्य ऋषेरपिग्नन् । अपिताः । प्राप्ता अङ्गुलिमिति शेषः । ब्रजं न गावो गोष्ठं
गाव इव । अङ्गा नेति चार्थे । गावश्च यम ब्रजमपिग्नन् । अत्रैद्रे सूक्ते प्रायेण यस्तौ
राज्ञां च दानस्तुतयः । अनु० १, २, इत्युक्तत्वाद्वाचां दानस्तुतिरपि रूढा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

अजातशत्रुमिति नवचं द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यापर्वचैर्द्रं । नवमी
विष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्स्यः । अजातशत्रुं नव विष्टुवंतमित्यनु-
वृत्तश्रुतिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनुं स्वधामिता दक्षमौयते ।

सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन ॥ १

अजातशत्रुं । अजरा । स्वः स्वती । अनुं । स्वधा ।

अमिता । दक्षं । दूयते ।

सुनोतन । पचत । ब्रह्मवाहसे । पुरुष्टुताय । प्रतरं ।

दधातन ॥ १

अजातशत्रुं । अनुत्पन्नाः शातघितारो यस्य तं । दक्षं शत्रूणां पञ्चपयितारम-
जराचीणा स्वर्वती स्वरणपत्यमितापरिमिता स्वधामं हविरन्वीयते । अनुप्राप्नोति ।
तदर्थं हे ऋत्विजः सुनोतन । अभिषुणुत । पचत पुरोडाशादिकं । कंस्यै । ब्रह्म-
वाहसे ब्रह्मणः परिहृतस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय ब्रह्मि स्तोत्राद्येवायः ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारकं अक्ष दितकर्म ॥

१००

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामंदत मधवा मध्वो अंधसः ।

यदी सृगाय हंतवे महाबंधः सहस्रभृष्टिसृष्टना बधं यमंत ॥

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमंदत । मधवा ।

मध्वः । अंधसः ।

यत् । ई । सृगाय । हंतवे । महाबंधः । सहस्रभृष्टिः ।

उशना । बधं । यमंत ॥ २

यो मधवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरसा सर्वतोऽपिप्रत अपूरयत् मध्वो मधुर-
सखांधसः सोमस्य पानेनामंदत । अहप्यत् । यद्यदेमयं सृगायैतस्सामकायासुराव
हंतवे तं हंतं महाबधो महाबन्धः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजः उशना काश्यमानः
यत् यदोशनसा सह बधं बन्धं यमन्त उदयच्छत् तदापिप्रत अमंदत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अस्मै प्रंस उत वा य ऊर्ध्वान सोमं सुनोति भवति दुस्मा

अहं ।

अपाय शक्रस्तनुष्टिसूहति तनूष्मभ्रं मधवा यः कवासखः ॥ १

यः । अस्मै । प्रंसे उत । वा । यः । ऊर्ध्वान । सोमं ।

सुनोति । भवति । दुस्मान् । अहं ।

अपंचप । शक्रः । तनुष्टिः । ऊहति । तनूष्मभ्रं ।

मधवा । यः । कवासखः ॥ २

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय प्रंसे । अलनोमेतत् । गृह्णतेऽग्निनासा इति प्रंसः ।
तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊर्ध्वान् । उद्वततरं भवत्युच्चमिति ऊर्ध्वो

चतुर्थोऽष्टकः

१०१

रात्रिः । स्नेहप्रदानरसाभ्यामूधसि रात्रौ च समत्वाद्वातिरमूध उच्यते । अहनि
 रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति ह्यमान् दीप्तिमान् । अहेति विनिग्रहार्थीयः ।
 किंच शक्रः शक्तोऽयमिंद्रक्षतनुष्टिं । ततं धर्मसंततिं नुदति षष्टि कामयते कामा-
 निति ततनुष्टिः । तं तनूयुभ्रं । तनूः शुभ्रा शोभनोयालंकारादिभिर्यस्य तं । तादृशं
 स्तपोपकमयज्जाननपोहति । अपरोऽपशब्दः पूरणार्थः । मघका धनवान्यः कवासखः
 कुक्षितपुरुषसहायस्तमपोहतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं जातं दूषते ।

वेतीहस्य प्रयता यतं करो न किल्बिषादीषते वस्त्रं आकरः ॥ ४

यस्य । अवधीत् । पितरं । यस्य । मातरं । यस्य । शक्रः ।

भ्रातरं । न । अतः । दूषते ।

वेति । इत् । ऊं इति । अस्य । प्रयता । यतं करो । न ।

किल्बिषात् । दूषते । वस्त्रः । आकरः ॥ ४

शक्रो शक्रोऽयं यस्यावज्जनः पितरमवधीत् हतवान् । यस्य च मातरमवधीत् ।
 यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्जनः सकाशाच्चेष्टते । न विभेति न गच्छति वा । किंत्वस्य
 प्रयता दत्तानि हवीषि वेतीह । कामयत एव । अयज्जानं शिष्ययित्वा नियोजयती-
 त्यर्थः । यतं करो यमनकर्ता वस्त्रो धनुजो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषा-
 त्पित्वादिवधुक्लाच्चेष्टते न चलति न विभेति वा । इन्द्रस्यास्तोतृणां हतिरिंद्रो यतीन्
 सालाहकेभ्यः प्रायच्छत् अंतरिक्षे पौलोमान्ष्टयिभ्यां कालकांज्यानरुन्मखान्यतीन्
 सालाहकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिशुभिषु प्रसिद्धा ॥

॥ अथ पंचमो ॥

न पंचभिर्देषभिर्वधारभं नाशुन्वता सचते पुष्यता चन ।

जिनाति वेदमुया चंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमंति

व्रजे ॥ ५

१०२

ऋग्वेदः ।

न । पंचभिः । दशभिः । वष्टि । आऽरभं । न ।

असुन्वता । सचते । पुष्यता । चन ।

जिनाति । वा । इत् । अमुया । हंति । वा । धुनिः ।

आ । देवस्यु । भजति । गोऽमति । व्रजे ॥ ५

अयमिंद्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायैरारभमारंभं शत्रुघ्ननाथालंघनं न वष्टि । साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः । यदासुमिंद्रं पंचभिर्दशभिर्वा यज्ञादन्यैरुपायैरारभमारब्धं सुद्योगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । असुन्वताभिषयमकुर्वता सह पुष्यता चन बंध्यादीनपोषयतापि न सचते । न संगच्छते । असुन्वतश्चभिषयमकुर्वतां यमपारमपुष्पांतं च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा । वाशब्दश्चाद्ये । जिनाति च । वाधते । इदिति पुरणः । हंति वासुयाजमयष्टारं धुनिः कंपकः शत्रूणां । देवधुं देवमिंद्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रज आभजति । योजयतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वित्वक्षणेः सृष्टौ चक्रमासजोऽसुन्वतो विष्णुः सुन्वतो वृधः ।

इंद्रो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमायः ॥ ६

वित्वक्षणेः । संऽसृष्टौ । चक्रंऽआसजः । असुन्वतः ।

विष्णुः । सुन्वतः । वृधः ।

इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विभीषणः । यथाऽवशं ।

नयति । दासं । आयः ॥ ६

सृष्टौ संप्राप्ते वित्वक्षणे विक्षेपेण तनूकतां शत्रूणां तदर्थं चक्रमासजो रथचक्र-
स्यासंजयितासुन्वतोऽयजमानस्य विष्णुः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयि-
तेन्द्रो विश्वस्य दमिता विक्षयिता विभीषणो भयजनक आयः स्नामी यथावशं यथेच्छं
दासं दासकर्मणं जनं नयति स्तवशं ॥

चतुर्थाऽष्टकः ।

१०३

॥ अथ सप्तमी ॥

समीं पथोरजति भोजनं सुषे वि दाशुषे भजति सूनरं वसु ।

दुर्गे च न घ्नियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचु-

क्रुधत् ॥ ७

सं । ईं । पथोः । भजति । भोजनं । सुषे । वि । दाशुषे ।

भजति । सूनरं । वसु ।

दुःसी । च न । घ्नियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः ।

अस्य । तविषीं । अचक्रुधत् ॥ ७

ईमयसिंहः पथोर्वणिज इव सुव्यवसायादात्मभोजनं धनमन्नं वा सुषे चरयितुं समजिति । सस्यक् गच्छति । गत्वा चादाश्र दाशुषे हविर्दाने यजमानाय विभजति सूनरं शोभनसनुष्यं वसु धनं अयच्छधनमाह्वय यद्वा प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवलं वणिग्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरुषि दुर्गे धन दुःखेन गंतव्य आपद्यपि विश्वः सर्वोऽपि दाहजन आघ्रियते । आस्थायते । यो जनोऽस्तेऽस्य तविषीं यत्नमचक्रुधत् विहिताकरणादिना तस्य पथोरजतीति पूर्वशेषः । यद्वा योऽस्य तविषीमचक्रुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाघ्रियत इदं द्वेष्ट ॥ चनेत्येकपदस्येहसंप्रदायप्राप्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सं यज्जनौ सुधनौ विश्वश्रद्धसाववेदिंद्री मघवा गोषु शुभिषु ।

युजं ह्यन्यमकृत प्रवेपन्यदीं गव्यं सृजते सत्त्वभिर्धुनिः ॥ ८

सं । यत् । जनौ । सुधनौ । विश्वश्रद्धसौ । अवेत् ।

इंद्रः । मघवा । गोषु । शुभिषु ।

युजं । हि । अन्यं । अकृत । प्रवेपनी । इत् । ईं । गव्यं ।

सृजते । सत्त्वभिः । धुनिः ॥ ८

समवेत्तं जानाति यद्वादा जनौ परस्परं प्रतिवृद्धिनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्व-
शर्धसौ व्याप्तवतौ ऋत्वाहौ वा मधा धनवानिन्द्रो गोषु शुभिषु शोभनासु गोषु
निमित्तभूतासु अत्यं यष्टारं युजं सहायमकृत कृतवान् प्रवेपनी शत्रूणां प्रवेपनवान् ।
ईमस्मै गव्यं गोसमूहसु जने सत्त्वभिर्मरुद्भिः सह पुनिर्मेघानां कंपयिता । इन्द्रो
यजमानमयजमानं वा यं जानाति सोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्वने गोवसूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीषे श्विर्मग्न उपमां केतुमर्थः ।

तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिंश्चक्षत्रममं वत्त्वेषमंस्तु ॥ ६

सहस्रसां । आग्निवेशिं । गृणीषे । श्विं । अग्ने । उपमां ।

केतुं । अर्थः ।

तस्मै । आपः । संयतः । पीपयंत । तस्मिन् । चक्षत्रं ।

अमं वत् । त्वेषं । अस्तु ॥ ६

अग्निवेशस्तुतं श्विमसंख्यातधनप्रदं । आशास्त ऋषिरंत्यवा प्रजापतिस्तुतः
सुधीः ॥ अर्योऽहं सहस्रसामपरिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशस्तुतं श्विमेतज्जामकं
राजर्षिं गृणीषे । गृणे । स्तोमि । हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टे । कीदृशं तं ।
उपमासुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा स्वापः संयतः सम्यक्
मच्छत्यः पीपयंत । पीपयंतं । तस्मिन्नास्ति चक्षत्रं धनममवद्भुलसहितं त्वेषं दीप्तमस्त्विति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्थो वगः ॥

यस्ते साधित इत्यष्टयं तृतीयं सूक्तं । अंगिरोगात्रः प्रभूवसुनाम ऋषिः । अंता
पंक्तिः । पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अष्टुभः । इन्द्रो देवता । यस्तेऽष्टौ प्रभूवसुरांगिरसः
पंक्त्यंतमित्यष्टुक्तांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आभिप्रायिकेपूज्येषु तृतीयसकल
आद्यसृष्टोच्छ्वाकास्य वैकल्पिकीऽनुरूपः । सूक्तितं च । यस्ते साधितोऽवसे पुरा
भिंदुर्यवा कविः । आ० ७. ८. इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोश्चाद्यौ तृता-
वनुरूपौ । यस्ते साधितोऽस्त्य इति षडष्टुभः । आ० ८. ५. इति हि सूक्तितं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१०५

॥ तत प्रथमा ॥

वसि साधिष्ठोऽवस इन्द्र क्रतुष्टमा भर ।

असम्यं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥

वः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्र । क्रतुः । तं । आ । भर ।

असम्यं । चर्षणीसहं । सस्त्रिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिशयेन साधकः क्रतुरक्तव्यं कर्म प्रज्ञा वाप्ति तं
क्रतुं नोऽवसेऽस्य इत्येवायमस्यमाभर । आहर । कीदृशं तं । चर्षणीसहं सर्वेषां
समुखाणामभिषदितारं सस्त्रिं संज्ञातं शुचं वाजेषु संप्राप्तेषु दुष्टरमन्यैरनभिभाव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदिन्द्र ते चतस्रो यश्चूर संति तिस्रः ।

यद्वा पंच क्षितीनामवस्तु न आ भर ॥ २ ॥

यत् । इन्द्र । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । अवः । तत् । सु । नः ।

आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत् या जतयश्चतस्रश्चतस्रेषु वर्षेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर
तिस्रस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः । यद्वा । वाशब्दश्चापि । यद्वाश्च पंच क्षितीनां पंच-
जनसंबन्धिन्य जतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु सुष्ठु नोऽस्यमाभर । आहरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तेऽवो वरेण्यं दृषन्तमस्य ह्रमहे ।

दृषजूतिर्हि जज्ञिष आभूभिरिन्द्र तुर्वणिः ॥ ३ ॥

आ । ते । अवः । वरेण्यं । दृषन्तमस्य । ह्रमहे ।

दृषजूतिः । हि । जज्ञिषे । आभूभिः । इन्द्र । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

१०६

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र वृषंतमस्य फलानां वर्षकतमस्य ते तवावो रक्ष्यं गमनं वा वरेण्यं वर-
हीयमाहमहे । आह्वयामः । हे इन्द्र वृषजूतिवर्षणगमनस्तुर्वर्णस्तूर्णवनिर्हिसको
वा त्वमाभूभिः सर्वतो अवद्विर्व्याघ्रैर्नरुद्धिः सहावो हि जज्ञिषे । उत्पादयसि खलु ।
तेऽव आह्वयाम इति । यद्वा वृषगमनः सन् अद्य यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे तस्मात्तेऽवो
हमह इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः ।

स्वच्छत्रं ते वृषन्मनः सत्वाहमिन्द्र पौंस्थं ॥ ४

वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः ।

स्वच्छत्रं । ते । वृषत् । मनः । सत्वाहं । इन्द्र । पौंस्थं ॥ ४

हे इन्द्र राधसे यजमानानां सृष्टक्षये वृषा ह्यसि । फलस्य वर्षकोऽसि खलु । यद्वा
वृषा खरवसि । राधसे धनार्थं जज्ञिषे । उत्पादये । ते शवो बलं वृष्णि वर्षित । ते
ननः स्वच्छत्रं स्वायत्तबलं वृषत् वर्षकं विरोधिनां । हे इन्द्र ते पौंस्थं पुत्रं सत्वाहं
संवहंत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तमिन्द्र मर्त्यममित्रयंतमद्रिवः ।

सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५

त्वं । तं । इन्द्र । मर्त्यं । अमित्रयंतं । अद्रिवः ।

सर्वरथा । शतक्रतो इति शतक्रतो । नि । याहि ।

शवसः । पते ॥ ५

हे इन्द्र त्वं तममित्रयंतं शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेच्छंतं मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवन्तिद्र
सर्वरथा सर्वत्र व्याघ्रेण रथेन ॥ सुपां सुबुगित्याकारः ॥ हे शतक्रतो हे शवसस्पते
बलस्य पालकेंद्र नि याहि । नितरां गच्छाभिभवितुं ॥

॥ इति चतुर्थं द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१०७

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वाभिदृ'च हन्ताम जनांसो वृक्तवर्हिषः ।

उग्रं पूर्वीषु'पूर्व्यं हवन्ते वाजसातये ॥ ६

त्वा । इत् । वृत्तहन्ताम । जनांसः । वृक्तवर्हिषः ।

उग्रं । पूर्वीषु । पूर्व्यं । हवन्ते । वाजसातये ॥ ६

हे वृत्तहन्तामतिशयेन वृत्ताणां हन्तरिद्र त्वामिच्छामेव जनांसो जना वृक्तवर्हिष
आच्छादितदर्भाः । प्रवृत्तयज्ञा इत्यर्थः । उग्रसङ्गुणवर्णं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजासु मध्य
पूर्व्यं पुरातनं हन्तं वाजसातये संश्रामाय हवन्ते । आह्वयन्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकमिन्द्र दुष्टरं पुरायावानमाजिषु ।

सयावानं धने'धने वाजयन्तमवा रथं ॥ ७

अस्माकं । इन्द्र । दुष्टरं । पुरायावानं । आजिषु ।

सयावानं । धने'धने । वाजयन्तं । अवा । रथं ॥ ७

हे इन्द्र अस्माकं रथं रहणस्वभावं वा पुत्रमवा । रत्न । कीदृशं रथं । दुष्टरं
दुःखेन तरणीयमाजिषु संश्रामेषु पुरीयावानं पुरतो मिश्रयितारं सयावानमनुचरैः
सह गन्तारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयन्तं संश्रामं धनं वेच्छन्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।

वयं शविष्ठ वायं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं

मनामहे ॥ ८

१०८

ऋग्वेदः ।

अस्माकं । इन्द्र । आ । इति । नः । रथं । आव । पुरं । ध्या ।
 वयं । शविष्ठ । वार्यं । दिवि । अवं । दधीमहि । दिवि ।
 स्तोमं । मनामहे ॥ ८

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीय एव सन् इति । आगच्छ । आगत्य च पुरं ध्या शोभन-
 वृद्ध्या नोऽस्माकं रथसव । रथ । वयं च हे शविष्ठ अतिवयेन बलवन् त्वदनुग्रहादर्थं
 वरणीयं अमोऽन्नं कीर्त्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि दधीमहि । स्थापयामः । तथा
 दिवि त्वयि स्तोमं स्तोमं मनामहे । करवामह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

स आ गमदिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं । आंगिरसः प्रनूवसुष्टं षिः । तृतीया जगती
 शिष्टा अतुक्तत्वात् त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । अतुक्तांतं च । स आ गमत् षट् तृतीया
 जगतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स आ गमदिन्द्रो यो वसूनां चिकेत हातुं दामनो रयीणां ।

धन्वचरो न वंसंगस्तृषाणश्चकमानः पिबतु दुग्धमंशुं ॥ १

सः । आ । गमत् । इन्द्रः । यः । वसूनां । चिकेतत् ।

हातुं । दामनः । रयीणां ।

धन्वचरः । न । वंसंगः । तृषाणः । चकमानः । पिबतु ।

दुग्धं । अंशुं ॥ १

स इन्द्रोऽद्यच्चं प्रत्यागमत् । आगच्छतु । यो देवो वसूनां धनानां । कर्मणि
 षष्ठो । वसूनि धनानि चिकेतस् जानाति प्रदातुं स कीदृशः । दामनो दाता दान-
 मना वा रयीणां धनानां । गमने दृष्टांतः । धन्वचरो न धनुषा सह संचरन् घातुं
 एव वंसंगो वमनीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं दधितश्चकमानः कामयमानश्च सन् दुग्धमभि-
 भुतमंशुं सोमं पिबतु ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१०८

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते हनू' हरिवः शूर शिप्रे रुहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।

अनु त्वा राजन्वतो न हिन्वन् गीर्भिमदेम पुरुहूत विश्वे' ॥ २

आ । ते । हनू इति । हरिवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् ।

सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।

अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन् । गोःभिः ।

मदेम । पुरुहूत । विश्वे' ॥ २

हे इन्द्र हे हरिवो हरिभ्यां तदन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययं शिप्रा-
वचनस्तथापि पुनः शिप्राभिधानाद्गोष्वगंतव्यः । उक्तरूपे संयते वा शिप्रे आरुहत्
आरोहत् प्राप्नोत सोमोऽरुहत्तः । पर्वतस्य पृष्ठं न रुहत् । नारोहति । तत्र न
तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपसर्गः । पर्वतस्य पृष्ठ उपरिप्रदेश
सोमो न । तत्र यथा विश्वमेण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानेन्द्र त्वो त्वामनु
न्या सह ॥ तृतीयां ह्यन्योः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिष
हणादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वन्तस्त्वां प्रीणयंतः संतो मदेम । हृद्येम । हे
पुरुहूत बहुप्रकारं बहुभिर्वाहुतेन्द्र ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चक्रं न वृत्तं पु'रुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदं द्विवः ।

रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन् स्तोषन्मघवन्पुरुवसुः' ॥ ३

चक्रं । न । वृत्तं । पुरुहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।

अमतेः । इत् । अद्रिवः ।

रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदावृध । कुवित् । नु ।

स्तोषत् । मघवन् । पुरुवसुः' ॥ ३

११०

ऋग्वेदः ।

हे पुरुहूत वज्रभिराहूत हे अद्रिबो वज्रवज्रिंद्र मे मनोऽमतेरिहारिद्राद स्तोत्रं
 सकाशाद्भिया भीत्या वेपते । कंपते । वृत्तं चक्रं न भूमौ वर्तमानं चक्रमिव ।
 यस्मादेवं तस्माद्रथादप्यपरि स्थितं त्वा त्वां हे सदावृध सर्वदा वर्धमान हे सवज्रजिंद्र
 जरिता स्तोता पुरुषसुरहृष्टभिः कुविद्वज्जु चिप्रं स्तोषत् । स्तोष्यति । स्तूयात् ॥
 अत्र कुविच्छब्दयोगेऽप्याख्यातस्य वज्रलक्षणाजिघातः ॥

॥ अथ चतुर्थो ॥

एष ग्रावे'व जरिता तं दूद्रेयंति वाचं बृहदाशुषाणः ।

प्र सव्येन सघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिहरिवा मा वि वे'नः ॥ ४

एषः । ग्रावाऽइव । जरिता । ते । दूद्र । दूयंति । वाचं ।

वृहत् । आशुषाणः ।

प्र । सव्येन । सघवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् ।

हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥ ४

एष जरिता गरिता तास्तौ ग्रावेवाभिषवाश्मेव । स यथा रसं जनयति तद्वत्
 हे दूद्र ते त्वयं वाचं स्तुतिमियति । प्रेरयतोत्यर्थः । बृहन्नुद्व्यभूतं फलमाशुषाण
 आशु संभक्ता सन् हे सघवन् सव्येन हस्तेन रायो धनानि प्रयंसि । प्रयच्छसि ।
 दक्षिणिदक्षिणेनापि प्रयंसोति शेषः । मा विदेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषां त्वा वृषंणं वर्धतु द्यौ' वेषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।

स ना वृषा वृषंरथः सुशिप्र वृषंक्रतो वृषां वज्रिग्भरे' धाः ॥ ५

वृषां । त्वा । वृषंणं । वर्धतु । द्यौः । वृषां । वृषभ्यां ।

वहसे । हरिभ्यां ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

१११

सः । नः । वृषा । वृषरथः । सुशिम । वृषक्रतो इति

वृषक्रतो । वृषा । वज्रिन् । अरे । धाः ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां वृषा वर्षित्री द्यौर्द्योतयित्री स्तुतिः ॥ द्योततेर्द्यौर्व्यतेषां स्तुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्षयतु । वर्षयतु । वृषा त्वं वृषभ्यां सेक्तृभ्यां हरिभ्यां वहसे । यज्ञं प्रत्यह्यसे । हे सुशिम शोभनहृनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तोऽसौ स त्वं वृषा वृषरथस्य सन् नोऽस्मान् अरे संग्रामे भरणवति यज्ञे वा धाः । धारय ॥

॥ अथ षष्ठी ।

यो रोहितौ वाजिनौ वाजिनौवान्निभिः शतैः

सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमन्तां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजिनीवान् । निभिः । शतैः ।

सचमानौ । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमन्तां । श्रुतरथाय । मरुतः

दुवाऽया ॥ ६

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्तुतिः । यो राजा वाजिनीवान्जवान् श्रुतरथो रोहितौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वेजनवन्तावश्चौ निभिः शतैर्गवां घनानां वा उक्तसंख्याभिः सचमानौ संगच्छमानावदिष्ट ॥ ददातेर्दिशतेषां लुङीदं रूपं ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्वे नित्यतरुणाय वासौ श्रुतरथाय क्षितयः सर्वा प्रजा दुवोया ॥ तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचरय्या संनमन्तां । प्रणता भवन्तु । सर्वन्तु सेवन्तामित्यर्थः । हे मरुत इतीन्द्रसहायभूतानां मरुतां संवीधनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

सं भातुनेति पंचर्वं पंचमं सूक्तमत्रै राषिं त्वै ह्युभमैद्रं । सं भातुना पंचाविरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

११२

ऋग्वेदः ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं भावुना यतते नूयं याजमानो दृतष्टः स्वंचाः ।

तस्मा अष्टधा उपसा व्यं ह्यय इंद्राय सुनवामेयाह ॥ १

सं भावुना । यतते । नूयं य । याजमानः । दृतष्टः ।

सुअंचाः ।

तस्मै । अष्टधाः । उपसः । वि । उच्छान् । यः । इंद्राय ।

सुनवाम । इति । आह ॥ १

सूर्यस्य भावुना तेजसा सहाजुह्वानः सर्वत्र ह्यथमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥
 दृतष्टः प्रदोप्तज्वालो दृतयुक्तष्टप्रदेशा वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः संयतते । सम्यक्
 प्रयत्नं करोति । उदयकाले ह्यनयः प्रज्वाल्यते । तस्मात्कारणाद्यो यजमान इंद्राय
 सुनवामेयाह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायाम् अष्टधा अहिंसिता उपसा व्युच्छान् ।
 व्युच्छन् । उदयकालेऽग्निं प्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागं कुर्म इति यो ब्रूते तस्य
 सुदिनानि भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिद्धाग्निर्वनवत् स्तोण्वहिर्युक्तायावा सुतसामो जराते ।

यावाणो यस्यैषिरं वदंत्ययदध्वर्युहेविषाव सिंधुं ॥ २

समिद्धाग्निः । वनवत् । स्तोण्वहिर्युक्तायावा । सुतसामो । जराते ।

सुतसामः । जराते ।

यावाणः । यस्यैषिरं । वदन्ति । अयत् । अध्वर्युः ।

हविषा । अयं । सिंधुं ॥ २

समिद्धाग्निर्दीप्ताग्निः स्तोण्वहिर्युक्तायावाः प्रस्तुतदर्भाऽयं यजमानो वनवत् । संभजते ।
 युक्तायावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसामोऽभिषुतसामो जराते । जराति । स्योति ।
 यस्याध्वर्योऽयावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणोऽयं गमनशीलं वा यद् वदन्ति सोऽध्व-
 र्युः हविषा सहापायत् सिंधुं । प्रजेजनीरवगच्छति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

११३

॥ अथ तृतीया ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य इं बहाते महिषीमिषिरां ।

आस्य अवस्थादथ आ च घोषात्पुरु सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । इं । बहाते ।

महिषीं । इषिरां ।

आ । अस्य । अवस्थात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु ।

सहस्रां । परि । वर्तयाते ॥ ३

इयं वधूरिन्द्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंत्येति
 अनुगच्छति । य इन्द्र ईमेनां महिषीं बहाते बहतीषिरां गमनवतीं अस्मिन्द्रस्य रथ
 आ अवांगस्मदभिलुखं अवस्थात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आधुष्यति ।
 शब्दयति । पुर्वत्यधिकं सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते । वर्तयति ।
 प्रापयति । अवस्थादा च बुध्यादिति वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स स राजा व्यथते अस्मिन्निद्रं स्तीव्रं सोमं पिबेति गोसंस्त्रायं ।

आ सत्वनैरजति हंति वृत्तं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम

पुण्यं ॥ ४

न । सः । राजा । व्यथते । अस्मिन् । इन्द्रः । स्तीव्रं । सोमं ।

पिबेति । गोसंस्त्रायं ।

आ । सत्वनैः । अजति । हंति । वृत्तं । क्षेति । क्षितीः ।

सुभगः । नाम । पुण्यं ॥ ४

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन् राजनि तदीये यज्ञ इन्द्रस्तीव्रं
मदजनकं सोमं पिबति गोसखायं । विकारे प्रहृतिशब्दः । क्षीरादिसिन्धुवर्तं । स
राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति । गच्छति । हन्ति च हतं पापं वैरिणं
वा । ज्ञेति गच्छति क्षितीः प्रजाः । अथवा क्षितीर्निवासजिवसते । सुभगः शोभन-
सुखो नाम नायकं धनमिन्द्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुष्यात्नेमे' अभि योगे' भवात्युभे वृत्तौ संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये' प्रियो अग्ना भवाति य इन्द्राय सुतसोमो

ददाशत् ॥ ५

पुष्यात् । नेमे' । अभि । योगे' । भवाति । उभे इति ।

वृत्तौ । संयती इति संयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये' । प्रियः । अग्ना । भवाति । यः । इन्द्राय ।

सुतसोमः । ददाशत् ॥ ५

पुष्यात् पोषयेहंध्वादीन् । ज्ञेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणे योगेऽलम्बस्य प्राप्तौ चाभि-
भवति । भवति । अभ्युत्थनार्थं धातुर्ध्यानुवादी वा । प्रसुर्भवतीत्यर्थः । तथोभे
वृत्तौ वर्तमाने संयती नियते अहोरात्रे सं जयाति । सत्यक् जयति । ते सुखकरे
स्यातामित्यर्थः । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तधाग्नाग्नौ प्रियो भवति य इन्द्राय
सुतसोमो ददाशत् सोमं ददाति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टमो वगः ॥

उरोष्ट इति पंचमं षष्ठं सूक्तमत्रैराष्टकानुष्टुभमैर्द्र । उरोरात्रुष्टुभमित्यनुक्तं ॥
विमियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उरोष्टं इन्द्र राघंसो विभ्वी रातिः शंतक्रतो ।

अधा नो विश्व चर्षणे द्युम्ना सुक्षत्र मंहय ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

११५

चरोः । ते । इन्द्र । राघसः । विश्वी । रातिः ।

शतक्रतो इति शतक्रतो ।

अध । नः । विश्वचर्मणे । द्यून्ना । सुक्ष्म । मंहय ॥ १

हे इन्द्र शतक्रतो वज्रकर्मान् दे तवोरोः प्रभूतस्य राघसो धनस्य रातिदानं विश्वी
महती । अधातः कारणात् सोऽस्ययं हे विश्वचर्मणे सर्वस्य द्रष्टः सुक्ष्म शोभनधनेन्द्र ।
जलमिति धननाम । द्यून्ना द्यून्नानि धमानि मंहय । प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदौमिन्द्र अवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे ।

पप्रथे दीर्घश्रुत्तमं हिरण्यवर्णं दुष्टरं ॥ २

यत् । इ । इन्द्र । अवाय्यं । दूषं । शविष्ठ । दधिषे ।

पप्रथे । दीर्घश्रुत्तमं । हिरण्यवर्णं । दुष्टरं ॥ २

हे इन्द्र शविष्ठ अतिशयेन बलवान् यदिषमन्नं अवाय्यं अपणीयमीं सर्वतो दधिषे
धारयसि ददासि वा ॥ इमशब्दो नपुंसकलिङ्गोऽव्यक्तिः ॥ हे हिरण्यवर्णं द्रु तदन्नं
पप्रथे । प्रयते । कथं । दीर्घश्रुत्तममतिदूरअपणीयतनं । सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः ।
दुष्टरमनभिभाव्यशुक्लक्षणं प्रयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शुक्लासो ये ते अद्रिषो मेहना केतसापः ।

उभा देवावभिष्टये दिवस्य गमस्य राजयः ॥ ३

शुक्लासः । ये । ते । अद्रिः । मेहना । केतसापः ।

उभा । देवौ । अभिष्टये । दिवः । च । गमः । च । राजयः ॥ ३

११६

ऋग्वेदः ।

हे अद्रिबो बज्रवर्चिंद्र ते त्वदीया ये शुभासो बलभूता मरुतः संति । कीदृशास्ते ।
मेहना गंहनीयाः केतसापः प्रज्ञापकं कर्मांतरिचं वा स्मृशंतः । उभौ देवो त्वं च
मरुतसूहृद्येभ्यो भूवां दिव्य द्युलोकात् गम्य भूमेः सकाशादभिष्टयेऽभितो गमनाय
राजयः । ईशाये ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो नो अथ कस्य चिद्वक्ष्य तव वृत्तहन् ।

अस्मभ्यं नृणामा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥ ४

उतो इति । नः । अथ । कस्य । चित् । दक्ष्य । तव ।

वृत्तहन् ।

अस्मभ्यं । नृणां । आ । भर । अस्मभ्यं । नृमनस्यसे ॥ ४

उतापि च हे वृत्तवर्चिंद्र नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्देश्यस्य रक्षस्य प्रवृत्तस्य दात-
व्यस्य तव स्वभूतेभ्योऽस्मभ्यं । पुनः स्मृतिरादरायां । नृणं नृमणं धनमाभर । आह्वर -
हे दुंद्र यतस्त्वमस्मभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूतं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मच्छतक्रतो ।

इंद्र स्यामं सुगोपाः शूर स्यामं सुगोपाः ॥ ५

नु । ते । आभिः । अभिष्टिभिः । तव । शर्मन् ।

शतक्रतो इति शतक्रतो ।

इंद्र । स्यामं । सुगोपाः । शूर । स्यामं । सुगोपाः ॥ ५

हे शतक्रतो इंद्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनैर्नु सीधं समृद्धा भवेमिति शेषः
हे इंद्र तव शर्मन् शर्मणि सुखे सति सुगोपाः स्याम । भवेम । हे शूर तव शर्मणि
सुगोपाः शोभनरक्षणाः स्याम । भवेम । पुनस्मृतिरादरायां ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये नवमो वरगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

११७

यदिन्द्र चित्रेति पंचचं सप्तमं सूक्तमतेराषमैन्द्रं । अंत्या पंक्तिः शिष्टाः प्रक्ष्यंतं
परिभाषया लुप्तं भः । यदिन्द्र पंक्त्यंतमित्यनुक्तनणिका ॥ आभिप्लविकेपूक्ष्येऽपु तृतीय-
सप्तम आद्यस्तृचोऽच्छायाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यदिन्द्र चित्र
मेहना यस्ते साधितोऽवसे । आ० ७, ८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिन्द्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः ।

राधस्तन्नी विद्वस उभयाहस्त्या भर ॥ १

यत् । इन्द्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिवः ॥

राधः । तत् । नः । विद्वसो इति विदत्स्वसो ।

उभयाहस्ति । आ । भर ॥ १

हे इन्द्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवर्चिन्द्र यन्मेहना मंहनीयं त्वादातं
त्वया दातव्यं राधो धनमस्ति तद्धनं हे विद्वसो लब्धधनेन्द्र नोऽस्मभ्यसुभया-
हस्त्युभाभ्यां हस्ताभ्यामर । आह्वर । अत्र यदिन्द्र चित्र चायनीय मंहनीयं
धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ४, ४ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिन्द्र द्युक्षं तदा भर ।

विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥ २

यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इन्द्र । द्युक्षं । तत् । आ । भर ।

विद्याम । तस्य । ते । वयं । अकूपारस्य । दावने ॥ २

हे इन्द्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमाभराक्षभ्यं । ते तत्र
संबन्धिनो वयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकुम्भितो पारोऽतो यस्य
तादृशस्याक्षस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोऽथग्रे यत्ते दिव्येषा । सूत्रितं च । यत्ते दिव्यु मरांष्ट्र
त्वामिच्छवसस्यते । आ० ६, ६ । इति ॥

११८

ऋग्वेदः ।

॥ सैषा तृतीया ॥

यत्ते' वि॒त्स, प्र॒राध्यं॑ म॒नो अ॒स्ति॑ श्रु॒तं वृ॒हत् ।

तेन॑ वृ॒ड॒हा चि॒द॒द्रि॒व आ वाजं॑ द॒र्षि सा॒तये॑ ॥ ३

यत् । ते । वि॒त्स । प्र॒राध्यं॑ । म॒नः । अ॒स्ति॑ । श्रु॒तं । वृ॒हत् ।

तेन॑ । वृ॒ड॒हा । चि॒त् । अ॒द्रि॒वः । आ । वाजं॑ । द॒र्षि ।

सा॒तये॑ ॥ ३

हे इन्द्र ते तव यद्विषु दानेषु प्रराध्यं प्रकर्षेण स्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं वृहन्नाहन्-
नोऽस्ति तेन मनसा हे अतिवो वज्रवज्रिन्द्र वृड॒हा चिदृदमपि वाजमत्तमादर्षि ।
आदरयसि सातयेऽस्मत्संभजनाय लाभाय वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मं॒हि॒ष्ठं वो म॒घोनां॑ रा॒जा॒नं च॒र्ष॒णी॒नां ।

इ॒न्द्रमु॒प प्र॒श॒स्तये॑ पू॒र्वीभिर्जु॒षे गिरं॑ ॥ ४

मं॒हि॒ष्ठं । वः । म॒घोनां॑ । रा॒जा॒नं । च॒र्ष॒णी॒नां ।

इ॒न्द्रं । उ॒प । प्र॒श॒स्तये॑ । पू॒र्वीभिः॑ । जु॒षे । गिरं॑ ।

मघोनां हविलंक्षणधनवतां वो युष्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पूज्यं चर्षणीनां
मनुष्याणां राजानमिन्द्रमुपोषेत्य प्रशस्तये प्रशंसित्वं पूर्वीभिः पुरातनोभिर्वाग्निगिरः
स्तोतारो जुजुषे । सेवन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒स्मा इ॒त्का॒व्यं वच॑ उ॒कथ॑मि॒न्द्राय॑ शंसं॑ ।

त॒स्मा उ॒ ब्र॒ह्म॒वा॒हसे॑ गि॒री व॒र्ध॒त्य॒त्रयो॑ गिरं॑ः शु॒भं॒त्य॒त्रयः॑ ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

११२

अस्मै । इत् । काव्यं । वचः । चकथं । इन्द्राय । शंस्यं ।

तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मवाहते । गिरः । वर्धन्ति । अत्रयः ।

गिरः । शुभन्ति । अत्रयः ॥ ५

अस्मा इदस्मा एवेन्द्राय काव्यं कवेः स्तोत्रः संवधि । यद्वा कु शब्दे । शब्दनीयं
वचो वाग्रूपवच्यं शस्त्रं शंसं शंसनीयं । यस्मादेवं तस्मात्तस्मा उ तस्मा इन्द्रायैव ब्रह्म-
वाहते परिवृष्टस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः स्तुतीरत्रयोऽन्विगोत्रा वर्धन्ति । वर्धन्ति ।
अत्रयो गिरः शुभन्ति । दीपयन्ति । पुनरुक्तिरादरायां ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवचर्मणसं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । आ याहि नव
त्य ष्णिगाद्यन्त्यानुष्टुप् मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादत्रिरेव देव
इति । कतस्तस्य ऋषिचान्यस्मादिति परिभाषयात्किं ऋषिः । आद्यास्तिस्र उष्णिहः
पंचमीनवस्यावुष्टु औ षिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् पश्चाद्या अत्रि-
देवताका अत्यार्षेयस्य पंचमो सूयदेवत्या षिष्टा ऐन्दुः ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि
प्रथमस्य आद्यस्तृच ऐन्द्रः पंचमः । सूत्रितं च । आ याह्यद्रिभिः सुतं सजूर्विश्वेभि-
र्देवेभिः । आ० ७, १०, । इति ॥ महाव्रतेऽप्योष्णिहृत्वाशीताययं त्वचः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ याह्यद्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिव ।

वृषन्निद्र वृषभिवृत्तहंतम ॥ १

आ । याहि । अद्रिभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिव ।

वृषन् । इन्द्र । वृषभिः । वृत्तहन्तम ॥ १

हे इन्द्र आयाहि । अजद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वाभि-
निद्र अद्रिभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं सोमं पिव । हे वृषन् फलस्य वर्धयितवृत्तहंत-
मातिशयेन शत्रूणां हंततम वृषभिवर्धकैरुद्भिः सहायाहि पिव च ॥

१२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा॑ ग्रा॒वा वृषा॑ मदो॒ वृषा॑ सोमो॒ अयं॑ सुतः ।

वृष॑न्नि॒द्र वृष॑भिर्दृ॒तर्ह॑तम ॥ २

वृषा॑ । ग्रा॒वा । वृषा॑ । मदो॒ । वृषा॑ । सोमो॒ । अयं॑ । सुतः॑ ।

वृष॑न् । इ॒न्द्र । वृष॑भिः । दृ॒तर्ह॑न्त्य॒तम ॥ २

ग्रावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः सोम-
पानेन जनितो वृषा वर्षकः । अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा । तं सोमं वृषभिः
सह पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा॑ त्वा वृष॑णं हुवे॒ वज्रि॑न् चि॒त्राभि॑रु॒तिभिः॑ ।

वृष॑न्नि॒द्र वृष॑भिर्दृ॒तर्ह॑तम ॥ ३

वृषा॑ । त्वा । वृष॑णं । हुवे॒ । वज्रि॑न् । चि॒त्राभिः॑ । उ॒तिभिः॑ ।

वृष॑न् । इ॒न्द्र । वृष॑भिः । दृ॒तर्ह॑न्त्य॒तम ॥ ३

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे । आहूयामि ।
किमर्थं । चित्राभिश्चायनौयाभिरुतिभो रक्षाभिर्निमित्तभूताभिः । शिष्टं गतं ॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्त-
राणाडिति याज्या । आ० ५, १६ । इति हि सूत्रितं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ऋ॒जीषी॑ वज्री॒ वृष॑भस्त॒राणा॑त्कु॒म्भी राजा॑ वृ॒त्रहा॑ सोम॒पावा॑ ।

सु॒क्ता हरि॑भ्यामुप॒ यास॑द॒र्वाभ्या॑र्ध्दिने॒ सव॑ने मत्स॒दिन्द्रः॑ ॥ ४

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शशी । राजा ।

वृत्रः । सोमः । पावा ।

युक्ता । हरिः । श्यां । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने ।

सर्वने । अत्सत् । दूदः ॥ ४

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आप्यायाभिषुतो वोऽस्ति स ऋजीषः साजः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री यज्वान् वृषभो वर्षिता तुराषाट् तुराणां त्वरमाणाणां गत्वा सोढा मुष्णी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हन्ता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवं अहानुभाव इन्द्रो हरिष्यां युक्ता रथं योजयित्वा यासत् । उपगच्छतु । अर्वाङ्गस्मदभिषुतमागच्छतु । माध्यंदिने सवने नत्सत् । नाद्यतु । सोमेन्द्रः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसा विध्यदासुरः ।

अक्षे त्वविद्यया मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५

यत् । त्वा । सूर्यं । स्वः । भानुः । तमसा । अविध्यत् ।

आसुरः ।

अक्षेऽपित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५

इदमादिचतुर्भिर्मन्त्रैरवीणां कर्म कीर्त्यते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां अद्यदासुरोऽसुरस्य पाणापहर्तुरस्तुयां वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिर्मितेनाविध्यत् । आदृष्योदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदीधयुः । दृश्यन्ते । यथा तत्त्वतः सर्वो जनोऽक्षे त्वपित् स्वस्वस्थानगजानन् मुग्धो सुढो भवति तथा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

१२२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वभा॑नोर॒ध यदि॑द्र मा॒या अ॒वा दि॒वो वर्त॑माना अ॒वाह॑न् ।

गू॒डहं॑ सूर्य॑ तमसा॑प॒व्रतेन॑ तु॒रीये॑ण ब्रह्म॑णावि॒न्दतिः॑ ॥ ६

स्व॑भा॒नाः । अ॒ध । यत् । इ॒न्द्र । मा॒याः । अ॒वः । दि॒वः ।

वर्त॑मानाः । अ॒वः अ॒ह॑न् ।

गू॒डहं । सूर्य॑ । तम॑सा । अ॒प॒ऽव्र॒तेन॑ । तु॒रीये॑ण । ब्रह्म॑णा ।

अ॒वि॒न्दत् । अ॒तिः ॥ ६

अथाथ जगन्मौखानंतरं स्वभा॑नोरधुरस्य यत् वा मा॒याः संति । कीदृश्यस्ताः । दि॒वो द्योत॑मानादादित्यादवोऽवस्ताद्वर्त॑मानाः । तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादिति भावः । हे इ॒न्द्र ताः सर्वा॑ अ॒वाह॑न् । अवहंसि । अथात्र रेव परोक्षवादः । तमसा॑-घकारेणापव्रतेनापगतकर्मणा गू॒डहं सूर्य॑ । अंधकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं । तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा व्याधयो ब्रह्मेत्यनेनातिरविन्दत् । लब्धवान् व्यापरापगमोपापं निवारणं भुङ्क्ते वा सूर्यमिति । पूर्वमन्वापेक्षयास्य तुरीयत्वं । एकैकं मायांशमेकैकेन संत्वेणापनोद्य चतुर्थेन संत्वेन निलीनं तमोऽप्यनुददित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा मा॒मिमं॑ तव॒ संत॑मत्र इ॒रस्या॑ दु॒ग्धो भि॒यसा॑ नि॒गा॒रीत् ।

त्वं मि॒त्रो अ॒सि स॒त्यरा॑धास्ती मे॒हाव॑तं वरु॑णाश्च रा॒जा ॥ ७

मा । मा॑ । इ॒मं । तव॑ । संत॑ । अ॒त्रे । इ॒रस्या॑ । दु॒ग्धः ।

भि॒यसा॑ । नि॒ । गा॒रीत् ।

त्वं । मि॒त्रः । अ॒सि । स॒त्यरा॑धाः । तौ । मा॑ । इ॒ह । अ॒वत॑ ।

वरु॑णः । च । रा॒जा ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१२३

इदं सूर्यवाक्यं । हे अत्रे मामिममोदगवस्थं मां तव संतं तव स्मृतमिरस्याचेच्छया
 दृग्धो दृग्धासुरो भयसा भयजनकेन तमसांधकारेण मा निगारीत् । मा गिरत् ।
 किंच हे मित त्वं मितोऽसि । प्रसीतेः सकाशात्ताता भवसि । सत्यराधाः सत्यधनश्च ।
 तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवां मा मामिहावतं । रक्षतं । यद्वातिरेव मित उच्यते ।
 वरुणश्च युवां ॥

॥ अथाष्टमो ॥

ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन् कीरिणां देवान्नयंसोपशिक्षन् ।

अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अष्टुक्षत् ॥ ८

ग्राव्णः । ब्रह्मा । युयुजानः । सपर्यन् । कीरिणां । देवान् ।

नमसा । उपशिक्षन् ।

अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् ।

स्वः । भानोः । अप । मायाः । अष्टुक्षत् ॥ ८

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्भानोऽपशिक्षन् ग्राव्णोऽभिषवसाधनाय युयुजानो
 युजन् । इन्द्रायं सोममभिषुष्वक्षित्यर्थः । तथा कीरिणां । कोर्यंते विविध्यत इति
 कीरि स्तोत्रं । तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा मन्त्रैः साधनैः सूर्यस्य सर्वप्रेरकश्च चक्षुः
 सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यंतरिक्ष आधात् । निस्तमस्कं कृतवानित्यर्थः । तदेव
 स्पष्टयति । स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्य मायाः । स्वाश्रयमया मोहयन्ती परांस्तथा
 कुर्वन्ती मायत्युच्यते । तादृशोमायाः । तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं । तदेतदुक्तं यत्तुरीयं
 ब्रह्म । तेनात्रिसहाय इन्द्रोऽपावुवत् । अपजुगोप । न्यवारयदित्यर्थः । अथवा
 तृतीयपाद एव व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशे तदपनोद्य स्वकीयं
 चक्षुराधात् । निवारणं तेजःसंस्थायं दृष्टवानित्यर्थः । स्वर्भानुमायया सूर्यस्या-
 वृतिहारिद्रविके समान्नाता । स्वर्भानुश्चासुरः सूर्यं तमसाविध्यन्तर्को देवाः प्रायश्चित्त-
 मेच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपान्नन् सा कृष्णाविरभवत् यद्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृ-
 तीयं सा बलक्षी यदथस्यादपाकंतच्चित्तादि ॥

१२४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ नवमी ॥

यं वै सूर्यं सभानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अत्रयस्तमन्विन्दन्नह्ये अन्ये अशक्नुवन् ॥ ८

यं । वै । सूर्यं । खः । सभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।

अत्रयः । तं । अशु । अविन्दन् । नहि । अन्ये । अशक्नुवन् ॥ ८

अत्रिकृतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्येण । अत्रयस्तं सूर्य-
मन्विन्दन् । इन्द्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनरुक्कारैरनुक्रमेणोपदीप्यतो विरु-
लब्धवन्त इत्यर्थः । अन्ये नह्यशक्नुवन् । न लब्धवन्तः खलु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

को नु वामिति विंशत्युचं नवमं सूक्तं औक्स्थान्तेराधं । षोडशीसप्तदश्यावति-
जगत्त्रयो विंशेकपदा विराट् शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता । तथा
चानुक्रांतं । को नु विंशतिवैश्वदेवं वै तत् षोडश्याद्यतिजगत्त्रयावत्यैकपदेति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को नु वा मित्रावरुणावृतायन्द्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदासि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुनो न

वाजान् ॥ १

ऋतः । नु । वा । मित्रावरुणौ । ऋतस्यन् । दिवः । वा ।

महः । पार्थिवस्य ॥ वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदासि । त्रासीथां । नः । यज्ञायते । वा ।

पशुसः । न । वाजान् ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

१२५

हे मित्रावरुणौ देवौ वां युषां को नु कः खलु यजमानः कृतावन्यत्रभिच्छ्रु-
 श्रुतुयादिति शेषः । तस्मात्कृतं मयैव । दिवः सदसि ह्यलोकसंबन्धिनि स्थाने महे-
 महतः पार्थिवस्य सदस्युतस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्य सदसि । तदेतत्वांताच्छ्रु-
 त्विषु स्थानेषु नोऽस्मान् त्वासीषां । रक्षतं । वाग्द्वयार्थे । किंच यज्ञायते दे वा
 हविर्दाते च मह्यं पशुषो न वाजान् पशुषु सीदतो वाजानाजानि क्षीरदद्यादीनीव ।
 तानि यथा प्रयच्छथः तद्ददवतमिति । यद्वा नशब्दश्चार्थे । पशुषः पशून्वाजांश्च
 दत्तमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्थमायुरिंद्रं ऋभुक्षा मरुतो जुषंत ।
 नमोभिर्वा ये दधते सुवृत्तिं स्तोमं रुद्राय भीडहृषे सजोषाः ॥ २

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्थमा । आयुः । इंद्रः ।

ऋभुक्षाः । मरुतः । जुषंत ।

नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुवृत्तिं । स्तोमं । रुद्राय ।

भीडहृषे । सजोषाः ॥ २

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृत्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा
 हविर्भिश्च जुषंत । सेवतां । ये दधते धारयंत्युक्तलक्षणं स्तोत्रं । देवा हविषाः
 स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च । अत्र स्तोत्रभाज उच्यते । आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते ।
 अथ मरुत पव वियुज्य विशेष्यंते । रुद्राय भीडहृषे ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ रुद्रेण
 सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः । तेषां पुत्रत्वादिति भावः । केचन रुद्राय
 सजोषा इत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमिति कथयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां येष्ठांश्चिना हुवध्यै वातस्य पत्ननृथ्यस्य पुष्टौ ।

उत वा दिवो असुराय मन्त्रा प्राधासीव यज्यवे भरध्नः ॥ ३

१२६

ऋग्वेदः ।

आ । वां । येष्टा । अश्विना । हुवध्यै । वातस्य । पत्नम् ।

रथस्य । पुष्टौ ।

उत । वा । दिवः । असुराय । मन्त्रा । प्र । अंधांसिऽइव ।

यज्यवे । भरध्वं ॥ ३

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यंते । हे अश्विनाश्विनौ येष्टा कामानां यंततमौ वां युवां
वातस्य पत्नम् । धर्मसास्याहर्भिर्ग्रणं । वायुसमानगतेरश्वस्य गमने प्राप्नौ रथस्य
रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति हुवध्यै । हुवे । आह्वयामि । आह्वातुं प्रभवामि ।
अथवा वायुवद्युवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति । उत वा
किंचेत्यर्थः । दिवो द्योचमानाय ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ असुराय प्राणापहर्ते रुद्राय ।
यद्वा द्युलोकसंबन्धिनेऽसुराय प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय
मन्त्र मननोयं स्तोत्रं प्रभरध्वं । संपादयत हे ऋत्विजः । अंधांसीवाचानि हवि-
र्लक्षणाणि हवींषि स्तोत्रं चेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सक्षणी दिव्यः कण्वं होता त्रितो दिवः सजोषा वातो अग्निः ।

पूषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मु राश्वंश्वतमा ॥ ४

प्र । सक्षणः । दिव्यः । कण्वं होता । त्रितः । दिवः ।

सजोषाः । वातः । अग्निः ।

पूषा । भगः । प्रभृथे । विश्वभोजाः । आजिं । न ।

जग्मुः । आश्वंश्वतमाः ॥ ४

अत्र लिंगोक्तदेवताः । प्र जग्मुरिति संबन्धः । सक्षणो यज्ञं सेवमानः यज्ञं
कोटा वा दिव्यो दिवि भवः कण्वं होता । कण्वा ऋषयो मेधाविनो वा होता
आह्वातारो यस्य स तथ क्तः । त्रितस्त्रिषु चित्यादिस्थानेषु ताथमानो दिवः अर्थेण
स सजोषाः समानगतिः समानप्रोतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पूषा प्रोषक

चतुर्थाष्टकः ।

१२७

एतच्चासा भगवत् प्रभृद्ये प्रभरणवत्यस्मिन्त्य उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरक्षकाः
कृत्स्नात्तारो वा आश्वश्वतसाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां श्वेष्टा संत आजिं न संप्राप्तमिव
प्रजग्मः । प्रगच्छन्ति ॥

॥ अथ पंचमौ ॥

प्र वो' रयिं युक्ताश्वं भरध्वं राय एषेऽवसे दधीत धीः ।

सुशेव एवैरौश्विजस्य होता ये व एवां मरुतस्तुराणां ॥ ५

प्र । वः । रयिं । युक्ताश्वं । भरध्वं । रायः । एषे । अवसे ।

दधीत । धीः ।

सुशेवः । एवैः । औश्विजस्य । होता । ये । वः । एवाः ।

मरुतः । तुराणां ॥ ५

हे मरुतो वो यूयं रयिं धनं युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्रभरध्वं ।
संपादयत । रावो धनानि गवाश्वादिलक्षणाद्येषे प्राप्नुं अवसे । अव इत्यसनाम ।
अत्राय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत । धारयति स्तुतिं । स
चौश्विजस्य कचीवतो होतातिरेवैर्गंतव्यैः कामैर्गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः । शेषमिति
सुखनाम । सुसुखो भवतु । हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणाणां वो युष्माकं य एवाः
कासा अश्वा वा संति तैरिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोदशो वगः ॥

प्र वो वायुनिति षष्ठी वायव्ये पशौ हविषो याज्या । प्र वो
वायुं रथयुजं कृणुध्वसुत त्वामादिते सहि । आ० ३. ८. । इति
स्तुतिः । तत्पाठस्तु ॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारंमकैः ।

इषुध्वं ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीर्नो अत्र पत्नीरा धिये धुः ॥ ६

१२८

ऋग्वेदः ।

प्र । वः । वायं । रथयुजं । कणुध्वं । प्र । देवं । विप्रं ।

पनितारं । अर्कैः ।

द्वेषुध्वः । ऋतसापः । पुरंधीः । वस्त्रोः । नः । अत्र ।

पत्न्योः । आ । धिये । धुरिति धुः ॥ ६

हे मदोया ऋविजो वो शूयं वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंवहं कणुध्वं । कुरुध्वं । प्र देवं द्योतमानं विप्रं विशेषेण कामानां पूरकं विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारं वा अर्कैरर्चनसाधनैर्भक्तैः प्रकणुध्वं स्तुत । किंचेषुध्वो गन्ध ऋतसापो यज्ञस्मृशः पुरंधीः पुरंध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्त्रोः प्रशंसाः पत्नोर्देवपत्न्योऽवाक्यन्यज्ञे नोऽस्मदोयाय धिये कर्मणे तच्चिप्यत्तय आधुः । आगतवत्यः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप व एषे वंद्येभिः शूषैः प्र यज्ञो दिवश्चितयंज्ञिरकैः ।

उपासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं ॥ ७

उप । वः । एषे । वंद्येभिः । शूषैः । प्र । यज्ञो इति ।

दिवः । चितयत्सभिः । अर्कैः ।

उपासानक्ता । विदुषी इवेति विदुषी इव । विश्वं । आ । हा ।

वहतः । मर्त्याय । यज्ञं ॥ ७

हे उपासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यज्ञो महत्यो वंद्येभिर्वंदनाहंरितरैर्देवैः सह दिवोऽंतरिक्षाद्विशेषेण सर्वप्रदेशाद्दो युष्मभ्यसुप्रप्रेषे । उपप्रापयामि इविः ॥ इषिः प्रापणकर्मां स्यादुपप्राभिः समन्वितः ॥ शूषैः सुखकरैः चितयंज्ञिर्ज्ञापयति-रकैर्भक्तैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव जान-त्याशिव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमावहतः । अभिसुखं प्रापयतः । हेति पूरणः । यद्वा शूषैरित्यादीनि तृतीयवहुवचनांतानि वंद्येभिरित्यस्य विशेषणानीति केचिदाहुः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१२८

॥ अथाष्टमी ॥

अभि वो' अर्चं पोष्या'तो नृन्वास्तोष्यति त्वष्टारं रराणः ।

धन्यां सजोषा धिषणा नमो' भिर्वनस्पती' रोषधी राय एषे' ॥ ८

अभि । वः । अर्चं । पोष्याऽवतः । नृन् । वास्तो' । पतिं ।

त्वष्टारं । रराणः ।

धन्यां । सजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् ।

ओषधीः । रायः । एषे' ॥ ८

अहं पोष्यावतो बहुपोष्यजनयुक्ताच्चृक्कर्मनेतृन् वो युष्मानभ्यर्चं । अभिपूजयामि ।
स्तोमोत्यर्थः । के पुनस्ते यूथं । उच्यते । वास्तोष्यति त्वष्टारं रराणः स्त्रोत्रादिभिः
क्रोडन् हविर्दंद्वाहं । धन्या धनकरो सजापा इतरदेवैः सह गच्छन्ती प्रीणयन्ति वा
धिषणा । वाङ्मातृ । वाग्देवता ॥ एता द्वितीयार्थे प्रथमाः ॥ उक्तलक्षणां याणीं
वनस्पतीनोषधीं नमो'भि सहार्चं इति संबंधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्नुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुजे नस्तुजे पर्वता संतु खेतवो ये वसंवो न वीराः ।

पनित आस्यो यजतः सदा नो वर्धाक्षः शंसं नयं अभिष्ठौ ॥ ९

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । खेतवः । ये । वसंवः ।

न । वीराः ।

पनितः । आस्यः । यजतः । सदा । नः । वर्धाक्षः । नः ।

शंसं । नयः । अभिष्ठौ' ॥ ९

पर्वताः पर्वतं पूरणं तो वा सेवास्तने विस्तृते तुजे दाने । यद्वा तनेति पुत्रनाम ॥
पश्यं पश्यं ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तत्पुत्रे च खेतवः
शोधनगमनाः संतु । भवंतु । कोटशास्ते । वे वसवो जगतो वासवितारो वीरा न

१३०

ऋग्वेदः ।

वीरा इव । किंच पनिनः स्तुत आस्य आप्नव्यः सर्वैर्यजतो यजनीय आदित्यः सदा
सर्वदा नः शंसमस्त्राकं स्तुतिं नर्यो नरेभ्यो हितो देवोऽभिष्टावभिगत एषणोऽभि-
गमने वा सति वर्धातु । वर्धयेत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृष्णो अस्तोषि भूस्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृत्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न म्रूषैः शोचिष्कोशो नि रिरणाति

वना ॥ १०

वृष्णः । अस्तोषि । भूस्यस्य । गर्भं । त्रितः । नपातं ।

अपां । सुवृत्ति ।

गृणीते । अग्निः । एतरी । न । म्रूषैः । शोचिः । कोशः ।

नि । रिरणाति । वना ॥ १०

भूस्यस्य । भूमिरन्तरिक्षं । तदहं । तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य । अथवा
भूस्यो भूमेरेवाहं । तदुचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपां
नपातं रचकं वैद्यतमग्निं सुवृत्ति । स्तोत्रकर्तृत्वात् । शोभनपापादिष्वर्धनवता
स्तोत्रेणास्तोषि । स्तुतवानहं । स त्रितस्त्रीर्यन्तमस्त्रिषु स्थानेषु त्रित्वापचेषु
तांयमानोऽग्निरेतरी गन्तरि मयि म्रूषैः सुखकरै रश्निभिर्न गृणीते । न गरणं
कुरुते । न क्रूयतीत्यर्थः । किंतु शोचिष्कोशः प्रदोषरश्निः सन् वना वनाति
निरिरणाति । हिनस्ति । दहतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ कादशी ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिकितुषे भगाय ।

आप ओषधीरुत नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

१११

कथा । महे । रुद्रियाय । ब्रवाम । कत् । राये । चिकितुषे ।

भगाय ।

आपः । ओषधीः । उत । नः । अवन्तु । द्यौः । वना ।

गिरयः । वृक्षकेशाः ॥ ११

अथ गन्तव्यः कथा केन प्रकारेण महे महेते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम
स्तुतिः । कत् किं च स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वं जानते भगायैतन्नामकाव
देवाय ब्रवाम । उतापि आपोऽव्येवता ओषधोरोषधयो द्यौर्द्युदेवता वना वनानि
गिरयो वृक्षकेशाः । वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते । एता उह्मा देवता नोऽस्मान-
वन्त एत । रचन्त ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शृणोतुं न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्तरौयां इषिरः परिजमा ।

शृण्वं त्वापः पुरो न शुभ्राः परि सुचो बह्वहाणस्याद्रेः ॥ १२

शृणोतुं । नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः ।

तरौयान् । इषिरः । परिजमा ।

शृण्वं तु । आपः । पुर । न । शुभ्राः । परि । सुचः ।

बह्वहाणस्य । अद्रेः ॥ १२

नोऽस्माकं गिरः स्तुतिः शृणोतु । कः ऊर्जां बलानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जा-
मज्जानां पतिः । प्राणोप्राधिकस्य वायोः ऊरुस्त्रात्तत्वं प्रसिद्धं । श्रुतिश्च भवति ।
प्राणस्याक्षमिदं रुवं प्रजापतिरकल्पयदिति । स नभो नभसि चारो तरीयान्तरितव्य
इषिरो गगनशीलः परिजमा परितो गन्ता । किंचापः शृण्वं तु गिरः । कीदृशस्याः ।
पुरो न पुराणीव शुभ्रा दीप्ता बह्वहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मेषस्य वा पर्वतस्य वा परि
परितः सुचः सरणशीलाः ॥

॥ अथ तयोदशी ॥

वि॒दा चि॒त्तं, स॒ह॒न्तो॒ ये व॒ ए॒वा ब्रा॒म द॒स्मा वा॒यं द॒धा॒नाः ।

व॒यं च॒न सु॒भ॒वः । आ॒व॒ यंति॒ क्षु॒भा म॒र्त॒मनु॒य॒तं व॒ध॒स्त्रैः ॥ ११

वि॒द । चि॒त् । नु । म॒ह॒न्तः । ये । वः । ए॒वाः । ब्रा॒म ।

द॒स्माः । वा॒यं । द॒धा॒नाः ।

व॒यः । च॒न । सु॒भ॒वः । आ॒ । अ॒व॒ । यंति॒ । क्षु॒भा । म॒र्त॒ ।

अनु॒य॒तं । व॒ध॒स्त्रैः ॥ १२

हे महान्तो मरुतो नु क्षिप्रं यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्मा दर्शनोया वो युष्मान्य एवा गंतारो युष्मान्मजमाना वायं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयंतो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगंतारस्ते विद । विदिति पूरणः । वयश्च नागंतारश्चैते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवन्तः प्रवृद्धा आ अस्मदभि-
सुखमवयन्ति । गच्छन्ति । किं कुर्वन्तः । क्षुभा लोभकेषु सहितं मर्तं मरणधर्माणं
वैरिणमयतमभिगतं वधस्त्रैरायुधैः परिहरन्तोऽवयन्ति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ॒ दै॒व्यानि॒ पा॒थि॒वानि॒ जन्मा॒प॒श्चा॒च्छा सु॒म॒खाय॒ वोचं॑ ।

व॒ध॒न्तां द्या॒वो गि॒रं च॒न्द्रा॒ग्रां उ॒दा व॒ध॒न्ताम॒भिषा॒ता अ॒र्णाः ॥ १४

आ । दै॒व्यानि॒ । पा॒थि॒वानि॒ । जन्मा॒ । अ॒पः । च । अ॒च्छं ।

सु॒म॒खाय॒ । वोचं॑ ।

व॒ध॒न्तां । द्या॒वः । गि॒रः । च॒न्द्रा॒ग्राः । उ॒दा । व॒ध॒न्ता ।

अ॒भि॒षा॒ताः । अ॒र्णाः ॥ १४

दैव्यानि देवसंबन्धीनि पाथिवानि पृथिवीसंबन्धीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापसा-
क्षाभिप्राप्तं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतव्यो

चतुर्थोऽष्टकः ।

१३३

वर्धतां । द्यावो दीतमानाः स्रप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्ययंद्रायाः । आह्लादनं हिरण्यं
वायो यासां ताः । तादृश्यः सत्यो वर्धतां । अर्णां नद्यश्चाभिषाता मरुद्भिः संभक्ता
उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवन्तु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पदेपदे मे जरिमा नि आयि वरु'त्री वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषक्त माता मही रसा नः । स्मत् सूरिभिश्च जुहस्ता

ऋजुवनिः ॥ १५

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । आयि । वरु'त्री । वा ।

शक्रा । या । पायुभिः । च ।

सिषक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिभिः ।

ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भूमौ निषायि । निधीयते । स्थाप्यते ।
क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्रा सती पायुभि रक्षणेर्वरु'त्रास्मदुपद्रववारयित्री
भवति । वाशब्दार्थः । माता सर्वस्य निर्मात्री मही गृह्णी पूज्या रसा सारभूता
भूमिः सिषक्त सप्ततां नोऽस्माकं स्तुतिं । अथवा स्तुता नोऽस्मान् निषक्त । अच्यब्दः
प्रशस्तवचनः । प्रशस्तैः सूरिभिर्मेषाविभिः स्तोत्रभिर्निमित्तैः तेषां परिचर्ययः
प्रोतेत्यर्थः । ऋजुहस्तास्मदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कल्याणदाना भवन्तु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचदशो वरः ॥

॥ अथ षोडशी ।

कथा दाशेम नमसा सुदानू'नेवया मरुतो अच्छो'तौ प्रशवसो

मरुतो अच्छो'तौ ।

मा नोऽहिर्बुध्नो' रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ १६

१३४

ऋग्वेदः ।

कथा । दाशेम । नमसा । सुदानून् । एवया । मरुतः ।

अच्छोक्तौ । प्रश्ववसः । मरुतः । अच्छोक्तौ ।

मां । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । अस्माकं । भूत् ।

उपमातिवनि ॥ १४

वधं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणाच्चेन वा सुदानून् शोभनदानान्मरुतः । एवमेव क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने निमित्ते सति तान्मरुतः कथं परिचरेम । तेषां दुराराध्यत्वादिति भावः । कथं । प्रश्ववसः प्रकटाक्षा भवन्ति । अच्छोक्तौ । अभिगन्तुप्रक्तिः स्तुतिर्यस्य तादृशे सति । यद्वा प्रश्ववसः प्रकटाक्षस्य समाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरायां । अहिवध्नो देवो नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय मा धात् । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भूत् भवतूपमातिवनिः शत्रूणां हन्ता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इति चित्र प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ

देवासो वनते मर्त्यो वः ।

अत्रा शिवां तन्वा धासिमस्या जरां चिन्ने

निऋतिर्जग्रसीत ॥ १७

इति । चित् । नु । प्रजायै । पशुमत्यै । देवासः । वनते ।

मर्त्यः । वः । आ । देवासः । वनते । मर्त्यः । वः ।

अत्रा । शिवां । तन्वाः । धासिं । अस्याः । जरां । चित् । मे ।

निःऋतिः । अग्रसीत ॥ १७

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्यमेव नु चिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुसन्नि-
तायापत्याय वनते भजते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिरादि-

चतुर्थोऽष्टकः ।

१३५

राधां । अत्रास्मिन्त्यज्ञे शिवां वासिमत्तं मे ममास्यास्तन्वो देवैरनुगृहीतस्य पुत्रस्य
करोतु निवर्ततिर्देवता । जरां चिज्जरां च जयसोत । यगतु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयंतीमिवमश्याम वसवः शसा गोः ।

सा नः सुदानुं हृदयंती देवी प्रति द्रवंती सुविताय गम्याः ॥ १८

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयंतीं । इषं । अश्याम ।

वसवः । शसा । गोः ।

सा । नः । सुऽदानुः । हृदयंती । देवी । प्रति । द्रवंती ।

सुविताय । गम्याः ॥ १८

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्तभूतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभन-
सननसाधनां । अज्ञेन गतिवृद्धिरक्षयं हि सोस्य मनः । कां० उ० ६. ५. ४. ।
इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयंतीं बलकरोभिषमेषणसाधनसत्तं क्षीरदद्यादिलक्षणं सशा
स्तुत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाग । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखात् प्रति
गम्याः । गम्यात् । अभिगच्छेत् । सेट्देवता विशेष्यते । सुदानुः शोभनदाता
हृदयंती सुखयंती द्रवत्यस्मदभिमुखं गच्छंती ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि न इडां यथस्य माता सन्नदीभिर्वर्षशीं वा गृणातु ।

उर्वशीं वा वृहद्दिवा गृणानाभूर्गर्वाणा प्रभृथस्यायोः ॥ १९

अभि । नः । इडां । यथस्य । माता । सत् । नदीभिः ।

उर्वशीं । वा । गृणातु ।

उर्वशीं । वा । वृहत्दिवा । गृणाना । अभिऊर्गर्वाणा ।

प्रभृथस्या । आयोः ॥ १९

१३६

ऋग्वेदः ।

अभिगृणातु नोऽस्मानिडा भूमिर्यूषस्य गोसंभस्य माता निर्मात्री । यदेष्टा
 गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहुः । यदा यूषस्य सरङ्गणस्य निर्मात्रीडा माध्यमिकी वाक् ।
 अथशोर्वशी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह गृणातु । अच्छब्दः प्रशस्त-
 वचन इत्युक्तं । प्राशस्त्यं गृणातु । वाद्यशोर्वशी वृहद्दिवा प्रभूतदोमिष्टं गाना यद्-
 यंत्यस्रदोयं कं प्रशंसंत्यभ्युत्थानाच्छादयंती । कं आयोरायं चतुष्टयं यजमानं ।
 केन प्रभृथस्य तेजसे वोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य वा तेजसो वोदकस्येति निरुक्तं ।
 ११. ४६. । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोरायं जसभ्युत्थानाच्छादयंती ॥

॥ अथ विंशो ॥

सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः ॥ २०

सिषक्तु । नः । ऊर्जव्यस्य । पुष्टेः ॥ २०

ऊर्जव्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकाय संबन्धिनो नोऽस्मान् सिषक्तु । सेवतां ।
 सायय्यां हेवसंभ इति गम्यते । अथशोर्वशी सरङ्गणो वा गृह्यते प्रकृतत्वादिति ॥

॥ इति चतुर्तस्य द्वितीये प्रोक्ष्यो वर्गः ॥

प्र शंतमेत्यष्टादशर्चं दशमं चतुर्तं भोमस्यात्वेरार्धं त्रौष्टुभं । पूर्वचूक्ते वै तदित्युक्त-
 त्वादित्यपि वैश्वदेवं । तस्य दृष्टीत्येकादशी रुद्रदेवत्या । सप्तदश्येकपदैतयोरुपांस्त्यै-
 कपदैत्युक्तमिष्यमाणत्वात् । अत्रानुक्रमणिका । व शंतमा ह्यु नैकादशी रौद्रीति ॥
 विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शंतमा वरुणं दीधिती गीमित्रं भगमदिति नूनमंश्याः ।

ष्टषत्यानिः पंचहोता शृणात्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १

प्र । शंतमा । वरुणं । दीधिती । गीः । मित्रं । भगं ।

अदितिं । नूनं । अश्याः ।

ष्टषत्यानिः । पंचहोता । शृणातु । अतूर्तपंथाः ।

असुरः । मयोभुः ॥ १

चतुर्थीऽष्टकः ।

११७

यद्देहा
वाक् ।
प्रशस्त-
शब्द-
मानं ।
वरुत्तं ।

प्र शंतसात्यंतं सुखकरी गोः स्तुतिरूपा वाग्वरुणं मित्वं भगमदिति च दीधितौ
दीधित्या कर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेन सह नूनगवितथं प्राश्याः । प्राप्नोतु । किंच
पृषद्योनिः पृषदर्थ्यातरिन्नस्यः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोगस्य साधको
वायुः । यद्वा पंचहोतेति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स
चातूर्तपंथा अहिंसितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोसुः सुखसास्यदभूतः । एव
सुक्तलक्षणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सूनुं न माता हृद्यं सुशेवं ।

ब्रह्मं प्रियं देवहितं यदस्त्यहं मित्वे वरुणे यन्मयोसु ॥ २

प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सूनुं । न ।

माता । हृद्यं । सुशेवं ।

ब्रह्मं । प्रियं । देवहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्वे ।

वरुणे । यत् । मयोसु ॥ २

वतां ।
त्युक्त-
पांत्वे-
ति ॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सूनुं न
माता स्वतनुजं जननीव । सा यथा प्रतिगृह्णातिं पश्यति तद्दित्यर्थः ।
कीदृशं तं । हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनसुखकरं । एतद्द्रव्यं साधारणं । किंच ब्रह्म
मंत्रजातं प्रियं प्रियकरं देवहितं देवैः प्राप्यं यदस्ति यद्ब्रह्म मयोसु सुखसाधनं तदहं
मित्वे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा मित्वे वरुणे चाहोरात्राभिसानिदेवयोर्यदुक्त-
लक्षणं ब्रह्म परिच्छदं यन्नादिरूपं कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदोरयत्येषैकादशने सावित्रे पशौ वपायाज्या । सूत्रितं च । उदोरय कवितमं
कवीनां भगं धियं वाजयंतः पुरंधिमिति हे । आ० ३, ७ । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

उदोरय कवितमं कवीनामुनत्तैनमभि मध्वा घृतेन ।

स नो वसूनि प्रयंता हितानि चंद्राणि देवः सविता सुवाति ॥ ३

१३८

ऋग्वेदः ।

उत् । ईरय । कविऽतमं । कवीनां । उनत्तं । एनं । अभि ।

मध्वा । घृतेन ।

सः । नः । वसूनि । प्रऽयता । हितानि । चंद्राणि । देवः ।

सविता । सुवाति ॥ :

अनया सविता च सूयते । हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रांतदर्शिनसु पुरोवर्तिनमग्निं सवितारं वोदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयतेत्यर्थः । एनं देवं मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युनत्त । अभिषिंचत । तर्पयतेत्यर्थः । स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।

सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥ ४

सं । इंद्र । नः । मनसा । नेषि । गोभिः । सं । सूरिभिः ।

हरिवः । सं । स्वस्ति ।

सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां ।

सुमत्या । यज्ञियानां ॥ ४

हे इंद्र नोऽस्मास्मनसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह संनेषि । मयसि । अस्मभ्यं गा दापयसीत्यर्थः । एवं सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्यां तद्दक्षिंद्र सूरिभिर्मैधाभिः पुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा संनेषि । तथा स्वस्तिभिः ज्यैः संनेषि । ब्रह्मणा प्रभूतेनाक्षेन संनेषि । यद्वं देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां सुमत्याह वयश्च संनेषि ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१३८

॥ अथ पंचमी ॥

दे॒वो भ॒गः स॒वि॒ता रा॒यो अं॒श इ॒न्द्रो व॒त्स्य॑ सं॒जितो॑ ध॒नानां॑ ।

ऋ॒मु॒क्षा वा॒ज उ॒त वा पु॒रं॑ धि॒रव॑ंतु ना अ॒मृता॑स॒सुरा॑सः ॥ ५

दे॒वः । भ॒गः । स॒वि॒ता । रा॒यः । अं॒शः । इ॒न्द्रः । व॒त्स्य॑ ।

सं॒जितः॑ । ध॒नानां॑ ।

ऋ॒मु॒क्षाः । वा॒जः । उ॒त । वा । पु॒रं॑ धिः । अ॒व॑ंतु । नः ।

अ॒मृता॑सः । तु॒रा॑सः ॥ ५

अत्र लिंगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्नाय्यंशस्त्वष्टा
वत्स्य इति द्रष्टव्य एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जितार ऋमुक्षा ऋमुखांश्च सुत
नापि च पुरंधिः । बहुधीर्विभोच्यते । एते चामृतासोऽमृता अमरणधर्माणि
भगादिदेशास्तुरासोऽमृत्युत्रं प्रति त्वरमानाः संतो नोऽस्मानवंतु । रचंतु ॥

इति चतुर्थं द्विद्विधे सप्तदशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

म॒रु॒त्वतो॑ अ॒प्र॒ती॒त॒त्य जि॒ष्णो॒रजू॑र्यतः प्र ब्र॒वामा॑ क॒तानि॑ ।

म ते पू॒र्वे म॒घव॑न्नाप॒रासो॑ न वी॒र्यं॑ नू॒तनः॑ क॒श्चनाप॑ ॥ ६

म॒रु॒त्वतः॑ । अ॒प्र॒ति॒ऽइ॒त॒त्य । जि॒ष्णोः॑ । अ॒जू॑र्यतः । प्र ।

ब्र॒वाम॑ । क॒तानि॑ ।

न॒ ते । पू॒र्वे । म॒घव॑न् । न । अ॒प॒रा॒सः । न । वी॒र्यं॑ ।

नू॒तनः॑ । कः । च॒न । आ॒प ॥ ६

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत् इन्द्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम । प्रख्याप-
याम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतेत्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवलं
तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीयमाणस्य । सर्वदा यूज इत्यर्थः । अथ

१४०

ऋग्वेदः ।

प्रत्यक्षेणोच्यते । हे मधवक्षिन् ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः पुरुषा नापुः ।
नापरासोऽपरेऽपि नापुः । किं बलुना । नूतनः कश्चनाश्रयभूतो यः कोऽपि वीर्य
नाप । न प्राप्नोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप॑ स्तु॒हि प्रथ॑मं रत्न॒धेयं॑ बृ॒हस्पतिं॑ स॒नितारं॑ ध॒नानां॑ ।

यः शंस॑ते स्तु॒यते शंभ॑विष्टः पु॒रुव॑सु रा॒गम॑ज्जो॒ह्वानं॑ ॥ ७

उप॑ । स्तु॒हि । प्रथ॑मं । रत्न॒धेयं॑ । बृ॒हस्पतिं॑ । स॒नितारं॑ ।

ध॒नानां॑ ।

यः । शंस॑ते । स्तु॒यते । शंभ॑विष्टः । पु॒रुव॑सुः । आ॒गम॑न्तु ।

जो॒ह्वानं॑ ॥ ७

हे अंतरात्मन् त्वं प्रथमं सुख्यं । प्रकृतसमिप्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदातारं
धनानां हविलंजणानां सनितारं संभक्तारं । अथवा रत्नशब्देन सण्डिकादयो
गृहीता इह धनशब्देन गवादयः । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो गन्तव्यं पतिं
स्वामिनं देवमुपस्तुहि । यो देवः शंसते शस्त्रैः स्तुयते साजभिर्यजमानाय शंभविष्टः
सुखस्य भावयितृत्वमो भवति । यश्च लोहकानगाल्लघ्यतं यजमानं पुरुवसुः प्रभूतधनः
सन्नागमव् आगच्छति तमुपस्तुहि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तवो॒तिभिः॑ स॒चमा॑ना अ॒रि॒ष्टा बृ॒हस्पते॑ म॒धवा॑नः सु॒वीराः॑ ।

ये अ॒श्व॒दा उ॒त वा॑ संति गो॒दा ये व॑स्त॒दाः सु॒भगा॑स्तेषु रा॒यः ॥ ८

तव॑ । उ॒तिभिः॑ । स॒चमा॑नाः । अ॒रि॒ष्टाः । बृ॒हस्पते॑ ।

म॒धवा॑नः । सु॒वीराः॑ ।

ये । अ॒श्व॒दाः । उ॒त । वा॑ । संति । गो॒दाः । ये । व॑स्त॒दाः ।

सु॒भगाः॑ । तेषु॑ । रा॒यः ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४१

हे बृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संमन्त्रयानां अरिष्टा अहिंसिता
ममवानो धनघतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवन्ति । ये स्वदुष्टगृहीता अश्वदा वज्र-
नामश्वानां दातारः सन्ति । उत वाऽयथा मोदा सन्ति । वे च वज्रादाः सुभगाः
शोभनधनाः सन्ति तेषु सर्वेषु राघो धनानि संभवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

विसर्गाणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुजते अष्टांतो न उच्यैः ।

अपव्रतान्प्रसवे वटधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्यादावयस्व ॥ ८

विसर्गाणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुजते ।

अष्टांतः । नः । उच्यैः ।

अपव्रतान् । प्रसवे । वटधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् ।

यवयस्व ॥ ८

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्गाणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे
ब्रह्मणस्पते । एषाणित्युक्तं केषामित्याह । ये भुजतेऽष्टांतोऽप्रयच्छन्तः । केभ्यः ।
उच्यैः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्मभ्यं । तानपव्रतानपगतकर्माणां प्रसक्त
उत्पत्तिमतिः सगुण्यलोके वटधानान् वर्धमानाग्नेह्मद्विषो ब्राह्मणदेष्टृन्मन्त्रदेष्टृन् वा
सूर्यादावयस्व । यत्कुरु । अंधकारे स्थापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

य ओहते रक्षसी देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वा शमीं शशमानस्य निदातुच्छान्कमांकरते

सिध्दानः ॥ १०

१४२

ऋग्वेदः ।

यः । ओ॒ह॒ते । र॒क्ष॒सः । दे॒व॒वी॒तौ । अ॒च॒क्रो॒भिः । तं ।

म॒रुतः । नि । या॒त ।

यः । वः । श॒मीं । श॒श॒मा॒न॒स्यं । नि॒न्दा॒त् । तु॒च्छ्यान् ।

का॒मा॒न् । क॒र॒ते । सि॒स्वि॒दानः ॥ १०

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीतौ । देवानां धीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः । तस्मिन्यज्ञे । अन्यथातुष्टानादिनासुरं करोतीत्यर्थः । तं यजमानमचक्रैभिरचक्रै रघैर्ह मरुतो नि यात । नितरां प्रापयतांश्चकारं । यद्वाचक्रैभिरिति पूर्वत्वान्वयः । चक्रशब्देनृंगान्युच्यन्ते । पुनःपुनरंगरहितैः केशलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । सांगं हि कर्म देवानभ्येति । यश्च वो युष्माकं शमीं कर्म स्तुतिब्रक्षणं शशमानस्य मम संबंधि निन्दात् निन्देत् वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निन्दति स्वयं च तुच्छ्यान्नश्वरान् कामान् कष्टादिजनितभोगान् करते कुरुते सिस्विदानः क्षिद्यन्नात्मानं क्लेशयन् । अथवा युष्मास्तु कसनीयन्मोगान् तुच्छ्यान् करोति ॥

॥ इति चतुर्थं द्वाविंशोऽष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमुं॑ स्तु॒हि॒ यः॒ स्त्रि॒षुः॒ सु॒ध॒न्वा॒ यो॒ वि॒श्वं॒ स्य॒ क्ष॒य॒ति॒ भेष॒ज॒स्यं॒ ।

य॒क्ष्वा॒ म॒हे॒ सौ॒म॒न॒सा॒यं॒ रु॒द्रं॒ न॒मो॒भि॒र्दे॒व॒म॒सुरं॒ दु॒व॒स्य ॥ ११

तं । जं॑ इति । स्तु॒हि॒ । यः । सु॒त्रि॒षुः । सु॒ध॒न्वा॒ । यः ।

वि॒श्वं॒ स्य॒ । क्ष॒य॒ति॒ । भेष॒ज॒स्यं॒ ।

य॒क्ष्वा॒ । म॒हे॒ । सौ॒म॒न॒सा॒यं॒ । रु॒द्रं॒ । न॒मो॒भिः॒ । दे॒वं॒ ।

अ॒सुरं॒ । दु॒व॒स्य ॥ ११

ये आत्मान् तस्य तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुतिं कुरु । यः स्त्रिषुः शोभनवाचः सुधन्वा च । विरोधिहंतत्वात्सुष्ठुत्वं । यश्च विश्वस्य भेषजस्यौषधस्य क्षयति ईश्वरो भवति ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४३

शरीरस्य सांसारिकस्य वा रिष्टस्य शमनायेश्वरस्य व्यतिरिक्तस्योपधस्याभावाद्भि-
षक्तमत्वाच्चास्य भेषजस्वानित्यं । भिषक्तं त्वा भिषजां शृणोमि । ऋषेः २, ३३, ४ ।
इत्यादिश्रुतेः । किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तात्पापनाहूरिताहा मोचयितारं देवं य-
ज्ञं च सहे मङ्गते सौमनसाय सुमनस्त्राय । ईश्वराराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा ।
किंच नमोभिर्हविर्भिर्नमस्कारैर्वा देवं द्योतमानमसुरं प्रकृष्टासुं । बलवन्तमित्यर्थः ।
यदा प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

दमू'नसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभ्वतष्टाः ।

सरस्वती वृहद्दिवोत राका दशस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभ्राः १२

दमू'नसः । अपसः । ये । सुहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः ।

विभ्वतष्टाः ॥

सरस्वती । वृहत् । दिवा । चत । राका । दशस्यंतीः ।

वरिवस्यंतु । शुभ्राः ॥ १२

अत्र लिंगोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाश्चरथगवादि-
शोभमकर्मवन्तः ॥ मत्पत्नीं लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त ऋभवो
वृष्णो वर्षकस्येन्द्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्वो नद्यो नदनशीला गंगाद्या
विभ्वतष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः । सरस्वत्येतच्चाभिका नदी वाग्देवी वा वृहद्दिवो
प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतोर्दशस्यंत्यः कामाग्रयच्छंत्यः शुभ्रा दीप्ताः
ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं घनमिच्छंतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र सु महे सु'शरणाय मेधां गिरं भरे नद्यंसीं जायमानां ।

य आहना दु'हितुर्वक्षणासु रूपा मिनानो ।

अक्ष'णोदिदं नः ॥ १३

१४४

ऋग्वेदः ।

प्र । सु । हे । मङ्गशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसौ ।

जायमानाः ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वक्षणासु । रूपा । मिनानः ।

अलणोत् । इदं । नः ॥ १७

सु सुष्टु प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि नहे गृहते सुशरणाय शोभनरक्षकायेंद्राय
पर्जन्याय वा सुसुखाय वा । किं । मेधां ततो धीयमानां गिरं स्तुतिं । कदशी ।
नव्यसौ नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानोस्तत्पुत्रानां । नूतनामित्यर्थः ।
य इन्द्र । पर्जन्यो वा आहना आहंता सेक्ता दुहितुर्दुहितृस्त्रीयायाः पृथिव्या हिताय
वक्षणासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इदं इदं नोऽभ्यसकणोत् करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिदं स्मृतिं जरितनूनमश्याः ।

यो अद्भिर्मानुदनिमान् इत्यर्तिं प्र विद्युता रोदसी उच्चमाणः ॥ १४

प्र । सुस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इदं । पतिं । जरितः ।

नूनं । अश्याः ।

यः । अद्भिर्मानु । उदनिमान् । इत्यर्तिं । प्र । विद्युता ।

रोदसी इति । उच्चमाणः ॥ १४

अत्र पर्जन्यः स्तुयते । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जितं रुवंतं वर्षणजनितं
शब्दं कुर्वाणमिदं उच्चोदकस्य वा पतिं स्नामिनं हे जरितः स्तोतस्वदीया स्मृतिर्नूनं
माश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यद्य पर्जन्योऽद्भिर्मानु । अद्भिर्मानु दानवान्निगः ।
नवतद्मानु । उदनिमानुदकवाद्युता तडिता । रोदसी द्यावापृथिव्या उच्चमाणः चिंत्तु
प्रेषति गच्छति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४५

॥ अथ पंचदशी ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धो अच्छा रुद्रस्य सूनूयुं वन्यू रुद्रश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्यप स्तुहि पृषदश्वो अयासः ॥ १५

एषः । स्तोमः । मारुतं । शर्धः । अच्छा । रुद्रस्य । सूनून् ।

युवन्यून् । उत । अश्याः ।

कामः । रायेः । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि ।

पृषत् अश्वान् । अयासः ॥ १५

एष मया संपादितः सोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धो मरुतां बलरुच्छाभिमुखमश्याः ।
 प्राप्नोत । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य सूनून् । एषां रुद्रेण
 पुत्रत्वेन परिकल्पितरुद्रकृता । युवन्यून्यनो मिश्रनेच्छन्वा उदुक्षतमत्यधिकमश्याः ।
 व्याप्ति हि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मामां स्वस्त्यविनश्वरं हवते ।
 आह्वयति । प्रेरयतीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्पृषदश्वान्पृषद्वर्णांश्चोपेतानयासो यज्ञ-
 गंतुमुपोपेत्य स्तुहि ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भूत मघा मानो माता पृथिवी दुर्मतौ

धात् ॥ १६

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवी । अंतरिक्षं । वनस्पतीन् ।

ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवः देवः । सुहवः । भूत । मघा । मा । नः । माता ।

पृथिवी । दुःमतौ । धात् ॥ १६

१४६

ऋग्वेदः ।

एष स्रोतः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवता प्राश्याः । प्राप्नोत । किमर्थं । राये धनार्थं ।
देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुहृदो भूत । स्वाह्वानो भवतु । नोऽश्वान्दमनो
माता सर्वं च निर्मात्री । यद्वालेर्भोजनत्वाद्विशेषेण माता । तादृशी पृथिवी सा धातु ।
मा स्थापयतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उरौ देवा अनिवाधे स्याम ॥ १७

उरौ । देवाः । अनिवाधे । स्याम ॥ १७

हे देवा युष्माकं संबंधिन्यरौ महत्यनिवाधे नितरां वाधरहिते सुखे स्याम । भवेत्
वयमत्रयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रसीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यष्टता सौभंगानि ॥ १८

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयः । भुवा ।

सुप्रसीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अष्टता । सौभंगानि ॥ १८

वयमश्चिनोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरनुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्वा सुप्रसीती
शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन संगमेम । संगच्छेमहि । हे अष्टतामरणावश्चिनो
नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावहतं । प्रापयतं । ओत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं ।
विश्वानि सौभगान्यप्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमेकादशं सूक्तमत्रैव राधं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रातुक्क
यिका । आ धेनवस्त्रूनैतयोरुत्तरात्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अपोनप्री
एकधनास्तु हविर्धानं प्रति नोयमानास्वाद्यानुषचनीया । सूक्तितं च । आ धेनव
पञ्चसा तूर्य्यर्थाः समन्या संत्युप यंत्यन्याः । आ० ५, १, । इति ॥

चतुर्थः प्रश्नः ।

१४७

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ धेनवः पयसा तूष्ण्या अमर्धतीर्य नो संतु मध्वा ।

महो राये वृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जो हवीति ॥ १

आ । धेनवः । पयसा । तूष्ण्या । अमर्धतीः । संतु । मध्वा ।

नः । संतु । मध्वा ।

महः । राये । वृहतीः । सप्त । विप्रः । मयोभुवः । जरिता ।

जो हवीति ॥ १

धेनवः प्रोणयित्वो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहितास्तूष्ण्यां स्वरमाण-
गमनाः । अमर्धतीरिति यास्कः । अमर्धतीरहिंसंयः सद्यो नोऽन्नानुपायंतु । उपा-
गच्छंतु । तदर्थं महे महे राये धनाय वृहतीमर्धतीः सप्त सर्पणस्त्रयावाः सप्त-
संख्याका इमं मे गंगे । ऋग्वे ० १० ७५, ५ । इति संतोक्ता मंगाद्या वा । तत्र हि
प्राधान्येन सप्तैवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्वीर्विप्रो विशेषेण प्रोणयिता जरिता
स्रोता जोहवीति । आह्वयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्वै द्यावा वाजांथ पृथिवी अष्टध्रे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टा ॥ २

आ । सुस्तुती । नमसा । वर्तयध्वै । द्यावा । वाजांथ

पृथिवी इति । अष्टध्रे इति ।

पिता । माता । मधुवचाः । सुहस्ता । भरेभरे । नः ।

यशसौ । अविष्टा ॥ २

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चाष्टध्रे हिंसारहिते द्यावा-
पृथिवी द्यावापृथिव्यावावर्तयध्वै । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायासाधं । अष्टं वै

१४८

ऋग्वेदः ।

वाज इति हि श्रुतिः । पिता पालयित्री द्यौर्माता निर्माती पृथिवी मधुवचाः
प्रितवचना सुहस्ताभिमतदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषणे । यथसौ यथो-
युक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरे भरे सर्वेषु संध्यामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानपिष्टां रक्षतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अध्व'र्यवश्चक्रवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु' शुक्रं ।

होत॑व नः प्रथमः पा॒ह्यस्य देव मध्वो ररि॑मा ते मदा॒य ॥ ३

अध्व'र्यवः । च॒क्रवांसः । मधूनि । प्र । वायवे । भरत ।

चारु' । शुक्रं ।

होता॑ऽइव । नः । प्रथम । पा॒हि । अस्य । दे॒व । मध्वः ।

ररि॑म । ते । मदा॒य ॥ ३

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युंजाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चक्रवांसः
कुवाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीपं
सोमं । हे वायो त्वं च होतेव होता यथा प्रथमं । पिबति तद्वज्रोऽस्य दधंगस्याहं
सोमं प्रथम इतरदेवेभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुरं सोमरसं ।
ते मदाय ररिम । ददास । वायोः पूर्वापानमसकृतमपंचितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दश क्षिपौ युंजते बाह्व अद्रिं सोमस्य या शमितारां सुहस्ता ।

मध्वो रसं सुगमं स्तिर्गिरि॑ठां चनि॒श्चदद्दु॒हुहे शुक्रमंशुः ॥ ४

दश । क्षिपः । युंजते । बाह्व इति । अद्रिं । सोमस्य । या ।

शमितारा । सुहस्ता ।

मध्वः । रसं । सुगमं स्तिः । गिरि॑स्था । चनि॒श्चदद् ।

दु॒हुहे । शुक्रं । अंशुः ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४८

अनाभिषयस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐन्द्रो । अद्रिमभिषयस्या-
 वायं दश क्षिपो दशसंख्याकाः चोत्थोऽंगुलयो युंजते । गच्छन्ति । यद्वा परस्परं
 युक्ता भवन्ति । बाह्व अथध्वर्युसंबन्धनावद्रिं युंजते । या यौ सुहस्ता शोभनहनजौ
 सोमस्य शमितारावभिषोतारौ तौ बाह्व युंजते । मध्वौ मधुरस्य सोमस्य रसं
 गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवदुत्ततप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वबु-
 चनिचददाह्लादयन् ॥ चदि आह्लादन इत्यस्मादङ्गुलिं ह्लादसं रूपं ॥ इदुहे ।
 दोग्धि । स चांगुः शुक्रं निर्जलं रसं इदुहे । दुग्धे । यद्वै कं वाक्यं । अंगुव्याप्तः
 सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं इदुहे । दोग्धि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय वृहते मदाय ।

हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिन्द्र प्रिया कृणुहि ह्यमानः ॥ ५

असावि । ते । जुजुषाणाय । सोमः । क्रत्वे । दक्षाय । वृहते ।

मदाय ।

हरी इति । रथे । सुधुरा । योगे । अर्वाक् । इन्द्र ।

प्रिया । कृणुहि । ह्यमानः ॥ ५

हे इन्द्र ते त्वभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिषुतः । किमर्थं ।
 क्रत्वे क्रतवे वृत्तवयादिकर्मणे दक्षाय बलाय वृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात्
 हे इन्द्र त्वं ह्यमानः सन् सुधुरा शोभनायां पुरि नियुक्तो प्रिया प्रियो हरो अन्धो
 योगे योगार्हं युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमवांगस्त्रादभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वरगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो महीमरमंति सजीषा म्नां देवीं नमसा रातहव्यां ।

मधोमदाय वृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानै ॥ ६

१५०

ऋग्वेदः ।

आ । नः । महीं । अरमंति । सजोषाः । ग्नां । देवी ।

नमसा । रात हव्या ।

मधीः । मदाय । वृहती । ऋतज्ञां । आ । अग्ने । बहु ।

पथिभिः । देवयानैः ॥

अत्राग्निं संवोच्य ग्नादेवताया आषाह्वात्वादस्याग्निग्नां वा देवता । हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवी सर्वैर्गंतव्यामेतज्जाभिकां देवतां । मेना ग्ना इति स्त्रीणामिति यास्कः । नोऽस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मागैरा अभिमुखमावृष्ट । कीदृशी । मृहतीमरणतिमा कृमंताद्द्रवणां सर्वत्र गंती वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्ताः । दत्तहविष्कामित्यर्थः । क्रियर्थं । मध्वो मधुरस्य होमस्य मदाय । पुनः कीदृशी । वृहती एष्टहाभृतज्ञां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽज्यमानेऽजंति यगित्येषा । कृतितं च । घंजंति यं प्रघटंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ सैषा सुप्तसी ॥

अंजंति यं प्रययंतो न विप्रा वपावंतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निस्तयन्नसादि ॥ ७

अंजंति । यं । प्रययंतः । न । विप्राः । वपावंतं । न ।

अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निः ।

ऋतयन् । असादि ॥ ७

यं घर्मं महावीरं प्रययंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थीयः । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः ॥ इदानीं प्रययंतो विप्रा मेधाविन ऋत्विजोऽध्वर्यादयो वपावंतं न । वपावंतं प्रष्टुं पशुं यथाग्नी तपंति तद्वदग्निना । तपंतोऽजंति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितरूपस्ये प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यद्वा इत्यतपत्तद्वर्मस्य घर्मत-

मिति हि श्रुतिः । स ऋतयन्यजमिच्छन्नग्निमग्नायसादि । आसादितः । अत्र
पिष्टपुनदृष्टांतः स्फोटादिराहित्येन सुखवासप्रख्यापनार्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दूतो न गंतव्यना हुवर्धे ।

मयोभुवा सरथा यातमर्वागंतं निधिं धुरंभाणिर्न नाभिं ॥ ८

अच्छ । मही । बृहती । शंतमा । गीः । दूतः । न । गंतु ।

अश्विना । हुवर्धे ।

मयःभुवा । सरथा । या । यातं । अर्वाक् । गंतं ।

निधिं । धुरं । भाणिः । न । नाभिं ॥ ८

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विनौ ऊवथा आह्वतं गीरसदीया स्तुतिर्दूतो न दूत
इवाह्वते गंतु । गच्छतु । गीर्विशेष्यते । मही पूज्या बृहती गहती शंतमा
सुखतमा । हे अश्विनौ मयोभुवा सुखस्य भाषयितारौ सरथैकरथौ निधिं निधितं
सौममर्वागभिमुखं यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिकां नाभिसाणिर्न कील इव ।
यथा निष्पीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्यां वियुक्तः सोमो यागं न
निर्वहतीति ज्ञापयितुमेवं दृष्टांतितं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र तव्यसो नमोऽर्चिं तुरसाहं पूष्ण उत वायोर्दिक्षि ।

या राधेसा चोदितारा मतीनां वाजस्य द्रविणोदाउत त्वन् ॥ ९

प्र । तव्यसः । नमः । ऽर्चिं । तुरसा । अहं । पूष्णः । उत ।

वायोः । अदिक्षि ।

या । राधेसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य ।

द्रविणः । ऽदौ । उत । त्वन् ॥ ९

अहसृषिस्तव्यसः प्रलब्धवत्स तुरस्य त्वरमाणस पूषणः पोषकस्य देवस्य । उक्त-
 गुणकाय देवाय उतापि च वायोऽक्षतलक्षणाय च नमस्तुतिः । नम इवि वचनं । स्तोत्रं
 प्रादिक्षि । प्रदिशामि । या यौ पूषणाय राधसा हविर्लक्षणेन निमित्तेन सतीनां
 चोदितारो प्रेरितारौ । यद्वा राधमेति षष्ठ्यर्थे तृतीयः । राधसो धनस्य सतीनां च
 चोदितारौ । यौ च बाजस्त्राजस्य संग्रामस्य वा चोदितारौ तौ देवाभुतापि च
 क्षत्रात्मन्यनन्यप्रेरणायैश्च हविषादौ भवतमिति शेषः ॥

॥ तत्र दशमी ॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरो जरितुः स्तुतिं च विश्वं गंत मरुतो विश्वं जतो ॥१०॥

आ । गामंभिः । मरुतः । वक्षि । विश्वान् । आ । रूपेभिः ।

जातवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । स्तुतिं । च । विश्वं । गंत ।

मरुतः । विश्वे । जतो ॥ १० ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञाने हुवानोऽस्माभिराह्वयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि
 स्तोत्रभाजो हविर्भाजस्य देवान् नामभिरिन्द्रवरुणेत्यादिलक्षणेरावक्षि । आवहसि ।
 रूपेभिः सहस्राक्षवज्रसत्त्वादिलक्षणे रूपैरावहि । वक्षसि यज्ञं । किंच हे मरुतो
 विश्वे सर्वे यज्ञं यज्ञमन्नादीयं यज्ञसंबन्धि हविषां जरितुः स्तोतुः संबन्धिनीगिरा
 स्तुतिवर्षांसि स्तुतिं तस्याद्यां शोभनफलां स्तुतिं च ॥ अवयविन्याः स्तुतेरेकत्वा-
 देकवचनं । अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं ॥ उक्ते यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंत ।
 आगच्छत । विश्वे च यूयमूती जत्वा रक्षया च यज्ञं गंत ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकविंशो वगः ॥

आ नो दिव इत्येकादशी व्यूढे दशरत्ने नवमेऽहनि प्रसंगशस्त्रे सारस्वतत्वे
 द्वितीया । स्तुतिं च । आ नो दिव बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यभि नो नेमि वक्षः ।
 आ० ७. ११. इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५२

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गंतु यज्ञं ।

हवं देवी जुजुषाणा हृताचीं शर्मा नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती ।

यजता । गंतु । यज्ञं ।

हवं । देवी । जुजुषाणा । हृताचीं । शर्मा । नः । वाचं ।

उशती । शृणोतु ॥ ११

नोऽस्माकं यज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्बोकादागंतु ।
आगच्छतु । तथा बृहतो महतः पर्वतात्पर्वतः पूरणवतः प्रीणनवतो वांतरिक्षा-
न्मोवादा सरस्वत्यागंतु । आगच्छतु । अनेन माध्यमिकी वागुच्यते । यद्वैतद्विज इत्यस्य
विशेषणं । संति हि द्युलोकस्य त्रीणि पर्वाणि तिस्रो दिवः पृथिवोरित्यादि श्रुतेः ।
अस्मिन्प्रचे द्वितीय आकारः पूरणः । तदर्थं हवगस्मदोयमाह्वनं देवी सरस्वती
जुजुषाणा स्तुतिं वेदमाना हृताची हतशुदकसंघती नोऽस्मदोयां शर्मां सुखकरीं वाचं
स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदाने सादयध्वं ।

सादय्योनिं दमे आ दीदिवसं हिरण्यवर्णं मरुधं सपेम ॥ १२

आ । वेधसं । नीलपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सदाने ।

सादयध्वं ।

सादय्योनिं । दमे । आ । दीदिवसं । हिरण्यवर्णं ।

मरुधं । सपेम ॥ १२

११४

ऋग्वेदः ।

एषा बाह्वस्य या । हे ऋत्विजो यूथं वृहस्पतिं वृहतो गन्तव्यं स्वाभिन् देव
सदनेऽसदागृह आसादयध्वं । स्थापयध्वं । कोदशं देवं । वेधसं विविधकर्तारं
नोक्तृष्टं स्निग्धगं वृहंतं महांतं । तथा संतं वयस्त्वय्यजमानाः सपेस । परि-
चरमे । स एव विशेष्यते । सादद्योनिं योनौ सीदंतं दमे यागगृह आ सवतो
दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरूपमारोचमानं । अथवेयमागन्धी । वृहतः परि-
वृढस्य कर्मणः स्वासीति वृहस्पतिरग्निरुच्यते । तथा नोलवर्णधूमवृत्तसदनसादन
हिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेव वृहस्पतिः ॥

॥ अथ तयोदशी ॥

आ धर्गसिर्वृद्धि'वो रराणो विश्वे'भिर्गन्तोमनि'हुवानः ।

ग्ना वसान ओषधीरसृ'धस्त्रिधातु'मृ'गो वृषभो वयोधाः ॥ ११

आ । धर्गसिः । वृहत् । दिवः । रराणः । विश्वे'भि । गन्तु ।

ओम'ऽभिः । हुवानः ।

ग्नाः । वसानः । ओषधीः । असृ'धः । त्रिधातु'मृ'गः ।

वृषभः । वयो'ऽधाः ॥ १२

इदमाहुः कथमाग्नेयं । अग्निरागन्तु आगच्छत्वस्मदात्तं धर्गसिः सर्वस्य धारको
वृद्धिः प्रभूतदीप्ति रराणे रममाणः कामान् प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरोमभी
रक्षयैः सह ऊवान आहूयमानः । ग्ना गन्तीज्वाला ओषधीश्च वसानोऽसृधोऽहिंसित-
स्त्रिधातुष्ट'गस्त्रिप्रकारष्ट'गवदुच्चतलोहितशुक्लकृष्णवर्णज्वालो वृषभो वर्धिता
वयोधा असस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मातुष्यदे परमे शुक्र आयोविपन्यवो रा'स्यरासौ अगमन् ।

सुशेव्यं नमसा रातृ'व्याः शिशु' स्रजंस्थायवो न वासे ॥ १४

मातुः । पदे । परमे । शुके । आयोः । विपन्त्यवः ।

रास्त्ररासः । अगमन् ।

सुश्रेय्यं । नमसा । रातःहव्याः । शिशुं । मृजंति ।

आयवः । न । वासे ॥ १४

आयोमनुष्यस्य यजमानस्य विपन्त्यवः । स्तोतनामैतत् । स्तोतारो होत्रादयो
रास्त्ररासः ॥ राधनं हविलंक्षणं । तदस्मृयंति रास्त्रा जुह्वादयः । तद्वान् रास्त्रो ।
तद्वन्तो रास्त्रराः ॥ उक्तविधा ऋत्विजो मातृनिमीतुः पृथिव्याः शुके दीप्ते परमे पद
उत्तरवेद्यां स्थितमगमन् । अगमन् । मजंते । तदर्थं सुश्रेय्यं सुखाय हितं शिशुदुत्पन्न-
मात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविष्का इत्यर्थः ।
तादृशास्ते मृजंति संमार्जयंति । तत्र दृष्टांतः । आयवो न लोकिका मनुष्या इव । ते
यथा शिशुं वासाय पुजंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

वृहद्वयो वृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरा मिथुनासः सचंत ।

देवो देवः सुहवो भूतु मद्यं मा नः माता पृथिवी दुर्मतौ

धातु ॥ १५

वृहत् । वयः । वृहते । तुभ्यं । अग्ने । धियाजुरः ।

मिथुनासः । सचंत ।

देवः देवः । सुहवः । भूतु । मद्यं । मा । नः । माता ।

पृथिवी । दुःमतौ । धातु ॥

वृहत्प्रभूतं वयोऽसं हे अग्ने वृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासो
पत्नीभिः सहिताः सचंत । सचंत । जायापती अग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः ।
अधिकाराध्याये षष्ठे स्त्रिया अग्न्यधिकारः स च पत्न्या सहेति हि प्रतिपादितं ।
अवशिष्टं गतं ॥

१५६

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षोडशी ॥

उरौ देवा अनिवाधे स्याम ॥ १४

उरौ । देवाः । अनिवाधे । स्याम ॥ १४

॥ अथ सप्तदशी ॥

समश्चिनोरवंसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नी रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यच्छता सौभंगानि ॥ १७

सं । अश्चिनौः । अवंसा । नूतनेन । मयःभुवा ।

सुप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अस्तता । सौभंगानि ॥ १७

व्याख्याते हे ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वार्षिणो वर्गः ॥

तं प्रत्ययेषि पञ्चदशर्चं द्वादशं सूक्तं । अवत्सारो नाम ऋषिः स च कश्यप-
मोक्षः । यासृचु सदाष्टणवाकृष्टक्तादयः श्रुतास्तासु तेषु सप्तद्वीयंते । चतुर्दशी-
पञ्चदश्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्तः । विश्वे देवा देवता ।
अनुक्रांतं च । तं प्रत्यया पञ्चोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टलिङ्गा
द्वित्रिष्टुवंतमिति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्त्य आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः । सूक्तं
च । तं प्रत्ययेति त्रयोदशानामेकां शिष्टाह्व्य दूरोक्ष्यं रोहेत् । आ० ६, ६ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं प्रत्यया पूर्वथा विश्वयेमया ज्येष्ठतमं वरिष्ठं स्वविदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयंतमनु यासु वधसे ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५७

तं । प्रत्नऽथा । पूर्वऽथा । विश्वऽथा । इमऽथा । ज्येष्ठऽताति ।
वर्हिऽसदं । स्वऽविदं ।

प्रतीचीनं । वृजनं । दोहसे । गिरा । आशुं । जयंतं ।
अनुं । यासुं । वर्धसे ॥ १

इयमुत्तरा च हे ऐंद्राश्रित्याहुः । तलोपपत्तिमेवाहुः । तं प्रत्नयेत्येषा शुक्रा-
धिपक्षणे विनियुक्ता । ऐंद्रौ च शुक्राभंयिनौ । यदैद्रं संसति तेन शुक्राभंयिना-
नुक्त्वन्तौ । ऐ० ब्रा० ३, १, । इति हि ब्राह्मणं । अश्वयुसंप्रैषोऽपि भवति । प्रातः
प्रातः सवस्य शुक्रवतो यषुस्तु इंद्राय सोमाग्रस्थिताग्नेय्य । शतप० ब्रा० ४, २,
१, २३, । इति प्रशास्तृप्रैषश्च भवति । होता यज्जदिंद्र प्रातः प्रातः सावस्य ।
आ० ५, ५, । इत्यादि । प्रस्थिता इंद्राय सोमा इति याज्या चैद्री । इदं ते सोम्यं
मघु । आ० ५, ५, । इति । तस्मादैह्यौ ॥ तस्मिंद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथासदीयाः पूर्वं यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथेमथेम इदानीं वर्तमाना
यजमानाः । ते यथेन्द्रस्य स्तुत्या फलमलभंत तद्दयगपि हे अंतरात्मन् त्वमपि
ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं वर्हिषदं वर्हिषि सीदंतं स्वविदं सर्वज्ञं सर्वस्य लभयितारं
वा प्रतीचीनं प्रत्यस्मदभिमुखमचंतं वृजनं । बलनाभैस्तद्वलति वर्तते । बलवतं-
माशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिभवंतस्मिंद्र गिरा स्तुत्या साधनेन
दोहसे । पुच्छ सर्वदा सर्वान् कामान् । इत्यंतरात्मनः प्रैषः । यासु स्तुतिषु वर्धसे
प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेद्रं दया स्तुत्येति । यास्त्विति व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श्रिये सुहृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानिः ककुभांमचोदते ।

सुगोपा असि न दभाय सुकतो परो मायाभिकर्तृत्वांस

नामं ते ॥ २

श्रिये । सुहृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विरोचमानः ।

ककुभां । अचोदते ।

सुगोपाः । असि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुक्रतो ।

परः । मायामिः । ऋते । आस । नाम । ते ॥ २

हे इन्द्र सः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रेरयितुः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ उपरस्व सेवस्व संबंधिन्यः सुदृशीः सुरोचमाना या आपः संति तासामपां ककुभां सर्वासां दिशां सद्ये त्रिवे प्राणिनां अथवाय प्रेरको भवेति शेषः । हे सुक्रतो शोभन-
वृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि । अतो न दभाय
न दंभनाय वधाय प्राणिनां नासि । प्रभवसि । त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो
मायाभ्यः परस्ताद्वतमानः । यज्ञात्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपमृते सत्यलोक आस
आस्ते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्यं हविः सचते सच धातु चारिष्टगातुः स होता

सहोभरिः ।

प्रसर्ज्ञाणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्नुहा हितः ॥ १

अत्यं । हविः । सचते । सत् । च । धातु । च । चारिष्टगातुः ।

सः । होता सहोभरिः ।

प्रसर्ज्ञाणः । अनु । बर्हिः । वृषा । शिशुः । मध्ये । युवा ।

अजरः । विस्नुहा । हितः ॥ १

इयमाग्नेयो होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः । अयमग्निरत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं
सचते । सेवते । कीदृशं हविः । सत् । सरफलसाधनत्वाच्चविरपि सत् । धातु च
धारकं संप्रत्यक्ष । ह्यमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या
प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं । तथा हि । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यस्यपतिष्ठते । आदि-
त्याज्यायते वृष्टिवृष्टेरजं ततः प्रजा इति । अरिष्टगातुरर्हसितगमनः । सति तस्य

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५८

गमने यत्प्रनिष्पत्त्या फलसिद्धेरिष्टगमनत्वं । त्वदेवाह । स खलु होता होमनिष्पादकः
सहोभरिक्लृप्त्य भर्ता बहिरनु प्रसस्त्राणः प्रकर्षेण सरन् वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः
स इव रक्षणीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वत्र मिश्रयिताजरो जरारहितो विष्णुर्वा विष्णु-
दाणामोषधीनां अथ हितो निहितः स्थापितः । एवंभूतः सचते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचौरमुष्मै यस्य ऋतावृधः ।

सुयंतुभिः सर्वशासैरभीशुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे

सुषायति ॥ ४

प्र । यः । एते । सुयुज । यामन् । इष्टये । नीचौः ।

अमुष्मै । यस्यः । ऋतऽवृधः ।

सुयंतुऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीशुऽभिः । क्रिविः ।

नामानि । प्रवणे । सुषायति ॥ ४

एषा सोरी वा । एते रक्षयः सुयुजः सुष्टु परस्परं संघुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय
एषणाय नीचीं । नीचं गच्छन्तीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यस्यो यस्या गमनाङ्गाः
अथवा यमो निबन्धमादित्यः । तस्मै संबन्धिनः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्षयितारथः ।
अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः समंशासैः सर्वस्य शासकैरभीशुभी रक्षिभिः
क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्यदकानि प्रवणे निम्नो भूप्रदेशे सुषायति । सुष्णाति ।
आदत्त इत्यर्थः । अथवाग्निनावाह्यस्याग्नेरेतेऽश्वा इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे
सुयुजः प्रगच्छन्ति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविसदृशोऽग्निः प्रवणे नामानि
हवीष्यत्फलजयाभिज्वालाभिर्मुषायति । आदत्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संजभुं राणस्तकभिः सुतेष्टभं वयाकिनं चित्तगर्भा सुस्वरः ।

धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्षस्व पत्नीरभि जीवो अंधरे ॥ ५

१६०

ऋग्वेदः ।

संजभूराणः । तरुभिः । सुतेऽष्टमं । वयाकिनं ।

चित्तगर्भासु । सुस्वरः ।

धारवाकेषु । ऋजुगाय । शौभसे । वर्धस्व । पानोः । अभि ।

जीवः । अध्वरे ॥ ५

हे ऋजुगाय शोभनस्तुतिकाम्ने तरुभिस्तद्विकारैर्ग्रहेः सुतेऽष्टममभिष्टुतेन रसेन
गृहीतं वयाकिनं । कुम्भिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वतं सौमं चित्तगर्भासु
चित्तग्राहिणीषु स्तुतिभिः सह संजर्भराणी गृह्णन् गृह्णन् सुस्वरः शोभनगमनः
शोभनस्तुतिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयन्ति वाकान् स्तोत्राणीति धारवाका
ऋत्विग्यजमानाः । तेषु मध्ये शोभसे । किंचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नीः
पातुष्विन्द्रोरोषधीर्ज्वाला वा अभि अभिमुखं वर्धस्व । अभिवर्धय ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोविंशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठौ ॥

यादृग्व ददृशे तादृगुच्यते सं कायया दधिरे सिघ्रयाऽस्वा ।

महीमन्मभ्यं सुकषामुरु जयो हृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥ १

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सं । कायया ।

दधिरे । सिघ्रया । अपःसु । आ ।

मही । मन्मभ्यं । सुकःसा । उत । जयः । हृहत् । सुवीरं ।

अनपज्युतं । सहः ॥ ५

एषा वैश्वदेवी । यादृगेव ददृशे यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । तादृग्रूपमे-
वोच्यते । यथादृष्टमेव स्तूयते न तु परवचनप्रत्ययेन । यस्माच्छाक्यया [दीप्यासिघ्रया
साधिकाया सहस्रस्य व्यापकासु स्तुतिषु आस्तेव वासंदधिरे । सम्यग्धारयन्ति स्त्रीषु
रूपं स्तुतिं वा । ते देवा मही महतीं पूज्यत्वरूपां बहुदात्तीं रयिमुख प्रभूतं ज्यो-
तिषं वृहन्महत्सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपज्योतं सहो बलं आभिभातुक-
मन्मभ्यं नवचंस्वित्त्वयं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वेत्यग्रं जनिवान्या अति स्पृधः समर्थता मनसा सूर्यः कविः ।

भ्रंसं रक्षतं परि विश्वतो गयं मस्माकं यमं वनवत्स्वावसुः ॥ ७

वेति । अग्रः । जनिवान् । वै । अति । स्पृधः ।

समर्थता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

भ्रंसं । रक्षतं । परि । विश्वतोः । गयं । मस्माकं । यमं ।

वनवत् । स्वावसुः ॥ ७

इयं सौरी । सूर्यो देवोऽग्रं रयगामो जनिवान् जन्मवान् जायावान् । उवा
ह्यस जाया । वा इति प्रसिद्धौ । कविः क्रांतदर्शी समर्थता समरमिच्छता मनसा
स्पृधः संयामानतिवेति । अतिगच्छति गंदेहानसुरान्योद्धुं । भ्रंसं दीपं यज्ञमंतरिक्षं
वा विश्वतः सर्वतो रक्षतं । परिचरेत्येतेषां । स देवोऽस्माकं यमं सुखं परि सम्भव-
नवत् । दद्यात् । स्नावद्युः स्नायत्तधनः सन् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

याहश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं

करत् ॥ ८

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिस्वरं । चरति ।

यासं । नाम । ते ।

याहश्मिन् । धायि । त्वं । अपस्यया । विदत् । यः ।

अः इति । स्वयं । वहते । सः । अरं । करत् ॥ ८

इयमाग्नेयो सौरी वा । हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतनस्य ॥ यतति-
 गंतिकर्मा ॥ गंतुरस्य सूर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अहं गंतारं केतुना प्रज्ञापकेन
 कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमृषिस्वरमृषिभिः स्तुत्यं त्वां चरति । गच्छति । भवते
 यत्नमानः । केन साधनेन । यास्तु स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूपं वर्तते
 ताभिरित्यर्थः । यद्वास्य यतनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिर्हरणादिकर्मणा
 विशिष्टं त्वां चरति । यादृशमन्यादृशे कामे धायि यत्ते ये कर्तरि चिण् । समर्थो-
 न्ननो गम्यते । तं । यथानिर्देशं प्रतिनिर्दिष्टव्यत्वात्तादृशमित्यर्थो ज्ञातव्यः । तादृशं
 काममपस्तथा कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विंदते । य उ य एव स्तुतमन-
 न्यप्रेरितः सन् स्वमनीषयैव षड्भते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोतीति
 शेषः । अथवा य उ य एव स्वयं षड्भते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन
 कारितं फलवद्भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रमासांमव तस्ये अग्निमा न रिष्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हादि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पुतबंधनी ।

समुद्रं । आसां । अमव । तस्ये । अग्निमा । न । रिष्यति ।

सर्वनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हादि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः ।

विद्यते । पुतबंधनी ॥

इयमपि सौरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतं सूर्यमग्निमात्यंतं
 अष्टासुदीया स्तुतिरवतस्ये । अवगच्छति । यद्वा आसां प्रजानामृषिणां स्तुतिरिति
 संबंधः । सवनं । सूर्यते सोमोऽस्त्विति सवनं यज्ञगृहं । न रिष्यति । न हिंस्यते ।
 किंतु प्रयधंत इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि वत्सवनमिति । अत्रा-
 न्निम्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तृर्हृदि हृदयसंबंधि हृदयगतं काम्यं फलं न
 रेजते । न विचलति । न मृषा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रगृहे मतिः पूतं सूर्यमव-
 बधंतो विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१६३

। अथ दशमी ॥

स हि चतस्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्टं वाजं विदुषा चिदद्रे ॥१०॥

सः । हि । चतस्रस्य । मनसस्य । चित्तिभिः । एवऽवदस्य ।

यजतस्य । सध्रेः ।

अवत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वभिः । शविष्टं । वाजं ।

विदुषा । चित् । अद्रे ॥ १॥

इवमपि सौरी । स हि स खलु सविता देवः सर्वैः स्तुत्यः । सर्वकामपूरक इत्यर्थः ।
 हिमन्तो लोकवेदयोः प्रसिद्धिद्योतकः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र
 दृष्टलिंगा इत्युक्तत्वात् चत्वादय ऋषयः । चतस्र मनसस्यैवावदस्य यजतस्य सध्रे रव-
 त्सारस्य चैषाऽष्टषोषासस्त्राकं रण्वभी रमण्योयाभिश्चित्तिभि स्पृणवाम । पूरयाम । किं ।
 शविष्टं वाजमतिशयेन बलवदस्यं । अस्मै वै वाज इति श्रुतेः । विदुषा विद्विष्यताद्रे
 समर्पणीयं स्पृणवाम । चत्वादयो षवमिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्विंशोऽष्टकः ॥

॥ अथ कादशी ॥

श्वेन आसामदितिः कक्ष्याऽमदी विश्ववारस्य यजतस्य
 मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयंत्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमंति ते ॥ ११ ॥

श्वेनः । आसां । अदितिः । कक्ष्याः । मदीः । विश्ववारस्य ।

यजतस्य । मायिनः ।

सं । अन्यऽन्यं । अर्थयंति । एतवे । विदुः । विऽसानं ।

परिपानं । मंति । ते ॥ ११ ॥

१६४

ऋग्वेदः ।

महदेवत्येवं । विश्ववारादीनां त्रयाणामृषीणां स्वभूत आत्मानपां सोमरूपं
 सत्त्वानां महः श्येनः शंसनीयगमनः शीघ्रं पातसकाशं गंतादितिरदीनोऽति-
 समृद्धः कक्ष्यः कक्ष्यपूरकश्च भवतीति शेषः । ते विश्ववारादयः सत्ये प्रवृत्ता एतदे-
 सोमं प्राप्तुं तत्पानायान्यमन्यं परस्परं समर्थयन्ति । याचन्तेऽनुज्ञां । ते विषा-
 विशेषेण महस्य दातारं परिपालयन्त्यंतिके विदुः । आनन्ति जयन्ते वा ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सदाष्टणो यजतो वि द्विषी वधीद्वाहुवृक्तः श्रुतविज्ञयो वः
 सचा ।

उभ स वरा प्रत्येति भाति च यद्दी गणं भजते सुप्रयावभिः ॥ ११ ॥

सदाष्टणः । यजतः । वि । द्विषः । वधीत् । बाहुवृक्तः ।

श्रुतवित् । तयः । वः । यचा ।

उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत । ११ ।

गणं । भजते । सुप्रयावभिः ॥ १२ ॥

सदाष्टणः सर्वदा दानशील एतच्चात्मा यजतो यथा च बाहुवृक्तो बाहुभा-
 वृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वेत्ता च तयश्च । एतेषां पंचानां परस्परपेक्षया
 प्रत्येकमेकवचनं । स स ऋषिर्वि द्विष शत्रून्वधीत् द्विष्यात् वो युष्माकं सचा सहितः ।
 युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिर्वरा अष्टात्तुभोभाविहलोकपरलोकविषयो कामौ
 प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । यद्यस्मादीमेनं गणं देवसंघं सुप्रयावभिः स-
 षड्वर्षेण मिषयद्भिः स्तोत्रैर्भजते तस्मादेवं भागीति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्यातिर्विष्वासाभूधः स धियामदं धनः ।

भरद्देनू रसवच्छिप्रिये पयोऽनुवृवाणो अध्येति न स्वपन् ॥ १३ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१३३

सुतं भरः । यजमानस्य । सत्संपत्तिः । विश्वासां । ऊधः ।

सः । धियां । उत्सृञ्चनः ।

भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्रिये । प्रयः । अनुब्रुवाणः ।

अधि । एति । न । स्वप्न ॥ १३

यजमानस्यावत्पारस्य मम सुतंभरो यागनिवाङ्क एतस्मात्ता ऋषिः सत्पतिः
 सुतां विद्यमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां धियां
 सर्वेषां कर्मणामूध चक्षुततरं फलसुदंश्चन ऊर्ध्वसुदमयिता । फलप्रापक
 इत्यर्थः । धेनुर्गौ रसवत्पारवत्ययो भरत् । अहरत् । तत्र प्रयः शिश्रिये । अयति
 वास्य । सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुब्रुवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वप्नं स्वापमकुर्वन्
 अनवरतमथेति । स्मरत्यवत्पारः । सुतंभरस्तादृश इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो जागार तच्च चः कामयंते यो जागार तमु सामानि यंति ।

यो जागार तमयं सोमं आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १४

यः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । यः । जागार । तं ।

ऊं इति । सामानि । यंति ।

यः । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।

अस्मि । सख्ये । निऽन्योकाः ॥ १४

यो देवो जागार सर्वदा किन्निद्रो जागरुको गृहे वर्तते तद्वचः सर्वथास्मात्किंकाः
 कामयंते । यथ जागार तच्च तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यंति । प्राप्नुवंति । यो
 जागार तमयमभिषुतः सोमं आह वक्ति मां स्त्रीकुर्विति । हे अग्ने तादृशस्य तम
 सख्ये समानस्थाने हितकरयो न्योका नितस्थानोऽहमस्मि । अमानि ॥

१६६

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निर्जागार तच्चः कामयंतेऽग्निर्जागार तसु सामानि यन्ति ।

अग्निर्जागार तमयं सोमं आह तवाहमस्मि सख्ये न्यो'काः ॥ १५ ॥

अग्निः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । अग्निः ।

जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यन्ति ।

अग्नि । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।

अस्मि । सख्ये । नि'यो'काः ॥ १५ ॥

पूर्वैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचविंशो वर्मः ॥

॥ इति पंचमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा द्विष इत्येकादश्वं प्रथमं सूक्तं ।
 सदाष्टणोष्ठामात्रेय ऋषिः । विष्टुप् छंदः । वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवः ।
 विदा एकादश सदाष्टण इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विदा दिवो विश्वन्नद्रिमुक्थैरायत्या उपसो अर्चिनो गुः ।

अपावृत व्रजिनीरस्वर्गाहि दुरो मानुषीर्देव आवः ॥ १ ॥

विदाः । दिवः । विश्वन् । अर्दि । उपथैः । आयत्याः ।

उपसः । अर्चिनः । गुः ।

अप । अवृत । व्रजिनीः । उत् । स्वः । गान् । वि । दुरः ।

मानुषीः । देवः । आवर्त्तित्वावः ॥ १ ॥

अत्रैशादयो लिङ्गोक्तदेवताः । अर्वागिरसां पणिभिरपहृत्य गिरेरधः स्थापि-
 तानां गणमिन्द्रेण विभोक्तः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयद्दिन्द्रः । किं । गा निगृह्य

चतुर्थाष्टकः ।

११७

इति संबंधः । किं कुर्वन् । अथैरंगिरसां स्तुतिभिर्निमित्तभूताभिरद्भिं बल्वं विष्णुं
प्रक्षिपन् । रक्षकाणाञ्चपरि गिरिभेदनाय च विध्यन् । आद्यत्या आगागित्या उपसः
संबन्धिनोऽर्चिनो रक्षयो युः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रवृत्ता अभवन् अपावृत अपा-
वृणोद्गजनीस्तमःपुंजपतीनिंथाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उद्गात् । उद्गात् ।
तथा कृत्वा मातृषीमंतुष्यसंबन्धिनीर्दुरो हाराणि देवः सूर्यो व्यावः । व्यवृणोत् ।
अंधकारापनयनेन भलुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि सूर्यो अमतिं न श्रियं सादोर्वाङ्मवां माता जानती गात् ।
धन्वर्णसो नद्यः खादो अर्णाः स्थूणो व सुमिता दृढत द्यौः ॥ १
वि । सूर्यः । अमतिं । न । श्रियं । सात् । आ । ऊर्वात् ।

गवां । माता । जानती । गात् ।

धन्वऽअर्णसः । नद्यः । खादः अर्णाः । स्थूणाऽइव ।

सुसमिता । दृढत । द्यौः ॥ २

सूर्यो देवः श्रियं दौर्गन्धं विसात् । विभजते । प्रकाशवतीत्यर्थः । अमतिं न ।
रूपनामेतत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभन्ते
तद्वत् । तथा गवां रक्षीनां सातोषा जानती सूर्यं उदेत्यति मया चया च व्यूच्छन्
कर्तव्यामिति जानत्यूर्वाङ्मातृतोऽतरिक्षादागात् । आगच्छति । तथा तद्यच्च
धन्वर्णसः ॥ धन्वतिगैतिकर्मा । धन्वन्ति गच्छन्त्यर्णांसि यासु तास्तथोक्ताः ।
दोर्वाभावम्खादसः ॥ खादोअर्णां भक्षितकूलोदकाः । कूलंकषा इत्यर्थः । नद्यश्चैव-
रूपा भवन्ति । किंच द्यौश्च सुमिता सुदृग् गृहे स्यापिता स्थूणेव गृह्णाधारस्तम्भ इव
दृढत । दृढाभवत् । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्ञयेति भावः ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अस्मा उक्त्याय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पूर्यार्यं ।

वि पर्वतो जिह्वीत साधंत द्यौराविवांसंतो दसयंत भूमं ॥ १

अस्मे । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीना । जलुषे ।

पूर्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवांसंतः ।

दसयंत । भूमं ॥ २

अस्मे मल्लुक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चक्षति । चक्षयति वेदः । कीदृशायस्मै । महीनां महीतानां सुतीनां जलुष उत्पादयित्वे पूर्याय प्रत्याय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो विजिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति दृष्टिः । आविवांसंतः सवंतः परिचरंतोऽंगिरसो भूमात्यधिकं दसयंत । उपचपयन्त्यात्मानं कर्मभिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सूक्तेभिर्वो वचो भिर्देवजुष्टैरिन्द्रा न्वग्नी अबसे हुवथ्यै ।

उक्थेभिर्हि आ कवयः सुयज्ञा आविवांसंतो मरुतो यजंति ॥ ४

सूक्तेभिः । वः । वचःभिः । देवजुष्टैः । इन्द्रा । नु ।

अग्नी इति । अबसे । हुवथ्यै ।

उक्थेभिः । हि । आ । कवयः । सुयज्ञाः । आऽविवांसंतः ।

मरुतः । यजंति ॥ ४

हे इन्द्रा हे अग्नी ॥ परस्परपेक्षया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्यत्वेकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छादसं ॥ हे इन्द्राग्नी वो युवां व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तेः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रणयैर्वचोभिरवसेऽभ्यर्चयाम हुवथ्यै । आह्वयामि । नु जिह्रं युवात्तुक्थेभिः स्तोत्रैः कवसोऽनूचाना पूर्वं कवयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवांसंतः सुत्यादिना परिचरंतो मरुतो मरुत्वद्वयाः कर्मसु शोभन्तवन्ति । पूजयन्ति ॥ हि अति पूरणो ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१६८

॥ अथ पंचमी ॥

एतो न्वः । सुध्यः । भवामः । प्र । दुच्छुनाः । भिनवामा वरौयः ।

आरे । हेवांसि । सनुतः । धामायामः । प्रांचो । यजमानमच्छः ॥ ५

एतो इति । सु । अद्य । सुध्यः । भवामः । प्र । दुच्छुनाः ।

भिनवामः । वरौयः ।

आरे । हेवांसि । सनुतः । धामायामः । अयामः । प्रांचः ।

यजमानं । अच्छः ॥ ५

अथसंगिरसां वादः । अद्याभिन्यागदिने तु विप्रमेत । गच्छत । सुध्यः योभन-
कर्मणा भवामः । दुच्छुनाः द्विषः प्र भिनवामः । प्रकर्षेण हिंसाम वरौयः । अत्यंत-
मित्यर्थः । तदेवाच्यते । सनुतः संभक्षणं हेवांसि यजमानस्य हेतुनारि दूरे दधाम ।
स्थापयामः । यद्वा सनुतस्त्रिंशत्तनाम् । पूर्वं प्रकाशवैरिणां वध उक्त इदानीं
गच्छजानामिति । निवक्तुः । तदर्थं यजमानं प्रांचः सदाष्टणसवत्सारं चाच्छाभिमुख-
मयामः । गच्छामः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षड्विंशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता धियं कृणवामा सखायाः । अप या मातां ऋणत व्रजं गोः ।

यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वंकुरापा पुरौषं ॥ ६

आ । इत । धियं । कृणवामः । सखायः । अप । या । माता ।

ऋणत । व्रजं । गोः ।

यया । मनुः । विशिशिप्रं । जिगाय । यया । वणिक् ।

वंकुः । आप । पुरौषं ॥ ६

१७०

ऋग्वेदः ।

इदमयंरिरसां वाक्यं । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं स्मृतिं कथयाम ।
करवाम । हे सखायः परस्परं सखिभूता अंगिरस इत्यंगिरसां वचनं । या धीर्माता
गवां निर्मात्री गोगंवां व्रजं पणिभिरपहृतमप ऋणुत अपावृणोत् । यथा च मनुविं-
शिभिर्गं विगतहृतं शतं जिगाय जितवान् । यद्वा मनुः सर्वस्य मतेन्द्रो विश्विप्रो
वृत्तः । स तमस्त्राभिः कृतया स्तोमलक्षण्या धिया जिगाय । यथा च वणिक् वणि-
गिवात्येन कर्मणा वस्तुफलाकांक्षी कक्षीवान् वंक्तुर्वलेच्छया वनगामी पुरीषं पूरक-
सुदकमाप । याभिः सुदानू औशिजाय वणिजे दीर्घश्चवसे सप्त कोशः । ऋगे ०
१. ११२, ११. इति हि श्रुतं ॥

॥ सैषा समीचीनी ॥

अनू नोदत् हस्तयतो अद्रिरार्चन्तेन दश मासो नवग्वाः ।

ऋतं यती सरमा गा अविंदत् विश्वानि सत्यांगिराश्चकार ॥ ७

अनू नोत् । अत्र । हस्तयतः । अद्रिः । आर्चन् । येन । दश ।

मासः । नवग्वाः ।

ऋतं । यती । सरमा । गा । अविंदत् । विश्वानि । सत्या ।

अंगिराः । चकार ॥ ७

अत्रास्मिन्यच्चेद्रिभिषवग्यावा हस्तयतो हस्तेन संहतः सन् सनूतोत् । नौति-
रत्रशब्दमात्रे वर्तते । अशब्दवत् । येन व्याख्या तदभिषवेण दश मासो मासान् दश-
मासपर्यंतं नवग्वाः । नवमासपर्यंतं गवाद्यंमनुतिष्ठंतोऽंगिरसो नवग्वाः । नवगोयुक्ता
वाचंन् अपूजयच्चिंद्रं । यद्वा दशरंस्त्राकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अंगिरसोऽपि
नवग्वाश्चेते सर्वेऽपि येनार्चन्ति । नवग्वासः सुतसोमस्य इंद्रं । ऋगे ० ५. १६, १२. ।
इति हि निगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्तुतिरूपा
वांगंगिरसां गवाद्यंमिन्द्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविंदत् पणिभिरपहृताः ।
विश्वानि सर्वाणि सत्यादि लक्षणाणि सत्या सत्यानि चकारांगिराः ॥

चतुर्थोऽष्टकः

१७१

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वं च या व्यपि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवंत ।

उत्स आसां परमे सधस्ये ऋतस्य पथा सरमा विदन्ताः ॥ ८

विश्वे । अस्याः । विश्वसि माहिनायाः । सं । यत् ।

गोभिः । अंगिरसः । नवंत ।

उत्सः । आसां । परमे । सधस्ये । ऋतस्य । पथा ।

सरमा । विदत् । गाः ॥ ८

विश्वे सर्वसंगिरसा माहिनाया मंहनोयाया अस्या उवसो व्यसि व्यच्छने सति गवामावरकोऽधकारेऽप्युते सति यद्यदा गाभिः संतवन्त संजग्मिरे तदासां गवामुत्सः क्षीराद्युत्सावः परम उत्कृष्टे सधस्ये सहस्र्याने यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवघुनी वा गा निगूढा विदत् । अन्तर्भवत् । यज्ञासां गवां परमे सधस्ये सहस्र्याने ब्रह्मस्य निगूह्यनम्रदेय उत्स उदकस्य प्रस्रवणा वर्तते । विश्व-मित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ सूर्यो यातु सप्तश्वः क्षेत्वं यद्व्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदंधा अच्छा युवा कविर्दी दयन्ताषु गच्छन् ॥ ९

आ । सूर्यः । यातु । सप्तश्वः । क्षेत्वं । यत् । अथ ।

उर्विया । दीर्घयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अंधः । अच्छा । युवा । कविः ।

दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९

सूर्यः सधस्य मेरको देवः सप्तश्वः सप्तश्वभावाश्चोपेतः सप्तसंख्याकाश्चो वा आयात । अस्मदभिमुखमागच्छत । यद्यस्मादथ सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्वं गंतव्यप्रदेश उर्वियोर अतिप्रभूतायाम् । स एष देवो रघुर्लघुगमनः स श्येनः

१७२

ऋग्वेदः ।

अंसनीयगमनेऽधो दीयमानं हविरच्छाभिलक्ष्य पतयत् । आगच्छति । युवा सर्वं त्व
 मिश्रयिता ऋषिः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्नाथे वर्तयन् दीदयत् । दीयते ।
 यद्वा श्येनः सुपर्णोऽधोऽच्छ पतयत् । द्यलोकस्थं सोमलक्षणं देवानां सन्नमन्नाद्यगार्थ-
 मानेतु तदभिसुखमगात् । युवेत्यादि शिष्टं समानं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ सूर्यो अरुहच्छ क्तमर्णोऽयुक्त यद्वरितो वीतष्टष्टाः ।

उद्गा न नावंमनयंत धीरा आशृग्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥ १०

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः । अयुक्त । यत् ।

हरितः । वीतष्टष्टाः ।

उद्गा । न । नावं । अनयंत । धीराः । आशृग्वतीः ।

आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥ १०

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्रमणं उदकं प्रत्यारुहत् । सर्वतः प्रादुर्भवति । यथाद्यदा
 वा हरितोऽम्बान्वीतष्टष्टाः क्रांतष्टष्टानयुक्त रथेऽयोजयत् तदा तं सूर्यं धीरा धीमंती
 यजमानानादय उद्गोदकेन नावं न नावमिवानयंत । तदाशृग्वतीः सर्वतोऽनुज्ञां
 कुर्वाणा आपोऽर्वामवाङ्मुखा अतिष्ठन् । अभयन् ॥

॥ अथैकादशी ॥

धियं वो अप्स दधिषे स्वर्षा ययार्तरन्दश मासो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोषा अया धिया तुतुर्यामात्यंहः ॥ ११

धियं । वः । अप्स । दधिषे । स्वः । सां । यया । अर्तरन् ।

दश । मासः । नवग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवगोषाः । अया । धिया ।

तुतुर्याम । अति । ग्रंहः ॥ ११

चतुर्थाष्टकः ।

१७३

हे देवा वो युष्माकं धियं स्तुतिमास्वप्निमितां स्वर्गां सर्वस्य दात्रीं दधिषे
धारयामि ॥ व्यत्ययेन मध्यमः ॥ यया धिया कर्मणा नवम्वा अंमिरसो दश भासोऽ-
सरन् समनुतिष्ठन्त हेयानया धिया देवगोपा देवैर्गताः स्याम । अवम । अया
धियांहः पापमतिहृतयांस । अतितरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय सप्तोविंशो वर्गः ॥

इयो नेत्यएचं द्वितीयं सूक्तं प्रतिचक्ष्वाणं । अष्टमी द्वितीया च विष्टु औ शिष्टाः
षट् जगत्यः । आदितः षड्भ्यः सप्तस्य षड्योर्देवपत्न्यो देवता । तथा चानुक्रातं ।
इयोऽष्टौ प्रतिचक्ष्वोऽंत्यो हचो देवपत्नीस्त्रयोऽंत्या विष्टुप् द्वितीया चेति ॥ सूक्त-
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ।

इया न विह्वा अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवं ।

नास्या वश्मि विमुचं नावृतं पुनर्विहानपथः पुरएत

ऋजु नेषति ॥ १

इयः । न । विह्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि ।

प्रतरणीं । अवस्युवं ।

न । अस्याः । वश्मि । विमुचं । न । आवृतं । पुनः ।

विह्वान् । पथः । पुरःएता । ऋजु । नेषति ॥ १

इयो न अस्व इव विह्वान् सर्वज्ञः प्रतिचक्ष्वः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि
यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुरं प्रतरणीं प्रकर्षेण तारयित्वोमवस्युवं
रक्षयित्रीं वहामि । धारयास्यहमध्वर्युर्हृता वा । अस्या धुरी विमुचं विमोचनं
परित्यागं न वश्मि । न कारये । नावृतं पुनः पुनरावरणं धारणमपि न च वश्मि ।
मम को भार इति तदेवोच्यते । विह्वान्मागाभिज्ञोऽंतर्गामी देवः पुरएता पुरती
गता सन् पथा यज्ञमागान्त्वज्ज्वाटलं नेषति । आपयति ॥

१०४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒ग्न इ॒न्द्र वरु॑ण॒ मित्र॑ दे॒वाः श॒र्धः प्र य॑ंत॒ मा॒रु॒तो॒त वि॑ष्णो ।

उ॒भा ना॑स॒त्या रु॒द्रो अ॒ध॒ ग्नाः पू॒षा भ॒गः सर॑स्वती जुष॑न्त ॥ २

अ॒ग्ने । इ॒न्द्र । वरु॑ण । मि॒त्र । दे॒वाः । श॒र्धः । प्र । य॑न्त ।

मा॒रु॒त । उ॒त । वि॑ष्णो ह॒ति ।

उ॒भा । ना॑स॒त्या । रु॒द्रः । अ॒ध॒ । ग्नाः । पू॒षा । भ॒गः ।

सर॑स्वती । जु॒षन् ॥ २

हे अ॒ग्न इ॒न्द्र वरु॑ण मि॒त्र दे॒वा य॒यं श॒र्धो वल॑म॒स्माकं प्र॑यंत । प्रा॒प॒व॒त ॥ अ॒ग्न
सर्व॑त्र पू॒षा वि॒द्यमान॑त्वेनोत्तर॒ण पा॒दादि॒त्वाद्नि॒वातः । प्रथ॑म॒स्य तु स्व॑त ए॒क
पा॒दादि॒त्वं ॥ उ॒तापि च हे मा॒रु॒त मा॒रु॒ता॒नि म॒रु॒तां व॒लादि॒ हे वि॑ष्णो य॒यं श॒र्धं
प्र॑यंत ॥ वि॒ष्णोरि॒त्यस्यो॒त्तेत्य॑नेन व्य॒व॒धा॒नाजि॒घातः ॥ किं॒चो॒धो॒भो ना॑स॒त्या सत्य॑भू॒तो
रु॒द्रो॒ध अ॒ध॒ ग्ना ए॒तेषां दे॒वानां स्त्रिय॑श्च पू॒षा भ॒गः सर॑स्वती च जुष॑न्त । से॒व॒ताम॑स्म॒न्
दे॒वेयं य॒ज्ञं स्तु॑तिं वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी मि॒त्रावरु॑णादि॒तिं स्वः॑ पृ॒थि॒वीं द्यां म॑रु॒तः प॒र्व॒ता अपः॑ ।

इ॒वे वि॑ष्णुं पू॒षणं ब्र॒ह्म॒णस्प॑तिं भ॒गं नु॒ शंसं॑ स॒वितार॑मू॒तये॑ ॥ ३

इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । मि॒त्रावरु॑णा । अ॒दि॒तिं । स्व॑रि॒ति स्वः॑ ।

पृ॒थि॒वीं । द्यां । म॑रु॒तः । प॒र्व॒ता॒न् । अपः॑ ।

इ॒वे । वि॑ष्णुं । पू॒षणं । ब्र॒ह्म॒णः । प॑तिं । भ॒गं । नु॒ । शंसं॑ ।

स॒वि॒तारं॑ । ऊ॒तये॑ ॥ ३

इ॒न्द्रादि॑स॒वित॑न्तान् चतु॒र्दश॑ दे॒वभू॒तये॑ऽऽब्र॒ह्म॒णाय॑ इ॒वे । आ॒हु॒यामि॑ सो॒मि
वा । अ॒दि॒त्यादि॒त्य उ॒च्यन्ते॑ अ॒र॒ण्ये

चतुर्थोऽष्टकः ।

१७१

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत नो विष्णु'रुत वातो अस्त्रिधो द्रविणोदा उत सोमो
मयस्कारत् ।

उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वधोत विभ्वा'नु मंसते ॥ ४

उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्त्रिधः । द्रविणः । उदा ।

उत । सोमः । मयः । करत् ।

उत । ऋभवं । उत । राये । नः । अश्विना । उत ।

त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४

उतापि च नोऽस्त्राकं विष्णुव्यापको देवो मयस्कारत् । मय इति सुखनाम ।
सुखं करोतु । उतापि च वातो वायुरस्त्रिधोऽश्विंसकः सन् मयस्कारत् । किंच
द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोपि मयस्कारत् । उतापि च ऋभवो नोऽस्त्रभ्यं
राये धनायातुमंसते । अनुमन्यतां । उताश्विनाश्विनौ च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा
अभूणामन्यतमो देवः । एते सर्वेऽप्यनुमंसते । यहा अनुमंसा इति प्रत्येकं संबंधनीयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्यन्नो मारु'तं शर्ध आ गमद्विचयं यजतं वर्हि'रासदे' ।

वृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरुथ्यं वरु'णो मित्रो अर्धमा ॥ ५

उत । त्यत् । नः । मारु'तं । शर्धः । आ । गमत् ।

द्विचयं । यजतं । वर्हिः । आसदे' ।

वृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वरुथ्यं ।

वरु'णः । मित्रः । अर्धमा ॥ ५

१७६

ऋग्वेदः ।

उतापि च त्यक्तन्मासतं शर्षीं गुरुतां वलं संवे नोऽस्मानागमत् । आगच्छतु ।
 कीदृशं तच्छर्षः । दिपिष्यं द्यलोके वर्तमानं यजतं पूज्यं । किमर्थमागमनमिति
 द्रुतच्यते । षड्विंशं षड्विंशसद उपवेष्टुं । उपविश्य हविःस्त्रीकारायेत्यर्थः । किं
 वृहस्पतिदेवः शर्म सुखं यमत् । यच्छतु । उत नोऽस्माभ्यं पूषापि यमत् । कीदृशं
 शर्म । वरुण्यं । वारयति शीतवातादिकमिति वरुणं गृह्णं । तदहं वरुण्यं । किं
 वरुणादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकं शर्म यच्छंतु ॥

॥ अथ पष्ठौ ॥

उत त्वे नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतया नद्या स्वामणे
 सुवन् ।

भगा विभक्ता शवसावसा गमदुव्यचा अदितिः ओतु मे
 हव ॥ ४

उत त्वे नः । पर्वतासः । सुशस्तयः । सुदीतयः । नद्या ।
 स्वामणे । सुवन् ।

भगः । विभक्ता । शवसा । अवसा । आ । गमत् ।

उदुव्यचाः । अदितिः । ओतु । मे । हव ॥ ४

उतापि च त्वे ते पर्वतासः पर्वततोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किं
 सुदीतयः सुदाना नद्याश्च स्वामणे पालनेऽस्माकं सुवन् । भवंतु । भगो देवो
 विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता सन् शवसाज्जिनावसा रक्षणेन च सहागमत् ।
 आगच्छतु । उदुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदोना देवमाता मे हव स्तुतिमाह्वानं
 वा ओतु । गृह्णोतु ॥

पत्न्यासंयजिषु देवपत्नीनां देशानां पत्नोरित्यादिके द्वे याज्यशुभाक्ये । सूक्तितं
 च । देशानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे । आ० १, १० । इति ॥ आग्निमारुतश-
 स्त्रोऽप्येते देशानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे राकामहमिति द्वे । आ० ५, २० ।
 इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१७७

॥ तयोर्मध्ये प्रथना सूक्तं सप्तमी ॥

देवानां पत्नीरुशतीरंवंतु नः प्रावंतु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो य अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म

यच्छत ॥ ७

देवानां । पत्नीः । उशतीः । अवंतु । नः । प्र । अवंतु । नः ।

स्तुजये । वाजसातये ।

याः । पार्थिवास । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः ।

देवीः । सुहवाः । शर्म । यच्छत ॥ ७

देवानां गिन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मादीयां स्तुतिं कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवन्तु । रचन्तु । तथा नोऽस्माकं तुजये वलवते पुत्राय वाजसातयेऽक्षलाभाय संग्रामाय वा प्रावन्तु । प्रकर्षणं रचन्तु गच्छन्तु वा । याः पार्थिवासः पृथिवीसंबन्धिन्यो यासां पासुदकानां व्रते कर्म कान्तरिक्षे वर्तते ता हे देवोर्देव्यो हे सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं मोऽस्मभ्यं शर्म यच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्नाय्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य

ऋतुर्जनीनां ॥ ८

उत । ग्नाः । व्यंतु । देवपत्नीः । इन्द्राणी । अग्नार्यी ।

अश्विनी । राट् ।

आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः ।

यः । ऋतुः । जनीनां ॥ ८

१७८

ऋग्वेदः ।

उतापि च ग्नाः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ता । तादृश्यो व्यंतु ।
 हविर्भक्षयंतु । ता विविच्योच्यंते । इन्द्राणो द्रुस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः [पत्न्यश्विन्यश्विनोः
 पत्नी राट् राजमाना । किंश्च रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्कीनोक्तं । एवं सति
 विधितस्तुका रोदसी । ऋग्वे० १. १६७. ५. । इत्यत्र यथाद्युदात्तप्रत्ययान्ते न
 सस्तद्वदत्रापि भाव्यं । तथापि शाकल्येन सहर्षिणैर्वक्तृत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी
 वरुणस्य पत्न्या सर्वतः प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु
 हविः । यो जनौनां देवजायानाद्धतुः कालस्तदभिमाना देव्योऽपि शृण्वंतु व्यंतु
 च । अत्रापि च ग्ना व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १२. ४६. । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वगः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवक्त्रभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण
 सायणामात्येन विरचिते साधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके
 द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारतै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽग्निलं जगत् ।

निर्ममे तमहं बंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते । तत्र प्रयुजतीति सप्तचं तृतीयं सूक्तं प्रतिरथ-
स्वार्थं त्रैलोक्यं । पूर्वत वैश्वदेवं वै तदित्युक्तत्वादित्यपि वैश्वदेवं । प्रयुजती सप्त
प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयुं जती दिव ए ति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयती ।

आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदने जाहु'वाना ॥ १

प्रयुं जती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता ।

दुहितुः । बोधयती ।

आऽविवासंती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ ।

सदने । जाहु'वाना ॥ १

एषोषस्या । प्रयुजतो प्राणिनः प्रसूतेषु कर्मसु दिवो ह्यलोकादेति । आगच्छति
ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥ कर्मणि कतृप्रत्ययः ॥ मही महीती माता प्रकाशस्य देवानां
वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयती बोधं कुर्वाणा । तदुपजीव्यत्वात् दुहित्व-
संपचर्यते । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबंधः ॥ उपसो दिवो दुहित्वं व्यच्छा दुहितर्दिव
इत्यादिषु प्रसिद्धं । अन्यत्वं च दिवो दुहिता युवनस्य पत्नी । ऋग्वे० ७. ७५. ४ ।
इत्युपसो द्युदुहित्वमास्नातं । अत इदमधिगम्यते । कदाचिद्गौरुपसो जायत
उपसो दिव इति । प्रजापतिवै स्वां दुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्य आहुरूपसमित्यन्य ।

१८०

ऋग्वेदः ।

ये० ब्रा० ३. ३३. । इति हि चूयते । किं च दृश्यते कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदिते-
 देवोऽजायत देवाद्ददितिरिति ॥ किं च आग्निवासंती परिचंती युवतिर्मिश्रयंती सर्वत्र
 नित्यतरुणी वा मनोषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पञ्चमो ॥ पितृभिः पालके-
 देवैः सह सद्ने यागव्यह्न आ सर्वतो जोहुवानाहुयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणः
 पालकेभ्यो यजमानेभ्य इदमप्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप द्वयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिः ।

अनन्तासं उरवो विश्वतः सीं परि व्यावाष्टयिवी यंति

पंथाः ॥ २

अजिरासं । तत्प्रपः । द्वयमानाः । आतस्थिवांसः ॥

अमृतस्य । नाभिः ।

अनन्तासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि ।

व्यावाष्टयिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिचप्रत्ययान्तोऽजिरभिश्चिरेत्यादिना निपा-
 तितः ॥ तवपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमामा गच्छन्तोऽमृतस्य
 सूर्यस्य नाभिं संनाहकं गंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिसंतर्चिमातस्थिवांस आति-
 ङन्तोऽनन्तासाऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पंथाः पतनशीला रश्मयो व्यावाष्टयिवी पति-
 दिवं च पृथिवी चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यंति । गच्छन्ति । सोमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेद्य ।

सध्वे दवा निक्षितः पृथ्विरश्मा वि चक्रमे रजसस्यात्यन्तैः ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८१

उच्चा । समुद्रः । अरुषः । सुपर्णः । पूर्वस्य । योनिः । पितुः ।

आ । विवेश ।

मध्ये । दिवः । निहितः । एभिः । अश्मा । चक्रमे ।

रजसः । पाति । अन्तैः ॥ ३

सौर्वोऽष्टं । त्वः । उच्चोदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुद्रनः । यदा
संमोदन्ते तस्मिन्देवा इति समुद्रः । अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य ॥
अवयवबलक्षणेयं । पूर्वदिगवयस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिस्त्यादकमवयवमा-
विवेश । आविष्टवान् । पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः एभिः । प्रान्नुत एनं वर्ण इति
एभिरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याप्तः लुप्तोपमा वा । अश्मसदृशो रजसोऽंतरिक्षस्यांतौ
पूर्वापरभागौ विचक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत् । जगद्रक्षार्थं क्रमते इत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

चत्वारं द्वं विभ्रति जेमयंतो दश गर्भं चरसे धापयन्ते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि सद्यो अन्तान् ॥ ४

चत्वारः । द्वं । विभ्रति । जेमयंतः । दश । गर्भं । चरसे ।

धापयन्ते ।

त्रिधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरन्ति ।

परि । सद्यः । अन्तान् ॥ ४

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं जेमयंतः जेममात्मन इच्छन्तो विभ्रति । धारयन्ति
इविभिः स्तुतिभिश्च । किंच दश दिवो गर्भं गर्भवन्माथ्य उत्पन्नमेनं चरसे चरणायो-
दयात्मयव्यवहाराय धापयन्ते । गमयन्ति । त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः श्रौतोष्णवर्षभेदेन
त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽंतरिक्षस्यांतान् परि पश्यन्तः
सद्यः उदयानंतरमेव चरन्ति । गच्छन्ति ॥

१८२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरंति यन्नयस्तस्थिरापः ।

हे यदौ' बिभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यस्याः संबधू ॥ ५

इदं । वपुः । निवचनं जनासः । चरंति । यत् । नयः ।

तस्थः । आपः ।

हे इति । यत् । ई । बिभृतः । मातु । अन्ये इति ।

इहइह । जाते इति । यस्या । संबधू इति संबधू ॥ ५

जनासो हे जना ऋविज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मडलं निवचनं स्तुत्यं भवतीति शेषः । यन्मंडलमुपजीव्य नद्यश्चरंति प्रवहंति । अपश्च यन्मंडलमधितस्थः । मडलाधीनत्वात्तासां । ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं हे अहोरात्र मातुर्निमातृमातृस्थानोपादंतरिच्चादन्ये इहेह जाते इह चेह च सूर्ये जाते निष्प्रजे यस्या यस्य नियमनीये युग्मभूते वा संबधू समानवले समानबंधने उभयोरप्येक एव सूर्यो बंधकोऽन्वोययोक्तादृशौ बिभृतः धारयकः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्ता पुत्राय मातरौ वयंति ।

उपप्रक्षे वृषणो मोदमाना दिवस्यथा बध्वो रंत्यच्छ ॥ ७

वि । तन्वते । धियः । अस्मै । अपांसि । वस्ता । पुत्राय ।

मातरः । वयंति ।

उपप्रक्षे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः । पथा । बध्वः ।

यंति । अच्छ ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८३

अस्मै सूर्याय धियः स्तुतीरपांसि कर्माणि च वितन्वते । विस्तारयन्ति
 वज्रमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्य उपसो दिशो वा वस्त्रा
 वस्त्राणि वयन्ति । निष्पादयन्ति । वस्त्रसदृशानि तेजांसि निविडानि संपादयन्-
 तीत्यर्थः । वृषणः सेक्तुः सूर्यस्योपप्रक्ष उपपचने संपर्के सति मोदमाना हृष्यतो
 बभ्रुवो बभ्रूस्थानीया रश्मयो दिवस्यथा सूर्यवंशयिना मार्गेणाच्छाद्यदभिसुखं यन्ति ।
 गच्छन्ति । प्रसरन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदस्तु मित्रावरुणा तदग्ने शं योरस्मभ्यमिदमस्तु शस्तं ।

अशीमहिं गाधमुत प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सादनाय ॥ ७

तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शं । योः ।

अस्मभ्यं । इदं । अस्तु । शस्तं ।

अशीमहिं । गाधं । उत । प्रतिष्ठां । नमः । दिवे ।

बृहते । सादनाय ॥ ७

अत्र लिंगसिद्धादेवताः । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तदिदं सूक्तं शस्तं
 सुदमस्तु । भवतु । हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु । अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखाना-
 ममिश्रणायेदं शस्तमस्तु । वयं चाशीमहिं प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं । उतापि च
 प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छिन्तिं चाशीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय
 बृहते महते सादनायाम्नाय विश्वस्य ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

कदु प्रियायेति पंचमं चतुर्थं सूक्तं । प्रतिभानुर्नामात्रेय ऋषिः । जगती चंद्रः ।
 विश्वे देवा देवताः । आत्मानुक्रमणिका । कदु पंच प्रतिभानुर्जागतमिति ॥
 आभिर्गुर्विको पंचमेऽहनि वैश्वदेवश्च इदं सूक्तं निविद्धानं । सूक्तितं च । कदु
 प्रियायेति वैश्वदेवं । आ० ७, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रियाय धाम्नी मनामहे स्वच्छंताय स्वयंशसे महे वयं ।

आमेन्य च रजसो यदभ्र आ अपो वृणाना वितनोति

मायिनी ॥ १

कत् । ऊं इति । प्रियाय । धाम्नी । मनामहे । स्वच्छंताय ।

स्वयंशसे । महे । वयं ।

आमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे । आ । अपः । वृणाना ।

वितनोति । मायिनी ॥ १

अत्र वैद्युताग्निसंस्तवः कदु कदा । उ इति पूरणः । प्रियाय सर्वेषां प्रियभूताय ।
 वृष्टिद्वारा इविरादिप्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रसिद्धं । तादृशाय धाम्ने तेजसे
 वैद्युताय । उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादितदं लभ्यते । कीदृशाय
 स्वच्छंताय स्वभूतवलाय किंच स्वयंशसे स्वभूताज्ञाय । सर्वमप्यत्रं ह्यस्य स्वं । महे
 सहते पूज्याय वयं कद मनामहे । स्तवान् । यत् ॥ उत्तरत्र स्त्रोत्रिङ्गनिर्देशाद्येति
 विपरिणामयितव्यं ॥ याग्नेयी शक्तिरामेन्यस्य समंतान्मातव्यस्य रजसोऽंतरिक्षस्य ।
 अपरिमितमपि नभ इत्यदिति सर्वैर्मीयते । संबन्धिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप
 उदकानि वृष्टिलक्षणाणि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयंतो मेघ्यमाना
 वः मायिनी । मायेति प्रज्ञानाम् । प्रज्ञावती सती । यद्यस्य संबन्धिनी माध्यमिकी
 वागिति वा योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता अत्रत ध्युनं वीरवच्छगं समान्या वृतया विश्वमा रजः ।

अपो अपांचीरपरा अपे जते प्र पूर्वाभिस्तरते देवयुर्जनः ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८५

ताः । अन्नत । वयुनं । वीरवचनं । समान्या । वृतया ।

विश्वं । आ । रजः ।

अपो हति । अपाचीः । अपराः । अप । ईजते । प्र ।

पूर्वाभिः । तिरते । देवयुः । जनः ॥ २

इयमुपस्था । ता उषसोऽन्नत । वितन्वति । किं । वयुनं प्रज्ञानं । कीदृशं । वीर-
वचनं वीरेष्टं त्विग्विभक्त्यनोयं । यद्वा वचनाः कार्यबोद्धारी येन प्रेष्यते तत्तादृशं ।
किं व सनान्यैकहृदया वृतयावरकथा दीप्या विश्वमा सर्वमपि रजो जगदन्नत । एवं
सति देवयुदेवकासो जनोऽपाचीरपाचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा अन्या आगासिनी-
रुपसोऽपेजते । अपचालयति । अपरोऽपशब्दः पूरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्रतिरते ।
प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनोषां वर्धते वा स्वयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ ग्रावभिरहन्ते भिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

गतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयंतो वि च वर्तयन्तहा ॥ १

आ । ग्रावभिः । अहन्ते । भः । अक्तुभिः । वरिष्ठं । वज्रं ।

आ । जिघर्ति । मायिनि ।

गतं । वा । यस्य । प्रचरन् । स्वे । दमे । संवर्तयंतः ।

वि । च । वर्तयन् । अहा ॥ २

अत्र पूर्वाहं दं द्र उच्यत उत्तराहं दं द्रात्मा स्वर्यः । आ ह्यत इति शेषः । कैः ।
अहन्तेभिरहनि संपादितैरक्तुभि रानिभिः । तत्र निघ्नचैरित्यर्थः । तथाविधैर्या-
वभिः । साथे साधनशब्दः । यावसाथैरभिघ्नैर्निमित्तभूतैः । आगत्यात् सोमी
सन् मायिनि वृत्ते निमित्ते सति वरिष्ठश्रुतरं वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दोषयति ।
वा किंच । वाशब्दवार्थः । यत्स्वेन्द्रात्मकस्यादित्यस्य गतं गतसंख्याका रश्मयः स्वे
दमे सक्तीये सुह आकाशे प्रचरन् प्रचरति । किं कुर्वतः । संवर्तयंतः मायिनो

१८६

ऋग्वेदः ।

नाशयंतः । यद्वा अहाहानि दिवसान् संवर्तयंतः सम्यक् प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन्
अहाहानि निवर्तयंति गतान्येव पुनः प्रापयंति च । तपनपरिस्वदाधीनत्वात्प्राणि-
नामायुः क्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्य ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तामस्य रीतिं परशोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

सचा यदि पितुमंतमिव क्षयं रत्नं दधाति भरहृतये विशे ॥ ४

तां । अथ । रीतिं । परशोः इव । प्रति । अनौकं । अख्यं ।

भुजे । अथ । वर्षसः ।

सचा । यदि । पितुमंतं इव । क्षयं । रत्नं । दधाति ।

भरहृतये । विशे ॥ ४

इयमाग्नेयी । तां प्रणिहामस्याग्ने रीतिं खभावं गतिं वा परशोरिव प्रति परशोः
प्रतिनिधिमिव पश्यामि । परशुर्यथा स्वस्त्राभिन्यभिमतं साधयति तद्वदित्यर्थः । अस्या
वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीकं रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं । कथयाम्यहं । यदि
यस्यास्य च देवः सचास्यास्यहायः सन् पितुमंतमिव क्षयमिव निवासमिव भरहृतये
संग्रामे यज्ञे बाह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति धारयति ।
उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स जिह्वया चतुरनीकं ऋजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरिं ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यतो भगः सविता दाति वार्यं ॥ ५

सः । जिह्वया । चतुः । अनौकः । ऋजते । चारु । वसानः ।

वरुणः । यतन् । अरिं ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता ।

दाति । वार्यं ॥ ५

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रसृतज्वालः सन् जिह्वया षट् जते । गच्छति घृता-
दिकं । यद्वा जिह्वया चतुरगोकः सन् षट् जते । अलंकरोति स्वात्मानं । किं कुर्वन् ।
चास् रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन् वरुणस्तमोधारकः सन् अरिसमिव यत् न
उद्धरन् । तस्य । तमित्यर्थः । तं न विद्म । न जानीमो यत् पुरुषत्वता पुरुषत्वेन
क्लामानां पूरकत्वेन वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पूरणः ॥ यतोऽयं भगो महान्
भजनीयः सविता प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

देवं व इति प्रचर्यं सूक्तसाक्षेयस्य प्रतिप्रश्नस्यार्थं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । देवं वः
प्रतिप्रश्नोऽत्या लृणपाणिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

देवं वा अद्य सवितारमेधे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वां नरा पुरुषुजा वदत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन् ॥ १

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । द्वेषे । भगं । च ।

रत्नं । विभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुषुजः । वदत्यां । दिवेदिवे । चित् ।

अश्विना । सखीयन् ॥ १

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यसुजातारं वः । त्वमित्यर्थः । यद्वा होतृरिदं
वाक्यं । वो यजमानेभ्यो युष्मभ्यमथायादोदानोमेधे । उपगच्छामि । भगं च भज-
नीयं देवमयोमनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजंतं । भगो वां विभज-
विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वस्त्रः । ऋग्वे० ४. १७.
११. । भगो विभक्ता श्वसा । ऋग्वे० ५. ४६. ६. । इति च श्रुतिः । यद्वा चतुर्थे
पठौ । यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं विभजंतं । हे नरा नेतारौ हे पुरुषुजा । पुरु-
षं जाते इति पुरुषुजौ ॥ हे अश्विनाश्विनौ वां युवां दिवे दिवे प्रतिदिनमावप्रत्यां ।
आवर्तयाम्यस्मदभिमुखं । सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन् । चिदिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति प्रथामसुरस्य विद्वानत्सुतैर्देवं सवितारं दुवस्य ।

उषं ब्रुवीत नमसा विजानन् ज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायो ॥ २

प्रति । प्रथामं । असुरस्य । विद्वान् । सुतैः । देवं ।

सवितारं । दुवस्य ।

उषं । ब्रुवीत । नमसा । विजानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं ।

विभजंतं । आयोः ॥ २

असुरस्य शत्रूणां निरसितः सवितुः प्रति प्रथामं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन् सुतैः सवितारं देवं दुवस्य । हे अंतरात्मान् । किंचायोर्यदुभ्याम् ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं । ददतमित्यर्थः । नमसा नमस्तारेण हविषा वा विजानन् विशेषेण भावयन्नित्यर्थः ॥ यदांतर्णीतयर्थोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तौतु भवान् ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पूषा भगो अदितिर्वस्तो उरुः ।

इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३

अदत्रया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगं । अदिति । वस्तो ।

उरुः ।

इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा ।

जनयंत । दस्माः ॥ ३

अथमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ [अदेरौषादिकस्तुप्रत्ययः ।] सुपां सुलुगिति याजादेशः ॥ अथवाक्षीयदत्ता जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेककर्मणं दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्यादग्निरिति गम्यते । सदादनीयानि वरणीयान्यज्ञानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ इय दानमतिहिंस्र-

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८२

बलाख्यानेषु ॥ कीदृशोऽग्निः । पूषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिखंडनीयः । यद्वा
 यूषादयस्त्रोऽपि प्रत्येकमदनीयानि वार्यणि चाक्षानि दयते । उच्चः यीं वस्ते ।
 आच्छादयति । सामर्थ्यात्तेजांसि । इंद्रादयः पंचापि देवा दक्षा दर्शनीया अहानि
 सर्वास्त्वामंतृषि भद्रा शोभनीयानि जनयंत । जनयंति । दिवसानां यागदानादिवि-
 शिष्टत्वमेव भद्रत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नै' अनर्वा' सविता वरु'धं तत्सि'धंव इवयंतो अनु' गमन् ।

उप यद्वाचे' अश्वरथ' होता' रायः' स्वामि' पतयो' वाजरत्नाः ॥ ४

वत् । नः । अनर्वा । सविता । वरु'धं । तत् । सिधंवः ।

इवयंतः । अनु' । गमन् ।

उप । यत् । वोचे' । अश्वरथ' । होता' । रायः । स्वामि ।

पतयः । वाज'रत्नाः ॥ ४

नत्प्रसिद्धं वरुधं वरणीयमस्मदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनर्वाप्रत्युतः केनाप्यतिरस्कृतः ।
 सविता देवः प्रयच्छत्विति शेषः । तद्धनं सिधवः स्वदनशीला इवयंतो गच्छंत्यो
 नद्योऽनु'गमन् । गच्छंतु । धनं दातुं गच्छ'त्वित्यर्थः । यद्यस्माद्यरथ
 यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छ'त्विति शेषः ।
 पयं चातयो रायो धनस्य वरुविधस्य पतयः स्वामिनः स्वामि । भवेम । वाजरत्ना
 अक्षेण वलेन वा रमणीयाः । अथवा यद्वाक्षाद्वाचे स्तौमि तस्मात्सविता नो वरुधमा-
 गच्छतु । तस्माज्जटाश्च नो वरुधं यज्ञमनुगमन् अनुगच्छ'त्विति वा योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्य' मित्ने वरु'णो सक्तवाचः ।

अवैतभ' कृणुतां वरौ'यो दिवस्पृ'थिव्योरव'सा मदेम ॥ ५

१८०

ऋग्वेदः ।

प्र । ये । वसु'भ्यः । ईवंत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्ने ।

वरु'णे । सूक्तावाचः ।

अव' । एतु । अश्वं । कृणुत । वरीयः । दिवः । पृ'थिव्योः ।

अवंसा । मदेम ॥ ४

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासिभ्यो देवेभ्य ईवङ्गमनवज्जमोऽर्चं पञ्चात्मकं प्र दु
प्रादुः । ये च मित्ने देवे वरुणे च सूक्तावाचः सूक्तावचसो अवन्ति तानखातम्
महत्त्वं तेजो वावैत । अवगच्छतु । हे देवाः कृणुत कृणुत च एतेभ्यो वरीय उत्तरं
मुखं । दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योरवसा रक्षणेन मदेम । हृष्येम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

विश्वो देवस्येति पंचर्वं षष्ठं सूक्तं स्वस्त्यान्वेयसुनेरार्चं वैश्वदेवं । पंचमी पंक्ति-
राद्याश्चनस्तोऽनुष्टुभः । तदुक्तमनुक्तमगत्यां । विश्वः स्वस्त्यान्वेयः पंक्त्यंतमिति ॥
ष्टुष्वाभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वो देवस्येति प्रतिपञ्चचखाद्याः
सूत्रितं च । विश्वो देवस्य नेतुरित्येका । आ० ७. ६. इति ॥ आभिप्लविकेष्टु
द्वितीयचतुर्थषष्ठेष्टुःस्त्रैव वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युष्मेष्वेवमभिप्लवे । आ०
७. ६. इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो बुरीत सख्यं ।

विश्वो राय इषुष्यति द्युन्नं वृणीत पुष्यसे ॥ १

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । बुरीत । सख्यं ।

विश्वः । राये । इषुष्यति । द्युन्नं । वृणीत । पुष्यसे ॥ १

विश्वः सर्वो मर्तो नेतुर्देवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सख्यं बुरीत । वृणीत ।
विश्वो जनो राये धनस्येष्टुष्यति ॥ पंचमलकारः ॥ ईषीत । तस्यानुयज्ञात् सर्वो
जनो द्युन्नं धनं वृणीत सवितारं पुष्यसे पुष्यै पर्याप्तं धनं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८९

॥ अथ द्वितीया ॥

ते ते' देव नेत॑र्ये चेमां' अनु॑शसे ।

ते रा॒या ते ह्या॑ऽष्ट॒चे स॒चे'महि स॒चथ्यैः ॥ २

ते । ते । दे॒व । ने॒तः । ये । च । इ॒मा॒न् । अ॒नु॒श॒से' ।

ते । रा॒या । ते । हि । आ॑ऽष्ट॒चे' । स॒चे'महि । स॒चथ्यैः ॥ २

हे नेत॑र्ये ते तेव स्तुभूतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्त्यव्ययः ॥ इमे होत्रादयोऽनुशसे शंसितुं प्रभवन्ति तेऽपि त्वदीयाः । यदेमानन्यानि द्रादीननुशसे क्रमेण शंसितुं प्रभवन्ति । एकैव वा महानात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभूतात्म-
त्युक्तत्वादितराणां देवतानां तदंतर्भावादिति भावः । न केवलं त्वच्छंसका एवेत्यर्थः । त उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबंधः । ते हि ते खरवाष्ट्रच आपर्चनीयाः ॥ कथार्ये केनप्रत्ययः । कन्मेजंत इत्यव्ययत्वादिभक्तेरदर्शनं ॥ सचथ्यैः सर्वैः कामैः सचेमहि । संगच्छेकहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतो॑ न आ नृ॒नति॑थीनतः पत्नी॑र्द॒शस्य॑त ।

आ॒रे वि॒श्वं प॒थेष्ठां द्वि॒षो यु॑योतु यु॒यु'विः ॥ ३

अ॒तः । नः । आ । नृ॒न् । अ॒ति॒थी॒न् । अ॒तः । प॒त्नीः ।

द॒श॒स्य॒त ।

आ॒रे । वि॒श्वं' । प॒थेऽऽ॒स्थां । द्वि॒षः । यु॑योतु । यु॒यु'विः ॥ ३

अतोऽस्मिन्यन्त्रे ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नृचेतृनतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देशानां दशस्यत । सर्वतः परिचरत । अतोऽस्मिन्यन्त्रे पत्नीर्देशानां पत्नी-
रक्षादशस्यत हविःप्रदानादिना । यदा नोऽस्मभ्यं नृन् पुत्रमृत्वादीनतिथीन् पत्नीचैतन्नुग्रमत्र दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गे यतमानं वैरिणं द्विषोऽन्यान्पि द्विषो हेष्टृन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा युयुविः सर्वस्याभिप्रयिता पृथक्कता ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्र वह्नि'रभिहितो दुद्रवद्रोण्यः पशुः ।

नृमणा वीरपस्थोऽर्णा धरे'व सनिता ॥ ४

यत्र । वह्निः । अभिहितः । दुद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः ।

नृमणा । वीरपस्थः । अर्णा । धराऽद्वय । सनिता ॥ ४

यत्र यस्मिन्ने वज्रिर्धनं वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत्
गच्छति यूपं प्रति तत्र नृमणा यजमानमनाः सतिषा वीरपस्थः । वीरा ऋत्विग्यज-
मानाः पुत्रसृत्यादयो वा तद्वत्पस्थं गृहं यस्य स तादृशः । प्रेरितगृहे वा ।
पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः । सनिता संभक्ता भवति । अर्णारणकुशला धीरेव
मोषिदिव । यद्वाणानि हवींष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

॥ अथ पंचमौ ॥

एष ते' देव नेता रथस्पतिः शं रयिः ।

शं राये शं स्वस्तये इषःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे ॥ ५

एषः । ते । देव । नेतरिति । रथःपतिः । शं । रयिः ।

शं । राये । शं । स्वस्तये । इषःस्तुतः । मनामहे ।

देवस्तुतः । मनामहे ॥ ५

हे नेतर्देव सवितस्ते नतैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥
मत्पर्यो क्षुप्यते ॥ शं करोत्विति शेषः । यथं च राये धनस्य शं सुखाय । यद्वा राये
धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायैषःस्तुत एषणोयस्य सवितुः स्तोतारो वयं
मनामहे । स्तुमः । देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे । स्तुमः ॥

॥ इति ऋग्वेदस्य तृतीये चतुर्थी वरगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८३

अग्ने सुतस्मेति पंचदशं सप्तमं सूक्तं । अथममुक्तमपि । अग्ने पंचोना
 दत्तस्यो गायत्यः षड्, षि इति चो जगत्सिद्धो वा त्वेऽनुभूयति । ऋषिश्चान्य-
 स्मादिति परिभाषया खल्वन्ये ऋषिः । आदित्यतस्मै गायत्य पंचस्याद्याः
 षड्, षि एकादश्यास्तस्मै जगत्सिद्धो वा चतुर्दशो पंचदश्यामनुभूयति ।
 विश्वे देवा देवता ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने सुतस्य पोतये विश्वेऽर्मेभिरा गहि ।

देवेभिर्हव्यदातये ॥ १

अग्ने । सुतस्य । पोतये । विश्वैः । ऊर्मैभिः । आ । गहि ।

देवेभिः । हव्यदातये ॥ १

हे अग्न त्वं सुतस्य पोतये सामपानाय विश्वेऽर्मेभिर्हमैः सर्वैरपि रक्षकैर्देवेभि-
 र्देवैरिन्द्रादिभिः सह हव्यादातयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वाते यजमानाय वा आगहि ।
 आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतं धीतय आ गत सत्यधर्माणो अश्वरं ।

अग्नेः पिबत जिह्वया ॥ २

ऋतं धीतय । आ । गत । सत्यधर्माणः । अश्वरं ।

अग्ने । पिबत । जिह्वया ॥ २

हे ऋतधीतयः सत्यस्तुतयोऽवाच्यकर्माणो वा देवा अश्वरसमस्त्यज्ञसागत ।
 आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो यूयमग्नेर्निह्वया
 पिबताज्यसोपादिकं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विप्रैर्भिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गृहि ।

देवेभिः सोमं पोतये ३

विप्रैर्भिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावभिरा । आ । गृहि ।

देवेभिः । सोमं पोतये ३

हे विप्र मेधाविन् विविधकामानां वा पूरक हे संत्य संभजनीयान्ने विप्रैर्भिरुक्त-
लक्षणैः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगृह्णन्ति देवेभिर्देवैः साह्यमागृहि । आगच्छ ।
किसर्थं । सोमपोतये सोमपानाम् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अथ सोमश्चमू सुतोऽमन्त्रे परि सिच्यते ।

प्रिय इंद्राय वायवे ॥ ४

अथ । सोमः । चमू इति । सुतः । अमन्त्रे । परि । सिच्यते ।

प्रियः । इंद्राय । वायवे ॥ ४

अथ पुरतो वतमानः सोमश्चमू चम्बोरत्वोरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः
सन् अमन्त्रे पात्रे परिषिच्यते । पूर्यते । स इंद्राय वायवे च प्रियः । तं पात्रं हे
इंद्राय आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषाष्टक्या तृतीयेऽहनि प्रथमशस्त्रे वायव्यहचस्याद्या । स्मृतिं
च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७, १० ।
इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

वायवा याहि वीतय जुषाणो हव्यदातये ।

पिषा सुतस्याधंसो अभि प्रयः ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः

१२५

वायो इति । आ । याहि ॥ वीतये । जुषाणः । हव्यदातये ।

पिव । सुतस्य । अंधसः । अभि । प्रयः ॥ ५

हे वायो प्रयोऽन्नं सोमाख्यमभि अभिलक्ष्यायाहि वीतये भक्षनाय जुषाण
प्रीयमाणो हव्यदातये इविदावे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधसोऽभिषुत
संधोऽन्नं सोमलक्षणं पिव ॥

॥ इति चतुर्थेऽष्टके तृतीये पंचमो वर्गः ॥

एष्ट्यस्तृतीयेऽहनि प्रउगमस्त एन्द्रायवत् इत्येत्यादिके हे ऋचौ शंसेत् ।
तयोः प्रथमां द्वितीयां वाच्यं त्वचं संपादयेत् । तथा च सूत्रितं । इन्द्रश्च वायवेष्वां
सुतानामिति द्वयोरन्यतरां द्विः । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ ऋचे प्रथमा सूक्ते षष्ठी ॥

इन्द्रश्च वायवेष्वां सुतानां पीतिमंहयः ।

तान् जुषेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६

इन्द्रः । च । वायो इति । एषां । सुतानां । पीतिं । अहयः ।

तान् । जुषेथां । अरेपसाः । अभि । प्रयः ॥ ६

हे वायो त्वं चेन्द्रैषां पुरतां गृह्णीतानां सुतानामभिषुतानां सोमानां पतिः
पानमहंयः । यस्मादेवं तस्मात्तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथामरेपसावहंयकौ ।
तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा प्रयोऽन्नरूपान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुता इन्द्राय वायवे सोमांसो दध्याशिरः ।

निम्नं न यंति सिंधवोऽभि प्रयः ॥ ७

सुताः । इन्द्राय । वायवे । सोमांसः । दधिः । आशिरः

निम्नं । न । यंति । सिंधवः । अभि । प्रयः ॥ ७

१८१

ऋग्वेदः ।

इन्द्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्यागिरो दध्याम्रयणाः सुताः । अभिषुताः ।
संपाहिताः । ते च निम्नं गतं सिंधयो न नद्य इव हे इन्द्राय सुशमभिर्यति
प्रयोऽनरूपाः ॥

तृतीयोऽहनि प्रउगमस्ते सजूर्विश्वेभिरिति वैश्वदेवस्तपः । ह्यनितं च । सजूर्वि-
श्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रिया प्रियास्तु । आ० ७. १० । इति ॥

॥ सैषा त्वचे प्रथमा सूक्ते ऽष्टमी ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरस्त्रिभ्यामुषसा सजुः ।

आ याह्यग्ने अतिवत्सुते रण ॥ ८

सजुः । विश्वेभिः । देवेभिः । अत्रिभ्या । उषसा । सजुः ।

आ । याहि । अग्ने । अतिवत् । सुते । रण ॥ ८

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सजुः संगतः सन् अत्रिभ्यामुषसा च सजुः
सनामप्रोतिः सन् आयाहि । आगहि । अतिवदतिरिय । अत्रेयं च यथा तथेयं ॥
महातिर्यथा यज्ञे रगते तद्वत्सुतेभिषुते सोमे रण । रमस्व ॥

॥ अथ नवमी ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजुः सोमेन विष्णुना ।

आ याह्यग्ने अतिवत्सुते रण ॥ ९

सजुः । मित्रावरुणाभ्यां । सजुः । सोमेन । विष्णुना ।

आ । याहि । अग्ने । अतिवत् । सुते । रण ॥ ९

॥ अथ दशमी ॥

सजूर्रादित्यैर्वसुभिः सजूर्विश्वे वायुना ।

आ याह्यग्ने अतिवत्सुते रण ॥ १०

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८७

सञ्जः । आदित्यैः । वसुभिः । सञ्जः । इंद्राय । वायुना ।

आ । याहि । अग्ने । अत्रियत् । सुते । रण ॥ १० ॥

उत्तरे द्वे नक्षत्रीदशम्यो स्मृते ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

पृथ्व्यस्य षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे स्वस्ति न इति त्वचः । स्मृतं च । स्वस्ति नो
मिमीतामश्मिना भग इति त्वच इति वैश्वदेवं । आ० ८, १ । इति ॥ तथा पृथ्व्यस्मिन्
सर्वे वैश्वदेवनिविद्धानार्थोऽयं त्वचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्मिना भग इति वैश्वदेवं ॥
आ० ८, ५ । इति स्मृतित्वात् ॥

॥ त्वचे प्रथमा सूक्त एकादशी ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्मिना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।

स्वस्ति पूषा अक्षुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी

सुचेतुना ॥ ११ ॥

स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्मिना । भगः । स्वस्ति । देवी ।

अदितिः । अनर्वणः ।

स्वस्ति । पूषा । अक्षुरः । दधातु । नः स्वस्ति ।

द्यावापृथिवी इति । सुचेतुना ॥ ११ ॥

नोऽस्मभ्यमश्मिनाश्मिनौ स्वस्त्वविनाशं क्षेमं मिमीतां । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति
क्षेमं मिमीता । तथा देव्यदितश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्युतः पूषा अक्षुरः
शत्रूणां निरसिता प्राक्कानां वखानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्यं
द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्ति
स्मृता ॥

१८८

ऋग्वेदः ।

। अथ द्वादशी ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनं य यमतिः ।

वृहस्पतिं सर्वैर्गणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२

स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति ।

भुवनस्य । यः । पतिः ।

वृहस्पतिं । सर्वैर्गणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः ।

भवन्तु । नः ॥ १२

स्वस्तये सोमाय वायुमुपब्रवामहे । स्तुम इत्यर्थः सोमं चोपब्रवामहे । यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वं लोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वैर्गणं सर्वदेवगणोपेतं वृहस्पतिं वृहत्तः कर्मणो मन्त्रस्य पालयितारं स्वस्तये स्तुमः । आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अक्षयदया द्वादश वा नोऽस्माकं स्वस्तये भवन्तु ॥

सत्रमर्थे दोषिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेशयस्त्रेऽयं त्वचो निविज्ञानार्थः । स्मृतितं च । स्वस्त्यात्वेनेतिदिदं दद्यात् । आ० ६, ८ । इति । स्वस्त्यात्वेयशब्द-
नार्थः त्वचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं । तथा रूपादिके सत्ययं त्वचो ज्ञेयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरा वससरग्निः स्वस्तये ।

देवा भवन्त्वभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पातृर्हंसः ॥ १३

विश्वे । देवाः । नः । अद्या । स्वस्तये । वैश्वानराः । वसः ।

अग्निः । स्वस्तये ।

देवाः । भवन्तु । ऋभवः । स्वस्तये । स्वस्ति । न । रुद्रः ।

पातृ । हंसः ॥ १३

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८८

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मानद्याभिन्यामदिने स्वत्यये ज्ञेमायावन्तु । वैश्वानरः ।
 विश्व एनं नरा नयन्तीति वैश्वानरः । वस्तुः सर्वस्य वासयिताग्निदेवः । अयमेवाग्नि-
 वैश्वानरः इति शकपूषिः । नि० ७. २३. । इति यास्तः । सोऽपि स्वत्ययेऽवन्तु ।
 देवा ऋभत्रोऽपि स्वत्ययेऽवन्तु । रुद्रो दुःखाद्वापयिता देवोऽप्यंहसः पापात् स्वस्ति
 पातु नोऽस्मान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्राग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कधि ॥ १४

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः ।

अदिते । कधि ॥ १४

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिसानिदेवो स्वस्ति कुरुतं । हे पथ्ये हे पथ्यास्वस्ति-
 देवि । पंथा अंतरिक्षमार्गः । तत्र हिता मार्गाभिसानिनी देवी । हे तादृशि रेवति
 धनयति देवि स्वस्ति कधि । इन्द्राग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्यं स्वस्ति कधि । हे अदिते
 देविः नः स्वस्ति कधि । कुरु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव ।

पुनर्ददताम्रता जानता सं गमेमहि ॥ १५

स्वस्ति । पंथा । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसाविव ।

पुनः । ददता । अम्रता । जानता । सं । गमेमहि ॥ १५

पंथा पंथानं स्वस्ति ज्ञेमेणानुचरेम सूर्याचंद्रमसाविव । तौ यथा निरालंबे मार्गे
 राजसादिभिरनुपहतौ संवरतस्तद्वत् । किंच वधं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमम्रता
 पिरकालविलंबकोपेनाहिंसता जानताविस्मरता मदोयश्चिरकालं गतः कोऽयमिति

२००

ऋग्वेदः ।

संदेहमकुर्वता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानेनेत्यर्थः । उक्तलहणेन वंधुजनेन संगमे-
नहि । यद्वा पूर्वार्द्धे प्रवसतां वाक्य उत्तरार्द्धे वंधूनां । यथं वंधवो ददताग्निसतसुपाजितं
यच्छयाग्नता प्रथमकौपेनाहिंसता जनता सस्नेहमधि गच्छता प्रवसता संगमेनहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तमो वसः ॥

प्रश्यावायेति सादृश्यं मष्टमं सूक्तं । अत्रियवृत्तश्रुतिः । प्र श्यावाश्च त्वूना
श्यावाश्चो मारुतं ह तत्पंक्तिः पञ्चम्या चेति । आत्वयः श्यावाश्च ऋषिः । इ तदिति
प्रयोगादिदमादोनि दश सूक्तानि मरुद्वेवत्याग्नि । पद्यो सप्तदशी च पंक्त्यौ श्रिष्टाः
पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र श्यावाश्चष्टुष्पायाश्च मरुद्भिर्ऋक्भिः ।

ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदंति यज्ञियाः ॥ १

प्र । श्यावाश्चष्टुष्पाया । अच । मरुत्भिः । ऋक्भिः ।

ये । अद्रोघं । अनुष्वधं । श्रवः । मदंति । यज्ञियाः ॥ १

हे श्यावाश्च एतज्जागक ऋषेष्टुष्पायाष्टुष्पास्त्वष्टुक्भिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्राचं ॥
द्वितीयार्थे तृतीया ॥ एवं स्वयमेव संप्रेष्यति । यद्वा यजमानो होतारं श्वावाचं ब्रूते ।
यद्वा मरुद्भिर्मरुद्वेवष्टुक्भिः स्तोत्रभिः सह स्तोत्रैर्वाचं । स्तुहीत्यर्थः । ये मरुतो
यज्ञिया यज्ञाहो अनुष्वधं प्रत्यहं । इति लक्षणान्नप्रदानं स्वधा । अनु पचाद्वा ।
अद्रोघदहिंसकं श्रवोऽन्नं लब्ध्वा मदंति हृष्यंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते हि स्थिरस्य श्वंसः सखायः संतिष्टुष्पाया ।

ते यामन्नाष्टपद्विनसमनां पाति शश्वतः ॥ २

ते । स्थिरस्य । श्वंसः । सखायः । संति । ष्टुष्पाया ।

ते । यामन् । आ । ष्टपद्विनः । त्वना । पाति । शश्वतः ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

ने हि ते खलु स्थिरस्याविलितस्य गवसो बलस्य सखायः संति । भवन्ति मह्यं ।
 दृष्ट्वाया दृष्ट्वायः । ते च यानमा । आ इति चार्थे । गमनेऽपि दृष्ट्वादिनो यथेष्टवन्त-
 दत्तनात्कनानुग्रहेणैवात्मदुष्कारमनपेक्ष्यैव गन्तव्यो बह्वन्त्यागुवभृत्यादीन्पाति ॥
 रक्षन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते खंद्रासो नोक्षणोऽस्ति स्कंदंति शर्वरीः ।

मरुतामघा मही दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ३

ते । खंद्रासः । न । उक्षणाः । अस्ति । स्कंदंति । शर्वरीः ।

मरुतां । अघं । महेः । दिवि । क्षमां । च । मन्महे ॥ ३

ते मरुतः खंद्रासः स्कंदनशीला उक्षणा जलस्य सेत्तारस्य । नेति चार्थे ।
 यस्मात्खंद्रा अन्येषां तस्मात् शर्वरीः । शर्वरीं रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः ।
 ताननि स्कंदंति । अतिरुक्ष्य गच्छन्ति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत एव विधास्तस्मान्म-
 रुतामघावुता महेस्तेजो दिवि द्युलोके क्षमा स्वमायां भूमौ च वतमानं मन्महे ।
 त्वमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मरुतुं वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च दृष्ट्वाया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पाति मर्त्यं रिषः ॥ ४

मरुतुं । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । दृष्ट्वाया ।

विश्वे । ये । मानुषा । युगा । पाति । मर्त्यं । रिषः ॥ ४

हे अश्वर्यहोत्वादयो वो दधं मरुतुं दृष्ट्वाया भवन्तेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥
 यत्त । किं । स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च । इज्यतःनेनेति यज्ञं हविः । तदुभयं किमर्थं
 दीयत इति । ये मरुता विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि । सर्वं पु
 कावेज्जिह्वयः । मर्त्यं मरुतामघां यजमानं रिषो हिंसकात्स्वकायात्पाति रक्षन्ति ॥

२०२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

अर्हंतो ये सुदानवो नरो असांमिश्रवसः ।

प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥ ५

अर्हतः । ये । सुदानवः । नरः । असांमिश्रवसः ।

प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्चा । मरुद्भ्यः ॥ ५

हे होतः हे आत्मन्वा येऽर्हतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्म-
णामसामिश्रवसोऽनल्पवलाः संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमानेभ्यो
मरुद्भ्यः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ दोषं यज्ञं यज्ञसाधनं
हविः प्राचं । पूजय । प्रयच्छेत्यर्थः । अथवा दिवोऽंतरिक्षादागत्य इति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टमो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋष्टीरसृजत ।

अन्वनां अहं विद्युती मरुतो जम्भतीरिव भानुरर्तं लनां

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्याः । ऋष्टीः ।

असृजत ।

अनु । एनान् । अहं । विद्युतः । मरुतः । जम्भतीः । इव ।

भानुः । अर्तं । लनां । दिवः ॥ ६

नरो वृष्टिनेतार ऋष्या मृगांतो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचंत
इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियायाच्चाहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेना-
रोचन्ते । एते मरुत ऋष्टीरायुधविशेषानसृजत । प्रक्षिपन्ति सेवमेदार्थं एतान्मरुतो
विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो भवन्ति शब्द-
कारिण्यः । १५ धि० ६, १६ । इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छन्त्येव । दिवो द्योत-
मानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिरत्माना स्वयमेवातं । निरगात् ॥

चतुर्थोऽ कः ।

२०३

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वा॒वृ॒धंत॑ पा॒र्थि॒वा य उ॒रा॒व॒न्त॑रि॒क्ष आ ।

वृ॒ज॒ने॑ वा न॒दी॒नां स॒ध॒स्ये॑ वा म॒हो दि॒वः ॥ ७

ये । वृ॒ध॒न्त॑ । पा॒र्थि॒वा । ये । उ॒रौ । अ॒न्त॑रि॒क्षे । आ ।

वृ॒ज॒ने॑ । वा । न॒दी॒नां । स॒ध॒स्ये॑ । वा । म॒हः । दि॒वः ॥ ७

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंवद्धाः संतो वृधन्त वर्धन्ते । ये चोरो महत्यन्तरिक्षे च वृधन्त । आ इति चार्थः । नदीनां नदनवतीनां वृजने वा बले वृधन्त । महो महतो दिव द्युलोकस्य सधस्ये सहस्राने च वृधन्त । उभयत्रो वाग्यद् चार्थः । एवं सर्वत्र वर्धमान मरुतो दृष्ट्यर्थं मृष्टीरल्लक्षतेति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

श॒र्धो॑ मा॒न॑ तमु॒च्छ॑स॒ सत्य॑श॒व॒स॒सृ॒भ॒व॑सं ।

उ॒त॒ स्म॒ ते शु॒भे न॒रः प्र॒ स्यं॒द्रा यु॑ज॒त॒ त्म॒ना॑ ॥ ८

श॒र्धः । मा॒न॑तं । उ॒त् । श॒ंस । स॒त्य॑श॒व॒सं । ऋ॒भ॒व॑सं ।

उ॒त॒ । स्म॒ । ते । शु॒भे । न॒रः । प्र॒ । स्यं॒द्राः । यु॑ज॒त॒ । त्म॒ना॑ ॥ ८

हे क्षोतमरुतं शर्धो बलसत् उत्कृष्टं शंस । स्मृहि । कीदृशं शर्धः । सस्तशवसं सत्यवेगमृश्वसं सहदतिप्रवृद्धं । उत स्मापि च नरो वृष्टेर्नेतारस्ते मरुतः शुभ उदकार्थं प्रायुजत प्रयुजत प्रयुजत समयोजयन् त्मनात्मनैव जगदद्रचावुद्धेव स्यंद्राश्चलनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒त॒ स्म॒ ते प॒रु॒षा॒णामू॒र्णा व॑स॒त॒ शु॒न्ध्य॑वः ।

उ॒त॒ प॒व्या॒ रथा॑ना॒माद्भि॑ भि॒द॒त्यो॒ज॑सा ॥ ९

उत । स्म । पर॑णां । ऊ॒र्णाः । वस॑त । शु॒ध्यवः ।

उत । प॒व्या । रथ॑नां । अ॒द्रिं । भि॒दंति । ओज॑सा ॥ ८

उत अपि च ते मरुतः पर॑णा॒मेत॒न्नामिका॑यां न॒द्यां व॑रुते । य ऊ॒र्णा दी॒प्ताः
शु॒ध्यवः शो॒धिका वस॑त आ॒च्छाद॑यन्ति ते । उतापि च प॒व्या ने॒ष्या रथ॑नां स्वकी॒यानां
रथ॑चक्रो॒जसा व॑लेन आ॒द्रिं भि॒दंति । से॒वं गि॒रिं वा वि॑दारयन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आप॑ययो विप॑ययोऽत॑स्यथा अनु॑पयाः ।

एतेभि॑र्म॒ह्यं ना॒म॑भि॒र्यज्ञं वि॑स्तार॑ ओ॒हते ॥ १०

आऽप॑ययः । विऽप॑ययः । अ॒तःऽप॑या । अनु॑पयाः ।

एतेभिः । म॒ह्यं । ना॒म॑भिः । य॒ज्ञं । वि॒स्तारः । ओ॒हते ॥ १०

आपययः । अ॒स्त्राद॑भिस्त॒वा ना॒गां ये॒षां ते ता॒दृशाः । विपययो वि॒स्त्रागां
अ॒त॑स्यथा दरी॒स्तुपि॒रादि॒मागां अनु॑पया अ॒नुकूल॑मागांश्च ये मरुतः संति ते एतेभि॒रतै-
श्चतु॑र्वि॒धैना॑म॒भिना॑मकैः स्वरू॒पैर्म॒ह्यं न॒दधं य॒ज्ञं वि॑स्तारो विस्तृ॒ताः संत॑ ओ॒हते ।
व॒हन्ति । यद्वैतै॒नाम॑भि॒र्यज्ञैः सार्धं य॒ज्ञो॒हते ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒था न॒रो न्यो॑हतेऽ॒था नि॒युतं॑ आ॒हते ।

अ॒था पा॒राव॑ता इति॑ चि॒त्रा रु॒पाणि॑ दृ॒श्या ॥ ११

अ॒ध । न॒रः । नि॒ । ओ॒हते । अ॒ध । नि॒युतः । ओ॒हते ।

अ॒ध । पा॒राव॑ताः । इति॑ । चि॒त्रा । रु॒पाणि॑ । दृ॒श्या ॥ ११

अ॒था न॒रोऽभि॑मत॒श्चादि॑ने॒सारो न्यो॑हते । नि॒तरां व॒हन्ति॑ जगत् । अ॒थ
नि॒युतः स॒त्यमे॒व मि॒श्रयि॑तारः संत॑ ओ॒हते । अ॒थाथ॑ पा॒राव॑ताः पा॒राव॑ह॒रद॑याः ॥

तत्संबन्धिनश्चांतरिक्षादिदूरदेशे ग्रहतारसेवादिधारकाः संत औहत इत्यर्थः । इत्युक्त-
प्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दृश्यां स्वव्यापारैर्दृश-
नीयानि भवन्ति तेषः ॥

॥ अथ द्वादशो ॥

कुंदस्तुभं कुभन्यव उक्षमा कीरिणी नृतुः

ते मे के चित्र तायव जमा आसन्दृश त्विषे ॥ १०

कुंदःस्तुभः । कुभन्यवः । उक्षमा । आ । कीरिणीः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित्र । न । तायवः । जमाः । आसन् ।

दृशि । त्विषे ॥ १२

कुंदःस्तुभस्कंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदयोच्छवः कीरिणः स्तोतार उक्षं कूपमपे च
हृषिताय गोतमाय यान्मरुत आन्ततुः सर्वे तोऽकुषन् अनयन्त्या स्तोत्रं । यद्वा ये कंदः-
स्तुभस्कंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोमतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः कुक्षारो वृष्ट्य दकस्य ॥
कुभिरुंदनकर्मा ॥ कीरिणः स्तोत्रगीतमय प्रानाद्येसुखं कूपमान्दुः आनोतव तः ।
असिचक्षुषं गोतमाय हृषाजि । ऋक्० १, ८५, ११ । इति ह्युक्तं ॥ नृ नय इत्यस्य वा
नतंतेषां विज्ञेयमात्रार्थस्वेदं रूपं ॥ ते मरुतः के विज्ञेयं मर्त्यं तायवो न कदाचिदत्यह-
स्यान्तस्करा इव स्थिता जमा रक्षका दृशि दर्शन आसन् । विषयभूता अभवन् ॥
केचित्तपे शरीरदीप्तौ बलाय वासन् । प्राणरूपेणेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशो ॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्यतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गणा नमस्या रमया गिरा ॥ १३

ये । ऋष्याः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं ऋषे । मारुतं । गणां । नमस्य । रमयं । गिरा ॥ १३

२०६

ऋग्वेदः ।

ये मरुत ऋष्या दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आपुधै विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो
वेधसः सर्वस्य विधातारः संति तं तेषां मारुतं गणं रमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे
ऋषे श्यावान् नमस्य । परिचर । स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अच्छ ऋषे मारुतं गणं दाना मिलं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिः प्रणयत ॥ १४

अच्छ ऋषे । मारुतं । गणं । दाना । मिलं । न । योषणा ।

दिवः वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुता । धीभिः ।

प्रणयत ॥ १४

हे ऋषे मारुतं गणं मरुतं मिलं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥
योतेरिदं रूपं । योयीति योषा स्तुतिः ॥ तथा चाच्छ आ गच्छेति शेषः ऋषेरुत्त-
राहं प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृष्णवो धर्मका मरुतो दिव वा द्यलोकादा ।
वायुश्च्युतेरितरलोकद्वयादा । धीभिस्तदोयाभिः स्तुतिभिः स्तुता प्रणयत ।
गच्छत यज्ञं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू मन्वान एषां देवां अच्छा न वक्षणा ।

दाना सचेत सूरिभिर्धामंश्च्युतेभिरंजिमिः ॥ १५

नू मन्वानः । एषां । देवान् । अच्छा । न । वक्षणा ।

दाना । सचेत । सूरिभिः । धामंश्च्युतेभिः । अंजिमिः ॥ १५

सु क्षिप्रमेषां मरुतां । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुतान्तिरिक्ताम्-
क्षणा वहनेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न अनुते । स स्तोता सूरिभिर्मेषाविभियांस-
च्युतेभिः शीघ्रमग्नेन विमृतेरंजिमिः फलस्य व्यंजकैर्भूद्भिः ॥ सर्वाः पंचम्यर्थे
तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि सचेत । संगच्छते ॥

चतुर्थाष्टकः ।

२०७

॥ अथ षोडशी ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं ।

अधा पितरं मिषिणां रुद्रं वोचंत शिकसः ॥ १६

प्र । ये । मे । बंधुः एषे । गां । वोचंत । सूरयः । पृश्निं ।

वोचंत । मातरं ।

अधा । पितरं । मिषिणां । रुद्रं । वोचंत । शिकसः ॥ १६

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे खेषां बंधूनामन्वेषणे सति सूरयः प्रेरका गां माध्यमिकां
वाचं गोदेवतां वा प्रवोचंत प्रावोचन् ॥ अविशिष्टसृषेवाक्यं । ऋषिर्गृह्णाक्यमनु-
वदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोश्च ब्रह्मानन्वयाक्षिपातः ॥ ते पृश्निं ह्युदेवतां
पृश्निवर्णां गां वा मातरं वोचंत । अत्र वन् । पृश्निमै वै पथसो मरुतो जाता इति
श्रुतेः । अधाय पितरं स्वकीयमिषिणं गमनयंतमक्षवंतं वा रुद्रं वोचंत शिकसः
शक्तास्ते । मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरिग्रहो बल्लकत्व उपपादितः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सप्त मे सप्त शाकिन एकमेका यता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमद्रायो गव्यं सृजे नि राधो अश्वं सृजे ॥ १७

सप्त । मे । सप्त । शाकिनः । एकः एका । यता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । अत् । राधः । गव्यं । सृजे ।

नि । राधः । अश्वं । सृजे ॥ १७

सप्त सप्तषंख्याकाः संधाः । सप्तगणा वै मरुत एति श्रुतेः । अदितिगर्भे वतमानं
वायुमिन्द्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरेकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोनपञ्चाशन्मरुतानां
अभवन्निति पुराणेषु प्रसिद्धं । ते च सप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः ।
ते चैकमेकैकौ गणौ मे मह्यं यता यतसंख्याकानि गवाश्चयूथानि ददुः । दत्तवन्तः ।

२०८

कृगवेष्टः ।

प्रयच्छन्ति वासीः । तैर्दत्तं यमुनायां नगमधि । अथ सप्तस्यथीवृवादी । यत्र श्रुतं
प्रसिद्धं गद्यं गोसमूहात्मकं गोसंबन्धि वा राधो धनमुन्मृजे । उन्मृगं सानि । तथा
तैर्दत्तं गन्धमसमूहात्मकं तत्संबन्धि वा राधो धनं निमृजे । निमाजिमं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

को वेद जानमिति षोडशर्चं नवमं स्तुतं । श्यात्राच्य षट्षिः । आद्यापंचमोदशस्ये-
कादशीपंचदश्य ककुभः षष्टीसप्तमीनवमोदशोचतुर्दशोषोडश्यः सप्तोदहत्योऽष्टमी
द्वादशी च गायत्र्यौ द्वितीया वृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरउष्णिक् । मरुतो
देवता । तथा चानुकांतं । को वेद षोडश ककुब्जृह्यनुष्टुप् पुरउष्णिक् ककुब्जतो-
वृहत्यौ गायत्रौ सप्तोदहतो ककुब्जौ गायत्रौ सप्तोदहत्यौ ककुब्जतोवृहतोति ॥
विनिधोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुम्नेष्वास मरुतं ।

यद्युञ्जे किलास्यः ॥ १

कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुम्नेषु ।

आस । मरुतां ।

यत् । युञ्जे । किलास्यः ॥ १

एषां ॥ मरुतां पूर्वस्तुते प्रस्तुतत्वादत्वान्वादेशविषयात्वादेशमित्यस्त निघातता ॥
जानयत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमख्येषां मरुतां सुम्नेषु
सुखेष्वास । भवति । यद्यदैते किलास्यः किलासोः । पृथतीरित्यर्थः । ता युञ्जो
रथे योजितव्रजः तदैषां स्थितिं बललक्षणानि सुखानि च को जानातीत्यर्थः । वेग-
विषये सर्वत्र वायोरूपमास्रदत्वादिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एतावथेषु तस्युषः कः श्वाच्य कथा ययुः ।

कर्म सद्युः सुदासे अन्वापय इडाभिर्ब्रूथः सह ॥ २

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । अश्राव । कथा ।

ययुः ।

अस्मै । ससुः । सुदासे । अतु । आपयः । इडाभिः । वृष्टयः ।

सह ।

एतान्मरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवतः क आशुश्राव । आश्रयेदित्यर्थः । यद्वैतेषां क्रोशध्वनिं रथध्वनिं च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छति तदपि को जानाति । यद्वा जान् कथमन्ये देशादथाऽनुगच्छेयुः । कथै सुदासे सुदानायापयो बंधुभूता व्याघ्रा वृष्टयोऽवर्षकाः ॥ अयं कतरि क्तिच् ॥ इडाभिर्वह्निधैरज्ञैः सह सहितान् अनुससुः । अनुक्रमेणावतरेयुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते म आह्वय आययुरुप्युभिर्विभिर्मदे ।

नरो मया अरेपसं इमान्पश्यन्नि तं हृदि ॥ ३

ते । म । आह्वयः । ये । आऽययुः । उप । युभिः । विभिः ।

मदे ।

नरः । मयाः । अरेपसं । इमान् पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३

कृपिकर्तृवद्व्याख्यां मरुत्मादुर्भावासाख्यास्तुजनया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह । ते मरुत इत्यलपते मे मञ्जुनाडः य उपाययुः ये मरुतो मां प्राप्ताः । कैः साधनैः । युभि-र्योतनानैर्विभर्गैर्हभिरश्वैः । किमर्थं । गदे मदाय सोमपानजनिताय । किमाहु-रिति तदनुब्रूते । नरो नेतारो मयां मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽलेपास्ते । हे कृपे इमान्मानान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः । यद्वैतीत्यं पश्यन् स्तुहीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ग्रंजिषु ये वागीषु स्वभानवः सुक्षु रुक्मेषु स्वादिषु ।

आया रथेषु धन्वसु ॥ ४

ये । अंजिषु । ये । वाशीषु । स्वभानवः । सन्तु । रुक्मेषु ।

खादिषु ।

आयाः । रथेषु । धन्वसु ॥ ४

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये मसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु आया आश्रयभूताः संति । ये च वाशीष्वायुधेषु । ये च सन्तु माल्येषु । ये रुक्मेषूरोभूषणेषु । त च खादिषु हस्तपादस्त्रितकटकेषु । हस्तेषु खादिषु कृतिषु । ऋग्वे० १, १६८, ३ । परसु खादयः । ऋग्वे० ५, ५४, ११ । इति हि स्तुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः आयाः संति । सुधन्वान इषुमंतः सुरथाः पृश्निमातरः । ऋग्वे० ५, ६७, २ । इति च निगमः । तान् सर्वान् स्तुम इति शेषः । यद्वा ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽंजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वाशीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृग्विधानि मानपश्यन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युष्माकं स्म रथान् अनु सुदे दधे मरुतो जीरदानवः ।

वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥ ५

युष्माकं । स्म । रथान् । अनु । सुदे । दधे । मरुतः ।

जीरदानवः ।

वृष्टी । द्यावः । यतीः इव ॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननुद्दिश्य सुदे मोदाय दधे । धारयामि । करोमीत्यर्थः । सामर्थ्यांस्तुतीरिति लभ्यते ॥ स्मेनि पूरणः ॥ वृष्टी वृष्ट्यां यतीः सत्र गच्छन्तीद्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थंश्च तृतीये एकादशो वर्गः ॥

चतुर्थः ।

२११

कारीयां निःशः पिबो होतव्याः । तत्र द्वितीयाया आ यं नर इत्युक्त्या ॥
 सूत्रितं च । आ यं नरः सुदानवो ददाशुषं पिबुन्महसो नरो अश्वदिद्युः । आ०
 २. १७. इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषं दिवः कोशमचु च्युः ।

वि पर्जन्यं सृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥ ६

आ । यं । नरः । सुदानवः । ददाशुषं । दिवः । कोशं ।

अचुच्युः ।

वि । पर्जन्यं । सृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना ।

यंति । वृष्टयः ॥ ६

नरो नेतारः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेधनामैतत् । अपां
 कोशवहारकं सैषं ददाशुषं हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोऽतरिक्षादाचुच्युः
 आचार्ययंति पर्जन्यं सैषं रोदसी अनु द्यावापृथिव्यामनुसृत्य विमोचंति । विमो-
 चयंति । यस्यात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदक्तेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यंति ।
 सर्वत्र व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तददानाः सिंधवः क्षोदसा रजः प्रसुध्नवो यथा ।

स्यन्ना अश्वं इवाध्वनो विमोचने वि यद्वर्तते एन्यः ॥ ७

तददानाः । सिंधवः । क्षोदसा । रजः । प्र । सुध्नः ।

ध्नवः । यथा ।

स्यन्नाः । अश्वं इव । अध्वनः । विमोचने । वि । यत् ।

वर्तते । एन्यः ॥ ७

सिंधवः रूदमाना अपस्वत्तदानी निर्भिदंतो मेवात् मरुतः चोदसोदकोन सृष्ट
रजोऽंतरिजं प्रसक्तुः । प्रसरंति । घेनवो यथा पयः सिंचंत्यो नवप्रसृता गाव इव ।
किंच दृष्टांतांतः । स्यजा आशुगतयोऽन्वा इव यथाध्वनो विमोचने मनुष्याणा-
मध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः । यद्यदैव्यः । नदो नमैतत् । नदो वि वर्तते
विविधं संचरंति । अथवा प्रतिनिवृत्त्य वर्तते । प्रवर्धत इत्यर्थः । तदैवं कुर्वतीति
पूर्वतान्ययः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ यात मरुतो दि । आंतरिच्चादमादुत ।

माव स्यात परावतः ॥ ८

आ । यात । मरुतः । दिव । आ । अंतरिच्चात् । अमात् ।

उत ।

मा । अव । स्यात । परावतः ॥ ८

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो द्यलोकादायात तथांतरिच्छदायात् ।
उतापि चामादमाल्लोकादायात । परावत इत्यत्र वा योज्यं । परावतो दूरदेशे तत्र
सत्र द्यलोकादो मावस्यात । अवस्थितिं वा कुरुत ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा वो रसानितभा कुभा क्रमुर्मा वः सिंधुर्नि रौरमत ।

मा वः परि षात्सरयुः पुरीषयसो इक्षुन्नस्तु वः ॥ ८

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रमुः । मा । वः ।

सिंधुः । नि । रौरमत ।

मा । वः । परि । स्यात् । सरयुः । पुरीषयो । अस्त इति ।

इत् । सुन्न । अस्तु । वः ॥ ८

हे मरुतो वो युष्मान् रसा । नदीनामेतत् । रसा नदी भवति । नि० ११. २५. ।
इति निरुक्तं । रसनवती शब्दवती । अनितभा । इता प्राप्ता भा यथाः सतभा । न
तादृश्यनितभा । कुशा कुसितदोषिण्य सा नि रीरगत् । सा निरुक्तं रगत । क्रूः
सर्वत्रक्रमणः सिंघुः स उदय का नि रीरगत् । तथा पुरीषिणो । पुरीषपुदकं ।
तद्वृत्ती सरयुरपि सा परि षात् । परितस्तिष्ठत् । सा निरुक्तं । अस्मे इत् अस्मास्मे-
वास्तु सुभ्रं त्वदागमनजनिं सुखं वो युष्माकं संवन्नि युष्मत्सुभ्रं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां ।

अनु प्र येति वृष्टयः ॥ १

तं वः । शर्धं । रथानां । त्वेषं । गणं । मारुतं ।

नव्यसीनां ।

अनु । प्र । यांति । वृष्टयः ॥ १०

तं मारुतमिष्टमेन संवयते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धं
बलं त्वेषं दोषं तं मारुतं गणं च स्त्रीमीलनं । यद्वा रथानां रंङ्गशीलानां वो
युष्माकं शर्धं परेषामभिभाविकं गणं स्त्रीमीलनमेव व क्यं । अथ परोक्षकृतः । वृष्टयो
युष्माननु प्र यंति । प्रकर्षेण गच्छंति । यद्वा वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकष्टं संक्षि ॥
गच्छंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शर्धं शर्धं व एषां ब्रातं ब्रातं गणं गणं सुशस्तिभिः ।

अनु कामेस धीतिभिः ॥ ११

शर्धं शर्धं । वः । एषां । ब्रातं ब्रातं । गणं गणं ।

सुशस्तिभिः ।

अनु । कामेस । धीतिभिः ॥ ११

हे मरुत एषां वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्तद्वलं व्रातं व्रातं । अविवक्षितगणो व्रातः ।
तं तं व्रातं वो गणं गणं तं तं सप्तसप्तसुहायात्मकं गणं गणं च युशस्तिभिः शोभन-
स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविःप्रदानादिलक्ष्यैरनुक्रामेय । अनुगच्छेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्मा अद्य सुजाताय रातहव्याय प्र ययुः ।

एना यामेन मरुतः ॥ १२

कस्मै । अद्य । सुजाताय । रातहव्याय । प्र । ययुः ।

एना । यामेन । मरुतः ॥ १२

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययुः प्रकर्षेण
गच्छेयुरेनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं । वीजं वहध्वे अक्षितं ।

अमम्यं तद्वत्तन वह ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । वीजं । वहध्वे ।

अक्षितं ।

अमम्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः ।

विश्वःत्रायु । सौभगं ॥ १३

हे मरुतो येन सद्येन मनसा तोकाय पूत्राय तनयाय तत्पूत्राय धनाय वा धान्यं
बीजगलितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनामम्यं तद्वान्यं बीजं धत्तन । यच्च
वो युष्मानोमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वाक्षोपेतं वरुणायुष्योपेतं वा सौभगं
सौभाग्यं च तद्वत्तनेति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अतीयाम निदक्षारः स्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरातीः ।

वृद्धी शं योरापं उस्त्रि भेषजं स्यामं मरुतः सहः ॥ १४

अति । दूयाम । निदः । तिरः । स्वस्तिभिः । हित्वा ।

अवद्यं । अरातीः ।

वृद्धी । शं । योः । आपः । उस्त्रि । भेषजं । स्यामं ।

मरुतः । सह ॥ १४

हे मरुतो वयं वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदकान-
रातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽन्तर्हितं । अतीयाम । अतिक्रम्य गच्छेम ।
तिरस्कृतं इत्यर्थः इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरेणैष्टप्राप्तिरुच्यते ।
वृद्धो युष्मत्प्रेरितास्तु वृष्टिषु सतीषु शं सुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥
शसः स्थाने जसु ॥ उस्त्रि गोयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपासभि-
धानादत्र तद्धेतुकार्यमज्ञच्छ्रुते । तत् सर्वं सह स्याम । लभेमहि हे मरुतो वयं ।
यद्वापो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वन्तु । वयं सर्वे सहैव स्याम । भवेम युष्मत्समूहाः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरा मरुतः स मर्त्यः ।

यं त्रायध्वे स्याम ते ॥ १५

सुदेवः । समह । असति । सुवीरः । नरः । मरुतः ।

सः । मर्त्यः ।

यं । त्रायध्वे । स्याम । ते ॥ १५

हे समह । प्रयस्तवचनः समहशब्दः । हे पूजित मरुतां गण सुदेवः कल्याण-
मरुत्यं चक्रदेवोपेतोऽसति । भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः
शोभनपुत्राद्युपेतोऽसति । भवति । यं मर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे । य एवं भवति ते
वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

स्तुहि भोजान्स्त्वतो अन्ध यामनि रणन्गावो न यवसे ।

यतः पूर्वा इव सखीं रनुं हव गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६

स्तुहि । भोजान् । स्त्वतः । अन्ध । यामनि । रणन् ।

गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वां । इव । सखीं । रनुं । हव । गिरा । गृणीहि ।

कामिनं ॥ १ ।

हे ऋषे स्त्वतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातृन्मरुतः
स्तुहि । गावो न यवसे । तृणादिभक्षणाय गच्छंत्यो गावो यथा रमन्ते तद्वन्मरुतोऽपि
रणन् । रमन्तां । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वां पुरातनान् सखीं निवासुह्वय । आह्वय ।
कामिनः स्तुतोच्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ।

प्र शर्धायेति पंचदशचं दशमं सूक्तं श्यावाम्नास्यार्धं अरुहेवताकं । चतुर्दशी त्रिष्टु-
पिष्टा जगत्त्यः । प्र शर्धाय पंचोना जागतसुपांत्या त्रिष्टुपित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनि-
योगो लैंगिकः ॥ आद्यैर्द्रासः सूक्त्यां प्रधानस्य याज्या । सूक्तितं च । प्र शर्धाय
मारुताय स्वभानव इत्यैद्रीमनूच्य मारुत्या यजेत् । आ० ३, ११, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

वर्धस्तुभे दिव आष्टयज्वने दुन्नयवसे मर्दि नृगमर्त ॥ १

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वभानवे । इमां । वाचं ।

अनज । पर्वतच्युते ।

वर्धस्तुभे । दिवः । आ । ष्टयज्वने । दुन्नयवसे । मर्दि ।

नृगं । अर्चत ॥ १

चतुर्थोऽङ्कः ।

२१७

प्रजनजति संबंधः । माहताय मरुत्संबन्धिने यधाय बलायेमां क्रियमाणां वाचं
स्मृतिं प्राणज । प्राप्रय । स्वभानवे स्त्रायत्तेजः पवतन्त्युते पवतस्य व्यावयित्वे
चमस्तुमे चमस्य स्तोभयित्वे दिव आ द्युलेकादागच्छते पृथक्चने षट् पृष्ठे रथं-
सरपृष्ठादिभिरीजाभाय द्युन्नम्रवसे द्योषमानाजाय मर्हि मर्हत् प्रभूतं दुम्नं धनं
हविलं क्षणमर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारीयां प्रथमस्याः पिंड्याः प्र वो मरुत इति याज्या । स्मृतितं च । प्र वो
मरुतस्तविषा आ यं नरः । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्त्यो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।

सं विद्युता दधति वाशति त्रितः स्वरंत्यापोऽवना परिजयः ॥ २

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्त्यवः । वयः । वृधः ।

अश्वयुजः । परिजयः ।

सं । विद्युता । दधति । वाशति । त्रितः । स्वरंति । आपः ।

अवता । परिजयः ॥ २

हे मरुतो वो युष्माकं गणाः प्र प्रादुर्भवति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता
महांतो वा उदन्त्य उदकच्छतो जगद्व्रजणाय वयोवृधोऽक्षस्य वधयितारोऽश्वयुजो
गमनाय रथेऽश्वानां योक्तारः परिजयः परितो गंतारो विद्युता संदधति । संगच्छंते ।
तदानीं त्रितस्त्रिषु स्थानेषु तावसानो मेवो मरुद्गणो वा वाशति । यद्ध्यति ।
अक्षिन्पचे संववादोऽयं । तदापो परिजयः परितो गंत्य आपोऽवनावतो भूमौ
स्वरंति । अपः पतंति ॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिंड्या याज्या । स्मृतितं च ।
विद्युन्महसो नरोऽश्मदिव्यवः कृष्णं नियानं हरयः सुपणाः । आ० २. १३. ।
इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विद्युन्महसो नरो अश्वमद्विद्यवो वातस्त्विषो मरुतः पर्वतच्युतः ।

अब्दया चिन्मुहुराः ऋदुनीवतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥ ३

विद्युत्समहसः । नरः । अश्वमद्विद्यवः । वातस्त्विषः ।

मरुतः । पर्वतच्युतः ।

अब्दया । चित् । मुहुः । आ ॥ ऋदुनिवतः ।

स्तनयत्समाः । रभसाः । उत्सोजसः ॥ ३

विद्युन्महसो विद्योतमानतेजसो नरो वृक्षादेर्नेतारोऽश्वमद्विद्यवो व्याघ्रायुधा
अश्वसारमयायुधा वा वातस्त्विषः प्राप्नोतीत्ययः पर्वतच्युतः पर्वतानां सेवानां वा
च्यावयितारोऽब्दया चिन्मुहुरदकानां दातारः ॥ शसो याजादेशः । विदिति
पूरणः ॥ ऋदुनीवतो ऋदुन्या अश्वनेः पर्वतकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहित्य-
वाची । शब्दोपेतगणा इत्यर्थः । रभसा वृक्षार्थं सुद्युजाना उदोजस उद्धतबला मरुतो
वृक्षार्थं प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्यक्तून् द्रा व्यहानि शिक्कसो व्यन्तरिचं वि रजोसि धृतयः ।

वि यदृज्जा अजय नावं द्वं यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाहं

रिष्यथ ॥ ४

वि । व्यक्तून् । द्राः । वि । व्यहानि । शिक्कसः । वि ।

अन्तरिचं । वि । रजोसि । धृतयः ।

वि । यत् । अजान् । अजय । नावं । द्वं । यथा । वि ।

दुःशानि । मरुतः । न । अहं । रिष्यथ ॥ ४

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अक्तून् रात्रौ व्यजयेत्तराङ्गतेन संवध्यते । एवं
सर्वत्रेति । निषयेति तस्यार्थः । अहाहान्यपि व्यजय । हे शिक्कसः शक्ताः सर्वमपि
कर्तुमंतरिक्षं व्यजय । तथा रजांसि व्यजय । हे धृतयः कंपका यद्यदाज्जान्मेवान्
व्यजय गमयय नावदं ता यथा सञ्चरं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि वि व्यजय हे
मरुतो नाह रिष्यथ । नैव हिंस्य ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तद्दीर्घं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतशोचिषाऽनश्वादां यद्यथातना गिरिं ॥ ५

तत् । दीर्घं । वः । मरुतः । महित्वनं । दीर्घं । ततान ।

सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतशोचिषः । अनश्वादां । यत् ।

नि । अथातन । गिरिं ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं तद्दीर्घं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं
ततान । तनोति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव । एता न एतवणां देवाना-
मश्वा इव । ते यथा यामे गमने योजनं दीर्घं तन्वन्ति तद्वच्चित्यपरो दृष्टांतः । ते
चागृभीतशोचिषोऽगृहीततेजस्काः । यद्वैतन्मरुतां विशेषणं । हे मरुतो यूयम-
गृभीतशोचिषः संतो यद्यदानश्वादां व्यापकोदकादातारं पणिभिरपहृतानामश्वा-
नामप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवंतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णासं मोघया ब्रह्मं वपनेव वेधसः ।

अधं स्ना नो अरमातं सजो पसश्चां रव रंतमनु नेषथा सुगं ॥ ६

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । ओषध ।

वृक्षं । कपनाइव । वेधसः ।

अध । अ । नः । अरमंति । सजोषसः । चक्षः । इव । यंत ।

अनु । नेषथ । सुगं ॥ ६

हे वेधसो वृष्टेर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणरभ्राजि । भ्राजते । यद्य-
स्मादर्णसद्वदकमंतं वृक्षं । वृक्षते विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं ओषध ताडय-
येत्यर्थः । कपनेव । इत्येवमर्थकः । कपनाः संतः । यद्वा कपनाः क्रिययो वृक्षं
घुणादयः । ते यथा सुषुप्तिं तद्वत् । अत्रापि च । स्मेति पूरणः । नोऽस्मान् मामि-
त्यर्थः । हे सजोषसा युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरयतिभारमणं धनादिकं
प्रति यंतं गच्छंतमनुनेषथ अनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं । तत्त्वदृष्टांतः ॥
अचुरिक । तद्यथा मार्गदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्त्रेधति न व्यथते न रिण्यति ॥

नाय राय उपदस्यंत नोत्तय ऋषिं वा यं राजानं वा

सुषूदय ॥ ७

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्त्रेधति ।

न । व्यथते । न । रिण्यति ।

न । अय । रायः । उप । दस्यंति । न । उत्तय । ऋषिं ।

वा । यं । राजानं । वा । सुषूदय ॥ ७

हे मरुते यूयं यस्मिं संवत्सरं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदय चारयथ प्रेरयथ
सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्यैर्न पराभाव्यते ॥ जि जये ज्या ययो-
जानानित्यस्य वा रूपं । हे मरुतो न हन्यते । न हिंसते । अत्यर्थं प्राणैर्न वियुज्यते ॥

न च्छेवति । न च्छीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिध्यति । न हिंस्यते । अत्र
हिंसा बाधमात्रं । अस्य रायो धनानि नोपदह्यन्ति । नोपक्षीयते । तथा नोतयो
रक्षा अप्युपदह्यन्ति ॥

कारीयामेव ततोयस्याः पिंड्या याज्या नियुत्वंत इत्येषा । स्तुतितं च । नियुत्वंतो
ग्रामजितो यथा नरोऽग्ने बाधस्य किं मृधो वि दुर्गंजा । आ० २. १२. इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्थमणो न मरुतः कवंधिनः ।

पिन्वत्युत्सं यदिनासो अस्तरन्तु उदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥ ८

नियुत्वंतः । ग्रामजितः । यथा । नरः । अर्थमणः । न ।

मरुतः । कवंधिनः ॥

पिन्वति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्तरन् । वि । उदंति ।

पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥ ८

नियुत्वंतो नियुत्सं चकैरस्यैस्तदंतो मरुतो ग्रामजितः संधात्सकस्य पदाद्यं
विज्ञोषयितारो नरो नराकारा नेतारो वा । मरुतो नियुत्वंतः । अयं मरुतोऽन्तः-
सामान्ये वर्तते । नितरां यजनवंतोऽश्ववंतो ग्रामजितो ग्रामस्य जितारो नर इति
मनुष्या इव भवन्ति । अर्थमणो न अर्थमप्राप्तय आदित्य इव । दीप्ता इति शेषः ॥
तादृशा मरुतः कवंधिन उदकवंतो भवन्ति । यद्यदेनास इत्यत्रा उत्सं कृपादिनिम्न-
प्रदेशं गेघं वा पिन्वति प्लवत्युदकेन । यदास्तरन् मरुतयति मृदा उदंति पृथिवीं
मध्वो मधुरभूदकस्यांधसा सारेण तदैवं भवन्ति । यदा यदास्तरन् तदा पिन्वत्युत्स-
मिनास तदांधसः पृथिवीं उदंतीति ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रवत्वंतीयं पृथिवीं मरुतः प्रवत्वंती द्यौर्भवति प्रवत्वंतीः ।

प्रवत्वंतीः पृथ्या अंतरिक्षाः प्रवत्वंत पर्वता जीरदानवः ॥ ९

प्रवत्वंती । इ॒दं । पृथि॒वी । मरु॒त्स्यः । प्रवत्वंती । द्यौः ।

भवति । प्रवत्स्यः ।

प्रवत्वंतीः । प॒थ्याः । अ॒न्तरि॑क्ष्याः । प्रवत्वंतः । पर्व॑ताः ।

जी॒र॒दान॑वः ॥ ८

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वंती । प्रवतः प्रकर्षयंतो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वंती । तादृशी भवति । ऊरुणापि भूमिसंरुत्यरा भवतीत्यर्थः । तां सर्वांसपि व्याप्नुवन्तीति यावत् । तथा द्यौपि प्रवद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यस्तेभ्यः प्रवत्वंती भवति । सापि मरुतां संचराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः स्तूयनयोऽपि प्रवत्वंतीः प्रवत्वंत्यो मरुद्भ्यो भवन्ति । पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वंती भवन्ति जीरदानवः क्षिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यन्म॑रुतः स॒भर॑सः स्वर्ण॑रः सूर्य॑ उ॒दिते॑ म॒द॒य॒ा दि॒वो न॑रः ।

न वो॑ऽश्वाः अथ॑यन्ताह॒ सि॒स्र॑तः सद्यो॑ अ॒स्याध्व॑नः

पा॒रम॑श्रु॒थ ॥ १०

यत् । म॒रुतः । स॒भर॑सः । स्वः॑नरः । सूर्ये॑ । उ॒त्॒ऽद॒ते ।

म॒द॒य॒ । दि॒वः । न॑रः ।

न । वः । अ॒श्वाः । अथ॑यन्त । अ॒हं । सि॒स्र॑तः । सद्यः॑ ।

अ॒स्य । अ॒ध्व॑नः । पा॒रं । अ॒श्रु॒थ ॥ १०

हे मरुतः सभरसः सङ्गवलाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित उद्गते मध्याह्ने मदय सोमेन हे दिवो द्यूलोकस्य नरो नेतारः । यदा सां पोषमिच्छेत्यर्थः । तदा वोऽश्वाः सिंस्रतः सरन्तो नाह अथयन्त । नैव स्रथयन्ति ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

२२३

सद्यस्तदानोमेवास्याध्वसो देवयजनमार्गस्य पारमश्रूय । व्याप्नूय । यद्वा यदा ।
सोमेन मदथ तदा त्वदीया अश्वा न शिथिला भवन्ति । यूयं च कृत्स्न लोक-
त्रयमार्गस्य पावमश्रूय ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वगं ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒ंसेषु॑ व ऋ॒ष्टयः॑ प॒त्सु॑ खा॒दयो॑ व॒च्ऽसु॑ रु॒क्मा म॑रु॒तो रथे॑
शुभः ।

अ॒ग्नि॒भ्राज॑सो वि॒द्युतो॑ ग॒भस्त्योः॑ शि॒प्राः शी॒र्षसु॑ वि॒तता॑
हि॒रण्य॑योः ॥ ११

अ॒ंसेषु॑ । वः । ऋ॒ष्टयः॑ । प॒त्सु॑ । खा॒दयः॑ । व॒च्ऽसु॑ । रु॒क्माः ।
म॒रुतः॑ । रथे॑ । शुभः ।

अ॒ग्नि॒भ्राज॑सः । वि॒द्युतः॑ । ग॒भस्त्योः॑ । शि॒प्राः । शी॒र्षसु॑ ।
वि॒तता॑ । हि॒रण्य॑योः ॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि भासं इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः ।
वचःसु रुक्मा हाराः । रथे शुभो मधुराप्रुषा आपः । अग्निभ्राजसोऽग्निदोप्ता
विद्युतो गभस्त्योऽहंस्तयोर्भासंत इत्यर्थः । शीर्षसु शिरःसु हिरण्ययोर्हिरण्यमयः
शिप्रा उष्णीषमयो वितता विस्तृताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबन्धनीयं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तं नाक॑म॒र्यो अ॒गृभी॑तशो॒ष्विषं॑ रु॒शत्पि॒प्लं म॑रु॒तो वि॒धूनु॑थ ।

सम॑च्यंत॒ वृज॑नाति॒त्विषंत॑ य॒त्स्वरं॑ति घोषं॑ वि॒तत॑त॒मृता॑यवः ॥ १२

२२४

ऋग्विदः ।

तं । नाकं । अयं । अष्टभीतः शोचिषं । रुशत् । पिषलं ।

मरुतः । वि । ध्रुवः ।

सं । अच्यंत । वृजना । अतित्विषंत । यत् । स्वरंति । घोषं ।

विस्तृतं । ऋतः अयं ॥ १२

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रसिद्धं नाकमादित्यं । नास्त्रिजकमस्तीति नाकः
 अष्टभीतगोविषमसुरैरनपहृततेजस्कं तं रुशच्छूभ्रवणं पिप्पलकुदकं वि ध्रुवः ।
 विविधं चालयथ ॥ अयं द्विकर्क ॥ यद्यदा वृजना बलानि समच्यंत संगता
 बलिनो भवथ । हविर्भिरस्मदसैरिति भावः । पश्चादतित्विषंत दीप्ता भवथ ॥
 उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यदा यदासुरा वृजना बलैः समच्यंत अतित्विषंत तदा
 घोषं भयजनकं शब्दं पितृतं पिस्तृतं स्वरंति । कुरुतेत्यर्थः । ऋतायथ उदकमिच्छंतो
 यूयं । यदोत्तरार्द्धं ऋतिश्चजमानपरतया व्याख्येयः । यद्यदा ऋतायथो यज्ञकामा
 यज्ञसानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतित्विषंत च स्वरंति घोषं
 स्तोत्रं विदतं तदानीं पिप्पलं विध्रुवणेति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युष्मादेव य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्यः ।

न यो युच्छति तिथ्योऽयथा दिवोऽस्मै रारंत मरुतः

सहस्रिणं ॥

युष्मादेव य । मरुतः । विचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः ।

वयं स्वतः ।

न । यः । युच्छति । तिथ्यः । यथा । दिवः । अस्मै इति ।

रारंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३

चतुर्थोऽष्टकः ।

२२५

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्मतोऽस्रवतो
रायो धनस्य स्वाम् । भवेम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वयं । यो
युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवते । यथा दिवः सकाशात्तिष्ठ आदित्यो न
युच्छति । तथास्मे अस्मास्तु सहस्रिणमपरिमितं रारंत । रमयत हे मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यूयं रयिं मरुतः स्यांहवोरं यूयसृषिमवथ सामविप्रं ।

यूयमर्वतं भरताय वाजं यूयं धत्य राजानं शुष्टिमंतं ॥ १४

यूयं । रयिं । मरुतः । स्यांहवोरं । यूयं । ऋषिं । अवथ ।

सामविप्रं ।

यवं । अर्वतं । भरताय । वाजं । यूयं । धत्य । राजानं ।

शुष्टिमंतं ॥ १४

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्यांहवोरं स्पृहणीयैर्वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरूपेतं धत्य ।
इत्य । हे मरुतो यूयं सामविप्रं साम्नां विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामसहिता मित्रा
यस्य तादृशसृषिमवथ । रक्षय । हे यूयमर्वतमश्वं वाजमत्तं च भरताय देवान्
विभ्रते श्लावाशाय धत्य । हे मरुतो यूयं राजानं दीप्तं स्वामिनं वा शुष्टिमंतं
सुखवतं । पुत्रमित्यर्थः । इत्य ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तद्वो यामि द्रविणं सद्यचतयो येना स्वर्णं ततनाम नृरभि ।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरिम तरसा शतं

हिमाः ॥ ॥५॥

२२६

ऋग्वेदः ।

तत् । वः । यामि । द्विविंशं । सद्यः । जतयः । येन । स्वः । न ।

ततनाम । नृन् । अभि ।

इदं । सु । मे । मरुतः । चर्यत । वचः । यस्य । तरेम ।

तरेसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्यजतयः । तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः । सद्योगमना वा षो युष्मान्
तद्विशं धनं यामि । याचामहे । येन धनेन नृनस्मत्पूतमृत्यादीनभिततनाम स्वं
आदित्य इव रक्षन्ति । हे मरुतो मे मम स्मभूतमिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्तोत्रं
सु सुष्ठु चर्यत । कामयध्वं । यस्य स्तोत्रवचसस्तरसा वलेन शतं शतसंख्याकान्
हिमा हिमंतान् तरेम । शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुष्टयं तृतीये षोडशो वर्गः ॥

प्रयज्यव इति दशचमेकादशं सूक्तं श्यावाश्वस्थार्षं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा
जगत्यः । प्रयज्यवो दशांत्या त्रिष्टुप् वित्यनुक्रमणिका ॥ आभिष्विक्ते ऋषेऽह्न्याग्नि-
मारुत इदं सूक्तं मारुतनिबिडानीयं । सूक्तितं च प्रयज्यव इमं स्तोममित्याग्नि-
मारुतं । आ० ७, ७, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजंहृष्टयो वृहद्वयो दधिर रुक्मवक्षसः ।

द्वेयंते अश्वैः सुयमभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः । मरुतः । भ्राजंतुः । हृष्टयः । वृहत् । वयः । दधिर ।

रुक्मवक्षसः ।

द्वेयंते । अश्वैः । सुयमभिः । आशुभिः । याताः । अनु ।

रथाः । अवत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्रायुषा मरुतो वृहत् प्रभूतं वयो
 वीषनलक्षणं प्रभूतमजं वा दधिरे । धारयन्ति । रुक्मवक्षसो हारायतवक्षसाः ।
 ते मरुतः सुवमेभिः सुखेन नियमितं शक्यैरायुभिः शीघ्रगैरश्वैरोयन्ते । प्राप्यन्ते ।
 शुभं गोभनं यथा भवति तथा । यद्वीदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतां रथा
 स्रष्ट्ववृत्सत । अनुवर्तन्ते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद हृहन्तं चांत उर्विया वि राजय ।
 उतांतरिचं ममिरे व्योजंसा शुभं यातामनु रथा अरुत्सत ॥ २

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । हृहन्तं । अहांतः ।

उर्विया । वि । राजय ।

उत । अंतरिचं । ममिरे । वि । व्योजंसा । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अरुत्सत ॥ २

हे मरुतो यूयं स्रमसहृद्येनैव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । विं ।
 तविषीं वलं सामर्थ्यं । यथा विद जानीथ । अप्रतिबद्धसामर्थ्या इत्यर्थः । हे मयांती ।
 यूयमुर्वियोरवः संतो विराजय । उतापि चांतरिचमोजशा बलेन विमिरे ।
 ध्यान्तु य । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुचिताः श्रिये चिदा प्रंतरं
 वावृधुर्नर ।

विरोकिणः सूर्यस्यैव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अरुत्सत ॥ ३

साकं । जा॒ताः । सु॒भ्वः । साकं । उ॒चिताः । अ॒ग्नि॒ये । चि॒त् ।

आ । प्र॒तरं । व॒वृधुः । न॒रः ।

वि॒रो॒क्रि॒णः । सूर्य॑स्य॒ऽइ॒व । र॒श्मयः । शु॒भं । या॒तां । अ॒नु ।

रथाः । अ॒ट॒स्त॒त ॥ ३

साकं साहेव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवन्तः । अहान्त इत्यर्थः तथैव साकं सहेवोचिताः सेनारो वर्षकाः अग्निं चित् शोभाया एव प्रतरं प्रकष्टतरमा सर्वतो ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोक्रिणः विरोचमानाः सूर्यं स्येव रश्मयः सूर्यं रश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ॒भू॒षे॒ण्यं॑ वो म॒रुतो॑ म॒हि॒त्वनं॑ दि॒दृ॒चे॒ण्यं॑ सूर्य॑स्यै॒व चक्ष॑णं ।

उ॒तो अ॒स्माँ च॑स॒त॒त्वे द॑धात॒न शु॒भं या॒ताम॒नु रथा॑ अ॒ट॒स्त॒त ॥ ४

आ॒भू॒षे॒ण्यं॑ । वः । म॒रुतः॑ । म॒हि॒त्वनं॑ । दि॒दृ॒चे॒ण्यं॑ ।

सूर्य॑स्य॒ऽइ॒व । चक्ष॑ण्यं ।

उ॒तो इति॑ । अ॒स्मान् । च॒स॒त॒त्वे । द॑धात॒न । शु॒भं । या॒तां ।

अ॒नु । रथाः । अ॒ट॒स्त॒त ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वं महत्त्वमाभूषेण्यं सुख्यं । किंच सूर्यं स्येव चक्षणं रूपमिव दिदृचेण्यं दर्शनीयं । उतो अपि चास्मानसतत्वे मोक्षे । स्वर्ग इत्यर्थः । तत्र दधातन । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीयां प्रथमस्याः पिंड्या उदीरयथेत्यनुवाक्या । स्तुतिं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुतस्तुविषा उदन्यवः । आ० २, १३, । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२२६

॥ सैषा पंचमी ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ पुरीषिणः ।

न वो दक्षा चपं दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथां अट्सत ॥ ५

उत् । उदीरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ ।

पुरीषिणः ।

न । वः । दक्षाः । चपं । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अट्सत ॥ ५

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवृषणसाधनादंतरिक्षादुदीरयथ । प्रेरयथ वृष्टिं ।
अयमेवाधः पुनरुच्यते । हे पुरीषिणः । पृणतेः प्रीणातेषां पुरीषसदृकं । हे तद्वन्तो
यूयं वृष्टिं वर्षयथ । हे दक्षा दर्शनीयाः शत्रूणासपक्षपथितापो वा वो युष्माकं
धेनवः प्रीणयितारो मेवा नोपदस्यंति । न युज्यंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तदशो वर्णः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वदस्मान्धुर्षु पृषतीरयुग्धं हिरण्ययान्प्रत्यक्तां अमुग्धं ।

विश्वा इत्सृष्टो मरुतो व्यस्य शुभं यातामनु रथां अट्सत ॥ ६

यत् । अस्मान् । धूःसु । पृषतीः । अमुग्धं । हिरण्ययान् ।

प्रति । अत्कान् । अमुग्धं ।

विश्वाः । इत् । सृष्टः । मरुतः । वि । व्यस्य । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अट्सत ॥ ६

हे मरुतो यूयं यद्यदास्मान् धूषु रथसंबन्धिनीष्वयुग्धं योजितवन्तः स्य ।
कीदृशान्धान् । पृषतीः । पृषत्यो मरुतानित्युक्तत्वात् । पृषद्वर्णा वडवः । स । ग

२३०

ऋग्वेदः ।

वाताश्च गन्धर्वाद्याः । हिरण्यवाहिरण्यवर्णानत्काङ्कवचान् प्रयसुर्ध्वं प्रत्यसुचत ।
एवं कृत्वा विश्वा इत् सृष्टः सर्वानपि संयामान् हे मरुतो व्यसथ । विक्षिपथ ।
शुभनित्यादि गतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्रचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत् ।

उत द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामानु रथा अट्टसत ॥ ७

न । पर्वता । नद्यो । वरंत । वः । यत्र । अचिध्वं । मरुतः ।

गच्छथ । इत् । ऊं इति । तत् ।

उत । द्यावापृथिवी इति । याथन । परि । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अट्टसत ॥ ७

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलोच्चया न वरंत । न वारयंतु । तथा नद्यश्च न
वारयंतु । किंतु यत्र यन्नित्यज्ञादिस्थानेऽचिध्वं जानीथ [संकल्पयथ तत्स्थानं
गच्छथेदु । गच्छथैव । उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो याथन । याथ
दृष्ट्यर्थमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यत्प्रथ्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते ।

विश्वं स तस्य भवथा नवदसः शुभं यातामानु रथा अट्टसत ॥ ८

यत् । प्रथ्यं । मरुतः । यत् । च । नूतनं । यत् । उद्यते ।

वसवः । यत् । च । शस्यते ।

विश्वं स्य । तस्य । भवथ । नवदसः । शुभं । यातां । अनु ।

रथाः । अट्टसत ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

२३१

हे मरुतो मूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मस्ति तदित्यर्थः । यच्च नूतनं कर्मस्ति । यच्चोद्यत ऊर्ध्वं प्राप्यते । स्त्रूयत इत्यर्थः । हे वसवो वासका यज्ञ मस्यते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जानंतो भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

सृङ्गतं नो मरुतो मा वधिष्टनास्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंतन ।

अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गातन शुभं यातामनु रथा अट्टसत ॥ ८

सृङ्गतं । नः । मरुत । मा । वधिष्टन । अस्मभ्यं । शर्म ।

बहुलं । वि । यंतन ।

अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गातन । शुभं । यातां । अनु ।

रथाः । अट्टसत ॥ ८

हे मरुतो नोऽस्मान् सृङ्गत । सुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणादिजनितेन कोपेन मा वधिष्वं । किंतुस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलमत्यधिकं विद्यंतन । कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधिगातन । अधिगच्छत । स्तुतिमनुभूयान्नासु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ययमस्मान्नयत वस्यो अच्छा निरंहतिभ्यो मरुतो गृणानाः ।

जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्रा वयं स्तम पतयो रवीणां ॥ १०

ययं । अस्मान् । नयत । वस्यः । अच्छ । निः । अंहतिभ्यः ।

मरुतः । गृणानाः ।

जुषध्वं । नः । हव्यदातिं । यजत्राः । वयं । स्तम ।

पतयः । रवीणां ॥ १०

२३२

ऋग्वेदः ।

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसोयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाक्छाभिलक्ष्य
नयत । प्रापयत । किंचां हतिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत । निर्गमयत गृह्यानाः स्तूयमानाः ॥
कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवन्तं यज्ञं हे
यजत्रा यष्टव्या यूयं । ययं च रयीणां वहुविधानां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने शर्धंतमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं श्लाघाश्च स्थापं चारुतं । तृतीयासप्तस्यो
सतो बृहद्व्योऽशिष्टा बृहद्व्यः । अग्ने नव वाहंतं तृतीयासप्तस्यो सतो बृहद्व्यावित्यनु-
क्रमशिका ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने शर्धंतमा गणं पिष्टं रुक्मेभिरंजिभिः ।

विशो अद्य मरुतामव ह्वये दिवश्चिद्रोचनादधि ॥ १

अग्ने । शर्धंतं । आ । गणं । पिष्टं । रुक्मेभिः । अंजिभिः ।

विशः । अद्य । मरुतां । अव । ह्वये । दिवः । चित् ।

रोचनात् । अधि ॥ १

हे अग्ने शर्धंतं शतनभिभवन्तं यज्ञायोत्सृज्यामं वा गणं मरुतां गणमाह्वयेति
शेषः । कीदृशं गणं । रुक्मेभी रुक्मै रोचमायैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं ।
युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान् रोचना-
द्रोचमानात् दिवो व्युचोकात् । अधीति पंचम्यथानुवादी । चित्पूरणः । अवावस्ता-
दस्मदभिमुखं ह्वये । आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यथा चिन्मन्त्रंसे हृदा तदिन्मै जग्मुराशंसः

ये ते नेदिष्टं हवमान्यागमन्तान्वर्ध भीमसंहयः ॥ २

चतुर्थाष्टकः ।

२३३

यथा । चित् मन्थसे । हृदा । तत् । इत् । मे । जग्मुः ।

आश्रयः ।

ये । ते । नेदिष्ठं । हवनानि । आगमन् । तान् । वर्ध ।

भीमसंहृष्टः ॥ २

हे अग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्थसे । विदिति पूजायां । येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि । तेजोदरं करोषीत्यर्थः । तद्विस्तृत्यैव मे मर्त्यं जग्मु-
गच्छन्त्वाश्रय आश्रयिणार इच्छन्तः शत्रून् हिंसन्तो वा । अनन्तरं ये मरुतो नेदिष्ठ-
मन्थन्तांतिकं संनिधावेव ते तव हवनान्याह्वानानि श्रुत्वागमन् आगच्छन्ति तान्
भीमसंहृष्टः कालविलंबासङ्गनेन भयंकरदर्शनान्वधं । वधंय हविःप्रापयेत् ॥

। अथ तृतीया ।

मीङ्हुषन्त व पृथिवी पराहता मदंत्येत्यस्मदा ।

ऋक्षो न वो मरुतः शिमौवान् अमो दुधो गौरिव भीमयु ॥ ३

मीङ्हुषन्ती इव । पृथिवी । पराहता । मदन्ती । एति ।

अस्मत् । आ ।

ऋक्षः । न । वः । मरुतः । शिमौवान् । अमः । दुधः ।

गौः इव । भीमयुः ॥ ३

मीङ्हुषन्ती प्रबलस्त्रामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव । अत्र पृथिवीशब्द-
स्तद्विहितं प्रजां लक्षयति । सा यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति ।
मरुतां साकल्येन सर्वथा प्राप्तेदृष्टान्तः । एवं मदन्तो हृषन्तो मरुत्सेनास्मत् । अस्मा-
नित्यर्थः । ऐति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्माकमनो बलं गण ऋक्षो न
अग्निरिव शिमौवान् कर्मवान् दुधो दुधरो गौरिव भीमयुर्भीमैवृषभैर्यक्तो गौरिव ।
स यथा शिमौवान् कर्मवान् ॥

२१४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि ये रिणंत्योजसा वृथा गावो न दुधुरः ।

अश्मानं चित्स्वयं पर्वतं गिरिं प्र च्यावयन्ति यामभिः ॥ ४

नि । ये । रिणन्ति । ओजसा । वृथा । गावः । न । दुःधुरः ।

अश्मानं । चित् । स्वयं । पर्वतं । गिरिं । प्र । च्यावयन्ति ।

यामभिः ॥ ४

ये मरुत ओजसा स्त्रीयेन बलेन निरिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथानायासेन
स्वसंचारमात्रेण गावो न दुर्धरो दुःखेन हिंसा अश्वा इव । ते मरुतः स्वयं शब्द-
यन्तमश्मानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवन्तं । पर्वतान्पर्वतः पर्व पुनः पृष्ठाते-
प्रीणातेषां । नि० १, २० । इति निरुक्तं । तादृशं गिरिं मेघं । यद्वा पर्वतमिति
विशेष्यं । गिरिमिति विशेषण गिरित्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गंसनैः प्रच्यावयन्-
त्युदकनिर्गमनार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत्तिष्ठ नूनं एषां स्तोमैः समुक्षितानां ।

मरुतां पुरुतममपूर्व्यं गवां सर्गमिव ह्वये ॥ ५

उत् । तिष्ठ । नूनं । एषां । स्तोमैः । संसृक्षितानां ।

मरुतां । पुरुतमं । अपूर्व्यं । गवां । सर्गमिव । ह्वये ॥ ५

हे मरुतो य्युत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः
स्तोमैः ससृक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा स्तोमैरूपह्वय इति संबंधः । तादृशां
मरुतां पुरुतमं प्रभूततममपूर्व्यं । न विद्यते पूर्वो येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्जं सर्गं गवामुदकानां
प्रसिद्धानां गवां वा सर्गं संघमिव ह्वये । जाह्वये ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनविंशो वगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२३५

॥ अथ षष्ठी ॥

युग्धं ह्यरुषी रथे युग्धं रथेषु रोहितः ।

युग्धं हरी अजिरा धुरि वोङ् हवे वहिष्ठा धुरि वोङ् हवे ॥ ६

युग्धं । हि । अरुषीः । रथे । युग्धं । रथेषु । रोहितः ।

युग्धं । हरी इति । अजिरा । धुरि । वोङ् हवे । वहिष्ठा ।

धुरि । वोङ् हवे ॥ ६

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेः रुषीरारोचमाना वडवा युग्धं ।
 योजयध्वं । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युग्धं । हरी अश्वजि-
 राजिरावायुगमनौ धुरि वोङ् हवे वहनाय युग्धं । आदराय पुनर्वचनं । वहिष्ठा
 वोढृतमावश्चौ धुरि वोङ् हवे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उतः स वाज्यरुपस्तुविष्वगिरिह सा धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत् तं रथेषु चोदत ॥ ७

उत । स्यः । वाजी । अरुषः । तुविस्वनिः । इह । सा ।

धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । करत् । प्र । तं ।

रथेषु । चोदत ॥ ७

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरुप आरोचमानस्तुविष्वणि प्रभूतध्वनिरश्वः ।
 अरुष इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टवेति रोहितः । अथ ० १. ३६. ६. ।
 इति ह्युक्तं । इहेदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन् धायि । रथे नियोजितः । स्वेति

२३।

ऋग्वेदः ।

पूरणः । हे भरतः को यामेषु गमनेषु सोऽश्चरं विलंबं मा करत् । मा करोत् । तं
रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्रबोद्धः । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा
प्रेरयत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं नु मारुतं वयं अवसुमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि विभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ ८

रथं । नु । मारुतं । वयं । अवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुरणानि । विभ्रती । सचा ।

मरुत्सु । रोदसी ॥ ८

वयमात्रेया रथं रंजनसभावं मारुतं मारुतां संबन्धिनं रथं अवस्युमस्ते च्छं तु
अथाहुवामहे । आहुवामः । यस्मिन्तस्थौ सुरणानि सुरमणानि जलानि विभ्रती
धारयन्ती रोदसी रुद्रस्य पत्नी भरतां माता । यदा रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्यमिका
देवी मरुत्सु सचा सहितासस्थौ आस्थितवती तं रथमायुवे ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः शर्वं रथेशुभं त्वेषं पनस्यमा हुवे ।

यस्मिन्तसुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सं मीड् हुषी ॥ ९

तं । वः । शर्वं । रथेशुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुजाता । सुभगा । महीयते । सचा ।

मरुत्सु । मीड् हुषी ॥ ९

हे भरतो वः शर्वं युष्मदीयं बलं गणं रथेशुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं
स्तुत्यमाहुवे । आहुये । यस्मिन् शर्वं सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्यालि
षवती मीड्हुषी । मीड्हुषः शिवतमेत्यादौ दर्शनान्मीड्गन् । तत्पत्नी मीड्हुषी ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

२३७

अस्तु सत्त्वा सङ्ग महीयते पूज्यते तं शर्धमाहुवे । आपस्तम्बोऽपि रुद्रपत्नी मीडुङ्गु-
संज्ञया व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणस्थानीयानमावाहयति लोकिक्या वाचाः स्मरस्यां
मीडुङ्गुषी मध्ये जयंतमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये विंशो वरः ॥

॥ इति पंचमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमोऽनुवाकः षोडश सूक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टवं प्रथमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं
साहसं । सप्तम्यष्टस्यो विष्ट भौ शिष्टाः षट् जगत्यः । आ रुद्रासोऽष्टो द्विविष्ट वंत-
मित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ रुद्रास इ वंतः सजोषसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन ।

इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्सा ।

उदन्यवे ॥ १

आ । रुद्रासः । इंद्रवंतः । सजोषसः । हिरण्यरथाः ॥

सुविताय । गंतन ।

इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । तृणजे । न ।

दिवः । उत्साः । उदन्यवे ॥ १

हे रुद्रासो रुद्रपुत्रा इंद्रवंत इंद्रेण युष्मात्सामिना तदंतः सजोषसः परस्परं
समानप्रीतयो हिरण्यरथा हिरण्यनयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्सुधानास-
सुष्ठु सर्वै गंतव्याय यत्राय तदद्यमागंतन । आगच्छत । किञ्च विद्युत इति तदुच्यते ।
इयमश्वदस्मदीया मतिः स्तुतिर्को युष्मान् प्रतिहर्यते । कामयते । तस्मादागच्छत ।
उदन्यव उदकेच्छवे तृणजे गोतमाय दिवो द्यौ लोकासकाशादुत्सा उदकनिष्वंदा यथा
युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः ॥

२३८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनोषिणः सुधन्वान इषुमंतो निषंगिणः ।

स्वशाः स्य सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुषा मरुतो यायना

शुभ ॥ २

वाशीमंतः । ऋष्टिमंतः । मनोषिणः । सुधन्वानः ।

इषुमंतः । निषंगिणः ।

मन्त्रशाः । स्य । सुरथाः । पृश्निमातरः । स्वायुषाः ।

मरुतः । यायना । शुभ ॥ २

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तज्जणसाधनमायुधं । तदंतः स्य । ऋष्टि-
मंतः । ऋष्टिनाम कुरिका । तदंतः स्य । एवं सर्वत्र योज्यं मनोषिणो मनसा ईश्वरा
मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमंतो घाणवंतो निषंगिणो निषंगवंतः स्वशाः
स्य । शोभनाश्चा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः स्वायुषाः
खट्वपरश्चादिसकलायुधोपेताः । एवं महात्मानः संतः शुभं शोभनं यथा भवति तथा
शुभमुदकाय वा रथेन यायन । गच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वनां जिहते यामनो भिया

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुग्राः पृषतीरयुधं ॥ ३

धनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । यः । वनां ।

जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निमातरः । शुभे । यतु । उग्राः ।

पृषतीः । अयुधं ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

२३९

हे मरुतो द्या । दिशोत्यर्थः । पर्वतान्मेघान्दायुषं हविर्दाप्ते यजमानाय वसु
जनानि च धूनुथ । प्रापयथ । वो युष्माकं यामनो गमनस्य भियो भीत्या वना वनानि
वृक्षादिसमूहा नि जिहते । नितरां कंपते । अवनता भृशं शंसतीत्यर्थः । हे एन्धि-
मातरः एन्धेः पुत्राः । एन्धियै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः । हे मरुतः
एथिवो कोपयथ । अभिवृक्षा लोभयथ । हे उषा उद्गूणं वला यूयं यदादा शुभ
उदकार्यं एषतोर्ध्वदोया अश्वा अयुग्मं योजयथ तदा कोपयथ एथिवो ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वात॑त्विषो मरुतो वर्ष॑निर्णिजो यमा॑ इव सुस॑दृशः सुपे॑शसः ।

पिश॑ंगाश्वा अरु॑णाश्वा अरे॑पसः प्रत्न॑क्षसो म॒हिना

द्यौरि॑वोरवः ॥ ४

वात॑त्विषः । मरुतः । वर्ष॑निर्निजः । यमाः इव ।

सुस॑दृशः । सुपे॑शसः ।

पिश॑ंगाश्वाः । अरु॑णाश्वाः । अरे॑पसः । प्रत्न॑क्षसः ।

म॒हिना । द्यौः इव॑ चरवः ॥ ४

वातत्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टेः शोधयितारः । अथवा
निर्णिगिति रूपनाम । वर्षमेव रूपं येषां ते तादृशाः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव
युगलोत्पन्ना इव सुसदृशाः परस्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सुपेशसः शोभनरूपाः
पिशंगाश्वाः पिशंगवणांश्चोपेतास्तथाकृणाश्वा अरेपसोऽपापाः प्रत्नक्षसः प्रकटं
तनूकतारो हेष्टृणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवांतरिक्षमिवोरवो विस्तीर्णाः । उक्तसक्षणा
नाम भेजिर इत्युत्तरेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुरु॑द्रप्सा अ॒जिमंतः सु॒दान॑वस्त्वेष॑सदृशो अन॑वभ्ररा॒घसः ।

सुजा॑तासो जनु॑षा रुक्म॑वक्षसो दि॒वो अ॒र्का अ॒मृतं॑ नाभे

भेजिरे ॥ ५

२४०

ऋग्वेदः ।

पुरुदृषाः । अंजिमंतः । सुदानवः । त्वेषसंह्रः ।

अनयभ राधसः ॥

सुजातासः । जनुषा । रुक्मदक्षसः । दिवः । अकाः ।

अमृत । नाम । भेजिरे ॥ ५

पुरुदृषा प्रभूतोदका अंजिमंत आभरणवंतः सुदानवः शोभनदानात्स्वेषसंह्रः
दीप्तरूपा अनयभाराधसोऽनयभराधनाः सुजातासः शोभनजनना जनुषा जनानै-
षोक्तरूपा रुक्मवजसो हारवजस्ता अकाः पूज्या मरुतो दिवो द्यलोकादागत्यमृतम-
भरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुक्तलक्षणं हविर्भू भेजिरे । लब्धवंतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एवमिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋटयो वो मरुता अस्योरधि सह ओजो वाहोर्धो बलं हितं ।

वृष्णा शीर्षसायंधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीमधि तनूषं

पिपिशे ॥ ६

ऋटयः । वः । मरुतः । अस्योः । अधि । सहः । ओजः ।

वाहोः । वः । बलं । हितः ।

वृष्णा । शीर्षः । सायंधा । रथेषु । वः । विश्वा वः ।

श्रीः । अधि । तनूषं । पिपिशे ॥ ६

हे मरुतो वो युष्माकमस्योरध्वृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वज्र-
सायहितशब्दो विपरिणतव्यः । अधीति सप्तस्यर्थांतुवादी । तथा वो वाहोरधि
सहः शत्रूणां सभिभावुकमोजः । ओज नामाष्टमो धातुः । तद्वत् बलं हितं । निहितं ।
शीर्षं च शिरः । वृष्णानि हिरेण्यमयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि । रथेष्वायुधा-
युधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वा श्रीर्भुष्माकं कांतिस्तनूषु तदीयेष्वधिपिपिशे ।
अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५१

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदस्त्रावद्वयवत्सुवीरं चंद्रवदाधो मरुतो ददा नः ।

प्रशस्तिं नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो दैव्यं य ॥ ७

गोमत् । अश्वत् । रश्वत् । सुवीरं । चंद्रवत् ।

राधः । मरुतः । दद । नः ।

प्रशस्तिं । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवसः ।

दैव्यं य ॥ ७

हे मरुतो गोमदस्य गोमदस्यभिर्गोभिरूपेतमश्ववत्सुवीरं रश्ववत्सुवीरं
पेतं सुवीरं सुष्टु पुत्रोपेतं चंद्रवद्विराजोपेतं राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्ययेनैक-
पवनं । अथवा लोड्यस्त्र लिटो मध्यमवत्सुवनं ॥ हे रुद्रियासो रुद्रवत्सुवा मरुतो
नोऽस्त्रदीयां प्रशस्तिं । सृष्टिभित्तयः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्मृत-
मवसोऽवो रक्षणं दैव्यं दैव्यं देवाहं भक्षीय । भजेय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हये नरो मरुतो मृडतां नसुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यंश्रुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८

हये । नरः । मरुतः । मृडतं । नः । तुविमघासः ।

अमृताः । ऋतज्ञाः ।

सत्यंश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्गिरयः । बृहत् ।

उक्षमाणाः ॥ ८

हये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मान्मृडत । सुखयत । अमृतं हिताय वा
सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः प्रभूतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य

२४२

ऋग्वेदः ।

यत्तस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रुतः सत्येन सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो
 सेधाविनो युवानो नित्यतरुणा वृद्धद्विरयः प्रभूतस्तुतयो वृद्धदत्यधिकवृत्तमाणा
 हविर्भिः सेविता उदकं वा सिंचंतो यूयं ऋद्धत ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तस्य नूनमित्यर्चं द्वितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्वार्चं त्रैष्टुभं मारुतं । तस्मिन्त्यत्यनुक-
 मणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तभु नूनं तविष मंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमवत् वहेते उत्तेशिरे अमृतं त्व स्वरराजः ॥ १

तं । जं इति । नूनं । तविषीमंतं । एषां । स्तुषे । गणं ।

मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आश्वश्वाः । अमवत् । वहेते । उत्त । ईशिरे ।

अमृतं त्व । स्वरराजः ॥ १

तस्य तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबंधिनं तं गणं तविषीमंतं दीप्तिमंतं
 नूनमद्य स्तुषे । कीदृशां मरुतां । नव्यसीनां ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां
 वा । एषां मारुतं गणं । गणावयवभृता मरुतः । कीदृशा इत्यच्यते । ये मरुत
 आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्चोपेता अमवत् बलवन्तो यथा भवन्ति तथा वहेते गच्छन्ति ।
 उत्तापि चेशिरे ईश्वरा भवन्त्यमृतस्योदकस्य स्वरराजः स्वायत्तदीप्तराः स्वयमेव
 राजमानाः तेषां गणं स्तुषे ॥

। अथ द्वितीया ॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुयो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नृन् ॥ २

त्वेपं । गणं । तवसं । खादिहस्तं । धुनिव्रतं । मायिन ।

दातिऽवारं ।

मयऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र ।

तुविराधसः । नृन् ॥ २

तेषां दीप्तं गणं मारुतं तवसं वलवतं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयित्-
कर्माणं मायिनं प्रज्ञावतं दातिवारं दत्तवनं हे विप्र होतृर्धदस्य । स्तुहोति संबंधः ।
ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य आवधितारो महित्वा महत्तेनामिता अपरिच्छिन्नाः ।
तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नृन् नेतृन् वंदस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वो यंतूद्वाहासौ अद्य दृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निमरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३

आ । वः । यंतु । उद्वाहासः । अद्य । दृष्टिं । ये । विश्वे ।

मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संमिद्धः । एतं । जुषध्वं ।

कवयः । युवानः ॥ ३

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो दृष्टिं जुनन्ति प्रेरयन्ति त उद्वाहास उदकस्य वोढारो
मरुतोऽद्येदानीं वो युष्मानायंतु । आगच्छंतु ऋत्विग्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः ।
हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः सम्यक् दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे
कवयो मेधाविनो हे युष्मानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यूयं राजानमिर्यं जनाय विश्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।

युषदेति सुष्टिहा बाहुजूतो युषत्सदंशो मरुतः सुवीरः ॥ ४

यूयं । राजनिं । इय । जबाय । विभ्वत्तष्टं । जनयथ ।

यजताः ।

युष्मत् । एति । सुष्टिऽहा । बाहुजूतः । युष्मत् । सत्ऽच्यः ।

मरुतः । सुवीरः ॥ ४

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वादिनं राजमानं वेयं शत्रूणां
 प्रैरकं च्यावयितारं विभ्वत्तष्टं । विभ्वा नाय ऋधूणां मध्यमः । स कुशलो । तेन
 निर्मितं । अत्यंतरूपमंतमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथ । उत्पादयथ हे यजता
 मष्टव्याः । हे मरुतो युष्मद्युक्षत् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । सुष्टिऽहा । सुष्टिशब्दो
 बाहुपलक्षकः । सुयुजवलेनैव हंता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजूतः । बाहुः
 नैरकः शत्रूणां यस्य तादृशः पुत्र एति । तथा युष्मद्युक्षत्ः सदृशो विद्यमानाश्वः ।
 मरुत इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति । जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघासे मारुत्या आभिजाया अरा इवेति याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेद-
 चरमा अहेवेमं मे वरुण शुधि । आ० २. १७. इति ॥ एकादशिने मारुते पशा-
 वेनैव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेव या यः शर्मा
 शशमानाय संति । आ० ३. ७. इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रग्रं जायंते अकंवा मर्होभिः ।

ष्टमैः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वयां मत्या मरुतः सं

मिभिन्नुः ॥ ५

अराऽइव । इत् । अचरमाः । अर्हा इव । प्रग्रं । जायंते ।

अकंवाः । मर्होभिः ।

ष्टमैः । पुत्राः । उपमासः । रभिष्ठाः । स्वयां । मत्या ।

मरुतः । सं । मिभिन्नुः ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

२४५

अथा इवेत् रथशंकर इवाचरमा अनिकष्टाः सर्वसमाः चतुर्मासैवावस्थयः ।
 अहेवाहानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि पट्टिपटिकात्मकास्तद्वत्प्रसंख्योपेतसप्तगण-
 रूपेण समा द्रव्यं । अनेन दृष्टान्तद्वयमे वै सदृशभावः प्रतिपादितः । एवमुक्त-
 लक्षणा महोभिस्तेजोभिः प्र प्र जायते । प्रकर्षेण प्रादुर्भवति ॥ ऐकः प्रसमुपोदः
 पादपूरण इत्युपसर्गाभ्यासः स च पूरणः ॥ ते चाकवा अनल्याः । यद्वा महोभिरित्यस्य
 विशेषणं । पृष्णेमाध्यिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया
 उपसासः प्रत्येकं समाना रभिष्टा प्रकष्टवेगाः । एवं महातुभावा मरुतः स्वया मत्या
 स्वकीयवैवानुग्रहबद्धा संमिश्रितुः । वृष्ट्या सम्यक् सिंचति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्प्रायासिष्ट पृष्तीभिर्खैर्वीडु पविभिर्मरुतो रथैभिः ।

क्षोदन्त आपो रिणते वनान्यवोऽस्त्रियो वृषभः क्रंदत द्यौः ॥ ६

यत् प्र । अयासिष्ट । पृष्तीभिः । अश्वैः । वीडु पविऽभिः ।

मरुतः । रथैभिः ।

क्षोदन्ते । आपः । रिणते । वनानि । अव । अस्त्रियः ।

वृषभः । क्रंदत । द्यौः ॥ ६

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छत पृष्तीभिः पृष्तांशकैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः ।
 अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुल्लिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्वृष-
 पृष्तीरयुग्मम् । ऋग्वे० ५, ५५, ६ । रोहिदश्वोऽजाश्च इति समानाधिकरह्यप्रयोगः ।
 एवंभूताश्वयुक्तेर्वीडु पविभिर्दंढरथनेकिमी रथैभिः प्रायातिष्ट । यद्वाश्वै रथैश्च सह
 मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदापः क्षोदन्ते । क्षरन्ति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते ।
 हिंसन्ति । वेगेन भज्यन्ते । अस्त्रियः । अस्त्रा स्तरंरश्मयः । तत्संबंधी पञ्चन्यी वृषभोऽपां
 वर्षिता द्यौर्द्योतिमानोऽव क्रंदत । अवाङ्मुखं शब्दयत वृष्ट्यर्थे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथिष्ट यामं गृध्रिपी चिदेषां भर्तु व गर्भं स्वमिच्छवी धुः ।

वाताग्न्यश्वाभ्युर्ध्यायुयुज्जे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियासः ॥ ७

प्रथि॑ष्ट । याम॑न् । पृथि॑वी । चि॒त् । एषां॑ । भर्ता॑ । इव॑ । गर्भं॑ ।

स्व॑ । इत् । शवः॑ । धुः ।

वाता॑न् । हि॒ । अश्वा॑न् । धुरि॑ । आ॒यु॒यु॒ज्जे । वर्षं॑ । खेदं॑ ।

चक्रि॑रे । रुद्रि॑यांसः ॥ ७

एषां मरुतां यामन्याग्नि गमने पृथिवी वित् भूमिः । चिदिति पुरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत् । गर्भयोग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पति-
गर्भनिष भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्तवभूतं गर्भं गर्भस्थानीयं शव उदकं धुः ।
स्यामितवन्तः । हि यस्माद्वातान् गन्तृन्श्चान् धुरि रथसंबन्धिन्यामायुयुज्जे आयो-
जितवन्तः तस्माद्वर्षं खेदं खेदस्थानीयं वृष्टिरुत्प्लवाय चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासो
रुद्रपुत्राः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इये॑ नरो॒ मरु॑तो॒ मृड॑ता॒ नस्तु॑वौ॒ मघा॑सो॒ अमृ॑ता॒ मृत॑ज्ञाः ।

सत्य॑श्चुतः॒ कर्ब॑यो॒ युवा॑नो॒ बृह॑न्नि॒रयो॒ बृह॑दु॒क्षमा॑णाः ॥ ८

इये॑ । नरः॑ । मरु॑तः । मृड॑तः । नः॑ । तु॒वि॒मघा॑सः ।

अमृ॑ताः । मृत॑ज्ञाः ।

सत्य॑श्चुतः । कर्ब॑यः । युवा॑नः । बृह॑त् । नि॒रयः॑ । बृह॑त् ।

उ॒क्षमा॑णाः ॥ ८

इये नर इत्यष्टमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

प्र वः स्यडि॑यष्टर्चं॒ तृती॑यं॒ स्मृतं॑ श्यावा॒श्वस्यार्षं॑ मा॒रुतं॑ । अष्ट॑मी तिष्ठ॒प् शिष्टाः॑
सप्त॑ जगत् । प्र वः स्यट् तिष्ठ॒ बन्त॑मित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वः॑ स्यड्॑ क॒त्स्ववि॑तायं॒ दा॒धने॑च्चा॒ दि॒वे प्र॑ पृथि॒व्या ऋ॑तं भ॒रे ।

उ॒क्षन्ते॑ अ॒श्वान्त॑र॒पन्त॑ आ॒ रजो॑ऽसु॒ स्व॑ भा॒नुं अ॒थय॑न्ते अ॒णवैः॑ ॥ १

प्र । वः । स्यट् । अक्रन् । सुविताय । दावन । अच । दिवे ।

प्र । पृथिव्यै । ऋतं । भरे ।

उचंति । अश्वान् । तरुषंते । आ । रजः । अनु । स्व ।

भानु । अथयंते । अर्णवैः ॥ १

हे मरुतो वो युष्मभ्यं सुविताय सुष्ठु प्राप्त्रव्याय दावने हविःप्रदानाय स्यट्
स्युष्टा होता प्र प्रकर्षणाक्रन् । क्रंदति । स्तौति । वो युष्मान् वा सुष्ठु प्राप्त्रव्याय
दानायाक्रन् ॥ क्रंदतेः शब्दकर्मणो लङर्थे लुङि तिपि रूपं ॥ हे होतृदिये द्योत-
मानाय द्यादेवाय प्राचं । प्रकर्षेण स्तुति हे आत्मन् । तथा पृथिव्याय ऋतं स्तौतं
भरे । संपादयामि । द्यावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादक्ष निपातभाजौ भवतः ।
किंच ते मरुतोऽश्वान् व्यापकालुदकसंघानुचंते । सिंचंति । रज आ चंतरिक्षमा सर्व-
तस्तर्ह्मते । तरंति । संवरंति । स्वं भानुं स्रक्वीयं तेजोऽर्णवैर्मेघैः सङ्गानुअथयंते ।
अनुक्षेपयंति । अनुकूलं प्रापयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमादेशां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा क्षरति व्यथिर्यती ।

दूरेदृशो ये चितयंत एमभिरंतमंहे विदथे येतिरे नरः ॥ २

अमात् । एषां । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न ।

पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती ।

दरेदृशः । ये । चितरंते । एमभिः । अंतः । महे ।

विदथे । येतिरे । नरः ॥ २

एषां ॥ अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः ॥ एषां मरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति ।
कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः । सा यथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिर्यथिता यती
गच्छंती । एतद्युभयं नौविशेषणं । दूरेदृशो दूरे दृश्यमाना अपि ये मरुते एमभिर्ग-
मनैश्चितयंते ज्ञायंते ते मरुतो विदथे यज्ञे महे महेते हविषे हविर्भक्षणायां-
तद्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे । यतंते । नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गवांसि॑व श्रिय॑से शृ॒ंगमु॑त्तमं सूर्यो॑ न चक्षू॒ रज॑सो विसर्ज॑ने ।

अत्या॑ इव सु॒भ्वः॑ चार॑वः स्थन॒ मर्या॑ इव श्रिय॑से चेत॑सा नरः ॥ ३

गवांसि॑ इव । श्रिय॑से । शृ॒ंग । उत्त॑मं । सूर्यः॑ । न । चक्षूः॑ ।

रज॑स । विसर्ज॑ने ।

अत्या॑ इव । सु॒भ्वः॑ । चार॑वः । स्थन॒ । मर्या॑ इव ।

श्रिय॑से । चेत॑सा । नरः ॥ ३

हे मरुतो यूयं गवां ऋगंभिवोत्तमसुत्कृष्टसुष्णीमपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति शेषः । सूर्यो न सूर्य इव । स यथा रजसस्त्रेजसो विसर्जने चक्षुर्दृशंवसाधनं गंडलं धत्ते तद्वद्वजसो वृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तेजो धारयथ । अत्या इवाश्वा इव सुभ्वः सुष्टु सर्वत्र भवंतो वेगवन्तचारवो दर्शनीयाः स्थन । भवथ । मर्या मर्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकं तद्वच्छ्रिये चेतस्य हे नरो नेतारी मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

को वो॑ महा॑न्ति महा॑तामु॒दश्र॑वत्क॒स्त्राव्या॑ मरुतः॒ को ह॒ पौ॑ या ।

यूयं॑ ह भूमिं॑ किर॒णं न रे॑जथ प्र य॒ज्ञर॑ध्वे सु॒विताय॑ दा॒वने॑ ॥ ४

कः । वः । महा॑न्ति । महा॑तां । उ॒ । अश्र॑वत् । कः ।

काव्या॑ । मरुतः॒ । कः । ह । पौ॑ या ।

यूयं॑ । ह । भूमिं॑ । किर॒णं । न । रे॑जथ । प्र । यत् । अ॒रध्वे॑ ।

सु॒विताय॑ । दा॒वने॑ ॥ ४

चतुर्थ्याष्टकः ।

३४६

हे नरुती वो युष्माकं महतां पूज्यानां को यजमानो महान्ति न वांस्यदम्भवत् ।
 उत्कृष्टं प्राप्तं यावत् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवोनां युष्माकं संबंधीनि स्तोत्राण्यु-
 दम्भवत् । कोह कश्च पौष्ट्या पौष्ट्यानि पराक्रमानुदम्भवत् । आदराय पुनर्वचनं ।
 यूसं ह यूसं खलु सूत्रिं किरणं न दिरगमिव रेजय । किरणं यथा दृष्ट्यर्थं चाकर्मण
 तद्वज्रं रेजय । यद्यथात् सुविताय सुष्टु प्राप्तव्याय । प्राप्तव्यस्येत्यर्थः । तादृशस्य
 धनस्य वस्तु दत्तस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण संपादयथ वृष्टिं । यस्मादूर्ध्व-
 मेवं कुरुष्व तच्चात्मा एवं करोतीत्यर्थः ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अश्वा इवेदंरुपासः संबंधवः सुरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

अर्षा इव सुवृधो वावृधुर्नरः सूर्यस्य चक्षुः प्र सिंशति वृष्टिभिः ॥

अश्वाः इव । इत् । अरुपासः । संबंधवः । सुराः इव ।

प्रयुधः । प्र । उत । युयुधुः ।

अर्षाः इव । सुवृधः । ववृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र ।

सिंशति । वृष्टिभिः ॥ ५ ॥

नरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगंतारोऽरुपास आरोचमाना संबंधवः । समान एक एवं
 संबंधको रूढो येषां ते तादृशाः । परस्परं बंधवः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा इव
 प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षेण युध्यते ।
 यथा इव अनुष्ठा यथा वर्धते तथा सुवृधः सुष्टु वर्धयितारी वर्धमाना वा नरी नेतारो
 ववृधुः । वर्धते । एतं महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मंडलं वो वृष्टिभिः प्र
 सिंशति । प्रकर्षेण हिंसति । आहूयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते अज्येष्ठा अर्कनिहासं उद्भिदी मध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा वृश्निमातरो दिवो मर्या आ नी अच्छा

जिगातन ॥ ६ ॥

ते । अज्येष्टः । अकनिष्ठासः । उत्सभिदः । अमध्यमासः ।

महसा । वि । वटधुः ।

सुजातासः । जनुषा । एस्त्रिमातरः । दिव । मर्याः । आ ।

नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उत्सभिद उत्सदवितारः शत्रूणाममध्यमासोऽ-
मध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा विषटधुः । विषर्धते । सुजातासः सुष्ठु
संभूता जनुषा जन्मना एस्त्रिमातरः एस्त्रेः पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः
सकाशासोऽस्थानच्छाभिमुषसा जिगातन । सर्वतः प्रशंसतः साध्वनुष्ठितमिति ।
उत्तरार्द्धः प्रत्यक्षतः । यद्वा ये सुजाता जनुषा एस्त्रिमातरश्च तान् दिव आगतान्
हे ऋत्विजो मर्या यूयमाजिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुखं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयो न ये श्रेणीः । पसुरोजसांतांदिषो वृहतः सानुनपरि ।

अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनू रचुच्युः ॥ ७

वयः । न । ये । श्रेणीः । पसुः । ओजसा । अंतां । दिवः ।

वृहतः । सानुनः । परि ।

अश्वासः । एषां । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य ।

नभनू । अचुच्युः ॥ ७

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पंक्तयः संत ओजसा बलेन दिवोऽंतरिक्ष-
स्यादित्यस्य वांतान् पर्यंतान् वृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवलघस्य परि
परितः पसुः पतन्ति एषामश्वासोऽश्वाः पर्वतस्य श्रेणस्य नभनू ॥ भनतेः शब्दकर्मणो
नभ्राडितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्युः । च्यावयन्ति । उभये देवामनुष्याश्च
यथा विदुर्जानन्ति तथा । मनुष्याणां ज्ञानं प्रसिद्धं । देवाश्च वृष्टौ सत्यामाग्रायणादौ

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५१

हविःप्रदानेन जानन्ति देवानां वृष्टिसंपूर्तिपरिज्ञानमाश्रयायदेनोक्तं । यदा वर्षस्य
तृप्तः स्यादष्टाययणेन यजतेत्युपक्रस्यापि हि देवा आहुस्तृप्तो नूनं वर्षस्याययणेन
हि यजते । आ० २, ८, । इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मिमातु द्यौरदितिर्वीतये नः सं दानुचित्रा चषसो यतन्तां ।

आचुच्युद्विष्यं काशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गृणानाः ॥ ८

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुचित्राः ।

चषसः । यतन्तां ।

आ । च्युच्युः । दिव्यं । कोशं । एते । ऋषे । रुद्रस्य ।

मरुतः । गृणानां ॥ ८

नोऽस्मदर्थं द्यौरन्तरिक्षं मिमातु । निमिमातु वृष्टिं । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः ।
कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा द्यौर्मिमात्वदितिर्वीतये मिमातु सुखं । किमर्थं ।
वीतय उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचित्रा विचित्रप्रकाशादिदाना उवसः संयतन्तां ।
हे ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः । रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते दिव्यं कोशं
मेघसुदकमाचुच्युः । आच्यावदन्ति ॥ द्विजर्मकोऽयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

इडे अग्निं स्ववसमित्यष्टव चतुर्थं सूक्तं श्यावाशुस्वार्ष । सप्रस्यष्टस्यो जगत्स्यो
षिष्टाः षट् त्रिष्टुभ । मरुद्देवताकमग्निमरुद्देवतां कं वा । इडे द्विजगत्स्यं तमाग्नेयं च
वेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या कारीर्या सामिधेनीषु याज्या । सूक्तितं
च । इडे अग्निं स्ववसं नमोभिरिति धाये । आ० २, १३, । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

इडे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसक्तो वि चयत्कृतं नः ।

रथैरिव प्र भन्दे वाजयजिः प्रदक्षिण्यन्मरुता स्तोमं चष्वां ॥ १

३५३

ऋग्वेदः ।

ईड । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । इड । प्रऽसुतः । वि

चयत् । कृतं । नः ।

रथैऽइव । प्र । भरे । वाजयत्ऽभिः । प्रऽदक्षिणित् ।

मरुतां । स्तोमं । ऋध्यां ॥ १

अहं श्यावाश्वोऽग्निं खवसं स्वायत्तरक्ष्यं नमोभिः स्तोत्रैरीडि । स्तोमि ।
 वृत्स्तोत्रं कृतविहेदानीं प्रसुतः प्रसक्तः प्रकर्षेण यत्नं प्राप्ते वा सन् नोऽस्मदर्थं
 विचयत् । विजानातु । वाजयद्भिर्जमिच्छद्भिः स्तोत्रै रथैरिव रथैर्ध्याभिमतं
 प्राप्नुवन्ति तद्वद्वं ह्यसाधनैः प्र भरे । प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं । प्रदक्षिणित्
 प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां । पध्वेयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ये तस्यः पृथतीषु श्रुतासु सुखेषु रुद्रा मरुती रथेषु ।

वनां चिदुग्रा जिहते नि वी भिया पृथिवी चिद्रेजते

पर्वतश्चित् ॥ २

आ । ये । तस्यः । पृथतीषु । श्रुतासु । सुखेषु । रुद्राः ।

मरुतः । रथेषु ।

वनां । चित् । उग्राः । जिहते । नि वः । भिया । पृथिवी ।

चित् । रेजते । पर्वतः । चित् ॥ १

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आतस्यः आतिष्ठन्ति पृथतीषु मरुतां वाङ्मनेषु श्रुतासु
 आतासु प्रसिद्धासु वा सुखेषु । खमाकाशं किद्रं । गोभनरथाच्चदारेषु रथेषु रथाना-
 तस्यः आतिष्ठन्ति । हे उग्रा उग्रं शूलं मरुतो यूयं यदा रथमाकूटाः स्य तदानीं
 वनां चित् वनाद्यपि नि जिहते न्यगच्छन्ति वो युष्माकं भिया भोत्या । पृथिवी चित्
 पृथिव्यपि रेजते । पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तराहं प्रत्यक्षकृतः ।
 पूर्वाहं य एवमकुर्वन् तेषां स्तोत्रमृध्यामिति पूर्णत्वान्वयः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५३

काटीयां गारुतस्य सप्तकपालस्य पनेतश्चिदित्येषा याज्या । सूत्रितं च । पर्वत-
श्चिन्नाहि वृद्धो विभाय दृजंति रश्मिमोक्षसा । आ० २, १३ । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

पर्वतश्चिन्नाहि वृद्धो विभाय दिवश्चिन्नानु रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीड'थ मरुत ऋष्टिमंत आप' इव सध्र'चोषवध्वे ॥ ३

पर्वतः । चित् । महि । वृद्धः । विभाय । दिवः । चित् ।

सध्र' । रेजत । स्वने । वः ।

यत् । क्रीड'थ । मरुतः । ऋष्टिमंतः । आप' इव ।

सध्र'चः । चवध्वे ॥ ३

हे मरुतो वो युष्माकं स्वने भयंकरणध्वे सति पर्वतश्चित् पसंतोऽपि महि
महान्वृषः सज्जपि विभाय । विनेति । दिवश्चित् अंतरिक्षस्यापि साह सञ्चिह्नतः
प्रदेशो रेजत । कंपते । यद्यदा क्रीडथ हे मरुतो यूयमृष्टिमंत आयुधवंतः संतस्तदाप
इषोदकानीव सध्रं च । महान्वृषा धवध्वे । धावध्वे । गच्छथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वरा इवेदेवतासो हिरण्यैरभि स्वधामिस्तन्वः पिपिशे ।

अश्वे अथींसस्तवसो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूषु ॥ ४

वराः इव । इत् । रैवतासः । हिरण्यैः । अभि । स्वधामिः ।

तन्वः । पिपिशे ।

अश्वे । अथींसः । तवसः । रथेषु । सत्रा । महांसि ।

चक्रिरे । तनूषु ॥ ४

वरा इव विवाहयोग्या धुवान इव । ते यथा रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्य-
मयैराभरणविशेषैः स्वधामिस्तन्वैश्च तन्वः स्त्रीयानि शरीराण्यभिपिपिशे संबोज्ज-

२५४

ऋग्वेदः ।

अंति अलंकुर्वति तद्देते मरुतोऽपि ॥ रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्यस्तानीये-
विद्युराखैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्नीयानि शरीराणि पिपिञ्चे । अग्निं शोभायै
अेषांसः अष्टासुतवतो बलवंतो मरुतो रथेषु सत्वा सत्यं सह वा तनूषु महांसि
चक्रिरे । कृतवंतः । सर्वाभरणैरुदकैश्चोपेता रथानधिष्ठाय शरीरेषु तेजोऽस्वधार-
चित्यथः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वटधुः सौभगाय ।

यवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदुष्ठा एभिः सुदिना मरुद्भ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । वटधुः ।

सौभगाय ।

यवा । पिता । सुऽअपाः । रुद्रः । एषां । सुऽदुष्ठा । एभिः ।

सुऽदिना । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासैऽकनिष्ठासः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सहैवात्मजाः समानवला
एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभूताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय संवष्टुः । वर्धते ।
युवा नित्यमरुणः स्वपाः शोभनकर्मेषां मरुतां रुद्रः पिता सुदुष्ठा सुष्ट दीग्धी एभि-
र्गोदेवता मातृभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि अकुर्वतामिति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि छ ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वः स्यान्ने वित्ताद्विषो यद्यजाम ॥ ३

यत् । उत्तमे । मरुतः । मध्यमे । वा । यत् । वा । अवमे ।

सुऽभगासः । दिवि । स्य ।

अतः । नः । रुद्राः । उत । वा । नु । अस्य । अग्ने ।

वित्तात् । विषः । यत् । यजाम ॥ ३

चतुर्थःऽष्टकः ।

२५५

हे मरुतो युयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमे चरमे वा दिवि द्युलोके मथमे वा दिवि
वहावमे दिवि हे सुभगासः स्थ भवथ । तयो वा इमे त्रिवृतो लोकात्यस्तो दिवः
पृथिवीरित्यादिश्रुतेर्द्युलोकस्य त्रैविध्यं । अतोऽन्मात् स्थागवयाचोऽअदर्थं हे रुद्रा
आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा तु अद्य तद्यजाम यजवि प्रक्षिपासः हे अग्ने
त्वमस्य हविष एतद्विविधित्तात् विद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधिष्ठाभिः ।
ते मंदसाना धनयो रिशादसो वामं धत्त यजमानाय सुव्यते ॥ ७

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्ववेदसः । दिवः । वहध्वे ।

उत्तरात् । अधि । ऋभिः ।

ते मंदसानाः । धनयः । रिशादस । वामं । धत्त ।

यजमानाय । सुव्यते ॥ ७

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्ययमग्निश्च दिवो
लोकादुत्तरादुत्कृष्टतरादधि उपरि ऋभिः सातुभिरुपरिप्रदेशे वहध्वे उहध्वे ।
त्र निषवथेत्यर्थः । यद्वा ऋशब्देन तत्सदृशा अश्वा उच्यंते । तैर्वीहध्वे । ते युयं
मंदसाना मोदमाना अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धनयः यत्तूणां कंपधितारो रिशाद-
सोऽस्मद्विंसकानामन्तारः संतो वामं धननीयं धनं धत्त । दत्त यजमानाय सुव्यतेऽभि-
षवं कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टम्याग्निमारुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्द्विकभिः ।
आ० ५, २० । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्द्विकभिः सोमं पिब मंदसानो
गणाश्रिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैशानर प्रदिवा केतुना सजूः ॥ ८

२५६

ऋग्वेदः ।

अग्ने । मरुत्सभिः । शुभयत्सभिः । ऋक्सभिः । सोमं । पिव ।

मंदसानः । गणश्रिंभिः ॥

पावकेभिः । विश्वं इन्वेभिः । आयुसभिः । वैश्वानर ।

प्रदिवा । केतुना । संजुः ॥ ८

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सन् सोमं पिव । कीदृशैर्मरुद्भिः । शुभयद्भिः शोभमानैरन्यान् शोभयद्भिर्ना ऋक्सभिः स्तुत्यैर्गणश्रिभिर्गणभाषमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं वृद्ध्या प्रीणयद्भिरायुभिरायुसद्भिः । हे वैश्वानर विश्वानर-विश्वानरहिदाग्नो प्रदिवा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन संजुः सहितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचविंशो वर्मः ॥

को षा नर इत्येकोनविंशत्युचं पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । को षैकोना गायत्रं श्यावाश्वोऽथ वैददन्वी तरंतपुरुमीड्ङ्ङो दात्वां रथवीतिं मरुतश्च दानतुष्टः प्रशशंस वृद्धा च तरंतमहिषीं शशीयसीं पंचस्यनुष्टप् नवमी सतवृद्धतोयि । श्यावाश्व ऋषिः । पंचस्यनुष्टप् नवमी सतीवृद्धती शिष्टा गायत्र्यः । आद्याश्चतस्रो मरुदेव-ताकाः । सनत्केत्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मे रपदित्यस्या वैददन्विः पुरुमीड्ङ्ङो देवता । यो मे धेतुनामित्यस्या वैददन्वि-स्तरंतो राजा देवता । य इ वृंहंत एत्याद्याः षण्मासूत्यः । एतं न इत्यस्य त्वस्य दलभ्यो रथक्षीतिर्नाम राजा देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अत्राश्वर्थं पुरावृत्तमाहुरागमपारगाः । अर्चनानाः पुरावेयो दात्वाभ्येन रथवी-तिना ॥ आर्त्विज्याय वृतो यज्ञे वितते, होत्र आस्थितः । रथवीतिस्तुतां कन्यां ददर्श पितरंतिके ॥ यथाचे रुक्माराय श्यावाश्वाय च तां सुतां । स प्रदानमना भार्या-मवच्छत्किं प्रयच्छसि ॥ इति वृष्टा पुनः प्राह कथमस्मै प्रदास्यसि । इतः पूर्वं सुता दत्ता नासीदन्वष्ये, कश्चित् ॥ तत्तथैवेति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं । श्यावाश्वः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्त्रेपे सुदारुणं । ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् द्विजः ॥ तरंतमहिषीं साध्वीं विभिच्छेसौ शशीयसी । सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवान्द्विषः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भार्यां प्रत्याहैनं प्रपूजय । सानुज्ञाता गवां युषं प्रादादाभरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै

प्रादाद्धनमपेक्षितं । दत्ता च पुरुमीड् हस्य स्नातुजलांतिकं प्रति ॥ प्रेरयासास
तस्मिं सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथेति पक्षो वचनं निश्चयं तद्भाष्यं दशित-
सर्वमार्गः । गच्छन् शनैरहपथे मरुद्गणान् समानरूपान् अदिदृच्छयागतान् ॥
त्रिलोक्य विप्रः सभयः प्रणम्य क्षतांजलिः कंटकितांगसंघः । तृष्टाव हृष्टान्मरुतौ
विशिष्टैरधैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः ॥ संप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणेभ्यो
सदितात्मवद्भ्यः ॥ तदाभवद्विषिः स्मृताद्रष्टा श्यावाश्वनामकः । पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा
भूयो लब्ध्वा गवां शतं ॥ दत्त्वाग्रे जंतव्ये राक्षसां चोदितः स्वसुतां ददौ । पुरु-
मीड् हस्तरंतश्च तद्भाष्यां च शशोयसी ॥ दात्वाग्रे यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरुतां
गणाः । ते तस्मैयद्दुस्तुष्टास्तत्के धेयत्वं वर्यते ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

के हा नरः अष्टतमा य एकैक आयय ।

परमस्थाः परावतः ॥ १

के । स्थ । नरः । अष्टतमाः । ये । एकैः एकः ॥ आऽयय ।

परमस्था । परावतः ॥ १

हे नरो नेतारो मरुतः अष्टतमा अत्यंतं अष्टा यूयं केष्ट । के स्थ । के भवथ ।
एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य ब्रवीति । वे यूयमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ ।
कस्मादित्युच्यते । परमस्थाः परावतौऽत्यंतदूरदेशात् । अंतरिक्षादित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

क' वोऽश्वः का' भीश्वः कथं शिक कथा यय ।

ष्टष्टे सदी नसोर्यसः ॥ २

क' । वः । अश्वः । क' । अभीश्वः । कथं । शिक ।

कथा । यय ।

ष्टष्टे । सदी । नसोः । यमः ॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्वाः क कुत्वाः । क चाभीशवो बंधनरज्जवः । कथं च शेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता भवथ । कथा कथं यय । याताः स्म । पृष्ठेऽश्वानां पृष्ठदेशे सदः । सोदति तिष्ठत्यत्रेति सदः पथांश्च । तत्र दृश्यते । तथा नसोर्नासिकयोर्वो निधमिता पलायनप्रतिबंधकारी पथोर्नासिकयोर्दृश्यते । तस्मादश्वादिर्लिंगैः कुत्वापि त्वरितगमना इव प्रतिभाति के ययमिति देवत्वमनपघायांश्च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जघने चोदं एषां वि सकथानि नरो यमुः ।

पुत्रकथे न जनयः ॥ ३

जघने । चोदः । एषां । वि । सकथानि । नरः । यमुः ।

पुत्रकथे । न । जनयः ॥ ३

एषामश्वानां जघने हंतव्यप्रदेशे चोदः प्रेरिका कथा अरायकाष्टविशेषो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडयन्वर्तत इत्यर्थः । सकथान्यरूपप्रदेशाच्चरो नेतारो मरुतो विविच्य वसुः । नियच्छंति । आशुधावनेन विवृता भवन्तीत्यर्थः । विवृतौ दृष्टांतः । पुत्रकथे पुत्रकण उत्पादने जनयोऽपत्योत्पादयित्वो योषित इव । ता यथा पुत्रोत्पादनकाले संगमसमय जरु विवृतौ कुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

परा वीरास एतन मर्यासो भद्रजानयः ।

अग्नितपो यथासंथ ॥ ४

परा । वीरासः । एतन । मर्यासः । भद्रजानयः ।

अग्नितपः । यथा । असंथ ॥ ३

कथाताडनादिलिंगेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते । हे वीरासो वीरा अग्नितपामीरयितारो हे मर्यासो मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः सुयो जानिषन्म येषां ते तयोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अग्नितपोऽग्निना तप्तास्ताप्तादयो यथा दीप्तास्तद्वत् प्रदीप्ता असबा भवथ । अथवाग्नितप्ता दग्धदेहा यथा पलायन्ते तथा भवथेति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५६

॥ अथ पंचमी ॥

सनत्साश्वं पशुमुत गव्यं शतावयं ।

श्यावाश्वस्तुताय या दोर्वीरायोपवृत्तं ॥ ५

सनत् । सा । अश्वं । पशुं । उत । गव्यं । शतऽवयवं ।

श्यावाश्वस्तुताय । या । दोः । वीरायं । उपऽवृत्तं ॥ ५

सा तरंतसहिषो महुं सनत् । प्रादात् । विं अश्वमश्वात्मकं तस्मिन्हात्मकं वा पशुं । आतायेकवचनं । अनापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमनेकैरविभक्तं सनदिति । सेत्युक्तं केत्याह । या श्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेन मया स्तुताय वीराय तरंताय दोः स्वकोयं सुजसुपवर्णं हत् उपोदयच्छदान्गनाय सा सनदिति । यतो भर्तृप्रेमासदा तस्मादेव बहुधनं दातुं शक्तेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षड्विंशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी ।

अदेवत्वादराधसः ॥ ६

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी ।

अदेवत्वात् । अराधसः ॥ ६

अतापि च त्वैका शशीयसी । शशीयसीत्येतन्नाहिव्या नाम । सैव स्त्री । यद्वा उत्पत्यमेवकारार्थे । स्त्रीषु सैव प्रशस्येत्यर्थः । त्वसमसि मनेमेत्यनुज्ञानीति वचनात् स्वेति निघातः ॥ सैव पुंसः पुरषादस्यसी वसीयसी भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवत्वात् । देवा न येन त्वायंते स्तुत्यादिना सोऽदेवतः । तस्मादराधसः । राधो धनं । दानाहंधनरहितत्वात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

२१०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ सप्तमी ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृप्तं वि कामिनं ।

देवता कृणुते मनः ॥ ७

वि । या । जानाति । जसुरिं । वि । तृप्तं । वि । कामिनं ।

देवता । कृणुते । मनः ॥ ७

या शशीयसो जसुरिं व्यधितं ॥ जसिस्ताडनकर्णोपक्षेपणकर्म वा ॥ तं विजानाति । तथा तृप्तं विजानाति कामिनं धनाद्यभिलाषवंतं विजानाति । अलुकंपयाभिमतं दत्तवतोत्ययः । देवता देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रोत्थं प्रदानवृद्धिं करोति या सेव स्वीति पूर्ववत् संबन्धः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ इति ब्रुवे पणिः ।

स वैरदेय इत्समः ॥ ८

उत । घा । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः ।

सः । वैरदेये । सत् । समः ॥ ८

उत घापि च । वेति पूरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यङ्स्थेति निरुक्तं । नेमोऽङ्गः । जायापत्योर्मिलितैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अङ्गं शरीरस्य भार्येत्यादि स्मृतः । शशीयस्या अङ्गभूतस्तरन्तः पुमानस्तुत इति ब्रूवे । बह्वधा स्तुतोऽपि गुणस्यातिबाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रूवे पणिः स्तोताह । स च तरन्तो वैरदेये । वीरा धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तैर्दातव्यं धनं देयं । तस्मिन्नेवने ममः सर्वेभ्यो दातव्यर्थः । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत मेरपद्युवतिर्ममदुषो प्रति श्यावाय वर्तनि ।

वि रोहिता पुरुमीड्वाय येमवुर्विप्राय दीर्घयशसे ॥ ९

चतुर्थोऽङ्कः ।

२६१

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममन्दुषी । ति । प्रश्यावाय ।
वर्तनि ।

वि । रोहिता । पुरुमीड्हाय । येमतुः । विभ्राय ।

द्रीघंयशसे ॥ ८

उतापि च श्यावाय श्यावाश्याय मे महुमरपत् । अरपत् स्रष्टमाचष्ट । किं
वर्तनि मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयोवना प्रतिममन्दुषी प्रलिसोदमाना ॥
कस्यै । द्रीघंयशसे प्रभूतज्ञाय प्रभूतकीर्त्तये वा पुरुमीड्हायैतन्नामकाय प्रभूतगृहाय ॥
क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्यान्नित्यः । पा० २, ३, १४ । इति चतुर्थी ॥ पुरु-
मीड्हां प्राप्तमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावश्चौ शशीयस्या दत्तौ वियेमतुः ।
धृतवन्तावित्यर्थः । याश्चाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीड्हागृहस्य मार्गं प्रदर्शयन्ती
पुरतो गता सैव पुंसा भवति वक्षसीति पूर्वत संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो म धेनुतां शतं वेददक्षिर्पथा ददत् ।

तरंत इव मंहना ॥ १०

यः । मे । धेनुतां । शतं । वेदत् । दक्षिः । यथा । ददत् ।

तरंतः । इव । मंहना ॥ १०

इयं पुरुमीड्हास्तुतिः । वेददक्षिः पुरुमीड्हातोऽपि यो मे मह्यं धेनुतां शतं यथा
येन प्रकारेण ददत् दत्तवान् । तथा मंहना मंहनीयानि धनान्यपि ददत् तरंत इव ।
स यथा धेनुशतं बहुविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वेददक्षि पुरुमीड्हातोऽपि ददत् तं स्तुक्
इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

२१२

ऋग्वेदः ।

॥ अथैकादशी ॥

य इँ व॒ह॑न्त आशुभिः पिब॑न्तो म॒दिरं॑ मधु॑ ।

अत्र अ॒वांसि॑ दधिरे ॥ ११

ये । इँ । व॒ह॑न्ते । आ॒शुभिः॑ । पिब॑न्तः । म॒दिरं॑ । मधु॑ ।

अत्र॑ । अ॒वांसि॑ । दधिरे ॥ १२

इदानीं मरुत एवैव इति निश्चित्य जनप्रसिद्धैर्माहास्त्रैः स्तौति । ये मरुत रेमिदानीमाशुभिः शीघ्रगानिभिरश्वैर्वहन्ते उह्यन्ते । किं कुर्वन्तः । मदिरं मदकरं मधु सोमरसं पिबन्तः । पाथेयत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । [ते मरुतोऽत्राग्निन्देष्टे श्रवांश्च स्तुतिजनितानि यवांसि दधिरे । धारयन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येषां अ॒त्रि॒याधि॑ रोद॑सी विभ्राज॑न्ते रथेष्व॑ ।

दिवि रुक्म इ॒वोप॑रि ॥ १२

येषां । अ॒त्रि॒या । अ॒धि॒ । रोद॑सी इति॑ । वि॒भ्राज॑न्ते । रथेषु॑ ।

आ ।

दिवि॑ । रुक्मः॑ इ॒व । उप॑रि ॥ १२

येषां मरुतां अत्रिया कात्या रोदसी द्यावापृथिव्याऽधि । अधिष्ठिते अवत इति शेषः । यस्मादेते मरुतो रथेषु विभ्राजन्ते विशेषेण दीप्यन्ते । आ इति चार्थः । तत्र दृष्टान्तः । उपर्युपरिभूते दिवि द्युलोक रुक्मो रोचमान आदित्य इव । यद्वोपरि रथस्योपरीति वा बोध्यम् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युवा स मा॒त॑न्तो ग॒णस्त्रे॒षर॑थो अ॒नेद्यः॑ ॥

शुभ॑यावाप्र॑न्तिष्कृतः ॥ १३

चतुर्थोऽष्टकः ।

२६३

सुवा । स । मातः । नष्टः । त्वेषरघः । अनेद्यः ।

शुभंयावा । अप्रतिस्कृतः ॥ १३

स मातुतो गणो युवा सयंत्व मिश्रयिता गित्यतरुणो वा त्वेषरघो दीप्तरघोऽने-
द्योऽनिद्यः शुभंयावा शोभनं गंताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा । एवं महा-
बुभावो गणो दोष्यत इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

को वेद नूनमेषां यत्रा मदंति धूतयः ।

ऋतजाता अरेपसः ॥ १४

कः । वेद । नूनं । एषां । यत्र । मदंति । धूतयः ।

ऋतजाताः । अरेपसः ॥ १४

एषां मरुतां स्थानं को वेद । को जनाति । यत्र स्थाने धूतयः शत्रूणां कंपका
मदंति हृष्यंति ऋतजाता जलार्थमुत्पन्ना यत्रे प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ययं मर्त विपन्ववः प्रणेतार इत्या धिया ।

ओतारो यामहतिषु ॥ १५

यूयं । मर्त । विपन्ववः । प्रणेतारः । इत्या । धिया ।

ओतारः । यामहतिषु ॥ १५

हे विपन्ववः स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्त मरणस्य भावं यजमानमित्यानया
धियेदानीं कसप्रकारयानुग्रहबुद्ध्या ईदृशेन स्तुति कर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः
प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमर्तं स्वर्गादिकं । यामहतिषु । यामो गमनं । तदर्थं हृतयो
यस्मिन्निति यामहृतयो यज्ञाः । तेषु ओतार । आह्वनानां ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वरगः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुचंद्रा रिशादसः ।

आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुचंद्राः । रिशादसः ।

आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६

हे रिशादसो हिंसकानां शत्रूणामन्तारो हे यज्ञियासो यज्ञाहं पुरुचंद्रा प्रभूता-
ह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या सृष्टीया-
न्याववृत्तन । आवर्तमथेत्यर्थः । मरुतां दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वाच्च प्रार्थनोचिता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

एतं मे स्तोममूर्ख्ये दार्भ्याय परां वह ।

गिरी देवि रथीरिव ॥ १७

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्ख्यं । दार्भ्याय । परां । वह ।

गिरिः । देवि । रथीः । इव ॥ १७

संपन्नकृषिभावस्य श्यावान्श्रुत्यार्कनाननसः । रथवीतिसुतायाश्च विवाहं शौ-
नकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयातेषु श्यावान्श्रुः सुमहायशः । प्रादुर्भूतार्ष-
भात्मानं ज्ञात्वा त्रिकुलनंदनः ॥ रथवीतेदुहितरमगच्छन्मनसा तदा । स सत्यम्-
पिमात्मानं प्रवक्ष्यन्प्रथीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याख्यां दौत्ये रात्रिं न्यवेदयत् ।
कृषेर्नियोगमाज्ञाय देव्या रात्वा प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यकां दातुमुपेयायार्चनानसं ।
पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रह्वः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दार्भ्यं इति नाम
शशंस सः । मया संयोगमिच्छंतं त्वां प्रत्यावक्षि यत्परा ॥ तद्वत्तमस्य नमस्तेऽस्तु मे वा
स्य भगवन् क्रुधीः ॥ कृषे पुनः स्वयमृषिः पितासि भगवानृषेः । हंत प्रतिगृहा-
येमां सुवामित्यैनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्वशतं स राजा खलंकृतां चापि सुतां
स्रुपांश्च । विवाहकालेऽपि ददौ नरेंद्र शंतं हयानां दुहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं
वसु च प्रभूतं तप्तं तपोऽतिष्ठ वनं जगामेति ॥ हे ऊर्ख्यं रात्रि देवि । ऊर्ख्यंति

चतुर्थोऽष्टकः ।

२६५

रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोमं मरुद्भ्याः कृतं स्तोत्रमहं संवदन् भूत्वा मरुतः
स्तुतवानित्येवं दास्याय श्यावान्वाय परा पराङ्मुखी दाव्याभिमुखी सती षड् ।
प्रापयेत्यर्थः । तदेवादराद्यमुच्यते । हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीमंरुद्भिषयाः परावह
रथोरिव । रथो यथा रथेऽभिप्रेतं षड् स्थापयित्वाभिमनं देशं प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथाष्टादमी ॥

सुत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ ।

न कामो अप वेति मे ॥ १८

सुत । मे । वोचतात् । इति । सुतः सोमे । रथवीतौ ।

न । कामः । अपः । वेति । मे ॥ १८

हे ऊर्ध्वं उतापि च मे मां वोचतात् । ब्रूहि । किमित्युच्यते । इतीत्यं । कथ-
मिति । सुतसं मे कृतसोमयागे रथवीतौ रात्रि मे कामस्तत्पुत्रीष्वयो नापवेति ।
नापगच्छति न विरमत इतीत्यं वोचतात् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एष चेति रथवितिर्मघवा गोमतीरनु ।

पर्वतेष्वपश्चितः ॥ १९

एषः । चेति । रथवीतिः । मघवा । गोमतीः । अनु ।

पर्वतेषु । अपश्चितः ॥ १९

कन्यां हत्वा कृतार्थं तं श्यावाञ्चोऽथ वनं गतं । रथवीतिं तपस्यंतं संप्रे च्याप्येण
चक्षुषा । रथे हि भवतः पृष्ठ एष चेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान्
गोमतीरनुदकवतीनंदोरनु चनुस्तु नदीनां तीरे चेति निःसृति पर्वतेषु हि भवतु-
पर्वतप्रांतेष्वपश्चित आश्रितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनविंशी वर्गः ॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं षष्ठं सूक्तमात्रे यस्य श्रुतविद आर्षं त्वैष्टं भं मैत्रावरुणं ।
तथा चानुक्रम्यते । ऋतेन नव श्रुतविन्दैश्चावरुणं वै तदिति । वै तदित्युभयोः
प्रयोगात्तद्वादिपरिभाषयैतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रावरुणदेवतानि ॥ विनि-
योगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्नं विमुचंत्यश्नान् ।

दश शता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥ १

ऋतेन । ऋतं । अपिहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्नं ।

विमुचंति । अश्नान् ।

दश । शता ॥ सह । तस्युः । तत् । एकं । देवानां । श्रेष्ठं ।

वपुषां । अपश्यं ॥ १

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं गंडलऋतेनोदकोनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतमपश्य-
मिति संबंधः । यत्नं वां युवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः । सूर्यगंडले मित्रावरुणयोः
स्थितिश्चित्रं देवानामुदगादनीकं चतुर्भित्तस्य वरूणाग्नेः । ऋग्वे० १. ११५. १. ।
उद्गां चतुर्भित्तस्य सुप्रतीकं देवयोः । ऋग्वे० ७. ६१. १. । इति चतुर्भित्तस्य वरूणस्य ।
ऋग्वे० ७. ६३. १. । इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्नं यस्मिन्गंडले स्थितानश्नान् विमुचंति
विमोचयंति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निरूढामित्यर्थः । अथवा शीघ्रभावनाय सुत्या
प्रेरयंति । यस्मिन् गंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्युः तिष्ठंति
तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामन्या दीनां श्रेष्ठं प्रपश्यं ॥ अत्रार्थलक्षणा
अथवा व्यधिकरणवष्टी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । गंडलं हि सूर्यस्य
वपुःस्थानीयं । तन्गंडलमपश्यं । अथवा वां युवयोर्बन्धे सूर्यस्य गंडलमपश्यमिति
आश्लेषं मैत्रं वा अहुरिति श्रुतेर्मित्रस्यैव सूर्यमत्वादित्यादित्यागयेन ॥

चतुर्थाऽष्टकः ।

२६७

॥ अथ द्वितीया ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा म॒हि॒त्वमौ॒र्मा तस्य॒घो॒रह॒भिर्दु॒दु॒ह्ने ।

वि॒श्वः॑ पि॒न्यथः॑ स्व॒स॒र॒स्य धे॒ना अनु॑ वा॒मेकः॑ प॒वि॒रा व॒वर्त॑ ॥ २

तत् । सु । वां । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । म॒हि॒त्वं । ई॒र्मा । त॒स्य॒घोः॑ ।

अ॒हं॑भिः । दु॒दु॒ह्ने ।

वि॒श्वः॑ । पि॒न्यथः॑ । स्व॒स॒र॒स्य । धे॒नाः । अनु॑ । वां । ए॒कः॑ ।

प॒विः॑ । आ । व॒वर्त॑ ॥ २

हे मित्रावरुणा वां युवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईर्मा सततगता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्वपुःसं-
बंधिभिरस्त्वपोः स्यावरधूता अपो दुदुह्ने । दुग्धे । किं स्वसरस्य स्वयं सर्तुरा-
दित्यस्य विश्वः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयद्बोर्द्युतोः पिन्यथः । वर्धयथः । वां
युवयोरेकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेभिः पवी रथनेनिर्भवतीति यास्त-
वचनात् । तथाप्यत्र लक्षितलक्षणया रथे वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् ।
युवयोरेको रथोऽन्वावर्त । अनुक्रमेण परिश्रमते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒धार्॒य॒तं॑ पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ मि॒त्रा॒रा॒जा॒ना व॒रु॒णा म॒हो॒भिः॑ ।

व॒र्ध॒य॒त॒मोष॑धीः पि॒न्य॒तं॑ गा॒ अव॑ वृष्टिं सृ॒ज॒तं॑ जी॒र॒दा॒नू ॥ ३

अ॒धार्॒य॒तं॑ । पृथि॒वी । उ॒त । द्यां॑ । मि॒त्रा॒रा॒जा॒ना । व॒रु॒णा ।

म॒हो॒भिः॑ ।

व॒र्ध॒य॒तं॑ । ओष॑धीः । पि॒न्य॒तं॑ । गाः । अव॑ । वृष्टिं । सृ॒ज॒तं॑ ।

जी॒र॒दा॒नू इति॑ जी॒र॒दा॒नू ॥ ३

हे मित्रराजाना । मित्रसूताः स्तोतारो राजानः स्वाग्नि ईश्वरा भवन्ति ययो
 सकाशात्तो मित्रराजानो । हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचनं । अत्र पादा-
 दिवादाद्यं पदं न निहन्त्यते । वरुणेत्येतस्य त्वार्कितं पूर्वसप्तविद्यमानवदिति
 पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनात्रैव पादादिवादनघातत्वं युक्तं । नैवं भवति । त्वार्किते
 समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यार्कितसमानाधिकरणत्वादस्य च
 सामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादिवाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥
 हे देवो महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यं पृथिवीसुतापि च व्यासधारयतं । हे देवो
 युवामोषधीर्बध्दयतं वृष्टिमेरयेन । गाः पितृवतं । गवाश्वादीन्बध्दयतं । तदर्थं वृष्टिमन्-
 वृजतं । अवाङ्मुखं मेरयतं हे जीरदानू क्षिप्रदानौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वामश्वांसः सुयुजो वचंतु यतरश्मय उप रंत्वर्वाक् ।

वृत्तस्य निर्णिगन्तु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरन्ति ॥ ३

आ । वां । अश्वांसः । सुयुजः । वचंतु । यतरश्मयः ।

उप । रंतु । अर्वाक् ।

वृत्तस्य । निः । निक् । अन्तु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः ।

प्रदिवि । क्षरन्ति ॥ ४

हे मित्रावरुणी वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आवचंतु ।
 यतरश्मयः सारथिनियतचक्रास्तेर्वागुपयंतं वृत्तस्योदकस्य निर्णिगन्तुं वामनुवर्तते ।
 अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामैतत् । पुराणाः सिंधव उपक्षरन्ति । उप-
 राच्छन्ति युवयोरनुगच्छात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनु श्रुताममतिं वधेदुर्वीं बर्हिरेव यक्षुषा रक्षमाणा ।

वमंस्तंता वृत्तद्वजाधि गते मित्रासाथे वरुणेडास्वतः । ५

अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धेत् । उर्वीं । बर्हिः । इव ।

यजुषा । रक्षमाणा ॥

नमस्तंता । धृतदक्षा । अवि । गर्ते । मित्र । आसाये इति ।

वरुणा । इडांसु । अंतरिति ॥ ५

श्रुतां विश्रुतामगतिं । रूपनामैतत् । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनुवर्धेदनुवर्ध-
यंतो । बर्हिर्धजाः । स इव स यथा यजुषा संक्षेपेण रक्ष्यते तद्वदुर्वीं रक्षमानं पालयन्ती ।
नमस्तंताक्षयंतो हे धृतदक्षाक्षयन्ती हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवांसु-
क्षयन्ती संताविडांसु यागभूमिष्वंतर्मध्ये गर्तेऽपि रथ आसाये । उपविश्यः ।
रथऽपि गर्ते उच्यते । नि० ३, ५ । इति यास्कः । आ रोच्यो वरुण मित्र गर्ते ॥
बृह० ६, ६२, ८ । इति ॥

॥ इति चतुर्थं सूक्तं तृतीये त्रिंशो वरुणः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परसा यं त्रासाये वरुणेडांसंतः ।

राजांना क्षत्रमहणीयमाना सहस्रस्थूणां विभयः सह द्वौ ॥ ६

अक्रविहस्ता । सुकृते । परः परा । यं । त्रासाये इति ।

वरुणा ॥ इडांसु ॥ अंतरिति ॥

राजांना । क्षत्रं । महणीयमाना । सहस्रस्थूणां । विभयः ।

सह । द्वौ ॥ ६

अक्रविहस्ता अक्रपणहस्तौ । दानमूरावित्यर्थः । कस्यै । सुकृते शोभनस्तुतिकर्त-
परसा परस्तात्पारौ रक्षितारौ हे वरुण मित्रवरुणौ युवांसु यं यजमानमिडांसु
यागभूमिष्वंतर्मध्ये त्रासाये रक्षयः तस्यै सुकृतेऽक्रविहस्ता परसा च भयं इति

संबंधः । किंच युवां राजाना राजमानावहृणीयमानाक्रुधंतौ द्वौ परस्परं सह
साहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणमनेकावष्टंभकक्षंभोपेतं सौधादिरूपं गृहं च
विष्टयः । धारयथः सुकृते यजमानाय । अथवा क्षत्रं बलमपरिमिताभिः स्थूणाभि
रुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्यः श्वजनीव ।

भद्रे क्षेत्रे निमिता तिल्वले वा सनेम मध्वो अधिगर्त्यस्य ॥ ७

हिरण्यनिर्णिक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते ।

दिवि । श्वजनीव ।

भद्रे । क्षेत्रे । निमिता । तिल्वले । वा । सनेम । मध्वः ।

अधिगर्त्यस्य ॥ ७

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः । निर्णिगिति रूपनाम । अस्य रथस्य
स्थूणा कोलकाद्वोऽयः । हिरण्यनामैतत् । अयोविकारा इत्यर्थः । अथोमया वा ।
तादृशो रथो दिव्यंतरिक्षे विभ्राजते । किमिव । अश्वजनीव । अश्वो व्यापनशीला
मेघाः । तानजति गच्छतीत्यश्वजनी विद्युत् । सेव दिवि भ्राजते किंच भद्रे कल्याणे
सुत्ये वा क्षेत्रे देवयजने तिल्वले वा ॥ तिल स्नेहने ॥ तिलु स्निग्धा इला भूमिर्यस्य
तत् क्षेत्रं तिल्वलं देवयजनं । एतसोमादिना स्निग्धे भद्रे च क्षेत्रे निमिता स्थूणा
यूपयष्टिरवस्थितः । मध्वो मधुपूर्णं गर्तं गत्यर्तं रथं सनेम । संभजेम ॥ कर्मणि
पञ्च्यो । अधीति पूरणः ॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु सोमरसं सनेम ।
स्थापयेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हिरण्यरूपमुपसो व्यंष्टावयः स्थूणा मुदिता सूर्यस्य ।

आ रौहथो वरुण मित्र गर्तमतश्च जाये अदितिं हितिं च ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

२७१

हिरण्यरूपं । उषसः । विचष्टौ । अयःस्थूणं । उत्सृता ।

सूर्यस्य ।

आ । रोचयः । वरुण । मित्र । गतं । अतः । चक्षाधे इति ।

अदितिं । दितिं । च ॥ ८

उषसो व्यष्टौ । प्रातःकाण इत्यर्थः । सूर्यश्चोदितोदिताबुदये । स एव कालः प्रकाशतरेणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयःस्थूणमयोमयशंकुं गतं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गतमारोचय यत्नं प्राप्तुं । अतोऽस्माद्धेतोरदितिमखंडनीयां भूमिं दितिं खडितं प्रजादिकां च चक्षाधे । पश्यथः ॥

दाक्षायणवत्ते यद्विष्टमिति नवमी द्वितीयस्याममवस्थायां मैत्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्विष्टं नातिविधे सुदानू । आ० २, १४ । इति ॥ मैत्रावरुणे पशौ हविष एषैव याज्या । सूत्रितं च । यद्विष्टं नातिविधे सुदानू हिरण्यगर्भः समर्पताम् । आ० ३, ८ । इति ॥ तस्याठस्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यद्विष्टं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९

यत् । वद्विष्टं । न । अतिविधे । सुदानू इति सुदानू ।

अच्छिद्रं । शर्म । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः ।

स्याम ॥ ९

हे सुदानू योभनदानौ हे भुवनस्य गोपा युवां वद्विष्टं बह्वतमं यदच्छिद्रमन-
वच्छिद्रं शर्म सुखं यद्विष्टं वा नातिविधेऽतिविधे पश्यथ शर्मति शर्मविशेषणं ॥

२७२

ऋग्वेदः ।

व्यथ ताडन इत्यस्मादत्युपपदे कृत्याय केन संसारणं च ॥ तादृशं शर्म धारयथः
तेन शर्मणा जोऽस्मानविष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिधासंतो धनानि संभक्तू-
मिच्छंतो ययं जिगीशांसः शत्रूणां धनानि जेतुमिच्छंतः स्वाम । भवेस ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकत्रिंशो वगः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांचतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीबीरबुक्कभूपालसाम्राज्यपुरंधरेण
सायणामात्येन विरचिते माधवोये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारतै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं बंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अष्टकं च चतुर्थं च तृतीयो व्याकृतः स्फुटं ।

अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपावधि सप्रचं सप्रगं सूक्तं । अत्रेभलनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्ताच-
नाना जागतमिति । आत्रेययोऽर्चनाना नाम ऋषिः । जगती छंदः ॥ ब्रह्मादिपरि-
भाषया मित्रावरुणौ देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतं च गोपावधिं निष्ठयो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि ।

यमत्वं मित्रावरुणावंधो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिबते दिवः ॥ १

ऋतं च । गोपौ । अधि । निष्ठयः । रथं । सत्यधर्माणा ।

परमे । वि० व्योमनि ।

यं । यमत्वं । मित्रावरुणा । अवंधः । युवं । तस्मै । वृष्टिः ।

मधुमत् । पिबते । दिवः ॥ १

हे ऋतस्योदकस्य गोपौ रक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधि-
तिष्ठथः । आरोह्यथोऽस्य द्युत्तमागमनार्थं । कुतः । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे ।
हे मित्रावरुणौ युवं युवाभवास्मिन्यज्ञे यं यजमानमवधो रक्षथः तस्मै यजमानाय-
वृष्टिः पबन्त्यौ मधुमदुदकं दिवो द्युलोकाम्पिबते । सिंघति । नर्धयति ॥

२७४

अण्वेदः ।

। अथ द्वितीया ॥

सम्राजो वयं सुवनस्य राजयो मित्रावरुणा विदथे स्वहंशः ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमोमहे द्यावापृथिवी वि चरंति

तन्यवः ॥ २

संराजौ । अस्य । सुवनस्य । राजयः । मित्रावरुणा ।

विदथे । स्वःहंशः ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतत्वं । दैमहे । द्यावापृथिवी । इति ।

वि । चरंति । तन्यवः ॥ २

हे मित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यग्ग्राजसानौ युवामस्य सुवनस्य राजयः । दैमाथे । स्वहंशः स्वगंस्यः वृष्टारौ युवां विदथेऽस्मद्वत्ते सम्राजाविति संबधः । वां युवां वृष्टिं राधो धर्मे वृष्ट्यास्त्वं धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्राथंयामहे । युवयोस्तन्यवी विस्तृता रश्मयो द्यावापृथिवी वि चरंति । विविधं प्राप्नुवन्ति । अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे ॥

। अथ तृतीया ॥

सम्राजो उग्रा वृषभा दिवस्यतौ पृथिव्या मित्रावरुणा

विचर्षणी ।

चित्तेभिरभ्रैरपं तिष्ठथो रवं द्यां वर्धयथो असुरस्य मायया ॥ ३

संराजौ । उग्रा । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः ।

मित्रावरुणा । विचर्षणी इति विचर्षणी ।

चित्तेभिः । अभ्रैः । अपं । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्धयथः ।

असुरस्य । मायया ॥ ३

चतुर्थः ।

२६५

सन्मानौ सस्ययाजमानावुग्रोद्गूणं बलौ हवभा वर्षितारौ दिवो द्यौलोकस्य पती
स्नामिनौ पृथिव्याश्च पती विषवर्णौ सर्वस्य उदारौ मित्रावरुणौ । एवं महातुभामौ
चित्तेभिश्चावनीयैरभ्रैर्मैवैः सह रवं स्रोतसपतिष्ठयः ॥ पश्चात् द्यां च वर्षयन्तोऽसु-
रस्योदकनिरसितः पनेन्यस्य मायया प्रज्ञया संसृज्ये न ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति
चित्तमायुधं ।

तमभ्रेण वृथा गूह्यो दिवि प्रजन्त्य द्रप्ता मधुमंत ईरते ॥ ४

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः ।
चरति । चित्तं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृथा । गूह्यः । दिवि । प्रजन्त्य । द्रप्ताः ।
मधुमंतः । ईरते ॥ ४

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । कैवा युवयोर्मायोच्यते ।
सूर्यः सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्तं चायनीयमायुधस्तत्तलज्जनायुधरूपश्चरति ।
परिभ्रमत्यंतरिक्षे । शत्रुमारकत्वादायुधस्य च्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृथा दिवि
गूह्यः । गोपाययः । हे प्रजन्त्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमंतो द्रष्टु
इरते । ईर्यते त्वत्पृष्टा वा गच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथं युजते भरतं शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गर्विष्ठः ।

रजांसि चित्वा विचरन्ति तन्ववो दिवः संस्त्राजा प्रवृत्ता न

उच्यते ॥ ५

२७६

ऋग्वेदः ।

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । सुखं । शूरः । न ।

मित्रावरुणा । गोऽद्विष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा ।

पयसा । न । उन्नतं ॥ ५

हे मित्रावरुणौ युषयोरनुयज्ञात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाच्चहारं रथं युंजते । अश्वैर्योजयन्ति । शूरो न शूर इव । स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति तद्वत् । गविष्टिषु गशसुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवस्तास्ते मरुतो वि चरन्ति । विविधं चरन्ति । तन्मातैः सहितौ हे संराजा युवां दिवो द्यौलौकात्पयसोदकेन नोऽन्नानुन्नतं । सिचनं ॥

॥ अथ यज्ञौ ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरायतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमती ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणाभरेपसं ॥ ६

वाचं । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां ।

वदति । त्विषीऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं ।

अरुणां । अरेपसं ॥ ६

हे मित्रावरुणौ युषयोरनुयज्ञात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्टिरायतीमज्जवतीमन्नसाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गणेशब्दं वदति । शब्दयति वृष्ट्यर्थं । मरुत्याभ्राभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयति मायया स्वप्नप्रया । युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सञ्चारुणामरुणवर्णाभरेपसमपायां वृष्ट्यविधातिनीं द्यां वर्षयतं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२७०

॥ अथ सप्तमौ ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजयः सूर्यमा धृत्यो दिवि चित्रा

रथं ॥ ७

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःश्चिता । व्रता । रक्षेथे इति ।

असुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजयः । सूर्यं । आ । धृत्यः ।

दिविः । चित्रा । रथं ॥ ७

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिलक्षणेन
कर्मण्यया व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे । पालयथः । असुरस्य मेघानां निरसितुः
पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञाया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं
भूतजातं विराजयः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्त्वं पूज्यं रथं रक्ष्य-
समावं दिवि द्युलोके धृत्यः । धारयथो जगदुपकारार्थं न

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

वरुणं प इति सप्तचंसप्तमं सूक्तमर्चनानस आषं मित्रावरुणं । पंक्त्यंतपरिभाषया-
लुप्तं । अंत्या पंक्त्यः । वरुणं पंक्त्यंतं त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ अथ प्रथमः ॥

वरुणां वो रिशादसृचा मितं हवामहे ।

परि व्रजेव वाहोर्जगन्वासा स्वर्णरं ॥ १

वरुणां । वः । रिशादसं । ऋचा । मितं । हवामहे ।

परि । व्रजाइव । वाहोः । जगन्वासा । स्वःऽनरं ॥ १

२७८

ऋग्वेदः ।

बो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादसं । रिशंति हिंसंतीति रिशाः
शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णं स्वर्गस्य नेतारं । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एकं
विधं वरुणमुक्तलक्षणं मितं च ऋवा मंत्रेण हवामहे । आह्वयामः । अस्माक्युयो-
च्यते । ब्रजेन गोधूयानीव बाह्वोषलेन परिजगन्वासा परिगच्छन्तो ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वाहवा सुचेतना प्र यंतमस्मा अर्चते ।

शेवं हि जायं वा विश्वांसु चासु जोगुवे ॥ २

ता । वाहवा । सुचेतना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते ।

शेवं । हि । जायं । वां । विश्वांसु । चासु । जोगुवे ॥ २

ता तौ युवां वाहवा बाहुना सुचेतना सुष्ठु प्राज्ञात्वा । प्रयासभूयस्त्वं जान-
तेत्यर्थः । यद्यप्यात्मेन ज्ञाता न हस्तस्तथापि तद्वर्त्मवारोप्य स्तूयते । यद्वैतत्तावित्यस्य
विशेषणं । सुवानावित्यर्थः । शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुवते मह्यं प्रयंतं । अभिसतं
सुखं गमयतं ॥ अंतर्भावितव्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिदानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छत-
मित्यर्थः । जायं स्तुत्यं शेवं सुखं वां युवयोः संबंधि युवाभ्यां कृतं वा विश्वांसु चासु
भूमिषु जोगुवे । गच्छति । व्याप्नोति । अयते सकत इति गातिर्कर्मसु पाठादयमपि
गायिकर्मा । अथवा जोगुः सर्वत्र शब्दस्यासीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मितस्य यायां पथा ।

अस्य प्रियस्य शर्मण्यहंशानस्य सश्वरे ॥ ३

यत् । नूनं । अश्यां । गतिं । मितस्य । यायां । पथा ।

अस्य । प्रियस्य । शर्मण्य । अहिंशानस्य । सश्वरे ॥ ३

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्यीगादनिकातः ॥ तदा
मितस्य मितभूतस्य पथा मार्गेण मितप्रापकेण मार्गेण यायां । मच्छेयं । मितो

चतुर्थाष्टकः ।

२१२

नयतु विद्वान् । ऋग्वे० १. ६०. १. । इत्यादिषु मित्वस्येष्टदेशगमयितृत्वं प्रसिद्धं । न केवलमष्टमेक एव गता किंतु सर्वेऽपि तथागमचित्याह । अथ प्रियस्य । मित्वस्येत्यर्थः । अहिंसानस्याहिंसितः । यतोऽयमहंतातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य शर्मणि सुखे गृहे स्थाने वा सचिरे । संगताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवाभ्यं मित्वावरुणोपमं धेयास्तृचा ।

यद् द्ये मघोनां स्तोतॄणां च सूर्धसे ॥ ४ ॥

युवाभ्यं । मित्वावरुणा । उपमं । धेयां । तृचा ।

यत् । द्ये । मघोनां । स्तोतॄणां । च । सूर्धसे ॥ ४ ॥

हे मित्वावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपममुप समीपे जीयमानं धनस्तृचा स्तृत्या साधनेन धेयां । धारयामि । यद् यत्खलु युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवतामदातॄणां स्तोतॄणां च द्ये गृहे सूर्धसे सूर्धनाय भवति । धनिकानां स्तोतॄणां च धनाधिक्यविषये सूर्धो भवतीत्यर्थः । अपरिमितं धनं भवतीति भावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो मित सुदीतिभिर्वरुणस्य सधस्य वा ।

स्वे द्ये मघोनां सखीनां च वृषसे ॥ ५ ॥

आ । न । मित । सुदीतिभिः । वरुणः । च । सधस्ये । वा ।

स्वे । द्ये । मघोनां । सखीनां । च । वृषसे ॥ ५ ॥

हे मित त्वं च वरुणस्य सुदीतिभिः सुदीप्रियुक्तौ युवां नोऽस्मभ्यं सधस्ये नह-
स्थाने यच्च आगच्छतं । द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा । किमर्थमित्यच्यते ।
मघोनां धनवतां वृषिभ्यस्तं सखीनां च युवयोः सखीभूतानामस्माकं द्ये स्वे सखीये
वृषसे वर्धनाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं नो येषु वरुण क्षत्रं वृहच्च विभूयः ।

उरु णो वाजसातये कृतं राये स्वस्तये ॥ ६

युव । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रं । वृहत् । च । विभूयः ।

उरु । नः । वाजसातये । कृतं । राये । स्वस्तये ॥ ६

हे वरुण मितावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं क्षत्रं वलं वृहत् ब्रह्म परिवृढमक्षं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु विभूयः धारयथः युवाभ्यां वृहत्तमं च नोऽस्वभ्यं वाजसातयेऽजस्र लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये क्षेमाय चौर विस्तीर्णं कर्तं । कुरुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उच्छ्रत्यां मे यजता देवक्षत्रे रशज्ञवि ।

सुतं सोमं न हस्तिभिरा पद्भिर्धावतं तरा बिभ्रतावर्चनानसं ॥ ७

उच्छ्रत्यां । मे । यजता । देवक्षत्रे । रशत्पगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिभिः । आ । पद्भिः । धावतं ।

नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसं ॥ ७

उच्छ्रत्यासुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्टयौ रशज्ञवि रोचमानरश्नौ प्रातःसवने देवक्षत्रे । देवानां क्षत्रं वलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्ने मदीयं सुतमभिषुतं सोमं न । नेति संप्रत्यये । इदानीं हस्तिभिर्हस्तपद्भिः ॥ हंते गति-
कर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनसाधनपादपद्भिर्हित्यर्थः । पद्भिः पादपद्भिः पादचतुष्टयी-
पैतैरश्वैराधावतं । आगच्छतं नरा हे नेतारौ मितावरुणौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वितीयो वगः ॥

यश्चिकेतिति षडृचं नवमं सूक्तं रातहव्यस्यात्रियस्त्राषं मैतावरुणं । यश्चिकेत्य
षड्रातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतं त्वित्युक्तत्वात् पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्ठुभं ।
अंत्या पंक्तिः ॥ विनियोगो नैगिकः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२८१

॥ तत्र प्रथमा ॥

यश्चिकेत स सुक्रतुर्देवता स ब्रवीतु नः ।

वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनन्ते गिरः ॥ १

तः । चिकेत । सः । सुक्रतुः । देवता । सः । ब्रवीतु । नः ।

वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनन्ते । गिरः ॥ १

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं युवयोः स सुक्रतुः स एव शोभनकर्मा देवता देवेषु स्तोत्रमध्ये । यद्वा देवेषु मध्ये युवयोरेव स्तुतिं यश्चिकेत स सुक्रतरिति । स सुकर्मा नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुतिं परमुपदिशतु । यस्य दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वा शब्दार्थे । गिरोऽस्तदीयाः स्तुतीवनन्ते संभजते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुतमा ।

ता सत्यती ऋतावृधा ऋतावांना जने जने ॥ २

ता । हि । श्रेष्ठवर्चसा । राजाना दीर्घश्रुतमा ॥

ता । सत्यती इति सत्प्रती । ऋतावृधा । ऋतावांना ।

जनेऽजने ॥ २

ता हि तौ खलु मित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततज्जस्रौ राजानेश्वरौ दीर्घश्रुतमा दूरदेशादाह्वानश्रोतव्यौ । ता तौ सत्यती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्थोदकश्च वा बर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोत्रेषु निमित्तेष्मृतावाना यमनघन्तौ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वशासः सुचेतुना वार्षा अभि प्र दावने ॥ १

ता । वां । द॒द्यान् । अ॒व॒से । प॒र्वी॑ । उ॒प॑ । ब्रु॒वे । स॒चा ।

सु॒अ॒खांसः । सु॒चे॒तुना॑ । वा॒जान् । अ॒भि । प्र । दा॒वने॑ ॥ ३

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ वां युवामिदानीं गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोपब्रुवे ।
उपेत्य स्तौमि । स्वश्वासः स्वश्वा वयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौ युवां वाजानभि
अक्षान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुम इति शेषः । यद्वा स्वश्वासः स्वश्चौ ॥
द्वितीयादिवचनस्य शसादेशः ॥ उपब्रूव इति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मित्रो अ॒हो॒श्चिदा॒दुरु॒क्षया॑य गा॒तुं व॑न॒ते ।

मित्र॒स्य हि॒ प्र॒तू॒र्वतः॑ सु॒मति॑र॒स्ति वि॒धतः॑ ॥ ४

मित्रः । अ॒होः । चि॒त् । आ॒त् । उ॒रु । क्ष॒याय॑ । गा॒तुं ।

व॒न॒ते ।

मित्र॒स्य॑ । हि॒ । प्र॒तू॒र्वतः॑ । सु॒मतिः॑ । अ॒स्ति । वि॒धतः॑ ॥ ४

मित्रो देवोऽहोश्चित् अहस्ततोऽपि स्तोत्रादनंतरमेवोक्तरवे क्षयाय गृहाय
निवासाय वा गातुमुपायं वनते । प्रयच्छति । मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य सुमतिः
शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेण हिंसतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकास्ति हि ।
भवति खलु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

व॒यं मि॒त्र॒याव॑सि॒ ताम॑ स॒प्रय॑ऽतमे ।

अ॒ने॒ह॒स॒स्वो॒त॒यः॑ स॒त्वा वरु॑ण॒सुष॑सः ॥ ५

व॒यं । मि॒त्र॒स्य॑ । अ॒व॒सि । त॒याम् । स॒प्रय॑ऽतमे ।

अ॒ने॒ह॒सः॑ । त्वा॒ऽज॑त॒यः । स॒त्वा । वरु॑ण॒सुष॑सः ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

२८३

वयं यजमानानां मित्वा दुःखनियारकस्य देवस्य सप्रयत्नमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि
रक्षणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेह सोऽपापास्वीतयस्त्वया रक्षिता बहूणशेषसः ।
शेष इत्यपत्यनास । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सन्ता वयं सर्वे सहैव भवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं मित्वेजं जनं यतयः सं च नययः ।

मा मघोनः परि ख्यतं सो अस्माकश्चरौणां गोपीये न

उरुष्यतं ॥ १

युवं । मित्वा । इमं । जनं । यतयः । सं । च । नययः ।

मा । मघोनः । परि । ख्यतं । सो इति । अस्माकं ।

ऋषौणां । गोपीये । नः । उरुष्यतं ॥ १

हे मित्रा मित्रावरूणौ युवं युवामिमं जनं स्तौतारं मां प्रति यतयः । गच्छयः ।
आगत्य च सं च नययः । संनययश्च । कामान् प्रापययः । यद्वा यतय इत्यन्तर्या-
मिण्यर्थोऽयं । अहनि यतयः । व्यापारेषु गमययः । रात्रौ च संनययः । निर्व्यापारं
कारययः । मघोनो हविर्लक्षणाक्षतोऽस्माकां परिख्यतं । मा परित्यजतं । मा नैव
ऋषौणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं । विंतु गोपीये । गौः सीमरसः । तस्य पानं
यस्मिन् स गोपीयो यक्षः । तस्मिन् उरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ इति चतुर्थं चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

आ चिकितानेति षडृचं दशमं सूक्तं रातहव्यस्यार्पमातुष्टुमं मैत्रावरूणं ।
अनातुकर्णिका । आ चिकितानातुष्टुमं त्विति ॥ आद्यसूत्रो दशरात्रे चतुर्थेऽहनि
मउगस्त्रे मैत्रावरूणस्य । सूक्तितं च । आ चिकितान सुकृतं त्यक्तं वी अप्रहयं ।
पा० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चिकितान सुकृतं देवो अंतं रिशादसा ।

वक्त्राय ऋतपेशसे दधीत प्रयसे महे ॥ १

२८४

ऋग्वेदः ।

आ । चिकितान । सुकृत इति सुकृतू । देवौ । मर्त ।

रिशादसा ।

वरुणाथ । ऋतपेशसे । दधीत । प्ररसे । महे ॥ १

हे चिकितान जानन् सुतिं हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वनिति तस्मै संबोधनं ।
सुकृत शोभनकर्माणां रिशादसा हिंसकानां हिंसकौ देवावा । आकारवेति शेषः ।
आह्वय च ऋतपेशसे । पेश इति रूपनाम । ऋतसुदकं । उदकमेव रूपं यस्य
सादृश्या वरुणाय प्रथमे ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ इविलक्षणाच्चवते महे महेते पूज्या
दधीत । दद्याः । इविरिति शेषः । द्वितीयार्थे वा चतुर्थी । महेते विदंतीत ।
महेतोऽस्य लाभावेति वा योक्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि क्षत्रमविर्कृतं सम्यगसुरैः माशानि ।

अधं व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥ २

ता । हि । क्षत्रं । अविर्कृतं । सम्यक् । असुरैः ।

माशानि इति ।

अधं । व्रताद्भव । मानुषं । स्वर्णः । न । धायि । दर्शतं ॥ २

ता हि । इति हेतोः । यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलमयितु तमपि स्वमनुष्यमसुर-
विधाति महेतुलं सम्यगाशानि व्याप्नुतः अध अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव
कसेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णं स्वर्णं इव स यथा दिशि दृश्यते तद्वद्दर्शनं
दर्शनीयं बलं धायि । यज्ञे निहितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामेधे रथानामुर्वी गव्यूतिमेधां ।

रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधकस्तोमैर्मनामहे ॥ ३

चतुर्थीऽष्टकः ।

२६५

ता । वां । एषे । रथानां । उर्वी । गव्यंति । एषां ।

रातःहव्यस्य । सुस्तुतिं । दधक् । स्तोमैः । मनामहे ॥ ३

हे मित्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां रथानामखदीयानामेषां पुरतो वर्तन्
जानानासुर्वी प्रभूतां गव्यंतिमतिविस्तृतं मार्गमेवे गंतुं । मार्गरक्षणायेत्यर्थः ॥
तुमर्थेऽसिन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे स्तोमो रातःहव्यस्य ऋषे रातःहव्यसंबन्धिभिः
सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शीघ्रनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधक् धर्मको युवां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अथा हि काव्या युवं दक्षस्य पूर्भिरङ्गता ।

नि केतुना जानानां चिकेथे पूतदक्षसा ॥ ४

अथ । हि । काव्या । युवं । दक्षस्य । पूःऽभिः । अङ्गता ।

नि । केतुना । जानानां । चिकेथे दूति । पूतऽदक्षसा ॥ ४

अथ अपि च । हि प्रसिद्धौ । काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रदक्ष्य मन
पूर्भिः पूरकैः स्वैर्हे अङ्गता गङ्गातावाच्यभूतौ संतौ केतुना प्रज्ञानेनाहकृतेन
मनसा जानानां । यज्ञमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे । नितरां जानीयः । हे
पूतदक्षसा शुद्धवती युवां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्वएष ऋषीणां ।

अयसानावरं शुध्विति चरन्ति यामभिः ॥ ५

तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्वःऽएषे । ऋषीणां ।

अयसानौ । अरं । पृथु । अति । चरन्ति । यामऽभिः ॥ ५

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वैरय्यमानत्वेन प्रसिद्धं वृहत् प्रभूतमृतस्य दकमृषीणां
स्तोतृणामस्माकं अवएषेऽत्तस्यैषणे सति ज्ञयमानौ गच्छंतौ ॥ छंदस्मान् च शुजृभ्यां ।
७० २, ८३ । इत्यस्मान् च ज्ञयतेरपि भवति । चित इत्यंतोदात्तः ॥ अरमलगत्यर्थं
पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति क्षरंति । अत्यर्थं वर्धतः ॥ व्यत्ययेन
वज्रवचनं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यद्वा॑मी॒यचक्ष॑सा मि॒त्रं व॑रं च॒ सूर॑यः ।

व्यचि॑ष्ठे बहु॒पाय्ये॒ यते॑महि॒ स्वरा॑ज्ये ॥ ६

आ । यत् । वां । ई॒य॒चक्ष॑सा । मि॒त्रां । व॑रं । च । सूर॑यः ।

व्यचि॑ष्ठे । बहु॒पाय्ये॒ । यते॑महि॒ । स्वरा॑ज्ये ॥ ६

हे ईयचक्षसा व्याप्तदर्शनौ हे मित्रावरुणौ वां युवां यत् ये वरं च सूरयः
स्तोतार आ आह्वयामः । व्यचिष्ठेऽत्यंतविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गतव्ये बहुभी
रक्षितव्ये वा स्वराज्ये स्वराट्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि । गच्छेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्थो वगः ॥

वडित्या देवेति तंचचमेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । वडित्या पंच यजत
इति । यजतो नामात्रेय ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता । आनुष्टुभं त्वित्युक्तत्वादि-
दमप्यानुष्टुभं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वडि॒त्या दे॒वा निष्कृ॑तमादि॒त्या य॒जतं॑ वृ॒हत् ।

वरु॑ण मि॒त्राय॑मन्व॒र्षिष्ठं॑ क्ष॒त्रमा॑शाये ॥ १

वट् । इत्या । दे॒वा । निः॒कृतं॑ । आदि॒त्या । य॒जतं॑ । वृ॒हत् ।

वरु॑ण । मि॒त्रं । अ॒यम॑नू । व॒र्षिष्ठं॑ । क्ष॒त्रं । आ॒शाये॑ इति ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

२८७

हे देवा द्योतमानो हे आदित्यादितेः पुत्रौ हे वरुण हे अर्यमन् अरीणां निय-
मितमित्र देव युवां वत् सत्यमवाधमित्येत्थमिदानीं वर्तमानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं
वृद्धदत्तिप्रवृत्तं वष्टिष्ठं प्रवृत्ततमं ज्ञत् वलमाशये । अश्व वाधे । यद्वायं मा पृथगेव
निर्देष्टव्यः । द्विवचनं बहुवचनीकृतव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदयः ।

धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्नं रिशादसा ॥ २

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्र । सदयः ।

धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं । सुम्नं । रिशादसा ॥ २

यद्यस्माद्विरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आसदयः
आमच्छयः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारको च हे रिशादसा हिंसकानां
चेप्सरारौ युवामस्मभ्यं सुम्नं सुखं यंतं । कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

व्रता पदेव सच्चिरे वाति मर्त्यं रिषः ॥ ३

विश्वे । हि । विश्ववेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

व्रता । पदाऽव । सच्चिरे । वाति । मर्त्यं । रिषः ॥ ३

विश्वे हि सर्वेऽपि । जीति चाये । विश्ववेदसः [सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो
मित्रोऽर्यमा चैते त्वयः सर्वे व्रतास्मदीयानि कर्माणि पदेव स्थानानीव सच्चिरे ।
संगता भवन्ति । आगत्य च मां सर्वं रिषो हिंसकात्प्राप्ति । रक्षन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि सत्या ऋतसृशः ऋतावांनो जनेजने ।

सुनीथासः सुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४

ते । हि । सत्याः । ऋतःस्पृशः । ऋतःवानः । जनेऽजने ।

सुनीथासः । सुदानवः । अंशोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४

ते हि खलु सत्वाः सत्यभूताः सत्यफला वा ऋतस्पृश उदकस्पर्शत्वस्य कर्तार
ऋतावानो यज्ञवन्तो जने जने सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः
सुदानाः । होति प्रसिद्धवाचो सर्वत्र संबन्धनीयः । एवं महानुभावा वरुणादयोऽ-
हासित् । विदध्यर्थे । पापिनोऽपि स्तुतोत्तरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां ।

तस्मै वामेषते मतिरत्रिभ्य एषते कनिः ॥ ५

क. । नु । वां । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां ।

तत् । सु । वां । आ । ईषते । मतिः । अत्रिभ्यः । आ ।

ईषते । मतिः ॥ ५

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वैरस्तूयमानः
कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यापित्यर्थः । तनूनामिति अतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुति-
भिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणोऽस्त्वन्तः ।
ऋग्वे० ५, ६२, ६, । इत्यत्रेवात्र द्विवचनसूचकस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु
वृद्धेषु संनिहितैस्तेकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुजते ॥ तत्तस्मात्
यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनूनामित्येतद्व्यवहितनप्युत्तरत्वं वा योज्यं । तनूनामत्य-
मतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वा युवामेषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रेभ्योऽ-
स्मभ्यमस्मदीयमतिरेषते । आदराय पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचमी वर्गः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२८९

प्र वो मित्रायेति पंचचं द्वादशं सूक्तगात्रयस्य यजतस्वर्षं गायत्रं जैत्रावरुणं ।
तथा चातुक्तस्यने । प्र वो गायत्रमिति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने जैत्रावरुणस्य
एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५, १०, । इति ॥
अभिप्लवपडडे पृथ्वपडडे च स्तामनिगित्तावापायंसिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि
च वारि सूक्तानि । तथैव सूत्रितं । प्र वो मित्रायेति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरेत् । आ०
७, ५, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो मित्राय गायत्र वरुणाय विषा गिरा ।

महिच्छत्रावृतं बृहत् ॥ १

प्र । वः । मित्राय । गायत्र । वरुणाय । विषा । गिरा ।

महिच्छत्रौ । ऋतं । बृहत् ॥ १

हे मदीया ऋत्विजो वो । यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विषा व्याप्तया
गिरा स्तुत्या प्रगायत । स्तुतिं कुरुत । स्तुत्या स्तुवतेत्येतत्पाकं पचतीतिवत् । हे
महिच्छत्रो प्रभूतबलो युगस्यं यज्ञं बृहन्नाददतिप्रगल्भं । स्तुत्यर्थमागच्छतमिति
शेषः । अथवा नष्टत् प्रभूतं स्तुतं प्रष्टुमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजा या घृतयोनी मित्रशोभा वरुणश्च ।

देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ ३

संराजा । या । घृतयोनी इति घृतयोनी । मित्रः । च ।

उभा । वरुणः । च

देवा । देवेषु । प्रशस्ता ॥ २

या यो मित्रश्च वरुणश्च । परस्परप्रेक्षया चगच्छः । उभौभौ सम्राजा सर्वस्य
स्वामिनौ घृतयोनी उदकस्रोत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेण
स्तुत्यौ । तौ गायतेति पूर्वत्वान्वयः ॥

२१०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य ।

महिं वां क्षत्रं देवेषु ॥ ३

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य ।

महि । वां । क्षत्रं । देवेषु ॥ ३

ता तौ देवौ नोऽऋदयं पार्थिवस्य पृथिवीसंवत्सस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो
महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थो भवतं । दातुमिति शेषः । हे देवौ वां युवयोर्महि
महत्सूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋतमृतेन सपतेषिरं दक्षमाशाते ।

अद्रुहा देवौ वर्धते ॥ ४

ऋतं । ऋतेन । सपता । दक्षिरं । दक्षं । आशाते इति ।

अद्रुहा । देवौ । वर्धते इति ॥ ४

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपता सृष्टंताविषिरमेवणवतं दक्षं प्रवृष्टं
अज्जनानं हविषाशाते । आश्रुतः । अद्रुहाद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवां वर्धते ।
अद्रुहौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्टिद्यावा रोत्यापिषसती दानुमत्या ।

स्रुतं गतमाशाते ॥ ५

वृष्टिद्यावा । रोतिऽद्यापि । इषः । पती इति । दानुमत्याः ।

स्रुतं । गतं । आशाते इति ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

२६१

वृष्टिद्यावा । वृष्ट्या योः स्तुतिर्द्योस्तौ वृष्टिद्यावा । अथवा वृष्टिर्वापिका
 द्यौरन्तरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ । रोच्यपा ॥ रो गतिरेषणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः ।
 सैवापाम्निरभिमतप्राप्तिर्योस्तौ तादृशौ । इषोऽक्षस्य पती स्वामिनौ । वृष्टिप्रदत्ता
 स्वामित्वं । दानुगत्या हानवत्याः । दाहपूजिताया इत्यर्थः । एतदिद्विषेणं । एवं
 महाबुधौ वृष्टं मङ्गलं गतं रथगाथाते । व्यासूतः । अभितिष्ठतो यागार्थं ॥

॥ इति चतुर्थं चतुर्थं पष्ठो वसः ॥

त्री रोचनेति चतुर्त्वं त्रयोदशं सूतं । उरुवक्रिनां मास्त्रेव ऋषिः । त्रिष्व-
 कंदः । त्रिवावरूपो देवता । अनुक्रम्यते च । त्री रोचना चतुष्कण्डूवक्रिरिति ॥
 विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्री रोचना वरुण त्रीन् चतुर्लोकानि मित्र धारयथो रजांसि ।

वावृधानावमर्ति चतुर्यस्यानु व्रतं रक्षमानावजुयं ॥ १

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन् । चत । चतुर् । लोकाणि । मित्र ।

धारयथः । रजांसि ।

वावृधानौ । अमर्ति । चतुर्यस्य । अनु । व्रतं । रक्षमानौ ।

अजुयं ॥ १

हे वरुण हे मित्र युवां त्रीं लोकां रोचना रोचनानि द्यूलोकान् धारयथ इति
 संबन्धः । उतापि च त्रीन्दूान् द्यौतमानानन्तरिक्षलोकान्धारयथः । तथा त्रीणि
 रजांसि भूलोकान् । कीदृशौ युवां । वावृधाना वधमानौ चतुर्यस्य । चतुर् बलं ।
 तद्वत् इन्द्रस्य । यद्वा चतुर्यजातीयस्य यजमानस्यामर्ति । रूपनागेतस्य । रूपं व्रतं
 कर्म वाजुयमन्त्रोपमविरतं वा रक्षमाणौ ॥

२८२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

इरावतीः॑ वरुण॑ धेनवो॑ वा॒ मधु॑मता॑ सि॒धवो॑ मि॒त्र दु॒ऋ ।

तय॑स्त्रस्यु॒ष्टं प्रभा॑सो॒स्त्रसृ॒णां धि॒प्रणा॑नां॒ रेतो॑षा वि॒द्युम॑न्तः॑ ॥ २

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वा । मधुमत् । वा । सिधवः ।

मित्र । दुऋ ।

त्रयः । तस्युः । वृषभासः । तिसृणां । धिप्रणानां । रेतः । धाः ।

वि । द्युमन्तः ॥ २

हे वरुण हे मित्र वा युवयोराज्ञया धेनवो गावः इरावतीः । इरा क्षीरलक्षणा । तद्वयो भवन्ति । तथा सिधवः खंदनशीला मेघा नद्यो वा जघुमन्नाषेररसहृदकं दुहन्ति । दुहन्ति । तथा त्रयस्त्रिसंख्याका वृषभासो वर्धितारो रेतोषा उदकस्य धारका द्युमन्तो दीप्तिमन्तोऽग्निः । आशुादित्यास्त्रिसृणां त्रिसंख्याकानां धिप्रणानां स्थानानां पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकानां स्वामिनः संतो वि विप्रिषं प्रत्येकं तस्युः । तिष्ठन्ति । युवयो-रनुग्रहात् तयोऽपि देवास्त्रिषु स्थ नेषु वर्तन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रा॒तर्दे॒वीमदि॑तं॒ जो॒ह्वी॒मि म॒ध्यंदि॑न॒ उदि॑ता॒ सूर्य॑स्य ।

रा॒ये मि॒त्रावरु॑णा॒ सर्व॑ताते॒र्दे॒ ता॒काय॑ त॒तया॑य॒ शं योः॑ ॥ ३

प्रातः । देवी । अदितं । जोह्वीमि । मध्यंदिने । उत्सृजता ।

सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वताता । ईर्दे । तोकाय । तनयाय ।

शं । योः ॥ ३

चतुर्थाष्टकः ।

२८३

अहम्भिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिसखंडनीयां देवानां जननीं दवीं द्योतमानां
जोहोमि । आह्वयामि । तथा सार्धं दिने स्त्र्यं स्त्र्यादितोदितौ तत्समृद्धिकाले सार्धं-
दिने सवने जोहोमि । हे मित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वतामौ यच्च इह ।
स्त्रोमि । पुनः किमर्थं । तोक्ताय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिष्ठशमनाय योः
सुखस्य मिश्रणाय चेह इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या धर्तारा रजसो रोचनोदित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आः मिनंति व्रतानि मित्रावरुणा

ध्रुवाणि । ४

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या ।

दिव्या । पार्थिवस्य ।

न । वां । देवाः । अमृता । आ । मिनंति । व्रतानि ।

मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥ ४

या यो रोचनस्य रोचनानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्येत्यर्थः । उतापि च
पार्थिवस्य रजसो या यो धर्तारादित्यादितेः पुत्रौ दिव्या दिवि भवो तो युवमृद्ध
इति पूर्वत्व संबंधः । हे मित्रावरुणा वां युवयो ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य
इन्द्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि नाभिनति । न हिंसंति । यतो ध्रुवाख्यत
इत्यभिप्रायः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तमो वर्मः ॥

पुरुषोत्तमो चतुर्दशं चतुर्दशं स्मृतसुखक्रोराधं आसत् नैत्रावरुणं । पुरुषोत्तमं
गायत्वं त्वित्युक्तमर्थिका ॥ पृथ्वाभिप्लवपडहयोः प्रातःसवन आवापाथत्वेनेदमपि
स्मृतं पूर्वस्मृतेन गृह्य प्र बो मित्रायेति चतुर्णां द्वितेयसुखरेदिति ह्यक्तं ॥ चार्धविं-
शिक्रः हनि प्रातःसवने नैत्रावरुणस्य आद्याः स्मृतः पडहस्तोत्रियसंज्ञकः । स्मृतितं
च । पुरुषोत्तमं चिह्नं प्रति वां स्मर उदिते । आ० ७, २, इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरु॒रुणा॑ चि॒द्व॒स्त्यवो॑ न॒नं वा॑ वरुण ।

मि॒त्र वंसि॑ वा॒ सु॒मतिं ॥ १

पुरु॒उरु॒णा॑ । चि॒त् । हि । अ॒स्ति । अ॒व । न॒नं । वा॑ ।

वरु॒ण ।

मि॒त्र । वंसि॑ । वा॒ । सु॒मतिं ॥ १

हे मित्रावरुणो वां युवयोः पुरु॒रुणा चि॒त् ॥ अत्र सोः सु॒पां सु॒सु॒गित्या॑कारः ॥
 पुरोरपि बह्व॒रु च॒ वज्र॑तरं । अथवा पुरु॒ च तदु॒रु च तदु॒रु । अत्यंतसु॒रुतर॑मित्यर्थः ।
 तादृगवो रक्ष॒णं नूनं॑ निश्चयेनास्ति । हे प्रसिद्धो । चि॒दिति॑ पूरणः । हे वरुण॒हे
 मि॒त्र वां यु॒वयोः सु॒मतिमनु॑प॒हृ॒वुषि॑ वंसि । संभजेय । पश्चाद्दे॒वाऽस्ति॑ तस्मादंसीति॒
 भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वा॑ स॒म्यग्दृ॒ष्ट्वा॒णेष॑म॒श्याम॑ धाय॑से ।

वयं॑ ते रु॒द्रा स्ता॑म ॥ २

ता । वा॑ । स॒म्यक् । अ॒द्रु॒हाणा॑ । दृ॒ष्ट्वा॑ । अ॒श्याम॑ । धा॒य॑से ।

वयं॑ । ते । रु॒द्रा । स्ता॑म ॥ २

हे अ॒द्रु॒हाणा हे अ॒द्रो॒गधारौ॑ ता तौ प्रसिद्धौ वां यु॒वां स॒म्यक् स्तु॑म इति शेषः ।
 स्तो॒तारो॑ वयमिषमन्नं धाय॑से पानाय भोजनायाश्स्याम । प्राप्स्याम । हे रु॒द्रा दुःखा॑त्
 द्रावयितारौ रु॒द्रद्वि॒षणी॒यौ वा॑ ते स्तो॒तारो॑ वयं॑ स्ता॑म । भवेम । स॒मृ॒द्धा इति॑ शेषः ।
 यु॒वाभ्यां॑ स्त॒भूता॑ वा स्ता॑म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पा॒तं नो॑ रु॒द्रा पा॒युभि॑रु॒त त्रि॑यि॒धां सु॒ता॒ता ।

तु॒र्याम॑ द॒स्यु॒न्त॒नूभिः॑ ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

२५

पातं । नः । रुद्रा । पायुभिः । उत । त्रायेयां । सुत्वात्वा ।

तुयामि । दस्यून् । तनूभिः ॥ ३

हे रुद्रोक्तृरूपो देवो युवां नोऽस्मान् पायुभी रक्षयैः पातं । रक्षतं । उतापि च सुत्वात्वा शोभनेन त्रायेन त्रायेयां । पालयेयां । इष्टप्राज्ञानिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिवैकल्याच्छलोषां त्रायेयां अभिसवप्रापणेन इक्षतमित्यर्थः । वयं तनूभिः पुत्रादिभिः संहिताः स्त्रियैरङ्गैर्वा दस्यून् यत्नून् तुयामि । हिंस्याम तरेम वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा क षड्भुतक्रतू यच्च भुजेमा तनूभिः ।

मा शिषसा मा तनसा ॥ ४

मा । कस्य । षड्भुतक्रतू इत्यङ्भुतक्रतू । यच्च । भुजेम ।

तनूभिः ।

मा । शिषसा । मा । तनसा ॥ ४

हे षड्भुतक्रतू आश्वयं कर्माणी वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यच्च पूजितं धनं मा भुजेम । मा सुंजीमहि तनूमिरकदीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयं । अन्यथा वयं कस्यचिद्धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शिषसापत्येन संहिता मा भुजेम । तनसा पौत्रादिना संहिता मा भुजेम । अकल्के न कोऽपि सुंजीमहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टमो वगः ॥

आ नो गंतमिति तृचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यावेयस्वार्थं गायत्रं जैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निहोमे प्रातःसवने जैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुक्रुपस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं यिशादसा । आ० ५, १० । इति ॥

॥ त्वत् प्रथमा ॥

आ नो गंतं यिशादसा वरुण मित्रं वर्हिणा ।

उपेमं चाहुमध्वरं ॥ १

आ । नः । गतं । रिशादसा । वरू॑ण । मित्र॑ । ब॒र्ह॒णा ।

उप॑ । इ॒मं । चा॒न॑ । अ॒ध्व॒रं ॥ १

हे वरूण हे मित्र हे दिशादसा शत्रूणां प्रेरको युवां सोऽस्माकमित्रं चारू॑
चरणीधगध्वरमहिंसकं यज्ञसुपागतं । उपागच्छतं । कीदृशौ । बर्ह॑णा परिवर्ह॑णौ
निबर्ह॑णौ हंतारी शत्रूणां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्व॑स्य हि प्र॒चेत॑सा वरू॑ण मित्र॑ राज॒ज्यः ।

ई॒शा॒ना पि॒प्य॒तं धि॒यः ॥ १

विश्व॑स्य । हि । प्र॒चेत॑सा । वरू॑ण । मित्र॑ । राज॒ज्यः ।

ई॒शा॒ना । पि॒प्य॒तं । धि॒यः ॥ २

हे मित्र हे वरूण प्रचेतसा प्रकष्टज्ञानो युवां विश्वस्य राजज्यः । सर्वस्य स्वामिनो
भवयः । दीति प्रसिद्धौ । हे ईशाना अस्माकमीश्वरौ युवां धियोऽस्मादीयानि कर्माणि
पिप्यतं । प्याययतं फलैः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप॑ नः सु॒त॒मा ग॒तं वरू॑ण मित्र॑ दा॒शुषः॑ ।

अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ३

उप॑ । नः । सु॒तं । आ । ग॒तं । वरू॑ण । मित्र॑ । दा॒शुषः॑ ।

अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ४

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरूण हे मित्र सुमासुपागतं । उपागच्छतं
दाशुषौ इविदां तुर्नमास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थं नवमो वर्गः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

२८७

आ मित्वे वरुण इति त्वत्तात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुल्येन सौमित्रं वैवावरुणं ।
 आ मित्व औष्णिहमित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे ततोयेऽहनि प्रउगयस्त्रयं गैवा-
 वरुणस्य त्वचः । सूक्तितं च । आ मित्वे वरुणे वयमश्विनावेह गच्छतं । आ०
 ७. १०. इति ॥

॥ अथ प्रथमा ॥

आ मित्वे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहोमो अत्रिवत् ।

नि बर्हिषि सदतं सोमं पीतये ॥ २

आ । मित्वे । वरुणे । वयं । गीःभिः । जुहोमः । अत्रिवत् ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमं पीतये ॥ १

प्रथमात्रे या मित्वे वरुणे मित्वावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मेतैराजुहोमः अत्रिवत्
 अश्विनोत्प्रवर्तकोऽत्रिरिव । तस्मात् मित्वावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि निषदतं ।
 निषोदतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्रतेन स्यो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना ।

नि बर्हिषि सदतं । सोमं पीतये ॥ २

व्रतेन । स्यः । ध्रुवक्षेमा । धर्मणा । यातयत्जना ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमं पीतये ॥ २

हे मित्वावरुणौ युष्मां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्यः ।
 अविचलितस्थानौ भवथः । यातयज्जना । यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना ऋत्विजो
 ययोक्तो यातयज्जनौ । अथवा यातयंतो यतू हंसंतो जना मृत्या ययोक्तौ ।
 शिष्टं गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित॒श्च॑ नो॒ वरु॑णश्च जु॒षेता॑ य॒ज्ञमिष्ट॑ये ।

नि॒ ब॒र्हिषि॑ सद॒तं सोम॑पीतये ॥ ३

मितः । च । नः । वरुणः । च । जुषेता । यज्ञ । इष्टये ।

नि । बर्हिषि । सदतं । सोमपीतये ॥ ३

मितश्च वरुणश्चोभो नोऽस्माकं यज्ञमिष्टयेऽभोऽय जुषेतां । आगत्य च बर्हिषि
निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे गंडले पंचमीऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र यदद्य स्थ इति नशर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य
पौरनाम्न आर्षमानुष्टममाश्विनं । अनुक्रांतं च । यदद्य दश पौर आश्विनं तदानुष्टमं
त्विति । तदित्युक्तत्वादिदशादीनि षट् सूक्तान्याश्विनानि । आनुष्टमं त्विति
तृशब्दादिदशुत्तरं च हे आनुष्टमे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टमे छंदस्या-
श्विनशस्त्रे चेदमादिके हे सूक्ते । यदद्य स्थ इति सूक्ते । आ० ४. १५. इति
सूक्तितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य स्थः परावति यदेवावत्यश्विना ।

यद्वा पुरु पुरुभुजा यदंतरिक्ष आ गतं ॥ १

वत् । अद्य । स्थः । परावति । यत् । अर्वावति । अश्विना ।

यत् । वा । पुरु । पुरुभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १

हे पुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारौ वा हे अश्विना यद्यद्यद्या-
श्वित् काले परावत्यंतं दूरदेशे द्यालोके स्थो भवथः । यद्वा अर्वावत्यरण्यति गंतं
शक्ये प्रदेशेऽतिके स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु बहुप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यंतरिक्षे स्थः
समात्यं आदद्यागतं । आगच्छतं ॥

चतुर्थाष्टकः ।

२८८

। अथ द्वितीया ॥

इह त्या प्रभूतमा पुरु दंसांसि विभ्रता ।

वरथा याम्यभिगू हुवे तुविष्टसा भुजे ॥ २

इह । त्या । पुरुभूतमा । पुरु । दंसांसि । विभ्रता ।

वरथ । यामि । अभिगू इत्यभिगू । हुवे । तुविष्टसा :

भुजे ॥ २

इहास्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरुषां बहूनां यज्ञेगानानां भाववित्तमौ पुरु
पुरुषि दंसांसि कर्माणि विभ्रता धारयंतौ वरथा वरणीयावभिगू अन्तरिष्ठतगसन-
कर्माणौ यामि । उपपागच्छामि । तुविष्टसा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनाय वा
हुवे । आह्वयामि ॥

। अथ तृतीया ॥

देर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथं येमथुः ।

पर्यन्था नाहुषा युगा महा रजांसि दीयथः ॥ ३

देर्मा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथं । येमथुः ।

परि । अन्या । नाहुषा । । युगा । महा । रजांसि ।

दीयथः ॥ ३

हे ऋषिनौ युवां रथस्य युष्मदीवस्थान्यज्ञक्रमीमां ॥ अतरेरीमेति रूपं ॥ गंतया-
दित्ये वपुषे तस्य शोभायै वपुर्ध्वपुष्पत् तेजोवत् चक्रं येमथुः । नियमितवंतौ स्युः ।
अन्यान्येन चक्रेण मङ्गा महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा युगा । नहुषा मनुष्याः ।
तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा
रजांसि लोकांश्च परिदीयथः । परिगच्छथः । न्यश्नन् सूक्ष्मं चक्रं रथस्य येमथुः ।
ऋषेः १, ३०, १८, । इत्युक्तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तदू षु वांमेना कृतं विश्वा यद्वामनु एवे ।

नानां जातावरेसा समस्तं बंधुमेययुः ॥ ४

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । पत् । वा ।

अनु । स्तवे ।

नानां । जातौ । अरेपसा । षं । अस्मे इति । बंधुं । आ ।

देययुः ॥ ४

हे विश्वा व्याप्तो यत् येन स्तोत्रेण वां युवागनुएवे अनुस्तुवे तदु । उ इति पूरणः । एनानेन पौरेण सु सुष्टु वां युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जातौ समृद्धावरेपसापापावस्ते अस्मभ्यं बंधुमज्जं धनं वा समेययुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यहां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा ।

परि वामरुषा वयो हृणा वरंत आतपः ॥ ५

आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुः । दं । सदा ।

परि । वां । अरुषाः । वयः । हृणा । वरंते । आतपः ॥ ५

हे अश्विनौ वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शोभनं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यत् यदातिष्ठत् आस्थितवती तदा वां परि वरंते । परितो दृक्वन्ति । के । अरुषा आरोचमाना हृणा दीप्ता आतप आतापनाः शत्रूणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्यं । वयो गंतार उत्तलक्षणा आतपः सर्वतस्तापयित्वो दीप्तयः परिवरंते ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकादशो वगः ॥

चतुर्थऽष्टकः ।

३०१

॥ अथ षष्ठी ॥

युवोरत्विचिकेतति नरा सुम्नेन चेतसा ।

घर्मं यदामरेपसं नासत्यास्त्रा मे रण्यति ॥ ६

युवोः । अत्वि । चिकेतति । नरा । सुम्नेन । चेतसा ।

घर्मं । यत् । वां । अरेपसं । नाहत्या । आस्त्रा । भुरण्यति ॥ ६

हे नरा नेतारावश्विनौ युवोर्धुवयोः । युवामित्यर्थः । अत्रिरस्त्रातिता ऋषिः
सुम्नेन सुखेनाग्निदाहोपशमरूपेण हेतुना चेतसादेरयुक्तेन मनसा चिकेतति ।
जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । सति दुःखे सुखमुच्यते । दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत
आह । यद्यस्यात् हे नासत्यौ वां युवयोरास्त्रास्येन तन्निष्पत्तेन स्तोत्रेण घर्मं दोषं
दहंतमग्निमसुरैः स्वदाहाय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् ॥
भुरण्यतिगंतिकर्मा ॥ अत्रेरणेः सकाशाद्रूपं हिमेनाग्निं घ्नं सं । ऋग्वे० १. ११६.
८ । युवम्बोससुत तप्तमवये । ऋग्वे० १०. ३६. ६. । इत्यादिभिः स्पष्टं प्रदर्शितं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृखे यामेषु संतनिः ।

यद्वां दंसोभिरश्विनात्विर्नराववर्तति ॥ ७

उग्रः । वां । ककुहः । ययिः । शृखे । यामेषु । संतनिः ।

यत् । वां । दंसोभिः । अश्विना । अत्विः । नरा ।

आववर्तति ॥ ७

उग्र उग्र शंखलो वां युवयोः ककुह उच्छ्रिती मृद्वान् ययिगता संतनिः सततं
गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रूयते । हे अश्विना हे नरा यद्य-
आदां युवां दंसोभिः कर्मभिरत्रिरस्त्रातिताववर्तति आववर्तयति ॥

३०२

ऋग्वेद ।

॥ अथाष्टमी ॥

मध्वं ऊ षु मधुयुवा रुद्रा सिषक्ति पिप्युषी ।

यत्समुद्राति पपयः पक्काः एक्षी भरंत वां ॥ ८

मध्वः । ऊं इति । सु । मधुयुवा । रुद्रा । सिषक्ति ।

पिप्युषी ।

यत् । समुद्रा । अति । पपयः । पक्काः । एक्षः । भरंत ।

वां ॥ ८

हे मधुयुवा मधुरस्य सोमादेर्मन्त्रवितारौ हे रुद्रा । इत् स्तुतिः । तथा द्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वा वां मध्वो मधुररसेन सु पिप्युषी सुष्टु व्याययंतौ स्तुतिरक्तकृता सिषक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्भवसाधनान्यंतरिक्षायतिपपयः अतिपारययः । यत् प्राप्तं य इत्यर्थः । पक्काः एक्षोऽक्षादीनि हविलंचणानि वां भरंत । भ्रमंते यजमानैः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सत्यमिहा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।

ता यामन्यामहंतमा यामन्ना मृडयत्तमा ॥ ९

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः ।

मयः । भुवा ।

ता । यामन् । यामः । अहंतमा । यामन् । आ । मृडयत्तमा ॥ ९

हे अश्विना युवां सत्यमित् सत्यमेव । वा इति पादपूरणः । मयोभुवा सुखस्य सावयितारावाहुः पुराविदः । ता तौ सुखकरत्वेन प्रसिद्धौ युवां यामन्यन्ते याम-
हममा गमनार्थं मृशमाह्वतव्यौ भवतसिति शेषः । यामन्नामृदयत्तेऽसदधीगमने वा
मृडयत्तमा चातिशयेन सुखयितारौ भवतं ॥

चतुर्थः ।

३०३

॥ अथ दशमौ ॥

इ॒मा ब्र॒ह्मा॒णि वर्ध॑ना॒श्विभ्यां॑ संतु श॒ंतमा॑ ।

या त॒क्षाम॑ रथा॑ इ॒वावी॑चाम॒ बृ॒हन्नमः॑ ॥ १० ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्मा॒णि । वर्ध॑ना । अ॒श्विभ्यां॑ । संतु । श॒ंतमा॑ ।

या । त॒क्षाम॑ । रथा॑न् इ॒व । अ॒वी॒चाम॑ । बृ॒हत् । नमः॑ ॥ १० ॥

अथ स्तुतिं निगमयति । इमे माने दानो कृतानि ब्रह्माणि परिष्ठानि स्तौवा-
ण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्थकानि शंतमा सुखतमानि संतु । या यानि तक्षाम
संपादयाम रथानि व शिल्पो तद्वत्तक्षाम तानि संतु । वर्धं बृहत् प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं
समो नमस्कारोक्तिमयोचाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वादशो वगः ॥

कूट इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं पौरुषार्पणं । कूट इत्यनुक्रमणिका । पूर्वत्र
तथब्दादिदशपदानुष्ठुभं । आश्विनं तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुशाकाश्विनशस्त्रयोः
पूर्वसूक्तेन सहोक्ता धिनियोगः ॥

॥ तत प्रथमा ॥

कू॒क्षौ दे॒वाव॑श्वि॒नाद्या॑ दि॒वो स॑नावसू ।

तच्छ्र॑वयो वृष॒ण्वसू॑ अ॒ति॒र्वा॒मा वि॑वासति ॥ १ ॥

कू॒क्ष्यः । दे॒वौ । अ॒श्वि॒ना । अ॒द्य । दि॒वः । स॑ना॒वसू॑ इति ।

तत् । अ॒वयः । वृ॒ष॒ण्वसू॑ इति वृष॒ण्वसू॑ । अ॒ति॒र्वा॒मा । वा॒ । आ॒ ।

वि॒वा॒सति॑ ॥ १ ॥

हे देवो हे जनावसू स्तुतिधनावश्विनाद्यास्मिन्यागदिने दिवो द्यूलोकादागत्य
कूटः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ कौ भूमौ तिष्ठंतौ संतौ तत्त्वोत्वं अवयः शृणुयः ।
हे वृषण्वत वर्धं कधनौ वासतिरत्नेः पुत्र आ विवासति । सर्वतः परिचरति ॥

अथवा कु इत्यस्य निपातस्य स्य इत्याख्यातेन सहेति योगविभागात्समासः ऐकस्वर्यं
वाच्यत्समयप्राप्तम् । अरा इव । ऋगे० ५, ५८, ५, । इत्यत्र यथेवशब्दः कूचि-
ज्जायते । ऋगे० १०, ४, ५, । कूचिह्यंतं । ऋगे० १०, ६३, ११, । इत्यादिषदस्तापि
द्रष्टव्यं ॥ क स्मितो भवयः । अत्रिर्युषां स्तौति तं शृणुयः इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नासत्या ।

कस्मिन्ना यतथो जने को वा नदीनां सचा ॥ २

कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नासत्या ।

कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वा । नदीनां । सचा ॥ २

त्या तौ देश देवौ नासत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अद्य कुह श्रुता कुत्र
श्रुतौ दिवि दुलोके निवसत इति शेषः । अथ प्रत्यजकृतः । हे देवौ युषां कस्मिन्
जने यजमान आयतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वा युवयोर्नदीनां स्तुतीनां
सचा सहायः स्यात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कं यायः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथं ।

कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वां उश्मसि ॥ ३

कं । यायः । कं । ह । गच्छथः । कं । अच्छ ।

युंजाथे इति । रथं ।

कस्य । ब्रह्माणि । रण्यथः । वयं । वां । उश्मसि । इष्टये ॥ ३

हे अश्विनौ युषां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति यायः । अध्वानसुहृन्वा यायः । कं
ह कं च प्रति गच्छथः । गत्वा च केन सह संगतौ भवथः । कं चाच्छाभिप्राप्तुं युजाथे
योजयथे रथमश्वैः । कस्य ब्रह्माणि परिवृटाणि स्तोत्राणि रण्यथः । रमेथे । वयं च
वां युवामिष्टये गमणायैषणाय वोश्मसि । कामयामहे । तस्मात् कस्य च यागं प्रति
न गंतव्यमित्यर्थः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३०५

॥ अथ चतुर्थी ॥

पौरं चिदुदप्रुतं पौरं पौराय जित्वथः ।

यदौ गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्पदे ॥ ४

पौरं चित् । हि । उदप्रुतं । पौरं । पौराय । जित्वथः ।

यत् । ईं । गृभीततातये । सिंहं । द्रुहः । पदे ॥ ४

हे पौर । इदं चित् । संबोधनं । पौराय स्तुत्यत्वेन संबन्धादश्विनापि पौरौ ।
उभयोश्चादसमेकाचनं । हे पौरसंबन्धिनाश्विनौ युवां पौरं । विदिति पूरणः ।
नैरेण दृष्ट्यं प्रार्थ्यमानत्वेन संबन्धोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्लावकं मेघं पौराय
ऋषये गृह्यं जित्वथः । प्रेरयथः । यदौ युवां । ईमिति पूरणः । गृभीततातये
गृहीतयत्तसंतानाय पौरायेमेनं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोहक्ष पदे स्थानेऽरण्यदेशे
सिंहमिव । गर्जतं प्रवर्तं सिंहं चया बलः क्षात्रवर्धेति शूराः तद्वज्जित्व इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र चयानाज्जुऋषी वत्रिमत्क न मुंचयः ।

युवा यदौ ऋषः पुनरा कामं मृगते बध्वः ॥ ५

प्र । चयानात् । जुऋषः । वत्रिं । अत्कं । न । मुंचयः ।

युवा । यदौ । ऋषः । पुनः । आ । कामं । मृगते । बध्वः ॥ ५

य चानादृषेज्जुऋषो जरसा जीशांस्काशद्वित्रिं रैयं पुराणं रूपमत्कं न कवच-
मिव प्रमुंचयः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव चयानादित्यादि संवाततं । ऋषे ०
१. ११६. १०. । यदि यदा पुनरुवा युयः युवानं कुरुष इत्यर्थः तदा बध्वः सुरूपायाः
स्त्रियः कामं कसनोयं रूपमा मृगते । प्राप्तवान् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

३०६

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्ति हि वा॒मिह॒ स्तो॒ता स्म॒सि वा॒ सं॒दृ॒शि॒ श्रिये ।

न॒ श्रु॒तं म॒ आ॒ गत॒मवो॑भिर्वा॒जिनी॑वसू ॥ ६

अस्ति॑ । हि॒ । वा॒ । इह॒ । स्तो॒ता । स्म॒सि॑ । वा॒ । सं॒दृ॒शि॑ । श्रिये॒ ।

न॒ । श्रु॒त॒, मे॒ । आ॒ । गतं॑ । अवो॑भिः । वा॒जिनी॑वसू इति॑

वा॒जिनी॑वसू ॥ ६

हे अश्विनो वा स्तोता पौरोऽस्ति हि । वर्तते खलु । हे देवो वा संदृशि संदर्शने
संनिधाने स्मसि । स्मः । भवेग । किमर्थं । श्रिये । तु अद्य मे मदीयमाह्वानं श्रुतं ।
श्रुतं श्रुवागतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभो रक्षयैः सह
वाजिनोवसू अजवसू ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

को वा॒मद्य॒ पुरु॒णामा॒ ववो॑ म॒र्त्याना॑ ।

को वि॒प्रो वि॒प्रवा॒हसा॒ को यज्ञै॑र्वा॒जिनी॑वसू ॥ ७

कः । वा॒ । अद्य॒ । पुरु॒णां । आ॒ । ववो॑ । म॒र्त्याना॑

कः । वि॒प्रः । वि॒प्रवा॒हसा॒ । कः । यज्ञैः॑ ।

वा॒जिनी॑वसू इति॑ वा॒जिनी॑वसू ॥ ७

हे वाजिनोवसू अजवसू वा युवामद्यास्मिन्दिने पुरुषां मर्त्यानां मध्य क आ
ववो । सर्वतो भजति । हे विप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिवंजनीयौ को विप्रो मेधावी
ववो । को यजमाना यज्ञैर्ववो । अत्यंतविलंबमसहमानः पुनः पुनर्भुते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ वा॒ रथा॒ रजा॒ना ये॒ष्टी या॒त्वश्वि॒ना ।

पुरु॒ चि॒दस्म॒गु॒स्तिर॒ आंगू॒षो म॒र्च्य॒षा ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

२०७

आ । वां । रथः । रथानां । येष्ठः । यातु । अश्विना ।

पुरु । चित् । अस्मद्युः । तिरः । आंगूषः । मर्त्ये । आ ॥ ८

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष्ठ इतरदेवरथानां मध्येऽति-
शयेन गन्ता सन् आयातु । कीदृशः सन् । पुरु चिद्वह्न्यस्य हिरोधिनिस्तिरो
हिंसकस्तिरस्कर्ता वास्ययुरस्मान् कामयमानो मर्त्येऽपि सर्वेषु यजमानेषु मय्य आंगूषः
स्तुत्यः । आकारः पूरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तोमोऽस्मद्युरस्मान् धर्तार्यीन्तुं
कामयमानो मर्त्येऽपि मर्त्यै रस्मदीयेष्टं विभिः प्रेरितः सन् । उत्तलजपाश्विनो रथस्य
वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु चित् पुरुषस्यपि शत्रुवला नि तिरः । तिरस्करोति ॥

॥ अथ नवमी ॥

शभू पु वां मधुशुभास्माकंमस्तु चर्कृतिः ।

अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येने दीयतं ॥ ८

शं । ऊं इति । सु । वां । मधुशुवा । अस्माकं । अस्तु ।

चर्कृतिः ॥

अर्वाचीना ॥ विचेतसा । विभिः । श्येनाऽद्वै । दीयतं ॥ ८

हे मधुशुवा मधुमंतौ वां युवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामयीष पुनः-
पुनः क्रियमाणं स्तोत्रं युवयोरगमग याभ्यासा वास्माकं सु सुष्ठु, शस्तु सुखकरमेव
भवतु । हे अर्वाचीनावांगस्तदभिप्रखां ववौ हे विचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव
श्येनाविव विभिर्गैहभिरभीशुभिर्दीयतं । गच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना यज्ञं कर्हि चिच्छयातमिमं हव ।

वस्योरु पु वां भुजः पृंचंति सु वां पृचः ॥ १०

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । शुश्रुयात् । इमं । हव ।

वस्वीः । जं इति । सु । वां । सुजः । पृचंति । सु । वां ।

पृचः ॥ १०

हे अश्विना युवां यद् यत् कर्हिचित् स्थितधंतौ भयथः तत् मे हवमाह्वानं
शुश्रुयात् । शृणुत । श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः । किमर्थं मित्युच्यते । वस्वीः प्रयस्या
सुजो धनानि हविर्लक्षणां सु सुष्टु वां युवां पृचंति । मिश्रयंति । प्राप्तुं वंति ।
उ इति पूरणः । कोटस्थो सुजः । वां युवां सु सुष्टु पृचः संपर्चनाः । युवां प्राप्तुं
कामयमाना इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सु संपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्मृजो वां सुष्टु
पृचंति । संपर्चयंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं एतीयं सूक्तं । अथ सूक्तांमात्रेय ऋषिः । पंक्तिच्छंदः ।
अश्विनौ देवता । अनुक्रांतं च । प्रति नवावस्थुः पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने
ऋतौ पांक्ते छंदस्याश्विनश्चेदं सूक्तं । प्रति प्रियतममिति पांक्तं । आ० ४, १५, १
इति हि सूक्तितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वो मम

श्रुतं हव ॥ १

प्रति । प्रियतमं । रथं । वृषणं । वसुवाहनं ।

स्तोता । वां । अश्विनौ । ऋषिं । स्तोमेन । प्रति । भूषति ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

३०६

हे अश्विना । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । तां युग्मयोः प्रियतमं रथं स्तोता ऋषि-
रवस्यः स्तोमेन प्रतिभूषति । अलंकरोति । कीदृशं रथं दृष्ट्वा वक्षितारं फलानां
वसुवाहनं मनानां वाहकं । ईदृशं रथमागमनाय स्तोतीत्यर्थः । तस्मात् हे माध्वी
मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं । श्रुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अत्यायांतमश्विना तिरो विस्वा अहं सना ।

दस्ता हिरण्यवर्तनी सुधुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं

हव ॥ २

अतिऽआयांतं । अश्विना । तिरः । विस्वाः । अहं । सना ।

दस्ता । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यवर्तनी । सुधुम्ना ।

सिंधुवाहसा । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ २

हे अश्विना अत्यायांतं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं । यथाहृष्टपिर्विश्वाः
सर्वा अश्वद्विरोधिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः सत इति
प्राप्त्येति निरुक्तं । प्राप्ता तिस्रः सर्वाः क्रिया युष्मादीनां अनुतिष्ठयमित्यर्थः । सना
सनातनौ दस्ता शत्रूणां सप्तपथितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुधुम्ना सुधनौ
सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन । तादृशौ युष्माक्यायातं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो रत्ना न विभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं

हव ॥ ३

आ । नः । रत्नानि । विभ्रतौ । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यवर्तनी । जुषाणा ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । माध्वी इति । मम ।

श्रुतं । हव ॥ ३

हे अश्विना नोऽस्माभ्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि विभ्रतौ धारयंतौ युवं युवं नोऽस्मान्वागच्छतं । हे रुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौ वा हे वाजिनोवसू वाजिनधनौ युषां हिरण्यवर्तनी हिरण्यवरपौ जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावागच्छतमिति । माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुष्टुभौ वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृक्षः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं

हव ॥ ४

सुस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथे । वाणीची ।

आहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति । वापुषः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ ४

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूनां हे अश्विनौ सुष्टुभः सुस्तुभमं वाणीची वायूपा स्तुतिर्वा युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभः कतेत्यर्थः । उतापि च वां युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषी वपुष्मान्यजमानः । पृक्षोऽयं हविः कृणोति । करोति । तस्मात्तस्मै हवं श्रुतमिति ॥

चतुर्थाऽश्वकः ।

३११

॥ अथ पंचमी ॥

बोधिन्मनसा रथैषिरा हवनश्रुता ।

विभिश्चवानमश्विना नि याथो अहंयाविनं मम श्रुतं
हवं ॥ ५

बोधिन्मनसा । रथैः । इषिरा । हवनश्रुता ।

विभिः । चवानं । अश्विना । नि । याथः । अहंयाविनं ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ५

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्को रथ्या रथस्त्रामिनाविषिरा शीघ्रगंतारौ
सर्वगंतव्यौ वा हवनश्रुता हवनस्य स्तुतेः श्रोतारौ युवां विभिरश्चैश्चवानमश्विना
याविनं आयासरहितं नियायः । यथा तस्मिन् प्राप्नवन्तौ तद्वत्त्वां प्रति पथि नियायः ।
नितराभागच्छतं । प्र चवानाज्जुर्वो वत्रिं । ऋग्वे० ५, ७४, ५, । इति ह्युक्तं ।

॥ इति चतुर्थस्य अतुर्थे पंचदशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुषितसवः ।

वयं वहतु पीतये सह सुन्नेभिरश्विना माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ ६

आ । वां । नरा । मनः । युजः । अश्वासः । प्रुषितसवः ।

वयः । वहतु । पीतये । सह । सुन्नेभिः । अश्विना ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ६

हे नरा कर्मणां नेतारौ हे अश्विनौ वां युवां मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः ।
सुशिक्षिता इत्यर्थः । प्रुषितसवो विधित्वरूपा वयः शीघ्रगंतारोऽश्वासोऽश्वा आवहतु
पीतये सोमपानाम् । सुन्नेभिः सह असम्भ्यं देवैः सुखैस्तत्त्वाधनैर्धनादिभिर्वा सह
वहतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम अतं हव ॥ ७

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

तिरः । चित् । अर्यया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या ।

माध्वी इति । मम । अतं । हव ॥ ७

हे अश्विनाविहासिन्यज्ञ आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । विगतकामौ
 मा भवतं ॥ येनतिः कांतिकर्मा ॥ हे अदाभ्याहिंस्यौ प्रज्यौ अर्ययादौ स्वामिनौ
 युवां ॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः तिरश्चित् अंतर्हितादूरदेशादपि
 युवां वर्तिरस्यज्ञगृहं परियातं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्यती ।

अवस्यमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम अतं हव ॥ ८

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।

अवस्य । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भूषथः ।

माध्वी इति । मम । अतं । हव ॥ ८

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्यती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवा-
 अस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्यं गृणंतं सुवतं मास्यभूषणः । उपमातुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रथं त्वराग्निरंधाव्यत्वियः ।

अयोजि वां वृषण्वस् रथो दस्त्रावमर्त्यो माध्वी मम अतं हव ॥ ९

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१९

अभूत् । उघाः । रुशन्तःपशुः । आ । अग्निः । अधायि ।

ऋत्वियः ।

अयोजि । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथः । दसौ ।

अमर्त्यः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव' ॥ ८

उघा व्यष्टिरभूत् । अग्निश्च रुशन्तगृदीप्रपशुमान् । प्रकाशितहृषिरित्यर्थः ।
अथवा पशवः किरणाः । रुशन्तः सन् अधायि । वेद्यामधीयत । हे वृषण्वसू
प्रदत्तधनौ हे दसौ वां युवयोरमर्त्योऽपरणयमां प्रो रथोऽयोजि । अमर्त्योक्तो
अवत्वित्यर्थः ॥ अदनि लुङ्गङ्गिट इत्यनेकेष्वर्थेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनायां ॥
माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ इति चतुर्थंश्च चतुर्थे षोडशो वगः ॥

आ मात्यग्निरिति पञ्चमं चतुर्थं सूक्तं भौमस्यात्वेरार्थं त्वेष्टु भमाश्विनं । अत्राव-
क्रमणिका । आ भाति पञ्चातिरिति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं सूक्तं । सूत्रितं च ।
आ मात्यग्निर्याथायेव । आ० ४. ६. इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्वेष्टु मे
अदस्माश्विनशस्त्रे चेदमादिके हे सूक्ते । सूत्र्यते हि । आ मात्यग्निरिति सूक्ते । आ०
शु. १५. इति ॥ अप्रौवांसि होतुरतिरिक्तोक्ता इदं सूक्तं । सूत्रितं च । आ
मात्यग्निः चेतस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ८. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मात्यग्निरुषसामनीकमुहप्राणां देवया वाचो अस्युः ।

अर्वाचा नूनं रय्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छं ॥ १

आ । भाति । अग्निः । उघसा । अनीकं । उत् । विप्राणां ।

देवऽयाः । वाचः । अस्युः ।

अर्वाचा । नूनं । रय्या । इह । यातं । पीपिवांसं ।

अश्विना । घर्मं । अच्छं ॥ १

उषसामनीकमनीकभूतः । अनीकं सुखं । उषसि प्रवृध्यमान इत्यर्थः । तादृशोऽ-
ग्निरभाति । दीप्यते । यद्वा उषसां सुखमाभाति । दीपयति । उषःकाले ह्यग्नयः
प्रतिबोध्यन्ते । किं व विप्राणां सेधाविनां स्तोतृणां देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यु-
दस्युः । उत्तिष्ठन्ति । यस्यादेवं तस्मात् हे रथ्या रथस्त्रामिनावश्विनावर्वाचास्तदभि-
सुखाचनौ नूनमद्यास्त्रिन्यागदिन इहायातं । कं प्रति । पौपिवांसं स्नागैः परिहृतं
धर्मं प्रदीप्तं यज्ञं । यद्वा पौपिवांसमाप्यायितं वसतीवरीभिः चरद्वयं सौमरसं ।
अथवा हतादिना पौपिवांसं धर्मं प्रवर्ग्यमच्छाभिलक्ष्ये ह यातं । प्रवर्ग्येऽस्य
ऋक्तस्य विनियोगः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठांति नूनमश्विनोपेस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवसागमिष्ठा प्रत्यवर्ति दाशुषे शंभविष्ठा ॥ २

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अंति । नूनं ।

अश्विना । उपेस्तुता । इह ।

दिवा । अभिपित्वे । अवसा । आगमिष्ठा । प्रति । अवर्ति ।

दाशुषे । शंभविष्ठा ॥ २

अश्विनौ संस्कृतं धर्मं न प्रमिमीतः । न हिंस्तां । किंतु अंत्यंतिके वधंसमीपे
नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्ठा गंहतमावश्विनावश्विनावुपस्तुतोपस्तुतौ भवतः ।
दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातःकालेऽवसा रक्षणेन सहागमिष्ठागंहतमौ ।
अवर्ति प्रति हंडभूतो । वर्तिर्जीवनं । तदभावोऽवर्तिः । तद्रहितमन्नं यथा भवति
तथागंहतमौ । आगत्य च दाशुषे हृदिक्षते यजमानाय शंभविष्ठा सुखस्य
भावयितारौ भवतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उता यातं संगवे प्रातरङ्गी मभ्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन नेदानीं पीतिरश्विना तंतान ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१५

उत । आ । यातं । संगवे । प्रातः । अङ्गः । मध्यंदिने ।

उत्सृजता । सूर्यस्य ।

दिवा । नक्तं । अवसा । शंतमेन । न । इदानीं । पीतिः ।

अश्विना । ततान ॥ ३

अङ्गो द्वेषा द्वेषा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आत्तः । उतापि चायातं । आगच्छतं । कदा । संगवे संगवकाले । संगच्छते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः । रात्र्यपरकाले हि गावो ऽग्ने हिमवतणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तन्ते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा मध्यदिनेऽङ्गो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितवभ्युदयेऽत्यंतप्रवृत्तसमये । अपराह्ण इत्यतः । एतस्यायाङ्गस्याप्यपसन्नं । [न केवलसुक्तेष्वेव कालेषु किंतु हिं दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हि विषा वा निमित्तनायातं । किमर्थं भागस्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह । इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पामं नाततान न तनोत्यश्विनाश्विनौ विहायेति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इदं हि वा । प्रदिवि स्थानमोकं इमे गृहा अश्विनेदं दुरोणं ।

आ नो दिवो ब्रह्मतः पर्वतादाङ्गो यातमिषमूर्जं वहता ॥ ४

इदं । हि । वा । प्रदिवि । स्थानं । ओकः । इमे । गृहाः ।

अश्विना । इदं । दुरोणं ।

आ । नः । दिवः । ब्रह्मतः । पर्वतात् । आ । अत्भ्यः ।

यातं । इषं । ऊजं । वहता ॥ ४

हे अश्विना वां युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवासयोग्यं स्थानमस्मिन् वेद्याहं । अथ सौमिकवेद्याभिप्रायेणाह । इमे गृहाः प्राचीनवर्मादयः । इदं

३१६

ऋग्वेदः

दुरोणं देवयजनवृहं । नोऽसदर्थं दिवो द्युलोकाद्भुतः पयतात् पयवतो मेवा-
दङ्गाऽपां कारणादंतरिक्षादायातं । आगच्छतं । किं तृष्णी । न । इषमृजं चार्हं
बलं च । बलसाधनमज्ञं सारभूतमित्यर्थः । तादृशं बहता बहंतौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्चिनोर्वसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं ब्रह्मस्रोत वीराना विश्वान्यसृता सौभंगानि ॥ ५

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीतो ।

गमेम ।

आ । नः । रयिं । ब्रह्मं । आ । चत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभंगानि ॥ ५

यद्यं संगमेन संगच्छेनाश्विनोर्नूतनेनावसानन्यकृतेन रक्षणेन मयोभुवा सुप्रणी-
तावयित्वा सुप्रणीतो सुप्रणीत्या सुहृद्गमनेन च । अपि चैते उभे अक्सो विशेषणे ।
उक्तलक्षणेन संगमेन । नोऽभ्यं रयिमाब्रह्मं । उत वीरान् पूत्यादीनावहृतं । हे
अमृतामरणधर्माणो विश्वा विश्वानि सौभगा सुगमत्वान्यावहृतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्मः ॥

प्रातर्यावाणेति पंचमं पंचमं सूक्तगच्छेयं त्वेष्ट भमाश्विनः प्रातर्यावाणेति ह्यनु-
क्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥ अग्नोयांके
मेवावरुणातिरिक्तोक्त्यत्र इदमेव शस्यं । तथा सूत्रितं । प्रातर्यावाणा जेतस्य पक्षे
अधुमेतभूमिर्नि । आ० ८. ११. इति ॥

॥ तत प्रथमा ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा ऋभादररुक् पिवातः ।

प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र धंसति कवयः पूर्वभाजः ॥ १

प्रातः॑ऽयावा॑ना । प्रथ॑मा । यज॑ध्वं । पुरा॑ । गृ॒ध्रात् ।

अ॒र॑रुषः । पि॒वातः॑ ।

प्रातः॑ । हि॒ । य॒ज्ञं । अ॒श्विना॑ । द॒धाते॑ इति॑ । प्र । शंसं॑ति ।

क॒वयः॑ । पू॒र्वभाजः॑ ॥ १

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञगंतारौ प्रथमात एवेतरेभ्यो देवेभ्यः
पूर्यभाविनौ प्रकटतमौ ताश्विनौ यजध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते ।
गृध्रादभिकांचतोऽरुषोऽदाह रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिवातः । पिवातां । अनागतौ
कथं यद् गत्यावित्यत आह । अश्विनाश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते । वारयतः ।
संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकांसीनाः कवयोऽनूचाना ऋषयः प्रातरेष्वेतौ प्रशंसंति ॥
ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २, ३८ । इति हि निगमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रा॒त॒र्य॑ज॒धुम॑श्वि॒ना हि॒नोत॑ न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अ॒जुष्टं॑ ।

उ॒ता॒न्यो ऋ॒सम॑य॒जते॑ वि चा॒वः पू॒र्वः पू॒र्वो य॑ज॒मानो॑ वनी॒यान् ॥ २

प्रा॒तः । य॒जधु॑ । अ॒श्विना॑ । हि॒नोत॑ । न । सा॒यं । अ॒स्ति ।

दे॒व॒याः । अ॒जुष्टं॑ ।

उ॒त । अ॒न्यः । अ॒सम॑त् । य॒जते॑ । वि । च । आ॒वः । पू॒र्वः पू॒र्वः ।

य॑ज॒मानः॑ । वनी॒यान् ॥ २

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं । पूजयध्वं । सुध्वं ।
हिनोत । प्रहिणुव हवींषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगाभि नास्ति । न
विद्यते । देवा न स्त्रीकृत्यतीत्यर्थः । अजुष्टममेव तद्भवति । पूर्वाह्णौ वै देवानामिति
हि श्रुतिः । उताऽदश्चतोऽन्यः कोऽपि यजते यजेत सोमेन वि चावः । धितपर्येक
हविषा । अतोऽस्मास्वनेषु च मध्ये पूर्वःपूर्वो यजमानो यजमानो यः पूर्वःपूर्वो यद्
भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति ॥

३१८

ऋग्वेदः ।

हिरण्यत्वगित्थेषांश्चिने पशौ हविषो याज्या । हिरण्यत्वङ्मधुपर्णो हतस्तु रश्मि
क्रत्वैर्ध्रुवमृज्मन् । आ० ३. ८. । इति हि चतुर्विंशं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

हिरण्यत्वङ्मधुपर्णो हतस्तुः हतो वहन्ना रथो वर्तते वा ।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥ ३

हिरण्यत्वक् । मधुपर्णः । हतस्तुः । हतः । वहन् ।

आ । रथः । वर्तते । वा ।

मनःजवाः । अश्विना । वातःरंहाः । येन । अतियाथः ।

दुःस्तानि । विश्वा ॥ ३

वां युवयो रथः हतोऽक्षमस्तुतं वहन्नावर्तते । अश्वदभिसुखमागच्छति । कीदृशो
रथः । हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्याहतो मधुपर्णो मनोहरपर्णो
हतस्तु रूदकस्य प्रसन्नवर्णो मनोजवा मनोवेगो वातरंहा वातसदृशवेगः । हे अश्विना
येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्मागांन्वातियाथः अतिक्रम्य गच्छथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे ।

स लोकमस्य पीपरच्छमौभरनूडिभासः सदमित्तुतुर्यात् ॥ ४

यः । भूयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेष । चनिष्ठं । पित्वः । ररते ।

विभागे ।

सः । लोकं । अस्य । पीपरत् । शमौभिः । अनूडिभासः ।

सद । इत् । तुर्यात् ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१२

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यासश्चिभ्यां भूयिष्ठं चनिष्ठं ।
 अन इत्यन्ननाम । वहुन्नं कर्म विवेष करोति । पितृः ॥ कर्मणि षष्ठो ॥ अन्नं च
 ररते ददाति स यजमानोऽस्यात्मान एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् शचीभिः
 कर्मभिः । अन्नं भासोऽनुचततेजस्तान् यद्वोह्वं भासोऽनयः । अग्निरहितानग्रहन्
 सदमित् सदैव तृतीयोत् । हिंसात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विशान्यसृता सौमंगानि ॥ ५

सं । अश्चिनीः । अवसा । नूतनेन । मयोभुवा । सुप्रणीती ।

गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विशानि । असृता । सौमंगानि ॥ ५

समश्चिनोरिति पंचमी गता ॥

॥ इति चतुर्थव्य चतुर्थेऽष्टादशो वगः ॥

अश्विनावेहेति नवचं षष्ठं सूक्तं । अश्वानुक्रमिका । अश्विनौ नव सप्तवभि-
 क्षुप्रणिगादि चतुर्थीं त्रिष्टुप् पंचानुष्टुभ इति । सप्तवभिर्नामात्रेय ऋषिः । आदि-
 तस्तिष्ठ उष्णिहश्चतुर्थीं त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रता-
 वौष्णिहे कंदस्याश्विने शस्त्रे चाद्यसृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अश्विना वर्तिरश्व-
 दाश्विनावेह गच्छतमिति तृचो । आ० ४. १५. इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि
 प्रउगशस्त्रेऽयमाश्विनस्तृचः । सूत्रितं च । अश्विनावेह गच्छतमा याह्याद्रिभिः सुतं ।
 आ ७. १०. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा विवेनतं ।

हंसाविष पततमा सुतां उप ॥ १

३१८

३२०

ऋग्वेदः ।

३
३१८
३२०

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वनतं ।

हंसौऽद्विव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ १

अश्विनाविष्ठास्त्रिन्याग आगच्छतं । हे नासत्या मा शिवेतं । वनतिः कांति-
कमौ । मा विकामौ भवतं । निःसृष्टावकामौ वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव तो
तथा निमलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपापततं उपागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्विना हरिणाविव गौराविषामु यवसं ।

हंसाविव पततमा सुता उप ॥ २

अश्विना । हरिणौऽद्विव । गौरौऽद्विव । अनु । यवसं ।

हंसौऽद्विव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ २

रथः
हृत्
येन

हे अश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरकृगाविव च । तो यथा यवसं धासमनु-
धावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्विना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये ।

हंसाविव पततमा सुता उप ॥ ३

अश्विना । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । जुषेथां ।

यज्ञं । इष्टये ।

हंसौऽद्विव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ ३

हे वाजिनीवसू अन्तर्धं वासयितारान् अश्विना यज्ञमन्त्रदीयमिष्टयेऽभीष्टासैव णाय
वा जुषेथां । सेवेथां ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३२१

॥ अथ चतुर्थी ॥

अश्विर्ग्रहो मवरोऽनूवी समजो हवीना धमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्विना शंतमेन ॥ ४

अत्रिः । यत् । वा । अवरोहन् । ऋवीसं । अजो हवीत् ।

ना धमाना इव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेतः । आ । अगच्छतं ।

अश्विना । शंतमेन ॥ ४

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवामजो हवीत् अस्तौषोत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिश । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कृत्वा नूतनीसं तुषाग्निगमिकुडे क्षिप्तः सत् अवरोहन् विसृजन् अजो हवीत् । श्येनस्य चिज्जवसा श्येनस्य गृह्णात इव वेगेन । विदित्यपगार्थे । अथवा श्येनस्य जवसा वेगेन नूतनेन प्रयतोत्पन्नेन सततं गच्छतः श्येनस्य प्रथमजवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेन चरयेन तं रक्षितुमागच्छतं हे अश्विना ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकोनविंशो वरगः ॥

अत्र ब्रुवंतीतिहासं सप्तभिः पुराविदः ॥ भू हव्याः पेटिकायां तस्मिंश्चिच्छ यत्नतः । सुदं कृत्वा गृहे स्त्रीये रक्षयित्वा न्यवेष्टयन् ॥ न संगच्छेत भार्या स्त्रिया यथा रात्रौ तथा कृतं । प्रातः प्रातः सङ्गृह्य निगमिष्यति तं सुनि ॥ एवं स्थित्वा चिरं कालं पेटिकायां दुःखितः कृशः । उपायं चिंतयामास निगमस्य चिरं सुनिः ॥ हृदि निक्षिप्य नासत्यानस्तौषोषोऽष्टमानसः । तमश्विनो समागत्य सङ्गृह्य च पेटिकां ॥ उद्धृत्य तस्मिंश्चिच्छ शीघ्रं तावदष्टौ बभूवतः । स ऋषिर्भार्यायां सार्द्धं रमित्वाथ पुनर्भयात् ॥ प्रातरेत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः । पेटानिवाससमये दृष्टवान्दृष्टं तदा ॥

तत्र हृचे प्रथमा सूक्ते पंचमौ ॥

वि जिहोष्व वनस्पते योनिः सूर्यत्या इव ।

अतं मे अश्विना हव सप्तभिः च सुचतं ॥ ५

वि । जिह्वीष । वनस्पते । योनिः । स्रष्ट्याऽऽव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । समवध्रिं । च । सुचतं ॥ ५

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेठिके विजिह्वीष । विगच्छ । विवृता भव । स्रष्ट्या इव प्रसवोन्मुखाः स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रयते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनौ मे हवमाह्वानं श्रुतं । श्रुतं । श्रुत्वा च समवध्रिं च मासृधिं सुचतं । गोचयतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये समवध्रिये ।

मायाभिरश्विना युवं वृक्षं सं च विचाचथः ॥ ६

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । समवध्रिये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृक्षं । सं । च । वि । च ।

अचथः ॥ ५

भीताय निर्गमाद्विद्युपे नाधमानाय विमोक्षं याचमानाय समवध्रय ऋषये हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मायाभिवृक्षं वृक्षविकारां पेठिकां सं चाचथः । सम निर्गमार्थं संगच्छथः । वि चाचथः । विभक्तं कुरुथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिं गथति सर्वतः ।

एवा ते गर्भं एजतु निरैतु दशमास्यः ॥ ७

यथा । वातः । पुष्करिणीं । समिं गथति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भः । एजतु । निरैतु । दशमास्यः ॥ ७

एतदाद्यृक्तं गर्भस्त्राविण्युपनिषत् ॥ एतदाद्यृक्तवेणासौ समवध्रिः स्वयोपितः । गर्भिण्याः प्रसवायाशु स्तुतवानश्विनाह्विः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरस्वादिक् सर्वतः समिं गथति सम्यक् चालयति एवैवं तव गर्भं एजतु । कंपतां । इतस्ततः संचरतु । दशमास्यो दश मासान् गर्भे स्थितो निरैतु । निर्गच्छतु ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३२३

॥ अथाष्टमी ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवं त्वं दशमास्य सहविहि जरायुणा ॥ ८

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । सह । विहि । जरायुणा ॥ ८

पातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रचलति चाल्यते वायु-
वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासास्त्वं गर्भोद्वेन सुवेष्टितः । निर्गच्छ जठरान्मातृगैरायु-
जकृतः पतेत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरैतु जीवो अक्षतो जीवो जीवत्या अधि ॥ ९

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऐतु । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९

दशमासानुषित्वासौ जननोजठरे सुखं । निर्गच्छत सुखं जीवो जननी चापि
जीवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

गृहे नो अद्येति दशर्चं सप्तमं सूक्तगात्रेयस्य सत्यश्रवस अर्घं प्राक्तउपस्थं । अनु-
क्रम्यते च । गृहे दश सत्यश्रवा उपस्थं तु प्राक्तगिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे क्रतौ
प्राक्ते वंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूक्त्यते हि । गृहे नो अद्येति प्राक्तं । आ०
४. १४. १ इति

॥ तत प्रथमा ॥

गृहे नो अद्य बीधयोषी राये दिविक्षती ।

यथा चिन्नी अबीधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाति अश्वसृन्ते ॥ १

म॒हे न॑ । अ॒द्य । बो॒धय॑ । उ॒षः । रा॒ते । दि॒विक्ष॑ती ।
यथा॑ । चि॒त् । नः॑ । अ॒र्बो॒धयः॑ । स॒त्य॒श्र॒वसि॑ । वा॒ । वा॒य॑

सु॒जा॒ते । अ॒श्व॑सू॒नृते॑ ॥ १

आद्यास्मिन्त्यागदिने हे भग उषो देवि दिविक्षती होमिगती त्वं नोऽस्मान्नाहे
महते राये धनप्राप्तये बोधय । प्रज्ञापय । प्रकाशयेत्यर्थः । सजि प्रकाशे क्रतुद्वारा
द्रव्यस्योपार्जनं शक्यं वात् । यथा चित् यथैव पूर्वं नोऽस्मान्बोधयः कृतीतेषु
दिवसेषु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः । हे सुजाते, शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूतते ।
अश्वार्यां प्रियसत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्वे वय्यपुत्रे
सत्यश्रवसि मय्यङ्गनुग्राहेत्यर्थः ॥

। अथ द्वितीया ॥

या सु॒नी॒थे शौ॒च॒द्र॒थे व्यो॒च्छो॑ दु॒हित॑र्दिवः ।

सा व्यो॒च्छ॒ स॒र्ही॒यसि॑ स॒त्य॒श्र॒वसि॑ वा॒य॑ सु॒जा॒ते अ॒श्व॑सू॒नृते॑ ॥ २

या । सु॒नी॒थे । शौ॒च॒द्र॒थे ! वि॒ । व्यो॒च्छः॑ । दु॒हितः॑ । दि॒वः॑ ।

सा । वि॒ । उ॒च्छ॑ । स॒र्ही॒यसि॑ । स॒त्य॒श्र॒वसि॑ । वा॒य॑ ।

सु॒जा॒ते । अ॒श्व॑सू॒नृते॑ ॥ २

हे दिवो दुहितर्दिवः सूर्यस्य पुत्र्युपो या त्वं सुनीथ एतन्नागके शौचद्रथे
शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्योच्छः व्यासयस्तमांसि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन बलवति
वाय्वे वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवासय । उच्छो जिवासे । जिवांसो
वर्जनं । शिष्टसक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सा नो॑ अ॒द्याभ॑र॒त॑सु॒व्यु॒च्छा दु॒हित॑र्दिवः ।

यो व्यो॒च्छः स॒र्ही॒यसि॑ स॒त्य॒श्र॒वसि॑ वा॒य॑ सु॒जा॒ते अ॒श्व॑सू॒नृते॑ ॥ ३

सा । नः॑ । अ॒द्य । आ॒भ॒र॒त॑सु॒वसुः॑ । वि॒ । उ॒च्छ॑ ।

दु॒हितः॑ । दि॒वः॑ ।

चतुर्थाऽष्टकः ।

३२५

यो द्वा॒ति । वि॒ । अ॒च्छः । स॒ही॒यसि॑ । स॒त्य॒ऽश्र॑वसि । वा॒य्ये ।

सु॒जा॒ति॑ । अ॒श्व॑ऽसू॒नु॒ते ॥ ३

हे दुहितर्दिव उप आभरदसुराहृतधना सा प्रसिद्धा त्वं नेऽस्माकमद्यास्मिन्दिने
सुच्छ । तमो विद्यासय । हे हीयसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पूर्वं
व्यौच्छः साद्यापीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒भि॒ ये॒ त्वा॑ वि॒भा॒वरि॑ स्तो॒मै॒र्य॑न्ति व॒ह्नयः॑ ।

अ॒द्यै॒र्म॒घो॒नि॒ सु॒श्रि॒यो॒ दाम॑न्व॒तः॒ सुरा॑तयः सु॒जा॒ति॑ अ॒श्व॑ऽसू॒नु॒ते ॥ ४

अ॒भि॒ । ये॒ । त्वा॑ । वि॒भा॒वरि॑ । स्तो॒मैः॑ । य॒न्ति॑ । व॒ह्नयः॑ ।

अ॒द्यैः॑ । म॒घो॒नि॒ । सु॒श्रि॒यः॑ । दाम॑न्व॒तः॑ । सु॒रा॒तयः॑ ।

सु॒जा॒ति॑ । अ॒श्व॑ऽसू॒नु॒ते ॥ ४

हे विभावरि प्रकाशोपेते ॥ विभाशब्दाच्छन्दसीवनिपादिति वनिप् । भातेवर्ग
कर्तरि वनिप् ॥ उपस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार कृत्विलः स्तोतारः स्तोमैः
स्तोतैर्गृणन्ति सुभति ते स्तोतारो मघैर्ह्ये मघोनि धनैर्धनवति त्वदसुग्रहात् सुश्रियो
भवंति । सुदृष्टिभिराश्रयणीया भवंति । दामन्वतो दानवतो भवंति । सुरातयः
रातिर्दानं । सुदानांश्च भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यच्चि॒द्धि॒ तं॒ ग॒णा॒ इ॒मे॒ कृ॒दर्थ॑ति म॒घत्त॑ये ।

परि॑ चि॒ह्न॒यो॒ दधु॑र्द॒तो॒ रा॒धो॒ अ॒ङ्ग॒यं॒ सु॒जा॒ति॑ अ॒श्व॑ऽसू॒नु॒ते ॥ ५

यत् । चि॒त् । हि॒ । ते॒ । ग॒णाः॑ । इ॒मे॒ । कृ॒दर्थ॑ति । म॒घत्त॑ये ।

परि॑ । चि॒त् । व॒ष्टयः॑ । दधुः॑ । द॒दत्तः॑ । रा॒धः॑ । अ॒ङ्ग॒यं॑ ।

सु॒जा॒ति॑ । अ॒श्व॑ऽसू॒नु॒ते ॥ ५

हे उषो यच्चिद्धि । हीति पूरयः यत् ये केचन ते तत्र स्मृता इमे पुरतो वर्तमाना
गणाः संवभृता मघत्तये धनदातये धनदानाय धनप्रज्ञाय वा कृदर्थति उपच्छन्दर्थति

३२६

ऋग्वैदः ।

ते सर्वेऽयस्मान् परिदधुः परितो धातयन्ति वष्टयोऽस्मानेव कामयमानाः । किं कुर्वन्तः ।
 अह्वयमह्वयमायमह्वयमलज्जावहं वा राधो धनं हविर्लक्ष्यं ददतो यजन्त इत्यर्थः ।
 अर्थिभ्योऽनीणं ददतो पा । ये त्वां हविर्ददतः स्तुवन्ति ते सर्वेऽप्यस्मदर्थमेव फलं
 धारयन्ति । स्तुवन्तीत्यर्थः । अथवा यद्दीलान्न यद्यपीति व्याख्येयं । तस्मिन् पक्षे
 उत्तरवाक्ये तथापीत्युच्यते । अवशिष्टं समानं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकविंशो वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऐषु धा वीरवद्यश् चषी मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यङ्गया मघवानो अरासत सुजाते अश्वसूनुते ॥ ६

आ । एषु । धाः । वीरवत् । यशः । चषः । मघोनि ।

सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अङ्गया । मघवानः । अरासत ।

सुजाते । अश्वसूनुते ॥

हे चषो देवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषु स्रोतसु वा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रादिभि-
 रुपेतमजं यशो वाधाः । आधेहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवन्तो सूरयो
 नोऽस्मभ्यं तव स्रोतस्यो राधांसि धनान्यह्वयाक्षोणान्यरासत ददुःतेष्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तेभ्यो द्युन्नं बृहद्यश् चषी मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्वरा गव्या भजन्त सूरयः सुजाते अश्वसूनुते ॥ ७

तेभ्यः । द्युन्नं । बृहत् । यशः । चषः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्वरा । गव्या । भजन्त । सूरयः ।

सुजाते । अश्वसूनुते ॥ ७

चतुर्थाऽष्टकः ।

३२७

हे उषो मघोनि त्वं तेभ्यो द्यक्षं द्योतमानं हिरण्यादिरूपं धनं वृहद्यशो
नष्टदत्तं गच्छतीं कीर्त्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आबह । य आद्या नोऽक्षभ्यं राधांसि
धनान्यश्चराचर्युक्तानि गव्या गौभिर्युक्तानि गोसमूहानश्चसमूहान् च भजंत भजेरन्
ददुः स्वरयो दातारः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नो गोमतीरिष आ वंहा दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रैः शोचंश्चिरर्चिभिः सुजाति

अश्वंसूतने ॥ ८

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिभिः । शुक्रैः । शोचंश्चिभिः ।

अर्चिभिः । सुजाति । अश्वंसूतने ॥ ८

उतापि च नोऽक्षभ्यं गोमतीर्गोभिर्युक्तानीषोऽन्नान्यावह आपय हे दिवो
दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य रश्मिभिः साकं शोचंश्चिरर्चिभिः शुक्रैर्निर्गलेरर्चि-
भिरग्नेस्तेजोभिश्च साकं सूर्योदयकालेऽग्नीधनकाले चेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

व्युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुया अपः ।

नेत्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरौ अर्चिषा सुजाति

अश्वंसूतने ॥ ९

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुयाः । अपः ।

नः । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः ।

अर्चिषा । सुजाति । अश्वंसूतने ॥ ९

हे दिवो दुहितरुः । त्वं व्युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्यदीयं क्रमं प्रति चिरं
पिलंबं वा तनुयाः । त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिभ्यस्तूरः शूर्योऽ-
र्चिष तेजसा नेव नैव तपाति । तस्यात् । शीघ्रं नोदेवित्यर्थः ॥

३२८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ दशमी ॥

एतावद्देवस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोत्रभ्यो विभावयुच्छंती न प्रभीयसे सुजाति अश्वसूते ॥ १० ॥

एतावत् । वा । इत् । उपः । त्वं । भूयः । वा । दातुं ।

अर्हसि ।

या । स्तोत्रभ्यः । विभावयि । उच्छंती । न । प्रभीयसे ।

सुजाति । अश्वसूते ॥ १० ॥

हे उपस्त्वमभ्यं वायरा दिक्षितं किमेतावदेव । इच्छद् एवकारः अस्मिन्
सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः । अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्दातव्यमस्ति
तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावयिषो या त्वं स्तोत्रभ्यस्तेषां लौकिकवैदिकव्यवहारार्थं
व्युच्छंती तमो विवासयंती न प्रभीयसे । न हंसि । न कथ्यगीत्यर्थः । सा त्वं दातु-
मर्हसीति ॥ मीज् हिंसायाग्नित्यन्तात् । आस्थाने व्यत्ययेन श्यन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य अत्रुर्थे पंचदशो वरगः ॥

द्युतद्यामानमिति षडृचमष्टमं सूक्तं । तत्त्वानुक्रमणिका । द्युतद्यामानं षडिति ।
सत्यश्रवा ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । उपस्थं वित्युक्तत्वादुपा देवता ॥ प्रातरनुषाक
उपस्थे क्रतौ त्रेष्टुभे छंदस्याश्विनश्छन्दो चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । द्युतद्यामानमुपो
वाजेन । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युतद्यामानं ब्रह्मतीष्ठतेन ऋतावरीमरुणस्य विभाती ।

देवीमुषसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रांसो मतिभर्जरंते ॥ १ ॥

द्युतद्यामानं । ब्रह्मती । ऋतेन । ऋतावरीं । अरुणस्य ।

विभातीं ।

देवीं । उषसं । स्वः । आश्वहंतीं । प्रति । विप्रांसः ।

मतिभर्जः । जरंते ॥ १ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३२६

द्युतद्वामानं दीप्तरथां वृहतीं महतीं च तेन सत्येन यज्ञेन वतीं वरीं च तवतीं मरुण-
सुमरुणरूपां विभातीं व्युच्छन्तीं देवीं द्योतमानां सुषसं स्मरावहन्तीं सूर्यं गच्छन्तीं ।
एवं महानुभावां सुषसं विभासो मेधाविनो ऋत्विजो गतिभिः स्तुतिभिः प्रतिजगन्ते ।
स्तुवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एषा जनं दर्शता बोधयन्ती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्रे ।

वृहद्रथा वृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्दृच्छत्यग्रे अह्ना ॥ २

एषा : जनं । दर्शता । बोधयन्ती । सुगान् । पथः ।

कृण्वती । याति । अग्रे ।

वृहत्पराया । वृहती । विश्वं । इन्वा । उषाः । ज्योतिः ।

यच्छति । अग्रे । अह्ना ॥ २

दर्शता दर्शनोपेपोषा बोधयन्ती । कं । जनं । प्रसुप्तमित्यर्थः । पथः सुगान्
सुगमनाय कृण्वत्यग्रे सूर्यश्च पुरस्ताद्याति । गच्छति । कोटश्युषाः । वृहद्रथा
प्रभूतरथा वृहतो महती विश्वमिन्वा विश्वं व्याप्नुवाना विश्वतर्पणा वा । ईदृश्यया
वह्नामग्रे ज्योतिस्तेजो यच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एषा गोभिररुणेभिर्द्युजानास्त्रिधन्ती रयिमप्रायु चक्रे ।

यथो रदन्ती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । द्युजाना । अस्त्रिधन्ती । रयिं ।

अप्रऽप्रायु । चक्रे ।

यथः । रदन्ती । सुविताय । देवी । पुरुष्टुता । विश्ववारा ।

वि । भाति ॥ ३

३१०

ऋग्विद्ः ।

एषोषा अरुणेभिररुणवर्णैर्गीर्भर्वलोवर्दै रथं युजाना योजयंत्यस्ते षंत्यशुभ्यंत्य-
क्षीणा वा । किं रथिं धनमप्राप्यपगंष्ट अविचलितं चक्रे । करोति । किं कुर्वती ।
पथो मार्गान् रदंती प्रकाशयंती । किमर्थं । सुविताय सुष्ठु गमनाय देवी ज्योतिमाना
पुरुष्टुता वज्रभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्बर्णीया विभाति । प्रकाशं कराति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एषा व्येनी भवति द्विवर्णा आविष्कृत्वाना तन्व पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजानतीव न दिशो मिनाति ॥ ४

एषा । वि० एनी । भवति । द्विवर्णाः । आविष्कृत्वाना ।
तन्व । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथां । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव । न ।
दिशः । मिनाति ॥ ४

एषोषा व्येनी भवति विशेषेण श्वेता भवति द्विवर्णा इयोः प्रथममध्यमयो परि-
वृष्टोषाः पश्चात्तन्व स्त्रीयां तनूमाविष्कृत्वाना प्रकठोक्नुवती । कुत्र । पुरस्तात् पूर्वस्यां
दिशि । किंच ऋतस्यादित्यस्य पंथां पंथानं साधु सम्यगन्वेति । किंच प्रजानतीव
विश्वं प्रज्ञापयंती । इवेति संप्रत्यये । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति । प्रत्युत दिशः
प्रकाशयति । अथवा प्रजानतीवानुगतव्यमिति प्रकषेणावगच्छंती चतंस्य पंथामन्वेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विवानोर्द्ध्वं स्नाती दृश्ये नो अस्थात् ।

अप द्वेषो बाधमाना तमसि शुषा द्विवो दहिता ज्योतिषागात् ॥ ५

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्द्धाऽइव । स्नाती ।
दृश्ये । नः । अस्थात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमसि । उषाः । दिवः ।

दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५

चतुर्थोऽङ्कः ।

३३१

एषोषाः शुभ्रा न शुभ्रवर्णा निर्मला खलंकता योषिदिव तन्मोऽङ्गानि विदाना
प्रज्ञापयन्ती स्नातो स्नानं कुर्वाणोर्बुबोक्षतेनय स्नानादुत्तिष्ठन्तीव नोऽस्मदर्थमस्माकं
पुरुतो वा दृश्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्यात् । पूर्वस्यां दिश्युत्तिष्ठति । किं कुर्वती ।
देवो देव्याणि तमांस्तपसाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा सहागात् ॥
आगच्छति ॥

॥ अथ षष्ठो ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृत्योषेव भद्रा नि रिणीते

व्युर्ज्वती दाशुषे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृन् । योषाः इव । भद्रा ।

नि । रिणीते । अस्मः ।

विज्वर्ज्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः ।

पूर्वथा । अकरित्यकः ॥ ६

एषोषाः प्रतीच्यभिमुखः सती दिवो दुहिता नृन् सर्वान् प्राणिनः प्रति भद्रा
योषेव कल्याणवेषा योषिदियासो रूपं निरिणीते । प्रेरयति । किंच दाशुषे हवि-
र्दात्रे यजमानाय वार्याणि वरणीयाणि धनानि व्युर्ज्वती प्रयच्छन्ती युवतिर्नित्ययौवना
सर्वत्र भिन्नयन्ती वा पुनरस्यापि पूर्वथा पूर्वमेव ज्योतिस्तेजोऽङ्कः । करोति ।

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे तयोर्विशो वर्गः ॥

युञ्जते मन इति पञ्चमं नवमं सूत्रं । अत्येवमनुक्रमणिका । युञ्जते पञ्च श्यावाश्वः
सावितं तु जागतमिति । श्यावाश्वो नामात्येव ऋषिः । जगती छन्दः सविता देवता ॥
दृष्ट्वाभिप्लवपडङ्गयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्वनिविहानमिदं । सूत्रितं च ।
युञ्जते मन इहे च य इति चतस्रः । आ० ७, ५, १ इति ॥ आद्या आपस्तोत्रेऽपि ।
सूत्रितं च । युञ्जते मन उत युञ्जते धिय आ तू न इन्द्र चुमन्तं । आ० ५, १२, १ इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रं य दृष्टतो विपाश्चलः ।

वि होता दधे वयुनाविटेक इन्द्राही देव सवितुः परिष्टुतिः ॥ १

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य ।

सृष्टतः । विप्रऽचितः ।

वि । होत्राः । दधि । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही ।

देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १

विप्रा मेधाधिन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वोर्ध्वं सर्वेषु कर्मसु युंजते । योजयति । सवितुस्तुष्टाय सकल्यं कुर्वतीत्यर्थः । उतापि च धियः कक्षां गच्छति युजते प्राप्नुवति । कस्यानुचयेत्युच्यते । विप्रस्य मेधाधिनो वृष्टतो महतो विप्रश्चितः स्तुतस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुचयेति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । स एव सवितः होत्राः सप्त होत्रकानामुचिताः क्रिया वयुनऽवित् । वयुनमिति ऋत्विगनाम् । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्तैश्च इत् एक एव विदधे । करोति । पृथक् पृथक् गवधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिऽस्तुतिः स्तुतिर्मही महयतिप्रभूता । स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥

इविधानप्रवर्तने रराक्ष्यमयनज्ञायां विश्वा रूपाणीत्येषानुवचनीयां । सूचितं च । विश्वा रूपाणि प्रति संचते कविरिति व्यवस्तायां । आ० ४, ६, इति ॥

॥ मैघा द्वितीया ॥

विश्वा रूपाणि प्रति संचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विषदे चतुष्पदे ।

वि नाकं मख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयानमुषसो वि राजति ॥ २

विश्वा । रूपाणि । प्रति । संचते । कविः । प्र । प्रासावीत् ।

भद्रं । द्विषदे । चतुऽष्पदे ।

वि । नाकं । मख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रयानं ।

उषसं । वि । राजति ॥ २

कविर्मेधाधी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मनि प्रतिसंचते । कर्त्ताति । धारयति । किंच भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । अमे । द्विषदे मनुष्ये चतुष्पदे गवाश्चादिकाय । किंच सविता सर्वस्य प्रेरको देवो

चतुर्थीष्टकः ।

२३३

वरेण्यो वरुणोयः सन् व्यस्यत् । स्थापयति । प्रकाशयति । किं । नाकं । नास्मिन्नकं
दुःखमस्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उपसः
प्रयाणसदयमनु विराजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्यूषा उदेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्व इत्युदेवा देवस्य महिमानमोजसा ।

यः पार्थिवानि विममे स एतंशो रजांसि देवः सविता

महित्वना ॥ ३

यस्य । प्रयानं । अनुं । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य ।

महिमानं । ओजसा ।

यः । पार्थिवानि । विममे । सः । एतंशो । रजांसि । देवः ।

सविता । महित्वना ॥ ३

अन्य इहेवा अन्येऽप्यन्यादयो देवा देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुः ।
गच्छंति । प्राप्नुवन्ति । किं । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभावेऽग्निहोत्राद्य-
निष्पत्तेस्तेषां हविःस्तुत्याद्यभावात् । ओजसा बलेन च युक्ता भवन्ति । यः सविता
पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकान्महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति स
देव एतश्च एतवर्णः शुभ्रः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा तावण्योत्त-
नेत्यादिष्वदेतश्च इत्यादिशकारोपजनम्कादसः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत यांसि सवितस्त्रोणिं रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः संच्यसि ।

उत रात्रौभुभयतः परौयस उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥ ४

उत । यांसि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत ।

सूर्यं च । रश्मिभिः । सं । उच्यसि ।

उत । रात्री । उभयतः । परि । ईयसे । उत । मित्रः ।

भवसि । देव । धर्मभिः ॥ ४

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् तुलोकान्यासि । गच्छसि । तिस्रो दिवः पृथिवीरित्युक्तं । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । सगच्छसि ॥ उव समवाय इत्यस्येदं रूपं ॥ उदयात्पूर्वभागे सवितोदयास्तमयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीसुभयत उभयपार्श्वे परीयसे । परिगच्छसि । उतापि च हे देव सवितस्त्वं धर्मभिर्गणद्वारकैः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सखा भवसि सर्वजगतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उतेशिषे प्रसवस्य त्वमेक इदुत पूषा भवसि देव यामभिः ।

उतेदं विश्वं भुवनं वि राजसि श्यावांश्च स्ते सवितः

स्तोममानये ॥ ५

उत । ईशिषे । प्रसवस्य । त्वं । एकः । इत् । उत । पूषा ।

भवसि । देव । यामभिः ।

उत । इदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजसि । श्यावांश्च ।

ते । सवितरिति । स्तोमं । आनये ॥ ५

हे सवितस्त्वमेक इत् एक एव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्येशिषे । समर्थो भवसि । ये लौकिकं गमनादिरूपं वैदिकमग्निहोत्रादिरूपं कर्मानुतिष्ठन्ते तेषां सर्वेषामनुज्ञात्वमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषकौ भवसि हे देव यामभिर्गमनैः । उतापि चेदं विश्वं भुवनं भूतजातं विराजसि । ईशिषे धारयितुं । यस्मादेवं महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावांश्च ऋषिः स्तोमं स्तोत्रमानये । व्याद्वीति । करोतोत्येवमात्मानं यरोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वगः ॥

तत्त्ववितरिति नवचं दशमं सूक्तं श्यावांश्चस्यार्धं अत्रेयमनुक्रमणिका । तत्त्ववितुर्नव गायत्रमाद्यानुष्टुप्ति । प्रथमानुष्टुप् यिष्टः रायत्यः । साधितं त्वित्युक्तत्वात्साधितं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३३५

अग्निहोमे वैश्वदेवस्य स्वाद्यस्तृषः प्रतिपत् अद्या नो देवेत्यनुचरः । स्मृतिं च ।
तत्सवितुर्वरेण्यो भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानमददात् ॥ १ ॥
इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तत्सवितुर्वरेण्यो भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानमददात् ॥

अष्टं सर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि ॥ १

तत् । सवितुः । वरेण्यो भर्गो । देवस्य । धियो नो ज्ञानमददात् ॥

अष्टं । सर्वधातमं । तुरं । भगस्य । धीमहि ॥ १

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वरेण्यो भर्गो । प्रार्थयामः ।
कस्य धनं । सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभूतं । लब्ध्वा च अष्टं प्रशस्तं सर्वधातमं ।
सर्वधातमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शतूणां हिंसकं । धनेन शतून् हंतुं शक्य-
त्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुचरस्य धीमहि । धारयाम । उपभोगं
करवामेत्यर्थः । अथवा धनं वरेण्यो भर्गो धीमहि इति त्वाञ्ज लभेमहीति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं ।

न निनन्ति स्वराज्यं ॥ २

सः । हि । स्वयंशस्तरं । सवितुः । कत् । चन । प्रियं ।

न । निनन्ति । स्वराज्यं ॥ २

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयंसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं
प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदप्यसुरादयो
न निनन्ति । न हिंसन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स हि रत्नानि दाशुषे सुवाति सविता भगः ।

तं भागं चित्रमौमहे ॥ ३

३३६

ऋग्वेदः ।

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः ।

तं । भागं । चित्तं । ईमहे ॥ ३

स हि स खलु सविता भगो भजनो यो देवो दाशुषे हविदांते मह्यं रत्नानि
रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनो यं चित्तं
चायनो यं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इयि चतुर्थीपञ्चमीभ्याममनोज्ञस्वप्नदर्शने प्रत्यृचं जुहुयात् अद्या नो
देव सवितरिति द्वाभ्यां । गट० सू० ३, ६, । इति हि सूत्रितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं ।

परा दुःस्वप्न सुव ॥ ४

अद्या । नः । देव । सवितरिति । प्रजावत् । सावीः ।

सौभगं ।

परा । दुःस्वप्न । सुव ॥ ४

हे सवितर्देव नोऽब्रह्ममद्यास्त्रिन्यागदिने प्रजावत्प्राद्युपेतं सौभगं धनं सावीः ।
प्रेरय । दुःस्वप्नं तुःस्वप्नं दुःस्वप्नञ्छःखकरं दारिद्र्यं परासुव । दूरे प्रेरय ॥

॥ अथ पञ्चमी ॥

विश्वानि देव सविर्दुरितानि परा सुव ।

यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥ ५

विश्वानि । देव । सवितः । दुःइतानि । परा । सुव ।

यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

३३७

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव । यद्भद्रं प्रजापयुग्टहादिकं
लक्षोऽप्यभ्यमासुव । अश्वदभियुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पश्यो भद्रं गृहं भद्रमिति
हि श्रुतिः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे ।

विश्वा वामानि धीमहि ॥ ६

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे ।

विश्वा । वामानि । धीमहि ॥ ६

वयमनुष्ठितारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुज्ञायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै
देव्यै भूत्या अनागसः स्याम । अनपराधिनो भवेम । भूत्यां हि पापाः संभवन्ति
अपगतेष्वागः सु विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहि । धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्य णि साषितस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्वनुवाक्या ।
सूत्रितं च । आ विश्वदेवं सत्यंति वाममद्य सवितः । आ० २.१६. । इति ॥
प्रायणीय एषैव सवितुरनुवाक्या । सूत्रितं च । आ विश्वदेवं सत्यंति य इमा विश्वा
जातानि । आ० ४.३. । इति ॥ देवसुत्रां हविःष्वेषैव सवितुरनुवाक्या । सूत्रितं
च । आ विश्वदेवं सत्यंति न प्रमिये सवितर्देव्यस्य तत् । आ० ४.११. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ विश्वदेवं सत्यंति सूतैरद्या वृणीमहे ।

सत्यसवं सवितारं ॥ ७

आ । विश्वदेवं । सत्यंति । सूतैः । अद्य । वृणीमहे ।

सत्यसवं । सवितारं ॥ ७

विश्वदेवं । विश्वे देशा यस्य वशे भवन्ति तं तादृशं । तं हि सर्वात्मत्वादिद्रं मित्वं
परुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषां तद्विभूतित्वात् । सत्यंति सतामनुष्ठान्तायां पालकं
सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारं देवमद्याह्नित्यागदिने सूतैरावृणीमहे । संभजामहे ॥

३३८

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टमी ॥

य इमे उमे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन् ।

स्वाधीर्देवः सविता ॥ ८

यः । इमे इति । उमे इति । अहनी इति । पुरः । एति ।

अप्रयुच्छन् ।

सुऽग्नाधीः । देवः । सविता ॥ ८

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाध्वानः सुकर्मा वा सन् इमे अहनी रात्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमावृणीमह इति संबंधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सवितृयांज्या । सूत्रितं च । य इमा विश्वा जातानि सुत्रामाणं पृथिवीं द्याग्नेहसं । आ० ४. ३. इति ॥ अश्वमेधेऽश्वसुत्रुज्यासु सवतं सावित्रीष्टिः कायां । तस्यामैषामार्थादिने सवनेऽनुवाक्या । सूत्रितं च । य इमा विश्वा जातान्या देशो यातु सविता सुरतः । आ० १०. ६. इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

य इमा विश्वा जातान्याऽप्रायवति श्लोकं ।

प्र च सुवाति सविता ॥ ९

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽप्रायवति । श्लोकं ।

प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९

यो देव इमेमानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पत्तयान् प्राणिनः । जंगमानित्यर्थः । तान् श्लोकेन यशसाऽप्रायवति । सर्वेऽप्यस्य स्तुतिं शृण्वन्तीत्यर्थः । अथवा गज-
न-
शब्देन सर्वाणोमान्युत्पत्तयान्याऽप्रायवति वृष्टुन्मुखः सन् । किं च सविता प्रसुवाति च प्रेरयति तं वृणीमह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थेऽंशे चतुर्थे पङ्क्तिं शो वर्गः ॥

अच्छा वदेति दशचंन्यमेकादशं सूक्तं भौमस्यान्वेरार्थं । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
अच्छा दशात्रिः पार्जन्यसुपाद्यास्तिस्रो जगत्य उपांत्यानुवृति । यत्पजंन्येत्येषा
नवम्यनुवृत्तिं वि वृत्तानित्याद्यास्तिस्रो जगत्तः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । पगंन्यो

चतुर्थोऽष्टकः ।

३३६

देवता ॥ अनेन सूक्तेन प्रयुचं वा दिश उपस्थेयाः । सूत्रितं च । संस्थितायां
 लषां दिश उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतसृभिः प्रयुचं सूक्तेन
 वा । आ० २, १३, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं तमसा विवास ।

कनिकददृषभो जीरदान् रेतो दधात्योषधीषु गर्भं ॥ १

अच्छ । वद । तवसं । गीःभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्यं ।

नमसा । आ । विवास ।

कनिकदत् । दृषभः । जीरदान् । रेतः । दधाति ।

ओषधीषु । गर्भं ॥ १

हे स्रोतस्तवर्ष बलवन्तं पर्जन्यमच्छाभिप्राय्य वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो
 वाक्तेन वज्रधा निरुक्तः । पर्जन्यस्यैराद्यन्तविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जिता
 वा जनयिता वा प्रार्थयिता वा रसानां । नि० १०, १०, । इति ॥ आभिर्गीर्भिः
 स्तुतिवाग्भिः स्तुहि । नमसानेन हविर्लक्षणेनाविवास । सर्वतः परिचर । यः
 पर्जन्यो दृषभोऽपां वर्षिता जीरदान् क्षिप्रदान् कनिकदत् गर्भं न्योषधीषु
 गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति स्थापयति तं स्तुहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि दृक्षान् हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं विभाय भुवं न महावधात् ।

उतानां गा ईषते दृष्णां वतो यत्पर्जन्यः स्तनयन् हंति दुष्कृतः ॥ २

वि । दृक्षान् । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । विभाय ।

भुवं । महावधात् ।

उत । अनां गाः । ईषते । दृष्णां वतः । यत् । पर्जन्यः ।

स्तनयन् । हंतिः । दुःकृतः ॥ २

अथं संतो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः । तः । लख्यते । पर्जन्यो विहंति वृक्षा-
निहंति च रक्षांसि सर्गाणि चास्माद्भूताति विश्यति महावघात् महान् ह्यस्य वधः ।
अथनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्नयन्ति दुष्कृतः पापकृतः ।
नि० १०, ११, । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रथीव कथयामां अभिचिपन्नाविर्दूतान् कृणुते वर्षांश्च अहं ।
दूरात्सिंहस्य स्ननया उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्षांश्च नभः ॥ ३ ॥
रथीऽहं । कथयामां । अमान् । अभिचिपन् । आविः ।
दूतान् । कृणुते । वर्षान् । अहं ।
दूरात् । सिंहस्य । स्ननयाः । उत् । उदीरते । यत् । पर्जन्यः ।
कृणुते । वर्षांश्च । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामी । स यथा कथयामानभिचिपन् दूतान् भठानाविष्करोति ।
तद्वरसौ पर्जन्योऽपि कथयामास्तेवानभिचिपन् अभिप्रेरयन् वर्षान् वर्षकान् दूतान्
दूतवद्विप्रेरकान्तेवान् मरुतो याविष्कृणुते । प्रकटयति । अहंति पूरणः । एवं सति
सिंहस्य ॥ सहतेहिंसतेषां शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अवर्षणेनाभिभवितुः शब्दयि-
तृवां मेघस्य स्ननया गजेनशब्दा दूरादुदीरते उद्गच्छन्ति । कदा । यदादा पर्जन्यो
नभोऽन्तरिक्षं वर्षां वर्षयितुं कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थी पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सूत्रितं च । प्र वाता वांति
पतयन्ति विद्युत इत्यग्न्याधेयप्रसूतीनि । आ० २, १५, । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वाता वांति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिह्वते पिबन्ते स्तः ।
दूरा विश्वस्मै सुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥ ४ ॥
प्र । वाताः । वांति । पतयन्ति । विद्युतः । उत । ओषधीः ।
जिह्वते । पिबन्ते । स्तः । रिति स्तः ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

३४१

द्वरा । विश्व'स्मै । भुव'नाय । जायते । यत् । पर्जन्यः ।

पृथिवीं । रेतसा । चरति ॥ ४

प्र वांति वाता वृष्ट्यर्थं । पतयन्ति गच्छन्ति समंतात् चरन्ति विद्युत् । ओषधी-
रोषधय उज्जिष्ठते । उद्गच्छन्ति । प्रवर्धते । स्वरंतरित्वं पिब्यते । चरति । इरा भूमि-
विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्धिताय जायते । समर्था भवति । कदैवमिति ।
यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवीं रेतसोदकोनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदैव भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जर्भुरीति ।

यस्य व्रत ओषधीविश्वरूपाः स न पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५

यस्य । व्रते । पृथिवी । ननमीति । यस्य । व्रते । शफवत् ।

जर्भुरीति ।

यस्य । व्रते । ओषधीः । विश्वरूपाः । सः । नः । पर्जन्य ॥

महि । शर्म । यच्छ ॥ ५

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामघो भवति ॥
यस्य व्रते शफवत् पादोषेतं गवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पूयते गच्छतीति वा । यस्य
व्रते कर्मण्योषधीरपथो विश्वरूपा नानारूपा भवन्ति हे पर्जन्य स महिस्त्वं नोऽस्मभ्यं
महि शर्म महत् सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तविंशो वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिबन्त वृष्णो अश्वस्य धाराः ॥

अर्वाङ्गितेन स्तनयिदु नेह्यपो निषिचन्नसुरः पिता नः ॥ ६

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिबन्त । वृष्णः ॥

अश्वस्य । धाराः ।

अर्वाङ् । एतेन । स्तनयिन्नना । आ । इहि । अपः ।

निऽसिंचन् । असुरः । पिता । नः ॥ ६

हे मरुतो यूयं दिवोऽतरिचसकाशात् नोऽस्मादर्थं दृष्टिं ररोध्वं । दत्त । दृष्ट्वा
वर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्य मेघस्य संबन्धिन्यो धारा उदकधारा प्रपिन्वत । प्रक्षरत ।
हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयिन्नना गर्जता मेघेन सदावाङ् अस्मदभिस्तुमेहि ।
आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽभांसि निषिंचन् स देवोऽसुर उदकानां निरसितापि
सन् नोऽस्माकं पिता पालकश्च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि क्र'द स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं सु कर्ष विषितं न्य'चं समा भवंतूहृतो निपादाः ॥ ७

अभि । क्र'द । स्तनय । गर्भ । आ । धाः । उदन्वता ।

परि । दीया । रथेन ।

दृतिं । सु । कर्ष । विऽसितं । न्य'चं । समाः । भवंतु ।

उत्सवतः । निऽपादाः ॥ ७

अभि भूयभिमुखं क्र'द । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दादीय । स्तनय । गर्भ ।
गर्भं गर्भस्थानीपसुदकसोषधीष्वाधाः । आधेहि । तदस्यसुदन्वतोदकतता रथेन परि
दीया । परितो गच्छ । दृतिं दृतिषदुदकधारकं मेघं विषितं विशेषेण सितं वह्मं न्य'चं
न्यक् अभोमुखं सु सुहु कर्ष । आकर्षं दृष्ट्यर्थं । यद्वा विषितं विमुक्तवचनमेव कर्ष ।
एतं कृत उहृत ऊह्व'वत उत्ततप्रदेशा निपादा न्यग्भूतपादा निष्कृष्टपादा वा
निम्नीजतप्रदेशाः समा एकस्था भवंतु । उदकपूर्णं भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

महातं कोशमुदचा नि षि'च स्यंद'तां कुल्या विषिताः पुरस्तात् ।

दृतेन द्यावापृथिवी व्य'धि सुप्रपाणं भवत्वध्नाभ्यः ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

३४२

महांतं । कोशं । उत् । अच । नि । सिंच । स्यंदंतां ।

कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी दूतिं । वि । उंधि । सुऽप्रपानं ।

भवतु । अन्नग्राभ्यः ॥ ८

हे पजेन्य त्वं महांतं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयं मेघमुत्कृष्टमुदच । उद्गच्छ ।
उद्गमय वा । तथा कृत्वा निषिंच । नीचैः चारय । कुल्या नद्यो विषिता विव्यूताः
सत्यः स्यंदंतां प्रवहंत् पुरस्तात् पूर्वाभिमुखं । प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यंदंते । घृतेनोद-
केन द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च व्युंधि । क्लेदयात्यधिकं । अन्नग्राभ्यो गोभ्यः
सुप्रपाणं सुष्टु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्प्रजेन्य कनिक्रदस्तनयन् हंसि दुष्कृतः ।

प्रतीदं विश्वं मोदते यत्किं च पृथिव्यामधि ॥ ९

यत् । पर्जन्य । कनिक्रदत् । स्तनयन् । हंसि । दुऽकृतः ।

प्रति । इदं । विश्वं । मोदते । यत् । किं । च । पृथिव्यां । अधि ॥ ९

हे पजेन्य यद्यदा त्वं कनिक्रददत्यर्थं शब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृती मेवान्
हंसि विदारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत् प्रतिमोदते । विश्वं विशेष्यते । यत्किंच
पृथिव्यामधि भूम्यामविष्टितं यच्चराचरात्मकं तदिदं विश्वं मोदते । हृष्यति । वृष्टेः
सर्वजगत्प्रतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अवर्षावर्षसुदु घू गृ भायाकर्धन्वान्यत्येता उ ।

अजो जन सोषधीर्भोजनाय कामुत प्रजाभ्यो विदो मनीषां ॥ १०

अवर्षीः । वर्ष । उत् । ऊं इति । सु । गृभाय । अर्कः ।

धन्वानि । अति । एतवै । ऊं इति ।

अर्जीजनः । औषधीः । भोजनाय । कं ।

उत । प्रजाभ्यः । अविदः । मनीषां ॥ १०

इयमतिवृष्टिविमोचनी ॥ हे पञ्चन्य त्वमवर्षीः । वृष्टवानसि । वर्षसुदु सू गृभाय ।
उत्कृष्टं सु सुदु गृभाय । गृहाण । परिहरेत्यर्थः । धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः ।
जलवतः कृतवानसि । किमर्थं । अत्येतवा उ । अतिक्रम्य गंतुं । औषधीरजीजनः ।
उदपादयः । किमर्थं । भोजनाय धनाय भोगाय वा । कमित्यर्थं शिशिरं जीवनाय
कं । नि० १, १० । इतियत्पादपूरणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां
सुतिमविदः । प्राप्नवानसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो तर्गः ॥

वडित्येति तच्चात्मकं दादगं सूक्तं भौमस्यात्वेरार्धं पृथिवीदेवताकमानुष्टुभं ।
अनुक्तांतं च । वडित्या त्वं पार्थिवमानुष्टुभमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ।
आद्या देवानां इषिःषु वडिव्या अनुवाक्या । वडित्या पूर्वतानां वडिहा चिद्या
वनस्यतीन् । आ० ६, १४ । इति हि सूत्रितं ॥ भूमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे
सूक्तमुखीया । आ० ६, ५ ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

वडित्या पर्वतानां खिद्रं विभर्षि पृथिवि ।

प्र या भूमिं प्रवत्वति मङ्गा जिनोषिं महिनि ॥ १

वट् । इत्या । पर्वतानां । खिद्रं । विभर्षि । पृथिवि ।

प्र । या । भूमिं । प्रवत्वति । मङ्गा । जिनाषिं । महिनि ॥ १

द्विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्व मन्वोद्य
वर्ण्यते ॥ हे पृथिवि प्रथमवति मध्यस्थानदेवते । त्वमित्येत्यममृतांतरिक्षे वा वट् सत्यं
पर्वतानां मेघानां वा खिद्रं खेदनं भेदनं विभर्षि । धारयसि । हे महिनि महति
हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमिं प्रत्यक्षां पृथिवीं मङ्गा
महत्वेन महतोदकेन वा प्रजिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३४५

। अथ द्वितीया ॥

स्तोमासस्त्वा विचारिणि प्रति षोभंत्यक्तुभिः

प्र या वाजं न हेषंतं येरुमस्य अर्जुनि ॥ २

स्तोमासः । त्वा । विचारिणि । प्रति । षोभंति । अक्तुभिः ।

प्र । या । वाजं । न । हेषंतं । येरुं । अस्यसि । अर्जुनि ॥ २

हे विचारिणी विविधचरणशैले पृथिवि देवि त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तु-
भिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिषोभंति । अभिष्टुर्वन्ति । किंच या त्वं हेषंतं शब्दयंतं
वाजं न अश्वमिशोदृत्तं येरुं पूरकं मेघं प्राप्यसि प्रक्षिपसि हे अर्जुनि शुश्रूषणे
गमनशीले वा ॥

देवानां हविःषु वड्ड्हा विदिति पृथिव्या याज्या । एषैव भूमिस्त्रीमे निष्कषल्ये
सूक्तसुखीया । स्रवं त्वं पूर्वमेयोदाहृतं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वड्ड्हा चिद्या वनस्यतीन्क्षया दर्धर्षीजंसा ।

यत्तं अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥ ३

वड्ड्हा । चित् । या । वनस्यतीन् । क्षया । दर्धर्षि । ओजंसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥ ३

हे पृथिवि या त्वं वड्ड्हा चित् ॥ सुपां सुबुगिति तृतीयाया आकारः ॥ वड्ड्या
क्षया भूस्या सह वनस्यतीन् वृक्षानोजसा बलेन दर्धर्षिं धारयसि । अथवा वड्डेति
विधेयविशेषणं । वनस्यतीन् वृक्षान् कृत्वा धारयसीत्यर्थः । यद्यस्यास्ते तव सर्वधिनी
वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पंचम्यर्थे षष्ठौ ॥ अभ्रादपां
हर्तुर्दिवोऽन्तरिक्षादादित्यादा वर्षति । अथवा यद्यस्यास्ते तवास्त्रस्य मेघस्य वृष्टय
उदकसंवाता विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षति पतंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

प्र सन्नाज इत्यष्टवं तयोदशं सूक्तमात्रेण त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्तस्यते च । प्र
सन्नाजेष्टौ वारुणमिति । विविद्योगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सन्नाजे बृहदर्चा गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघानं शमितेव चर्मोपस्तिरेष्टिवीं सूर्याय ॥ १

प्र । संऽराजे । बृहत् । अर्च । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं ।

वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघानं । शमिताऽर्चव । चर्म । उपऽस्तिरे ।

ष्टिवीं । सूर्याय ॥ १

अतिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति । हे अन्ते त्वं सन्नाजे सम्यग्ग्राजमानावेश्वराय
श्रुताय सर्वत्र श्रुयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकाद्यै-
तन्नामकाय देवाय बृहत् प्रहृतं गभीरं दुरवगाहं बहुयोपेतं प्रियं प्रियसूतं ब्रह्म
स्तोत्ररूपं कर्म प्राच । प्राचय । प्रोज्झारयेत्यर्थं । यो वरुणः शमितेव चर्मं शमिता
पशुविशसनकतां यथोपस्तरणाय चर्मं हन्ति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं ॥
तृतीयस्यां पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दाच्चत्यं ॥ सूर्याय सूर्य-
स्योपस्तिर आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास । विस्तृतं हि व्यवहारयोग्यं
भवति तस्याव्यवहारायंतरिक्षं । विस्तारितवान् अरुं हि राजा वरुणश्चकार ।
ऋक्वे० १ । २४, ८ । इति ह्युक्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वनेषु व्यं तरिक्षं ततान वाजमवत्सु मयं उक्षियांसु ।

हृषु क्रते वरुणो अपस्वग्निं दिविःसूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ ३

वनेषु । वि । अंतरिक्षं । ततान । वाजं । अवत्सु । मयः ।

उक्षियांसु ।

हृत्सु । क्रतु' । वरुणः । अप्सु । अग्निं । दिवि । सूर्य ।

अदधात् । सोमं । अद्रौ ॥ २

अथ यरुणो यनेषु वृक्षाग्रेष्वन्तरिक्षं विततान । विस्तारितवान् । तथा वाजस-
नेयकं । यनेषु हीदमेषु वृक्षाग्रेष्वन्तरिक्षं विततं तस्मादाह यनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति ।
वाजं बलमर्षत्वशेषु विततान । पयः क्षीरसन्धियासु गोषु । उच्चयेति गोनाम ।
उत्स्राविणोऽस्यां भोगा इति तदुत्पत्तिः । हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं । यद्धि
मनसा आधायति सत्कर्मणा करोति । अप्सूदकेष्वग्निं वैद्युतमौषं वा सर्वत्र वित-
तानेति संबंधः । किं वृद्धि दिवि द्युलोके सूर्यमादधात् । स्थापितवान् । सोमं चाद्रौ
प्रवर्ततेऽदधात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नीचीनवारं वरुणः कबंधः प्र संसर्ज रोदसी अन्तरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनक्ति भूमं ॥ ३

नीचीनवारं । वरुणः । कबंधं । प्र । संसर्ज । रोदसी इति ।

अन्तरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न

वृष्टिः । वि । उनक्ति । भूमं ॥ ३

नीचीनवारमधोमुखविलं प्रसर्ज । कृतवान् । कं । कबंधं । कवनसुदकं । तद्धो-
यतेत्येति कबंधो मेघः । तं तथाकरोत् । अथवा कबंधसुदकं तदुदकं नीचीनवारं
नीचीननिर्गमनविलं चकार । मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः । किं प्रती-
त्युच्यते । रोदसी व्यावाष्टिव्यावन्तरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहृतायेत्यर्थः । तेनोदकेन
विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्नातो यरुणो भूमं भूमिं व्युनक्ति । ह्रीद-
यति । वृष्टिः सेक्ता पुमान्यव न यवमिव यवान्यथा प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति
तद्वद्भूमिं सर्वलोनिनक्ति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः ।
अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽप्याह्वारः । अत्र नीचीनवारं वरुणः कबंधं ।
नि० १०. ४. । इत्यादिनिरुक्तं दृष्टव्यं ॥

३४८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ चतुर्थो ॥

उ॒न॒त्ति॒ भूमिं॑ पृथि॒वी॒सुत॒ द्या॒ यदा॒ दुग्धं॑ वरु॒णो॒ वधादि॒न् ॥

स॒म॒भ्रेण॑ वस॒त॒ पर्व॑तास॒स्त्रवि॒षी॒यंतः॑ अथ॒यंत॑ वी॒राः ॥ ४

उ॒न॒त्ति॒ । भू॒मिं॑ । पृ॒थि॒वीं॑ । उ॒त॒ । द्या॒ । यदा॒ । दुग्धं॑ ।

वरु॒णः । व॒ष्टि॑ । आ॒त् । इ॒न् ।

सं । अ॒भ्रेण॑ । वस॒त॒ । पर्व॑तासः । त॒वि॒षी॒यंतः॑ । अथ॒यंत॑ ।

वी॒राः ॥ ४

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दाच्चत्यं
पूर्वसुतं । उतापि च द्यां दुलोकमुनत्ति । क्लृदयति । यदायं दुग्धमुदकपूरणं वष्टि
कामयते । अथका दुग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमोषथादिकं लक्ष्यते । ओषथादयः
प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदन्तरमेव संयसत । समाच्छादयति । के । पर्वतासः
पर्ववन्तोऽद्वयः । केन । अभ्रेण सेवेन । किंच तविषीयंतो बलमिच्छंतो वीरा
विशेषेण वष्टेः पेरयितारो मरुतः अथयंत । अथयंति मेकान् ॥

॥ अथ पंचमो ॥

इ॒मा॒सू॒ वा॒सु॒रस्य॑ अ॒तस्य॑ म॒हीं॒ मा॒यां॒ वरु॑णस्य प्र वो॒चं॑ ।

मा॒ने॒ने॒व तस्यि॑वा अ॒न्तरि॑क्षे वि॒या॒ म॒मे॒ पृथि॒वीं॑ सूर्ये॒ण ॥ ५

इ॒मां॑ । जं॒ इति॑ । सु॒ । वा॒सु॒रस्य॑ । अ॒तस्य॑ । म॒हीं॑ । मा॒यां॑ ।

वरु॑णस्य । प्र॒ । वो॒चं॑ ।

मा॒ने॒न॒इ॒व । तस्यि॑वान् । अ॒न्तरि॑क्षे । वि॒ । यः॑ । म॒मे॒ ।

पृथि॒वीं॑ । सूर्ये॒ण ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

३४८

आसुरस्यासुरसंबन्धिनः । असुराणामस्य च वयवातकभावः संबन्धः । असुरहन्तरि-
त्यर्थः । अयवासुरो मेवः । प्राणदानात्तत्संबन्धिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य महीं मङ्गतीमिमं
मायां प्रज्ञां प्रबोचं । प्रबोचोमि । केषा मायेति सोच्यते । यो वरुणोऽन्तरिक्षे तस्यैवानु-
तिष्ठन्मानेनेन दंडेनेव सूयैरेण पृथिवीमन्तरिक्षं विममे परिच्छिनत्ति तस्यैषा माया ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमामू नु कवि॑तमस्य॒ मायां॒ महीं॒ देवस्य॒ नकि॑रा द॒धर्ष॑ ।

एकं॒ यदु॒द्गा न॒ पृण॑त्ये॒नीरा॒सिंच॑ती॒रवन॑यः समु॒द्रं ॥ ६

इमां । ऊ॑ इति॑ । नु । कवि॑तमस्य । मायां । महीं ।

देवस्य॑ । नकि॑ः । आ । द॒धर्ष॑ ।

एकं॑ । यत् । उ॒द्गा । न । पृण॑ति । एनी॑ः । आ॒सिंच॑तीः ।

अवन॑यः समु॒द्रं ॥ ६

कवितमस्य प्रकटप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुतस्य वा वरुणस्येमां सर्वप्रसिद्धां
महीं मङ्गतीं मायां प्रज्ञां नकिनैवादधर्ष । न हिनस्ति कश्चिदपि । ऊ न्विति
पूरणो । यद्यन्मादेकं समुद्रमुद्गोदकेन न पृणति न पूरयति । काः । एनीरेन्यः शुभ्राः
ममनशीला वासिंचंतीरुकमासेचयंत्योऽवनयो नद्यः । बह्वो नद्यः सर्वदोदकेन
पूरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पूरयंतीति । इदं वरुणस्य मङ्गत्कर्मेति । अत्रांतरिक्षः
विस्तारादिसमुद्रापुरणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य
वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्मेत्यादि श्रुतेः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒र्थस्य॑ वरुण॒ मित॑रा वा सखा॒यं वा स॒दमि॑द्भ्रातरं॒ वा ।

वेद्यं॑ वा नित्यं॑ वरुणार॑णं वा यत्की॒मागं॑श्चक्र॒मा शि॒ष्यथ॑स्तत् ॥ ७

३५०

ऋग्वेदः ।

अर्थस्य । वरुण । मित्यं । वा । सख्यं । वा । सदं । इत् ।

भ्रातरं । वा ।

वेशं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सी ।

आगः । चक्रम । शिष्यः । तत् ॥ ०

हे वरुण अर्थस्य । अर्थमेवार्थस्य ॥ स्वार्थिको यत् । अर्थैरिदं रूपं ॥ प्रदाता-
रमित्यर्थः । अथवेरणान्नानाज्ञा शास्तीत्यर्थया गुरुः । तं । वा अथवा मित्यं ॥
जिमिदा स्नेहन इत्यस्मान्निव । स्वार्थिको यत् ॥ अतुरक्तमित्यर्थः । वा अथवा
सख्यं समानख्यानं सदमित्यर्थं देव भ्रातरं वा । नित्यं निरंतरं वेशं निकटनिकेतन-
वर्तिनं वा । अरणं वा । अशब्दमित्यर्थः । अथवारणमदातारं वा नित्यं निरंतरं ।
एतान्प्रति यत्ने यदेतदागोपपराधं चक्रम तच्छिष्यः । अशक्तो विनाशय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कितवासो यद्विरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विज्ञ ।

सर्वा ता वि ष्यं शिथिरैव देवाधां ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८

कितवासः । यत् । विरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घा ।

सत्यं । उत । यत् । न । विज्ञ ।

सर्वा । ता । वि । ष्य । शिथिराऽद्वैव । देव । अध । ते ।

स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८

कितवासः कितवा द्यूतकृतः । किं तवास्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति
कितवः । न दीवि न देशने द्यूते यथा यद्विरिपुर्लेपयंति पापमारोपयंति यदस्मात्
द्वेष्टारो मयि त्वमेतत्प्रपन्नकरोरित्याक्षिपंति ॥ अत्र पुस्तदुपचारोऽपि नकार
उपमाधीयः ॥ वा अथवा । वेति पूरणः । यत्पापं सत्यमारोपमंतरेण कृतवन्तः कुः ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

३५१

इत् ।

उतापि च यत्कृतं पापं न विद्म न जानीमः ता तानि सर्वां सर्वाणि शिथिलेव
शिथिलानीव शिथिलबंधनानि फलानीव विष्य । विमोचय ॥ स्मृतिरूपसूत्रो
विमोचने ॥ हे देव अधानंतरं ते तव प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थं चतुर्थं एकविंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी यमिति षडृचं चतुर्थं सूक्तमदेरार्षमाहुष्टु भर्मेद्राग्नं । पट्टी विराटपूर्वा ।
आद्यौ दशकाष्टकास्त्रय इति परिभाषितत्वात् । तथा चासुक्रांतं । इंद्राग्नी
षड् इंद्राग्नमाहुष्टु भं विराट् पूर्वोक्तमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत प्रथमा ॥

इंद्राग्नी यमवय उभा वाजेषु मर्त्यं ।

दृङ्हा चित्स प्र भेदति द्युम्ना वाणीरिव त्वितः ॥ १

इंद्राग्नी इति । यं । अवयः । उभा । वाजेषु । मर्त्यं ।

दृङ्हा । चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीः ऽइव ।

त्वितः ॥ १

हे इंद्राग्नी उभोभौ परस्परविद्युक्तौ युयां यं नर्त्यमवधौ रक्षयो वाजेषु संयामेष्टु
स मर्त्यो दृङ्हा चित् दृढान्यपि द्युम्ना द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबंधीनि भेदति ।
भिनन्ति । त्वित ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव । अथवा त्रिषु स्थानेषु
वर्तमानोऽग्निः शत्रूणां वाक्यानीव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या एतनासु दुष्टरा या वाजेषु अवाय्या ।

या पंच चर्षणीरभींद्राग्नी ता हयामहे ॥ २

या । एतनासु । दुष्टरा । या । वाजेषु । अवाय्या ।

या । पंच । चर्षणीः । अभि । इंद्राग्नी इति । ता ।

हयामहे ॥ २

३५२

ऋग्वैदः ।

या याविन्द्राग्नी इतनास्तु दुष्टा दुष्टरावनभिभाव्यौ । या यौ च वाजेषु संग्रामे-
ष्वक्षेत्रेषु वा अवाय्या अवाय्यौ स्तुत्यौ । या यौ पंच चर्मणीः । चर्मणयो मनुष्याः ।
तानभि । रक्षत इति शेषः । ता तौ महाबुभावो हवामहे । स्तुमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तयोरिदमवच्छर्वास्तग्मा दियुन्मघोनीः ।

प्रति दृणा गमस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते ॥ ३

तयोः । इत् । अमवत् । श्वः । तिग्मा । दियुत् । मघोनीः ।

प्रति । दृणा । गमस्त्योः । गवां । वृत्रघ्ने । आ । ईषते ॥ ३

अमवदभिभावुकं यवो बलं तयोरित् तयोरेव । मघोनीमवधतोरक्षवतोध-
नवतोवां तयोर्दियुत् वज्रं तिग्मा तक्ष्ण वर्तते गमस्त्योर्हस्तयोः । एवभूतो
देवो गवासुदकानां पणिभिरपहृतानां वा गवां लाभाय दुणा दुविकारेण गमन-
शीलेन वैकेन रधेन वृत्रघ्न आपरकमेघहननाय तथा विधृत्वा सुखधाय वा प्रतीषते ।
प्रतिगच्छतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे ।

पती तुरस्य राधंसो विद्वांसाः । गिर्वणस्तमा ॥ ४

ता । वां । एषे । रथाना । इन्द्राग्नी इति । हवामहे ।

पती इति । तुरस्य । राधंसः । विद्वांसा । गिर्वणस्तमा ॥ ४

हे देवो ता तौ वक्ष्यमाणयुधौ वां युवां हवामहे । स्तुमः । किमर्थं । रथा-
नामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय । कीदृशौ युवां । इन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च परस्परयुग्मभूतौ
तुरस्य जंगमरूपस्य राधंसो घनादिलक्षणस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ
गिर्वणस्तमा गीर्भर्जननीयतमौ । ईदृशौ युवां हवामहे ॥

चतुर्थः ।

३५३

॥ अथ पंचमी ॥

ता वधंतावनु द्यून्मताय देवावदभा ।

अहंता चित्तुरो दधेऽंगेव देवावर्षते । ५

ता । वधंता । अनु । द्यून् । मताय । देवो । अदभा ।

अहंता । चित् । पुरः । दधे । अंशाऽदेव । देवो । अर्षते ॥ ५

ता तावनु द्यून् प्रतिदिनं वधंतौ वधमानौ । सर्वदा प्रवृत्तावित्यर्थः । वधने
 वृष्टांतः । मर्तेव मनुष्याविव । तौ यथा प्रतिदिनं वधेते । देवो द्योतमानावदभा-
 हिंस्यावर्षता चित् प्रकर्षेण पूज्यौ । चिदिति पूजायां । तादृशौ मज्जातुभावो देवा-
 वधंतेऽश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कृतं । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यमथर्वती देवः ।
 स भगव्याप्युपलक्षकः । अंशाविव । आदित्याविव । दौतावित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेन्द्राग्निभ्यामहावि हव्यं शूयं घृतं न पूतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु अवी वृहद्रयि गृणत्सु दिष्टमिधं गृणत्सु दिष्टं ॥ ६

एव । इंद्राग्निभ्यां । अहावि । हव्यं । शूयं । घृतं । न ।

पूतं । अद्रिभिः ।

ता । सूरिषु । अवी । वृहत् । रयिं । गृणत्सु । दिष्टं ।

इधं । गृणत्सु । दिष्टं ॥ ६

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्यां हव्यं
 हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कौटशं तत् । शूयं बलकरं । किमिव । अद्रिभि-
 र्यानिभिः पूतमभिषुतं घृतं न सीसरसमिव । तद्यथा युवाव्यां प्रदीयते तद्वत्सुरो-

३५४

ऋग्वैदः ।

डायादिकमपि । ता तौ देवौ स्तरिषु मेधाविष्वजास्तु बृहत् प्रभूतं श्रवोऽन्नं यशो वा
रयिं धनं च दिष्टं । धारयतं । इप्रमजं गृणत्स्तुष्टु दिष्टं । पुनर्त्तिरादराया ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

प्र वो महे इति नवर्चं पञ्चदशं सूक्तमेवयामरुदाख्यस्यात्रियस्य सुनेरार्चं मरुदेवता-
कमतिजगतीच्छंदस्कं । तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नवैवयामरुद्धाकृतमति-
जागतमिति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवनेऽच्छावाकश्छन्द इदं सूक्तं । सूत्रितं
च । एवयामरुद्धो वृषाकपिना । आ० ८, ४, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत् ।

प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंददिष्टये धुनिव्रताय

शवसे ॥ १

प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते ।

गिरिजाः । एवयामरुत् ।

प्र । शर्धाय । प्रयज्यवे । सुखादये । तवसे । भंदत्दिष्टये ।

धुनिव्रताय । शवसे ॥ १

प्रयंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पन्ना मतयः स्तुतयः । कस्मै । वस्तुभ्यं ।
वचनव्यत्ययः । विष्णवे व्याप्रायेद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्धते । कस्य
स्तुतयः इत्युच्यते । एवयामरुत् एतनामकस्य ऋषेः ॥ पद्या लृक् ॥ अथवायम-
पिगिरिजाः स्तुतेनैवयिता भवति । उत्तरार्धे मरुत्स्तुतिः । किंच प्रयंतु स्तुतयः ।
कस्मै । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषणं । प्रयज्यवे प्रकर्षेण
यष्टव्याय सुखादये शोभनाभरणाय । खादिराभरणविशेषः । हस्तेषु खादिभ्य ।
ऋग् ० १, १६८, ३, । पत्सु खादयः । ऋग् ० ५, ५४, ११, । इति च श्रुतेः । तवसे
बलवते भंददिष्टये । स्तुतिरूपेदिष्टस्य तद्वंददिष्टि । तस्मै धुनिव्रताय मेधानां चाखनं
कर्म यस्य ताडयाय शवसे गमनवते ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३५५

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये जाता महिना ये च लु स्वयं प्र विद्वानां ब्रुवते

एवयामरुत् ।

क्रत्वा तद्धीं मरुतो नाष्टपे श्वो दाना मज्जा तदेषामष्टासो

नाद्रयः ॥ २

प्र । ये । जाताः । महिना । ये । च । लु । स्वयं । प्र ।

विद्वानां । ब्रुवते । एवयामरुत् ।

क्रत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आष्टपे । श्वः । दाना ।

मज्जा । तत् । एषां । अष्टासः । न । अद्रयः ॥ २

ये महिना महता विष्णुनेद्रेण वा सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते । ये च लु
क्षिप्रं स्वयमेव विद्वाना यज्ञगमनविषयज्ञानेन सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्मरुत एव-
यामरुद्रवते । स्तोति ॥ प्रेतयमाख्यातेन वा संबन्धीयः । ब्रुवत इति व्यत्ययेन बहु-
वचनं । एकवचने वा क्वांसः श्वः । निवाताभावश्क्वांसः ॥ अथ प्रत्यक्षवादः । हे
मरुतो वा युष्माकं तत्प्रसिद्धं श्वो वलं क्रत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्तं नाष्टपे ।
कैश्चिदध्याधर्षणीयं न भवति । अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणा वानभिभावं
भवति ॥ कृत्यार्थे केन् ॥ किंचैषां वो तत् वलं दानाभिमतदानेन मज्जा महत्त्वेन
चोपेतं । ययं प्रवला अष्टासोऽधर्षनीयाः । तत्र दृष्टांतः । अद्रयो न । ते यथा-
दृष्ट्यास्तद्ब्रूयन्मपि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र ये दिवो ह चतः शृण्वरे गिरा सुश्रुक्ताः सुम्भ

एवयामरुत् ।

न येषामिरीं सधस्थ इष्ट आ अग्नयो न स्वविद्युतः प्र स्यंद्रासो

धुनीनां ॥ ३

३५६

ऋग्वेदः ।

प्र । ये । दिवः । ब॒ह॒तः । शृ॒ग्वि॒रे । गि॒रा । सु॒शु॒क्लानः ।

सु॒भ॒वः । ए॒व॒याम॑रुत् ।

न । ये॒षां । इ॒रौ । स॒ध॒स्ये । ई॒ष्टे । आ । अ॒ग्नयः॑ । न ।

स्व॒वि॒द्युतः॑ । प्र । स्यं॒द्रासः॑ । धु॒नौ॒नां ॥ ३

ये मरुतो बृहतो दिवो द्यलोकादागच्छतः प्र शृग्विरे शृण्वन्ति तान्मरुतो गिरै-
वयामरुस्तुतवान् । कीदृशास्ते । सुशुक्लानो दीप्ताः सुभ्यः सुष्टु भवन्तः । येषां मरुतां
सधस्ये सधस्याने स्वकीये निवासे तिष्ठतामिरीरिता प्रेरिता नेष्ट आ । नेष्टे च
चालयितुं । आ इति च र्थे । अग्नयो न अग्नय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योतमाना
धुनौनां नदीनां स्यंद्रासो व्यंशेन चालयितारश्च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स च॒क्रमे॑ म॒हतो॑ नि॒र॒ग॒क्रम॑ स॒मान॑स्मात्स॒द॒स ए॒व॒याम॑रुत् ।

यदा॒यु॒क्त॒ तना॑ स्वा॒दधि॑ शु॒भिर्वि॒ष्य॒र्धसो॑ वि॒म॒ह॒सो जिगा॑ति

श्रे॒ष्ठ॒धो नृ॑भिः ॥ ४

स । च॒क्रमे॑ । म॒हतः॑ । निः । अ॒ग॒क्रमः॑ । स॒मान॑स्मात् ।

स॒द॒सः । ए॒व॒याम॑रुत् ।

यदा॑ । अ॒यु॒क्त । तना॑ । स्वात् । अ॒धि । सु॒भिः ।

वि॒स्य॒र्धसः॑ । वि॒म॒ह॒सः॑ । जिगा॑ति । श्रे॒ष्ठ॒धः । नृ॑भिः ॥ ४

स मरुत्तणो महतः प्रवृष्टात्ममानस्मात्सर्वेषां साधारणात्मदसः स्थानादंतरिक्षा-
दुत्क्रमो विस्तीर्णक्रमणः सन् निश्चक्रमे । निरगच्छत् । एवयामरुदपियंदा स्वात्स्व-
कीयस्थानात् । अधीति पर्वस्यर्थांशुवादी । तनात्मनैव स भिर्गतभिर्नृभिः स्वनेष्ट-
धिरश्चैरयुक्त युक्तोभवदागमनप्रार्थनाय । अथ बह्वदुच्यते । तदानां विश्वधको

चतुर्थोऽहकः ।

३५७

विविधस्यर्थाः । अहं पुरतो गच्छास्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्यर्थाः । अथवा
विगतस्यर्थाः । न ह्येषां साक्षं स्यर्धकाः संति । त्रिमहसो विशिष्टवलाः श्रेष्ठः श्रेष्ठः
सुखस्य वर्धयितारो जिगाती । निर्गच्छन्ति ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वनो न वोऽमवान् रेजयत् त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।

येन सहितः ऋजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः

स्वायुधासं इक्षिणः ॥ ५ ॥

स्वनः । न । वः । अमवान् । रेजयत् । त्वेषा । त्वेषः ।

ययिः । तविषः । एवयामरुत् ।

येन । सहितः । ऋजत । स्वरोचिषः । स्थारश्मानः ।

हिरण्ययाः । स्वायुधासः । इक्षिणः ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत् न कं पयस्त्वियारुतं मां ॥
सुपां सुलुगिति द्वितीयालुक् ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान् बलवान् त्वेषा वधिता
दृष्टे स्वेषो दीप्तो ययिर्मता तविषः प्रवृष्टः । येन स्वनेन सहितः यत्नभिरुच्यते
यूयमृजत । प्रसाधयथ ॥ लड्ये लोड् ॥ क्रीडया यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः
स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्यभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा
इक्षिणोऽक्षधन्ती गमनवन्तो वा ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपारो वो महिमा दृष्टवसस्त्वेवं शवीवत्त्वियामरुत् ।

स्थातारो हि प्रसितौ संहृष्टि स्थन ते न उरुष्यता निदः

शुशुकांसो नाग्नयः ॥ ६ ॥

३५८

ऋग्वेवः ।

अपारः । वः । महिमा । वृद्धश्वसः । त्वेषं । श्वः ।

अवतु । एवयामरुत् ।

स्थातारः । हि । प्रसितौ । संहृशि । स्थन । ते । नः ।

चरुष्यत । निदः । शुशुक्तांसः । न । अग्नयः ॥ ६

हे रक्तो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धश्वसः प्रवृद्धवलास्त्वेषं दीप्तं श्वो युष्माकं बलमवतु रक्षत्विवयामरुतं मां ॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक् ॥ यूयं प्रसितौ प्रबलबंधने नियमनवति यज्ञे संहृशि संदर्शने निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठंतो भवथ खलु । ते नोऽस्मान्निदो निंदकाच्छत्रोः सकाशादुच्यत । रक्षत । अग्नय इव शुशुक्तांसो यूयमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ते रुद्रासः सुमंखा अग्नयो यथा तुविद्युन्ना अवंत्वेवयामरुत् ।

दीर्घं पृथु पप्रथे सद्य पार्थिवं येषामज्मेष्वा महः

शर्धा अङ्गुतैनसां ॥ ७

ते । रुद्रासः । सुमंखाः । अग्नयः । यथा । तुविद्युन्नाः ।

अवंतु । एवयामरुत् ।

दीर्घं । पृथु । पप्रथे । सद्य । पार्थिवं । येषां । अज्मेष्वा ।

आ । महः । शर्धासि । अङ्गुतैनसां ॥ ७

हे रक्तो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमंखाः शोभनयज्ञा अग्नयो यथा अग्नय इव तुविद्युन्नाः प्रभूतदीप्तयः । अथवा अग्निसदृशास्तुविद्युन्नाः प्रभूतधना अवंतु रक्षत्विवयामरुदेतज्जामानमृषि मां । पार्थिवं । पृथिव्यत्वांतरिक्षं । तत्संबन्धि दीर्घमायत्तं पृथु । पृथ्वीर्थं सद्य सदनं पप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभूत् । अङ्गुतैनसामपापानां येषामज्मेष्वा गमनेषु महो महान्ति शर्धासि चागच्छन्तीति शेषः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३५६

॥ अथाष्टमी ॥

अद्देशो नो मरुतो गातुमेतं न श्रोता हवं जरितुरेवयामरुत् ।

विष्णोर्महः समन्यवो युयोतन स्मदृष्योऽन दंसनाप द्वेषासि

सनुतः ॥ ८

अद्देशः । नः । मरुतः । गातुं । आ । इतन । श्रोतं ।

हवं । जरितुः । एवयामरुत् ।

विष्णोः । महः । समन्यवः । युयोतन । स्मत् । रथ्यः । न ।

दंसना । अप । द्वेषासि । सनुतरिति ॥ ८

हे मरुतो अद्देशोऽद्देशो यूयं नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभावं स्तोत्रं प्रत्येतन ।
आगच्छत । तदर्थं जरितुः स्तोत्ररेवयामरुदेवयामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत ।
विष्णोर्व्यापकस्येन्द्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयज्ञा यूयं स्मत् । अयं
प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योद्धार इव । ते यथा शत्रून्पाकुर्वन्ति
तद्दस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः । अंतर्हितनामेतत् । अंतर्हितान् द्वेषासि द्वेषतु
अपयुयोतन । दूरे वियोजयत पृथक्कुरुत ॥

अथायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनिमुक्ता । गट० सू० ३, ५, ॥

॥ अथ नवमी ॥

गतां नो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोता हवमरुत्

एवयामरुत् ।

ज्येष्ठासो न पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः स्यात्

दुर्धतवो निदः ॥ ९

३१०

ऋग्वेदः ।

गंतं । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुशमि । श्रोतं । हव ।

अरक्षः । एवयामरुत् ॥

ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विश्वोमनि । यूयं । तस्य ।

प्रचेतसः । स्यातं । दुःधर्तवः । निदः ॥ ८

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माकं यज्ञं गंतं । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म
यथा भवति तथा । सुकर्मत्वायेत्यर्थः । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोत । शृणुत ।
अरक्षो रजोवर्जिता यूयं ॥ लिंगवचनयोर्व्यत्ययः ॥ ज्येष्ठासो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो
विंश्यादय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यंतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो निंदकस्य
दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात । भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

इति पंचमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं चात्रेयं पंचमं मंडलं ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजि षष्ठे मंडले पञ्चतुषाकाः । तत्र प्रथमेऽनुषाके पंचदश सूक्तानि । तत्र
 त्वं ह्यग्ने इति त्रयोदशर्चं प्रथमं सूक्तं । त्वं ह्यग्ने समोनेति वाहंसत्यो भरद्वाजः षष्ठं
 मंडलमपश्यदित्यनुक्रांतत्वात् मंडलद्वया स एव भरद्वाज ऋषिः । अनादेशपरिभाषया
 त्रिष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ पशोर्हविष्यवदीयमाने मैत्रावरुणैर्नातु-
 वचनीयमिदं मनोतासूक्तं । सूक्तितं च । त्वं ह्यग्ने प्रथम इत्यन्वाह । आ० ३, ६, ।
 इति ॥ पातरनुषाक आग्नेये क्रतौ त्रैलोक्ये तदादिस्त्रुतषट्कं द्वितीयवर्जं ।
 सूक्तितं च । त्वं ह्यग्ने प्रथम इति पशूनां द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ४, १३, । इति ॥
 आद्योपाकरणे विनियुक्ता । सूक्तं तु पूर्वं गंतं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दक्ष होता ।

त्वं सोऽपृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वंस्मै सहसे सहध्वै ॥ १

त्वं । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्याः । धियः ।

अभवः । दक्षः । होता ।

त्वं । सोऽपृषन् । अकृणोः । दुष्टरीतु । सहः । विश्वंस्मै ।

सहसे । सहध्वै ॥ १

हे अग्ने प्रथमो देवानां मध्ये प्रथमः प्रथमः पृथक्प्रथमः पूर्वभाषी वा त्वं मनोता
 हि देवानां मनो यत्नोत्तं संबद्धं भवति तादृशो भवसि । हि शब्देऽग्निः सर्वमनोताग्नौ
 मनोताः संगच्छन्ते । ऐ० ब्रा० २, १०, । इत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धितो नार्थः । हे दक्ष
 दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः । भवसि । हे पृषन्
 कामानां वर्धितः त्वं सोऽपृषतो दुष्टरीतु दुर्हितमहिंसं सहो बलमकृणोः ।
 अकरोः । विश्वस्मै सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्वया अभिभवनाय ॥

३६२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

अथा होता न्यसीदो यजौवानिङ्मद इषयन्नीडः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अनु गमन् ॥ २

अथ । होता । नि । असीदः । यजौवान् । इङ् । पदे ।

इषयन् । ईडाः । सन् ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवयन्तः । महः । राये ।

चितयन्तः । अनु । गमन् ॥ २

अथाधुना हे अग्ने यजीधानतिशयेन यष्टा त्वं होता होमनिष्पादकः सन् इङो भूस्या वेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्णवानसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्त्रमिच्छन् ईङ्गुः स्तुत्यः सन् । तं तादृशं त्वा त्वां प्रथमभितर-देवताभ्यः पूर्वं देवयन्तो देव त्वामात्मन इच्छन्तो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्यजमाना महो महते राये धनाय चितयन्तो जानन्तः स्तुत्या ज्ञापयन्तो वा असुगमन् । अन्वगच्छन् पूर्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तृतेव यन्तं बहुभिर्वस्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनु गमन् ।

रुशन्तमग्निं दर्शन्तं वृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दौहिवांसं ॥ ३

तृताऽद्व । यन्तं । बहुभिः । वस्यैः । त्वे इति । रयिं ।

जागृवांसः । अनु । गमन् ।

रुशन्तं । अग्निं । दर्शन्तं । वृहन्तं । वपावन्तं । विश्वहा ।

दौहिवांसं ॥ ३

तृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यये । लोकद्वयमध्यगतेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्व-स्यैर्वसुभिः ॥ स्मार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः ॥ यजमानः नां निवासयोग्यैर्वा सार्धं यन्तं

चतुर्थोऽष्टकः ।

३३

गच्छन्तं त्वानुगच्छन् । अनुगच्छन्ति । संजर्जते यजमानाः । कीदृशास्ते । ते त्वयि देवे
रविं धनं जागृतांसः । प्रयच्छन्त इत्यर्थः । कीदृशं त्वानित्युच्यते । कुशन्तं दीपवर्ण-
मग्निमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शन्तं दर्शनीयं वृहन्तं रुहन्तं वपावन्तं विन्वाहा सर्वेषु
कालेषु दीदितांसं दीपमानं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पदं देवस्य नमसा व्यन्तं अयस्यः अयं आपन्नसक्तं ॥

नामानि चिद्विधरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्तं संहृष्टौ ॥ ४

पदं । देवस्य । नमसा । व्यन्तः । अयस्यः । अयः । आपन्न ।

असक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते ।

रणयन्तं । संहृष्टौ ॥ ४

देवस्य स्योतमानस्त्राग्नेः पदमाहवनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यन्तो
गच्छन्तः आस्यषोऽन्मिच्छन्तः पूर्वे यजमानाः अयः सर्वत्र श्रूयमाणसत्तमसक्तमन्त्रैर-
परिवाद्यमापन् । आप्नुवंति । हे अग्ने ते तव भद्रायां स्तुत्यायां संहृष्टौ निमित्तायां
रणयन्तं । रमयन्ति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरो जात-
वेदा इत्यादीनि दधिरे । धारयन्ति । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वां रायं उभयांसो जनानां ।

त्वं त्राता तरणे चेत्यां भूः पिता माता सदमिन्मासुषाणां ॥ ५

त्वां । वर्धन्तिः । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयांसः ।

जनानां ।

त्वं । त्राता । तरणे । चेत्यां । भूः । पिता । माता । सद ।

इत्

। मासुषाणां ॥ ५

हे अग्ने त्वां नितयो अनुया कृत्विजः पृथिव्यां वेदिकृत्तया र्धं वर्धति । वर्धयन्ति ।
 उभयास उभयविधानि पञ्चपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संबन्धीनि रायो
 धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वां त्वास्तृद्दश्य वर्धति । अथप्रोभयविधानि धनानि गवादीनि
 जनानां पुत्रादीनामयाय प्राप्तुं त्वां वर्धति । हे सरणे दुःखात्तारकाग्ने त्वं चेत्यो
 ज्ञातव्यः स्तुत्यः सन् त्वाता रक्षिता भूः । अवसि । किंच सालुपाणां अनुयाणां
 स्तौतृणामस्माकं सद्मिन्सुपदा पिता माता मातापितृस्थानो यो भूः । अवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सप॑र्ध॒ण्यः स प्रि॒यो वि॒क्ष् । अ॒ग्निर्हो॑ता म॒न्द्रो नि प॑सादा यजो॑यान् ।

तं त्वा॑ वयं द॒म आ दी॑दि॒वांसमु॑प जुवाधो नम॑सा सदे॒म ॥ ६

सप॑र्ध॒ण्यः । सः । प्रि॒यः । वि॒क्ष् । अ॒ग्निः । हो॒ता । म॒न्द्रः ।

नि । स॒साद॒ । यजो॑यान् ।

तं । त्वा॑ । वयं । द॒म । आ । दी॑दि॒वांस॑ । उ॒प । जु॒वाधः॑ ।

नम॑सा । सदे॒म ॥ ६

सोऽग्निः सप॑र्ध॒ण्यः पू॒ज्यः द्वि॒यः का॒मानां पू॒रको वि॒क्षु प्र॒जासु॑ हा॒ता हो॑मनिष्पा॒
 दको म॒न्द्रो म॒दनी॑थो यजो॑यानतिशयेनेतरदेशानां यष्टा यजनीयो जा ॥ एवं मज्जालु॒
 भावोऽग्निर्निप॑साद । निप॑सोऽभूत् । अथ प्रत्यक्षकृतः । तं त्वा तादृशं त्वां पश्यं
 यजमाना दमे गृहे दीदि॒वांसं दी॒प्यमानं जुवाधः॑ जालुनी वाधन्तोऽवनतजानवः
 प्रथ॑ताः संतो नम॑सा स्तोत्रेणोपासदे॒म । आसा॑न्दे॒म । अथ॑वोपासीदेमेत्येवमाशास्ते ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

तं त्वां वयं सु॒ध्योर्दे॒ नय्य॑मग्ने सु॒म्नाय॑व दे॒महे॒ देव॑यन्तः ।

सं वि॒धी॑ अनया दी॒द्यान्तो दि॒वो अ॒ग्ने ब॒ह॒ त । री॒च ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

३६५

तं । त्वा । वयं । सुध्यः । नव्यः । अग्ने । सुम्नायवः ।

दूमहे । देवऽयंतः ।

त्व । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । वृहता ।

रोचनेन ॥ ७

हे अग्ने तं तादृशं सञ्जातुभावं नव्यं सुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनवृद्धयः सुम्नायवः
सुखमिच्छंतो देवयंतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे । याचामहे । सुम इत्यर्थः । हे
अग्ने त्वं दीद्यानो दीप्यमानः सन् । केन । वृहता सञ्जाता रोचनेन रोचमानेन तेजसा
दीद्यानो विशः प्रजाः स्तोतृन्स्त्रान् दिवः स्रगंसनयः । अगमयः । रोचनेनादित्येन
दिवं गमयेति वा संबन्धः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विशां कविं विश्वपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।

प्रेतोषणिमिषयंतं पावकं राजंतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८

विशां । कविं । विश्वपतिं । शश्वतीनां । नितोशनं । वृषभं ।

चर्षणीनां ।

प्रेतिऽद्वेषणिं । द्वेषयंतं ॥ पावकं । राजंतं । अग्निं । यजतं ॥

रयीणां ॥ ८

शश्वतीनां नित्यानां विश्वसृष्टिविजयमानलक्षणानां विश्वपतिं स्वामिनं कविं
क्रांतदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोतृणां
मनुष्याणां प्रेतोषणिं प्राप्नोतिमिषयंतं सत्तं कुर्वंतं पावकं शोधकं राजंतं दीप्यमानं
दोषयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं सुम इति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अग्ने देवे शशसे च मतीं यस्तु आनटु समिधा हव्यदातिं ॥

य आहुतिं परि वेदा नमीभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वीतः ॥ ९

३६६

ऋग्वेदः ।

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनष्ट ।
संद्धानां । हव्यदाति ।

यः । आहुतिं । परि । वेद । नमोभिः । विश्वा । इत् ।
सः । वामा । दधते । त्वाजतः ॥ ८

हे अग्ने त्वं स मर्तः स यजमान ईजे । यजते । शशमे च । स्तौति । शशमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्य-
दातिं हविषां दानसानष्ट करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहुतिमा-
ज्यादिलक्षणां परि वेद परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । ऊ यजमानस्त्वोत्स्वया रक्षितः
सन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मा उ ते महिं महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।
वेदो सूनो सहसो गोभिर्ऋक्यैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥ १०
अस्मै । ऊं इति । ते । महिं । महे । विधेम । नमोभिः ।
अग्ने । संद्धानां । उत । हव्यैः ।
वेदो । सूनो इति । सहसः । गोभिः । ऋक्यैः । आ । ते ।
भद्रायां । सुमतौ । यतेम ॥ १०

हे अग्ने महे महतेऽस्मै ते त्वयं महिं महदत्यधिकं विधेम । परिचरेम । कैरि-
त्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारैः समिधा वा उगापि च हव्यैर्हविषां । हे सहसः सूनो
वेदो वेद्यां गोभिः स्तोत्रैरुच्यैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः । किंच ते तव भद्रायां
सुखायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धावायतेम । आगच्छेस । भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथैकादश ॥

आ यस्ततंथ रादसी वि भासा अवीभश्च अयस्यै स्तरत्नः ।
वृहद्विर्वाजैः स्यविरे भरन्ते रेवद्विरग्ने वितरं वि भोहि ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

३६०

आ । यः । ततंय । रोदसी इति । वि । भासा । अयःऽभिः ।

च । अवस्यः । तरुवः ।

बृहत्समिः । वाजैः । स्थवरेभिः । अस्मे इति । रेवत्समिः ।

अग्ने । वितरं । वि । भाहि ॥ ११

हे अग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्ता व्याततंय व्यतोनः । किंच तरुवस्तारकस्तं अयोभिः स्तुतिभिः अवस्यश्च भवसि हे तादृशग्ने वृहज्जिह्वं वृहज्जिह्वं जैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलै रेवद्भो रयिमद्भिरस्मे अयं दर्धं वितरं वितरं वि भाहि । विशेषेण दीप्यस्व ॥

। अथ द्वादशी ॥

नृवहसा सदमिह्वं ह्यस्मे भूरिं तोकाय तनयाय पश्वः ।

पूर्वीरिषो बृहतीरारिअघा अस्मे भद्रा सौम्यवसानि संतु ॥ १२

नृवत् । वसो इति । सदं । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरिं ।

तोकाय । तनयाय । पश्वः ।

पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरिअघाः । अस्मे इति । भद्रा ।

सौम्यवसानि । संतु ॥ १२

हे वसो वासक धनवन्वाग्ने नृवत् अनुष्णैरुपेतं धनं सदमिह्वं ह्यस्मे अस्मासु धेहि । स्थापय । किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूँश्च धेहि । किमर्थं । तोकायास्तत्प्रायः तनयाय तत्प्रायः । किंच पूर्वीः पूरयित्वः कामानां बह्वो वा बृहतीमंहय आरिअघाः । आरि दूरेऽवानि यासु ताः । तादृश्य इष उक्तलक्षणान्यजानि भद्रा भद्राणि सौम्यवसानि सुम्यवस्तान्यस्मे अस्मासु संतु । भवंतु ॥

पुरुषयग्न इति त्वयोदश्युखासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रपतोऽनुवाक्या । स्मृतिं च । पुरुषयग्ने पुरुषा त्वाया च चित्वं चितचंतसस्मे । आ० ४, १, इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

पुरु॒णा॒ग्ने पुरु॒धा त्वा॒या वसू॑नि राजन्वसुता॑ ते अ॒श्यां
 पुरु॒णि हि त्वे पं॒रुवा॒र संत्य॒ग्ने वसु॑ वि॒धते राज॑नि त्वे ॥ १३
 पुरु॒णि । अ॒ग्ने । पुरु॒धा । त्वा॒या । वसू॑नि । राज॑न् ।
 वसु॑ता । ते । अ॒श्यां ।

पुरु॒णि । हि । त्वे इति॑ । पु॒रुवा॒र । संति॑ । अ॒ग्ने । वसु॑ ।
 वि॒धते । राज॑नि । त्वे इति॑ ॥ १३

हे अग्ने राजन् ते तव पुरुणि वह्नि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण वज्रप्रकाराणि
 वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमन्त्रायाश्चां । व्याप्त्र्यां भुजिय वा ॥ अत्र
 भरतस्त्रामी वसुतेत्येतत्पदं सप्तम्यंतं चकार भट्टभास्करजिम्नोऽथैकपदं संवृद्धंतं
 चकार ॥ हे पुरुवार वज्रभिवरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वति पुरुणि वह्नि
 वसु वसूनि त्वे त्वां विधते परिचरते मर्त्यं दातव्यानि संति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
 पुमर्थाश्चतुरी देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति मद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्चोवीरवुक्कभूपालसम्माज्यधुरंधरेण
 सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
 चतुष्पादके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यन्मा निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममं तमहं बन्ते विद्यातीर्थसहेश्वरं ॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठमंडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाक
पंचदश सूक्तानि । तत्र त्वं ह्येत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्याषमांशेयं ।
अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्यादितो दशातुष्टयः । अनुकथ्यते हि । त्वं ह्येकाद-
शातुष्टयं शक्यं नमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे च्छंदसीदं सूक्तसत्त-
मावर्जं विनिनुक्तं । सूच्यते हि । त्वं हि चैतवदग्ना यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. १
इति ॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् शंसनोयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ॥ अंगिरसां
हिरात्वे द्वितीयेऽहनोदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । त्वं हि चैतवदिति चाजं
आ० १०. २. १ इति ॥

॥ तत्र प्रश्ना ॥

त्वं हि चैतवद्य गोऽस्मि मित्वा न पत्यसे ।

त्वं विचर्षणे अवा वसो पुष्टिं न पण्यसि ॥ १

त्वं । हि । चैतवत् । यशः । अग्ने । मितः । नः । पत्यसे ।

त्वं । विचर्षणे । अवा । वसो इति । पुष्टिं । न । पुण्यसि ॥ १

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु चैतवत् । जितिः त्रयोऽपचयः । तत्संबंधि चैतं
शुक्लं काष्ठं । तद्युक्तं यगोऽन्नं हविलंक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र
दृष्टातः । मितो न । अहरभिमानो देवो मितः । स इव । यदा यश इति गृह-
नीम । चैतवत् । चैतं निवासकं हविलंक्षणमन्नं तद्युक्तं यजमानगृहं मितभूतः
पुरुष इवाभिपतसि । यदा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । ईदृशमन्नं पत्यसे । ईशिषे । अतः
कारणात् हे विचर्षणे विशेषेण सर्वस्य दृष्टार्थो वासकाग्ने त्वं अवाः अवणीयमन्नं
यजमानगृहस्थं न । अयं नगच्छार्थे । अन्नकार्यभूता पुष्टिं च पुण्यसि । वर्धयसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि सा चर्षणयो यज्ञे भर्गोभिरोद्धते ।

त्वां वाजी यात्यृको रजस्तुर्विश्वचर्षणिः ॥ २

त्वां । हि । सा । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःभिः । ईडते ।

त्वां । वाजी । याति । अवकः । रजः । तू । विश्वचर्षणिः ॥ २

हे अग्ने त्वां हि सा त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्ह-
विभिर्गीभिः स्तुतिभिरोद्धते । स्तुवंति । अपि च वाजी । वाजी गमनं । तद्वान्
सूर्यस्त्वां याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अग्निं वावादित्यः
सायं प्रवशति तस्मादग्निर्दूरात्तं ददृश इति । वाजियद्वयं सूर्यं वाचकत्वेन क्वचित्
श्रूयते । अग्निर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिन इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च ।
कीदृशो वाजी । अरुको हिंसकरहितो । रजस्तुः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य
वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता । यद्वा अजसां लोकानां तरिता गन्ता विश्वचर्षणिः
सर्वस्य द्रष्टा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिधते ।

यज्ञस्य मानुषा जनः सुम्नायुर्जुहो अध्वरे ॥ ३

सजोष । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । इधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनं । सुम्नायुः । जुहो । अध्वरे ॥ ३

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तुतेनरो नेषार ऋत्विजो
यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वाग्निधते समिद्धं कुर्वन्ति । कदेति चेदुच्यते । यज्ञ यदा
खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो यजमानं होता वा सुम्नायुः
सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुहो त्वाभाह्वयति
सदेत्यर्थः ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

३७१

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋध्वो सुदानवे धिया मर्तः शशमते ।

ऊतो ष हतो दिवो दिषा अंहो न तरति ॥ ४

ऋध्वत् । यः । ते । सुदानवे । धिया । मर्तः । शशमते ।

ऊती ! सः । हतः । दिवः । दिषः । अंहः । न । तरति ॥ ४

ऋध्वत् । स यजमान ऋध्वयात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय त्वय्यं ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तव संबंधिना धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शस्यति । यद्वा शमतिः स्तुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् स्तौति । स यजमानो वृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबंधिन्योती कत्या रजया दिवो देहृन्हो न आहननशोलं पाप्मिष तरति । अतिक्रामति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत् ।

वयावतं स पुष्यति क्षयमग्ने शतायुषं ॥ ५

संइधा । यः । ते । आहुतिं । निशितिं । मर्त्यः । नशत् ।

वयावतं । सः । पुष्यति । क्षयं । अग्ने । शतः शतायुषं ॥ ५

हे अग्ने समिधा समिधनहेतुभूतेनेध्मो न सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तमूलतां मंत्रसंस्तुतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्या नशत् व्याप्नोयात् । नशतिव्याप्निकर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावतं । वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः । तद्युक्तं शतायुषं वृद्धविधाजं चिरकालजीवनं वा क्षयं नष्टं पुष्यति । पोषयति । नश्यति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

३६२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वेष्टो धूम ऋग्वति दिवि षष्ठुक आततः ।

सुरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६

त्वेष्टः । ते । धूमः । ऋग्वति । दिवि । सन् । शुक्रः ।

आततः ।

सुरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते त्वं शुक्रो निर्मलः युष्मद्वर्णी वा धूमो दिव्यतरिङ्ग
आततो विस्तीर्णः सन् ऋग्वति । मेधात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक
शोधकान्ने सुरो न सूर्य इय कृपाभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या स्तूयमाणस्त्वं द्युता
दीप्या रोचसे हि । दीप्यस सन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अथा हि विच्छीद्योऽसि प्रियो नो अतिथिः ।

रणवः पुरोव जूर्यः सनुनं तययाय्यः ॥ ७

अथ । हि । विच्छु । द्वेष्टः । आस । प्रियः । नः । अतिथिः ।

रणवः । पुरोव । जूर्यः । सनुनः । न । तययाय्यः ॥ ७

अथापि च विच्छु प्रजासु हे अग्ने त्वमोद्यः स्तुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थे ॥
यस्मादेवं तस्माज्जोऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियाऽसि । यद्वा
हविर्वचनाय सततगामी भूत्वास्मादे प्रियोऽसि । तथा पुरोव नगर्था जूर्यो जोषर्
द्वेष्टो हितोषदेष्टा राजेय रणवो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा सनुनं पुत्र इव
तययायो यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ त्वायतेरेतद्रूपं ॥ अद्वैतत्वनो-
र्विशेषणं । विद्यातपःकर्म्मलक्षणं त्वयं यातीति तययाय्यः ॥ यातेरौष्ठादिक आय-
प्रत्ययः । स्मृद्ययाय्य इति यथा । अथवा तययाय्यो जन्मवत् प्राप्तः । जन्मवत् अर्हते ।
आतुरग्रे शिवजनने द्वितीये भौजवधनात् । ततोयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मवत्स्य-
स्मृतमिति । तादृशः पुत्र इति । रणवो रमणीयोऽसि ॥

चतुर्थाऽष्टकः ।

३७३

॥ अथाग्नी ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजो न कृतव्यः ।

परिजमेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यर्थः शिशुः ॥ ८

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजो । न । कृतव्यः ।

परिजमाऽद्वय । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यर्थः ।

शिशुः ॥ ८

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा गन्धनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां पितृमानस्तमज्यसे
ह । व्यज्यसे खलु । तथा वाजो न वेजनवानश्च इव कृत्यः । कृत्येति कर्मनाम ।
हि विर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वद्विर्वहनमग्नेरश्वसः । दृश्यं ।
तथा परिजमेव परितः सर्वत्र गन्ता यायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र गन्ता त्वं
स्वधा । अन्ननायेतत् । अन्नं गयो गृहं च भवसि । उभयोदातेत्यर्थः । अपि च
शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्यमत्यो न सततगामी जात्यश्च इव ह्यर्थः कुटिलमितस्ततो
गन्तासि ॥ ह्यृ कौटिल्य इत्यस्यैतद्वचनं ॥

करोयामग्नेर्धामच्छदो वै कल्पिक्यनुवाक्या त्वं त्येति । सूत्रितं च । त्वं त्व
चिदच्युता धामन् ते विश्वं सुवनरुधिञ्चितं । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे ।

धामा ह यत्ते अजर वना वृक्षंति शिकसः ॥ ९

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे ।

धाम । ह । यत् । ते । अजर । वना । वृक्षंति । शिकसः ॥ ९

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिच्छब्दोऽपि शब्दसमानार्थो भिन्नक्रमः ।
अच्युताच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यापि । अतोति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । यवसे वासे
विच्छेदः पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रोडकाष्टादीनि क्षणमात्रेण

३७४

अग्नेः ।

दहसीत्यर्थः । हे अजर जरारहितगने यद्यस्य ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥
शिक्षसो दीप्स्य ते तव धाम धामानि तेष्वासि वना वननीयानि संभजनीयान्यरण्यानि
वृक्षंति किंदेति तर्चन्ति स त्वमिति पूर्वत्राश्रयः । हेत्येतत्पादपूरणं ॥

॥ अथ दशमी ॥

वे॒ष ह्य॑ध्व॒रीय॑ताम॒ग्ने होता॑ द॒र्मे वि॒श्या ।

स॒मृ॒धौ वि॒श्व॒प॒ते कृ॒णु जु॒षस्व॑ ह॒व्यं अ॒ंग॒रः ॥ १० ॥

वे॒षि । हि॒ । अ॒ध्व॒र॒य॒तां । अ॒ग्ने । होता॑ । द॒र्मे । वि॒श्या ।

सं॒सृ॒धः । वि॒श्व॒प॒ते । कृ॒णु । जु॒षस्व॑ । ह॒व्यं । अ॒ंग॒रः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे ऋते
त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेष हि स्तुतिं हवीषि वा यतः कामयम अतः
कारणाद्विश्वपते विशां पालकाग्ने समृधः समृद्धानामन्यजमानान् कृणु । कुरु । कृत्वा
च हे अंगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगाररूप वाग्ने हव्यमस्मदोयं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒च्छा॑ नो मि॒त्रम॒हो दे॒व दे॒वान॒ग्ने वोचः॑ सु॒म॒तिं रो॒द॒स्योः ।

वी॒हि स्व॒स्तिं सु॒क्षि॒तिं दि॒वो नृ॒न्दिषा॑ अ॒हो॒सि दु॒रि॒ता त॒रेम॑ ता

त॒रेम॑ त॒वाव॑सा त॒रेम॑ ॥ ११ ॥

अ॒च्छ । नः । मि॒त्र॒म॒हः । दे॒व । दे॒वान् । अ॒ग्ने । वोचः॑ ।

सु॒म॒तं । रो॒द॒स्योः ।

वी॒हि । स्व॒स्तिं । सु॒क्षि॒तिं । दि॒वः । नृ॒न् । दि॒षः ।

अ॒हो॒सि । दुः॒ऽऽ॒ता । त॒रेम॑ । ता । त॒रेम॑ । त॒व ।

अ॒व॒सा । त॒रेम॑ ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

३७५

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते दे० दानादिगुणयुक्ताग्ने रे दस्योऽर्थाश्रयिष्योऽवतमानस्तं
 देवान्वष्टव्यानिन्द्रादीन्ऋभिसुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्तुतिं वोचः । ब्रूहि । दिवः
 स्तुतेनृचेतृनस्मान् सुजितं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिमविनाशं वीहि । गगय ॥
 वेतिरत्नांतांभवितायथो द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विपो द्वेष्टृन् यत्नं हंसि पापानि
 दुरिता तत्फललरूपाणि दुर्गमनानि तरेम । अतिक्रामेम । तथा ता तानि व्यव-
 हितानि जन्मांतरकृतानि च पापादीनि तरेम । उक्त एवार्थो दस्योऽयं पुनरुच्यते । हे
 अग्ने तवावसा रक्षणं द्वेष्टृ प्रभृतीन्त्यंतं तरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वितीयो वगः ॥

अग्ने स क्षेपदित्यष्टचं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रैष्टुभमग्नेयं । अनुक्रांतं
 च । अग्नेऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनमस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने स क्षेपदितपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्ट ।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥ १

अग्ने । सः । क्षेपत् । ऋतऽपाः । ऋतेजाः । उरु । ज्योतिः ।

नशते । देवऽयुः । ते ।

यं । त्वं । मित्रेण । वरुणः । सजोषाः । देव । पासि ।

त्यजसा । मर्त । अंहः ॥ १

हे अग्ने स यजमानः क्षेपत् । क्षियति । निवसति । विरकालं जीवेदित्यर्थः ।
 कीदृशो यजमानः । ऋतपा ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्तं जातः ।
 उषित्वा च ते त्वदोयं देवयुर्दवानात्मन इच्छन् स यजमान उरु विस्तीर्य ज्योतिः
 सूर्याख्यं नशते । प्राप्नोति । हे देव द्यातमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यं यजमानं मित्रेण
 वरुणः ॥ तृतीयार्थे प्रथमा ॥ वरुणेन च सजोषाः प्रीयमाणस्तं त्यजसा त्याजन-
 साधनेनायुधेनाहोऽहसः पापोऽपासि रक्षसि स यजमान इति पूर्ववत् संबंधः ॥

३७३

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

दे॒जे॒ य॒ज्ञेभिः॑ श॒शमे॑ श॒मीभिः॑ ऋ॒ध॒वा॒रा॒या॒ग्ने॒ द॒दा॒श ।

ए॒वा च॒न तं॑ य॒गसा॒मजु॑ष्टिर्नी॒हो॒म॒र्त॑ न॒श॒ते न॒ प्र॒हृ॑मिः ॥ २

दे॒जे । य॒ज्ञेभिः॑ । श॒शमे॑ । श॒मीभिः॑ । ऋ॒ध॒त्वा॒रा॒य ।

अ॒ग॒ने॒ । द॒दा॒श ।

ए॒व । च॒न । तं । य॒गसा॑ । अ॒जु॒ष्टिः । न । अ॒हं । म॒र्त॑ ।

न॒श॒ते । न । प्र॒हृ॑मि ॥ २

यो यजमान ऋध्वाराय ऋधत्सृष्टं वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नेये
दद श हवीषि ददाति स यजमानो यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैरोजे । दृष्टवान् भवति । तथा
शगोभिः कर्णभिः ऋक्छांद्वायणादिभिः शशमे । शतश्च भवति । आग्नेयेन यागेन
सर्वं फलं लभत इत्यर्थः । अपि च तं यजमानं यगसां यगस्विनां पुत्राणाञ्जुष्टिर-
प्राप्तिर्नैव नश्यते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्यं तसंहः
पापं न नश्यते । तथा प्रहृमिरनर्ह्येतुः प्रदर्पश्च तं न प्राप्नोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सू॒रो न॒ यस्य॑ दृ॒शति॑र॒रे॒पा भी॒मा यदे॑ति शु॒च॒तस्त॒ आ घीः॑ ।

हे॒ष॒स्वतः॑ शु॒रुधो॑ ना॒य॒म॒क्तोः॑ कु॒त्रा चि॒द्र॒ग्वो व॑स॒तिर्व॑ने॒जा ॥ ३

सू॒रः । न । य॒स्य॑ । दृ॒शतिः॑ । अ॒रे॒पाः । भी॒मा । यत् । ए॒ति॑ ।

शु॒च॒तः । ते । आ । घीः॑ ।

हे॒ष॒स्वतः॑ । शु॒रुधः॑ । न । अ॒यं । अ॒क्तोः॑ । कु॒त्र । चि॒त् ।

रा॒ग्वः । व॑स॒तः । व॒ने॒जाः । ३

अथ चतुर्थः ।

३९७

सूरो न सूर्यस्येयं यस्याग्नेर्देवतिर्दशेनमरेपाः पापरहितं । हे अग्ने वत् यस्य ते
 सप्त युवतो ज्वलतो धोषारयित्वो ज्वाला ओमा अथंकरा सतो आ समंतादेति
 गच्छति । याऽग्निरग्निर्देवस्ततः शब्दयुक्ताः युक्तो न युवः शोकस्य रोधयित्वीर्गा-
 न्जातोः । अक्षरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी राजसादिल्लभ्यते । राजसादेः
 अभूता ददातीति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वेषामाश्रयभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः
 कृत्वा वित् कविदेश स्थाने पर्वताग्रादौ रण्यो रमण्यो भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मं चिद्देम महि वर्षी अथ असदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविं द्रावयति दारु धत्तत् ॥ ४

तिग्मं । चित् । एमं । महिं । वर्षीः । अथ । असत् । अश्वः ।

न । यमसानः । आसा ।

विजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रावयति ।

दारु । धत्तत् ॥ ४

अस्याग्नेरेव गमनभूतो मार्गस्तिग्मं तोष्णं सप्त मयक्यत्वात् । अथ च वर्षी
 रूपं महि महत् प्रभूतं असत् । द्रावयति ॥ असत् अर्तसन्दाप्रयोरिति धातुः ॥ कीदृ-
 याऽग्निः । अश्वो न अश्व इवासास्येन यमसानस्तृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न ।
 यथा परशुः स्वकीयां धारां काष्ठे प्रक्षिपति तथा श्लकायां जिह्वां ज्वालां विजेहमान-
 ऋगुल्मादौ प्रक्षिपन् । तथा दारु काष्ठं धत्तत् दहन् द्रविन् । द्रविद्रावयिता
 स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णोदिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मूर्तभूतं
 अश्वसात्करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स दूदस्तं प्रति धादसिथिच्चयैत तेजोऽयं सो न धारां ॥

चित्रं अताररतिर्या अक्तावने दुषदां रघुपत्नजं हाः ॥ ५

३७८

ऋग्वेदः ।

सः । इत् । अस्ताऽव । प्रति । धात् । असिष्यन् । शिशीत ।

तेजः । अयसः । न । धारा ।

चित्प्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । दुःसदा ।

रघुपत्नजंहाः ॥ ५

स इत् खल्वग्निस्तेव बाणादेः क्षेपेव प्रतिधात् । स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते । यथा धन्वी लक्ष्याभिसुरख्येन बाणं सधत्ते तथा ज्वालां संधत्त इत्यर्थः । प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वालां प्रक्षेप्यन् तेजः स्वकीयं शिशीत । निश्छति । तीक्ष्णो करोति । तत्र दृष्टांतः । अयसं न धारा । यथायोमयस्य परश्वादेधारां प्रक्षेप्युकागस्तीक्ष्णो करोति तद्वत् । तीक्ष्णोक्त्य च चित्प्रजतिर्वाचित्वगतिरक्तौ रात्रेररतिरभिगता वेने पक्षीव दुपहा वृक्षेषु सोदन् रघुपत्नजंहा लघुपतनसमर्थपादः । एवंभूतः सन् यऽग्निवर्तते स इति पूर्वतान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे तृतीये वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ई रेभो न प्रति वस्त उस्ताः शोचिषा रारपीति मित्वमंहाः ।

नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नूनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नृन् ॥ ६

सः । ई । रेभः । न । प्रातः । वस्ते । उस्ताः । शोचिषा ।

रारपीति । मित्वमंहाः ।

नक्तं । यः । ई । अरुषः । यः । दिवा । नृन् । अमर्त्यः । अरुषः ।

यः । दिवा । नृन् ॥ ६

स ई सायमग्नी रेभो न स्तुत्यः सूर्य इवोस्ता दीप्ता ज्वालाः प्रतिवस्ते । आच्छादयति । तथा मित्वमंहाः सर्वेषां अनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रारपीति । भृशं गच्छं करोति । य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरूप आरोचमानः सन् दिवा-
हनीय नृन्मनुष्यान् स्वस्वकार्ये प्रेरयति । पुनर्यच्छब्दः पूरकः । तथा मर्त्योऽमरण-
धमारूप आरोचमानो रोषरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानेन तेजसा नृक्षेतृना-

अथ योऽप्रकः ।

३७१

त्तोयान्द्रक्षीन् प्रेरयति स इति पूर्वयत्संबंधः । यद्वा नक्तं रात्रौ योऽग्निमग्निरूप-
आरोचमानो यथ मरणरहितोऽग्निर्दिवाह्नि नृजेतृन् देवाह्निभिः संयोजयति ।
यो दिवा नृनिति पुनरुक्तिरादरायो ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवो न यस्य विधतो नवौनाहृषां रुच आषंधीषु नूनोत् ।

वृणा न यो ध्रजसा पत्नना यन्ना रादंसी वसुना दं सुपत्नी ॥ ७

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवौनात् । वृषा । रुचः ।

आषंधाषु । नूनोत् ।

वृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्नना । यन् । आ ।

रादंसी इति । वसुना । दं । सुपत्नी इति सुपत्नी ॥ ७

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्तेष्वेव विधतो विधातृ रक्षीकृषतो यस्याग्नेर्नवानात् ऋषं
शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्धिता रुचो दीप्तः सोऽग्निरोषधीषु
दह्यमानासु नूनोत् । ऋषं शब्दमकरोत् । यच्च वृणा न संवलनशालेन दोप्तेन वा
ध्रजसा गमनशालेन तेजसा पत्ननेतस्तत उत्पत्तता यन् गच्छन् वतते सऽग्निर्दे-
वश्चच्छत्रून् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिक रादसो द्यावापृथिव्यो वसुना धनेना-
पूरयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

धायौभिर्वा या युज्येभिरर्कैर्विद्युन् दविद्यात्स्त्रेभिः शुभैः ।

शर्धौ वा यो मरुतां ततक्ष ऋभुर्न त्वेषा रभसानो अद्यौत् ॥ ८

धायः । भिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कैः । विद्युत् । न ।

दविद्यात् । स्त्रेभिः । शुभैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततक्ष । ऋभुः । न । त्वेषः ।

रभसानः । अद्यौत् ॥ ८

३८०

शृग्वेदः ।

योऽग्निर्धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युज्येभ्युज्यैः स्ययमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयै-
र्दीप्तिभिर्गच्छति सोऽग्निर्विद्युन्न विद्यादिवस्येभिः स्यकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजो-
भिर्दंषिद्योत् । विद्योतते । यच्च मरुतामेतत्तृणकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च
तनूकरोति सर्वं तौज्ज्वलीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमृधुर्न ह्य् आसमानः
सूर्य इव त्वेषो दीप्नो रभसानो वेगं कुर्वन् षद्योत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ इति चातुर्धेस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

यथा होतरित्यर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभमान्नेयं । यथा होतरित्यनु-
क्रातं ॥ प्रातरनुषांकाश्चिनश्चयोरुक्तौ विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा होत॑र्मु॒षो दे॒वता॑ता य॒ज्ञेभिः॑ सू॒नो स॒हसो॑ यजा॑सि ।

ए॒वा नो॑ अ॒द्य स॒मना॑ स॒माना॑नु॒शन्न॑ग्न उ॒द्यतो॑ य॒च्चि दे॒वान् ॥ १

यथा॑ । हो॒तः । म॒नुषः॑ । दे॒वता॑ता । य॒ज्ञेभिः॑ । सू॒नो ह॒तिः ॥

स॒हसः॑ । यजा॑सि ।

ए॒व । नः॑ । अ॒द्य । स॒मना॑ । स॒माना॑न् । उ॒द्यन् । अ॒ग्ने ।

उ॒द्यतः॑ । य॒च्चि । दे॒वान् ॥ १

हे होत॑र्देवानामाहूतः सहसः सू॒नो बल॑स्य पु॒त्राग्ने॑ यथा येन प्र॒कारेण॑ मनु॒षो
जनोः प्रजाप॑तेर्दे॒वमान॑स्य दे॒वता॑ता । य॒ज्ञना॑मेतत् । दे॒वता॑तौ य॒ज्ञो य॒ज्ञो भि॑र्धजमान-
साध॑नेर्हविर्भ॑र्जासि दे॒वान्यजा॑सि ए॒वैव॑ हे अ॒ग्ने नो॒ष्माकम॑द्या॒हिन्य॑च्चे॒ समाना॑न्
त्वत्स॒दृशानि॑द्रा॒दोमु॑शन्तु काम॒यमान॑स्त्वमु॒द्यतः॑ काम॒यमाना॑न्य॒ष्टव्यान्॑ दे॒वान् स॒मना॑
चि॒द्रं य॒च्चि । यज॑ । यद्वा स॒मानं॑ स॒न्यंते॑ऽस्मिन् दे॒वानिति॑ स॒मना॑ य॒ज्ञः । तस्मि॑न्निति
भोज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो॑ वि॒भावा॑ च॒क्षुर्नि॑व॒स्तोर॑ग्निर्व॒दारु॑ दे॒वस्य॑ नो॒ धात् ॥

वि॒श्वासु॑र्यो अ॒मृत॑ म॒त्सो॑ पू॒षर्भू॑दति॒थिर्जा॑त॒र्दे॒वा ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

३८१

सुः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तीः । अग्निः ।

वन्दारु । वेदाः । चनः । धात् ।

विश्वऽआयुः । यः । अद्यतः । मत्वे^१षु । उषऽभुत् । भुत् ।

अतिथिः । जातवेदाः ॥ २

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभाया विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः सर्वज्ञातव्यः लंभनीयो वा सोऽग्निर्नोऽभ्यस्य वन्दारु वन्दनीयं स्तुत्यं चनोऽर्चं धात् । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वाच्चः सर्वेषां ज्योतिर्हेतुर्वाक्यतो मरणरहितोऽतिथिर्हेतुर्विधेयनाय सततगामी जातवेदः । जातानां वेदिता जातधनो वा एवम्भूतो योऽग्निरन्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूपभुङ्गत् उषःकालेऽग्निहोत्रहोमार्थं प्रवृद्धो भवति स इति पूर्वत्वान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यावो न यस्य पनरत्यभं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।

वि य इनोत्यजरः पावकोऽश्रस्य चिच्छिन्नयत्पूर्व्याणि ॥ ३

द्यावः । न । यस्य । पनयति । अभव । भासांसि । वस्ते ।

सूर्यः । न । शुक्रः ।

वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्रस्य । चित् ।

शिश्रयत् । पूर्व्याणि ॥ ३

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्य पमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । ति० ७. ३१. । इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्यस्य महत्कर्म पनयति स्तुवंति सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्लवर्णः सन् भासांसि तेजांसि वस्ते । आच्छादयति । यथाजरो जराग्रहितः पावकः सर्वस्य शोभकोऽग्निरर्धो नोति भासा सर्वं व्याप्नोति सोऽथरश्मस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्व्याणि चिरंतनानि पुराणि शिश्रयत् । चिनस्ति ॥ अथ कथं हिंसायागिति धातुः ॥

। अथ चतुर्थी ॥

वद्वा हि सूना अयं सद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मान् ।

स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजे जेरटके क्षेप्यतः ॥ ४

वद्वा । हि । सूना इति । असि । अयं सद्वा । चक्रे । अग्निः ।

जनुषा । अज्मान् । अत्र ।

सः । त्वं । नः । ऊर्जसने । ऊर्जं । धाः । राजाऽद्वयः । जेः ।

अटके । क्षेपि । अंतरिति ४ ॥

हे सूना सद्वाः पुत्र । यद्वा षू प्रेगणे । सर्वस्य प्रेरकाग्ने वद्वा वदनोयः स्तुत्योऽसि हि । परः पादः परोक्षकृतः । अयं सद्वा अज्मानोयेषु हविःषु सीदन् हविःषु लोकण्या-
योपविशन्नग्निर्जनुषा जन्माना स्वभावत एवाज्मान् । ऋहनामेतत् । ऋहमजं च यज-
मानानां चक्रे । करोति । ऊर्जसन ऊर्जसाक्षस्य दातरग्ने नोऽस्मभ्यं स तादृशस्व-
सूक्ष्मचं धाः । देहि । तथा राजे जेः । अस्मच्छत्रून् जय । एतत्सुषोर्ध्वमटके
राक्षसादिभिर्बाधकैर्विद्युतेऽस्मदयेऽन्यागारेऽंतमध्ये क्षेपि । निवस ॥

॥ अथ पंचमी ॥

निर्तिक्ति या वारणमन्नमन्ति वायुर्न राद्रात्यैत्यक्तन् ।

तुर्याम यस्त आदिशा गरातीरत्यो न क्रुतः पतंतः पारक्रुत ॥ ५

निर्तिक्ति । यः । वारणं । अन्नं । अन्ति । वायुः । न ।

राद्रौ । अति । एति । अक्तन् ।

तुर्याम । यः । ते । आदिशा । अरातीः । अत्यः । न ।

क्रुतः । पतंतः । परिऽक्रुत ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

३८३

योऽग्निर्वायुं तमसां निवारकं स्त्रकोऽं तेजो नितिक्रि निश्च्यति तीक्ष्णीकरोति ॥
 तज निशान इति धातुः ॥ यथाज्ञं यष्टुर्भिर्दीयमानं हविर्लक्ष्मणमस्ति भक्षयति ।
 तथा च श्रूयते । अत्रादो वा एषोऽक्षपतिर्धंदाग्निरिति । सोऽग्निर्वायुर्न वायुरिव
 राट्ठो । ईश्वरनागैतत् । राट्ठं राठ्यं । तद्वा । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन सर्वमीष्टे
 तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन् अक्षन् रात्रोरत्येति । अतिक्रामति ।
 तद्गतसंघकारं तिरस्करोतीत्यर्थः । यद्यं च त्वत्प्रसादात्तुयाम तं हिंस्याम्यो जनस्ते
 लुब्धमादिशामादिश्यमानानां दीयमानानां हविषामरातोररातिरदाता ॥ छांदसो
 दार्धः ॥ यद्दारातोर्धनस्यादातृन् ते त्वां प्रत्यादिशामादेष्टृणां चक्षणां नामस्माकं यो
 जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगामी जात्यस्य इव ह्युतो हिंसकान्पतत
 आभिसुख्येन गच्छतः शत्रून् परिहृत् परिगत्य हंता भव ॥ ह्वरतोर्धंसार्थस्येतद्भ्रमं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचमा वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठौ ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरकरग्नौ ततंय रोदसी वि भासा ।

चित्रा नयत्पार तमास्यक्तः शोचिषा पलमन्नौशजो न दीयन् ॥ ६

आ । सूर्यः । न । भानुमत् । अं । अर्केः । अग्ने । ततंय ।

रोदसी इति । वि । भासा ।

चित्रः । नयत् । पार । तमास्य । अक्तः । शोचिषा ।

पलमन् । औशजः । न । दीयन् ॥ ६

हे अग्ने रोदसो द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्या व्याततंय । विशेषेणाच्छादयसि ।
 तव दृष्टातः । भानुमद्भः प्रभावद्भिरकरचनीयोः किरणः सूर्यो न । यथा सूर्यं
 आतनात तद्वत् । पराऽर्चः पराक्षतः । पलमन् । पतत्यस्त्रिजिति पलम मार्गः ।
 तस्मिन्नाशजो न । औशजः स्तोतारः । सुत्यतया तत्संबन्धोशजः सूर्यः । स इव
 दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसाक्तः संस्त्रिष्टः अत एव चित्रायायनयोऽग्निस्तमासि
 नेशान्वधकाराणि परिणयत् । परिणयति । परितो गमयति । सर्वं अर्दापि
 दिग्भागाच्चित्तंयतीत्यर्थः ॥

३८४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वां हि म॒न्द्रत॑ममकंशोके॒वैष्टम॑हे म॒हि नः॑ श्रो॒ण्यग्ने॑ ।

इ॒न्द्र न॒ त्वा श॒वसा॑ दे॒वता॑ वा॒युं पृ॑ण॒न्ति रा॒धसा॑ नृ॒तमाः॑ ॥ ७

त्वां । हि । म॒न्द्रत॑मं । अ॒कंशो॑कैः । व॒ष्टम॑हे । म॒हि । नः ।

श्रो॒णि । अ॒ग्ने ।

इ॒न्द्र । न । त्वा । श॒वसा॑ । दे॒वता॑ । वा॒युं । पृ॒णन्ति॑ ।

रा॒धसा॑ । नृ॒तमाः॑ ॥ ७ ॥

हे अग्ने म॒न्द्रत॑मं स्तु॒त्यत॑मं त्वा॒मकं॑शोके॒रच॑नोयैः पू॒जनो॑यैः शो॒कैर्दी॒प्तिभि॑र्यु॒क्तं हि॒ यस्मात्॑ व॒ष्टम॑हे सं॒भजा॑महे । यद्वाकंशोके॒रच॑नोयैः {प्रशस्त्रैर्दी॒प्तिकर॑णैः स्तो॒त्रैः साध॑नभूतैस्त्वां सं॒भजा॑महे तस्मान्ना॒हि म॒हन्नोऽस्मदी॑यं स्तो॒त्रं श्रो॒णि । शृ॒णु । हे अग्ने॑ नृ॒तमाः॑ स्तु॒तीनां॑ ने॒ष्टत॑सा ऋ॒त्विजः॑ श॒वसा॑ वलेन वा॒युं गं॑तारं । यद्वा वा॒युमि॒व श॒वसा॑ यु॒क्तमि॒न्द्रं न इ॒न्द्रमि॒व दे॒वता॑ दे॒वता॑त्मानं त्वां रा॒धसा॑ ह॒विल॑क्षणेन धनेन पृ॒णन्ति॑ । श्रो॒ण्यन्ति॑ ॥ दे॒वता॑शब्दात् द्विषीयायाः सु॒पां सु॒लुगि॑ति लुक् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो॑ अ॒ग्नेऽव॒कीभिः॑ स्व॒स्ति वे॒षि रा॒यः प॒थिभिः॑ प॒र्यंहः॑

ता सूरि॑भ्यो गृ॒णते॑ रा॒सि सु॒न्नं म॒दे॒म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ ८

तु । नः । अ॒ग्ने । अ॒व॒कीभिः॑ । स्व॒स्ति । वे॒षि । रा॒यः ।

प॒थिभिः॑ । प॒थि । अ॒ंहः

ता । सूरि॑भ्यः । गृ॒णते॑ । रा॒सि । सु॒न्नं । म॒दे॒म ।

श॒तहि॑साः । सु॒वीराः॑ ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

३८५

हे अग्ने नोऽस्मानृकेभिः । एकाः स्तेनः । तद्दहितैः पृथभिर्मागै रायो धनानि
 हृन्निप्रं स्वस्ति लेमेण वधि । गवयः । प्रापय । अंहेऽं हंसः पापात्पार्थि । उक्तालक्षणे-
 भार्गैः पारय चास्मान् । यानि त्वया स्मरिष्यः स्तोत्रभ्या देयानि सुम्नानि ता तानि
 सुम्नं सुम्नानि सुखानि नृपते स्तुवते गच्छं रासि । देहि । ययं च यतहिमाः यतं
 हेसंतान् संवत्सरान् सुगोराः । वोयोज्जामंत इति गोराः पुत्रादयः । शोभनपुत्र-
 पौत्रादिसहिताः संता नदेय । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पष्ठो वर्गः ॥

ऊवे व इति सप्तमं पंचमं सूक्तं अरुहाजस्यार्थं त्रैलुभमाग्नेयं । तथा चातुक्रस्यते ।
 ऊवे वः सप्तेति । प्रातरनुवाकाश्विनश्चतुर्थोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र द्रव्यमा ॥

हवे वः सूक्तं सहस्रो युवानमद्रोघवाचं सतिभिर्यविष्ठं ।

य इत्येति द्रविण्यानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्वक् ॥ १

हवे । वः । सूक्तं । सहस्रः । युवानं । अद्रोघवाचं ।

सतिभिः । यविष्ठं ।

यः । इत्येति । द्रविण्यानि । प्रचेताः । विश्ववाराणि ।

पुरुवारः । अध्वक् ॥ १

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययेन यजुवचनं ॥ त्वां सतिभिर्जननीयैः स्तोत्रैश्च वः । आह्व-
 यामि । कोदृशं । सहस्रो वलस्य सूक्तं पुत्रं । अग्निर्हि वलेन मख्यमानो जायते ।
 युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रोघव्या प्रशस्ता स्तुति-
 रूपा वाक् यश्चिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठसतिशयेन युवानं । प्रचेताः प्रकटज्ञानः
 पुरुवारः पुरुभिर्वज्रविषययोः संभजनोयोऽध्वु गद्रोघवा यजमानाना एवंचूतो योऽग्नि-
 र्विश्ववाराणि सर्ववरणोद्यानि संभजनोद्यानि प्रशस्तानि द्रविण्यानि धनानीत्येति
 प्रेरयति । स्तोत्रभ्या ददातोति यावत् । तं त्वा ऊवे इति पूर्वत्र संबंधः ॥

३८६

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वे वसू'नि पुर्वणीक होतदो'षा वस्तो'रिरे यज्ञियासः ।

क्षामे'व विश्वा भुव'नानि यस्मिन्सं सौभ'गानि दधिरे पावके ॥२

त्वे इति । वसू'नि । पुर्व'अनीक । होतः । दोषा । वस्तोः ।

आ ॥ द्वे'ररे । यज्ञियासः ।

क्षामे'इव । विश्वा । भुव'नानि । यस्मिन् । सं । सौभ'गानि ।

दधिरे । पावके ॥ २

हे पूर्वणीक वज्रज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनि च यज्ञियासा यज्ञाहं यजमाना वसूनि हविलक्षणां धनान्ये रिरे । आभिसुख्येन प्रेरयंति । प्रापयंति । जुह्वतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूस्यान्वित यस्मिन् पावके शोधकेऽग्नौ सौभगानि धनानि संदधिरे देवाः सम्यग्निहितवन्तः । अग्नौ वामं वसु रुन्वदहतेति ब्राह्मणं । तस्मिन्स्त्वयीति पूर्वद्र्योच्यं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं विक्षु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्धाणां ।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषक् जातवेदो वसू'नि ॥ ३

त्वं । विक्षु । प्रदिवः । सीदः । आसु । क्रत्वा । रथीः ।

अभवः । वार्धाणां ।

अतः । इनोषि । विधते । चिकित्वः । वि । व्यानुषक् ।

जातवेदः । वसू'नि ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

३८०

हे अग्ने त्वं प्रदिषः । पुराणनामैतत् । पुरातनकालीनास्तु विश्वे प्रजास्त्रास्तु
परिदृश्यमानास्तु च सोदः । सोदसि । विश्वांतरात्मना वृत्तसे । तथा क्रत्वात्मीयेन
कर्गणा वायाणां वरणीयानां धनानां रथोरभवः । रंइयिता यजमानेभ्यः प्राप-
यिताभूः । अतः कंरणात् हे विक्रित्वो विदन् जातदेदो जातानां प्राणिनां
वेदितरग्ने विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुपक्तं ससतं यथा भवति
तथा वीनाषि विविधं प्रेरयसि ॥

प्रथम्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति हृषः । स्रुतितं च । यो नः सनुत्यो अभिदा-
सदग्ने भवा ना अग्ने सुमना उपेताविति हृषाः । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तथाः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

या नः सनुत्यो अभिदासदग्ने या अंतरा मित्वमहो वबुष्यात् ।

तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्रैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥ ४

यः । नः । सनुत्यः । अभिदासत् । अग्ने । यः । अंतरः ।

मित्वमहः । वबुष्यात् ।

तं । अजरेभिः । वृषभिः । तव । स्रैः । तपं । तपिष्ठ ।

तपसा । तपस्वान् ॥ ४

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितताम् । अंतर्हित देशे वर्तमाना सन्
नोऽहानभिदासत् उपचरयति वाधते । यथातरोऽभ्यंतरवर्ती सन् हे मित्वमहोऽनु-
कूलदोमे मित्वाणा महयितयाग्ने वबुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं ह तपिष्ठ तप्तमाग्ने
तपसा तेजसा तपस्वान्तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्वापिष्टभिष्टेष्टिहेतुभूतैस्तव
स्रैः स्रभूतरसाधारणैस्तेजाभिस्तप । दृष्ट ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्तं यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्कभिः सूनो सहसो ददायत् ।

स मर्त्येष्वच्यत प्रथिता राया दुम्नेन अवासा विभाति ॥ ५

३८८

ऋग्वेदः ।

यः । ते । यज्ञेन । संऽवधा । यः । उक्त्यैः । अर्कभिः ॥

सुना इति । सप्तसः । ददायत् ।

सः । मर्त्येषु । अस्त । प्रचेताः । राया । युञ्जेन ।

अवसा । वि । भाति ॥ ५

हे सप्तसः सूनो बलरूप एवाग्ने ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददायत् परिचरति । यस्य सप्तसः सप्तधनसाधनेनेष्टेन । यथोक्तैः अस्तैर्वर्गैर्भिरर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अस्तुत मरणधर्मगृहिताग्ने स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युक्तेन द्योतमानेन अवसा अवणीयेनास्त्रेण यस्यसा वा वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स तत्कृषीषितरूपयमग्ने स्तृषी वाधस्व सप्तसा सप्तस्नान् ।

यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तज्युषस्व जरितुर्घोषि मनः ॥ ६

सः । तत् । कृषि । दापतः । तूयं । अग्ने । स्तृषः । वाधस्व ।

सप्तसा । सप्तस्नान् ।

यत् । गत्यस । द्युभिः । अक्तः । वचः । ऽभिः । तत् । जुषस्व ।

जरितुः । घोषि । क्त्य ॥ ६

हे अग्ने स त्वगिषितः प्रेषितः सन् त्वयं क्षिप्रं तत्कृषि । कुरु । किं सदित्यत आह । सप्तस्नान् बलवत्स्व स्तृषः सप्तमानान् सप्तसा बलेन परेषासिभवनसमर्पेण तेजसा वा वाधस्व । विनाशय । द्युभिर्द्योतमानैस्तेजोभिरक्तो संसक्तस्व वचोभिः स्तिरूपैवाक्यैश्चस्यसे यस्तूयसे । त्वादाह्वय यत् स्तोत्रं स्तोत्रभिः क्रियत इत्यर्थः । तन्मन्त्र मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व ॥

अग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालसित्वास्याश्यामेत्वेष्टा याज्या । स्वात्वं च । अश्याम तं कामग्ने तपोतीति कामाय । आ० २. १०. । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३८८

॥ कैषा सप्तमी ॥

अ॒श्याम॑ तं का॒म॑स॒ग्ने त॒वोती॑ अ॒श्याम॑ र॒यिं र॑यि॒वः सु॒वीर॑ ।

अ॒श्याम॑ वा॒ज॑स॒भि वा॒जय॑तोऽश्याम॑ दु॒न्म॑स॒जरा॑जरं ते ॥ ७

अ॒श्याम॑ । तं । का॒म॑स॒ग्ने । त॒व॑ । ज॒ती । अ॒श्याम॑ ।

र॒यिं । र॒यि॒वः । सु॒वीर॑ ।

अ॒श्याम॑ । वा॒ज॑ । अ॒भि । वा॒जय॑तः । अ॒श्याम॑ । दु॒न्म॑ ।

अ॒ज॒र । अ॒ज॒र॑ । ते ॥ ७

हे अग्ने ते तव संबन्धितो जत्या रक्षया तं कामसश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव
कामं विवृणोति । हे रयिवो धनवज्रग्नो सुवीरं भोजनपुत्रादियुक्तं रयिं धनसश्याम ।
प्राप्नुयाम । तथा वाजयतो वाजसत्तमात्मन इच्छन्ती यथं वाजं त्वयादत्तमजसभि
आभिसुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहितग्नौ त्वदीयमजरं जरारहितं
दुन्मं द्योतमानं वशसश्याम प्राप्नुयाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तमो वरगः ॥

प्र नव्यसेति सप्तमं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्वर्गं त्रैष्टुभग्नये । प्र नव्यसेत्युक्तं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र न॒व्य॑सा स॒हसः॑ सू॒नुम॑च्छो॒ यज्ञे॑न गा॒तुम॑व इ॒च्छ॒मानः॑ ।

वृ॒क्ष॒इ॒नं कृ॒ण्ण॑या॒मं रु॒शं॑ वीती हो॒ता॒रं दि॒व्यं जि॑गाति ॥ १

प्र । न॒व्य॑सा । स॒हसः॑ । सू॒नु॑ । अ॒च्छ॑ । य॒ज्ञे॑न । गा॒तु॑ ।

अ॒वः । इ॒च्छ॒मानः॑ ।

३६०

ऋग्वेदः ।

वृश्चत्स्वनं । कृष्णायामं । रुशंतं । वीती । होतारं । दिव्यं ।

जिगाति ॥ १

गातुमुपगतं स्तोत्रं वा सङ्घसः स्तुतुं वलस्य पुत्रमग्निषमोऽन्नं रक्षणं वा
इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसाधनवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अक्षाभिसुखेन प्र
जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमग्निं । वृश्चन्नं वृक्षं कृच्चं दग्धं वनं येन
तादृशं कृष्णायामं कृष्णवत्मानं रुशंतं स्तेयार्थं वीती वीत्या कातेन यज्ञेन होतारं
यष्टारं दिव्यं दिवि भव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्या अजरैर्भिर्नानदद्भिर्नविष्ठः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथून्यग्निरनुया त भवन् ॥ ३

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनस्याः । अजरैर्भिः ।

नागादत्भिः । यविष्ठः ।

यः । पावकः । पुरुतमः । पुरुणि । पृथूनि । अग्निः ।

अनुयाति । भवन् ॥ २

सोऽग्निः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्याः ।
रोचतेऽस्मिन् अन्नजलादीनीति रोचनमंतरिचं । तत् स्थितेऽजरेभिर्नरहितै-
र्नानदद्भिर्नविष्ठो शब्दं कुर्वद्भिर्नक्तो राक्षसिभिर्यविष्ठो युवतमः । यः पावकः शोध-
कः अग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरुणि वृक्षानि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भवन्
अक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्यं वर्तत इति पूर्वत्व संबंधः ॥

गाहपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽनये विविचय इष्टः कतंव्या । तत्र वि त
इत्येपानुवःक्या । आ० ३, १३, ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वि ते विष्वग्वाजृतासा अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविस्त्रक्षसौ दिव्या नवंग्वा वना वनन्ति वृषता रुजन्तं ॥ ३

चतुर्थः ।

३६१

वि । ते । विष्वक् । वातंजतासः । अग्न । आमांसः ।

शुचे । शुचयः । चरन्ति ।

तुविस्त्रक्षासः । दिव्याः । नवग्वाः । वना । वनन्ति ।

वृषता । रुजंतः ॥ ३

हे शुचे शुच दीप्न वाग्ने ते त्वदीया वातज्जासी वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला
आमांसो दीप्नयो विष्वक् सर्वतो वि चरन्ति । विविधं गच्छन्ति । तुविस्त्रक्षासो वज्र-
काष्ठानि स्युशंतो दिव्या दिवि द्योतमानेऽग्नौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो
वना वनानि वनन्ति । संभजन्ते । दहन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । वृषता धर्मकेण तेजसा
रुजन्तो वनानि भजयन्त ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपन्ति विषितासो अश्वाः ।

अधं भ्रमस्तं उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु एश्वः ॥ ४

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । क्षां । वपन्ति ।

विशितासः । अश्वाः ।

अधं । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः ।

अधि । सानु । एश्वः ॥ ४

हे शुचिष्मो दीप्निसज्जने ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्नयो क्षां वपन्ति
भूमिं वपन्ति सुडयन्ति । केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहन्तीत्यर्थः । अग्निह दाति
रोक्ता एषिव्याः । ऋषे० १, ६५, ४, इति निगमांतरं । ते रश्मयो विषितासो
विस्तृक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छन्तीति शेषः । अधास्मिन्काले ते त्वदीयो भ्रमो
भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः एश्वेनां नारूपाया भूमेरधि उपरि सानु ससुच्छितं देशं
पर्वताग्रादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमग्नं व्यापारयन् उर्वियो वज्रं वि भाति ।
विशेषेण प्रकाशत ॥

३८२

सृष्टीदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

अध जिह्वा पापतीति प्र दृष्टो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना ।

शूरस्येव प्रसितं चातिरग्नेर्दुर्भर्तुर्भीमो दयते वनानि ॥ ५ ॥

अध । जिह्वा । पापतीति । प्र । दृष्टो । गोषुयुधः ॥ न ।

अशनिः । सृजाना ।

शूरस्येव । प्रसितः । चातिः । अग्नेः । दुःस्वर्तुः ।

भीमः । दयते । वनानि ॥ ५ ॥

अथापि च दृष्टो अतिरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति । प्रकर्षेण पुनः पुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टः । गोषुयुधो नाशनिः सृजाना । अक्षरप्रकृतास्तु गोषु युध-
चिद्रो गोषुयुत् । तस्मात्सृज्यमानाशनिर्ज्वर इव । तथा शूरस्येव शौर्यपितृस्य नरस्य
प्रसितः प्रबंधनं यथान्यर्दुःसहमेवमग्नेः चातिज्वाला सादृश्यकोत्यर्थः । क्षीयंते
दह्यंतेऽस्त्रामोषधिवनस्यतय इति चायतेरधिकरणे क्तिन् अपि च दुर्भर्तुर्दुर्बोरोऽन्यै-
बोरायत्तुमशक्यो भीमो भयंकराऽग्निवनानि दयते । दहति ॥ दयातिरत्र
दहतिकर्मो ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ भातुना पार्थिवानि जयांसि महस्तादस्य दृषता तंतथ ।

स बाधस्वापं भया सहोभिः सृधो वलुष्वन्वुषा नि जूर्व ॥ ६ ॥

आ । भातुना । पार्थिवानि । जयांसि । महः । तादस्य ।

दृषता । तंतथ ।

सः । बाधस्व । अप । भया । सहोभिः । सृधः । वलुष्वन् ।

वलुषः । नि । जूर्व ॥ ६ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

३९३

हे अग्ने भानुना दीप्या पाथिगानि पृथिव्यां भवानि ज्वयांसि ॥ ज्वयतिगंतिकमा ॥
 णंतव्यानि स्थान नि गङ्गो महत्तमोदस्य प्रेरकस्य दृपता धर्मकेण रश्मिना सहाततंय ।
 आस्तृणासि । आच्छादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यपवाधस्व । तथा सहोभिरभि-
 भवनसगर्भैर्बलैस्तेजोभिर्वा स्तुवः सर्वगानान्वस्यन् हिंसन् वनुषो हिंसकान् यत्क्षि-
 जूर्ण । निजहि ॥ जूर्णतिर्हंतिकमा ॥

उखासंभरणयेष्टावस्तेः क्षत्रवतः स चित्रेत्येषा याज्या । स्मृतितं च । स चित्र
 चित्रं चितयंतमस्मै अग्नोरीशे बृहत्तः क्षत्रियस्य । आ० ४. १. इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

स चित्रं चित्रं चिययंतमस्मै चित्रक्षत्र चित्रतंसं वयोधां ।

चंद्रं रयिं पुरुषीरं बृहंतं चंद्रं चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७

सः । चित्रं । चित्रं । चितयंतं । अस्मै इति । चित्रं क्षत्र ।

चित्रतंसं । वयःधां ।

चंद्रं । रयिं । पुरुषीरं । बृहंतं । चंद्रं । चंद्राभिः । गृणते ।

युवस्व ॥ ६

हे चित्र चायनीय हे चित्रक्षत्र त्रिविधवत् चायनीयधन वा हे चंद्राह्लादकाग्ने
 स तादृशस्त्वं चंद्राभिराह्लादयित्वाभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुयते । वचनव्यत्ययः ।
 स्तुवद्भ्योऽस्मै अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व । पृथक्कुरु । कीदृशं रयिं । चित्रं चायनीयं
 चितयंतं ज्ञापयंतं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधां
 वयसोऽत्रक्ष धातारं प्रदातारं चंद्राह्लादकं पुरुषीरं पुरुषिवंक्षभिर्वीरैः पुत्रपोत्रा-
 दिभिर्युक्तं बृहंतं महंतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमोऽष्टमी वर्गः ॥

सूर्जनमिति सप्तमं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं वैश्वानराग्निदेवतार्कं । षष्ठीसप्तमौ
 जगत्यौ शिष्टाः पंच विष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । सूर्जनं वैश्वानरीयं हि द्विजगत्यंत-
 मिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विष्टुवत्याग्निमारुत आद्यस्तृचो वैकल्पिकः
 स्तोत्रियः । तथैव स्मृतितं च । सूर्जनं दिवो अरतिं पृथिव्यां सूर्जनं दिवो नाभिरग्निः
 पृथिव्या इति वा । ता० ८. ६. इति ॥

३८४

ऋग्वैदः ।

॥ तत प्रथमा ॥

मूर्ध्नि दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमुत आ जातमग्निं ।

कवि सस्त्राजमतिथिं जनानामासत्रा पातं जनयंत देवाः ॥ १

मूर्ध्नि । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते ।

आ । जातं । अग्निं ।

कविं । सस्त्राजं । अतिथिं । जनानां । आसत्रा । आ ।

पातं । जनयंत । देवाः ॥ १

मूर्ध्नि गिरोभूतं । कस्य । दिवो तुलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भूमेररतिं गंतारं । यद्वा गंतव्यं स्वाग्निं वैश्वानरं विश्वेषां जराणां संबन्धिनऋते । ऋतमिति सत्यस्य यत्स्य वा नाम । निमित्तसप्रत्येका । ऋतनिमित्तमा आभिसुख्येन जातं सृष्ट्यादावुत्पन्नं कविं द्वातदर्शिनं सस्त्राजं सस्यचाजंगानं जनानां यजमानानामतिथिं हविर्हनाय सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । आसत्रासत्याख्ये ॥ द्वितीयार्थे सप्रणी ॥ आस्यभूतं । अग्निलज्जणेनऋते हि देवा हवींषि भुंजते । पातं पातारं रक्षकं । यद्वाख्येन धारकं । एयंगुणविशिष्टं वैश्वानराग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयंत । यज्ञाभिसुख्येनाजीजानन् । अरण्योः सकाशादुदपांदयन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।

वैश्वानरं रथमध्वराणां यज्ञस्य केतुं जनयंत देवाः ॥ २

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महामाहावमभि । सं । नवंत ।

अभि । सं । नवंत ।

वैश्वानरं । रथं । अध्वराणां । यज्ञस्य । केतुं । जनयंत ।

देवाः ॥ २

चतुर्थोऽङ्कः ।

३५

यजानां ज्योतिषोमादियासानां नाभिं नह्नं बंधकं तथा रथीणां धनानां सदनं
 स्थानमेकनिलयं मह्यं मह्यं तमाह्वं । आह्वयंतेऽकिञ्चाहुतय इत्याह्वयः । तादृशं ।
 यथा हव्यु दक्षधारणमाह्वं निपातस्थानीयं । एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत ।
 स्तोतारः सत्यं स्तुवंति । तथा वैश्वानरं विश्वेषां नराणां सर्वधनमध्वराणां यजानां
 रथ्यं रथिनं । यथा रथो स्वरथं नयति तद्वज्रेतारं आह्वयितारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं ।
 एवंविमग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयंत जनयंति । संघनेनो-
 त्पादयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वद्विप्रो जायते वाज्यग्ने त्वहीरासो अभिमातिघाहः ।

वैश्वानर त्वमस्माहुं धेहि वसूनि राजन्सृहयाय्याणि ॥ ३

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः ।

अभिमातिः सृहः ।

वैश्वानर । त्वं । अस्माहुं । धेहि । वसूनि । राजन् ।

सृहयाय्याणि ॥ ३

हे अग्ने वाजी इविर्लज्जयाजवाग्नुपस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते ।
 त्वत्तः ॥ इविर्दानेन मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिघाहोऽभि-
 मातीनां शत्रूणां अभिभवितासो जायते । यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन्
 राजमानाग्ने त्वमस्माहु त्वत्तेषु सृहयाय्याणि सृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि ।
 निधेहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वा विश्वे अष्टत जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते ।

सव क्रतुभिरष्टतत्त्वमाधत्वा स्नानर यत्प्रतो रदौदेः ॥ ४

३८६

अग्वेदः ।

त्वां । विश्वे । अमृत । जायमानं । शिशुं । न । देवाः ।

अभि । सं । नवंते ।

तव । क्रतुः । अभिः । अमृतत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् ।

पितोः । अदीदेः । ॥

हे अमृत गरणधनंरहित्वाग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरणयोः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं न पुत्रमिवाभिसंनवंते । अभिसंस्तुवंति । यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः । ते सर्वं जायमानं त्वामभिसंनवंते अभिसंगच्छन्ते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छन्ति । अपि च हे वैश्वानराग्ने यद्यदा पितोः पालयित्वोद्यावाष्ट्रिययोर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्योगैरमृतत्वं देवत्वमायन् । यजमानाः प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पितोरुपस्थेऽविदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने ।

नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पितोः । उपस्थे । अविदः । केतुं ।

वयुनेषु । अह्नां ॥ ५ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां सर्वंधिज्ञाने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महानि नकिरादधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते यद्यदा त्वं पितोद्यावाष्ट्रियोरुपस्थे उपस्थानेऽंतरिक्षे वयुनेषु गंतव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वर्गात्तुनाहतमविदः अलंभयः । तमोरुपमसुरं स्वतेजसा निभारयन्नस्यापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वत्वान्वयः ॥

चतुर्थाष्टकः ।

३८७

॥ अथ षष्ठी ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य
केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुहुः सप्त
विस्त्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य । विमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः ।
अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि ।
वयाः इव । रुहुः सप्त । विस्त्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन
दिवो द्यूलोकस्य सानूनि सद्युच्छ्रितस्यलानि नचत्वरूपाणि विमितानि निमित्तानि ।
यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य सानूनि सद्युच्छ्रितप्रदेशा मेघात्मका विमितानि निमित्ताः ।
धूमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरिवर्तमाने
धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्यधि वसन्ति ।
यद्वा वैश्वानरात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजानान्वधिवसन्ति ।
तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः सप्तसंख्या वा विस्त्रुहो नद्यश्च गंगाद्या
रुहुः । रोहन्ति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवन्ति । आहुतिद्वारा सकलं
जगदग्नेः सकायादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि यो रजांस्यामिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रीचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवना न पप्रथेऽद्व्यो गोपा अमृतस्य
रचिता ॥ ७

३८८

ऋग्वेदः ।

वि । यः । रजांसि अग्निमीत । सुक्रतुः । वैश्वानरः ।

वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । सुवनानि । पप्रथे । अदव्यः । गोपाः ।

अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो धोऽग्नी रजःस्य दक्कानि लोकान्वा
अग्निमीत निर्मितवान् । तथा दिवो दुलोकस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि
दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रान्तदर्शी सन् योऽग्निर्व्यग्निमीत । यच्च विश्वा
सर्वाणि सुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्य दक्कानि वा परिपथे परितोऽप्ययत् सोऽ-
यमदव्यः केनाप्यहंसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षिताः स्तुतत्वा भरण्या हेतो रुदनस्य
रक्षिता पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे नमसो वरुणः ॥

एतस्येति सप्रचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घिं वैश्वानराग्निदेवताकं । आदित्यः षड्-
गत्थः सप्रचो त्रिष्टुप् । तथा चासुक्रांतं । एतस्यांत्यां त्रिष्टुप् विति ॥ चातुर्विंशि-
केऽह्न्याग्निमारुत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिषिद्धानं । सूत्रितं च । एतस्य षड्गत्थो
एषो शर्षाय । आ० ७. ४. इति ॥ आभिप्रायिके एष्ट्याभिप्रायपडहयोः पंचमेऽह-
नीदमेव सूक्तं वैश्वानरनिषिद्धानं । सूत्रितं च । एतस्य षड्गत्थो एषो शर्षाय नू
चित्यहो जा इत्याग्निमारुतं । आ० ७. ७. इति ॥ शिष्टुवत्याग्निमारुत आद्यो
तचौ स्तोत्रियातुद्वयो । सूत्रितं च । एतस्य षड्गत्थो अरुणस्य नू सह इति स्तोत्रिया-
तुद्वयो । आ० ८. ६. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एतस्य षड्गत्थो अरुणस्य नू सहः प्र नु वीवं विदधां जातवेदसः ।

वैश्वानराय मतिर्नयसी शुचिः सोम इव प्रवते चारु रजसि ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

३१८

एक्ष्यं । एषः । अरक्ष्यं । बु । सहः । प्र । बु । बोचं ।

विदधा । जातवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यसो । शुचिः । सोमः । इव । पवते ।

चारुः । अग्नये ॥ १

एक्ष्यं संष्टकस्य व्याप्रस्य । यदा पृच्छं हविर्लक्षणमज्ञं । तदतः । एषो वषितुर-
रूपधारोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदिद्वयं श्वानराग्नेः सहो बलमभिभव-
नमर्थं विदधा विदधे यन्ते बु क्षिप्रं प्र बोचं । प्रव्रशीमि । प्रकपेण स्तोमीत्यर्थः एको
बुधश्चः पूरकः । नव्यसो नवतरा शुचिर्निर्मला यदा क्षोतृणां शोधयित्वा चारुः शोभना
महिर्ननीया सुविद्याश्च वैश्वानराद्याग्नेये पवते । अत्युक्तायादस्त्वति । स्वयमेव
निगच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दद्यापवितादस्त्वति तद्वत् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निव्रतपा अरक्षत ।

व्यं । अंतरिक्षमभिमीत सुकृतुर्वैश्वानरो महिना

नाकमस्मृशत् ॥ २

सः । जायमानः । परमे । विऽव्योमनि । व्रतानि । अग्निः ।

व्रतपाः । अरक्षत ।

वि । अंतरिक्षं । अभिमीत । सुकृतुः । वैश्वानरः ।

महिना । नाकं । अस्मृशत् ॥ २

स वैश्वानरोऽग्निव्रतपा व्रतस्य पालकः परम उत्कृष्टे व्योमनि व्योम्नाकोशे
जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत ।
रक्षति । अंतरिक्षं च व्यभिमीत । एतदुपलक्षितान् स्त्रीन् लोकाज्जिर्मितवान् । तथा
सुकृतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना क्षमहिना तेजसा नाकं दुर्लोकमस्मृशत्
स्मृशति अ ॥

४००

ऋग्वेदः ।

॥ अथ तृतीया ॥

अस्तम्राद्रोदसी मित्रो अङ्गतोऽन्तर्वावदकृणोज्जरोतिषा तमः ।

वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्णम् ॥ ३

वि । अस्तम्रात् । रोदसी इति । मित्रः । अङ्गतः ।

अन्तःऽवावत् । अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः ।

वि । चर्मणी । इवेति । चर्मणी इव । धिषणे इति ।

अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वम् । अधत्त । वृष्णम् ॥ ३

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामङ्गतो महान् आश्रयभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी
 द्यावापृथिव्यौ ब्रह्मन्नात् । विशेषेण स्तम्भितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीय-
 देशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽन्धकारं चातर्वावदन्तर्हितं
 तिरोहितमकृणोत् । अकरोत् ॥ बावदिति वातेर्गातकर्मणो अङ्गुगंतस्य रूपम् ॥
 अपि च धिषणे धारयित्वौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणो इव यथा पशोर्विश्वसिता द्वे
 चर्मणी घोषणार्थं प्रसारयति तथा ब्राह्मणं यत् । विवृते निस्तृते अकरोत् । किं वङ्कन
 वैश्वानरोऽयमग्निर्विश्वं सर्वं वृष्णम् दीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपामपस्य महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्थुर्ऋग्मियं ।

आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिष्वा परावतः ॥ ४

अपा । अपऽस्थे । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानम् ।

उप । तस्थुः । ऋग्मियं ।

आ । दूतः । अग्निम् । अभरत् । विवस्वतः । वैश्वानरम् ।

मातरिष्वा । पराऽवतः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

४०१

आप इत्यंतरिक्षताम । अपामंतरिक्षोपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः । महिषा-
भैतत् । महान्तो मरुतोऽटभणत् । अष्टहनुः । इमं वैश्वानरं वैद्युतात्माना वर्तमान-
जानक्षित्यर्थः । गृह्यत्वा च विशः पजा राजानं स्वाग्निमृग्मिषमर्चनीयमुपतस्थुः ।
अस्तुवन् । अपि चेमं वैश्वानरमग्निं पुरा स्मृत्यसमोपे विद्यमानं दूतो वेगवान् देवानां
दूतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विस्सृत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं
प्रत्याजहार ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युगेयगे विदध्यं गृगङ्गाग्ने रयिं यशसं धेहि नयसीं ।

पथ्येवं राजन्नघशंसमजर नीचा नि वृक्ष वनिनं न तेजसा ॥ ५

युतेयुगु । विदध्यं । गृगङ्गाग्नेः । अग्ने । रयिं । यशसं ।

धेहि । नयसीं ।

पथ्या । दूवं । राजन् । अघशंसं । अजर । नीचा । नि ।

वृक्ष । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदध्यं । विदध्यो यज्ञः । तदहं त्वासहिष्य नयसीं
नयतरां स्तुतिं गृगङ्गा उच्चारयितव्योऽस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यगस्त्रिनं पुत्रं च धेहि ।
विधेहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहितान्ने पथ्येव वज्रेणैवा-
त्मीयेन तेजसा वनिनं न वृक्षमिषाघशंसमवस्थानयंश्च शंसितार शत्रुं नीचा नीचीनौ
न्यग्भूतो यथा भवति तथा निवृक्ष । निजहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्माकमग्ने सघवंतसु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीथं ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणां वैश्वानर वाजमग्ने तपोतिभिः ॥ ६

अस्माकं । अग्ने । सघवंतसु । धारय । अनामि । क्षत्रं ।

अजरं । सुवीथं ।

४०२

ऋग्वेदः ।

ययं । जयेम । शतितं । सहस्रिणं । वैश्वानर । वाजं ।

अग्ने । तव । अतिभिः ॥ ६

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तस्यैषी मयी ॥ अस्मासु सवयसु हविलं जयेन धनेन युक्तेषु
जत्रं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनास्यनमनीयमनपहार्थमजरं जरारहित-
मनश्चरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं । किं च हे वैश्वानराग्ने तयोतिभिस्तुत्सवं धिभी
रज्ज्वैर्वयं शतितं शतसंख्यायुक्तं शतसंख्यायुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमसं जयेम ।
समेमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अद्वेभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिषधस्य सूरिन् ।

रक्षां च नो ददुषां शर्षीं अग्ने वैश्वानर प्र च तारीः

स्तवानः ॥ ७

अद्वेभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि ।

त्रिषधस्य । सूरिन् ।

रक्षां । च । न । ददुषां । शर्षीं । अग्ने । वैश्वानर । प्र ।

तारीः । स्तवानः ॥ ७

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिषधस्य त्रिषु लोकषु सहावस्थायिन् यद्वाहवनी-
यादिषु त्रिषाधतनेषु यष्टव्यैर्देवैः सहावतिष्ठमानाग्ने अद्वेभिः केन पृथिसितैस्तव
त्वदीयेर्गोपाभिर्गोपकै रज्ज्वैस्तेजोभिरस्माकं सूरिन् यदीयान् स्तोतृन् पाहि । रक्षा ।
हे वैश्वानराग्ने ददुषां हर्षीं त्वत्पतां नोऽस्माकं शर्षीं वलं रक्षा च । स्तवानः
स्तवमानस्व प्र च तारीः । प्रवधश्च ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वगः ॥

अहमेति सप्तमं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यै वैश्वानराग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च ।
अहमेति ॥ यूङ्गहे दधरात्ने पठेऽह्न्याग्निमाकृत्यशस्त्रे वैश्वानरनिविहानमिदं ।
सूच्यते हि । अहश्च क्षणं मध्वो वो नाम । आ० ८, ८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहंश्च कृणमहर्जनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः ।

वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्योतिषाग्निस्तमांसि स ॥ १ ॥

अहरति । च । कृणम् । अहं । अर्जनं । च । वि ।

वर्तेते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।

वैश्वानरः । जायमानः । न । राजा । अवा । अतिरत् ।

ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥ १ ॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्मणीत्यहः । कृणम् कृणवर्णम् । एतत्प्राप्तानाधिकरणया दहः मन्त्रो रात्रिवाचकः । तमसा कृणवर्णम् रात्रिचार्जनं च सौरेण तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवसस्य रजसी स्तम्भभासा सर्वं जगत्प्रजयतौ वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्वि वर्तेते । विविधं पर्यावर्तेते । यद्वा रजसी व्यावाष्टयिष्यौ । उपलभ्यसेतत् । लोकलयं प्रत्यावर्तेते । एतच्च वैश्वानराग्नेराज्येति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र प्रतिपाद्यः । स च वैश्वानरोऽग्निर्जायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रजयमानो राजिष्योतिषा तेजसा तमांस्यवातिरत् ॥ अवतिरतिर्वधकर्मा ॥ अवतिरति । विनाशयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहं तंतुं न वि जानाम्योतुं न यं वर्यति संसरे तमानाः ।

कस्य स्वित्युत इह वक्तानि परो वदात्यवरेण पित्रा ॥ २ ॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानाम । योतुं । न । यं ।

वर्यति । संसरे । अतमानाः ।

कस्य । स्वित् । पुत्र । इह । वक्तानि । परः । वदाति ।

अवरेण । पित्रा ॥ २ ॥

वैश्वानरस्य महत्तमाख्यास्वचृपित्तदर्थं यज्ञं वज्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वजनया प्रतिपादयतीति यज्ञवादिनो मन्वन्ते । तंतं । तंतवः पटस्य प्रागाद्यतान्ति

सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य गायत्र्यादीनि ऊंदांसि स्तुतशस्त्राणि च ।
 तान्यहं न विजानामि । तथोतुं । ओतवस्त्ररश्मीनानि सूत्राणि । तानि चात्र
 यज्ञध्वज्यानि कर्गाणि च । तान्यहं न विजानामि । अपि चैतदुभयसाध्यं तं पटं
 यज्ञलक्षणं न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरे संगमने देवयजनेऽतमानाः सततं
 चेष्टमाना ऋत्विजो वयंति तंतूनांतूय संतन्ति । वस्त्ररूपेण निष्पादयतीत्यर्थः ।
 इहास्मिन्लोके कस्य स्मिन् । स्मिदिति वितर्कः । कस्य खलु पुत्रो भूयो वक्तॄनि
 वक्तव्यानि तानीमानि परः परस्तादुस्मिन् लोके वर्तमानो य धूर्धस्तस्य पित्रावरेणा-
 वत्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वानराग्निनानुशिष्टः सत् वदाति । वदेत् । न
 कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोतीत्यर्थः ॥ एतच्च संप्रदायविद्भिर्हृतं । वैश्वानरस्य पुत्रोऽसौ
 परस्ताद्विषुयः स्थितः । ऊंदांस्यध्वरवस्त्रस्य स्तुतशस्त्राणि तंतवः ॥ यजूर्पि चेष्टाशौतः
 स्थाह्वं पातव्यमध्वरः । परः परः स्थितः सूर्यः पिताग्निः पार्थिवो मत इति ॥
 रूपकतया जगत्पृष्टेर्देवज्ञानत्वमनया प्रतिपादयत्तस्यात्मविदो मन्यन्ते । तंतुं तंतुं
 तंतुस्थानानि सूत्राणि विद्यदादीन्यपंचोक्तताति भूतानि न विजानामि । ओतुमोतुं
 पंचोक्तानि स्थलान्योतुस्थानीयान्यपि विद्यदादीनि न विजानामि । न च तत्कार्यं
 पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि, यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनां च संगमनेऽतमानाः सततं
 चेष्टमानाः संसारिणो वयंति उत्पद्यन्ति । तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति कर्तृत्वसु-
 पचयते । इहास्मिन्विषये परः परस्तद्देवविषये वर्तमानानि वक्तॄनि वक्तव्यानीमान्य-
 वरेणापीचोगेन सृष्ट्युत्तरकल उत्पत्तेन पित्रास्वजनकेनानुशिष्टः सन् कस्य खलु
 पुत्रो वदाति । वदेत् । स्तोत्रोत्तेः प्राचीनं वृत्तांतमजानानः कश्चिदपि न प्रवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्तान्युतथा वदाति ।

य ई चिकेतदस्य गायत्र्या अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥ ३

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः ।

वक्तानि । ऋतु । या । वदाति ।

यः । ई । चिकेतत् । अस्य । गायत्र्या । अवः । चरन् ।

परोः । अन्येन । पश्यन् ॥ ३

चतुर्थोऽङ्कः ।

४०५

यद्यत्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति चेत्य-
नया प्रतिपादयति । स इत् स एव वैश्वानरोऽग्निस्तत्तुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि
खंडांसि स्तुतयस्त्राणि विजानाति । तथा स एवोत्तमोत्तुस्थानीयानि यजुष्याध्वर्याणि
च कर्माणि विजानाति । षष्ठ्या काले काले तत्तदुत्तुष्टानसमये वक्त्रानि वक्त्रव्यानि च
तानि वदति । वदति । वदेत् । योऽयं वैश्वानरोऽस्मत्स्य गोपा उदकस्य गोपायिता
रक्षितापोऽवस्ताद्भूलोके चरन् पार्थिवान्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्दिव्यन्येन
सूच्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईशानानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि
चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वत संबंधः । यहा स इत् स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि
सूच्याभूतानि विजानाति नान्यः कश्चित् । तथोत्तमोत्तुस्थानीयाणि स्थूलभूताति च
स एव विजानाति । स एव वक्त्रानि । वक्त्रव्यान्वुपदेष्टव्यातोमान्युत्तुथा काले काले
यदा यदा विद्यासंप्रदायोच्छेदस्तदा तदा वृषदाति । वदेत् । कोऽसौ यो विजानीया-
द्वदेत्तयत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मा ममृतस्यामृतत्वस्य विभी-
क्षणस्य गोपा रक्षितापोऽवस्तात्संसारदगाथां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभावेन
संचरन् परः परस्तादविद्याया उर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन
सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशन् ईशानानिचिकेतत् जानाति ।
तथा च परमात्मानं प्रकृत्य म्रियते । तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं
विभातीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं होता प्रथमः पश्यन्तेममिदं ज्यतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निपत्तोऽमर्त्यस्तन्वा इ वर्धमानः ॥ ४

अयं । होता । प्रथमः । पश्यन्त । इमं । इदं । ज्योतिः ।

अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निपत्तः । अमर्त्यः ।

तन्वा । वर्धमानः ॥ ४

४०६

ऋग्वेदः ।

अथ वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे
मनुष्यास्तगिनं पश्यत । भजतेत्यर्थः । सर्वेषु सरणस्वभावेषु शरीरेष्वव्युत्तरं सरण-
रहितमिदं वैश्वानराख्यं ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सौऽवमग्निर्भुवो
निचल जा समन्तान्निपत्तो निपत्तः सर्वव्यापी अत एवावमर्त्यो सरणरहितोऽपि तन्या
शरीरेण संवन्धात् जज्ञे । जायते । यद्वैश्वानरं भवतीत्यपचक्षते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निर्दिष्टं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वतः ।

विश्वे देवाः समनसः सक्तेता एकं क्रतुं सभि वि यंति साधु ॥ ५ ॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निर्दिष्टं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं ।

पतयत्सु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । समनसः । सक्तेताः । एकं । क्रतुं ।

सभि । वि । यंति । साधु ॥ ५ ॥

ध्रुवं निचलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वानराख्यं
ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगसेषु प्राणिष्वंतर्ग्ये निर्दिष्टं । प्रजापतिना स्थापितं ।
किमर्थं । दृश्ये कं दर्शनार्थं । किं च विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः
सक्तेताः समानप्राज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्माणां कर्तारं साधु सम्यक्
अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवंत इत्यर्थः यद्वा पतयत्सु
गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्ग्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगशुक्तं ध्रुवं निचलं
निर्विकल्पं । तथा च राजसनेयकं । अनेजदेकं मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. ।
इति । ज्योतिर्ब्रह्म चैतन्यं निर्दिष्टं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निर्दिष्टं
गुह्यां परमं व्योमन्निति हि श्रूयते । किमर्थं । दृश्ये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वं
जानंति । अपि च । दोष्यंतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वे सर्वे देवा सर्वाणीन्द्रियाणि
चचुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः सक्तेताः सतेजस्काः संत एकमद्वितीयं
क्रतुं सृष्ट्यादीनां कर्माणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधु सम्यक् वि
यंति । विविधं गच्छन्ति । देवा एव वेगवन्नि वि यंति । आभिमुख्येन विविधमुपयंति ।
उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽन्दतन्मिति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४०७

॥ अथ षष्ठी ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीरं ज्योतिर्हृतं चाहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्निह्यामि किमु नू जनिष्ये ॥ ६

वि । मे । कर्णा । पतयतः । वि । चक्षुः । वीरं । ज्योतिः ।

हृतं । अहितं । यत् ।

वि । मे । मनः । चरति । दूरेआधीः । किं । स्निह् ।

वह्यामि । किं । जं नूतं । नु । जनिष्ये ॥ ६

वैश्वानरं श्रोत्रकाण्डस्य ये सस कर्णा कर्णौ वि पतयतः । विविधं गच्छतः श्रोत्र-
व्यानां तदीयगुणानां वज्रत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य सस चक्षुर्निद्रियं वि
पतयति । विविधं गच्छति । दृष्टव्यानां तदीयरूपाणां वज्रत्वात् । तथा ज्योतिः
प्रकाशकं हृदये हृदयपुंडरीके अहितं निहितं बहुह्याख्यं तच्चगिदसपि वि पतयति ।
विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरे विप्रलब्धे विषय
आधीराध्यानं यस्य तादृशं ॥ छान्दसो लिङ्गव्यत्ययः ॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति ।
विविधं प्रवर्तते । एवमहमिकया सर्वेन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्निहृतं वैश्वानरस्य
रूपमिति वक्ष्यामि । किमु न किमु खलु संप्रति जनिष्ये । मनसा प्रपत्स्ये । वैश्वानरास्य
गुणानावनंतत्वात् संप्रपत्तेन सथा ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वं देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं ।

वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः ॥ ७

विश्वं । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने ।

तमसि । तस्थिवांसं ।

वैश्वानरः । अवतु । जतये । नः । अमर्त्यः । अवतु ।

जतये । नः ॥ ७

४०८

ऋग्वेदः ।

हे वैश्वानर तमस्यं वकारे तस्थिनां सं स्थितवन्तं त्वां विश्वे सर्वे देवा अनमस्यन् ।
नमस्कृन्वन्ति । कुतो हेतोः । भियाना अंधकाराद्भोताः । तादृशोऽसत्यो सरणरहितो
वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मान्मृत्युं जत्या रक्षणेमावतु । रक्षतु । पुनरुक्तिरादरायां ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वरगः ॥

पुरो ष इति सप्तर्चं दग्धं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । सप्तसी विंशिका द्विपदा
विराट् गिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । पुरो यो द्विपदांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये
क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसीदगादीनि चत्वारि सूक्तानि । सूक्तितं च । पुरो यो मंद्रमिति
चत्वारि तं सुद्रुतोकमिति पठ् । आ० ४, १३, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं सुवृत्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।

पुर उकथेभिः स हि नो विभावां सुध्वरा करति जातवेदाः ॥ १

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । सुऽवृत्तिं । प्रऽयति । यज्ञे ।

अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।

पुरः । उकथेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवां । सुऽध्वरा ।

करति । जातवेदाः ॥ १

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मंद्रं मोदनं सुत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृत्तिं सुष्टु
दोषैर्बलितं सुखेनावर्जनोयं वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रयतमानोऽध्वरे
रक्षःप्रवृत्तिभिरहिंसे हिंसाप्रत्यवायरहिते वाक्स्मिन् यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुरस्तादां-
हवनोयरूपेण धारयत । यद्वा पुरोषसं कुरुत । उकथेभिः स्तुतयस्त्वैव पुरो दधिध्वं ।
विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्यान्
सज्जरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्परो दधिध्वमित्यस्यथः ॥

चतुर्थीष्टकः ।

४०८

॥ अथ द्वितीया ॥

तमं द्यमः पुर्वशीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यममै ममता इव शूषं घृतं न शुचिमतयः पवंते ॥ २

तं । च इति । द्यमः । पुर्वशीक । होतः । अग्ने ।

अग्निभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं यं । अमै । ममता इव । शूषं । घृतं । न । शुचि ।

मतयः । पवंते ॥ २

हे द्यमो दीप्रिमन् पुर्वशीक वज्रज्वाल होतर्देवानामाह्वतरग्ने अग्निभिस्तपाय-
यभूतेरन्यैरग्निभिः साह्यमिधानः समिधमानो दीप्रः सन् तनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तु
तं स्तोमं शृण्वति शेषः । च इति पादपूरणं । यं स्तोमं स्तोतुं शूषं सुष्यकरं घृतं न
पशित्वाभ्यासुत्पूतं घृतसिष शुचि शुद्धगन्धा अग्नये ममयो अंतारः स्तोतारो ममतेष ।
अमता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसा साता । सेव पवंते पुनंति संस्कृषंति । दीप-
वर्जितमुच्चारयंतीत्यर्थः । तं स्तोममित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पीपाय स अवंसा मर्त्येषु यो अग्नये ददाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशी चर्वजस्य साता गोमती दधाति ॥ ३

पीपाय । सः । अवंसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । ददाश ।

विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिभिः । चित्रशीचिः । वजस्य । साता ।

गोमतीः । दधाति ॥ ३

४१०

ऋग्वेदः ।

स यजमानो मर्त्येषु गनुष्येषु अयसाचेन पोषाय वर्धति विप्रो मेधावी यो यजमान
उच्यैः स्तुतिभिः सार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रशोचिर्विचित्र-
दोमिरग्निश्चित्राभिरायवभूतः पिरुतिभी रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य ब्रजस्य
गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ यः पप्रौ जायमानः उर्वी दूरेदृशा भासा कृणाध्वा ।

अधं बहु चित्तम जम्यायास्तिर शोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४

आः । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी दृति । दूरेदृशा ।

भासा । कृणाध्वा ।

अधं । बहु । चित् । तमः । जम्यायाः । तिरः । शोचिषा ।

ददृशे । पावकः ॥ ४

कृणाध्वा कृणाध्वा योऽग्निजायमानः प्रादुर्भवत् उर्वी विस्तीर्णं द्यावापृथिव्यौ
दूरेदृशा दूरे दृश्यमानया भासा दुदीप्यः पप्रौ आपूरयति स पावकोऽग्निरधानंतर-
सूस्यायाः । रातिनामैतत् । रातिः संवधि बहु चित् बहुमि तनोऽधकारं शोचिषा
दीप्या तिरस्कृतं ददृशे । दृश्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू नश्चित् पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवद्भ्राश्र धेहि ।

ये राधंसा अवसा चात्यन्यान् सुवीर्यं भिश्चाभि संति जनान् ॥ ५

नु । नः । चित् । पुरुवाजाभिः । उती । अग्ने । रयिं ।

मघवद्भ्राश्रः । च । धेहि ।

ये । राधंसा । अवसा । च । अति । अन्यान् । सुवीर्यं भिः ।

च । अभि । संति । जनान् ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१९

हे अग्ने मधवद्भ्यो हविलं त्वणयनयुक्तेभ्यो नोऽश्वभ्यं पुरुषाजाभिर्बद्धनैः कृती
 कृतिभ्यो रत्नैः स ह वित्तं चायनीशं रथि धनं नु क्षिप्रं धेहि । देहि । प्रयच्छ ।
 च यद्दो वक्ष्यमाणेन सङ्गच्छार्थः । ये राक्षसा धनेन अवसाक्षेन च सुवीर्यैभिः
 योभनैर्यैर्वीर्यान्वा जनास्तनुष्यानति अतिशयेनाभि संति अभिभवन्ति साहसान्-
 पुत्रां चाश्वभ्यं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इ॒मं य॒ज्ञं च॒नो॑ धा अ॒ग्न उ॒ग्रन् तं आ॒सानो जु॒हुते॑ ह॒वि॒मान् ॥

अ॒र॒द्वा॒जेषु॑ द॒धिषे॑ सु॒ष्टु॒क्तिं म॒वी॒र्वाजं॑ य॒ ग॒ध्यं स्या॑ सा॒तौ ॥ ३

इ॒मं । य॒ज्ञं । च॒नः । धाः । अ॒ग्नः । उ॒ग्रन् । यं । ते ।

आ॒सानः । जु॒हुते । ह॒वि॒मान् ।

अ॒र॒त्वा॒जेषु॑ । द॒धिषे॑ । सु॒ष्टु॒क्तिं । म॒वी॒र्वाजं॑ । वा॒जं स्या॑ ॥

ग॒ध्यं स्या॑ सा॒तौ ॥ ३

हे अग्ने उग्रन् कामयमानस्त्वमिह पुरो कर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविलं त्वण-
 यनयुक्तं धा । धेहि । स्वात्मनि धारय । तं च पुरोडाशादिकशासन आसीन उपविशन्
 हविमान् हविर्युक्तो यजमानस्ते त्वभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः । अपि
 च अरद्वाजेषु दधिषे सुष्टुक्तिं सुष्टु दधैर्वर्जितां स्तुतिं दधिषे । धारय । गध्यं स्या ॥
 गध्यतिर्गन्धीभावकर्मा ॥ मित्यपीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजने निमित्त-
 भूतेऽवोः । तान्दधीनूच च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि हे॒षांसी॒नुहि॑ वर्ध॒येडां॑ म॒दे॒म शत॑हि॒माः सु॒वी॒राः ॥ ७

वि । हे॒षां॑ सि । इ॒नुहि॑ । वर्ध॒यं । इ॒डां । म॒दे॒म । शत॑ हि॒मः

सु॒वी॒राः ॥ ७

४१२

ऋग्वेदः ।

हे अग्ने देवांसि हेष्टून् शत्रून् वीरुहि । विविधं गमय । इङ्गामसं चारुदीर्घं
वर्धय । ययं च सुबोराः शोभनेर्वीरैः पुत्रपोत्रादिभिरुयेताः संतः शतहिमाः शतं
हेमंतान् संवत्सरान्मदेम । जोदेम । त्वं । पूयास्य ॥

॥ इति ऋग्वेदस्य पंचमं द्वादशोऽंशः ॥

यजस्य होतरिति षड्वमेकं दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं तैष्ट्यमान्येयं अनुकल्प्यते
अ । यजस्य षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनमस्त्योरुक्तो विनिधोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यजस्व होतरिषतो यजोऽग्ने वाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्रायृष्टियवी ववृत्या ॥ १

यजस्व । होतः । इषितः । यजोऽग्नौ । अग्ने । वाधः ।

मरुतां । न । प्रयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्रायृष्टिः ।

वृष्टिः इति । ववृत्या ॥ १

हे होतर्देवानामाह्वारग्ने यजोऽग्नौ दत्तमस्त्यमिषितः प्रेषितः ५ माभिः प्रार्थितः
सन् । नेति संप्रत्यये । संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां वाधः
शत्रूणां वाधकं गणं यजस्व । यद्वै तद्वाक्यद्वयं । हे होतर्ग्ने यज व देवानित्येकं
वाक्यं । प्रयुज्यत इषि प्रयुक्ति बलं । मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवावच्छेत्वा
वाधः । वावस्वेति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मित्रावरुणा । अहरभिपानी देशो
गितो वरुणा रात्यभिपानी । तौ च नासत्या सयस्य नेवारौ सत्यस्वभावावेव
वा नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ द्यावाष्टियवी दिवं च वृष्टिरी च एताश्च देशान्
होत्रायस्य गृह्णाथ तदर्थमाववृत्याः । आववृत्य । आवहेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं होतां मद्रतमो ना अघ्नं तर्देवा विदधा सत्येषु ।

पावकया गुह्या ई वज्रिरासाग्ने यजस्व तन्वं १ तव स्वां ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३३

त्वं । होषा । मंद्रतमः । नः । अ॒भ्र॒क् । अ॒न्तः । दे॒वः ।

वि॒द॒या । म॒र्त्ये॑षु ।

पा॒व॒क॒या । जु॒ह्वा । व॒क्रिः । आ॒सा । अ॒ग्ने॑ । य॒ज॒स्व ।

त॒न्व॑ । त॒व॑ । स्त्वा ॥ २

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वंतर्गमे परमाने विदया विदये यज्ञे होता देवाना-
माह्वाता भवसि । कीदृशस्त्वं । मंद्रतमः स्तुत्यतमो नोऽस्मां कमश्रुगद्रोग्धाकदर्श
द्रोहरहितो वा । सर्वदा भित्तभूत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे
अग्ने जुह्वा । ज्ञेयं तेऽस्यामाहुतय इति जुह्वर्वाला । तथा पावकया शोधयित्वा-
साध्येन देवानामास्त्रभूतया वह्निर्हविषां वीढा त्वं तव स्वां सुभूतां क्षिपददास्व्यं
तन्वं तनूं यजस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ध॒न्या॑ चि॒द्वि॒ त्वे॒ धि॒ष॒णा॒ व॒ष्टि॒ प्र॒ दे॒वा॒ज्ज॒न्म॒ गृ॒ण॒ते॒ य॒ज॒ध्वै॑ ।

वे॒पि॒ष्ठो॒ अंगि॑र॒सां॒ य॒द्द॒ वि॒प्रो॒ मधु॑ क॒न्दो॒ भ॒न॒ति॒ रे॒भ॒ इ॒ष्टौ ॥ ३

ध॒न्या॑ । चि॒त् । हि॒ । त्वे॒ इति॑ । धि॒ष॒णा॑ । व॒ष्टि॑ । प्र॒ ।

दे॒वान् । ज॒न्म॑ । गृ॒ण॒ते॒ । य॒ज॒ध्वै॑ ।

वे॒पि॒ष्ठः । अंगि॑र॒सां । य॒त् । ह॒ । वि॒प्रः । क॒न्दः । भ॒न॒ति॑ ।

रे॒भः । इ॒ष्टौ ॥ ३

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिर्हे अग्ने ते त्वां वष्टि । काशयते ।
चिदिद्येतत्पादपूरणं । किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिंद्रादोन् प्र यजध्वे प्रकर्षेण यष्टुं
नदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुते यजगमयेद्वग्भूतयजमानार्थं । यद् यदा
खल्वंगिरसावृषोणां । मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधाधो रेभः
स्तोता अरहाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुगन्मादकरं कन्दः स्त्रीत्वं भनति उच्चारयति तद् ।
धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

४१४

ऋग्वेदः ।

। अथ चतुर्थी ॥

अदिद्युततस्पाको विभावाग्ने यजस्व रादसी उरुची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अजंति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४

अदिद्युतत् । सु । अपाकः । विभावा । अग्ने । यजस्व ।

रादसी इति । उरुची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातहव्याः । अजंति ।

सुप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४

अयमग्निः सदिद्युतत् । सुष्टु द्योतते । द्रीष्यते । कथंभूतः । अपाकः । पाकः ।
पक्तव्यप्रचो सूर्यः । तद्विलक्षणेऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । शेषः प्रत्यक्षकृतः ।
हे अग्ने स त्वमुरुची उरु विस्तीर्णमंचयो विस्तृते रादसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व ।
हविषा पूजय । आयुं न मनुष्यमतिथिगिव यं पंच जना मनुष्या । ऋत्विज्यजमान-
उक्षणा रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविलक्षणाग्निं नमसाचेन
हविलक्षणेनाजंति सिंचन्ति तर्पयन्ति स त्वं यजस्वेलन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृंजे ह यन्नमसा वहिरग्नावयामि स्रग्धृतवती सुवृत्तिः ।

अम्यं क्ष सन्न सदने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः ॥ ५

वृंजे । ह । यत् । नमसा । वहिः । अग्नौ । अयामि ।

सुक् । धृतवती । सुवृत्तिः ।

अम्यंक्षि । सन्न । सदने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः ।

सूर्ये । भ । चक्षुः ॥ ५

यद् यदा खलु नमसा हविषा सहाग्नावग्निसमीपे वहिर्वृंजे ॥ वृजिष्केदनार्थः ॥
क्षियते । आह्वयत इत्यर्थः । सुवृत्तिः सुष्टु दोषैर्वर्जिता धृतवती धृतपूर्णा सुगम्यासि ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१५

नियस्यते । यद्दिष्टासाद्यते । तथा पृथिव्या भूमेः सद्ने स्थाने सद्म हविरसादनायां
वेदिरस्यति ॥ स्यञ्जतिगैतिकर्मा ॥ गस्यते । परिगृह्यते । तदानीं यज्ञोऽस्यायि ।
वेजमान आम्नितो भवति । तत्र दृष्टांतः । सूर्ये न ह्यहः । यथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरक
आदित्ये प्रकाशकं तेजः स्रवति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दश या नः पूर्वणीम होत॑ दे॒भि॒र॒ग्ने अ॒ग्निभि॑रि॒धानः ।

रा॒यः सू॒नो स॒हस्र॑ वा॒यसा॑ना अ॒ति स्र॑सेम वृ॒जनं॑ ना॒हः ॥ ६

द॒श॒स्य । नः । पु॒रु॒ष॒सनी॑क । हो॒तः । दे॒वेभिः॑ । अ॒ग्ने ।

अ॒ग्निभिः॑ । इ॒धानः ।

रा॒यः । सू॒नो इति॑ । स॒हस्रः॑ । वा॒यसा॑नाः । अ॒ति । स्र॑सेम ।

वृ॒जनं॑ । न । अ॒हः ॥ ६

हे पूर्वणीक वज्रज्वाल होत॑ देवानामाह्वारग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैरन्यैरग्नि-
भिस्त्वद्भिभूतिभूतैः सार्द्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्यं रायो धनानि
दद्यन्व । प्रयच्छ । हे सहस्रः सूनो वलस्य पुत्राग्ने वायसाना हविषा त्वामाच्छाद-
यन्तो वयं वृजनं न शत्रुमिवाहः पापमत्तिस्त्रसेम । अतिगच्छेम । अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

मय्ये होतेति षड्वचं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षि त्रैलुभमाग्नेयं । मय्य इत्युक्तांतं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनश्चरुक्ते विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

म॒य्ये हो॒ता दुरो॑णे वा॒र्हिषो॑ रा॒ड्ग्निस्रो॑द॒स्य रो॑द॒सी यज॑थ्यै ।

अ॒यं स सू॒नुः स॒हस्र॑ कृ॒तावा॑ दू॒रात्सू॒र्यो न शो॑चिषा॒ ततान॑ ॥ १

४१६

ऋग्वेदः ।

अर्थः । होता । दुरोगे । बर्हिषिः । राट् । अग्नि । तोदस्य ।
रोदसी इति । यजध्वै ।

अयं । सः । स्रुतः । सहसः । ऋतवा । दुरात् । सूर्यः । न ।
शोचिषा । ततान ।

होता देवानाङ्गात्वा बर्हिषो यजस्य राट् राजाग्निस्तोदस्य । तद्यत्ते नपसा
प्रौद्यत इति तोदो यजमानः । तस्य दुरोगे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः । किमर्थः ।
रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्वै यष्टुं । स तादृशोऽयं सलसः स्रुतः सहस्रस्तन ऋतावा
सत्यवान्यज्ञान्वाग्निः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरेत एव शोचिषा तेजसा ततान ।
आतनोति । विस्तारयति । दूरादेशे यजमानोऽपि सूर्यं इव सर्वं जगद्वासयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपांके यजत्र यच्चंद्राजन्सर्वतातिथ नु द्यौः ।

त्रिषधस्यस्ततर्षो न जंही हव्या मघानि मानुष जं ध्वै ॥ २

आ । यस्मिन् । त्वे इति । सु । अपांके । यजत्र । यच्चत् ।

राजन् सर्वताताऽइव । नु । द्यौः ।

त्रिः सधस्यः । ततर्षः । न । जंही । हव्या । मघानि ।

मानुषा । यजध्वै ॥ २

द्यौः स्तोता सर्वतातिथ । इषगद्ः पूरकः । यज्ञनामैतत् । सर्वतातो सर्वे स्ताय-
माने यज्ञे । यद्वा सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातित्युक्त्या । सर्वः स्तोता हे यजत्र यदस्य
राजन् राजमानाग्ने अपांके प्राप्ते त्वे यस्मिन्त्वे त्वयि सु अत्यंतं नु क्षिप्रमायचत्
आयजति हवींषि जुहाति त्रिषधस्यस्त्रिषु लोकषु सङ्गस्थितः । यद्वा गाह्यपत्यादि-
रूपेण त्रिषधस्थितः । तादृशस्त्वं ततर्षो न तरितः सूर्यं इव जंही शोभ्रं गंता
भव ॥ जंही इति हंतेर्गंतिकर्षणो रूपं । यद्वा तृ मूत्रनतरणयोरित्यस्यात्कसौ रूपं
ततर्षानिति । तस्य धव्यां रूपमेतत्ततर्ष इति ॥ तरितः सूर्यं स्येव जंही वेगस्तत्र
भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि मंहुनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां संबंधीनि
हव्या हव्यानि हवींषि यजध्वै यष्टुं देवेभ्यो दातुं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१७

॥ अथ तृतीया ॥

तेजिं॒ष्ठा य॒यार॒ति॒ने॒राट् तोदो॒ अध्व॒न्न वृ॒धसा॒नो अ॒द्यौत् ।

अ॒द्रोघो॒ न द्र॒विता॒ चेत॒ति त्म॒न्नम॑र्त्योऽव॒र्त ओष॑धीषु ॥ ३

तेजिं॒ष्ठा । य॒य । अ॒रतिः॒ । वने॒राट् । तोदः॒ । अध्व॑न् ।

न । वृ॒धसा॒नः । अ॒द्यौत् ।

अ॒द्रोघः॒ । न । द्र॒विता॒ । चेत॒ति । त्मन् । अम॑र्त्यः । अव॑र्तः ।

ओष॑धीषु ॥ ३

यस्याग्नेरतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनो सती वनेराट् दाप्यरूपेणा-
रग्ये राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽग्निस्तोदो अध्वन् न । तोदः सर्वस्य
प्रेरकः सूर्यः स दवाध्वनि स्वमार्गेऽन्तरिक्षेऽद्यौत् । प्रकाशते । अपि चाद्रोघो न
अद्रोघव्यो यद्वा प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोघा वायुरिव तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितः
सोऽग्नि ओषधीषु । ओषः पाक एषु धोयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रविता
शीघ्रगानो सन् अवर्तं केनाप्यथारणीयथ भवन् त्मन्नात्मना स्वप्रकाशेनैव चेतति ।
चेत्यति । सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सा॒स्माके॑भिरेतरी॒ न शू॒षैर॒ग्निः द॒म आ॒ जात॑वे॒दाः ।

द्र॒वो व॒न्नन् क्र॒त्वा ना॒र्वी॒सः पि॒तेव॑ जा॒रया॑य॒ यज्ञैः॑ ॥ ४

सः । अ॒स्माके॑भिः । ए॒तरि॑ । न । शू॒षैः । अ॒ग्निः । स॒वेः ।

द॒म । आ॒ । जा॒तवे॑दाः ।

द्र॒व्य॒न्नः । व॒न्नन् । क्र॒त्वा । न । अ॒र्वी । न । उ॒स्र ।

पि॒ताऽ॒द्वय॑ । जा॒रया॑य॒ यज्ञैः॑ ॥ ४

४१८

अग्नेयैः ।

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽग्निरस्माकेभिरध्वदै स्तोत्रभिरेतरी न ।
 एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि वधात्यंतं सुखकराणि तथा
 श्रुषैः सुखकरैः स्तोत्रैर्दमेऽस्मदीय यज्ञगृहं वा आभिसुख्येन स्तवे । स्तूयते । अपि
 च द्रुजः । द्रुहमः । स एवाहं यस्य स तथोक्तः । अत एव यन्वनं वनानि संभजन्
 क्रत्वा त क्रतुनात्मीयेन कर्मणा चार्वा गंता भवति । तत्र दृष्टान्तः । उल्लः पितेव ।
 पिता पालयिता वत्सानां जनको वोस्तो वृषभ इव । स यथा मैथुनार्थं शोभं गच्छति
 तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवद्भिर्यजमानैश्च जारयायि । स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्मा य पनयंति भासो वृथा यत्तत्तदनुयाति पृथ्वीं ।

सद्यो यः स्यंद्रो विधितोऽधवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५

अध । स्मा । अय्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तत्तत् ।

अनुयाति । पृथ्वीं ।

सद्यः । यः । स्यंद्रः । विधितः । अधवीयान् । ऋणाः । न ।

तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५

अथासिंज्जोके । स्मेति पूरकः । अस्याग्नेर्भासो रश्मीन् पनयंति । स्तोतारः
 स्तुवंति । यदादा पृथानायासेन तज्जत् तभूकुर्वन् वनानि सस्यगृहं पृथ्वीं विस्तीर्णा-
 मरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानो पनयंतीत्यन्यथः । योऽग्निः स्यंद्रः स्यंदनवान्
 विधितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शोभं अधवीयान् गंतव्यो भवति ।
 क इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरिति स्तेननाम । यथा स्तेनः
 शोभं गंता भवति तद्वत्सोऽयमग्निर्धन्व मरुभूमिगतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा
 धन्वंत्यस्मादाप इति धन्वांतरिचं । अतिशयेनांतरिचभाक्रम्य राजते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स त्वं नी अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

वेधि रायो वि यासि दुच्छुना मर्दम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१८

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने ।

अग्नेभिः । इधानः ।

- वेधि । रायः । वि । यासि । दुच्छुना । मर्दम । शतहिमाः ।

सुवीराः ॥ १

हे अर्वन् गंतरग्ने स तावद्वस्त्वन् निदाया निंदित्याः प्रजाया निंदाया एव वा
याहीति जेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्तच्छाखाभूतैरिधान इध्यमानः
सन् । रायो धनानि चाखान् वेधि । गमय । यद्वा हविलक्षणां धनानि वेधि ।
कामयसे । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयसि च ।
वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः शतहिमाः शतं संवत्सराणां देस । मोदेस ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

त्वद्विश्वेति षष्ठ्यं त्वयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्वैष्टुभसाग्नेयं । त्वद्विश्वेत्यनुक्तां
प्रातरनुयाकाश्विनहस्तयो रूक्ता विनियोमः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वद्विष्वा सुभग सौभगान्यग्ने वि यंत वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां ॥ १

त्वत् विश्वा । सुभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यंति ।

वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रतूर्ये । दिवः । वृष्टिः । रीड्यः ।

रीतिः । अपां ॥ १

हे सुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वच्चत्तो वि
यंति । विविधं निर्गच्छंति । हिरण्यसूत्रत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं वाग्नेः सकाशा-
दुत्पन्नं । तस्य रेतः परापतन्तहिरण्यमभवदिति श्रुतेः । निर्गमने वृष्टांतः । वनिनो

४२०

ऋग्वेदः ।

न यथाः । यथा वृक्षाच्छाखा विविधं निर्गच्छन्ति तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघश्च
 त्वत्प्राकाशदेव शुद्धो ज्विप्रं व्येति । निर्गच्छति । पशवो वै रयिः पशून्नेवापसृजं दैति
 तैत्तिरोयकं । वृत्तल्लयं वृक्षाणां हिंसको संग्रामे यत्नून् जेतुं वाजो बलं च त्वत्तो
 व्येति । दिवः संतरिक्षाद्या वृष्टिः सापि त्वत्त एव व्येति । अग्नौ प्रास्ताहुतिः
 सम्यगादित्यसुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्बृष्टे रत्नं ततः प्रजा इति श्रूयताम् ॥
 अतस्त्वमीदृशः सर्वैः स्तुत्यः सन् अपासुदकानां रीतिर्गमयित्वा भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं अग्नौ न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दक्षवर्चाः ।

अग्ने मित्रो न ब्रूत ऋतस्यसि क्षता वामस्य देव भूरः ॥ २

त्वं । अग्नौ । नः । आ । हि । रत्नं । इषे । परिज्माऽद्वय ।

क्षयसि । दक्षवर्चाः ।

अग्ने । मित्रः । न । ब्रूतः । ऋतस्य । असि । क्षता ।

वामस्य । देव । भूरः ॥ २

हे अग्ने अगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनस्यैषे । आगमय । प्रयच्छ ॥
 द्रव्यं गतावित्यस्यैतद्द्रव्यं । हीति पूरकः । दक्षवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिजमेव परितो
 गन्ता वायुरिय क्षयसि । सर्वत्र निवससि । यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा । सर्वस्येतिषे ।
 हे अग्ने मित्रो न प्रसीतेस्त्रायको देव इव ब्रूतो ब्रूत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य षड्
 क्षतासि ॥ क्षदतिरत्नं दानकर्मा ॥ दाता भवसि । तथा हे देव द्योतमानाग्ने
 भूरेवर्जुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सुत्यंतिः शवंसा इति वृत्रमग्ने विप्रो वि पदेभर्त्ति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सजोषा नम्रापां हिनीषि ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२१

सः । सत्सपतिः । शवसा । हंति । हत्वं । अग्ने । विप्रः ।

वि । प्रणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रचेतः । ऋतजात । राया । सजोषाः । नम्रा ।

अपां । हिनोषि ॥ ७

हे अग्ने सत्सपतिः सतां पालयिता स पुरुषो हत्वगावरकं शत्रु शवसा बलेन हंति । स च विप्रो मेधावी सन् पण्येर्वणिज एतज्ज्ञानोऽसुरस्य वाजमघ्नं बलं वा वि भर्ति । विद्युज्य हरति ॥ हृत्प्रहोभं इति भत्वं ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जाताग्ने अपां नम्रा न पातयित्वा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यं पुरुषं राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोषि प्रेरयस्व स हंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थ्यैर्वज्रैर्मर्तो निश्चिंतिं वेद्यानं ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्ने धत्ते धान्यं पत्यते वसव्यैः ॥ ४

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःभिः । उक्थ्यैः । यज्ञैः ।

मर्तैः । निश्चिंतिं । वेद्या । आनं ।

विश्वं । सः । देव । प्रति । वा । अरं । अग्ने । धत्ते ।

धान्यं । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते तव निश्चिंतिं तैज्ज्ञानं यो मर्तो मनुष्यो यज्ञमानो गीर्भिः स्तुतिभिर्द्वयैः शस्त्रैर्वज्रैर्जमानसाधनैश्च विभिञ्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभूमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वमरं पयां प्र । वाशब्दार्थे । धान्यं च प्रतिधत्ते । प्रमिवारयति । वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

४२२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

ता नृभ्य आ सौम्यवसा सुवीरान् सूनो सहसः पुण्यसे धाः ।

कृणोषि यच्छवसा भूरि पश्वो वयो वृकायारये जसुरये ॥ ५ ॥

ता । नृभ्यः । आ । सौम्यवसा । सुवीरा । अग्ने ।

सूनो इति । सहसः । पुण्यसे । धाः ।

कृणोषि । यत् । शवसा । भूरि । पश्वः । वयः । वृकाय ।

अरये । जसुरये ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो सहसस्तुत्वाग्ने सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौम्यवसा
सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्य आहृत्य धाः । अस्माकं
षेहि । किमर्थं । पुण्यसे पोषार्थं । यदा नृभ्य स्तुतीनां नेहभ्यः स्तुभ्यमाषेहि ।
आभिसुरख्येन प्रयच्छ । शवसा वलेन युक्तस्त्व भूरि वज्रं पश्वः पशो सर्वं हि
दद्यादिलक्षणं बहयोऽन्नं वृकायादात्रे जसुरय उपक्षपयित्रे कृणोषि करोषि
तदन्नमाहृत्य प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वद्मा सूनो सहसो नो विहाया अग्ने तोकं तमयं

वाजिनो दाः ।

विश्वंभिर्गीर्भरभि पूर्तिमंश्यां मदस शतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

वद्मा । सूनो इति । सहसः । नः । विहायाः । अग्ने ।

तोकं । तमयं । वाजिनः । दाः ।

विश्वंभिः । गीःभिः । अभि । पूर्तिं । अंश्यां । मदस ।

शतहिमाः । सुवीराः ॥ ६ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४२३

हे सङ्गः स्मृतेऽने विहायाः । सङ्गं मेवत् । सङ्गं स्तु नोऽस्माकं वद्धा वदिता
 हितोपदेष्टा भव । अपि च लोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजिनेऽत्रयुक्तं नेऽस्मभ्यं
 दाः । देहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गोभिस्तद्विषयाभिः पूर्तिं कामानां
 पूर्तिमभ्यर्श्यां । अथिप्राप्नुयां । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचदशो वगः ॥

अना व इति षडृचं चतुर्दशं स्तुतं भरद्वाजस्य परमान्मेयं । षटीं शक्नोति शिष्टाः
 पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्तातं । अग्ना य आनुष्टुभं शक्नोतिमिति ॥ प्रातरनुवाक
 आग्नेये क्रातावाश्चिनश्चेदं स्तुतं । स्तुतितं च । अग्ना षो होताजनिष्ट । आ०
 ४. १३. । इति ॥ अत्रेचतुर्वीराख्ये चतुर्वातेऽहीने ततोयेऽहनीदं स्तुतमाज्वश्र्चं ।
 स्तुतितं च । अग्ना यो मर्त्यो दुष इति ततोये । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ना यो मर्त्यो दुषो धियं जुजोषं धीतिभिः ।

भसन्नु ष प्र पूर्य इषं वुरीतावसे ॥ १

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुषः । धियं । जुजोषं । धीतिभिः ।

भसत् । जु । सः । प्र । पूर्यः । इषं । वरीत । अवसे ॥ १

यो मर्त्यो गनुष्योऽग्नाग्नावग्निविषयं दुषः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं
 धीतिभिः स्तुतिभिः स हि जुजोषं सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्यः पूर्वेषां मुख्यः सन् जु
 जिप्रं प्रभसत् । प्रभासेत । प्रकटप्रकाशवान् भवेत् । अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमिषमज्ञं
 च वुरीत । वृणीत । संभजेत । शत्रुं सकाशात्क्षमेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निरिहि प्रचेता अग्निर्वेधस्तम ऋषिः ।

अग्निं होतारमीडते यज्ञेषु मनुषो विशः ॥ २

अग्निः । इत् । ऋ । प्रचेताः । अग्निः । वेधः । तमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईडते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २

४२४

ऋग्वेदः ।

अग्निरिदमिरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्वः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्मादेव
धस्तमो विधातुमोऽतिशयेन हविर्ब्रह्मादीनां कर्मणां कर्ता ऋषिः सयस्य दृष्टा च
भवति । भनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवाना-
माह्वतारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेज्जीडते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नाना ह्यग्नेऽवसे स्पर्धते रायो अर्यः ।

तूर्वतो दस्यमायवी व्रतैः सीक्षता अव्रतं ॥ ३

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धते । रायः । अर्यः ।

तूर्वतः । दस्यं । आयवः । व्रतैः । सीक्षतः । अव्रतं ॥ ३

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यत्र त्वत्स्रोतृणां रक्षणार्थं नासा शत्रु-
सक्तायात्पृथग्भूताः स्पर्धते । अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धां कुर्वति ।
आयवो मनुष्यास्ते च स्रोतारो दस्यप्रपन्नपयितारं शत्रुं तूर्वतो हिंसन्तो व्रतैस्त्वदे-
वत्यैर्योनैरव्रतं प्रतविरोधिनं च पुरुषं सीक्षन्तः सोऽहमभिभविषुमिच्छन्तो भवन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निरत्साष्टीषहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य तसंति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया ॥ ४

अग्निः । अत्सां । ऋत्विऽसहं । वीरं । ददाति । सत्पतिं ।

यस्यं । तसंति । शवसः । संचक्षि । शत्रवः । भिया ॥ ४

अयमग्निर्वीरं पुत्रं ददाति । स्तोत्रभ्यः प्रयच्छति । कोदृशं पुत्रं । अस्माकपा-
माप्सव्यानां कर्मणां सनितारं संभक्तारमृत्तीषहमृत्तीनामरातीनां सोढारमभिभ-
वितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं । यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति
यवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवश्चसन्ति चद्विजन्ते तं वीरमिम्यन्वयः ॥

चतुर्थीः एकः ।

४२५

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निं हि विज्ञानां निदो देवो मर्तमुरुष्यति ।

सहावा य साह'तो रयिर्वा जेष्वह'तः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विज्ञानां । निदः । देवः । मर्तः । उरुष्यति ।

सह'वा । यस्यां । अह'तः । रयिः । वाजेषु । अह'तः ॥ ५ ॥

सहावा । सहो वलं । तद्वा नृ देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विज्ञाना ज्ञानेन युक्तः
 सन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निंदकादुरुष्यति । रक्षति । हीति पूरकः । यस्य
 मर्तस्य रयिर्हविर्लेख्यं धनमहवो रयः प्रभृतिभिरनायादादितं वाजेषु यजेष्वहतोऽन्यै-
 र्यजमानैरसंयुक्तं तं हविस्तं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा नो मित्तमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नृन्दिषो अंह'सि दुरिता तरेम
 ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६ ॥

अच्छ । नः । मित्तमहः । देवः । देवान् । अग्ने । वोचः ।

सुमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुक्षितिं । दिवः । नृन् । दिषः । अंह'सि ।

दुःइता । तरेम । ता । तरेम । तवः । अवसा । तरेम ॥ ६ ॥

व्याख्यातेयं ॥ अक्षरार्थस्तु । अतुल्यदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्यो-
 रभिगतस्त्वमहोदीयां सुक्षितिं यद्यव्यान् देवान्प्रतिषोचः । प्रब्रूहि । सुतेनैतनृन्स्वांश्च
 सुनिवासमविनाशं गमय । ययं च त्वत्प्रसादाद्देष्टृन् पापानि तत्फलानि दुर्गमनानि
 चाति क्रामेय । व्यवहितानि जन्तान्तरहतानि च ताव्यतिक्रामेय । त्वदीये
 रक्षणेनात्यंतमतिक्रामेमेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

४२६

ऋग्वेदः ।

इमसू पु व इत्येकोनविंशत्युचं पंचदशं ऋक्तांगिरसस्य वीतृव्यस्य भरद्वाजस्य
 वाष्पान्नेयं । आदौ नव जगत्यस्तृतीयावच्छौ तु शक्यंतिशक्यौ पंचदशी शक्नोती
 सप्तदश्यनुवृष्टादशी वृहती दगस्याद्याः पंच षड्येकोनविंशी चेति सप्त त्रिष्टुभः ।
 तथा चातुष्कांतं । इमसूक्कोना वीतृव्य ऋषिर्ना जागतं प्राग्दशस्यास्तृतीया-
 पंचदश्यौ शक्यौ षड्यतिशक्यंनुवृष्ट्या उपान्ये इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये
 क्रतावाञ्चिनश्चे चादितो नवर्चः । स्मृतितं च । इमसू पु वो अतिथिसुषुधं ।
 आ० ४, २१, । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चगाज्यशस्त्रं । स्मृतितं च । इमसू
 पु वो अतिथिसुषुधमिति नव ज्यं । आ० ७, १२, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमसू पु वो अतिथिसुषुधं विश्वासां विश्वां पतिं जसे गिरा ।

वेतीद्विषो जनुषा कश्चिदा शुचिर्ज्योतिश्चंदन्ति गर्भो यद्युतं ॥ १

इमं । ऊं इति । सु । वः । अतिथिं । उषः सुधं । विश्वासां ।

विश्वां । पतिं । ऋजसे । गिरा ।

वेतिं । इत् । द्विषः । जनुषा । कत् । चित् । आ । शुचिः ।

ज्योक् । चित् । अन्ति । गर्भः । यत् । अद्युतं ॥ १

हे वीतृव्य ऋषे भरद्वाज वा वस्व ॥ विशक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ इमसु इममे-
 वाग्निं गिरा स्तुत्या स्तुजसे । सुष्ठु प्रसाधय ॥ ऋजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्तः ॥
 कीदृशं । अतिथिं सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । उषर्बुधसुषुधं प्रबुद्धं विश्वासां
 सवासां विश्वां प्रजानां पतिं पालयितारं । जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः शुचो
 निर्मलो वाग्निः कश्चित् कदाचित् कस्मिंश्चिद्यागकाले द्विषो दुलोकादावेति ।
 आगच्छति । तदानीं प्रसाधयेत्यन्वयः । एवं प्रसाधितोऽग्निर्गर्भोऽरण्योर्मध्ये गर्भं
 वहतमानः । यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यद्वधिरच्युतं च्युतिरहितं नित्यमग्नि-
 होत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमन्ति । भक्षयति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२०

॥ अथ द्वितीया ॥

मि॒त्रं न॒ यं सु॒धितं॑ भृ॒गवो॑ द॒धुर्व॒न॒स॒ता॒वी॒ड्य॑मूर्ध्व॒शोचि॑षं ।

स त्वं सु॒प्री॒तो वी॒त॒ह॒व्ये॑ अ॒द्भुत॑ प्र॒श॒स्ति॒भिर्म॑ह॒य॒से दि॒वे दि॒वे ॥ १ ॥

मि॒त्रं । न॒ । यं । सु॒धितं॑ । भृ॒गवः॑ । द॒धुः । व॒न॒स॒ता॒ ।

वी॒ड्य॑ । अ॒र्ध्व॑ । शो॒चि॒षं ।

स । त्वं । सु॒प्री॒तः । वी॒त॒ह॒व्ये॑ । अ॒द्भुत॑ । प्र॒श॒स्ति॒भिः ।

म॒ह॒य॒से । दि॒वे दि॒वे ॥ २ ॥

वनस्पतापरण्यां सुधितं सुदु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्ध्वं शोचिषमुच्छ्रिततेजस्कं
यमग्निं त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव बृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे
स्थापितवन्तः हे अद्भुत महजग्ने स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञं नृपौ सुप्रीतः सुष्ठु
प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकटैः स्तोत्रैर्महयसे पूज्यसे ।
अरहाज ऋषियेत् वीतहव्ये दत्तहविष्के अरहाज इति योजनीयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं दक्ष॑ स्या॒द॒क्रो वृ॒धे भू॒र्यः॑ प॒र॒स्यां॒त॒र॒स्य॑ त॒र॒षः॑ ।

रा॒यः स॒नो॑ स॒हसो॑ म॒र्त्य॒ष्वा क॒र्दिर्य॑च्छ॒ वी॒त॒ह॒व्याय॑ स॒प्रथो॑

अ॒र॒वा॒जाय॑ स॒प्रथः॑ ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दक्ष॑स्य । अ॒द॒क्रः । वृ॒धः । भूः । अ॒र्यः । प॒र॒स्य॑ ।

अं॒त॒र॒स्य॑ । त॒र॒षः॑ ।

रा॒यः । स॒नो॑ इति । स॒हसः॑ । म॒र्त्य॒ेषु॑ । आ । क॒र्दिः । य॒च्छ॑ ।

वी॒त॒ह॒व्याय॑ । स॒प्रथः॑ । अ॒र॒वा॒जाय॑ । स॒प्रथः॑ ॥ ३ ॥

हे अग्ने स तादृशोऽदक्रो बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्पस्य वृधो वर्धयित्वा
भूः । भवसि । तथा परस्य विप्रकटस्त्रार्योऽरेः शतोरंतरस्यांतिकतरस्य संनिष्ठस्य

४३८

सृष्टिः दीर्घः ।

यत्नोत्तररूपसरिता भवति । अतः कारणात् हे सृष्टः सृजो सप्रयः सवन्तः पृथुस्व
मत्तुं सृष्ट्येषु मध्ये भरद्वाजाय संभृतज्ञविर्लक्षणाया पीतहव्याय । पीतं वासितं
हव्यं हवियेन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्यं । रायो चनानि छदिगुहमायच्छः
प्रयच्छ । सप्रय इति पुनर्दक्षिणादराधा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्गारमणिं होतारं मनुष्यः स्वध्वरं ।

विप्रं न द्युचवचसं सृष्टिभिर्हव्यवाहसरतिं देवसृजसे ॥ ४

द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वः । नरं । अणिं । होतारं ।

मनुष्यः । सु । अध्वरं ।

विप्रं । न । द्युचवचसं । सृष्टिभिः । हव्यवाहं । सरतिं ।

देवं । सृजसे ॥

हे पीतहव्य त्वं सृष्टिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाहं हविषां षोडारं देव-
मग्निभृजसं । प्रसाधय । कीदृशं । द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकदातिथिसतिथिपत्युज्यं
अणरं स्वर्गस्य नेतारं मनुषो मनोः प्रजापतेर्धृञ् होतारं देवानामाह्वतारं स्वध्वरं
शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाधिनिं विपश्चितमिव द्युचवचसं । दोषेर्निवासभूतं द्युचं ।
तादृगवाक्योपेतसरतिमर्थं स्वाग्निं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पावकया यश्चितयंत्या कृपा क्षामन्न रुच उषसो न भासुना ।

तूर्धन्न यामन्नेतंशस्य नू रण्य आ यो हृणे न तदृषाणो अजरः ॥ ५

पावकया । यः । चितयंत्या । कृपा । क्षामन् । रुचि ।

उषसः । न । भासुना ।

तूर्धन् । न । यामन् । एतंशस्य । नु । रण्यं । आ । यः ।

हृणे । न । तदृषाणः । अजरः ॥ ५

योऽग्निः पावकया शोधयित्वा धितयन्त्या चेतयन्त्या प्रज्ञापर्यया कृपा दीप्या
 ज्ञानं भूम्नां रुचे दीप्यते । उषसा न भालुना । यथोपसः प्रकाशेन आसन्ते तद्वत् ।
 अपि च यासन् यासनि संयासे त्वर्चं यत्नं हिंसन् पुरुष इवैतद्यस्यैतत्संयासे ऋषे
 रणे सूर्येण सद्य संयासे सहायार्थं योऽग्निर्नु विप्रसाद्यते आदीप्यते । प्रेतशं सूर्ये
 पस्पृधानं । ऋषेः १, ६१, १५, । इति निगमांतरं । नूनं सर्वं देवास्तस्य साहाय्यम्-
 कार्पुः । यस्य तत्तपायस्तृपितः प्रभावेन सर्वभक्षणशीलेऽजरौ जरारहितश्च भवति
 तं देवमंजस इति पूर्वस्याम्बुवि संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तदशोऽंशः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियं प्रियं वो अतिथिं

गृणीषणि ।

उप वो गीर्भिरसृतं विवासत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो

देवेषु वनन्ते हि नो दुवः ॥ ६

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽइधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः ।

अतिथिं । गृणीषणि ।

उप । वः । गीऽभिः । असृतं । विवासत । देवः । देवेषु ।

वनन्ते । हि । वार्यं । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । नः ।

दुवः ॥ ६

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियकृत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमातिथि-
 वरपूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यमग्निमग्निमग्निमेव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा
 संधिनेन समिद्धिर्वा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा गृणीषणीति सप्तम्यंतः । गृणीषणि
 स्तोत्रे विषयतया पतंगानं । अपि च वो यूयमसृतमगरथमग्निं गीर्भः स्तुतिभिरुपेत्य
 विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्य देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निवर्धि

३३०

ऋग्वेदः ।

वरणीयं समिदादिकं वनते संभजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्नोऽस्माकं दुवः
परिवरणं वनते संभजते तस्माद्ब्रह्म तेत्यन्वयः ॥

दशमेऽह्न्याग्निमारुते समिद्धमिति तृचो जातवेदस्य निविहानार्थः । सूत्रिभं च ।
समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे इति तृचश्च । आ० ८. १२. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे
ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारं मद्गृहं कविं सुमनैरीमहे जातवेदसं ॥ ७
संद्दुहं । अग्निं । संधा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं ।
पुरा । अध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुवारं । मद्गृहं । कविं । सुमनः ।
ईमहे । जातवेदसं ॥ ७

समिद्धं सम्यग्दोषमग्निं समिधा समिधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे स्तौमि ।
यद्वा समिधा समिद्धिदांरुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं
सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निमध्वरे यज्ञे पुरस्करोमिति शेषः । तथा विप्रं
मेधापिनं होतारं देवानामाह्वतारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्गृहमद्गृह्वारं सर्वेषां
मनुकूलं कविं क्रांतदर्शिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमग्निं सुमनैः सुखकरैः
स्तौत्रैरीमहे । संभजामहे । यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया । सुमानि धनामीमहे ।
याचामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वां दुतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीढां ।

देवासंश्च भतांसश्च जागृविं विभुं विश्पतिं नमसा नि
पादरे ॥ ८

त्वां । दूतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयं । हव्यत्वाहं ।

दधिरे । पायुं । ईड्य ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विभुं ।

विश्वपतिं । नमसा । नि । सेदिरे ॥ ८

हे अग्ने त्वां देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दूतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतममरणं युगे युगे काले काले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यत्वाहं हव्यानां हविषा वोढारं पायुं पालयितारमौड्यं स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्वपतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणाच्चेन वा निसेदिरे । उपसेदिरे ॥

॥ अथ नवमी ॥

विभूषन्नग्न उभयां अनु व्रता दूतो देवानां रजसी समीयसे ।

यत्ते धीतं सुमतिमावृणीमहे धं स्मा नस्त्रिवरुधः शिवो भव ॥ ९

विभूषन् । अग्ने । उभयां । अनु । व्रता । दूतः । देवानां ।

रजसी इति । सं । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुमतिं । आवृणीमहे । अधं । स्म ।

नः । त्रिवरुधः । शिवः । भव ॥ ९

अग्ने उभयानुभयविधान् देवान्मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेण भूषयन् अलंकुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दूतः सन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे । संवरसि देवानानेतुं द्युलोकं गच्छसि हवींसि च नेतुमिमं लोकं । किंच यद्यस्मात्ते त्वभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे ययं संभजागहे अथातः कारणात् त्रिवरुधस्त्रिस्थानस्त्र्यं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ अेत्येतत्पादपूरणं ॥

४३२

ऋग्वेदः ।

प्रातरनुबोकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः
षडृचः । स्मृतं च । तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४, १३, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा मृत्ते दशमी ॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वं चमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम ।

स यच्च दिश्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निरष्टतेषु वोचत् ॥ १०

तं । सुप्रतीकं । सुदृशं । सुअंचं । अविद्वांसः ।

विदुःष्टरं । सपेम ।

सः । यच्चत् । दिश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं ।

अग्निः । अष्टतेषु । वोचत् ॥ १०

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो यथं विदुष्टरं विदुष्टरं सर्वज्ञं तमग्निं
सपेम । परिचरेम । कोदृशं । सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वं चं सुष्ठु चंतं
गच्छंतं । किं च स तादृशोऽग्निर्धत्तत् । देवान्यजतु । विद्वा सर्वाणि वयुनानि ।
ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्ये वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् ज्ञानचग्निर-
ष्टतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमश्नदीयं हविः प्रवोचत् । प्रव्रवीतु । युष्मदर्थं हविः
कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथसतु ॥

॥ इति अतुर्थस्य पंचमोऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमग्ने पास्तुत तं पिपर्षि यस्तु आनट्कवथे शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदिति वा तमित्पृथग्वि शवसोत

राया ॥ ११

चतुर्थीष्टकः ।

४३३

तं । अग्ने । पा॒सि । उ॒त । तं । पि॒प॒र्षि । यः । ते । आ॒न॒ट् ।

क॒थ॒ये । श्रू॒र । धी॒तिं ।

य॒ज्ञ॒स्य॑ । वा । नि॒श्रि॒तिं । वा । उ॒त्त॒द्ध॒तिं । वा । तं । इ॒त् ।

ष्ट॒ण॒क्षि । श॒व॒सा । उ॒त । रा॒या ॥ ११

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कानैः पूरयसि । यः पुरुषो हे श्रूर शौर्यरक्षणे कथये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म स्तुतिं वानट् प्राप्नोति । यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासोत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्य इतिषो वा निश्रितिं वा । निश्रितिः संस्कारः । तं बोदितिसुद्धमनं वानट् प्रापयति तत्सिक्तमेव शवसा बलेन ष्टणक्षि । पूरयसि । उतापि च राया धनेन पूरयसि ॥

॥ अथ हादशी ॥

त्वम॒ग्ने व॒तुष्य॑तो नि पा॒हि त्व॒मं नः॑ स॒हसा॑व॒न्नव॒द्यात् ।

सं त्वा॑ ध्व॒स्मन्त्वा॒द्यै॒तु पा॒थः सं र॒यिः स्मृ॑ह॒याय्यः॑ स॒ह॒स्त्री ॥ १२

त्वं । अग्ने । व॒न॒थ॒तः । नि । पा॒हि । त्वं । जं॑ इति । नः ।

स॒हसा॑व॒न् । अ॒व॒द्यात् ।

सं । त्वा । ध्व॒स्मन्त्वा॒वत् । अ॒भि । ए॒तु । पा॒थः । सं । र॒यिः ।

स्मृ॒ह॒याय्यः॑ । स॒ह॒स्त्री ॥ १२

हे अग्ने त्वं वतुष्यतो हिंसकाच्छत्रोर्नि नितरामन्नान्न । हे सहसावन् वन-
पक्षणे त्वसु त्वमेव नोऽस्मानवद्यात्पापात् निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्त्वा
ध्वस्तदोषं पाथो हविलक्षणमभाभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु । सम्यगभिगच्छतु । स्मृहयाय्यः
स्मृहणोयः सहस्त्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

व्यूहहे दशरात्रे पंचमेऽह्न्याग्निमारुतेऽग्निर्होतेति त्वसो जातमेदसनिविहानीयः ।
स्त्रुवितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८, ८ । इति ॥

४३४

ऋग्वेदः ।

पत्नीसंयाजिषु गृहपतेराद्यानुवाक्या । स्रुतितं च अग्निर्होता गृहपतिः स राजा
हव्यवाङ्मिन्नरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १, १०, । इति ॥ आश्विन-
शस्त्रस्यैव प्रतिपत् । स्रुतितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजाति प्रतिपदेक-
पातिनो पञ्च । आ० ६, ५, । इति ॥

॥ सैषा स्रुते चयोदशी ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानां उत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतास्तथा ॥ १३

अग्निः । होता । गृहपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद ।

जनिमा । जातवेदाः ।

देवानां । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र ।

यजतां । ऋतवा ॥ १३

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपति-
भूषति । तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवति भूतजातानि
जातवेदा जातप्रक्षः सन् वेद । वेत्ति । जानाति । योऽग्निर्देवानाभिर्वादीनास्तथापि
च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिथयेन यष्टा अवति कृतावा । कृतं सत्त्वं
यष्टी वा । तद्वा सऽग्निः प्र यजतां । प्रकर्षेण देवान्यजत ॥

अग्ने मदद्येति दर्शपूर्णमासयोः स्त्रिष्टुतो याज्या । स्रुतितं च । अग्ने यदद्य
विशो अध्वरस्य होतरित्यनवानं यजति । आ० १, ६, । इति ॥

॥ सैषा स्रुते चतुर्दशी ॥

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टं हि यज्वा ।

ऋता यजांसि महिना वि यङ्गुर्व्या वंश्च यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४

अग्ने । यत् । अद्य । विशः । अध्वरस्य । होतरिति ।

पावकशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्वा ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३५

कृता । यजासि । महिना । वि । यत् । भूः । हव्या वज्र ।

यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४

हे अश्वत्थस्य होतव्यं च तस्य निष्पादक पावकयोश्च शोधकदीप्ते एव भूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले त्रिगो अद्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्देः । कामयस्य । हि यस्मात्त्वं यन्वा देवानां यथा अवसि तस्मात्तस्मै वा षडते यज्ञे यजासि । देवान्यज । अपि च महिना तद्विज्ञा समाहात्येन यद्यस्माद्विभूः विभवसि व्याप्नो भवसि अतः कारणात् हे यविष्ठ युषतमाग्ने ते त्वभ्यं त्वदर्थमद्योदानो या यानि हव्यानि चुह्रमस्तानि हव्या हव्यानि हवींषि वज्र । अकीयां स्निह्यद्विद्वान् तन्मं प्रापय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि प्रयासि सुधितानि हि ख्या नि त्वा दधीत रोदसी

यजंथै ।

अवा नो मघवन्वाजसातावन् विज्ञानि दुरिता तरेम ता

तरेम तवावसा तरेम ॥ १५

अभि । प्रयासि । सुधितानि । हि । ख्य । नि । त्वा ।

दधीत । रोदसी इति । यजंथै ।

अव । नः । मघवन् । वाजसातौ । अग्ने । विज्ञानि ।

दुःइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५

हे अग्ने सुधितानि सु निहितानि वेद्याभासादितानि प्रयास्यमानानि हविलं चणा-
न्यभिख्यः । अभिपश्यसि । हि पूरकः तादृशं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावेतदुष-
सत्तितान् सर्वान् देवान्यजथै यष्टुं निदधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे
मघवन्नमे नोऽस्मान्वाजसातो संयामेऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभूतेऽव । रक्ष । ययं च
विज्ञानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामेम । अन्यद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

४३४

ऋग्वेदः ।

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वेभिरित्येषावक्तव्या । सूत्रितं च । अग्ने विश्वेभिः
स्वनीक देवैरित्यर्च्यं आरमेत् । अ' २. १७. इति ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने । विश्वेभिः स्वनीक देवैर्यज्ञावन्तं प्रथमः सीद-योनिं ।

कुलायिनं घृतवतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ १६

अग्ने । विश्वेभिः । सुस्वनीक । देवैः । यज्ञावन्तं । प्रथमः ।

सीद । योनिं ।

कुलायिनं । घृतवतं । सवित्रे । यज्ञं । नय यजमानाय ।

साधु ॥ १६

हे स्वनीक सुज्जालग्ने विश्वेभिर्विश्वेः सर्वदेवैः सहोष्णावन्तसूणास्तुकावन्तं
योनिमुत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्व' सीद । उपविश । कीदृशं
योनिं । कुलायिनं । कुलायो नोडं । तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं । तथा च
श्रूयते । कुलायनिश्च ह्येतद्यज्ञे क्रियते यत्पैतृदारवाः परिधयो गुग्गुल्पास्तुकाः
सुगंधितेजनानि । ऐ० ब्रा० १. २८. इति । घृतवन्तं व्याधारेणाज्यघुक्तं । एवमुत्तर-
वेदां निपक्षस्त्वं सवित्रे इविषां प्रेरयित्वे यजमानाय ॥ यथार्थं चतुर्थ्येषा ॥ ईदृशस्य
यजमानस्य यज्ञं साधोषेवेन नय । देवाग्रापय ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इमं त्यमंथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः ।

यमंकूयन्तमानं यन्नमूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७

इमं । ऊं इति । त्यं । अथर्ववत् । अग्निं । मंथंति ।

वेधसः ।

यं । यंकूयन्तं । आ । अनयन् । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७

वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं दृश्यमानं त्वं तं पूर्वेत्तु गुणमग्निमद्यवत्
यथायवांश्च ऋषिः पुरा मथ्यात्तथा संयंति । मथ्यंति । अरयोः सकाशाज्जनयंति ।
अंकुर्यंतं । कुत्सितमंचनं गमनं कु । तदात्मन इच्छंतं देवेभ्यो निर्गत्येतस्ततः पलाय-
मानमसूरमभूढं यमग्निं श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रिनाम । तत्र भवास्तमसुः
संयतयः श्याव्याः । साव्यः सकाशादानयन् आगमयन् तं संयतीत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

जनिष्व देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।

आ देवान्वक्ष्यमतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः ॥ १८

जनिष्व । देववीतये । सर्वताता । स्वस्तये ।

आ । देवान् । वाक्ष्य । अमृतान् । ऋतावृधं । यज्ञं ।

देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८

हे अग्ने सर्वताता सर्वस्तायमाने यज्ञे मय्यमानस्त्वं जनिष्व । प्रादुर्भव । किमर्थं ।
देववीतये देवकामाय यजमानाय ॥ वक्ष्ये चतुर्थ्या ॥ दृश्यस्य यजमानस्य स्वस्तये-
विनाशार्थं । जनिष्व चास्तृता नारणरहितान्तावृधो यज्ञस्य वर्धयितृन् देवानावक्षि ।
आवह । तदनंतरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः । स्पर्शयेत् । प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वयमुं त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा वृहंतं ।

अस्थूरि ना गाहपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं

शिशाधि ॥ १९

वयं । ऊं इति । त्वा । गृहपते । जनानां । अग्ने । अकर्म ।

सं इधा । संतु ।

अस्थूरि । नः । गाहपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः ।

तेजसा । सं । शिशधि ॥ १९

४३८

ऋग्वेदः

हे गृहपते यज्ञानां पातकान्ने जमानां प्राणिनां मध्ये वयसु वयमेव त्वा त्वां
समिधा समिधनेन वृहंतं मर्हसि मकर्म । कृतवन्तः स्मः । अतः कारणात् नोऽन्नाकं
गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्यूरं स्यूरीणि । एकान्वयुक्तः शकठः स्यूरिरित्युच्यते
तद्विपरीतो वक्तुभिरश्वरूपैः शकटोऽस्यूरिः । तेन च संपूर्यता लक्ष्यते । अस्यूरीणि
पुत्रपशुधनादिभिः संपूर्यानि भवन्तु । अपि च नोऽन्नान् तिम्येन तीक्ष्णेन तेजसा
सं विधाधि । सम्यङ्द्रिश्य । सम्यक् तीक्ष्णीकुरु । संयोजयेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे विंशो वगः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं
सूक्तं भरद्वाजस्यार्धमाग्नेयं । आद्या षष्ठी च वधंभाना गायत्री षट्सप्तकाष्टकाः सा
वधंभानेत्युक्तकणोपेतत्वात् । सप्तविंशत्यनुष्टुप् । सा ते अग्ने अग्निं देवास इत्येते
अष्टाचत्वारिंशो । तयोः पूर्वा पीती यो देवमिति त्रिष्टुप् । शिष्टा द्वाचत्वारिंशद्वचो
गायत्र्यः । तथा चातुक्रस्यते । त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्वायत्वं वधंभानाद्या षष्ठी च
सप्तविंशत्यनुष्टुप् त्रिष्टुप् पूर्वं चांत्ये इति ॥ प्रामरनुवाकाश्चिनमस्त्रयोरग्नेये क्रतौ
गायत्रे छंदसोदं सूक्तमुच्यते । तत्रात्त्यास्तिस्त्र अच चक्षतं व्याः । सूत्यते हि । त्वमग्ने
यज्ञानामिति तिस्र उक्तमा उचरेत् । आ० ४, १३, इति ॥ विश्वजित्याग्निमारुते
हवस्ताम यद्यग्निष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षट्षः स्तोत्रियातुरुपायाः । सूत्रितं
हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रियातुरुपायौ । आ० ८, ७, इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः ।

देवेभिर्यानुषे जने ॥ १

त्वं अग्ने । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः ।

देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होमनिष्पाद-
कोऽसि । यद्वा यज्ञानां संबंधी देवानागाह्वाता भवसि । कुत इत्यत आह । यस्मात्तं
मापुषे ममोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैर्हितो होतृत्वेन निहितोऽसि
तथादित्यर्थः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१८

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो मन्त्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः ।

आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २

सः । नः । मन्त्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।

आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २

हे अग्ने स त्वं नोऽष्टाकमध्वरे यज्ञे मन्त्राभिरुदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभि-
र्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टा-
निर्द्रादीनावक्षि । आषह । ततो यक्षि च । यज च । हवोऽपि तेभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिष्ठत्यामग्नेः पाथिष्ठतोऽनुवाक्या वेत्येत्येषा । स्तुतिर्वा च । वेत्या हि वेधो
अध्वन आ देवानामपि पंचाशदगन्तु । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वेत्या हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा ।

अग्निं यज्ञेषु सुकृतो ॥ १

वेत्य । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा ।

अग्निं । यज्ञेषु । सुकृतो इति सुकृतो ॥ १

हे वेधो विधातः सुकृतो शोभनकर्षन्देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दशंपूर्ण-
मीसादियागेष्वध्वनो महाभागान् पथश्च शुद्धमार्गांश्चांजसा जवेन वेत्येजानासि ।
हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्यज्ञमार्गाद्भूतं यजमानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामौड़े अघं द्विता भरतो वाजिभिः शुनं ।

ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४

४४०

शृग्विष्टः ।

त्वां । दै॒ते । अ॒ध । द्वा॒ता । भ॒रतः । वा॒जिभिः । शु॒नं ।

दै॒ते । य॒ज्ञेषु । य॒ज्ञियं ॥ ४

हे अग्ने त्वां भरतो दौष्यंतिरेत्वं सो राजा वाजिभिः वाजो हविर्लक्ष्मणमर्चं ।
तद्वद्भिर्दे त्विभिः सह द्विता द्विविधमिष्टमायुनिष्टवरिष्ठारूपेण द्विधा भिन्नं शुनं
सुखसद्विश्येदे । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥
यज्ञैरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वसुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमि॒मा वा॒र्या पु॒रु दि॒वीदा॒साय सु॒न्वते ।

भ॒रद्वा॒जाय दा॒शुपे ॥ ५

त्वं । इ॒मा । वा॒र्या । पु॒रु । दि॒वः । दा॒साय । सु॒न्वते ।

भ॒रत॒स्वा॒जाय । दा॒शुपे ॥ ५

हे अग्ने त्वमिमानि दृश्यमानानि पुरु पुरुणि बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि
संभजनीयानि धनानि दिवीदासाय सुन्वते । लुप्तोपभोगे तत् यथा सामाभिषत् कुर्वते
दिवादासाख्याय रात्रौ पादास्तथा दाशुपे हवींषि दत्तवते भरद्वाजाय ऋषये
देहाति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं दू॒तो अ॒मर्त्यं आ व॒चा दै॒व्यं ज॒नं ।

शृ॒ग्वन्वि॒प्रस्य सु॒ष्टुतिं ॥ ६

त्वं । दू॒तः । अ॒मर्त्यः । आ । व॒च । दै॒व्यं । ज॒नं ।

शृ॒ग्वन् । वि॒प्रस्य । सु॒ष्टुतिं ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

८४१

अगर्त्योऽपरमधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबन्धिनं जनभावह । अस्मद्यज्ञ
आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरहाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृण्वन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वाग्ने स्वाध्वोऽसतासो देववीतये ।

यज्ञेषु देवमौडते ॥ ७

त्वा । अग्ने । सुऽआध्यः । सतासः । देवऽवीतये ।

यज्ञेषु । देवं । दूडते ॥ ७

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना सतासो मनुष्या देववीतये
ऐकानां तर्पणार्थं यज्ञेष्वौडते । स्तुवंति याचन्ते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव प्रयत्नं संहृष्टं मुत क्रतुं सुदानवः ।

विश्वे जुषन्त कामिनः ॥ ८

तव । प्र । यत्नि । संहृष्टं । उत । क्रतुं । सुदानवः ।

विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८

हे अग्ने तव संहृष्टं सम्यग्दर्शनोद्यं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासकं तेजः प्रयत्नि ।
प्रयत्न । प्रकर्षेण पूजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं
कर्म प्रज्ञानं वा पूजयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामि-
नस्त्वद्वुग्रहाक्षैस्तैः कामैरुपेताः संतो जुषन्त । त्वदीयं संहृष्टं क्रतुं च सेवन्ते ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं चोता मनुर्हितो वक्रि रासा विदुष्टः ।

अग्ने यत्नि हिवो विशः ॥ ९

४४२

ऋग्वेदः ।

त्वं । होता । सनुः । ऽहितः । वह्निः । आसा । विदुः । ऽतरः ।

अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ८

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन गनुर्हितो सनुनाहितोऽसि । आसास्थेनास्यभूतया ज्वालया वह्निर्हविषां वोढा । विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणाच्च दिवो द्युलोकसंबन्धिनीर्विशो दैवीः प्रजा यक्षि । यज ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्ने आ याहीत्याद्याक्षिस्तः । सूत्रितं च । अग्ने आ याहि वीतये गृणान ईडेन्यो नमस्तुतिरः । आ० १, २, । इति ॥ गार्हपत्याहवनोय-
थोमिथः संसर्गेऽग्नये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तद्धाग्न आ याहीत्येषा तु वाक्या ।
सूत्रितं च । अग्ने आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये । आ० ३, १३, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अग्ने आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सस्वि वह्निषि ॥ १०

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यदातये ।

नि । होता । सस्वि । वह्निषि ॥ १०

हे अग्ने त्वमावाहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषां भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवेभ्यो दातुं । गृणानः सूयमानस्त्वं वह्निष्यास्तीर्णं दधे होता सन् निषत्वि । निषीद । उपविश ॥

॥ इति चतुर्थस्य पञ्चमे द्वाविंशो वरगः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा समिद्धिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि ।

वृहच्छीवा यविद्य ॥ ११

तं । त्वा । समित् । ऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि ।

वृहत् । शोच । यविद्य ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४४३

हे अगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगाररूप वागिरसः पुत्र वाग्ने तं पूर्वेक्तगुणं त्वा
त्वासमिद्धिः समिधनहेतुभिदोरुभिर्वृतेनाज्येन च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे
यविष्य युवतमाग्ने वृहन्नाहदत्तं तं शोच । दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवाससि ।

सुचदग्ने सुवीर्य ॥ १२

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छा । देव । विवाससि ।

सुचत् । अग्ने । सुवीर्य ॥ १२

हे देव दोतमानाग्ने स पूर्वेक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं अवाय्यं अरणीयं प्रशस्यं
वृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्यपेतं धनं नोऽप्यनच्छ विवाससि । अभिगमय । अत्र
वाजसनेयकं । अच्छा देव विवाससीति तन्नो गमयेत्येतेतदाहेति ॥

अग्निमंधने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिष्ठ ऋचोऽनूच्याः । सूक्तितं च ।
त्वामग्ने पुष्करादधीति तिष्ठणामर्चं च षिट्कारमेत् । आ० २, १६, १ इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

तामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत ।

मूर्ध्नी विश्वस्य वाघतः ॥ १३

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमंथत ।

मूर्ध्नीः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३

हे अग्ने अथर्वैतत्संज्ञक ऋषिस्तां पुष्करादधि पुष्करपर्यं निरमंथत । अरण्योः
सकाशादजनयत् । कीदृशात्पुष्करात् । मूर्ध्नी मूर्ध्ववक्षारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो
वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्यं हि प्रजापतिर्भूमिप्रथयत् तत्पुष्करपर्यं प्रथयदिति
श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्यस्य सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र
पुष्करशब्देन पुष्करपर्यमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्त्रातं ।
त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्यं ह्येनमुपश्रुतमविंददिति ॥

४४४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तमु॑ त्वा दध्य॑ङ् ऋ॒षिः पु॒त्र ई॒धे अथ॑र्व॒णः ।

व॒त्र ह्य॑ पु॒रं द॑रं ॥ १४

तं । ऊ॒ं इति॑ । त्वा । दध्य॑ङ् । ऋ॒षिः । पु॒त्रः । ई॒धे । अथ॑र्व॒णः ।

व॒त्र ऽ॒ह॒न॑ । पु॒रं ऽ॒द॒रं ॥ १४

हे अग्ने य उक्तगुणस्तसु तमेव त्वानयंणः पुत्रो दध्यङ् एतत्तुङ्ग ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वत्रह्यमावरकाणां शत्रूणां हंतारं पुरंदरमसुरपुराणं दारयितारं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तमु॑ त्वा पा॒थ्यो वृ॒षा स॒मी॒धे दस्य॑ ह॒न्त॑मं ।

ध॒नं ज॑यं॒ रणे॑ र॒णे ॥ १५

तं । ऊ॒ं इति॑ । त्वा । पा॒थ्यः । वृ॒षा । सं । ई॒धे । दस्य॑ ह॒न्त॑मं ।

ध॒नं ज॑यं॒ रणे॑ र॒णे ॥ १५

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः । तसु तमेव त्वा त्वां हे अग्ने समीधे । समीध । समदीपयत् । कीदृशं । दस्युहंतगमतिशयेन दस्यूनामुपज्जपयितृणां शत्रूणां हंतारं रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जितारं ॥

॥ इति चतुष्टयं पंचमे त्रयोविंशो वरगः ॥

उक्त्यत्र ऋग्वेदो तृतीयसप्तमे जैत्राश्वय्ये ह्यष्टम्यादिकौ तृचौ स्तोत्रियासु रूपौ । आ० ६, १, ॥ आभिप्लविकेपूय्येषु त्वेत्तौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियासु रूपौ । आभिप्लविकेपूय्येषु स्तुतितं च । एह्येषु ब्रह्मणि त आग्निरगानि भारतः । आ० ७, ८, इति ॥ पौनर भेदिक्यामिडावुत्तराज्यभागस्यैह्येषु स्तुतितं च । एह्येषु ब्रह्मणि त इत्याग्नेयावाज्यभागौ । आ० २, ८, इति ॥

चतुर्थोऽऽकः ।

४४५

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

इह्नु घु ब्रवाणि तेऽग्न इत्येतरा गिरः ।

एभिर्वर्धास इंदुभिः ॥ १४

आ । इहि । जं इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने ।

इत्या । इतराः । गिरः ।

एभिः । वर्धासि । इंदुभिः ॥ १५

हे अग्ने इहि । आगच्छ । ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीरित्येकमनेन प्रकारेण
सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याशास्यते । ताः स्तुतीः शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्परकं । इतरा
असुरैः कृताः स्तुतीः शृण्वन्ति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अग्ने इत्येतरा गिर
इत्यसुर्या उ वा इतरा गिरः । ऐ० ब्रा० ३, ४६, । इति । अपि चागच्छस्वमेभिरे-
तेरिंदुभिः सोमैर्वर्धासि । वर्धस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यत्न क' च ते मनो दक्षं दधस उत्तरं ।

तत्ता सदः कृणवसे ॥ १७

यत्न । क' । च । ते । मनः । दक्षं । दधसे । उत्तरं ।

तत्तं । सदः । कृणवसे ॥ १७

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्मकगतःकरणं यत् यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चि-
द्यजमाने वर्तते तत् तस्मिन्यजमान उत्तरसुदुततरं श्रेष्ठं दक्षं बलकरमन्नं वा दधसे ॥
धारयसि । तथा सदः स्थानं च कृणवत । तस्मिन्यजमाने करोषि ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नहि ते पूर्तमक्षिपद्भवन्नेमाना वसो ।

अथा दुर्वो वनवसे ॥ १८

४४६

ऋग्वेदः ।

नहि । ते । पूर्तं । अक्षिपत् । सुवत् । नेमानां । वसो दतिं ।

अथ । दुर्वः । वनवसे ॥ १८

हे अग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं न हिंस्रवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेभश्चोऽल्पवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अधातः कारणात् दुर्वोऽस्माभि-
यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । संभजस्र ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः ।

दिवोदासस्य सत्यतिः ॥ १९

आ । अग्निः । अंगामि । भारतः । वृत्रहा । पुरुचेतनः ।

दिवोदासस्य । सत्यतिः ॥ १९

अयमग्निरांगामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो इविषां भर्ता दिवोदासस्यैतत्संज्ञस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हन्ता पुरुचेतनः पुरुषाणां बहूनां चेतयिता ज्ञाता । सर्पज्ञ इत्यर्थः । सत्यतिः सतां यजमानानां पालयिता ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महित्वना ।

वन्वन्वातो अस्तृतः ॥ २०

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दाशन् ।

महित्वना ।

वन्वन् । अवातः । अस्तृतः । २०

स हि स्ववृत्रग्निरिन्द्रा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि भूतजातानि महित्वा महत्त्वेन अमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत् । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा विश्वं

चतुर्थोऽष्टकः ।

४४७

सर्वं पापिषं पृथिव्यां विद्यामानं धनमतिशयेन दाशत् । ददात् । कीदृशोऽग्निः ।
महित्वना, महत्त्वेन तेजसा । वन्वन् काष्ठानि शत्रून्वा हिंसन् अवातोऽन्यैः शत्रुभिर-
प्रतिगतोऽस्तुतः कोनाप्यहिंसितः ॥

॥ इति ऋतुर्गंस्तु चंचमे चतुर्विंशो वगः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स प्रत्नवन्नवीयसाग्ने' द्युम्नेन' संयता ।

वृहत्तंतय भा'नुना ॥ २१

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने' । द्युम्नेन' । संयता ।

वृहत् । तंतय । भा'नुना ॥ २१

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेन पुराणेन नवीयसा
नयतरेण द्युम्नेन द्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुयता भानुना तेजसा
बृहन्महदंतरिक्षं तंतय । विस्तारयसि ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र वः सखाश्चो अग्नये स्तोमं' यज्ञं च' धृणुया ।

अर्चं गायं च वेधसे ॥ २२

प्र । वः । सखायः । अग्नये' । स्तोमं' । यज्ञं' । च । धृणुऽया ।

अर्चं । गायं । च । वेधसे ॥ २२

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो यो युयं धृणुया शत्रूणां धर्मकाय वेधसे विधा-
त्वेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविष्यं प्राचं । प्रयच्छ ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्भोता' कविक्रतुः ।

दूतश्च' हव्यवाहनः ॥ २३

४४८

अग्नेः ।

सः । हि । यः । मानुषा । युगा । सीदेत् । होता । कविकृतः ।

दूतः । च । हव्यवाहनः ॥ २३

स हि स खल्वग्निः सीदेत् । सीदेत् । अग्नादीये वृत्ते बहिष्यपविशत् । योऽग्नि-
होता देवानामाह्वाता कविकृतः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्य-
संबन्धिनो यज्ञार्हाः कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठेयंते ॥ अत्यंतसंयमे द्वितीया ॥
एतावतं कालं देवानां दूतः । स हव्यवाहनो हविषां पोढा च भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशो ॥

ता राजाना शुचिव्रतादित्यान्मारुतं गणं ।

वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४

ता । राजाना । शुचिव्रता । आदित्यान् । मारुतं । गणं ।

वसो इति । यक्षी । इह । रोदसी इति ॥ २४

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ शिवावरुणा-
वादित्यानदितेः पुत्रान् धात्रादीन्मारुतं गणं मरुतां संघं च रोदसी व्यावायुधित्वौ
च एतान्देवान् हे वसो वासकाग्न इह स्निह्यन्ने यन्ति । यज ॥

॥ अथ पंचविंशो ॥

वस्वी ते अग्ने संहृष्टिः प्रयते मर्त्याय ।

जर्जी नपादस्तस्य ॥ २५

वस्वी । ते । अग्ने । संहृष्टिः । इष्यते । मर्त्याय ।

जर्जी । नपात् । अस्तस्य ॥ २५

हे जर्जी नपादस्तस्य पुत्राग्ने अस्तस्य मरणरहितस्य ते तव संहृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी
वासधित्वौ । प्रणस्त्यर्थः । सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेष्यते । इष्यन्ति गच्छति ।
ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचविंशो वसः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४४८

॥ अथ षड्विंशी ॥

क्रत्वा दा अस्तु अष्टोऽद्य त्वा वन्वन्सुरेकणाः ।

मते आनाश सुहृत्तिं ॥ २६

क्रत्वा । दाः । अस्तु । अष्टः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुरेकणाः ।

मतेः । आनाश । सुहृत्तिं ॥ २६

हे अग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिवरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा हवीषि दाता यजमानः अष्टोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्मू । सुरेकणाः शोभनधनचास्तु । तथा स भर्तृ महृष्यः सुहृत्तिं त्वद्विषयां सुहृत्तिं चानाश । व्याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वभायुः ।

तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तं अर्यो अरातीः ॥ २७

ते । ते । अग्ने । त्वाऽजताः । इषयंतः । विश्वं । भायुः ।

तरंतः । अर्यः । अरातीः । वन्तः । अर्यः । अरातीः ॥ २७

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्तोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं स्रष्टुमायुरक्षं लभंत इति शेषः । आयुरेष वा शतपर्षलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः । तथार्योऽरातीरभिगंतीररातीः काश्चिच्छत्रुनास्तरंतोऽतिक्रागंतोऽर्योऽभिगंतीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्तं हिंसंतश्च भयंतीति शेषः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विषं न्यत्रिषां ।

अग्निर्नो वजते रयिं ॥ २८

४५०

हरिदः ।

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासन् । विश्वं । नि । अतिथिं ।

अग्निः । नः । वनते । रथिं ॥ २८

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमतिथिमन्तारं राक्षसादिकं
नियासत् । निहंतु । अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रथिं धनं वनते । ददातु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सुवीरं रथिमा भर जातवेदो विचर्षणे ।

जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९

सुवीरं । रथिं । आ । भर । जातं वेदः । विचर्षणे ।

जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति सुक्रतो ॥ २९

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने सुवीरं
शोभनेर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रथिं धनमाभर । आहर । तथा हे सुक्रतो
सुकर्मवन्ने रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः ।

रक्षां णो ब्रह्मणस्त्ववे ॥ ३०

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातवेदः । अघायतः ।

रक्षां । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३०

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्त्ववे स्तुति-
रूपस्य ब्रह्मण्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने । अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति । तथा च
अयंते । मनः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं । मारुतस्तूरसि चरन् मंदं जनयति
स्फुरमिति । तादृशाग्नेऽवायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्मान्नुच ॥

॥ इति चतुष्टयं पंचमे पञ्चिंशो वर्गः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४५१

॥ अथैकत्रिंशी ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्ता वधाय दाशति ।

तस्मान्नः पाप्मं हंसः ॥ ३१

यः । नः । अग्ने । दुः५ए३ः । आ । मर्तः । वधाय । दाशति ।

तस्मात् । नः । पाहि । अंहंसः ॥ ३१

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्त्रियायुधाय नोऽस्मानादाशति अभिप्रयच्छति । आयुधेनास्मान्दंतीत्यर्थः । तस्मान्मनुष्यादंहंसः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

त्वं तं देव जिह्वया परि बाधस्व दुष्कृतं ।

मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२

त्वं । तं । देव । जिह्वया । परि । बाधस्व । दुः५कृतं ।

मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व । सर्वतो जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भरद्वाजाय सप्रथः शर्म यच्छ संहत्य ।

अग्ने वरेण्यं वसु ॥ ३३

भरद्वाजाय । सप्रथः । शर्म । यच्छ । संहत्य ।

अग्ने । वरेण्यं । वसु ॥ ३३

३५२

अग्नेहः ।

हे संहं य शत्रूणां भिभितरन्ने भरद्वाजाय मन्त्रास्तृपये सप्रथः सर्वतः पृथु
विस्तीर्णं शर्गं सुखं गृहं वा यच्छ । देहि । तथा पूरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्याभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्ताणीत्येषा । सूत्रितं च । अग्नि-
वृत्ताणि जंघनदिति पूर्वस्याज्याभागस्यानुवाक्या । आ० १. ५. । इति ॥ इष्टिपशु-
सोमेषु च यत्र वृधन्वतो पुष्टिमन्तावित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सधं तैषैव
प्रथमाज्याभागानुवाक्या ॥ उपसद्याग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्य तैषैव याज्या ।
सूत्रितं च । अग्निर्वृत्ताणि जंघनद्वय इव यथैवेति विपर्यासो याज्यानुवाक्यानां ।
आ० ४. ८. । इति ॥

॥ रूपा चतुस्त्रिंशी ॥

अग्निर्वृत्ताणि जंघनद्वयस्य विपन्यया ।

समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४

अग्निः । वृत्ताणि । जंघनत् । द्वयस्य । विपन्यया ।

समिद्धः । शुक्रः । आहुतः ॥ ३४

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानो द्वयस्यर्द्रविषं धनं स्तोतृणामिच्छन् यदा हवि-
लंक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्ताण्यवाक्याणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा जंघनत् ।
मृगं हंत । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो
हविर्भिरभिद्धतः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भं मातुः पितुः पिता विदद्युतानो अक्षरे ।

सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ३५

गर्भः । मातुः । पितुः । पिता । विदद्युतानः । अक्षरे ।

सीदन् । नृतस्य । योनिः । आ ॥ ३५

चतुर्थोऽङ्कः ।

४५३

अत्र मातृपितृगङ्गाभ्यां भूद्वौ चाभिधीयते । द्यौः पिता पृथिवी मातेति स्मृतेः ।
मातृर्भूत्या गर्भं गर्भस्थाने मध्येऽक्षरे चरणरहिते वेद्याख्ये स्थाने विदितुमानो
विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता इविषां प्रदानेन । एवंभूतोऽग्नि-
र्भूतस्य यज्ञस्य योनि उत्तरवेद्याख्यं विष्णुं ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आसीदन् उत्तर-
वेद्यामुपविशन् अग्निर्भूत्वाणि जंघनदित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

ब्रह्मं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे ।

अग्ने यद्दीदयं दिवि ॥ २६

ब्रह्मं । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ २६

हे जातवेदो जातानां वेदितविचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रसहितं
ब्रह्माज्ञमाभर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि द्युलोके दीदयदीप्यते देवेषु मध्ये यत्प्रयत्नमर्जं
राजते तदाहरेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

उप त्वा रण्वसंहं प्रयस्वतः सहस्रत ।

अग्ने ससृजमहे गिरः ॥ २७

उप । त्वा । रण्वऽसंहं । प्रयस्वतः । सहऽस्रत ।

अग्ने । ससृजमहे । गिरः ॥ २७

हे सहस्रत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वतो हविलंजणाजर्गतो वयं रण्वसंहं
रमणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः ससृजमहे
विस्वजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

४५४

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टत्रिंशी ॥

उप॑ छाया॑मिव॒ दृ॒णेर॑गन्म॒ शर्म॑ ते वयं ।

अग्ने॑ हिर॑ण्यसंह॒यः ॥ ३८

उप॑ । छाया॑ऽइव । दृ॒णैः । अ॒गन्म । शर्म॑ । ते । वयं ।

अग्ने॑ । हिर॑ण्यसंह॒यः ॥ ३८

हे अग्ने हिरण्यसंहयो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा
दृणेर्दीप्तिस्तु ते तव शर्म शरणमाश्रयणमुपागन्म । उपगच्छाम । तत्र दृष्टांतः ।
छायामिव । यथा घर्मात्ताः संतप्ताः स्मृत्वा मुपागच्छन्ति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालेन स्याग्ने यस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालेन स्य त्वेवैवानु-
वाक्या । सूत्रितं च । अग्निष्ट॑त्वाणि जंघनद्य उग्र इव शर्य॑हा । आ० ४. ८. ।
इति ॥

॥ सैषात्रैकोनचत्वारिंशी ॥

य उग्र॑ इव शर्य॑हा ति॒ग्मशृ॑ंगो न वंस॑गः ।

अग्ने॑ पुरी॑रुरोजि॒थ ॥ ३९

यः । उग्रः॑ इवः । शर्य॑हा । ति॒ग्मशृ॑ंगः । न । वंस॑गः ।

अग्ने॑ । पुरी॑रुः । रुरोजि॒थ ॥ ३९

येऽग्निरुग्र इवीद्रू ण्वलो धन्वीव शर्य॑हा शर्य॑वाणैः शत्रूणां हंता तिग्मशृ॑ंगो न
वंसगस्तौच्छाशृ॑ंगो वननीषगतिर्नृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्तिष्ठः पुरी
रुरोजिथ । भग्नवानसि । रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि द्विपुर-
दहनमग्निकृतमेवेत्यग्निः स्तूयते । यद्वा त्विपुरदहनसाधनभूते वाणेऽग्नेरनोकत्वेना-
वस्थानादग्निः पुराणि भग्नवानित्युच्यते । देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत ।
ऐ० ब्रा० १. २३. । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

अग्निर्गंधने जायमानेऽनावा रं हस्त इत्येवानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं हस्ते
न खादिनमित्यर्चं आरमेव । आ० २. १६. । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४५५

॥ सैषा च चारिंशी ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न बिभ्रति ।

विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ४० ॥

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न ।

बिभ्रति ।

विशां । अग्निं । सुऽध्वरं ॥ ४० ॥

मंथनोत्पन्नं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्त आविभ्रति हस्तोष्मि-
सुखं धारयत्यध्वर्यवः । पूर्वे नशब्दः पुरस्तादुपचारेऽप्युपसार्थीयः । खादिनं न भक्षकं
व्याघ्रादिमिव । यथा तं विभ्रतः पुरुषा अवह्नितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे ।
संप्रतीदानीं खादिनं हविषां भक्षकं यमग्निं हस्ते धारयति विशां जनानां स्वध्वरं
शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋषिजः परिचरतेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमोऽष्टाविंशो वरगः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतय इति हृषोऽनु-
वक्तव्यः । सूत्रितं च । प्र देवं देववीतय इति द्वे अग्निनाग्निः समिध्यते । आ०
२. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सुक्त एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं ।

आ स्वे योनौ नि षीदतु ॥ ४१ ॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित् । तमं ।

आ । स्वे । योनौ । नि । षीदतु ॥ ४१ ॥

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितार-
मग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां

४५६

ऋग्वेदः ।

भक्षणाद्यं । तथा च ब्राह्मणं । प्र देवं देवधीतये भरता वसुवित्तममिति प्रह्विय-
साणाद्याभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्सृष्ट्वा स्वे योनौ निषीदत्वित्येष ह वा अस्य स्त्रो
योनिर्धदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति । पचाग्निः स्वे योनौ कारणे स्थान
आहवनीय आनिषोदत । अभिनियस्यो भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष वा अस्य
स्त्रो योनिर्धदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

॥ अथ हाचत्वारिंशी ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशी तातिथिं ।

स्योन आ गृहपतिं ॥ ४२

आ । जातं । जातवेदसि । प्रियं । शिशीत । अतिथिं ।

स्योने । आ । गृहपतिं ॥ ४२

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । तुभ्योपसमेतत् । अतिथिमिव प्रियं अत एव
गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्त्रोने सुखकर आहवनीये-
ऽग्नावाशिशीत ॥ अंतर्णीतस्यर्थस्य शीङ् एतद्रूपं ॥ शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा
शैङ् गतापित्यस्य क्वांदसं रूपं ॥ गमयत । प्रापयतेत्यर्थः ॥ शो तनूकरण इत्यस्य
वा रूपं ॥ श्यत । तीक्ष्णीकुरुत । संस्क्रुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः
पूरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इत्यादिकं ब्राह्मण-
मत्रातुसंधेयं ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥

अग्ने युक्षा हि ये तवाग्नांसो देव साधवः ।

अरं वहति मन्यवे । ४३

अग्ने । युक्त्व । हि । ये । तव । अग्नांसः । देव । साधवः ।

अरं । वहति । मन्यवे ॥ ४३

चतुर्थोऽष्टकः ।

४५७

हे देव द्योतमानाग्ने तानन्व न्युज्व । आत्मीये रथे योजय । ये तव त्वदीयाः
साधनः साधकाः सुगीला वाचासोऽग्रा अरमलं पर्याप्तं वहन्ति । किमर्थं । मन्यवे ।
मन्यते यद्व्यत्वेन देवानस्तेति मन्ययागः । तदर्थं तानन्वान् रथे युज्येत्यर्थः । हि खलु ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

अच्छा नो याच्या वहाभि प्रयांसि वीतये ।

आ देवान्सोमपीतये ॥ ४४

अच्छ नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये ।

आ । देवान् । सोमः पीतये ॥ ४४

हे अग्ने नोऽस्मान्च्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविसं चणा-
ज्यक्षान्यभिलक्ष्य देवानावह । किमर्थं । वीतये तेषां हविषां स्वादनार्थं । तथा सोम-
पीतये सोमपानार्थं च तान्देवानावह ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

उदग्ने भारत द्युमदजंसेण दद्विद्यतत् ।

शोचा वि भाञ्चजर ॥ ४५

उत् । अग्ने । भारत । द्युमत् । अजंसेण । दद्विद्यतत् ।

शोच । वि । भाहि । अजर ॥ ४५

हे भारत हविषां सर्वरग्ने उच्छोच । उद्गततरं दीप्यस्व । तदेव विदुषोति । हे
अजर वरारहिताग्ने दद्विद्यतत् भृशं द्योतमानास्त्वं द्युमत् द्युमता दीप्तिगता ॥
सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ अजन्तेणाविच्छेदेन तेजसा वि भाहि । विशेषेण
प्रकाशयस्व । यद्वा भातिरत्नां तर्णीतयर्थः । त्वं प्रथमसुदीप्यस्व पश्चाद् आत्मीयेन तेजसा
सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

ऋग्वेद ।

४५८

॥ अथ षष्ठ्यचारिणी ॥

वीति यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीडीताध्वरे हविषान् ।

होतारं सत्ययजं रोदस्योक्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६

वीती । यः । देवं । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निं । ईडीत ।

अध्वरे । हविषान् ।

होतारं । सत्ययजं । रोदस्योः । उक्तानहस्तः । नमसा ।

आ । विवासेत् ॥ ४६

यो मर्तो मनुष्यो हविषाहविर्भिर्भुक्तो यजमानो वीति वीत्या कान्तेन हविर्लक्ष-
णेनाग्नेन यं कंचन देवं दुवस्येत् परिवरेत् तस्मिन् अध्वरे यत्तेऽग्निमीडीत । स्तुवीत ।
सर्वेषु यागेष्वग्निः पूज्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं । रोदस्योद्यावाष्टयव्योर्लोकद्वये
वर्तमानानां होतारमाह्वितारं स ययजं सत्येनावितथेन हविषा यष्टारं । किंचायं
यजमान ईदृशमग्निमुक्तानहस्तः कृताञ्जलिपुटः सन् नमसः नमस्कारेण हविषा
वाविवासेत् । परिवरेत् ॥

॥ अथ सप्त्यचारिणी ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भिरामसि ।

ते ते भवंतूक्ष्णं ऋषभासौ वशा उत ॥ ४७

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भिरामसि ।

ते । ते । भवंतु । उक्ष्णः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७

अनयाध्ययनं प्रणश्यत इत्याश्रलायनो गन्त्यते । गृ १. १. । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा
हृदयेन तष्टं संस्कृतवद्वा ऋष्यपेण यतमानं हविर्हृदमेव हविः कृत्वाभिरामसि ।
आह्वयः । त इति तच्छब्देन प्रकृतवद्भूतं हविः परास्मृत्यते । प्रतिनिदिश्यमाना-
पेक्षया पुंस्त्वङ्गत्वे । ऋष्यपं तद्विस्ते तुभ्य उक्ष्णं उक्ष्णः सेचनसमर्था ऋषभास
ऋषभा उमापि च वशाश्च भवंतु । ऋषभवशास्त्वपेण परिणतं सर्वं त्वङ्गत्वात्
भवत्विति शेषः ॥

चतुर्थोऽष्टकः

४५२

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

अग्निं देवासो अग्रियमिंधते एतद्वत्तमं ।

येना वसून्वाभृता तड्डहा रक्षांसि वाजिनां ॥ ४८

अग्निं । देवासः । अग्रियं । इंधते । एतद्वत्तमं ।

येन । वसूनि । आभृता । तड्डहा । रक्षांसि । वाजिनां ॥ ४८

अग्रियं मुख्यं एतद्वत्तममतिशयेन एतस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते ।
 दीपयन्ति । येनाग्निना वसून्वाभृता रपहृतानि धनानि हविलक्षणाव्यक्तानि वाभृता-
 सुरसकायाद्यजमानाहाहृतानि । येन च वाजिना वलवताग्निना रक्षांसि यज्ञ-
 फिरोधीनि तड्डहा तड्डानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वगः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देवादिद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीबोरुक्षुभूपालसम्वाज्यपुरंधरेण
 सायणाचार्येण विरचिते साधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
 चतुर्थोऽष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं देदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममं तमहं बंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थीएके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाकौ प्रथमं सूक्तं
व्याख्यातं । तत्र पिवा सोममिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभं । अंला
द्विपदा त्रिष्टुप् । तथा चातुक्रांतं । पिवा पंचोनेष्टं त्रैष्टुभं द्विपदांतमिति ॥ अभि-
जिति मरुत्वतीयशस्त्र एतच्चित्रिज्ञानं । सूत्रितं च । पिवा सोमं तसु दृष्टोति मर्घ्य-
दिनः । आ० ८, ५, । इति ॥ समूहहे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं ।
सूत्रितं च । पिवा सोममभि तमस्य द्यावापृथिवी । आ० ८, ७, । इति ॥ सूर्यस्तु-
चामृत्येकाहे मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविज्ञानं । सूत्र्यते हि । सूर्यस्तुता यशस्तामः
पिवा सोममभि । आ० ८, ८, । इति ॥ मघ व्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तद्येव
पंचमारण्यके सूत्रितं । पिवा सोममभि यमुग्र तदः कथा शुभा समयसः सनीडाः ।
ये० आ० ५, १, । इति ॥ माथ्यं दने सयन आद्यास्तिस्रो होतमैवावरुणब्राह्मणाच्छं-
सिनां प्रस्थितयाज्याः । सूत्रितं च । पिवा सोममभि यमुग्र तदं इति तिस्रोऽर्गाडेहि
सोमकामं त्वाहुः । आ० ५, ५, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिवा सोममभि यमुग्र तदं ऊर्वं गव्यं महिं गृणान इन्द्र ।
वि यो घृणो वधिषो वज्रहस्त विश्वा एतमभित्रिया श्वोभिः ॥१
पिबं । सामं अभि । यं । द्यु । तदं । ऊर्वं । गव्यं ।

महि । गृणानः । इन्द्र ।

वि । यः । घृणो इति । वधिषः । वज्रहस्त । विश्वा ।

इत्वं । अभित्रिया । श्वोऽभि ॥ १

चतुर्थः प्रश्नः ।

४११

हे उग्रोद्गूँवलेन्द्र गणानोऽगिरोभिः स्तूयमानस्त्वं यं सोममभ्युद्दिश्य । पातु-
 गित्यर्थः । अहि गजद्वयं गोसंबन्धूयं पणिभिराहृतं समूहं तदः प्रकाशितवानसि ॥
 तद्दर्हिंस कर्मात् प्रकाशनार्थः ॥ तं सायं पिय । पानं कुरु । हे दृष्टो शत्रूणां
 धर्कं यज्जहत् वज्रपाणे हे इन्द्र यस्त्वं शोभिर्वलैः सहितः सन् विश्वा विश्वं
 दृत्वावरकममितिथामितिथं शत्रुं ॥ अमितशब्दात् द्वितीयेकवचनस्येयादेशः ॥
 विप्रविषः व्यवधोः सत्वं सोमं पिबेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स इ पाहि य ऋजीषी तरुत्वो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां ।

यो गोविभ्रज्जभृदो हरिष्टाः स इन्द्र चित्वा अभि तं धि

वाजान् ॥ २

सः । इ । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुत्वः । यः ।

शिप्रवान् । वृषभः । यः । मतीनां ।

यः । गोविभ्रज्जभृत् । यः । हरिष्टाः । सः । इन्द्र ।

चित्वा । अभि । तं धि । वाजान् ॥ २

हे इन्द्र ऋजीषी । ऋजीषयश्चेन गतरसः सोमोऽन्धीयते । तद्धान्यस्त्वं तरुत्वः
 शत्रूणां तारकोऽसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहवुरसि यस्त्वं मतीनां सोतृणां ॥
 मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कतरि त्तिच् ॥ वृषभः कामानां वर्पितासि स त्वगीमेनं सोमं
 पाहि । पिय । हे इन्द्र यस्त्वं वज्रज्जहत् वज्रधरो यस्त्वं गोविभ्रज्जभृताणां पर्वतानां
 मेघानां वा वेत्तसि यस्त्वं हरिष्टा हर्योः स्थातासि हे इन्द्र स त्वं चित्वा विश्व-
 वान् वाजान् दान्वाभितर्हि । अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा पाहि प्रतया मंदतु त्वा शुध ब्रह्म वावृषसोत गोभिः ।

आविः सूर्यं क्षणुहि पी पहीषी जहि शत्रुं रभि गा इन्द्र तं धि ॥ ३

४१२

ऋग्वेदः ।

ए॒व । पा॒हि । प्र॒त॒ऽथा । म॒न्द॒त॒ त्वा । श्रु॒धि । ब्र॒ह्म ।

व॒व॒ध॒स्त्र । उ॒ता । गी॒ऽभिः ।

आ॒विः । सूर्ये॑ । कृ॒णु॒हि । पी॒पि॒हि । इ॒ध॑ः । ज॒हि । श॒त्रू॒न् ।

अ॒भि । गाः । इ॒न्द्र । त्वं॑ धि ॥ ३

हे इन्द्र त्वं । तथा प्रतापपुराणान् सोमान्द्यपि वस्तुधैवैवमिसमस्तदीयं सोमं
पाहि । पिव । स च सोमस्तथा पीतः सन् त्वा त्वं मन्दतु । मन्दयतु । प्रह्लासाभिः
कृतं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उतापि च गोभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वधस्त्र । त्वं
वधस्त्र । अपि च सूर्यं सूर्यस्य प्रेरकं देवमाविष्कृणुहि । आविष्कुरु । वयं सूर्यं यथा
पश्येम तथा कुर्वित्यर्थः । इषोऽज्ञानि च पीपिहि । अश्वस्यं प्रायय । शत्रून्कृत्य
पतान् जहि । नाशय । हे इन्द्र त्वं पणिभिरपहृता गा अभित्वं धि । प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते॒ त्वा॒ मदा॑ ब॒ह॒दि॒न्द्र॒ स्व॒धा॒व॒ इ॒मे॒ पी॒ता॒ उ॒च्च॒य॑न्त॒ द्यु॒म॑न्तं ।

म॒हा॒म॒नू॒नं॑ त॒व॒सं॑ वि॒भू॒तिं॑ म॒त्स॒रा॒सो॒ ज॒हृ॑ घ॑न्त॒ प्र॒सा॒हं॑ ॥ ४

ते । त्वा । मदाः । ब॒ह॒त् । इ॒न्द्र । स्व॒धा॒ऽवः॑ । इ॒मे॒ । पी॒ताः ।

उ॒च्च॒य॑न्त॒ द्यु॒म॑न्तं ।

महा॑ । अ॒नू॒नं॑ । त॒व॒सं॑ । वि॒भू॒तिं॑ । म॒त्स॒रा॒सः॑ । ज॒हृ॑ घ॑न्त॒ ।

प्र॒सा॒हं॑ ॥ ४

हे स्वधावोच्चवदिन्द्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा द्युमन्तं दीप्तिमन्तं त्वा त्वं
ब॒ह॒द॒त्य॑न्त॒ उ॒च्च॒य॑न्त । सिंचयन्तु । अपि च हे इन्द्र त्वं मत्सरासो मदकराः सोमा
ज॒हृ॑ घ॑न्त । अ॒शं॑ ज॒व॑यन्त । कीदृशं । मह्यं मह्यं प्रभूतमनूनं सर्वगुणैर्नूनतारहितं ।
संपूर्णगुणैः । तवसं प्रवृत्तं विभूतिं विभवं प्रसाहं शत्रूणागमिभितारं ॥

चतुर्थः प्रश्नः ।

४६३

॥ अथ पंचमी ॥

येभिः सूर्यसुषुप्तं मंदसानो वासयोऽयं दृष्टवानि दद्रेत् ।

महामहिं परिगा इन्द्र संतं तुल्या अच्युतं सदसः परि स्वात् । ५

येभिः । सूर्यः । उषसः । मंदसानः । अवासयः । अपः ।

दृष्टवानि । दद्रेत् ।

महा । अहिं । परि । गाः । इन्द्र । संतं । तुल्याः । अच्युतं ।

सदसः । परि । स्वात् । ५

हे इन्द्र येभिः सौम्यैर्मंदसानो मोदमानस्त्वं सूर्यं सवस्य प्रेरकं देवसुषुप्तसुषुप्तो-
 देवतां वावासयः स्वस्थाने न्यवासयः । कथं वा सूर्योपसो यथा तमांसि विवासयत-
 ण्मथाकार्षीः । किं कुर्वन् । दृष्टवानि दृष्ट नि तमांस्यपदद्रेत् । उपदारयन् । किंच
 हे इन्द्र त्वं परिगमिष्यस्य गाः परि संतं परितो विद्यमानं मह्यं मह्यं तमहिं पवंतं
 तुल्याः । अशुदः । कीदृशः । स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालितं
 विनाशरहितं । स्थिरमित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थः षष्ठे प्रथमो वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तव क्रत्वा तव तदंसनाभिरामाहुं पक्वं शचा नि दीधः ।

और्णादुरं उस्त्रियाभ्यो वि दृष्ट्वोदवाहा अमृजो

अंगिरस्वान् ॥ ६

तव । क्रत्वा । तव । तत् । दंसनाभिः । आमाहुं । पक्वं ।

शचा । नि । दीधरिति दीधः ।

और्णाः । दुरः । उस्त्रियाभ्यः । वि । दृष्ट्वा । अत् ।

उवात् । गाः । अमृजः । अंगिरस्वान् ॥ ६

रुद्रविष्टः ।

४१४

हे इंद्र तव कृत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिरुदीयेः कर्मभिः यज्या
सामर्थ्येनासम्पन्नोऽसौ गोषु पक्ते परिणतं तत्प्रसिद्धं पयो निदोषः । नितरां धाम-
यसि । अपि च हे इंद्र त्वयुक्तियाभ्यो गोशयः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृडुहा
दृढानि । बलेन पाषाणादिभिर्दृढैकनानेत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यौर्णोः । उद्घाटित-
वानसि । अंगिरस्त्रानांगोभिर्भुक्तस्त्वसूयांस्तमूहात् । गीष्ठादित्यर्थः । गा उदसृजः ।
उदसृजयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प॒प्रा॒य॒ क्षां॒ म॒हि॒ दं॒सो॒ नु॒र्वी॒म॒प॒ द्या॒व॒ध्वो॒ बृ॒ह॒दि॒न्द्र॒ स्त॒भा॒यः॑ ।

अ॒धो॒र॒यो॒ रो॒द॒सी॒ दे॒व॒पु॒त्रे॒ प्र॒त्ने॒ मा॒तरां॑ य॒ज्ञी॒ ऋ॒त॒स्य॑ ॥ ७

प॒प्रा॒य॒ । क्षां॒ म॒हि॒ । दं॒सः॑ । वि॒ । उ॒र्वी॑ । उ॒प॒ । द्यां॑ ।

ऋ॒ध्वः॑ । बृ॒ह॒त् । इं॒द्र॒ । स्त॒भा॒यः॑ ।

अ॒धो॒र॒यः॑ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । दे॒व॒पु॒त्रे॒ इति॑ दे॒व॒पु॒त्रे॑ । प्र॒त्ने॒ इति॑ ।

मा॒तरां॑ । य॒ज्ञी॒ इति॑ । ऋ॒त॒स्य॑ ॥ ७

हे इंद्र त्वं महि महता दंसो दंससा कर्मणोर्वी विस्तोर्णां क्षां सूभिं वि पप्राय ।
विशेषेण पूरितवानसि ॥ प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इंद्र ऋध्वो महान्स्त्वं बृहद्बृहती
द्यां दिवस्पस्तभायः । उपस्तभासि । निरालम्बं त्रितिष्ठंती द्यौर्यथा न पतती द्रस्तथा
करोतीत्यर्थः । अपि च त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयः । पोषणैर्धारयसि ।
कीदृश्यौ । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । पुत्रे पुराणे मातरा मातरौ निर्मात्या-
वतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यज्ञी यज्ञ्यौ महत्यौ । यद्वा विश्वस्य मातरावतस्य ब्रह्मणो
यज्ञी पुत्र्यौ । यज्जुरित्यपत्यनामैतत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒ध॒ त्वा॒ वि॒श्वे॒ पुर॒ इं॒द्र॒ दे॒वा॒ ए॒कं॑ त॒व॒सं॑ द॒धि॒रे॒ भ॒रा॒य॑ ।

अ॒दे॒वो॒ य॒द॒भ्यौ॒ वि॒ष्ट॒ दे॒वा॒त्स॒र्षा॒ता॒ वृ॒ण॒त॒ इं॒द्र॒म॒त्रं॑ ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४६५

अध॑ । त्वा॑ । विश्वे॑ । पुरः॑ । इन्द्र॑ । देवाः॑ । एकं॑ । तव॑सं ।

दधिरे॑ । भराय॑ ।

अदे॑वः । यत् । अभि॑ । ओहि॑ष्ट । देवान् । स्वः॑ऽसाता ।

वृण॑ते । इन्द्रं॑ । अत्र॑ ॥ ८

अधायुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वज्रादयो हे इन्द्र एकं सख्यंततसं प्रवृष्टं
बलवतं त्वा त्वा भराय संयासाय पुरो दधिरे । पुरस्ताच्चक्रिरे । यद्यदादेवो
वृत्रोऽपुरो देवानभ्योहिष्ट संयासार्थमभिगतवान् ॥ ओहिष्टिर्गतिकर्मा ॥ किंचा-
स्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संयास इन्द्रं वृणते । संभजंते अ । अरुत इति सेषः ।
अरुतो हींद्रं देवेषु पलायितेषु समभलजित्यर्थः । अधुना पुरो दधिर इति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अध॑ द्यौ॑ श्व॑त्ते अप॑ सा तु वज्रा॑द्वितान॑मद्वियसा॑ स्वस्य॑ मन्योः॑ ।

अहिं॑ यदि॑दो अ॒भ्योह॑सानं॒ नि चि॑द्वि॒द्यायुः॑ शय॑थे जघान॑ ॥ ९

अध॑ । द्यौः॑ । चित् । ते । अप॑ । सा । तु । वज्रा॑त् । दिता ।

अ॒नमत् । भि॒यसा॑ । स्व॒स्य । म॒न्योः ।

अहिं॑ । यत् । इन्द्रं॑ । अभि॑ । ओह॑सानं । नि । चित् ।

वि॒श्व॒आयुः॑ । शय॑थे । जघान॑ ॥ ९

सा प्रसिद्धा देवानासां न्यत्वेन द्यौश्चित् द्युलोकोऽपि हे इन्द्र अधायुनास्मिन् काले
दिता द्विधा द्विप्रकारात्ते त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्यात्मायानान्योः क्रोधाच्च भियसा भयेना-
पानमत् । अपननाम । तु इति पूरणः । विश्वायुर्वद्वज्र इन्द्रो यद्यदाभ्योहसानमभि-
गच्छंतमहिं हतं शयथे शयननिमित्ते । मरणायेत्यर्थः । जघान न्यवधीत् । चिदिति
पूरणः । यदा हतं जघानास्मिन्काले द्यौर्ननामेति संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अथ त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टं ववृतच्छताश्वि ।

निकांमसरमणसं येन नवंतमहिं सं पिण्णगृजीधिन् ॥ १०

अथ । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रं । सहस्रभृष्टं ।

ववृतत् । शतश्वि ।

निकांमं । सरमणसं । येन । नवंतं । अहिं । सं ।

पिण्णक् । गृजीधिन् ॥ १०

अथाधुना हे उग्रोद्गूर्यवलेन्द्र महो महतस्तव त्वष्टा देवशिली वज्रं ववृतत् ।
 न्यवर्तयत् । निष्पन्नं कृतवान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टं सहस्रधारं शताश्विं शतपर्वाणं ।
 हे गृजीधिन् गतरससोमवज्रिन्द्र येन वज्रेण निकांमं । नियतः कामो यस्य तं ।
 सरमणसं । शत्रूणां सरमभिगन्तं मनो यस्य तं । नवंतं शब्दायमानमहिं दृत्वमसुरं
 संपिण्णक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वगः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धानं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्य ।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्रै ॥ ११

वर्धानं । यं । विश्वे । मरुतः । सजोषाः । पचत् । शतं ।

महिषान् । इन्द्र । तुभ्यं ।

पूषा । विष्णुः । स्त्रीणि । सरांसि ॥ धावन् । वृत्रहणं ।

मदिरं । अंशुं । अस्रै ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१७

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इन्द्रं यं त्वां वधीन् स्तोत्रैर्वधं-
 वंति हे इन्द्र तस्मै त्वय्यं पूषेतन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च यतं यतसंख्याकाना-
 हिषान् पुंपम्पून् पचत् । पचेत् । अपि चास्मै त्वय्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदा-
 ष्वपन्याख्यानि त्वोणि पात्रान्यंशुं सोमं धावन् । अगच्छन् । सोमैः पात्राणि पूर्यंत
 इत्यर्थः । कीदृशं सोमं । सदिरं मदकरं वृत्तवर्णं वृत्ताणां यत्पूर्णां इतारं । अत्र
 वृत्तवर्णवर्ण्येन सोमोऽभिधीयते । पीते हि सति सोमे वृत्ताणि चतुर्भिर्द्वयं समर्थं
 भवतीति यावत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ चोदो महिं वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज जर्ममषां ।

तासामनु प्रवत इन्द्र पंथां प्रादयो नीचीरपसः समुद्रं ॥ १२ ॥

आ । चोदः । महिं । वृतं । नदीनां । परिस्थितं ।

असृजः । जर्मिं । अपां ।

तासां । अनु । प्रवतः । इन्द्र । पंथां । प्र । प्रादयः ।

नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र त्वं महिं महद्वृतं वृत्तेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां
 सिंधूनां संबंधि चोदो मदकमासृजः । आ सगतात्सृष्टवानसि । येन नद्यः पूर्णाः
 प्रवहेयुस्तदित्यर्थः । अपासृजकानामूभिं समूहं सृष्टवानसि । पुनर्वचनमादरायं ।
 हे इन्द्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकाशीरिति
 शेषः । अन्विष्टुः सगयोग्यक्रियायाश्चारः । किं व नीचीः प्रवणाभिमुखीः । वेगयुक्ता
 इत्यर्थः । अपसोऽप मदकानि । अपस इत्यप एकार्थे वर्तते । समुद्रसृष्टिं प्रादयः ।
 प्रागमयः । अत्रादंशतिर्नयनकमां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एवा ता विश्वा चक्रवांसमिं "महामुग्रमंजुर्" संहोदा ।

सुवीर" त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे वष्टयात् ॥ १३ ॥

एव । ता । विश्वा । चक्षुषांसं । इन्द्रं । मह्यं । चग्रं ।

अजुयं । सहोदा ।

सुवीरं । त्वा । सुआयुधं । सुवज्रं । चा । ब्रह्म । नय्यं ।

अवसे । वदत्यात् ॥ १३

हे इन्द्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रमवसेऽस्माकं
रक्षणायावद्वत्यात् ॥ आवर्तयत । कीदृशं त्वां । एवैष सक्तप्रकारेण ता तानि
प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि क्ष्वाणि कर्माणि चक्षुषांसं कृतवर्तमिन्द्रजीश्वरं मह्यं
मह्यंतदुग्रमोजस्विनमजुयमजरं सहोदां सहसो वल्ल्य दातारं सुवीरं शोभन
वीरा मृतो यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो वाजाय अवस इषे च राये धेहि द्युमतं इन्द्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इन्द्र सूर्योन्दिवि च सौमि पार्ये न इन्द्र ॥ १४

सः । नः । वाजाय । अवसे । इषे । च । राये । धेहि ।

द्युमतः । इन्द्र । विप्रान् ।

भरत्वाजे । नृवतः । इन्द्र । सूर्यीन् । दिवि । च । सः ।

एधि । पार्ये । नः । इन्द्र ॥ १४

हे इन्द्र स त्वं द्युमतो दोमिमतो विप्रान्नेधाविनीऽस्मान्वाजाय वलाय अवस इषे
वाजाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इन्द्र भरद्वाजे मयि नृवतो
मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्युष्टः । सूर्यीन् तप स्तोतृन् पुत्रपौत्रान् कुर्वन्ति
शेषः । हे इन्द्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि सः नः । अस्माकं
रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

यथेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिगच्छेऽनुरूपतश्चस्याथा वाजमिति तृतीया ।
रक्षितं च । अथा वाजं देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपो । आ० ८, ३, । इति ॥

अतुथोऽष्टकः ।

४१८ ।

॥ सैषा पंचदशी ॥

अथा वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५

अथा वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः ।

सुवीराः ॥ १५

अथानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेन्द्रेण दत्तं वाजमज्ञं सनेम । वयं
संभजेम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थं पद्ये तृतीयो वर्गः ॥

तस्य दृष्टीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्वर्षं त्रैष्टुभेन्द्रं । तथा चातुक्रम्यते ।
तस्य दृष्टीति ॥ अभिजिति निष्क्रेषल्य एतन्निविहानं । सूत्रितं च । तस्य दृष्टीति
मध्यंदिनः । आ० ८, ५ । इति ॥ इन्द्राग्न्योः कुलायनान्मन्त्रेकाहेऽपि निष्क्रेषल्य
एतन्निविहानं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी तस्य दृष्टीति मध्यंदिनः । आ० ९, ७ ।
इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्क्रेषल्ये । तस्यैव पंचमारण्यके सूत्रितं । तस्य दृष्टिं को
अभिभूत्योजाः सुत इत्वं निमिष इन्द्र सोम इति त्रीणि । ऐ० आ० ५, ८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तस्य दृष्टिं यो अभिभूत्योजा वन्वन्वातः पुरुहूत इन्द्रः ।

अष्टाङ्गमुग्रं सहभानमाभिर्गीर्भर्षं वृषभं चर्षणीनां ॥ १

तं । जं इति । स्तुति । यः । अभिभूतिः । योजाः । वन्वन् ।

अवातः । पुरुहूतः । इन्द्रः ।

अष्टाङ्गं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीः । अभिः । वर्षं ।

वृषभं । चर्षणीनां ॥ १

अभिभूत्योजा अभिभावकतेजा वन्वन् शत्रून् सन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः ॥
वनोतेनिष्ठांतस्य नञ्पूर्वस्य रूपं । यद्वा वातेर्वातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो बह्वभिरा-
हूतो य इन्द्रोऽस्तीति शेषः । हे भरद्वाज तस्य दृष्टिं । तमेवेन्द्रं स्तुति । अपि

४७०

ऋग्वेदः ।

आभिवर्ध्यमाणाभिर्गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रं वर्धं । वर्धय । कीदृशं ।
अवाङ्मनमभूतसुप्तसुहृणंमोजस्त्रिनं वा सहमानं शत्रून्भिभषतं चर्षणीनां
प्रजानां संवर्धिनं वृषभं वर्धितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स यु॒धः स॒त्वा ख॒ज॒स्त॒स॒म॒हा तु॒वि॒स्त्र॒क्षो न॑द॒नु॒मां ऋ॑जी॒षी ।

वृ॒ह॒द्र॑ण॒श्चा॒व॒नो मा॒नु॒षी॒णा॒मे॒कः क॒ष्टी॒ना॒म॒भ॒व॒त्स॒हा॒वा ॥ २

सः । यु॒धः । स॒त्वा । ख॒ज॒स्त॒ । स॒म॒त्स॒वा । तु॒वि॒स्त्र॒क्षः ।

न॒द॒नु॒मान् । ऋ॑जी॒षी ।

वृ॒ह॒त्स॒रे॒णः । च॒व॒नः । मा॒नु॒षी॒णां । ए॒कः । क॒ष्टी॒नां ।

अ॒भ॒व॒त् । स॒ह॒सा ॥ २

वृहद्रेणुर्वृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्यापकः । संचामेज्जिति यावत् । एको
सुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो मानुषीणां मनोः संवर्धिनोनां कष्टीनां प्रजानां
यजमानानां च्यवनोऽभिर्गताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युधो योद्धा सत्वा दाता ॥
सनोतेरिदं रूपं ॥ खजस्त खजानां संचामाणां कर्ता ॥ खज इति संचामनामैतत् ॥
समहा । यजमानैः सह मदः समत् तद्वान् । तुविस्त्रक्षः ॥ ऋजितिः संक्षेपेनकर्मा ॥
तुवीनां पक्ष्णां वर्धणेन संक्षेपेनकर्ता नदनुमान् शब्दान्दजीषी । ऋजीपशब्देन
सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते । तद्वान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह॒ सु॒ त्य॒द॒द॒म॒यो द॒स्य॑रे॒कः क॒ष्टी॒र॒व॒नो॒रा॒य॑ाय ।

अ॒स्ति॒ स्वि॒न्नु॒ वी॒र्यं॑ । त॒त्तं इ॒न्द्र॒ न॒ स्वि॒द॒स्ति॒ त॒द॒ तु॒था

वि॒ वी॒चः ॥ ३

त्वं । ह॒ । सु॒ । त्यत् । अ॒द॒म॒यः । द॒स्य॑न् । ए॒कः । क॒ष्टीः ।

अ॒व॒नोः । आ॒र॑याय ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

६७१

अस्ति । स्त्रि । तु । वी० । तत् । ते । इ० । न । स्त्रि ।

अस्ति । तत् । ऋतुऽथा । वि । बोचः ॥ ३

हे इन्द्र त्वत्स्य स त्वं त्वदिति तच्छब्दपर्यायः । अत्र लिंगव्यत्ययः दस्युन् कर्मज्ञानान् जनान् तु क्षिप्रमदमयः । दांतानकरोः । इत्यर्थः पूरणार्थः । अपि चैको सख्यस्त्वं हृष्टोः पुत्रदासादीनार्याय कर्मकृते जानायावनोः । अददाः । एवं स्तुवन्नम्यपरिर्द्धं यदा नाद्राक्षीत्तदा तस्य वीर्यसङ्गावे विचिकित्समानः परार्धचं-
माह । हे इन्द्र ते तव यत्प्रसूतं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्त्रिचक्षुः । किंस्त्रिचक्षुः ।
स्त्रिचक्षुः विचिकित्सायां । यद्वा नास्ति स्त्रि । तद्वत्स्त्रिधा काले काले वि बोचः ।
विशेषणं ब्रूहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सद्विद्भि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरभ्रस्य रभ्रतुरो बभूव ॥ ४

सत् । इत् । हि । ते । तुवि०जातस्य । मन्ये । सह । सहिष्ठ ।

तुरतः । तुरस्य ।

उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरभ्रस्य । रभ्रतुरः ।

बभूव ॥ ४

पूर्वमंत्र इन्द्रस्य बलसदसङ्गावं संदिह्यान्तया बलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य यत्पुत्रां हिंसितुर्बलवतो वा ते तव सहो बलं सद्विद्विद्यमानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योजस्विनस्तवसः प्रहृष्टस्वारभ्रस्य यत्पूर्वमभि-
धीकर्तुमशक्यस्य ॥ रभेर्वर्षीकरणार्थस्य रूपं ॥ रभ्रतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिंसकस्य तव बलं बभूव । भवत्येव । कीदृशं । उग्रसङ्गुर्धं तवीयः प्रहृष्टतरं ।
यतस्त्वं इत्यादीन् यत्नून् चंस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ।

तन्नः प्रत्नं सख्यं मस्तु युष्मे द्रव्या वदद्भिर्वलमंगिरोभिः ।

हन्नच्यत्रच्यदस्मेप्रयंतच्छृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५

तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । द्रव्या ।

वदत्ऽभिः । वलं । अंगिरःऽभिः ।

हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । इषयंतं । ऋणोः । पुरः । वि ।

दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५

प्रत्नं पुराणं । चिरकालावुत्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं स्तुत्यत्सोह-
लक्षणं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे युष्मास्मस्तु । पूजार्थं षड्वचनं । हे अच्युतच्युदच्यु-
सानामविचलितानां व्यावक हे दस्म दर्शनीयेन्द्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं
पलमेतन्नामानमश्रुर्मित्या सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिर्गंगिरोभिः सच्च हन् ।
हत्वानसि । अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः व्यंगमयः । विद्युक्ता-
व्यकाशीरित्यर्थः । पिश्याः सर्वा दुरः पुरीषां द्वारश्च व्यृणोः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्तुग्र ईशानकन्व इति वृत्ततूथे ।

स तोकसाता तनये स वजी वितंतसाय्यो अभवत्समतस्तु ॥ ६

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईशानऽकन्व ।

महति । वृत्ततूथे ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वजी । वितंतसाय्यं ।

अभवत् । समत्स्तु ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

४७३

उग्र ओजस्वीयानकृत् । स्तोतृनीयानान् समर्थाङ्करोतीतीशानकृत् । स इन्द्रो
 महति प्रभूते एतत्तुल्यं संचामे । एतत्तुल्यं इति संचामनामैतत् । धीभिः स्तोत्रभिः
 स्तुतिभिर्वा हव्यो जयाधिभिराह्वातव्योऽस्ति । भवति । हिंशद्ः पादपूरणः ।
 लोकसाता लोकस्य पुत्रस्य सातौ लोभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इन्द्र
 आह्वातव्योऽस्ति । वज्रो वज्रवान् स इन्द्रः समस्तु संचामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण
 विज्ञायः स्तोत्रैर्वेदनीयोऽभवत् । भवति । यदा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥
 तंतस इति धातुभिः साकसां । तस्य कर्तरि रूपं ॥

॥ अथ समीचीनम् ॥

स मज्जमना जनिम मानुषाणामसंख्येन नाम्नाति प्र संख्ये ।

स दुम्नेन स श्वं सोत राया स वीर्येण वृत्तमः समीचीनाः ॥ ७

सः । मज्जमना । जनिम । मानुषाणां । असंख्येन । नाम्ना ।

अति । प्र । संख्ये ।

सः । दुम्नेन । सः । श्वंसा । जत । राया । सः ।

वीर्येण । वृत्तमः । संख्येनाः ॥ ७

स इन्द्रोऽसंख्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्वा मज्जमना बलेन ।
 मज्जमनेति बलनामैतत् । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । संघमित्यर्थः ।
 अतिप्रसंख्ये । अतिप्रपदे । स इन्द्रो दुम्नेन यशसा समीचीनाः समानस्थानो भवति ।
 किं स इन्द्रः श्वश बलेन समीचीना भवति । उतापि च नृत्तमो नेष्टतमः स इन्द्रो
 राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समीचीना भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुडे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च ।

वृषादिप्रभुं शंवरं शुष्णमिन्द्रः पुरां चोत्ताय शययाय नू चिन्त ॥ २

सः । यः । न । सुहे । न । मिथु । जनः । भूत् ।

सुमंतु'नामा । चुसुरिं । धुनि' । च ।

वृणक् । पिप्रु' । श्वंदरं । शुष्ण' । इंद्रः । पुरां । च्यौलाय ।

शयथाय । नु । चित् ॥ ८

य इंद्रो न सुहे संग्रामे कदापि न सुह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः । स इंद्रः पुरां शत्रुसंबन्धिनीनां पुरीणां च्यौलाय व्याधनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुसुरिं धुनिं चैतज्ज्ञानकावसुरौ वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्ति हिंसाकर्मा ॥ अपि च पिप्रुं श्वंदरं शुष्णमेतज्ज्ञानकान् त्रीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदावता त्वक्षसा मन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्ते आ दक्षिणात्ताभि प्र मंद पुरुदत्त मायाः ॥ ९

उत् अवाता । त्वक्षसा । मन्यसा । च । वृत्रहत्याय । रथं ।

इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं' । हस्ते । आ । दक्षिणात्ता । अभि । प्र । मंद ।

पुरुदत्त । मायाः ॥ ९

हे इंद्र उदयतोद्गच्छता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकलां मन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणात्ता दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्त वज्रधनेंद्र त्वमासुरीमाथा अभ्यभिगम्य प्रमंद । प्रकर्षेण जहि । अत्र मंदतिर्बधकर्मा ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४७५

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुक्लं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरया ऋष्वया यो करोजाध्वानयद् दुरिता दंभयच्च ॥ १०

अग्निः । न शुक्लं । वनं । इन्द्र । हेतिः । रक्षोः । नि । धक्षि ।

अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्वया । यः । करोज । अध्वानयत् । दुःसूता ।

दंभयत् । च ॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपमाधीयः । यथाग्निः शुक्लं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वच्छतूनाशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि । वज्रेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया सहत्या ॥ ऋष्व इति सहज-
सैतत् ॥ हेत्या करोज शत्रुवभञ्ज । अध्वानयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति ।
तथा च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि वक्षोति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुविद्युन्न तुविवाजैभिरर्वाक् ।

याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतीः ॥ ११

आ । सहस्रं । पथिभिः । इन्द्र । राया । तुविद्युन्न ।

तुविवाजैभिः । अर्वाक् ।

याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेव ।

ईशे । पुरुहूत । योतीः ॥ ११

४६६

अथैवम् ।

हे त्विद्युन्म वज्रधन हे सहस्रः सूनो जलस्य पुत्रेन्द्र । ओजसो जातयुत सन्ना
 र्जनं । ऋत्वे ० १०, ७३, १० । इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं । राया धनेन युक्तस्त्वं
 सहस्रं सहस्रेण । वज्रभिरित्यर्थः । त्विवाजिभिर्वज्रमलैः पथिभिः । पतन्ति गच्छन्-
 त्यगोभिरिति पंधानो वाहाः । तैरवांक् मदभिमुखः सन् आथाहि । आगच्छ ।
 हे पुरुष वज्रभिराहतेन्द्र यस्य तव योतोर्वसादिभिः पृथक्कर्तुमर्हेतुः कश्चिदसुरो
 नूचिदीशे नेष्टे । अत्र नूचिदिति निषेधार्थं वर्तते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तु विद्युन्मस्य स्वविरस्य पृथ्वीर्दिवो ररप्ये महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुषमायस्य सद्योः ॥ १२

प्र । तु विद्युन्मस्य । स्वविरस्य । पृथ्वीः । दिवः । ररप्ये ।

महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिमानं । अस्ति । न ।

प्रतिस्थिः । पुरुषमायस्य । सद्योः ॥ १२

त्विद्युन्मस्य वज्रयशसो वज्रधनस्य वा स्वविरस्य प्रवृत्तस्य पृथ्वीः शत्रूणां सर्व-
 कर्सेन्द्रस्य महिमा सहस्रं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेय प्ररप्ये । प्ररिचि ।
 विरप्येति सहस्रांशु पाठात् नास्तीति च प्रायेण धातुजन्यत्वात् ररप्यतिरत्ना-
 तिथयवाची । पुरुषमायस्य वज्रप्रज्ञस्य सद्योः शत्रूणां गभिवितरर्सेन्द्रस्य शत्रुः
 शत्रुधिता नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिनास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठास्यो नास्ति ।
 स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते अद्या करणं कृतं भूत्कृतं यदायुर्मतिथिर्वसंसौ ।

पुन स इत्या नि शिंया अभि ज्ञामुत्तूयैयागं पृषता निनेय ॥ १३

चतुर्थोऽङ्कः ।

४७७

अ । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूतः । कुसं । यत् ।

आयुः । अतिथिऽग्नं । अस्मै ।

पुनः । सहस्रां । नि । शिशा । अभि । क्षां । उत ।

तूर्वायायं । धृषता । निनेथ ॥ १३

अद्योदानीमपि हे इन्द्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते । किं तदित्युच्यते । कुसं सुष्णाद्राक्षसादेतज्जामानमृषिं चायं शत्रुभ्यः सकाशादे-
तत्संज्ञकं पौलुह्यसप्ततिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं च शंवरारक्षितेति
यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेषु संबंधः । ररक्षितेति द्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियायाच्चाहारः ।
अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वय पुन पुद्गणि वज्जनि सहस्रा सहस्राणि शंवरस्य
धनानि निशिशाः । अददाः । इन्द्रः शंवरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय
ददावित्यर्थः । तथा हे इन्द्र धृषता धर्षणेन त्वदोयेन वज्जेण शंवरं हत्वा क्षां
पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां वर्तमानं तूर्वायायं त्वरितगमनं दिवादासमुचिनेथ ।
आपद्भ्य उदगमयः ॥

अनुक्रीनान्नाक्राहे रुरुत्वतीयशब्देऽनु त्वाहिम्न इति सूक्तसुखीया । सूत्रं च ।
अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा अनु ते दायि महे इन्द्रियाय । आ० ६, ५, इति ॥

॥ भैषा सुक्ते चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा मदन्विष्वे कवितमं कवीनां ।

करो यत्र वरिषो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४

अनु । त्वा । अहिम्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विष्वे ।

कविऽतमं । कवीनां ।

करः । यत्र । वरिषः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे ।

गृणानः ॥ १४

हे देव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वासाधस्त्रिङ्काले विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिधे मेघ-
 हननाय । हृष्टिप्रदानायेत्यर्थः । अनुमदन् । अनुमदन्ति । अनुस्तुर्यन्ति । कीदृशं त्वां ।
 कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममत्यन्तं कविं । यत् यस्मिङ्काले गृणानः स्तोतृभिः
 स्तुयमानस्य बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तस्य स्तोतृणां
 तनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः अददाः । अथवा हे देवेन्द्र अधास्त्रिङ्काले
 विश्वे सर्वे देवाः सुराः । अहिर्वृत् एवोच्यते । तस्य हननाय कवीनां कवितमं
 त्वा अनुमदन्ति । यत् यस्मिन् स्तोत्रे सति बाधितायासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोक-
 निवासाय जनाय तन्वे शोभायै हव हननेन तय शोभायै वरिवशक्यं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावाष्टयिषी तत् ओजोऽमर्त्या जिहते इन्द्र देवा ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्तु कथं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ १५

अनु । द्यावाष्टयिषी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः ।

जिहते । इन्द्र । देवाः ।

कृष् । कृत्नो इति । अकृतं । यत् । ते । अस्ति । उवथं ।

नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावाष्टयिषो अनुजिहते । अमर्त्या अम-
 रणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहते । अनुगच्छन्ति । हे कृत्नो बहूनां कर्मणां कर्तस्ते
 त्वदीयमकृतं यत्कर्मस्ति तत्कृष्व । कुरुष्व । तदनन्तरं यज्ञैर्देषु नवीयो नवतरमुक्थं
 स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महा इन्द्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षिं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रांतं च ।
 महाग्वत्स्रोनेति ॥ माथ्यं दिने सवने सोमातिरेके शस्त्रं भवति । तत्रेडं सूक्तं ।
 सूत्रितं च । महा इन्द्रो नृबहिष्णोः कं । आ० ६, ७ । इति ॥ मसूङ्गे द्वितीये
 वंदोमे मरुत्वतीयसूक्त एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । महा इन्द्रो नृबदिति मरुत्वतीयं ।
 आ० ८, ७ । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४७२

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विवर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्यद्गवावधे वीर्यायोरुः पृथुः सुक्लतः कटभिर्भूत ॥ १

महान् । इन्द्र । नृवत् । आ । चर्षणिप्राः । उत ।

द्विवर्हाः । अमिन । सहोभिः ।

अस्यद्गक् । वटधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुक्लतः ।

कटभिः । भूत ॥ १

नृवत् यथा नेता राजा भूत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां
स्रोतजनानां कामानां पूरको महान्प्रभूत इन्द्र जागच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्वा-
च्यत्वित्याख्यातस्याप्याहारः । उतापि च द्विवर्हा द्व्योर्लोकयोः परिदृढः सहोभिः
शत्रुवलैरग्निनोऽहिं सनोय इन्द्रोऽस्यद्गवावधेऽभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीर-
कर्मकरणाय वटधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तोर्यः पृथुर्गुणैः प्रथितः कटुभिर्यज-
मानैः सुक्लतो भूत् । सुष्ठु परिवरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रमेव धिषणा सातये धादृहंतं ऋष्वमजरं युवानं ।

अषाड्हेन शवंसा शूशुवांसं सद्यश्चिदो वाटधे असांसि ॥ २

इन्द्र । एव । धिषणा । सातये । धात् । वृहंतं । ऋष्वं ।

अजरं । युवानं ।

अषाड्हेन । शवंसा । शूशुवांसं । सद्यः । चित् । यः ।

वटधे । असांसि ॥ २

धिषणाऽदोया स्तुतिः सातये दानार्थेन्द्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । वृहंतं
महांतं ऋष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाड्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन

अथ सा वलेन स्रुयुवांसं प्रवृत्तं ॥ अथ तेरिदं रूपं ॥ यः इन्द्रः सद्यश्चित्तस्य एव जात-
पात्रः सन् असास्यनल्पमधिकं यथा भवति तथा वृष्टे वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृथू करत्ना बहुला गभस्ती अस्मद्युक्तां मिमीहि अवांसि ।
यूथेवं पशुः पशुपा दम्भूना अस्मान् इन्द्राभ्या वदस्व राजौ ॥ ३
पृथू इति । करत्ना । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्युक्तां ।
सं । मिमीहि । अवांसि ।

यथाऽयं व । पशुः । पशुपाः । दम्भूनाः । अस्मान् । इन्द्र ।
अभि । आ । वदस्व । राजौ ॥ ३

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णौ करत्ना कर्णानां कर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती
त्वदीयो बाह्व अवांस्यजानि । दातुमिति शेषः । अस्मद्भगवदभिमुखं संमिमीहि ।
कुरु । किंच हे इन्द्र दम्भूना दातुमनास्त्वमाजौ संभ्राणोऽस्मानभ्यावदस्व । अभ्या-
वर्तन्त । तत्र वृष्टांतः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेय यूथानि
यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व इन्द्रं चतिनं स्य शाकैरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।
यथा चित्पूवे जरितारं आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४
तं । वः । इन्द्रं । चतिनं । स्य । शाकैः । इह । नूनं ।
वाजयंतः । हुवेम ।
यथा । चित् । पूवे । जरितारः । आसुः । अनेद्याः ।
अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८१

भूतमदोहास्मिन्त्यजे वाजयंतोऽसमिच्छंतो ययं स्तोतारः शकैः यक्तेः समर्थैरस्य
 तव सहायैर्गृह्णिः सहितं चतितं यत्नूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इन्द्र परमेस्वरं
 तं यः प्रसिद्धं त्वां हवेम । स्तुमः । यथा चिद्यथैव पूर्वं पुरातना जरितारः
 स्तोतारोऽतोद्या अनिन्त्याः अनयद्याः पापेरहिता जरिदा अहिंसिताश्चासुः बभूवुः हे
 इन्द्र त्वत्प्रसादाद्द्वयमपि तथैव भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमंवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुक्षुः ।

सं जग्मिरे पथ्याः रायो अस्मिन्समुद्रे न सिंघवो यादमानाः ॥ ५

धृतव्रतः । धनदाः । सोमंवृद्धः । सः । हि । वामस्य ।

वसुनः । पुरुक्षुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे । न ।

सिंघवः । यादमानाः ॥ ५

स हि स खल्विन्द्रो धृतव्रतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य
 धनस्येयाकांक्षायास्तुपसर्जनासूतस्यापि धनस्य विशेषणे वामस्य वसुन इति । वामस्य
 वननीयस्य वसुनः अष्टस्य । यदा वसुनो धनस्य स्वासीति शेषः । सोमवृद्धः स एव
 सोमेन प्रवृद्धः । पुरुक्षुर्वृद्धः स एव । अस्मिन् इन्द्र एव पथ्याः स्तोतृणां हितानि
 रायो धनानि संजग्मिरे । संगच्छते । तत्र दृष्टान्तः । सिंघवो नद्यः समुद्रे न यथा
 समुद्रे यादमाना अभिगच्छत्यस्तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठसप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अविष्टं न आ भर्यूर शव ओजिष्ठमोजी अभिभूत चयं ॥

विष्ठां युष्मा वृणा मातुषाणामस्य दा हरिवो

मादयथ्य ॥ ६

४८२

ऋग्वेदः ।

श्रविष्ठं । नः । आ । भर ॥ शूर । शयः । ओजिष्ठं ।

ओज । अभिभूते । उग्रं ।

विश्वो । दुन्ना । दृष्णा । मालुषाणां । अस्मभ्यं । दाः ।

हरिवः । मादयथि ॥ ६

हे शूर विक्रान्तेन्द्र श्रविष्ठं बलवत्तमं यवो बलं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ।
हे अभिभूते शत्रूणामभिभावकेन्द्र उग्रप्रसह्य सोजिष्ठगोजस्वितमगोजो दीप्ति-
मस्मभ्यमाभर । विश्वो विश्वानि सर्वाणि दृष्णा दृष्णानि सेचनसमर्थानि दुन्ना
दुन्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मालुषाणां मलुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि
हे हरिवो हरिवन्तिन्द्र तानि धनानि मादयथा अकान्तादयितुमस्मभ्यं दाः ।
प्रयच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते मदः एतनाषाड्दध्र इन्द्र तं न आ भर शूरावांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्वोताः ॥ ७

यः । ते । मदः । एतनाषाट् । अष्टध्रः । इन्द्र । तं । नः ।

आ । भर । शूरावांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः ।

त्वाजिताः ॥ ७

एतनाषाट् शत्रूदेनानामभिवितासृध्रोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते
त्वया देयः शूरावांसं प्रदहं तं मदं नोऽभ्यमाभर । आहर । त्वोतास्त्वया रक्षिता
जिगीवांसो जितवन्तो ययं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे
निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां स्तुवीमहि तमाभरेति पूर्वेष्वान्वयः ॥

चतुर्थीष्टकः ।

४६३

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो भर वृषणं शुष्मं सिद्धं धनस्युतं यूयुवांसं सुदक्षं ।

येन वंसांसं पृतनासु शत्रून्तवोतिभिरुत जामीं रजामीन् ॥ ८

आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । सिद्धं । धनस्युतं ।

यूयुवांसं । सुदक्षं ।

येन । वंसांसं । पृतनासु । शत्रून् । तव । जतिभिः । उत ।

जामीन् । रजामीन् ॥ ८

हे इंद्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं बलमश्वमाभर । आहर
कीदृशं । धनस्युतं धनस्य पालकं यूयुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनालं । हे इंद्र
तवोतिभिस्त्वदीयाभो रक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु ॥ पृतना इति संग्रामनाम ॥ येन
बलेन शत्रून्वंसांसं हनाग उतेत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्वंधूनुतापि राजामीन् पटूंश्च
येन शुष्मेण वंसांसं तं युष्मगाभरेति पूर्वेषु संबन्धः ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते शुषो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।

आ विश्वतो अभि समैतर्वाङ्दिदुम्नं सर्वद्वेष्टाम् ॥ ९

आ ॥ ते । शुषः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् ।

अधरात् । आ । पुरस्तात् ।

आ । विश्वतः । अभि । सं । एतु । सर्वाङ् । इंद्र । दुम्नं ।

सर्वद्वेष्टम् । धेहि । अस्मै इति ॥ ९

हे इंद्र वृषभो वर्षिता ते त्वदीयं शुषो बलमर्वाङ्गदभिमुखः सन् पश्चात्पश्चिम-
भागं दत्तु । आगच्छतु । उत्तरादुत्तरभागं दत्तु । अधरादधरागच्छतु । पुर-
स्तात्

स्तात्पूर्वभागाच्च गच्छतु । विवृतः सर्वस्मादिभागादभि अस्मानभिलक्ष्या समेतु ॥
सत्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं सर्वसुखयुक्तं दुस्त्रं धनसम्पन्नं यच्छस्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

नृ॒व॒त्तं इ॒न्द्र नृ॒त॒माभि॒रु॒ती वं॒सीम॒हि वा॒मं अ॒योम॑तेभिः ।

ई॒त्ते हि॒ वस्त्रं॑ उ॒भय॑स्य॒ राज॒न्या रत्नं॑ म॒हि स्थू॒रं वृ॒ह॒तं ॥ १०

नृ॒व॒त् । ते । इ॒न्द्र । नृ॒त॒माभिः॑ । ज॒ती । वं॒सीम॒हि । वा॒मं ।

अ॒योम॑तेभिः ।

ई॒त्ते । हि । वस्त्रं॑ । उ॒भय॑स्य । रा॒जन् । धाः । रत्नं॑ ।

म॒हि । स्थू॒रं । वृ॒ह॒तं ॥ १०

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्गुप्तं अयोमतेभिः अतव्यैर्यशोभिः सहितं वागं वदनीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो नृतमाभिर्नृतमाभिरुती जतिभी रक्षाभिर्वसोगहि । वयं संभजेमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राजमानेन्द्र त्वसुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्त्रो धनस्येते ईशिषे तस्मात्कारणान्मायि मह्यं तं स्थूरं विपुलं वृहत्तं शुणैः परिहृष्टं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंस्त्रिंशः ॥ धाः । धेहि ॥

॥ अथैकादशी ॥

म॒रु॒त्वंतं॑ वृष॒भं वा॒वृ॒धान॒मक॑वारिं दि॒व्यं शा॒समि॑न्द्र ।

वि॒श्वासा॒हम॑वसे नू॒त॒नायो॒यं स॒होदा॑मि॒ह तं हु॑वेम ॥ ११

म॒रु॒त्वंतं॑ । वृष॒भं । वा॒वृ॒धानं॑ । अ॒क॒व॒श्वा॒रिं । दि॒व्यं । शा॒सं ।

इ॒न्द्र ।

वि॒श्वा॒स॒हं । अ॒व॒से । नू॒त॒नाय॑ । उ॒यं । स॒हः । दा॑ । हु॒ह ।

तं । हु॒वेम॑ । ११

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४८५

इहाधिन्यत्रो नूतनायोभिनवायावते रचणाय तं प्रसिद्धिर्द्वं ऊवेम । स्तुमः ।
 आह्वयामो वा । कीदृशं । मरुत्तं मरुद्भियुक्तं वृषभं कामानां वर्षितारं वृषधानं
 प्रवृद्धमकवारिमकुक्षितगतं दिव्यं द्योतमानं शासं शासितारं विश्वसहं विश्वस्य
 लोकस्य भिन्नवितारस्य गोजस्विनं सद्योदां वलप्रदं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महिं चिन्मन्यमानसेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।

अथा हि त्वां पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोवृष ॥ १२

जनं । वज्रिन् । महिं । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृभ्यः ।

रंधय । येषु । अस्मि ।

अथ । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरसातो । हवामहे । तनये ॥

गोषं । अप्सु ॥ १२

येषु येषां नृणां मध्ये इमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वमेभ्यो
 नृभ्यो मनुष्येभ्यो महिं महद्भूतं तमात्मानं मन्यमानं जनं । वज्रमन्यमानमित्यर्थः ।
 रंधय । वशो कुरु । चिदिति पादपूरणः । अथाधुना पृथिव्यां भूभ्यां शूरसातो युद्धे
 प्रवृत्ते सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्युदकेषु च निमित्तेषु हे इन्द्र त्वं
 द्यलोके स्थितं त्वां हवामहे । वयमाह्वयामः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं तं एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोः शत्रोरुत्तर इत्थ्याम ।

घ्नंतीं वृत्राण्युभयांश्च शूर राया मदेम हृता त्वोताः ॥ १३

वयं । ते । एभिः । पुरुहूत । सख्यैः । शत्रोः शत्रोः ।

उत्तरैः । इत् । स्थाम ।

घ्नंतीः । वृत्राणि । उभयांश्च । शूर । राया । मदेम ।

हृता । त्वाः कृताः ॥ १३

हे पुरुङ्गत पुरुभिराङ्गतेन्द्र एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिस्तै
त्वया सह वयमुभयानि जामिहूपायजामिहूपाणि वृत्रायसिन्वाणि झन्तो हिंसन्तः
शत्रोः शत्रोः सर्वस्वाच्छत्रोरुत्तर इत्याम । अधिका एव भवेम । हे शूर विक्रान्तेन्द्र
त्वोता वयं त्वया रक्षिताः संतो ब्रह्मा मङ्गला राया धनेत मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वगः ॥

द्यौर्न य इद्रेति तयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यापमैन्द्रं त्रैष्टुभं । वि पिप्रोरि-
त्वेण सप्तमी दशाक्षरचतुष्टययुक्ता विराट् । अनुक्रान्यते च । द्यौर्न वि पिप्रोर्वि-
राडिति ॥ पृष्ठाषडङ्गस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यस्तोत्राणि यदि द्विपदासु
स्तुवीरन् यदि वाग्निटीमसंस्थः स्यात्तदानीं सार्धदिने सवनेऽच्छावाकः स्वमस्त्र
आरंभणीयाभ्य जङ्घुमेतत्सूक्तं शंसत् । सूत्रितं च । द्यौर्न य इद्रेत्यच्छावाकः ।
आ० ८, ४ । इति ॥ इदमेव सूक्तमिन्द्राविष्णोरुत्क्रान्तिनाम्नरेकाहे निष्कैवल्यनि-
विहानं । द्यौर्न य इद्रेति सार्धदिनः । आ० ९, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न य इन्द्राभि भूमास्तस्थौ रयिः शवंसा एतसु जनान् ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासा दद्वि सूनो सहसो एततुर ॥ १

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्थः । तस्थौ । रयिः ।

शवंसा । एतसु । जनान् ।

तं । नः । सहस्रं भरं । उर्वरासा । दद्वि । सूनो इति ।

सहसः । एततुर ॥ १

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शवंसा वलेन एतसु संग्रामेष्वर्योऽरोन् शतून् जना-
नभितस्थौ आक्रामेत् । तत्र दृष्टान्तः । द्यौर्न । द्यातमानः सूर्या यथा भूस भूता-
न्याक्रामति तद्वत् । हे सहस्रः सूनो वलस्य पुत्रेन्द्र त्वं तं पुत्रं नोऽकारयं दद्वि ।
देहि । कीदृशं । सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासा उर्वराणां सस्याद्यानां
भूमीनां सानतारं संभक्तारं एततुरं एवाण- शतूणां तरितारं त्वितारं वा ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८७

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सत्वासुयं देवेभिर्धायि विश्वं ॥

अर्हिं यन्मसपो वत्रिवांसं ऋजीषन्विष्णुना सचानः ॥ २

दिवः । न । तुभ्यः । अलु । इन्द्र । सत्वा । असुयं । देवेभिः ।

धायि । विश्वं ।

अर्हिं । यत् । वृत्तं । अपः । वत्रि वांसं । ऋन् । ऋजीषन् ।

विष्णुना । सचानः ॥ २

दिवो सूर्यायेव हे इन्द्र तुभ्यं सत्वा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुयं मसुरत्वं बलं
देवेभिर्देवैः स्तोत्रमिच्छुर्धायि । व्यधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता
बलाती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषन् विगतससोमेन्द्र विष्णुना सचानः संगच्छ-
मानस्तु ॥ पय ससमाय इति धातो रूपं ॥ यद्येनासुयं याप उदकानि वत्रि-
वांसं परिवृण्वन्महिषागत्य हतारं हतमसुरं ऋन् अवधीः तद्वत् व्यधायीति
पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वजो जौ शान्तवसस्तौ यावद्व्रतवृद्धौ द्रौ वृद्धमंहाः ।

राजा भवन्मधुनः सोम्य स्यं विश्वासां यत्पूरां दत्तुमावत् ॥ ३

तूर्वन् । ओजौ यान् । तवसं । तवौ यान् । कृतब्रह्मा । इन्द्र ।

वृद्धमंहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्य स्यं । विश्वासां । यत् ।

पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३

वयदंद्रो विश्वासां सर्वासां पुरां पुरीणां दत्तुं दारकं वज्रगावत् प्रापत् तदा
 सोम्यस्य सोमयस्य मघनो मघरसस्य राजाभवत् । स्वास्यासीत् । कीदृशः ।
 तूर्बन् हिंसकान् हिंसजोजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो वलवतस्तवीयान्वलवत्तरः
 कतब्रह्मा । कतं ब्रह्म स्तोत्रं यस्मै स्तोत्रभिः सः । अथवा कतं दत्तं ब्रह्माज्ञं येन
 स्तोत्रभ्यः सः । वृद्धगृहा वृद्धतेजाः । एवंभूत इन्द्रो राजाभवदिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पतैरपद्रन्पणय इन्द्रात् दशौणये कवयेऽर्कसातौ ।

वधैः शुणस्याशुषस्य मायाः पित्वा नारिरेचीत्किं चन प्र ॥ ४

शतैः । अपद्रन् । पणयः । इन्द्र । अत् । दशऽओणये ।

कवयै । अर्कऽसातौ ।

वधैः । शुणस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वाः । न ।

नारिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४

अत्रास्मिन्नर्कसातौ । अर्कोऽज्ञं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं । तस्मिन्दशौणये
 वज्रहविष्कात्कवये मेधाविनः पंचस्यर्थे चतुर्थी ॥ हे इन्द्र त्वत्सहायात्कुत्साहि-
 भ्यतः पणय एतन्नामाकासुराः शतैः शतसंख्यावैर्बलेः सार्द्धमपद्रन् । अपाद्रवन् ।
 अपालायन्त । अपि चेंद्रोऽशुषस्याशुष्कस्य । संपूर्णमलस्ये यथैः । शुणस्यैतन्ना-
 मकासुरस्य । शत्रोर्मायाः कपटान्वधैर्जननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत् । प्ररिक्तान-
 तिरिक्ताञ्जाकरोत् । पित्वोऽन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत् । किंन किंचिदपि न
 प्रारिरेचीत् तदीयमज्ञं सर्वमप्यपाहारयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महो ह्रहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुणं ।

उरुष सरथं सारथये करिन्द्रः कुत्साय सुर्वस्य सातौ ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८२

महः । द्रुहः । अप । विश्वः । आशु । धायि । वज्रस्य । यत् ।

पतने । पादि । शुष्णः ।

चन । सः । सारथि । सारथये । कः । इंद्रः । कृत्वाय ।

सूर्यस्य । सातो ॥ ५

यदादा स सूर्योऽसुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अस्त्रियतेत्यर्थः । तदा महो महतो द्रुहो द्रोघुः शुष्णस्य संबंधि विश्वायु मयंगतं । वलमिति शेषः । अपधायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इंद्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातो भजने निमित्तभूत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्तं । कुत्सायेंद्रोऽसुरं शुष्णं निायसुः कुम्भगतानः सारथिं कल्पयित्वा । अथ यत् शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रथां वस्तुनां चकारेत्यनयोच्यते इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पदे नामो षष्ठः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र श्येनो न मदिरमंगुलस्यै शिरौ दासस्य नमुचेर्मयायन् ।

प्रावन्नमौ साय्य ससंतं पृथगाया समिधा सं स्वस्ति ॥ ६

प्र । श्येनः । न । मदिरं । अंगुं । अस्यै । शिरः । दासस्य ।

नमुचेः । मयायन् ।

प्र । आवत् । नमौ । साय्यं । ससंतं । पृथक् । राया । सं ।

दूषा । सं । स्वस्ति ॥ ६

श्येनः श्वरपुंल्लिङ्गः । नेत्यर्थं शब्दः सङ्गुये वर्तते । अस्मा ईन्द्राय मदिरं मदकरभयं शोभं । प्रेति आ इत्यस्यार्थे वर्तते । आह्वत् । उपसर्गदर्शनाच्च स्वात्ममयास्त्रियते । किंवायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपपत्तिमुनेषु चरेत्तस्मान्नोऽसुरस्य शिरः शोषं मयायन् अंथनं कुर्वन् साय्यं सयय्य पुनः ससंतं कर्पणं नमोनेत्यंशककृषिं प्रावत् । प्रारचत् ॥ स्वस्तिनिनाशेन राया पश्चादिधनेनेमाक्षेन च तस्मिन् संपृणक् । समयोक्तव्यत् ॥

४२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रोरहिमायस्यः हृङ्हाः पुरो वज्रिच्छ्वसा न ददः ।

सुदामन्तरेकणोऽप्रमृष्टमृजिष्ने दातं दाशुषे दाः ॥ ७

वि । पिप्रो । अहिमायस्य । हृङ्हाः । पुरः । वज्रिन् ।

स्वसा । न । ददरिति दद ।

सुदामन् । तत् । रेकणः । अप्रमृष्टम् । ऋजिष्ने । दातं ।

दाशुषे । दाः ॥ ७

हे वज्रिन् वज्रवसिष्ठं त्वमहिमायस्याहंत्यो माया यस्य पिप्रोरेतज्ज्ञास्त्रोऽसुरस्य
संबन्धिनीहृङ्हा हृङानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि श्वसा बलेन विददः । शिदा-
रितवानसि । नेति पादपूरणा । त्वं पिप्रोर्नृसणः प्रारुजः पुरः । ऋग्वे० १, ५१, ५, ।
शतं पूभिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७, ३, ७, । इति दर्शनात् । अपि च हे
सुदामन् शोभनदानेद्र त्वं दातं हविलक्षणं मनं दाशुषे दत्तवत ऋजिष्वन एतज्ज्ञा-
काय राजर्षयेऽप्रमृष्टं केनाप्यवाप्यं तत्तस्य स्वभूतं रेकणो धनं दाः । अदाः ।
दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वतसुं दशमायं दशोणिं तूतुजिमिद्रं स्वभिष्टिसुम्नः ।

मातुग्रं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीसपं सृजा इयध्वै ॥ ८

सः । वेतसुं । दशमायं । दशोणिं । तूतुजिं । इन्द्रः ।

स्वभिष्टिसुम्नः ।

मा । तुग्रं । शश्वत् । इभं । द्योतनाय । मातुः । न । सीं ।

उप ॥ सृज । इयध्वै ॥ ८

स्वभिष्टिसुम्नः सुहृभ्येषणीयान्यभिगम्यानि सुज्ञानि सुखानि येन देवानि स इन्द्रो
दशमायं वज्रव वनं वेतसुं वेतसुनामानसुरं दशोणिमेतज्ज्ञासकं च तूतुजिं तूतुजिनासकं

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८१

अथा अपि च त्वयि त्वयमानकमसुरं तथैवमेतज्जामकमसुरं चेवथा एतं द्योतनाच्चै-
तस्यैवाय रात्रौ यश्चदुपसृज । उपासृजत् । वशीचकार । तत्र दृष्टांतः । नातुनं
नातुनैन्या इव पुत्रं । यथा सात्वे पुत्रो वशीभवति तद्वदशं चकारेत्यर्थः । भीमिति
पादपूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स इं सृष्टीं वनते अप्रतीतो विश्वदृजं हत्व ह्यं गभस्तौ ।

तिष्ठद्वरी अभ्यस्तौ व गते वचोयुजा वहत इंद्रदृष्वं ॥ ८

सः । इं । सृष्टः । वनते । अप्रतीतः । इतः । विश्वं । वज्रं ।

हत्व । ह्यं । गभस्तौ ।

तिष्ठत् । द्वरी इति । अधि । अस्ताः । इव । गते । वचः । युजा ।

वहतः । इंद्रं । दृष्वं ॥ ८

गभस्तौ हस्ते हत्व ह्यं हत्वाणां गत्वाणां हंतारं वज्रं स्तकीयमायुधं विश्वद्वारवन्
अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इंद्रः सृष्टः सृष्टमानानीमिमान्त्वप्रसूतोन् यत्नं
वनते । हंति । द्वरी स्तकीयावश्वावधितिष्ठत् । आरोहति । तत्र दृष्टांतः । अस्तौ
गते । यथा क्षेप्रा मूरो रथे धितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोसात्वेण युज्य-
मानौ ॥ यदा ज्योत्स्नां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ द्वरी च दृष्वं महान्तिंद्रं वहतः ॥

॥ अथ दशमी ॥

सनेम तेऽवसा नव्यं इंद्र प्र पूरवं स्तवंत एना यज्ञैः ।

सप्त यत्पुरः शर्म शारंदीर्द्धन्दासीः पुक्कुत्साय शिचनं ॥ १०

सनेमं । ते । अवसा । नव्यः । इंद्र । प्र । पूरवं । स्तवंते ।

एना । यज्ञैः ।

सप्त । यत् । पुरः । शर्म । शारंदोः । दत् । हन् । दासीः ॥

पुक्कुत्साय । शिचनं ॥ १०

१८१

अथैकादशी ।

हे इन्द्र ते तद्दोषेतावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं तनं सनेन ।
 नयं स्तोतारो भजेमहि । पूर्वो ननुव्याः स्तोतार एनानेन स्तोत्रेन युक्तेरहोः प्रस-
 वंते । त्वां स्तुवंति । यद्यत्कारणाद्दोषः कर्मणासप्रत्यपि त्वोः मत्प्रजा च न-
 म् नृ हिंसन् पुरुषाद्येतच्चाकाशं रात्रिं मिच्छन् अनानि प्रयच्छन् हे इन्द्र त्वं शारदीः
 शरत्कालोऽसुरस्य संवन्धिनोः सप्त सप्तसंख्यकः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रं य-
 दत्तं विदारितवानसि तस्मात्कारणाच्च स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

अथैकादशी ।

त्वं वृष इन्द्र पूर्वी भूर्वीरवस्तुष्टने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महि पितृ ददाय त्वं नपातं ॥ ११

त्वं । वृषः । इन्द्र । पूर्वीः । भूः । वरिवस्तु । उष्टने ।

काव्याय ।

परा । नववास्त्वम् । अनुदेयम् । महि । पितृ । ददाय । त्वम् ।

नपातं ॥ ११

हे इन्द्र पूर्वीः पुरातनस्त्वम् काव्याय कविपुत्रायोन उष्टने भागवतः वरिवस्तु-
 धनमिच्छन् वृषो भूः । स्तोत्रेण वर्षको भवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्व-
 मेतच्चासकमसुरं परादृत्य त्वं शक्रोद्यमौशनसं नपातं युद्धे शत्रुभिर्गृहीतं पुनं महि
 महेते पितृ पालयितव्यायोनसे परादद य । तस्मात् शत्रुं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

अथैकादशी ।

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमती ऋणोरपः सीरा न स्रवंतीः ।

म यमसुद्रमति शूर पार्थि पारया तुर्दशं यदु" स्वस्ति ॥ १२

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः ।

न स्रवंतीः ।

म । यत् । समुद्रम् । मति । शूर । पार्थि । पारयम् । तुर्दशम् ।

यदु" । स्वस्ति ॥ १२

चतुर्थः स्कः ।

४६३

हे इन्द्र भनिः शत्रूणां कंपयिता त्वं पुनिमतीर्धनिनामासुरो यासु निरोधकतया
 विद्यते ता अप चदकानि सोरा न नदीरिव स्वर्गोः प्रवर्तनीर्हणोः । अगमयः ।
 पुनिं हत्वा तेन निरोधितास्यदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरेंद्र यद्यदा
 ससुद्रमति अतिक्रम्य अपर्षिं प्रवीर्णो अवसि तदा ससुद्रपारे तिष्ठतो त्वं यदुं च
 पादय । अपारयः । ससुद्रवतारयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तव ह त्र्यदिन्द्र विश्वमाजौ सस्तो पुनीचुसुरी वा ह सिष्वप् ।
 दीदयद्विभ्यं सोमैभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्माभूतिः पक्थी कैः ॥ १३
 तव । ह । त्र्यत् । इन्द्र । विश्वं । आजौ । सस्तः ।

पुनीचुसुरी इति । या । ह । सिष्वप् ।

दीदयत् । इत् । विभ्यं । सोमैभिः । सुन्वन् । दभीतिः ।

पक्थी भूतिः । पक्थी । अकैः ॥ १३

हे इन्द्र आजौ संग्रामे तव ह तवैष विश्वं व्याप्तं त्यक्तादृशं कर्म भवति । कीदृश-
 गतिं तदुच्यते । या यो पुनीचुसुरी । पुनिच चुडिः खेतचामकासुरो । सिष्वप्
 त्वमस्त्रापयः तावसुरो सतः । संग्रामे सुप्रयत्नौ स्तथावित्यर्थः ॥ भूतार्थे व्यत्ययेन लट् ।
 द्वितीयो ह शब्दः पादपूरणः ॥ तदनंतरं हे इन्द्र त्वभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानभिषुष्वन्
 पक्थी पक्थवान् हवींषि पक्त्वानिष्पृष्टिरिध्मानां अर्ताहता वा दभीतिनां
 राजर्षिः सामेभिः सोमैरकैर्हविर्लक्षणे रचैर्दीदयद्वत् । दीपय एव । पुनिं चुसुरिं
 तस्मै जघंषेत्यर्थः । त्वं नि दक्षं चुडिं पुनिं चेति हि दर्शनात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे दशमो वरः ॥

इमा उ वेति द्वादशं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षिं त्रैष्टुभमैष्टं । नवस्येक दशौ च
 वैश्वदेव्यो । तथा चानुक्तस्यते । इमा उ द्वादश नवस्येक दशौ वैश्वदेव्याविति ॥
 उपहव्यनाम्नेकाह इदं सूक्तं मरुवतीयान्विद्वान् । सूत्रितं च । इमा उ त्वा य
 एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ६, ७, । इति ॥ इन्द्राविष्णुशेखरान्तिनाम्नप्रेकाहेऽ-
 प्रोदं मरुत्वतीयनिविद्धं न । सूत्रितं च । इमा उ त्वा द्यौ न य इन्द्रेति मध्यंदिनः

४६४

ऋग्वेदः ।

आ० ६, ७ । इति ॥ हवीं ये हं दे मेऽपि मरुत्वतीय इदं स्तुतं । स्तुतितं चा प्र
 षं हिन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयः । आ० ८, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ त्वा पु॒रु॒त॒म॒स्य॑ का॒रो॒र्ह॒व्य॑ वी॒र॒ ह॒व्या॑ ह॒व॒न्ते ।

धिय॑ रथे॒ष्टा॒म॒जरं॑ न॒वी॒यो र॒यिर्वि॒भू॑ति॒री॒य॒ते व॒च॒स्या ॥ १

इ॒माः । उ॒ं इति॑ । त्वा । पु॒रु॒त॒म॒स्य॑ । का॒रोः । ह॒व्य॑ ।

वी॒र॒ । ह॒व्याः । ह॒व॒न्ते ॥

धि॒यः । रथे॒ष्ट्यां । अ॒जरं॑ । न॒वी॒यः । र॒यिः । वि॒भू॑तिः ।

रू॒य॒ते । व॒च॒स्या ॥ १

पुरु॒त॒म॒स्य॑ व॒ज्र॒लं का॒शं का॒ञ्च॒तः ॥ तसु॑ अ॒भिका॑ञ्चायामि॒ति धा॒तुः ॥ का॒रोः
 को॒त॒म॒ इ॒ज॒स्रं सं॒व॒धिन्यो॑ ह॒व्याः स्तु॒त्याः प्र॒थ॒म॒या इ॒मा धि॒यः स्तु॒त्यो हे वी॒र
 मू॒रे॒द्र ह॒व्यं त्वा त्वां ह॒व॒न्ते । ह॒व॒न्ति । को॒ट॒शं । रथे॒ष्ट्यां रथे॑ स्थि॒तम॒जरं॑ ज॒रार॑ह॒तं
 न॒वी॒यो न॒वी॒यां॑ न॒व॒तरं॑ । उ इति॑ पू॒रणः । अ॒पि च व॒च॒स्या स्तु॒त्या अ॒ष्टा वि॒धुति॑
 षे॒गतो॑ वि॒भव॑हे॒तु र॒यिर्वि॒लं॒च॒णं ध॒न॒सो॒य॒ते । त्वा॒म॒भि॒गच्छ॑ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त॒मं स्तु॒ष इ॒न्द्रं॑ यो वि॒दा॒नो गि॒र्वी॒ह॒सं गी॒र्भ॒र्त्त॒ज्ज॒ह॒र्त्तुं॑ ।

य॒स्य दि॒व॒म॒ति॑ म॒ज्जा पृ॑थि॒व्याः पु॑रु॒सा॒य॒स्य॑ रि॒रि॒चे म॑हि॒त्वं ॥ २

तं । उ॒ं इति॑ । स्तु॒षे । इ॒न्द्रं॑ । यः । वि॒दा॒नः । गि॒र्वी॒ह॒सं ।

गी॒र्भः । य॒ज्ज॒ह॒र्त्तुं॑ ।

य॒स्य॑ । दि॒व॒ । अ॒ति॑ । म॒ज्जा । पृ॒थि॒व्याः । पु॒रु॒सा॒य॒स्य॑ ।

रि॒रि॒चे॑ । म॑हि॒त्वं ॥ २

चतुर्थीऽष्टकः ।

४६५

य इन्द्रो विद्वान् सर्वं विद्वान् सर्वं ज्ञायमानो वा गिवाँहं गोभिर्वहनीयं यज्ञ-
वृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तस्य तमेवेन्द्रं स्तुवे । स्तुवे । पुनरायस्य वृद्धप्रज्ञस्य वृद्धवचनस्य
वा यस्येन्द्रस्य गच्छितं साक्षात्स्य दिवं दिवो द्यलोकात् ॥ पंचम्यर्थे द्वितीया ॥ एधिव्या
भूलोकास्त्रिजगत्सहितान्तिरिचे अतिश्चिन्त्यते तं स्तुव इति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तमो वयुनं ततन्वत्सूयेण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अस्तस्य धामेयक्षंतो न भिनति स्वधावः ॥ ३

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूयेण । वयुनवत् ।

चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अस्तस्य । धामं । इत्क्षंतः । न ।

भिनति । स्वधावः ॥ ३

य इत्तम एवेन्द्रोऽयुनमप्रज्ञान । प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः । ततन्वद्वत्वेण विस्तीर्य-
माणं तमोऽंधकारं दिवि स्तूयेण दिव्याकोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार ।
कृतवान् । परोऽहं चं प्रत्यक्षकृतः । हे स्वधावो बलवच्चिंद्र मर्ता मनुष्या अस्तस्य
नित्यस्य ते त्वदीयं धाम स्वर्गाख्यं स्थानं । तत्तस्यान्देवानित्यर्थः । इयक्षंतो यष्टुगिच्छंतः
कदा कदाचित् । सर्वदेव्यर्थः । न भिनति । किमपि प्राणिजातं न हिंसति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ता चकार स कुहं स्विदंद्रः कमा जनं चरति कासु विक्षु ।

कस्तो यज्ञो मनसि शं वराय को अर्क इन्द्र कतमः स होता ॥ ४

यस्ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इन्द्रः । कं ।

आ । जनं । चरति । कासु । विक्षु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसि । शं । वरायः । कः । अर्कः । इन्द्रः ।

कतमः । सः । होता । ४

४८१

वृत्तवेदः ।

य इन्द्रस्ता तात्युक्तप्रसिद्धानि श्रवणधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रोऽयं
कुहं स्वित् कं स्विहृतने कं जनं कमपि देशमाचरति कासु विष्णु प्रजासु वर्तत इतोऽद्रक्ष
विभूतिमहत्वाच्च निश्चेतुं शक्यं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र कः कोदशो यज्ञस्ते तप
सन्ते चेतसे शं सुखकरो भवति । उराय तप वरुणाय कः कोदशोऽर्को जन्तः समर्थो
भवति । होताह्वाता तप वरुणाय यः समर्थो भवति स होता कायमस्य भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒दा हि ते वे॒विष॑त॒ पुरा॒जाः प्र॒जास॑ आ॒सुः पु॒रु॒क्ष॑स॒खायः॑ ।

ये म॑ध्य॒भास॑ उ॒त नू॒तना॑स॒ उता॑व॒मस्य॑ पु॒रु॒क्ष॑त॒ बोधि॑ ॥ ५

इ॒दा । हि । ते । वे॒वि॒ष॑तः । पुरा॒जाः । प्र॒जासः॑ । आ॒सुः ।

पु॒रु॒क्ष॑त् । स॒खायः॑ ।

ये । म॑ध्य॒भासः॑ । उ॒त । नू॒त॒नासः॑ । उ॒त । अ॒व॒मस्य॑ ।

पु॒रु॒क्ष॑त॒ बोधिं॑ ॥ ५

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रजासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा होदानीमिव ।
हिग्यद् उपामार्थे वर्तते । वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवन्तो हे पुरुक्षत् बहूनां कर्माणां
कर्तरिन्द्र ते तप सखायः स्तोतार आसुः । बभूवुः । ये मध्यभासो मध्यमकालजा
उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः करुणा-
दुतापिचावमस्यावांवीनस्य समापि स्तोत्रं इ पुरुक्षत बह्वभिराहुतेन्द्र त्वं बोधि ।
बुधस्य ॥

॥ इति षष्ठ्यं स्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं दृ॒च्छन्तो॒र्वरा॑स॒ परा॑णि प्र॒जा तं इ॒न्द्र अ॒व्याह॑ ये॒मुः ।

अ॒र्चा॒मांस॑ वी॒र ब्र॒ह्म॒भाहो॑ या॒देव॑ वि॒द्म ता॒त्त्वा॑ म॒हा॒तं ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२७

तं । पृच्छंतः । अवरासः । पराणि । प्रत्ना । ते । इन्द्र ।

श्रुत्या । अनु । येवः ।

अर्चामसि । गीरं । ब्रह्मवाहः । यात् । एव । विद्य । तात् ।

त्वा । महातं ॥ ६

हे वोऽश्वर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्गतेष्वेव नो देह अवरासोऽर्चामसि मनुष्यास्त-
 उक्तगुणोपेतं त्वं पृच्छन्तोऽर्चंतः ॥ पृच्छन्ति रचन्ति कर्माणि ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना
 प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुयस्यः ।
 अनुयसनं निर्वचनं । स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निर्वचनैः । तथा यद्यपि महातं प्रभूतं
 त्वा त्वामर्चामसि । अर्चामः । स्तुतः । यादेव यान्येव कर्माणि तद्वद् जानीमः
 ज्ञातैः कर्मभिः स्तुत इति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो । व तस्थे महि जज्ञानमभि तत्स तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृणो अप ता बुदस्य ॥ ७

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्थे । महि । जज्ञानं ।

अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन ॥ युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृणो इति ।

अप । ता । बुदस्य ॥ ७

रक्षसो रक्षसः संबंधि पाजः सिनालक्षणं बलं हे इन्द्र त्वामि त्वामभिमुखं वितस्थे ।
 प्रतिष्ठते । तथा त्वमपि महि सप्तजज्ञानं प्रादुभक्तदलमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु
 तिष्ठ । स्थितो भव । स्थित्वा च हे धृणो शत्रूणां धर्मकेन्द्र तव त्वदीयेन वज्रेण ता
 तद्वलपबुदस्य । अपगतं प्रेरय । छिन्नो धर्मः । कोडशेन । प्रत्नेन पुराणेन युज्येन
 योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥

४८८

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टमी ॥

स तु शुधीन्द्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्यापिः प्रदिवि पितृणां शश्वद्बभूय सुहव एष्टौ ॥ ८

सः ॥ तु । शुधि । इन्द्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर ।

कारुधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रदिवि । पितृणां । शश्वत् । बभूय ।

सुहवः । आष्टौ ॥ ८

हे कारुधायः कारुण्यां स्तोत्राणां धारक हे वीरेन्द्र स प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानीं-
तनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु त्विदं शुधि । इष्टुहि ।
यस्मात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनेऽभिकामने वा सति सुहवः शोभनाह्वानः
सन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितृणामंगिरसामपिर्वधुः शश्वच्चिरकालं बभूय अपभूः
तस्मात्कारणान्नादोयं स्तोत्रं शुधीति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र ऊतये वरुणं मितमिन्द्रं मरुतः ह्रस्वावसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पूरधि सवितारमोषधीः पर्वतान् च ॥ ९

प्र । ऊतये । वरुणं । मितं । इन्द्रं । मरुतः । ह्रस्व । अवसे ।

नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । मरुतः । सवितारं ।

ओषधीः । पर्वतान् । च । ९

अस्मान्निवि विन्ने देवा ज्युयन्ते । हे भरद्वाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिमानिनं च
मितमन्द्रभिमानिनं चेंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुत्तृणां च नःऽन्नाकनूतये तर्पण्यावावसे

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४८८

रक्षणाय च प्रकृष्व । अभिसृखीकुरुष्व । किं च पूषणमेतत्पुत्रकं च विष्णुं सर्वव्यापिनं
देवं च पुरंधिं पुरुषिधं पुरुकर्षाणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषघ्नो रोषघ्न-
भानिनो देवान् पर्वतां चाम्रीनित्येतान् देवामस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रकृष्व ।
स्तुत्याभिसृखीकुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

दूम च त्वा पुरुशाक प्रयज्यो जरितारो अम्यर्चन्त्यवैः ।

शुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावा अन्यो अमृत

त्वदस्ति ॥ १०

दूमे । ऊं इति । त्वा । पुरुशाक । प्रयज्यो इति प्रयज्यो ।

जरितारः । अभि । अर्चति । अर्कैः ।

शुधि । हव । आ । हुवतः । हुवानः ॥ न । त्वावान् । अन्यः ।

अमृत । त्वत् । अस्ति ।

हे पुरुशाकं वज्रयज्ञे हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेद् त्वा त्वाभिमे जरितारः
स्तोत रोऽर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चति । अभिबुधन्ति । तथा हे अमृत अमरणशीलेद्
हुवानः स्तुयमानस्त्वमाहुवतोऽभिबुवतो मम हव स्तोत्रं शुधि । शृणु । किं च
त्वावान् त्वत्पदयो देवस्तदन्यो नास्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो सहसो यजत्रैः ।

ये अग्निजिह्वा ऋतसापः आसुयं मनुं चक्रुः परं दसाय ॥ ११

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः ।

सूनो इति । सहसः । यजत्रैः ।

ये । अग्निजिह्वाः । ऋतसापः । आसुः । ये । मनुं । चक्रुः ।

उपरं । दसाय ॥ ११

५००

ऋग्वेदः ।

इयं च वैश्वदेवोक्तं । हे सहस्रः खूनो बलस्य पुत्रेद्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वयजत्रै-
र्यजनोयैर्विश्वेभिः सर्वदेवैः सह तु क्षिप्रं मे मदोसा वाचः स्तुतिरूपाणि वचांस्युयाभि-
षायाहि । आगच्छ । एवंभूतमिन्द्रं प्राप्यन ऐन्द्रत्वात्कृतस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः ।
अग्निजिह्वास्यानीयो येषां ते । अतस्मात् अतं यज्ञं स्मृगं आहूतमिति ये च देवा
दसाय यत्पुण्यमुपलपयान् मनुराजमिन्द्रपरं दद्युनामुपरिभक्तं चक्रुः । हतवन्तः तैः
अहागच्छेति पूर्वेण संबन्धः ॥

। अथ द्वादशी ॥

स नी बोधि पुरेता सुगेषु पुनेषु पथिकद्वानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इन्द्राभि वाजं ॥ १२

सः । नः । बोधि । पुरः । एता । सुगेषु । उत । दुग्घु ।

पथिकत् । विद्वानः ।

ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र ।

अभि । वाजं । वाजं ॥ १२

हे इन्द्र पथिकद्वानः कर्ता विद्वानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुगेषु सुखेन अतव्यो तापि
अदुर्गेषु दुःखेन गंतव्यं च मार्गेषु नः आकां पुरेता पुरो गता बोधि ॥ अथ ॥
बोधीति अश्रमेर्लोपस्यसुद्धं कश्चनस्य द्वादशं रूपं ॥ अश्रमासः अमरहिता उरवो
महातो वहिष्ठा बोधुतमास्तय येऽप्यः संसि हे इन्द्र तेभिश्चैरश्रमेर्नोऽश्रम्यं वाजमज्ज-
अभिवचि । अभिवच ॥

॥ इति षष्ठ्यं पठे द्वादशो वरगः ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरुजस्यापि त्रैलोक्यमद्रं । तथा चानुक्रांतं ।
अ एक इदेकादशेति ॥ आभिप्रायिके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यंदिन-
सप्तमे ब्राह्मणार्चसिगस्त्रेऽहोत्रसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तेष्विदं द्वितीयं
सूक्तं । सूक्तितं च । य एक इदित्येकादशर्चः । ३॥ १० ७, ५, । इति ॥ उपरिह्व-
नाम्ने काहेऽपीदं निष्कोचल्यनिविधानं । सूक्तितं च । य एक इदिति मध्यंदिनः ।
आ० ६, ७, । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०१

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इन्द्रश्चर्षणीनामिन्द्रं तं गीर्भिरभ्यर्च्य अभिः ।

वः पत्यन्ते वृषभो वृष्णावात्सत्यः सत्वा पुनमायः सहस्वान् ॥ १

यः । एकः । इत् । इन्द्रः । चर्षणीना । इन्द्रं । तं ।

गीःभिः । अभि । अर्च्य । अभिः ।

यः । पत्यन्ते । वृषभः । वृष्णावान् । सत्यः । सत्वा ।

पुनमायः । सहस्वान् ॥ १

य इन्द्रश्चर्षणीनां प्रजानां पत्न्यैक इदेक एव इन्द्रो ज्ञातव्य आभिर्गीर्भिस्तुतिरूपाभिर्गोभिश्चर्षणीनामिन्द्रमभ्यर्च्य । अभिष्टौमि । य इन्द्रः पत्यन्ते स्तोतृनभिगच्छति । यद्वा पत्यन्ते लोकानामीष्टे । कीदृशः । वृषभः कामानां वर्षिता वृष्णावात्सलवान् सत्योऽपि सत्वादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा ॥ सदेवा सन् तेवेदं रूपं ॥ पुनमायो बहुप्रज्ञः सहस्वानभिभक्तवत्सन् लसिन्द्रमभिष्टौमि संबधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रसो अभि वाजयन्तः ।

नक्षदाभं तत्पुत्रं पर्वतेष्ठां मदीववाचं मतिभः शविष्ठं ॥ २

तं । जं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवग्वाः । सप्त ।

विप्रसः । अभि । वाजयन्तः ॥

नक्षत्दाभं । तत्पुत्रं । पर्वतेऽस्थां । मदीववाचं । मतिभिः ।

शविष्ठं ॥ २

पूर्वे प्रजा नवग्वा नवभिर्मासैः सप्तमनुष्ठितवन्तः सप्त सप्तसंख्याका विप्रसो विप्रः मेधाविनो वाजयन्तो वाजमघं हविर्लक्षणमिन्द्रस्य कुर्वन्तः । इन्द्रं वा वाजिनं बलिनं कुर्वन्तः । तत्करोतीति णिच् ॥ एवंभूता नास्माकं पितरीऽगिरसस्तद्यु तमेवेदं मतिभिः ॥

५०२

ऋग्वेदः ।

स्तुतिभिरभि । तदुत्तरिति शेषः । कीदृशं । नक्षत्राभं ॥ नक्षत्रिर्गतिकर्मा ॥ अभि-
गच्छतां यत्पूर्णा दंभिता । हंसितारं तत्तरिं तरितागं पर्वतेषां पर्वतेष्ववस्थित-
मद्रं चवाचं । अद्रोग्रध्वानतिक्रमणोया वागाज्ञारूपा यस्य तं । यद्विष्टं बलवत्तमं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तममह इन्द्रमस्य रायः । पुरुवीरस्य नृपतः पुरुक्षोः ।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वात्तमा भर हरिवो मादयध्वे ॥ ३

तं । इन्द्रम् । इन्द्रम् । अस्य । रायः । पुरुवीरस्य । नृपतः ।

पुरुक्षोः ।

यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वः ।वान् । तं । आ । भर ।

हरिवः । मादयध्वे ॥ ३

पुरुवीरस्य वज्रपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृपतः परिचारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्वज्रस्य
वज्रपयोर्वास्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्धे षष्ठी ॥ तस्मिन्द्रमीमहे । याचामहे ।
यो रथिरस्कृधोयुरविच्छिन्नीऽजरो जराहानिरहितः स्वर्वांन् सुखयुतो हे हरिवो
हरिवन् सकीयान्नोपेतैर्द्र त्वं तं रथिं मादयध्वे । अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो वि वीचो यदि ते पुरा चिञ्जरितार आनशुः सुम्नमिन्द्र ।

कस्मै भागः किं वयो दुध्र खिद्वः पुरुहूत पुरुवसोऽसुरन्नः ॥ ४

तत् । नः । वि । वीचः । यदि । ते । पुरा । चित् ।

जरितारः । आनशुः । सुम्नम् । इन्द्रम् ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध्रम् । खिद्वः । पुरुहूतम् ।

पुरुवसो इति पुरुवसो । असुरऽन्नः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

३०५

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्सूत्रं काले जरितारः कोतारः सुन्नं सुखमानयुः
तत्तरसुखं नोऽस्माकं विवोचः । विवृहि । दुध्र दुधरं हे खिदः यत्त्वां खेदयितुं
पुरुहतं हे पुरुषो इन्द्र असुरघ्नीः सुराणां हंतस्ते तव यज्ञेषु को भागः कृत्तमः । ययो
हृदिलक्षणमज्ञं किं कृत्तमं । यदि केचित्तिरंतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं
लेभिरे तर्ह्यहमपि तत्सुखं लभ्यम इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासौटथ्यो
भवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ।

तं पृच्छंती वज्रं हस्तं रथेष्टामिंद्रं वेपौ वक्त्री यस्य नू गीः ।
तुविश्राभं तुविज्जूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुस्रमच्छ ॥ ५
तं । पृच्छंती । वज्रं हस्तं । रथेऽस्थां । इन्द्रं । वेपौ । वक्त्री ।
यस्य । नू । गीः ।
तुविश्राभं । तुविज्जूर्मिं । रभोदां । गातुं । इषे । नक्षते ।
तुस्रं । अच्छ ॥ ५

पूर्वयोपालस्य इन्द्र ऋषये कामान्प्रायच्छत् ततः स कामपूर्णं ऋषिराह । वज्रहस्तं
वज्रपाणिं रथेष्टां रथे स्थितं तमिंद्रं पृच्छत्यर्चयंती ॥ पृच्छति रचंति कामौ ॥ वेपौ ।
वेपो यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्त्री सुमानां वक्त्री गीरीदृशी स्तुतिवन्ध्या
यजमानस्य भवति । कीदृशमिंद्रं पृच्छतां । तुविश्राभं तुनीनां वज्रनां अहीतारं
तुविज्जूर्मिं वज्रकर्माणं रभोदां रभसो बलस्य दातारं । तु इति पूरणः । स यजमानो
गातुं सुखमिषे । गच्छति । किं व तुस्रं स्थापयितारं यत्तुमच्छाभिमुखं नक्षते ।
गच्छति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अथा ह त्वं मायया बाह्वधानं मनोज्ञं वा स्वतवः पर्वतेन ।
अच्युता चिद्विद्धिता स्त्री जो रुजो वि हृद् हा धृषता
विरप्तिन् ॥ ६

५०४

ऋग्वेदः ।

अथा । इ । त्वं । सायथा । ववधानं । मनःसुजा । स्वस्तवः ।

पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीडिता । सुओजः । रुजः । वि ।

दृङ्हा । दृषता । विरश्मिन् ॥ ६

हे सतवः स्मृतवर्णेन्द्र त्वं मनोजुवा मनोवद्भक्तानेन पर्वतेन वज्रपर्वथा स्तकीये-
नायुमेन वज्जेण । वज्जेण शतपर्वथा । ऋक् ० १, ८०, ६ । इति दर्शनात् अथानथा
सायथा वावधानं ववधानं त्वं प्रसिद्धं इत्वं व्यरुजः । विशेषेणोभांक्षीः । तथा हे
ओजः शोभनतेजो हे विरश्मिन् हे मरुत्तिन्द्र त्वमच्युताच्युतानि विद्विनाशरहि-
तान्यपि वीडिता वीडितान्यशियलोकतानि दृङ्हा दृढानि पुराणि दृषता धर्षकण
वज्जेण व्यरुजः । भगवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं वी धिया नयस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयथै ।

स नो वचदनिमानः सुवह्मो विश्वान्यति दुर्गहाणि ॥ ७

तं । वः । धिया नयस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । प्रत्नवत् ।

परितंस यथै ।

सः । नः । वचत् । अनिमानः । सुवह्मा । इन्द्रः । विश्वानि ।

अति । दुर्गहाणि ॥ ७

नव्यसा नवतरया धिया सुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इन्द्र तं वक्त्वा
प्रत्नवत् चिन्तना कृपय इव परितंसयथै परितो वित्ताखितं । अहं प्रहृत्तोऽस्मीति
शेषः । अनिमानोऽरिमाणः सुवह्मा शोभनमहमः स इन्द्रो विश्वानि समस्तानि
दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्माभ्यमतिवचत् । अतिवचत् ॥

चतुर्थीः ॥

५०५

॥ अथाष्टमी ॥

आ जनाय हुहो पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोः तरिञ्चा ।
 तपां वषन्निखतः शोचिषा तान् ब्रह्महिषे शोचय क्षामपथ ॥ ८
 आ । जनाय । हुहो । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः ।
 तं तरिञ्चा ।

तप । वषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्म । हिषे ।
 शोचय । क्षां । अपः । च ॥ ८

हे इन्द्र त्वं हुहो साधुजनानां द्रोघजनाय अनस्य राजसूतेः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥
 पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यन्तरिक्षांतरिक्षे भवानि च
 स्थानान्या दीपयः । आ संगतात्तापय । हे वषन् कामानां वषितरिन्द्र त्वं विश्वतः
 सर्वतो विद्यमानान् तान् राजसूतेन शोचिषा ब्रह्महिषा दीपय तप । दृष्ट । किं
 ब्रह्महिषे ब्राह्मणेष्ट्रे राजसूतेन । ब्रह्महिषं दग्धुमित्यर्थः । क्षां पृथिवीमपश्चांतरिक्षं
 शोचय । दीपय । आप इत्यन्तरिक्षनामैतत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगत्स्त्वेषसंहक् ।
 धिष्व वज्रं दक्षिणे इन्द्र हस्ते विश्वा अजुयं दयसे वि मायाः ॥ ९
 भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगत् । त्वेषसंहक् ।

त्वेषसंहक् ।

धिष्व । वज्र । दक्षिणे । इन्द्र । हस्ते । विश्वाः । अजुयं ।
 दयसे । वि । मायाः ॥ ९

हे त्वेषसंहक् दीपदर्शनेन्द्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः ।
 भवसि । जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व ।

५०६

ऋग्वेदः ।

निषेहि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीमाया विदयसे । विवाधसे ॥
 दय दानहिंसागतिरक्षणेचित्ति धातुः ॥ हे इन्द्राद्युं जरयितुमशक्येद्र त्वमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ संयतमिन्द्र याः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय वृहतीमसृध्रा ।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुषाणि ॥ १०

आ । संयतं । इन्द्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुतूर्याय । वृहती ।

असृध्रा ।

यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करोः । वज्रिन् ।

सुतुका । नाहुषाणि ॥ १०

हे इन्द्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय वृहतीं महतीमसृध्रासहितं संयतं
 पथंती संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इन्द्र नोऽक्षयमाभर । वज्रिन्वज्र-
 वज्रिन्द्र यया दासानि कर्गहीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि
 करोः अपकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नाहुषा इति मनुष्यनामैतत् । वृत्रा
 वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो नियुद्धिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गंहि प्रयज्यो ।

न या अदेवो वरंते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्रद्विक् ॥ ११

सः । नः । नियुत्सभिः । पुरुहूत । वेधः । विश्ववाराभिः ।

आ । गंहि । प्रयज्यो इति प्रयज्या ।

न । याः । अदेवः । वरंते । न । देवः । आ । आभिः ।

याहि । तूयं । आ । मद्रद्विक् ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०७

हे पुरुष त हे वेधो विधात हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेन्द्र स त्वं विश्ववाराभिर्वि-
श्वैर्वरणीयाभिः संभज जीवाभिर्नियुद्धैर्नोऽन्मानागहि । आगच्छ । अदेवोऽसुरो
या नियुतो यानश्चाज वरते न वारयति देवच न वरते आभिर्नियुद्धिस्तूयमा क्षिप्रमत्र
मद्रादक् मदभित्तखः सन् आयाहि । आगच्छ ॥ आद्रागमस्य द्विवंशं छांदसं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशो वगः ॥

सुत इदिति दशमं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्य । त्वैष्टुभमैन्द्र । सुत इदृशेत्यनुक्रांतं ॥
विधुवति निष्केषल्य इदं सूक्तं । सूक्तितं च । सुत इक्ष्मण प्र पूर्वीः । आ० ८. ७. ।
इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केषल्य इदमादोनि त्रीणि सूक्तानि । तथैव पंचमारण्यके
सूक्तितं । सुत इक्ष्मं निमित्त इन्द्र सोम इति त्रीणि । ऐ० आ० १. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुत इत्त्वं निमि॑श्च इ॒न्द्र सो॒मे स्तो॒मे ब्र॒ह्म॑णि श॒स्य॑मान उ॒क्तये ।

यद्वा यु॒क्ताभ्यां॑ म॒घव॑न्हरि॒भ्यां बिभ्र॑दृजं वा॒हो॒रि॑न्द्र या॒सि ॥ १

सु॒ते । इ॒त् । त्वं । नि॒मि॑श्चः । इ॒न्द्र । सो॒मे । स्तो॒मे । ब्र॒ह्म॑णि ।

श॒स्य॑माने । उ॒क्तये ।

य॒त् । वा । यु॒क्ताभ्यां॑ । म॒घव॑न् । हरि॒भ्यां । बिभ्र॑त् । वा॒हो॒ ।

वा॒होः । इ॒न्द्र । या॒सि ॥ १

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि वृहति सहति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणे
सत्यस्ये शस्त्रे शस्त्रमाने सति हे इन्द्र त्वं निमिश्चा निमित्त सन् हरी संयोजयन् हे
मघवन्वचिन्द्र त्वं वाहोर्हस्तयोर्वज्रं स्तुकीय मायुधं बिभ्रद्वारयन् युक्ताभ्यां रथे
नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वभ्यां यासि यद्वागच्छसीति यज्ञ तस्मा मेऽभिषुत इति
संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा दि॒वि पा॒र्य सु॒ष्वि॑मि॒न्द्र ह॒व॒ह॒त्ये॒व॒सि॑ शू॒र॒सा॒तौ ।

यद्वा द॒क्षस्य॑ वि॒भ्यु॒षो अ॒वि॒भ्य॒द॒र॒धयः॑ श॒र्धत॑ इ॒न्द्र द॒क्ष॒न् ॥ २

५०८

ऋग्वेदः ।

यत् । वा । दिवि । पाये । सुस्वि । इन्द्र । दत्तः । हत्यै ।

अवसि । मूर । सातौ ।

यत् । वा । दत्तः । विभ्यः । अविभ्यत् । अरधयः ।

शर्धतः । इन्द्र । दस्युन् ॥ २

हे इन्द्र त्वं दिवि द्युलोके मूरसातौ मूरैर्मदैः संभजनाये दत्तः हत्यै युद्धे च पाये
प्राप्तये सति सुश्रमभिषोतारं यजमानमवसि यद्वा रजसोति यज्ञ वेति सप्तहये ।
इक्षस्य यज्ञादिषु समर्थस्य विभ्यः शत्रूभ्यो विभ्यतो जनस्य शर्धतः रंजाम उत्सह-
मानान्दस्युपक्षपयितृन् शत्रून् हे इन्द्र त्वमविभ्यङ्गे रिरहितः मन अरधयो यद्वा
वशोकरावोति यज्ञ तैत्तर्व सोमेऽभिषुत इति पूर्वेण संबंधः ॥ तथा सोमं । यद्वाहो-
धारयन्वज्जं हरिभ्यां यासि दत्तः । यज्ञ रजसि संप्रामे नृन् सोममभिषुष्वतः ॥
यज्ञ कर्म सुदक्षस्य यजमानस्यापारयः । वशोकरोमि तांस्तस्मै विभ्यते सोतिवर्जितः ॥
तत्सोमेऽभिषुते स्तावशस्तयोश्च प्रदत्तयोः । इति हवोऽसमेकार्थः सुत इक्षमिति
द्वयमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पातां सुतमिंद्री अस्तु सोमं प्रणेनीक्यो जरितारं मूती ।

कर्ता वीराय सुष्वय च लोकं दाता वसुस्तुवते कीरये चित् ॥ ३

पातां । सुतं । इन्द्रः । अस्तु । सोमं । प्रणेनीः । उग्र ।

जरितारं । ऊती ।

कर्ता । वीराय । सुष्वये । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु ।

स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३

इन्द्र सुश्रमभिषुतं सोमं पातास्तु । पानशीलो भवतु ॥ तनंतत्वाच्च लोकाध्यय-
निष्ठेति पक्षीप्रतिषेधः ॥ कीदृशः । ऊती उत्था मार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनी-
प्रकर्षेण नेत्रेण उद्गूर्या वीराय यज्ञादकमेव दद्याथ सुष्वये सोमाभिषयं सुष्वते

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०९

यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति घादपूरणम् । स्तुयते स्तोत्रं
कुर्वते कोरये चित् ॥ चिदिति चार्थः ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोत्रमाप्तेतत् ।
बहु धनं दानास्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

गन्तेयन्ति सर्वना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददित् ।

कर्ता वीरं नयं सर्ववीरं ओता हव गृणतः स्तोमवाचा । ४

गता । इयति । सर्वना । हरिभ्याम् । बभ्रः । वज्रं । पपि ।

सोमं । ददिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नयं । सर्ववीरं । ओता । हव । गृणतः ।

स्तोमवाचाः ॥ ४

इन्द्रो हरिभ्यां स्रकीयाध्यामियन्ति हृदयस्थानि त्रीणि सवना सवनानि गता
शमनशीलो भवतु । कोदयः । वज्रं स्रकीयमायुधं बभ्रमती धारकः सोममभिषुतं
पपिः पाता गा ददिदाता नयं मनुष्यहितं सर्ववीरं वज्रपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता
यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबन्धि हव स्तोत्रं ओता आवकः
स्तोमवाचाः स्तोमैः स्तोत्रैर्बह्विधैः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मै वयं यद्वावान तद्विषम इन्द्राय यो नः प्रह्वो अपस्तः ।

सुते सोमं स्तुमसि शंसदुक्थेद्राय ब्रह्म वधेनं यथामत् ॥ ५

अस्मै । वयं । यत् । ववानं । तत् । विविषमः । इन्द्राय । यः ।

नः । प्रह्वः । अपः । करिति कः ।

सुते । सोमं । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म ।

वधेनं । यथा । असत् ॥ ५

प्रदिवः पुराणो य इन्द्रो नोऽकदर्थसपः पोषणादिकं कर्तुं कः करोति अयमिन्द्रो
यत्स्तोत्रादिकं वचनं कागयतेऽस्मा इन्द्राय यत् तद्विष्णुः । व्याघ्रं मः । कुर्म इत्यर्थः ।
सोमे सुतेऽभिपुते सति सुमसि । सुमः । इन्द्राय स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्त्यानि
शस्त्राणि शंसत् शंसन्तः ॥ प्रथमावहवचनस्य लुक् ॥ ब्रह्मा हविर्लज्जामन्नमिन्द्रायैन्द्रार्थं
वर्धनं यथा वृद्धिकारकस्य स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ब्रह्माणि हि चक्षुषे वर्धनानि तावत्त इन्द्र मतिभिर्विविषाः ।

सुते सामे सुतपाः शंसमान रांद्रा क्रियास्य वक्ष्यानि यज्ञः ॥ ६

ब्रह्माणि । हि । चक्षुषे । वर्धनानि । तावत् । ते । इन्द्र ।

मतिभिः । विविषाः ।

सुते । सामे । सुतपाः । शंसमानानि । रांद्रा । क्रियास्य ।

वक्ष्यानि । यज्ञैः ॥ ६

हे इन्द्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकाराणि
चक्षुषे कृतवानसि तस्मात्कारणात्तावत्तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभि-
र्विद्भिर्बुधैर्विविष्यः । व्याघ्रं मः । वर्धनानि स्तोत्राणि सम यथा भवेयुस्त्वं तादृशानि
कल्पितवानसित्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पातस्त्वं शंसमानानि
सुखकृतमानानि रांद्रा रांद्राणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्गृह्णानि वक्ष्यानि
वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्य । करवान ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स नी वोधि पुरोडाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऋजीकस्त्रिंद ।

एदं बर्हिर्धर्ममानस्य सीदोक्तं कृधि त्वायत उ लोकं ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

५११

सः । नः । बोधि । पुराडाथ । रराणः । पिब । तु । सोमं ।

गोऽमृजीकं । इन्द्र ।

आ । इन्द्रं । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । उरुं । क्षधि ।

त्वाऽयतः । जं इति । लोकं ॥ ७

हे इन्द्र रराणो ररमाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोडाशमेतत्तज्जणं हविर्बोधि ।
बुध्यस्व । किं च गोऽमृजीकं गोविकारदध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं
पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबन्धीदं बर्हिरासीद । अभिविश । तदनन्तरं
त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानच्छरं विस्तीर्णं क्षधि । बुरु ॥ ७ इति
पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्वंतु ।

मेमे हवांसः पुरुहृतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इन्द्र यस्याः ॥ ८

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ।

इमे । अश्वंतु ।

प्र । इमे । हवांसः । पुरुहृतं । अस्मे इति । आ । त्वा ।

इयं । धीः । अवसे । इन्द्र । यस्याः ॥ ८

हे उग्रज्जुषवलिन्द्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मंदस्व ।
सोदक्ष ॥ हिद्यद्ः पादातणः । हियोगे मंदस्वेत्याख्यातस्य व्यत्ययात्समाहुदात्तत्वं ॥
इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्वा त्वां प्राप्नुवंतु । प्राप्नुवंतु । हे पुरुहृत बहुभिराहतेन्द्र
त्वास्मे अश्वदीयानीमे हवांसो इवाः सोवाणि प्राप्नुवंतु । इयं धीः स्तुतिस्त्वाम-
वसः शोकं रक्षणायायस्यः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

५१२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ नवमी ।

तं नः सखाय सं यथा सुतेषु सोमैभिरां पृणता भोजमिंद्रं ।

कुबिसंस्था असंति जो भराय न सुष्विमिंद्रोऽवसे सृधाति ॥ ८

तं नः सखायः सं यथा सुतेषु सोमैभिः इंद्रं ।

पृणत भोजं इंद्रं ।

कुबित् तमै असंति नः भराय न सुष्वि इंद्रं ।

अवसे सृधाति ॥ ८

हे सखायः स्तोतारो यो यथा सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सख्यं भोजं दातारं तस्मै
मेतदिंद्रं सामभिः सोमैर्यथा कानं मंष्टयत संपूरयत तस्मा इंद्राय कुबिहस्तप-
करणं कुविदिति वक्तुनामैतत् असंति अस्तु किमर्थं नोऽस्माकं भराय
भरणाय पोषणाय इंद्रः सुष्विगमिषवणशीलं यजमानसवसे तर्पणाय न सृधाति ।
न पाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्र सुते अस्तावि सोमं भरद्वाजेषु जयदिश्वधोनः ।

असद्यथा जरित उत सूरिदिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १०

एव इत् इंद्रं सुते अस्तावि सोमं भरद्वाजेषु ।

जयत् इत् मघोनः ।

असत् यथा जरिते उत सूरिः इंद्रं रायः ।

विश्ववारस्य दाता ॥ १०

मघोना धनवतो हविश्वतो यजमानस्य जयदोश्वर इंद्रः सोमे सुतेऽभिषुते सति
भरद्वाजेषु भरद्वाजे मध्येवैवसस्तावि सुतेऽभुत् इंद्रो जरिते स्तोत्रे सूरिः

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१३

सन्मार्गे प्रेरको यथासत् भवेत् । उतापि च विश्वारथ विश्वैरणीयस्य राशो धनस्य
दाता यथा भवेत् तथास्तापीति युजंभः ॥ इदिति द्वयं पूरणं ॥

॥ इति चतुर्थं षष्ठे षोडशो वरगः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले द्वितीयोऽष्टकः ॥

तृतीयेऽष्टकाके विंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशचं प्रथमं सूक्तं
अरहाजस्वामिं त्रैलोक्यं । वृषेऽथ सुक्रांतं ॥ विष्णुवति निष्काल्य एतत्सक्तं । सूक्तिं
च । वृषा मदः प्र मं हिंसाय । आ० ८. ६. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद इंद्रेऽश्लोकं उक्थवा सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्चवो मघवा नृभ्य उक्थैर्द्युचो राजा गिरामर्चितोतिः ॥ १

वृषा । मदः । इंद्रे । श्लोकः । उक्थवा । सचा । सोमेषु ।

सुतपाः । ऋजीषी ।

अर्चवः । मघवा । नृभ्यः । उक्थैः । द्युचः । राजा ।

गिरां । अर्चितोतिः ॥ १

सोमेषु सोमवत्सु यागेऽिंद्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां
वर्षको भवति । यद्वा वर्षजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन
यस्त्रेण सचाऽसहऽश्लोकऽस्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिप्रातस्य सोमस्य
पाता ऋजीष्यजीषं गतरसमपि सोमं नृपरित्यजन्मघवा धनवान् स चेंद्रो नृभ्यः
स्तुतीनां नेहभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्च्योऽर्चनीयो भवति । द्युचो द्युलोकनिवासो
गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रोऽर्चितोतिरस्त्रीणरक्ष भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततु'रिर्वीरो नयां विचेताः श्रोताः हव' गृणत उष्ट्र'तिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २

५१४

ऋग्वेदः ।

ततुरिः । वीरः । नर्यैः । विचेताः । ओता । हव ।

गणतः । उर्विजतिः ।

बसुः । शंसः । नरा । कारुधायाः । वाजी । स्तुतः ।

विदथे । दाति । वाजं ॥ २

वाज्यजवानिद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः सन् वाजमक्षं दाति । अस्मभ्यं ददाति । कीदृश इन्द्रः । ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रान्तो नर्यैः नरहितो विचेता विविक्तज्ञानो हवमक्षदीयं स्तोत्रं ओता गणतः स्तुवतः स्तोत्रजनस्योर्व्यति-
विस्तृतरक्षो बसुषांसयिता नरां नृणां स्तोत्रजनानां शंसः शंस्नीयः कारुधायाः
कारुणां स्तोत्राणां धारयिता । एवंभूत इन्द्रो वाजं ददातीति संबंधः ॥

। अथ तृतीया ।

अक्षो न चक्राग्रीः । शूर उहन् प्र ते मङ्गा रिरिचे रोदस्योः ।

उक्षस्य सु ते पुरुहूत वया व्यूदतयो रुहु रिन्द्र पूर्वीः ॥ ३

अक्षः । न । चक्राग्रीः । शूर । उहन् । प्र । ते । मङ्गा ।

रिरिचे । रोदस्योः ।

उक्षस्य । सु । ते । पुरुहूत । वयाः । वि । उतयः । रुहुः ।

इन्द्र । पूर्वीः ॥ ३

हे शूर विक्रान्तेन्द्र उहन् मङ्गान् ते त्वदीयो मङ्गा महिमा रोदस्योद्यावाष्टयिव्योः
परिरिचे । अतिरिच्यते । द्यावाष्टयिव्योभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टान्तः । चक्रोश्चक्रयो-
रक्षो न । रथसंबन्धको यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत पञ्चभिराहतेन्द्र
स्वदीयाः पूर्वीर्बह्व्य उतयो रक्षा वि रुहुः । विशेषेण रोहन्ति । तत्र दृष्टान्तः ।
उक्षस्य सु । यथा उक्षस्य वयाः याखा विरोहन्ति तद्वत् ॥

चतुर्थः ।

५१५

॥ अथ चतुर्थी ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव स्तुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वन्तो अदामानः सुदामन् ॥ ४

शचीवतः । ते । पुरुशाक । शाकाः । गवा इव ।

स्तुतयः । संचरणीः ।

वत्सानां । न तंतयः । ते । इन्द्र । दामन्वन्तः ।

अदामानः । सुदामन् ॥ ४

हे पुरुशाक वल्लकमं चिंद्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि वा सर्वतः संचरन्तीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धेनूनां स्तुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणो भवन्ति तद्वत् । अपि च वत्सानां न तंतयः । लंतिनीम दीर्घप्रसारिता रज्जुः । यत्नयितैषिं शाखदामभिवृद्धां वत्सा वध्यन्ते यथा तंतयो बह्वनां वत्सानां बंधका हे सुदामन् शोभनदानेन्द्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वन्तो बंधनवन्तो बह्वनां यत्नूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरवज्ञाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यदु श्वोऽसंस सन्मुधुराचक्रिरिंद्रः ।

मित्र नो अत्र वरुणस्य पूषार्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । अं इति । श्वः । असत् ।

च । सत् । मङ्गः । आचक्रिः । इन्द्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य ।

पर्येता । अस्ति ॥ ५

५१६

ऋग्वेदः ।

अयमिन्द्रोऽद्यास्मिन्दिवसेऽन्यत्कथं । कर्म नामैतत् । कर्म करोति । अन्यदु
 अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विप्रियते ।
 असन्नाशुभमशनिपातनादिकं सत् वर्षणादिकं शोभन कर्म च । यद्वा त्रिशिरसो
 विश्वरूपस्य यथादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारेणो वृत्तादेरसुरस्य यथादिरूपं सत्कर्म
 च सद्भुः पुनः पुनरसाधिद्र आचक्रिः कर्ता भवति । एवं परस्परविलक्षणं कर्म
 स्मरहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः
 एवंविध इन्द्रोऽत्वास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं यशस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः
 यथेतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्तेर्लेटि रूपं ॥ गित्वोऽहरभिमानी देवो
 वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽयं प्रेरकः सवितैते चेदेव नियम्यमाना
 अश्वदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु । यद्वा मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधानेनाभि-
 धीयन्ते । मित्रादय इन्द्रः प्रत्येकमश्वदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु । तथा वृद्धदेवताया-
 सक्तं । प्रोतयेऽन्यदिति त्वेते वैश्वदेव्याष्टौ स्मृते इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिर्निद्रानन्त यज्ञैः ।

तं त्वाभिः सुस्तुतिभिर्वीजयंत आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो

अश्वः ॥ ६

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः ।

इन्द्र । अनयंत । यज्ञैः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयंतः । आजिं ॥

न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वः ॥ ६

हे इन्द्र त्वत्तत्काशादुक्थेभिरुक्थैः यज्ञैर्यज्ञैर्हविर्भ्यस्तोतारः कामानात्मनो
 अनयंत । विविधं प्रापयति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्याद्रेः पृष्ठादुपरिभागादापो
 न अप उदकानि यथा तद्वत् । अपि च हे गिर्वाहो गोभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वृद्ध-
 नीमैर्द्रुतं प्रविष्टं त्वा त्वां वाजयंतो बलिनं कुर्वतः । यद्वा वाजमन्त्रमिच्छन्तो भरद्वाजाः

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१७

स्तोतार आभिः पूर्वोक्ताभिः सुट् तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जम्भः । प्राष्टः ७
 क्षिप्रगगने दृष्टांतः । अथा वाह्या आजि न संयामं यथा शीघ्रं प्रापुस्तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरति शरदो न मासा न द्याव इंद्रमवकर्शयति ।

वृक्षस्य चिद्वर्धतामस्य तनूः स्तोमैभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७

न । यं । जरति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः ।

इंद्रं । अवकर्शयति ।

वृक्षस्य । चित् । वर्धनां । अस्य । तनूः । स्तोमैभिः ।

उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७

शरदः संवत्सरा यमिंद्रं न जाति न जरयति नापक्षीययति । तथा मासाश्च
 नापक्षीययति । तथा द्यावो दिवसाश्च यमिंद्रं नावकर्शयति नात्मीभावयति
 वृक्षस्य चित् प्रवृक्षस्याप्यस्येद्रस्य तनूः शरीरं स्तोमैभिरुक्थैः स्तोमैरुक्थैश्च शस्यमाना
 शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृक्षा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वीडवे नमते न स्थिराय न शर्धते दस्यं जूताय स्तवान् ।

अजा इंद्रस्य गिरयश्चदृष्या गंभीरे चिद्वति गाधमस्यै ॥ ८

न । वीडवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते ।

दस्यं । जूताय । स्तवान् ।

अजाः । इंद्रस्य । गिरयः । चित् । दृष्याः । गंभीरे ।

चित् । भवति । गाधं । अस्यै ॥ ८

५१८

ऋग्वेदः ।

कृत्वा नमः । सूर्यमान इन्द्रो वीर्यं वेदं ददृगात् । स यजमानाय न नमते । न वशी-
भवति । स्थिराय युद्धेऽतिचक्षिताय च न नमते । शर्धने उग्रहमानाय दस्यज्जाय-
कमं वरिष्ठैः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति । यद्यपि सोतारो वज्रगुणाः संति
तथापीड्यमानो दस्यसंहितेभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋष्या महान्तो गिर-
वचित्तवन्ता अपीड्यमानाः सुगमनाः क्षेपणीया भवन्ति गंभीरे चिदगाधेऽपि
स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयी भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

गंभीरेण न चरुणामतिग्रेषो यं धि सुतपावत्वाजान् ।

स्या जं पुं ऊर्ध्वं ऊती अरिषय्यज्जिह्वं यैः परितक्मगायां ॥ ८

गंभीरेण । नः । चरुणाम् । अमतिन् । प्र । दूषः । यं धि ।

सुतपावन् । वाजान् ।

स्याः । जं इति । सु । ऊर्ध्वः । ऊती । अरिषय्यन् ।

अक्तोः । विज्यैः । परितक्मगायां ॥ ८

हे अमतिन् । अमत्त्वं वलं । तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्रं
गंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोक्ता विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽचानि
वाजात्वलानि च प्रयंवि । प्रयच्छ । किंचाक्तो रात्रेर्ब्रह्मै विवासेऽङ्गि परितक्मगायां
रात्रौ हे इन्द्र त्वसूरी अस्माकं रचावै हे इन्द्र अरिषय्यज्जिह्वंसंस्तभूद्वं उद्युक्तः स्या
ज ह । सुष्टु तिष्ठे व ॥

॥ अथ दशमी ॥

सचस्व नायमवसे अभीकं दूतो वा तमिन्द्र पाहि रिषः ।

अमा चैनमरय्ये पाहि रिषो मदम शतहिमा सुवीराः ॥ १०

सचस्व । नायं । अवसे । अभीकं । दूतः । वा । तं । इन्द्र ॥

पाहि । रिषः ।

अ॒मा । च । ए॒नं । अ॒र॒ण्ये । पा॒हि । रि॒षः । म॒र्द॒म ।

श॒त॒हि॒माः । सु॒वी॒र॒ः ॥ १०

हे इन्द्र त्वं नायं कर्मणां स्तुतीनां च नेतारमभिके संप्रामेऽप्यसे रक्षणाय सचक्ष ।
सेवस्व । इतो वाखात्स्यनिकटाच्च रिषः शत्रोरसुतो विप्रकटाच्छत्राश्च । वाग्व्योऽमुमेन
विवक्षितेन समञ्जयः । हे इन्द्र तं स्तोतारं प्राहि । रक्ष । तथागा च गृहे च ।
अमेति गृहनाम । अरण्ये कानने च रिषः शत्रोः प्राहि । तं रक्ष । तदनंतरं
सुवीराः शोभनपुत्रा वयं शतहिमाः शतसंघसुराभ्युदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त जतिरिति नवचं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं त्रैलोक्येन्द्रं । तथा चातुक्रांतं ।
या ते नवेति ॥ पृथ्वाभिप्लवपडहयोद्वितीयेऽह्नोदं सूक्तं निष्कोषव्यनिविधानं ।
सूक्तितं च । या त जतिरवमेति मध्यं दिनः । आ० ७. ६. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या त॑ ज॒तिर॑व॒मा या प॑र॒मा या म॑ध्यमे॒द्रं शु॒षि॒न्न॒स्ति ।

ताभि॑रु॒षु वृ॑त्र॒ह॒त्यै॒वी॒र्न ए॒भि॒श्च वा॒जैर्म॑हान्॒ उग्र॑ ॥ १

या । ते । ज॒तिः । अ॒व॒मा । या । प॒र॒मा । या । म॑ध्य॒मा ।

इ॒न्द्र । शु॒षि॒न् । अ॒स्ति ।

ताभिः॑ । ज॒ इति॑ । सु॒ । वृ॒त्र॒ह॒त्यै॒ । अ॒वीः । नः॑ । ए॒भिः ।

च । वा॒जैः । म॒हान् । नः॑ । उ॒ग्र ॥ १

हे शुषिन् बलवन्निन्द्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्ति । या परमोक्तृदास्ति ।
या उध्यमास्ति ताभिर्हृतिभिर्वृत्रहत्ये युद्धे नोऽस्मान् सु अत्यंतमनोः । पात्य । किंच
हे उग्रोद्गूर्णेन्द्र महान्स्वमेभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरप्यैव नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

५२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्मृधोमिथतीररिषण्यन्नमित्तस्य व्यथया मन्यमिन्द्र ।

आभि विश्वा अभियुजो विष्चीरायाय विशोऽव

तारीदासीः ॥ २

आभिः । स्मृधः । मिथतीः । परिषण्यन् । अमित्तस्य ।

व्यथय । मन्यु । इन्द्र ।

आभिः । विश्वः । अभियुजः । विष्चीः । आयाय ।

विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २

हे इन्द्र आभिरक्षदीयाभिः स्मृतिभिर्मिथतीः शत्रुसैन्यानि हिंसतोः स्मृधोऽक्ष-
दीयाः सेना परिषण्यन्नमित्तम् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्तस्य शत्रोर्मन्युं संयामादिषु
विद्यमानं कोपं व्यथय । नाशय । अपि आभिः स्मृतिभिरेवाभियुजोऽभियोक्तीर्वि-
ष्ची । सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणास्तपक्षपयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशः प्रजा
आयाय यज्ञादिकर्मकृते यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्रं जामयं चतये जामयोऽर्वाचीनासो वसुधो युयुजो ।

त्वमेषां विथुरा शर्वासि जहि वृष्णाणि कृणुही पराचः ॥ ३

इन्द्रं । जामयः । चत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः ।

वसुधः । युयुजो ।

त्वं । एषां । विथुरा । शर्वासि । जहि । वृष्णाणि ।

कृणुहि पराचः ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

५२१

हे इन्द्र जाग्रतो ज्ञानिस्तूनाः अनिकृष्टा ये भवन्तः । तत्रापि राजानयो दूरदेशे
स्थिता ये भवन्ते (जाग्रतोनास) त्वद्भिस्तुखा वनुषो हिंसतो युयुञ्चे च द्यूक्षा भवन्ति
एषास्तुभयविधानां भवन्तां संवन्ते भवन्ति बलानि विदुरा विदुराणि हीनानि
त्वं कृषिंति जेषः । तथा दृष्ट्वाग्नेपः योग्याणि जहि । नायय । किं पराच उभय
विधानं सत्पराचः पराङ्मुखान् लक्षुहि । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मू० वा मू० वनने शरीरैस्तनूचा तरुषि यत्नवैते ।

तोके वा गोषु तनये यदपु वि क्रंदंसी उर्वरासु ब्रवैते ॥ ४

मू० । वा । मू० । वनने । शरीरैः । तनूचा । तरुषि ।

यत् । लण्वैते इति ।

ताके । वा । गोषु । तनये । यत् । अपु । वि ।

क्रंदंसी इति । उर्वरासु । ब्रवैते इति ॥ ४

हे इन्द्र मू०स्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैरंगैः मू० वा वीरमपि वनने । इति ।
प्रेत्ययमप्येत्यर्थे वर्तते । यद्वा वेत्यनेन विकल्पाभिधायकोनामू० वा त्वदनुगृहीतः
सन् मू० वनने । कदा वनन इत्येतदाह । तनूचा शरीरेण शोभमानो परस्पर-
विरोधिनो तरुषि युद्धे यदादा लण्वैते संग्राम कृते । यदादा च तोके वा
पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वा मू०देकेषु
निमित्तेषु उर्वरासु सर्वमस्याद्यासु भूमिषु निमित्तासु क्रंदंसी क्रंदमानावाक्रोशंतो
पिबन्ते विब्रवैते । हे इन्द्र पुत्रादिलाभजयस्त्वदनुगृहीतस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नहि त्वा मू० न तुरो न दृष्ट्वा न त्वा योधो मन्थमानो

युयोध ।

इन्द्र न किंवा प्रत्यस्थेषां विश्वा जातान्यभ्यसु तानि ॥ ५

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा ।

योधः । मन्यमानः । युयोध ।

इंद्र । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा ।

जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रान्तजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽतस्तथा न युयोध । धृष्णुर्धर्मको न युयोध । मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध । हे इंद्र एषां शूरादीनां मध्ये कचन त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिभवसि ॥

॥ इति चतुर्थं पठ एकोनविंशो वरगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स पत्यत उभयोर्दृग्मयोर्वदौ वैधसः समिधे हवते ।

हवे वा महो वृषति क्षये वा व्यचस्वता यदि वितंतसैते ॥ ६

सः । पत्यते । उभयोः । दृग्मः । अयोः । यदि । वैधसः ।

संक्षये । हवते ।

हवे । वा । महः । वृषति । क्षये । वा । व्यचस्वता ।

यदि । वितंतसैते इति ॥ ६

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो दृग्मं धनं पत्यते । इष्टे । कयोर्मध्ये क ईष्ट इत्येतदुभयसाह । यदि यस्य जनस्य । यदिति निपातो यस्यार्थे वर्तते । समिधे यज्ञे वैधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवन्ते इंद्रं स्तुवंति स ईष्ट इति संबंधः । महो महति प्रभूते हवे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिवारकमनुष्यपुक्ते क्षये वा नृह निमित्ते वा व्यचस्वतौ यदि यो जनो । यदिति यावित्यर्थे वर्तते ।

चतुर्थीऽष्टकः ।

५३

नितंतसै ते विद्युथते तयोर्मध्य इति संबन्धः ॥ तत्संरूपप्रत्ययक्रमणो विपूर्वादिभंतसैते
इति अशक्तिः । यद्वा नंतस इति धातुः कञ्ङादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति ॥

॥ अधः सप्तमी ॥

अधः स्मा ते चर्षणायो यद्देजानिद्रं त्वातोत भवा वरुता ।

अस्माकासो ये नृतमासो अर्थ इन्द्रं सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७

अधः । स्म । ते । चर्षणायः । यत् । एजान् । इन्द्रं । त्वाता ।

उत । भव । वरुता ।

अस्माकासः । ये । नृतमासः । अर्थः । इन्द्रं । सूरयः ।

दधिरे । पुरः । नः ॥ ७

अधः स्मापि च हे इन्द्र ते त्वदीयाचर्षणयः पुरुषा यद्यदेजान् एजेयुर्भीत्या
कंपैयुः त्वं तेषां त्वाता पालको भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माका-
सोऽस्मदीया नृतमासो नेहृतमा ये मनुष्या हे इन्द्र त्वामर्थोऽरयो । प्रापयितार
इत्यर्थः । तेषां त्वाता भव । हे इन्द्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे
तेषां च त्वाता भवेति ॥

साकमेधेषु माहेन्द्रामिष्टाविन्द्रस्य वृत्तज्ञो याज्या । स्तुतिं च । अनु ते दायि
मह इन्द्रियाय विश्वकर्महविषा वावृधानः । आ० २, १८, । इति ॥ अनुक्रीगान्मेकाहे
निष्कपत्य एधैव स्तुक्तमुखीया । स्तुतिं च । अनु ते दायि मह इन्द्रियार कथो
नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ६, ५, । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

अनु ते दायि मह इन्द्रियाय सता ते विश्वमनु वृत्तहर्त्ये ।

अनु चतमनु सती यजतेन्द्रं देवेभिरनु ते नृष्वह्नी ॥ ८

५२४

ऋग्वेद ।

अनु । ते । दा॒यि । म॒हे । इ॒न्द्रिया॑य । स॒त्वा । ते । विश्व॑ ।

अनु । ह॒व॒ः॒ ह॒व्ये ।

अनु । ज॒तं । अनु । स॒हैः । य॒ज॒त॒ । इ॒न्द्र॑ । दे॒वेभिः॑ ।

अनु । ते । वृ॒ः स॒ह्यै ॥ ८

हे इन्द्र सहे सहते ते त्वयिर्मिन्द्रियाद्यैश्वर्यार्थमनुदायि । अन्वदायि । अनुदोद्यते
 अ । हवः हव्ये हववधे निमित्ते ते त्वयि विश्वं समस्तं सचा सयमनुदायि । कैः
 किमनुदायीति तदुभयसाह । येन विश्वं विभातं तत्त्वत्वं बलमनुदायि । येन
 शत्रून्भिभवति तद्गुणविशिष्टं सहा बलमनुदायि । हे यजत्र यजनीयेन्द्र ते त्वयि
 नमस्ते युञ्जे देवभिः सैवन्दैवेतत्सवमनुदायि ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒वा नः॑ सृ॒धः स॒म॒जा स॒म॒स्त्रि॒न्द्र॑ रा॒रं॒धि मि॒थ॒तीर॑दे॒वीः ।

विद्या॑म व॒स्तार॑वसा गृ॒ण॒न्ती॑ भ॒र॒द्वाजा॑ उ॒त तं॑ इ॒न्द्र नृ॒न् ॥ ८

ए॒व । नः॑ । सृ॒धः । सं । अ॒ज । स॒म॒त्सु॑ । इ॒न्द्र॑ । रा॒रं॒धि ।
 मि॒थ॒तीः । अ॒दे॒वीः ।विद्या॑म । व॒स्तोः । अ॒व॒सा । गृ॒ण॒तः । भ॒र॒त्स॒वाजाः॑ । उ॒त ।
 ते । इ॒न्द्र॑ ॥ नृ॒न् ॥ ८

हे इन्द्र एवैवं स्तुतस्त्वं नेऽश्वदीयाः सृधः शत्रून्नेनाः समस्तु सयामेषु सगजाः ।
 शत्रून्वधार्थं प्रेरय । किंच मियतीर्हिसतीरदेशीराक्षुरीः संना ररंधि । अस्मदथ
 वशीकुरु । उतापि च हे इन्द्र ते गृणन्तस्त्वां स्तुवन्ता भरद्वाजा वयमवसाज्ञेन सह
 वस्तोर्वासस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमश्न्यं विद्याम । लभेसाह ॥

॥ इति चतुर्थस्य ऋग्वेदोऽष्टमोऽध्यायः ॥

चतुर्थः एकः ।

५२५

शुधि न इन्द्रेण चैततोयं सूत्रं भरद्वाजस्यार्थं तैष्टुभनैर्द्रं । तथा चातुर्दशम्यते ।
शुधि नोऽतिविति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

शुधि न इन्द्रं हवामसि त्वा महो वाजस्य सातो वावषाणाः ।

स यद्विशो यत् शूरसाता उग्रं नो वः पार्थ अहन्दाः ॥ १

शुधि । नः । इन्द्र । हवामसि । त्वा । महः । वाजस्य ।

सातो । ववषाणाः ।

सं । यत् । विशः । चयंत । शूरसातो । उग्रं । नः ।

अवः । पार्थ । अहन् । दा ॥ १

हे इन्द्र ववषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं सोतारो महो महोतो वाजस्याचक्ष्य
सातो लामार्थं त्वा त्वां हवामसि । आहवामः । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं नदाहार्ज
शुधि । शृणु । यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातो युद्धे समर्थं संगच्छन्ते
तदा पार्थ तस्मिन् हचक्षन् दिवसे नोऽस्म्यस्यसूद्रूणंमधो रक्षयं दाः । अहन्दाः ।
प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वा वाजी हवते वाजिनेया महो वाजस्य गधस्य सातो ।

त्वा एतंष्वद्र सत्पतिं तत्तत्त्वां चयै मष्टिहा गोषु युधन् ॥ २

त्वा । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य ।

गधस्य । सातो ।

त्वा । एतैषु । इन्द्र । सत्पतिं । तत्तत्त्वां । चयै ।

मष्टिहा । गोषु । युधन् ॥ २

५२४

अष्टग्वैदः ।

वाजी हविलक्षणाक्षवान्वाजिनयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वं
गघस्य सर्वैः प्राथस्य मङ्गो मङ्गतो वाज्जस्रस्य सातौ लाभे निमित्ते हवते ।
स्तोति । अपि च हे इन्द्र सप्ततिं सज्जनानां पालकं तत्त्वं दुर्जनानां तारकं त्वां
दृष्ट्वेषूपद्रवेण निमित्तं पु भरद्वाजो हवते । सुष्टिहा सुष्टिवलेन शत्रूणां हन्ता शोषु
निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रूभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वं चष्टे । पश्यति ।
प्रतिभालयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातौ त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वक् ।

त्वं शिरौ अमर्मणः पराहन्नतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ३

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कसातौ । त्वं । कुत्साय । शुष्णं ।

दाशुषे । वक् ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परा । अहन् । अतिथिग्वाय ।

शंस्यं । करिष्यन् ॥ ३

हे इन्द्र त्वमर्कसातावज्जलाभार्थं कविं भागवमृषिं चोदयः । अपोदयः । प्रेरय
किंच हे इन्द्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तयते कुत्साय शुष्णमसुरं वक् । छेदितवानसि
वर्गिति दृष्टान्तेऽस्त्रेदनाथस्य लुब्धं रूपं ॥ तथा त्वमतिथिग्वयातिथीनामभिगते
दिनोदासाय शंस्यं सुखं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य
शंवरस्य शिरः शीर्षं पराहन् । अवधीः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं प्र भरः यो घृष्ट्वमावो युध्यंतं वृषभं दशद्युं ।

त्वं तुर्यं वेतसवे सचाहन्त्वं तर्जिं गृणतं मिन्द्र तूतोः ॥ ४

त्वं । रथं । प्र । भरः । यो घं । ऋष्ट्वं । आवः । युध्यंतं ।

वृषभं । दशद्युं ।

त्वं । तुभ्यं । वेतसवे । सचा । अहन् । त्वं । तुजि । गृण्यंतं ।

इंद्र । तूतोरिति तूतो ॥ ४

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनसूत्रं मज्जानं रथं प्रभरः प्राप्रयः । अपि च युध्यंतं शत्रूभिः सह युद्धं कुर्वंतं दशदं दश दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः । युद्धादपीपलः । किंच त्वं वेतसव एतन्नामे राज्ञे सचा सहायभूतः सन् त्वयमसुरमहन् । इतवानसि । वेतसुनां कश्चिदसुरः । अत्र तस्मादन्योऽस्युच्यते । यद्वा वेतसव इति तृतीयार्थे चतुर्थी । वेतसुनासुरेण संहितं त्वयं इतवानसि । तथा च संवांतरे श्रूयते । अहं पितेव वेपथूरभिष्टये त्वयं कुत्साय खादिभं च रंधयं । ऋग्वे० १०, ४६, ४ । इति । हे इंद्र त्वं गृण्यंतं त्वां सुवतं तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः । अथर्धयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र वर्हणां कः प्र यच्छता सहस्रां शूर दधि ।

अव गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रायो दिवोदासं चित्राभिरुती ॥ ५

त्वं । तत् । उक्थं । इंद्र । वर्हणां । करिति कः । प्र ।

यत् । शता । सहस्रां । शूर । दधि ।

अव । गिरेः । दासं । शंबरं । हन् । प्र । आवः ।

दिवःऽदासं । चित्राभिः । जती ॥ ५

हे इंद्र वर्हणा वर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वुक्थं प्रशस्तं तत्कर्म कः । अकरोः । किं तत्कर्तव्युच्यते । हे शूर वीरेन्द्र त्वं शता शतानि सहस्राणि च शंबर-संगुचरान् भटान्प्रदधि । विदारितवानसि । तथा च निगमांतरे । अश्वर्यवो यः शतंबरस्य । ऋग्वे० २, १४, ६ । इति । तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणासुपक्षपथितारं गिरेर्पर्वताज्जिगंतं शंबरमसुरमहन् । अवावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंबरं पर्वतेषु जिघंतं । ऋग्वे० २, १२, ११ । इति । किंच चित्राभिर्विचित्राभिरुती जतिभो रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः । प्रकर्षेण पालयसि अ ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

५२८

अङ्गवेदः ।

॥ अथ प्रश्नी ॥

त्वं अहाभिर्मदसानः सोमैर्दभीतये चुमुरिभिन्द्र सिखप् ।

त्वं रजिं पिठोनसे दशस्वन्पटिं सहस्रा शच्या सवाहन् ॥ ६

त्वं । अहाभिः । मदसानः । सोमैः । दभीतये । चुमुरिं ।

इन्द्र । सिखप् ।

त्वं । रजिं । पिठोनसे । दशस्वन् । पटिं । सहस्रा ।

शच्या । सवा । अहन् ॥ ६

हे इन्द्र अहाभिः अहापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मदसानो मोद-
मानः यच्छब्दया गूक्तं कर्म तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेष विद्यया
करोति अहयोपनिषदा मदेव वीरवत्तरं भवति । छा० ३० १, १, १०, । इति ।
सोमैश्च मदसानस्त्वं दभीतय एतस्मात्काय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यगसुरं सिखप् ।
अस्त्रापयः । अवधोरित्यर्थः । किं व हे इन्द्र त्वं पिठोनस एतस्मात्काय रजिमेतदाख्यां
कन्यां वा राज्यं वा दशस्वन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया पटिं पटिमंख्याकानि सहस्रा
भटानां सहस्राणि सवा सह युगपदेवाहन् । अवधीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अहं चन तत्सूरभिरानश्यां तत्र ज्याय इन्द्र सुम्नमोजः ।

त्वया यत्स्त्वते सधवीर वीरास्त्रिवरुथेन नहुषा शविष्ठ ॥ ७

अहं । चन । तत् । सूरिभिः । आनश्यां । तव । ज्यायः ।

इन्द्र । सुम्नं । मोजः ।

त्वया । यत् । स्त्वते । सधवीर । वीराः । त्रिवरुथेन ।

नहुषा । शविष्ठ ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

५२९

हे सुधवीर वीरैः सहित शक्ति बलवत्तमेन्द्र वीराः स्तोतारस्त्रिवह्येन त्रीणि
 वरुधान्यावरकाणि भवनानि यस्य तेन । ननुषा गत्तूणां बंधकेन त्वय च दत्तं
 यत्सुप्तं सुखगोजो बलं च स्तवति स्तुवति हे इन्द्र तव त्वया दत्तं ज्यायोऽति-
 शयेन प्रशस्यं तत्सुभगोजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो स्मरिभिरादीयैः स्तोत्रभिः
 सहानश्यां । प्राप्नुयां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अयं ते अस्मिन् इन्द्र दुम्नहन्ती सखायः स्याम महिन प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः क्षत्रश्रीरस्तु अष्टो घने वृत्राणां सनये धनानां ॥ ८

अयं । ते । अस्यां । इन्द्र । दुम्नहन्ती । सखायः । स्याम ।

महिन । प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः । क्षत्रश्रीः । अस्तु । अष्टः । घने । वृत्राणां ।

सनये । धनानां ॥ ८

हे महिन पूजनोयेन्द्र ते त्वर्धे सखायः स्तोतारो वयमस्यां दुम्नहतावस्त्रिभ्यन-
 निगिते स्तोत्रे प्रेष्टा अतिशयेन प्रियाः स्याम । भवेम । प्रातर्दनिः । प्रातर्दनी
 नाम राजा । तस्य पुत्रः क्षत्रश्रीरेतन्नामको भग याज्यो राजा अष्टोऽस्तु । सर्वेषा-
 म्भक्तो भवतु । किमर्थं । वृत्राणां गत्तूणां घने वधाय च धनानां वसूनां सनये
 संभजनाय च अष्टोऽस्त्विति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

किमस्य मदे इत्यष्टव चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यापि । अनुक्रान्तं च । किमस्यांत्या
 चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । अंत्यायास्तु
 दानस्तुतिरूपत्वाद्वा तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देयता ॥ विनियोगो खैरिगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

किमस्य मदे किमस्य पीताविन्द्रः किमस्य सख्ये चकार ।

रणां वा ये निषदि किं ते अस्य पुरा विविद्रे किमु नूतनासः ॥ १

किं॒ अ॒स्य॒ । म॒दे॒ । किं॒ । जं॒ इति॑ । अ॒स्य॒ । पी॒तौ । इ॒न्द्रः॑ ।

किं॒ । अ॒स्य॒ । स॒ख्ये॒ । च॒कार॑ ।

र॒णाः । वा॒ । ये॒ । नि॒ऽसदि॑ । किं॒ । ते॒ । अ॒स्य॒ । पु॒रा ।

वि॒वि॒द्रे॒ । किं॒ । जं॒ इति॑ । नू॒त॒ना॒सः॑ ॥ १

अरहाज ऋषिः फलविलंबनासहिष्णुः सन् अगयेन्द्रमाक्षिपति । अस्य सोमस्य मदे सतीन्द्रः किं चकार । कृतवान् । किम् किंचास्य सोमस्य पीतौ पाने सति किं चकार । अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार । पानात्पूर्वमिन्द्रः सोमेन सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च संति ते स्तोतारः पुरा पूर्वं ते इन्द्र ते त्वत्तः किं विविद्रे । किं लेभिरे । नूतनासो नूतना इदानींतनाः स्तोतारश्च किम् लेभिरे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

म॒दे॒स्य॒ म॒दे॒ स॒दस्य॑ पी॒तावि॒न्द्रः॑ स॒दस्य॑ स॒ख्ये॒ च॒कार॑ ।

र॒णा॒ वा॒ ये॒ नि॒षदि॑ स॒न्ते॒ अ॒स्य॒ पु॒रा वि॒वि॒द्रे॒ स॒दु॒ नू॒त॒ना॒सः॑ ॥ २

स॒त् । अ॒स्य॒ । म॒दे॒ । स॒त् । जं॒ इति॑ । अ॒स्य॒ । पी॒तौ । इ॒न्द्रः॑ ।

स॒त् । अ॒स्य॒ । स॒ख्ये॒ । च॒कार॑ ।

र॒णाः । वा॒ । ये॒ । नि॒ऽसदि॑ । स॒त् । ते॒ । अ॒स्य॒ । पु॒रा ।

वि॒वि॒द्रे॒ । स॒त् । जं॒ इति॑ । नू॒त॒ना॒सः॑ ॥ २

एषमाक्षिप इन्द्रास्मा ऋषय इन्धितं घनं प्रददौ । तदनंतरस्त्वपिरिन्द्रसकाशात्सं-पूर्णकागः सन् पुरा याग्यपार्लभप्रतिपादकानि वाक्यान्धुवांचेदानीं तानि निराकरोति इन्द्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्ये सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तोतारश्च ते निषेदि गृहे ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

५३१

अज्ञस्तु इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते तत्तः सत् शुभं कर्म निविष्टे । लेभिरे ।
नूतनास इदानींतनाः कोतारः सद् गुणमेव कर्म लेभिरे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि तु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म ।

न राधंसोराधसो नूतनस्येन्द्र न किर्ददृश इन्द्रियं ते ॥ १

नहि । तु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघवन् ।

मघवत्त्वस्य । विद्म ।

न । राधंसः । राधसः । नूतनस्य । इन्द्र । न किः । ददृशे ।

इन्द्रियं । ते ॥ १

हे मघवन्मघवत्त्वस्य इन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिम्नो महिमानं
नहि विद्म । वयं न जानीमः ॥ तुय्यद्दः पूरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य
भनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसो राधसस्तुदीयं समं
धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थं पठो ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं
न किर्ददृशे । केनापि न दृश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एतत्तात्त इन्द्रियमचेति येनार्धवीरशिखस्य शेषः ।

वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुभात्स्वनाच्चिदिन्द्र परमो दहारः ॥ ४

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियं । अचेति । येन । अर्धवीः ।

वर शिखस्य । शेषः ।

वज्रस्य । यत् । ते । निहतस्य । शुभात् । स्वनात् । चित् ।

इन्द्र । परमः । दहारः ॥ ४

५३२

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम काचिदसुरः । शेषः शेषांश्च
 पुत्रान् । शेष इत्यपत्यनामैतत् । अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयसेल्यत्तत्तदिदमिन्द्रियं
 वीर्यमचेति । अस्माभिरज्ञायि । हे इन्द्र यद्यस्माच्छ्रमादलाभिहतस्य प्रेरितस्य
 त्वदीयवज्रस्य स्नानाच्च ध्वनेरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधि-
 क्रान्तोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददातु, अदीयत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वधीदिंद्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिनं चावमानाय शिञ्जन् ।

वृचीवतः यद्वरियपीयायां हन् पूर्वं अर्द्धं । भियसापरो दत्तं ॥ ५ ॥

वधीत् । इन्द्रः । वरशिखस्य । शेषः । अभ्यावर्तिनं ।

चावमानाय । शिञ्जन् ।

वृचीवतः । यत् । वरियपीयायां । हन् । पूर्वं । अर्द्धं ।

भियसा । अपरः । दत्तं ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्रचावमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रान्-
 वाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिञ्जन् ईप्सितानि वस्तूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यान-
 सुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत् । अवधीत् । अहिंसीत् । वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधी-
 दित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो वरियपीयायां । वरियपीया नाम काचिन्नदी काचिन्न-
 मरी वा । तस्यां पूर्वोर्द्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य
 कुलोत्स्रः पूर्वः । तद्भोक्तृत्ववरशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत् तदापरोऽपरभागो
 स्थितो वरशिखस्य अष्टः पुत्रो भियसा भित्वा दत्तं । दीर्घोऽभूत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वक्त्रः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विंशच्छतं वर्मिणा इन्द्र साकं यव्यावत्यां परुहन् अवस्था ।

वृचीवतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिन्दामा न्यर्थान्यायन् ॥ ६ ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

५३६

त्रिंशत् शतं । वर्मिणाः । इन्द्र । साकं । यव्याऽवत्या ।

पुरुऽहृत । अवस्था ।

तृचीवतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिंदानाः ।

निऽअर्थीनि । आयन् ॥ ६

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहृत वक्त्रभिराहृतैश्च अवस्था अवस्थया ।
अर्धोऽक्षं यगो वा । तदांश्चया युद्धे त्वां जित्वात्तं प्राप्नुयात् यशो वा प्राप्नुयामेति
कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतन्ताऽभि-
गच्छन्तः पात्रा पात्राणि यज्ञसाधनानि भिंदाना भिंदन्तो वर्मिणः कवचवृत्तस्त्रिंशच्छतं
त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवन्तो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यव्यावत्या
पूर्वोक्तायां हरियूपोयायां न्यथान्यथं नून्यान्यायन् । अगच्छन् । विनाशं प्रप्तुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावावरुषा स्रयवस्य अंतरुषु चरन्तो रेरिहाणा ।

स संजयाय तुर्वशं परादात् वृचीवन्तो दैववाताय शिचन् ॥ ७

यस्य । गावो । वरुषा । स्रयवस्य इति स्रयवस्य । अन्तः ॥

जं इति । सु । चरन्तः । रेरिहाणा ।

स । संजयाय । तुर्वशं । परा । अदात् । वृचीवन्तः ।

दैववाताय । शिचन् ॥ ७

वरुषारूपौ रोचमानौ स्रयवस्यः शोभनदृष्टानीच्छन्तौ वरिहाणा लेलिहानौ पुनः
पुनश्चोसमास्त्रादयन्तो । यद्वा गतिविशेषं कुर्वन्तौ । यस्येन्द्रस्य रंभं धिनौ गावावन्वा-
वन्तद्विवाष्टयिष्योर्भ्येऽन्तरिक्षे चरन्तो गच्छन्तः ॥ ७ सु इतीमौ पूरणौ ॥ स इन्द्रः
संजयादैरागकाय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात् । प्रददौ । किं कुर्यन् । वृचीवन्तो

५३४

ऋग्वेदः ।

वारिष्ठान् देवताया देवतातन्मयोत्पत्त्याभ्यावर्तिने राक्षे शिञ्जन् पथीकुर्वन् ।
तेषां धनानि प्रयच्छति वा ॥

॥ अथाष्टमो ॥

इ॒याँ अ॒ग्ने र॒यि॒नीं वि॒ंश॒तिं गा॒ वधू॒र्म॒तो म॒घवा॒ म॒ह्यं सं॒राट् ।

अ॒भ्याव॒ती चा॒य॒मा॒नो द॒दाति॒ दू॒णा॒ग्नेयं॒ दक्षि॑णा॒ पार्थ॑वा॒नां ॥८॥

इ॒यान् । अ॒ग्ने । र॒यि॒नः । वि॒ंश॒तिं । गाः । वधू॒र्म॒तः ।

म॒घवा॑ । म॒ह्यं । सं॒राट् ।

अ॒भ्याव॒ती । चा॒य॒मा॒नः । द॒दाति॒ । दू॒ः॒ण॒श्चा॑ । पार्थ॑ ।

दक्षि॑णा । पार्थ॑वा॒नां ॥८॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातमग्नये प्रयच्छति । हे
अग्ने यवता धनवान् प्रभूतदानो वा सास्त्रं राजभ्ययाजी चायमानश्चयमानस्तु
धृत्वोऽभ्यावर्त्यतदाह्वयो राजा रयिनी रथसंहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान् हथान्निचुन-
भूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून्मह्यं ददाति । प्रायच्छत् । पार्थवानां
पृथोर्वज्रस्तस्याभ्यावर्तिनो राक्षः संबंधिनी ॥ पूजायै बल्लवचनं ॥ इत्यं दक्षिणा
दुर्नशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वरः ॥

आ गाव इत्यष्टयं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ गापो गव्यं हितो-
यैहो वात्यश्च पादोऽत्यानुष्टुप् जागतकृचो हितोवादिरिति । भरद्वाज ऋषिः ।
इंद्रो यज्वन इत्याद्यसृचो जगतः । उपेदक्षित्यानुष्टुप् शिष्टायतस्तुष्टुभः ।
भरद्वाज गौर्देवता हितोवायाः सूक्तान्यपादस्य च विकल्पे नेंद्रो देवता ॥ गवाष्टपस्थान्
एतत्सूक्तं । सूक्तितं च । आमाथोयमेक इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गा॒वी अ॒ग्न॒म॒व॒त॒ म॒द्र॒म॒क॒न॒स॒ इ॒तु गो॒ष्ठे इ॒ग्रा॒ध॒त्न॒स्ते ।

प्रजावतीः पुरुषा इह स्युरिदंय पूर्वीरुषसो दुर्वाणाः ॥ १

आ गाः । आसन् । उत । अद्रं । अक्रन् । सीदंतु ।

गोऽस्ये रणयंतु । अस्मे इति ।

प्रजावतीः । पुरुषाः । इह । स्युः । इदंय ।

पूर्वीः । उषसः । दुर्वाणाः ॥ १

गाव आसन् । अद्यदीर्घं गृहमागच्छंतु । उतापि च अद्रं भजनीयं युभगक्रन् । कुर्वंतु । तथा गोष्ठेऽप्यदोये गवां स्थाने सीदंतु । उपविशंतु । तदनंतरसस्मे अस्मात् रणयंतु । रसंतां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुषा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीषंक्षेत्र इन्द्राभेद्रायंरुषस उषःकालान् प्रति दुर्वाणा दीर्घानाः स्युः । भवेयुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रो यज्वने पृणते च शिञ्जत्येह ददाति न स्वं मुषायति ।

भूयोभूयो रयिमिदंस्तु वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २

इंद्रो । यज्वने । पृणते । च । शिञ्जति । उप । इत् ।

ददाति । न । स्वं । मुषायति ।

भूयःभूयः । रयिं । इत् । अस्तु । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये ।

नि । दधाति । देवयुं ॥ २

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयित्वे च स्तोत्रे शिञ्जति । अपेक्षितं धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेवाय । उपेक्ष्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोत्रं स्वं स्वभूतं धनं न मुषायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्त्योषयविषस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुन पुनर्वर्धयन्ति इति प्रापयन्नेव देवयुं देवयिन्द्रमात्मन इच्छंतं तं जनमभिन्ने यत्नभिरभेद्ये

'कृत् ग्मेदः ।

५३१

खिल्ये । खिलगप्रतिहतं स्थानं । तदेव खिल्यं । स्वार्थिको यत् ॥ अन्यैर्गंतुमशक्ये
स्थले निदधाति । निक्षिपति । निवासयतोत्यर्थः ॥

देशानां हविःषु न ता नशति न ता अर्वन्ति गोदेवताया वाज्यापुरोनुवाक्ये ।
आ० ई. १४. ॥ गोक्षामेऽपि मरुत्वतोयनिष्केषत्युद्यारेते सूक्तमुखीये । सूत्रितं च ।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नशति न दधाति तस्करः । आ० ६. ५. ।
इति ॥

॥ तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह ॥

न ता नशति न दधाति तस्करा नास्वामामितो व्यथिरा

दधर्षति ।

देवाश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः

सह ॥ ३

न । ताः । नशति । न । दधाति । तस्करः । न । आसां ।

स्वामितः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् ।

ताभिः । सचते । गोपतिः । सह ॥ ३

ता गावो न नशति । अस्वत्सकाशाज नश्यंतु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दधाति ।
अश्वदीया गा न हिंस्यात् । तथागितोऽमितस्य शत्रोः संवधि व्यथिः शस्त्रमासामिना
गो न दधर्षति । नाक्रान्तु । गपतिरेवंभूतानां गवां स्वामी यजमानो याभिर्गोभि-
र्देवाद्येन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । यो गा दंष्ट्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च
ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगिव् चिरकालमेव सचते । संगच्छतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृततमुप यंति ता अभि ।

उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मत्तस्य वि चरंति यज्वनः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

५३७

न । ताः । अवी । रेणुकाटः । अग्रते । न । संस्कृतं ।

उपे । यंति । ताः । अभि ।

उरुगायं । अभयं । तस्य । ताः । अतु । गावः । मर्तस्य ।

वि । चरंति । यज्वनः ॥ ४

रेणुकाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिभेदनकमां ॥ अवीं
 बुधायसागतोऽवो ता गा नाञ्जुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतं
 विशसनादिसंस्कारं नाश्वयंति । नाभिगच्छंतु । अपि च ता गावो यज्वनी
 यागशीलस्य तस्य मर्तस्य अनुस्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमथं यज्वजितं प्रदेश-
 जनुद्दिश्य वि चरंति । विशेषेण गच्छंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गावो भगो गाव इंद्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।

इमा या गावः स जनास इंद्र इच्छामीहृदा मनसा चिदिंद्रं ॥ ५

गावः । भगः । गाव । इंद्रः । मे । अच्छान् । गावः ।

सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि ।

इत् । हृदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५

गाव एव मह्यं भगो धनं भवंतु । इंद्रस्य मे मह्यं गावो गा अच्छान् । यच्छंतु
 गावः प्रथमस्य ऋषिषां श्रेष्ठस्य सोमस्य भक्षो भक्षयं भवतु । अभिषुतस्य । हे
 सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवंभूता या गावः
 संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इंद्रो भवंति । दधिष्टतादिकूपेणोऽस्यप्यायन-
 त्वात् । एवंभूतमिंद्रं हृदा अहायुक्तेन मनसा चित् ॥ विदित्यप्यर्थे ॥ इच्छामीत् ।
 कामय एव । साधनभूताभिर्गीभिरेवंभूतमिंद्रं यद्दुमिच्छामीत्यर्थः ॥

५३८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्वीरं चित्कृणुया सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुय भद्रवाचो ब्रह्मो वयं उच्यते सभासु ॥ ६

यूयं । गावः । मेदयथा । कृशं । चित् । अश्वीरं । चित् ।

कृणुय । सुप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुय । भद्रवाचः । ब्रह्मत् । वः । वयः ।

उच्यते । सभासु ॥ ६

हे गावो यूयं मेदयथा । आयायनं कुरुयेत्यर्थः । तथा कृशं चित् चीरमश्वीरं
चिदसंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुय । कुरुय । हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेता
गावोऽस्यदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुय । गोभिरुपेतं कुरुय । सभासु यागपरिषत्सु
हे गावो युष्माकं ब्रह्मब्रह्मोऽज्ञस्यते । सर्वैर्दीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिशन्तीः शुद्धा अपः सुप्रपायो पिबन्तीः ।

मा वः स्नेन ईशत माघशंस परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७

प्रजावतीः । सुयवसं । रिशन्तीः । शुद्धाः । अपः । सुप्रपाने ।

पिबन्तीः ।

मा । वः । स्नेनः । ईशत । मा । अघशंसः । परि । वः ।

हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्साभिर्युक्ता भवतेति शेषः । सुयवसं
शोभनदृष्टं रिशन्ती रिशन्त्यो भक्षणार्थं हिंसन्त्यो भवत । सुप्रपायो सुखेन पातये
तटाकादो शुद्धा निषला अप उदकानि पिबन्तीः पिबन्त्यश्च भवत । नो युष्मान्

वतुर्थोऽष्टकः ।

५३६

सोनस्तस्करो मेघत । मेघिष्ट । ईश्वो मा भूत् । तथाप्यवशंसो व्याघ्रादिः शत्रुर्मेघत
अपि च वो युष्मान्द्रस्य कालात्मकवः परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृज्याः ।
परिवृणक्तु । परिहरतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उपेदमुपपर्वनमासु गोषूयं पृच्यतां ।

उपं ऋषभस्य रेतस्येन्द्र तव वीर्यं ॥ ८

उपं । इन्द्रं । उपपर्वनं । मासु । गोषु । उपं । पृच्यतां ।

उपं । ऋषभस्य । रेतसि । उपं । इन्द्रं । तव वीर्यं ॥ ८

आसु गोष्विदमुपपर्वनमास्यायनमुपपृच्यतां । संपृच्यतां । हे इन्द्र तव वीर्यं
त्वदीयवीर्यं निमित्तं ऋषभस्य गवां गर्भमादधानोऽपि ऋषभस्य रेतसीदमुपपर्वन-
मास्यायनं । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्संबन्धिरादिहविर्हारेणेंद्र आप्यायितो
भवतीत्यर्थः । उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचविंशो वरगः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातोर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकसांग्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपतिशास्त्रालयधुरं-

धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं बंदे विद्यार्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य बृहत्स्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि
व्याकृतानि । इन्द्रं व इति षष्ठं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्पणं त्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्राम्यति
च इन्द्रं षडिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामुं रणवमवसे यजध्वं ॥ १

इन्द्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये ।

चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महामुं । ऊं इति ।

रणं । अवसे । यजध्वं ॥ १

हे यजमाना यो युष्माकं संबंधिनो नरो जेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावाथ-
मिन्द्रं सेपुः । परिवर्त्ति । स्पृशति वा । कथंभूताः । महो महंति स्तोत्राणि यंत
उपयंतः प्राप्तुवंतः । कुर्वंत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुग्रहात्मिका
तदीया बुद्धिः । मां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणे । ईशमिति कर्मणः
संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेच्छादंसं रूपं । यद्वा महो महत्कर्म यंतोऽनु-
तिष्ठंतः सुमत्तं सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गै शब्द इत्यस्माज्जिह्वः
काग्रेषु ह्य ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिन्द्रो महो महतो धनस्य दातास्ति
भवति तदाद्रणं रमणीयं महामुं महामुं तमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः
पूजयत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ । यस्मिन्हस्ते नयीं मिमिक्षुरा रथे हिरण्यये रथेष्ठाः ।

आ रश्मयो गभस्थोः सूरयो राध्वन्नश्वांसो वृषणो युजानाः ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४५

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे ।

हिरण्यये । रथेऽस्याः ।

आ । रश्मयः । गर्भस्थोः । स्थुरयोः । आ । अध्वन् ।

अश्वसः । दृषणः । युजानाः ॥ २

यस्मिन्निन्द्रे नर्या नृभ्यो हस्ता राय नः मिमिक्षुः आसिच्यन्ते आपूर्यन्ते ॥ व्यत्ययेन
 कर्मणि कर्तृपक्षयः ॥ इन्द्रे कुतेति चेत् । हस्ते तदीये बाह्वौ ॥ यद्वैतत्समानाधि-
 कारणमिन्द्रस्य विशेषणं । हस्ते हतं यस्मिन्निन्द्रे इत्यर्थः । उक्तं यास्कोने । हस्तो हन्तेः
 प्राशुहन्ने । नि० १. ७. इति । यद्देव्ये यस्मिन्निन्द्रे वतमाना राय आमिमिक्षुः
 आसिचन्ति आपूरयन्ति स्तोतृन् । यथेन्द्रो रथेष्ठा रथे स्याता तत्सम्भावः सन्
 हिरण्यये सुवर्णमये रथ आतिष्ठति । यद्वा रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि
 हिरण्यये रथे तिष्ठन् य इन्द्र आसिचन्ति अभिवर्षा । यस्य च स्थुरयो स्थूलयो-
 विस्तृतयोगर्भस्थोः । बाहुनामैतत् । बाह्वो रश्मयोऽस्य आसिच्यन्ते आयस्यन्ते ।
 यस्य चाश्वसोऽश्वो दृषणः सेत्तारो युवानो युजाना रथेऽवस्थाना अध्वन्ध्वनि मार्गं
 आमिमिक्षुः आसिचन्ति आपूरयन्ति । आगच्छन्तीत्यर्थः । तत्रिंस्तु इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अथिये ते पादा दुवः आ मिमिक्षुर्धृणुर्वज्री शवंसा दक्षिणावान् ।

वसानो अत्क" सुरभिं दृशे कं स्वर्णं नृत्तविधिरं बभूय ॥ ३

अथिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृणुः । वज्री ।

शवंसा । दक्षिणावान् ।

वसानः । अत्क" । सुरभिं । दृशे । कं । स्वर्णं । न । नृत्तो इति ।

द्विधिरः । बभूय ॥ ३

हे इन्द्र अथिये ऐश्वर्याय ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमामिमिक्षुः ।
 आसिचन्ति । समर्पयन्ति । भरद्वाजः समर्पयति । व्यत्ययेन बहुवचनं । यद्वा ते तव

५४२

ऋग्वेदः ।

पादौ श्रिये अयितुं सेवितुं दुः परितरणमासिर्चंसि । अहुतिष्ठन्ति । यस्त्वं श्वसन्
बलेन धृष्युः शत्रूणां धर्मको वज्जी वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोत्रभ्यो
दातव्यं धनं । तद्वान् हे नृत्तां नेतरिद्रं स त्वं सुरभिं प्रशस्तमत्वं सततगमनशील-
मात्कीर्य रूपं दृष्टे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान् । आच्छादयन् स्वर्णं सूर्यं इव हविरो
गन्तैषणीयो वा बभूव । अवसि । कसिति पूरकः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमिस्तमः सुतो भूद्यस्मिन्पत्तिः पच्यते संति धानाः ।

इंद्रं नरः सुवन्तो ब्रह्मकारा उक्थ्या शंसन्तो देववाततमाः ॥ ४

सः । सोमः । आमिस्तमः । सुतः । भूत् । अस्मिन् । पत्तिः ।

पच्यते । संति । धानाः ।

इंद्रं । नरः । सुवन्तः । ब्रह्मकाराः । उक्थ्या । शंसन्तः ।

देववाततमाः ॥ ४

यः सोमो वक्ष्यते स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिस्तम आभिषुक्थेन शिष्यतसो
भूत् । इंद्रेणालर्थं शंसन्ते । यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पत्तिः पत्तन्या पुरोडाशादिः
पच्यते । अष्टयवा धानाः । ताश्च संति हविरर्थं संस्कृता भवन्ति । यस्मिंश्च सोमेऽभि-
षुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽक्षस्य हविलक्ष्णस्य कर्तार ऋत्विज इंद्रं स्तोत्रैः
सुवन्त उक्थोक्तानि यत्रापि च शंसन्त उच्चारयन्तो देववाततमा देवानतिशयेनोपगता
भवन्ति स सोम इंद्रेण संमिश्रितोऽभूद्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अंतः श्वंसो धाय्यस्य वि तु बावधे रोदंसी महित्वा ।

आ ता सुरिः पृणति तूतुजानो यूथेवाग्नु समीजमान जती ॥ ५

न । ते । अंतः । श्वंसः । धायि । अस्य । वि । तु । बावधे ।

रोदंसी इति । महित्वा ।

आ । ता । सूरिः । पृ॒णति । तू॒तु॒जानः । यू॒थाऽइ॒व । अप॒सु ।

सं॒ईज॑मानः । ज॒ती ॥ ५

हे इन्द्र ते तथास्योक्तगुणस्य श्वसो बलस्थानोऽवसानं न धावि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वायै दृष्टव्यः । नावाधाय अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः यद्वलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ मज्जित्वा मज्जते न तु क्षिप्रं विवावधे । यस्माद्वलाद्यावापृथिव्यौ विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्वरितः सन् जती उत्था तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन् आपृणति । आपूरयति । तत्र दृष्टान्तः । यूथेवाप्तुर्दकेषु गवां यूथानीप यथा गोपालोऽपः पावयन्नङ्गिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ए॒वेहिं॑द्रः सु॒हव॑ ऋ॒षो अ॒स्तु॒ती अ॒न॒ती॒ हिरि॑शि॒प्रः स॒त्वा ।

ए॒वा हि॒ जा॒तो अ॒स॒मा॒त्यो॒जाः पु॒रु॒च॑ द॒त्वा ह॑न॒ति नि॒ दस्यु॑न् ॥ ६

ए॒व । इ॒त् । इ॒द्रः । सु॒हवः॑ । ऋ॒ष्वः । अ॒स्तु॒ । ज॒ती ।

अ॒न॒ती॒ । हिरि॑ऽशि॒प्रः । स॒त्वा ।

ए॒व । हि॒ । जा॒तः । अ॒स॒मा॒ति॒ऽओ॒जाः । पु॒रु॒ । च॒ । द॒त्वा ।

ह॑न॒ति नि॒ दस्यु॑न् ॥ ६

एवैवसुक्तेन प्रकारेण ऋषो महानिन्द्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु । इदिति पुरणः । हिरिशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । हरितवर्णे शिप्रे यस्य तादृश इदंजती जत्यागमनेनानूती अनुत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति धनानां । अथमागतोऽनागतोऽपि स्तोत्रस्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एषा ह्येवं हि जातः प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असनात्यसमानमनुपममुत्कृष्टतरमोजो बलं यस्य तादृशः सन् पुरु पुरुषि बह्वनि च दत्वा दत्वाख्यावरकाणि रक्षःप्रभृतोति हनति । हिनस्तु । तथा दस्युपक्षपथितन् गतून् निहन्ति ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

भूय इदिति पञ्चमं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्वर्षिं त्वेष्टु भजैत्रं । भूयः पंचेत्यनुक्तं ।

ऋग्वेदः ।

५४४

अग्निष्टोमे माध्यन्दिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं शंसनीयं । स्तुतितं च । उदिद-
 वस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५, १६ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्क्रेवत्य एतत्सूक्तं ।
 तद्यैव पंचमारण्यके स्तुतितं । भूय इद्वाष्टमे वीर्याय नृणां त्वा । ऐ० आ० ५, ६ ।
 इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूय इद्वाष्टमे वीर्याय एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इदं : पृथिव्या अर्द्धमिदं प्रति रोदसी उमे ॥ १

भूयः । इत् । वष्टमे । वीर्याय । एकाः । अजुर्यः । दयते ।

वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इदं : । पृथिव्याः । अर्द्धं । इत् ।

अस्य । प्रति । रोदसी इति । उमे इति ॥ १

अयमिन्द्रो भूय इदं हस्तरमेव वाष्टमे । प्रष्टव्योऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि
 वृत्रवधादीन कर्तुं । एको सुखोऽजुर्यो जरयितुमशक्यो स चेन्द्रो वसूनि धनानि
 दयते । स्तोत्रयो ददाति । तथा दिवो दुल्लोकात्पृथिव्या भूमेऽथायमिन्द्रः प्ररिरिचे ।
 अतिरिच्यते । किंचास्येन्द्रस्योमे रोदसी द्यावापृथिव्याः अर्द्धमिदं प्र प्रति । आस्येन्द्र-
 स्यार्द्धं भागो द्यावापृथिव्याः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अघा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूहि सन्नान्युर्विया सुकृतं घात् ॥ २

अघः । मन्ये । बृहत् । असुर्यः । अस्य । यानि । दाधार ।

नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सन्नानि । उर्विया ।

सुकृतः । घात् ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१५

अथाधुनाख्येन्द्रस्य वृद्धस्य इदमुद्यमसुरहृन्नकुशकं वलं मन्ये । स्तौति मन्यतिः
स्तुतिकर्मा ॥ स चेंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि भक्तिरानिनाति ।
न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं वृत्तेषामृतः
स्वर्यो दर्शनो दर्शनीयो भूत् । भवति । आवरककामुरस्य वसेन स्वर्यं प्रकाशित-
यानि येकं कर्म । सुकृतः शोभनकर्मा स इन्द्रः सद्मानि भवनाम्युषिंयोरूपि विस्ती-
र्णानि विधात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि वद्वनि कर्माणि
कृतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अथा चिन्न चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरंदो गातुमिन्द्र ।

नि पर्वता अद्भ्यसदो न सेदुस्त्वया हृद्भानि सुकृतो रजांसि ॥ ३

अद्य । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् ।

आभ्यः । अरंदः । गातुं । इन्द्र ।

नि । पर्वताः । अद्भ्यः सदः । न । सेदुः । त्वया । हृद्भानिः ।

सुकृतो इति सुकृतो । रजांसि ॥ ३

हे इन्द्र अथा विदद्यापि नू चित्पुरापि तप नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते ।
आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गनरदः प्रवृत्तार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदातुपक्षीयं
सहर्तत इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः । निषस्याः । अत्यन्तं
परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने नैखल्ये नोपविष्टा बभूवुः । अद्भ्यसदो न । अद्भ्यादनीयमत्तं ।
तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैखल्ये नोपसते तथेत्यर्थः । अतः
कारणात् हे सुकृतो शोभनकर्मा चिन्द्र त्वया रजांसि सर्वे लोका हृद्भानि
हंशितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तीन्द्र देवो न मर्त्या ज्यायान् ।

अहमहिं परिशयानमणीं वासुजो अपो अष्ठा समुद्रं ॥ ४

५४६

ऋग्वेदः ।

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽयान् । अन्यः । अस्ति । इन्द्रं ।

देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्थाः । अव । अहजः ।

अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४

हे इन्द्र वक्ष्यमाणं तत्सत्यमित्यस्येव नान्दतं । त्वायान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यद्विद्यते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमर्थं उदकं परिशयानं परिहृत्य शयानमहिं मेघमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रमन्तरिक्षं जलधिं वाष्ठाभिसृज्येनाप उदकान्यवाहजः । अवाङ्म खतया विस्तृष्टवानसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पञ्चमी ॥

त्वमपो वि दुरो विष्चीरिन्द्रं दृङ् हमंरुजः पर्वतस्य ।

राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्त्यामुषासं ॥ ५

त्वं । अपः । वि । दुरः । विष्चीः । इन्द्रं । दृङ् । हं । अरुजः ।

पर्वतस्य ।

राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं ।

जनयन् । दां । उषसं ॥ ५

हे इन्द्र त्वं दुरो वृत्तेणावृता अपो विष्चीर्विबिधमचन्त्यो यथा सर्वतः प्रवृत्ता भवन्ति तथा व्यहजः । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृङ् हं दृङ्मपां बंधकप्रदेश-
भरुजः अभाणाः । अपि च त्वं जगतः संबन्धिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं दां द्युलोकउषसं च तमसावृतमेतन्निर्गत्यं साकं युगपदेव वानयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वरगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

५४७

अभूरेक इति पंचमसप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्य सुहोत्रस्यार्थं। अर्थात् शकरी
 शिष्टाक्षतस्तस्मिन् भः। इन्द्रो देवता। अनुक्रम्यते च। अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थी
 शकरीति॥ महोत्रस्य निष्केवल्य इदमादीन्यष्ट सूक्तानि शंसनीयानि। तथा
 पंचमारायकं। अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ सूक्तानि। ऐ० आ० ५. ८. इति॥
 षष्ठस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविहानं। सूक्तितं च। एन्द्र याहुप नः
 प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यं। आ० ८. १. इति॥ विश्वजिति साध्यं दिनेऽ-
 च्छावाकशस्त्रे सामसूक्तान्यमेतच्छंसनीयं। सूक्तितं च। अभूरेको रयिपते
 रयीणामिति सामसूक्तानि। आ० ८. ७. ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिया इन्द्र कृष्टीः।

वि तोके अष्पु तनये च सूरेश्वोचंत चर्षणयो विवाचः॥ १

अभूः। एकः। रयिपते। रयीणां। आ। हस्तयोः।

अधियाः। इन्द्र। कृष्टीः।

वि। तोके। अष्पु। तनये। च। सूरेश्वोचंत।

चर्षणयः। विवाचः॥ १

हे रयिपते धनस्य पालकोऽत्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्नातृभूः।
 भवसि। यद्वा रयीणां रयिपते इति संबंधः। एको रयिपतेऽनुवादो यथा
 गवामसि गोपतिरेक इन्द्र। ऋग्वे० ७. ६८. ६. इति। तदानीमेको सुख्यस्त्वं
 भवसीति योजनीयं। अपि च हे इन्द्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्वाहोः कृष्टीः प्रजा
 अधियाः। आधत्से। सर्वं जगत्तवाज्ञायां वर्तत इत्यर्थः। किंच चर्षणयो मनुष्या-
 स्तोके पुत्रेऽसूतकेषु धरे गतूणां प्रेरको तनये पौत्रेषु चैत्रेषु निमित्तभूतेषु सत्त्वं
 विवाचो विशिष्टः सुतीर्थ्योचंत। विविधं ब्रुवन्ति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्विधेन्द्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चित्रावयन्ते रजांसि।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृढं भवते अस्मन्नाते॥ २

५४८

ऋग्वेदः ।

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अर्जुना । चित् ।

अवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासुः । वनानि । विश्वं । इन्द्रं । भयते ।

अवसन् । आ । ते ॥ २

हे इन्द्र त्वत्त्वो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि पृथि-
व्यन्तरिक्षनाम । तत्र भवानि रजांस्यदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यान्यपि
व्यावयन्ते । मेवाः प्रच्यावयन्ति । पर्वतोत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र ते तवाजमन्नागमने
सति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवन्ति ।
किं बहुना विश्वं सर्वं इन्द्रं स्वियं प्राणिजातं भयते । विभेति ॥

। अथ तृतीया ।

त्वं कुर्वेनाभि शुष्णमिन्द्राशुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दशं प्रपित्वे अर्धं सूर्यस्य सुषायश्चक्रमधिवे रपांसि ॥ ३

त्वं । कुर्वेन । अभि । शुष्णं । इन्द्र । अशुषं । युध्य । कुर्यवं ।

गोऽष्टौ ।

दशं । प्रपित्वे । अर्धं । सूर्यस्य । सुषायः । चक्रं । अविवेः ।

रपांसि । ३

हे इन्द्र त्वं कुर्वेन महाशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं युष्मं सर्वं सूर्य शोषकमेतत्-
संतमसुरमभियुध्य । अभियुध्यः । कुर्वेन साहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युर्व कृतवान-
सीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गवो वाणा इष्यन्ति गच्छन्तीति गविष्टः संघारः ।
तस्मिन् कुर्यवमेतत्संज्ञमसुरं च दश । अदशः । हिंसितवानसि ॥ दश दशन
इत्येतच्छाब्दादसे लोटि रूपं ॥ अथापि च प्रपित्वे प्रपतमे युद्धे सूर्यस्य चक्रं
रथानवभूतं सुषायः । असुषाः । तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रेऽभूत् । तथा
वाक्नातं । सप्त युजन्ति रथमेकचक्रं । ऋग्-० १, १६४, २ । इति । एतमाह्वस्य ऋग्-

चतुर्थोऽष्टकः ।

५४२

सूर्येण सह युधे तत्साहाय्यायंजागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहृतवानित्याख्यातं ।
 छरश्चक्रं प्रहृष्टज्जात ओजसा । ऋत्वे० १, १३०, ८ । इति च निगमांतरं । अपि
 च रपांसि पापकारोपि रक्षःप्रभृतीन्यविवेः । अस्माद्धोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं शतान्यथ शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दक्षीः ।

अशिञ्चो यत् शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे

भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४

त्वं । शतानि । अथ । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि ।
 दक्षीः ।

अशिञ्चः । यत् । शच्या । शचीवः । दिवः । दासाय । सुन्वते ।

सुतः । भर्तृवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४

हे इन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितरसुरस्य शंबरस्यैतत्संज्ञस्य
 पुरः पुरोऽप्रतीनि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ केनऽप्यप्रतिगता अवजघंथ । अवाहन । हे
 शचीवः प्रजावन् हे सुतक्रे अविष्टुतेन सोमेन कीर्तेद् यत् यस्मिन्काले सुन्वते
 सोमाभिषव कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रजयाशिञ्चो धनानि प्रादा गृणते सुवते
 भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शंबरः पुरोऽवजघंथेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सत्यसत्वन्मते रणाय रयमा तिष्ठ तुविदुष्मन् भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवसोपं मद्विप्र च श्रुत आवय चर्षणिम्यः ॥ ५

सः । सत्यसत्वन् । मते । रणाय रयम् । आ । तिष्ठ ।

तुविदुष्मन् । भीमं ।

वाहि । प्रपथिन् । अवसा । उप । मद्विक् । प्र । च । श्रुत ॥

अवय । चर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥

हे सत्यसत्त्वन् । सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे त्विन्दुम्ण । त्वि
वज्रलं न्दम्णं धनं यस्य स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्वं महते रणाय संयामाय
तदर्थं भीमं भयंकरमात्मोयं रथमातिष्ठ । हे प्रपथिन् प्रकृष्टगर्गेन्द्र अवसा रक्षणेण
सह तेन च रथेनोपवाहि आगच्छ मद्विक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतं
चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्नावय क । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वास्तु प्रजास्तु मध्येऽस्मान्-
प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अपूर्व्येति पंचर्चनवमं सूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रं । द्वितीये क्वादोमिकेऽहनि निष्केवल्य
एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । अपूर्व्यां पुरुतमानि तां सु ते कीर्त्ति । आ० ८. ७. । इति ॥
महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽह्ने सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपूर्व्यां पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।

विरिग्निने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तच्च ॥ १ ॥

अपूर्व्यां पुरुतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विरिग्निने । वज्रिणे । शंतमानि । वचांसि । आसा ।

स्थविराय । तच्च ॥ १ ॥

अपूर्व्यापूर्व्याणि पूर्वैरुतानि नूतनानि पुरुतमानि वज्रतमानि शंतमानि सुख-
कृतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यसास्त्रेणास्मा इन्द्राय तच्च । अतच्च ।
करोमि । कीदृशाय । महे महते वीराय विविधशूलपां मारयित्वे तवसे तवस्त्रिणे
बलवते तुराय त्वरमाणाय विरिग्निने विशेषेण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय
महाय ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५१

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयद्वृजद्विं गृणानः ।

स्वाधीभिरुक्तं भिर्वावशान उदुस्त्रियाणामस्तजनिदानं ॥ २

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । वृजत् ।

अद्विं । गृणानः ।

सुऽआधीभिः । ऋक्तऽभिः । वावशानः । उदु । उस्त्रियाणां ।

अस्तजत् । निऽदानं ॥ २

स इन्द्रो मातरा मातरौ दिवं च पृथिवीं च कवीनां क्रांतदर्शिनानांगिरसामर्थाय ।
सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्विं गवामदर्शनाय । वलेन स्थापितं
पर्वतं वृजद्वंजन् । यदा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे पठो । अंगिरोभिरुक्तं गणः
सूयमान इति संबंधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनयानैर्ऋक्तभिः स्तोत्रभिरंगिरो-
भिर्वावशानः पुनः पुनः कास्यमानः सन् उस्त्रियाणां वल्लभ्यै पण्डितैरपहृतानां
गवां निदानं बंधनमुदस्तजत् । असोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वज्रिभिर्ऋक्तं भिर्गोषु शश्वन्मतञ्जुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः । पुरोहा सखिभिः सखीयन् हृद् हा । रुरोज कविभि

कविः सन् ॥ ३

सः । वज्रिभिः । ऋक्तऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितञ्जुभिः ।

पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरऽहा । सखिभिः । सखीयन् । हृद् हाः ।

रुरोज । कविभिः । कविः । सन् ॥ ३

पुरुकृता बह्वर्ककृत्य इन्द्रो वज्रिभिर्हविषां षोडशभिर्ऋक्तभिः स्तोत्रभिः शश्वत्पदा
मितञ्जुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सप्त गेषु निमित्तभूतेषु जिगाय । असुरात्

५५२

ऋग्वेदः ।

स्त्रियान् । त्रिया च पुरोहा पुराणां वंता स इन्द्रः सखिभिः समानध्यानैः
कविभिः क्रांतप्रसौरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन्
अथपि क्रांतप्रसो भवन् हङ् ह्य स्थिराः पुर आसुरीः पुरी क्रोज ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नीव्याभिर्जरितारमच्छा महो वाजिभिर्महद्विंश शुष्मैः ।

पुरुवीराभिर्वृषभ क्षितीनामा गिर्वणाः सुविताय प्र याहि ॥ ४

सः । नीव्याभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाजिभः ।

महत्भः । च । शुष्मैः ।

पुरुवीराभिः । वृषभ । क्षितीनां । आ । गिर्वणाः ।

सुविताय । प्र । याहि ॥ ४

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्त्रिया संभजनीयेन्द्र स त्वं महो
महद्भिजाजिभिर्वाजैरसैर्महद्भिः शुभं वलैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं
क्रोतारमच्छाभिमुख्येन नीव्याभिनंव्याभिनंवतराभिः पुरुवीराभिः पुरुषं बहुलं
वीरवित्तीभिर्ब्रह्माभिराप्रयाहि । आगच्छ । किमर्थं । सुविताय शोभनाय । सुख-
प्राप्तयेमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सर्गेण शंसा तक्तो अत्यैरप इन्द्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।

इत्या सृजाना अनंपावृदथ दिवेदिवे विविधुरप्रसृष्टं ॥ ५

सः । सर्गेण । शंसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इन्द्रः ।

दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्या । सृजानाः । अनंपावृत् । अर्थ । दिवे, दिवे । विविधुः ।

अप्र, सृष्ट्यं ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५३

तुरापाट् तुराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इन्द्रं संगेण संवेदोद्युक्तेन यवसा
पलेनात्यैर्यैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप
उदकानि विस्तृजतीति शेषः । इत्येत्यमनेन प्रकारेण सृजानोः सृज्यमानास्ता
आपोऽर्थं गंतव्यमप्रसृज्यमन्यैरलोभ्यं ससृद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमनपाद्यत् अपावतं न
पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविधुः । व्याप्नुवन्ति ॥ अतस्त्यन्प्रत्ययांतस्य
रूपमर्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वगः ॥

य ओजिष्ठ इति पंचर्वं दशमं सूक्तं शुनश्चोत्तरार्धं त्रैष्टुभमैद्रं । अलुक्कस्यते च ।
य ओजिष्ठः शुनश्चोत्तरस्त्विति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कैवल्य उक्तो विविधयोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य ओजिष्ठ इन्द्रं तं सु नो दा मही दृषत्स्वभिष्टिर्दास्वान् ।

सौवर्श्वं यो वनवत्स्वशी दत्ता समत्सु सासहहमिवान् ॥ १

यः । ओजिष्ठः । इन्द्रं । तं । सु । नः । दाः । मही । दृषन् ।

सुऽस्वभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवर्श्वं । यः । वनवत् । सुऽस्वः । दत्ता । समत्सु ।

सासहत् । अमिवान् ॥ १

हे दृषन् कामानां वर्धयितरिन्द्र त्वं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितमो वलवत्समो
महस्तव मादयिता । स्तुतिभिः स्तोतेत्यर्थः । स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान् ।
इविषां दानं दाः । तद्दानं । एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्वभ्यं सु सुष्ठु दाः ॥
इष्टि । यः पुत्रः स्वः सन् समस्तु संयामेषु सौवर्श्वं शोभनाश्वानां समूहं
वनवत् हिंसात् । तथा दत्ता दत्तान् वारयितृनभिवान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थं
प्रतिभवेत् तं दा इत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां ह्रीं द्रावसे विवांचो । हवते चर्षणयः शूरसातो ।

त्वं विप्रैर्भिर्भि पणी रंशायस्वोत द्रक्सनिता वाजमर्वा ॥ २

५५४

ऋग्वेदः ।

त्वां । हि । इन्द्र । अवसे । विष्वाचः । हवन्ते । चर्षणयः ।

मूरसातो ।

त्वं । विप्रैभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । इत् ।

सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २

हे इन्द्र त्वं हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाचर्षणयो
भनुष्याः मूरसातो मूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणां हवन्ते । आह्वयन्ति ।
किंच त्वं विप्रैर्विप्रैर्मेधाविभिरंगिरासिः सार्द्धं पणीन् । वलस्यानुचरा असुराः
पणयः । तान्प्रशायः । विशेषेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत इत् त्वयोतो
रक्षित एवे सनिता संभक्ता पुरुषो बालमजसर्वाभिर्गता भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं तां दूद्रोभयां अमितान्दासां वृत्राण्यार्थां च मूर ।

वधीर्वनेषु सुधितेभिरत्कैरा घृत्सु दर्पि नृणां नृत्तम ॥ ३

त्वं । तान् । इन्द्र । उभयान् । अमितान् । दासां । वृत्राणि ।

आर्यां । च । मूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुधितेभिः । अत्कैः । आ । घृत्सु ।

दर्पि । नृणां । नृत्तम ॥ ३

हे इन्द्र त्वं तादृभयानुभयविधानमितान् शत्रून्वधीः । अहिंसोः । के त उभय-
विधाः । दासोपक्षयितृक्कं विरोधिनो बलप्रवृत्तीनसुरान् ॥ सुपां सुलुगिति शस
आकारः ॥ आर्यांयाणि कर्माहुष्टाहत्वेन अष्टानि वृत्राण्यारकाणि विश्वरूपादीनि
च तादृभयविधान् हे मूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नेतृणां मध्ये नृत्तमातिशयेन
नेतृर्हे इन्द्र घृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरायुधैरादर्पि ।
अन्यानपि शत्रूनादृशासि । विदारयसि । तत् इष्टांतः । पनेन वनाग्रीषः । यथा
वृक्षजातानि कुठारादिभिर्गच्छन्ति तद्वत् ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५५

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इन्द्राकंवाभिरुतो सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

सर्षाता यद्वयामसि त्वा युध्यतो नेमधिता एतसु शूर ॥ ४

सः । त्वं । न । इन्द्र । अकंवाभिः । ऊतो । सखा ।

विश्वऽआयुः । अविता । वृधे ।

सः । साता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यतः । नेमऽधिता ।

एतसु । शूर ॥ ४

हे इन्द्र स तादृशस्वमकवाभिरुतः।भिर्हूतो जतिभी रक्षाशिनोऽस्माकं वृधे
 वर्धनायाविता रक्षिता भूः । भव । तत्रा विश्वायुः सर्वतो गता त्वमस्माकं सखा
 च भव । नेमधिता । नेमशब्देऽहंवाची । उक्तं च । त्वो नेम इत्यर्पस्थेति । अक्षाः
 कतिपयाः पुरुषा धीर्यत एष्विति नेमधितयः संयागाः । तादृशेषु एतसु एतनासु
 संयामेषु युध्यतो युध्वं कुर्वतो वधं सर्षाता सः सुहृदणीयं धनं तस्य संभजनार्थं
 हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानो त्वनविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इन्द्रापरायं च स्या भवां षड्डीक उत्त नो अभिष्टौ ।

इत्या गृणंतो महिनस्य शमन्दि वि ष्याम पाये गोषतमाः ॥ ५

नूनं । नः । इन्द्र । अपरायं । च । स्याः । भवां । षड्डीकः ।

उत्त । नः । अभिष्टौ ।

इत्या । गृणंतः । महिनस्य । शमन् । दिवि । ष्याम ।

पाये । गोषतमाः ॥ ५

हे इन्द्र त्वं नूनमद्य नोऽश्नाकं स्याः । अस्वदीयो भव । अपराय चापरस्मिन्नन्य-
स्मिन्नपि कालेऽश्वदीयो भव । उतापि च त्वं नोऽश्नाकमभिष्टावभिगमने सति ऋद्धीकः
सुखयिता भव । ईत्येत्यमनेन प्रकारेण ऋण्यंतः स्तुवंतो यथं गोष तया मज्जिनस्य
महतस्तव संबंधिनि दिवि द्योतमाने पाथे दुःखस्य पारक्षे शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम ।
वर्तमाना भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचचंभेकादशं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्थं । सं च त्वे इत्यनुक्रांतं ॥
द्वितीये वृंदिमिकेऽहनीदगादिके हे सूक्ते । सूक्तितं च । सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते ।
आ० ८. ७. इति ॥ मचात्रतेऽपि निष्कषल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं च त्वे जग्मुरि० इन्द्र पूर्वीर्वि च त्वस्य० ति विभ्यो मनीषाः ।

पुरा नूनं च स्तुतयः ऋषीणां पश्यध्रे इन्द्रे अर्ध्वक्या० ॥ १

सं च त्वे इति । जग्मः । गिरः । इन्द्र । पूर्वीः । वि । च ।

त्वत् । संति । वि०ः । मनीषाः ।

पुरा । नूनं । च स्तुतयः । ऋषीणां । पश्यध्रे । इन्द्रे ।

अर्ध्व । अर्ध्वक्या० ॥ १

हे इन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीर्विन्द्रो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः । संगच्छन्ते । त्वत्त्वो
विभ्यो विभयो विस्तृता मनीषाः स्तोत्राणां गतयश्च विवन्ति । विविधं निर्गच्छन्ति ।
शेषः परोक्षतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतीन्द्रियार्थदर्शनां
भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणीन्द्रेऽर्ध्वकिकं पश्यध्रे । अर्ध्वक्यार्थं । अहमहमिकयेन्द्रस्य
स्वप्ने त्वरिता यभूवुरित्यर्थः । तथोक्त्याकां । अर्ध्वं शब्दं । तद्गुणायकां गययचन-
भावनानि स्तोत्राणि च पश्यध्रे । अर्ध्वक्यार्थं ॥

अथर्थाष्टकः ।

५५७

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरु॒ह॒तो॒ यः पुं॒रु॒गू॒र्तं ऋ॒म्वाँ ए॒कः पु॒रु॒प्र॒श॒स्तो अ॒स्ति॑ य॒ज्ञैः ।

रथो॒ न म॒हे श॒वंसे यु॒जानो॑ऽस्मा॒भिरिन्द्रो॑ अनु॒माद्यो॑ भूत् ॥ २

पु॒रु॒ह॒तः । यः । पु॒रु॒गू॒र्तः । ऋ॒म्वाँ । ए॒कः । पु॒रु॒प्र॒श॒स्तः ।

अ॒स्ति॑ । य॒ज्ञैः ।

रथः॑ । न । म॒हे । श॒वंसे । यु॒जानः॑ । अ॒स्मा॒भिः । इन्द्रो॑ ।

अनु॒माद्यः॑ । भूत् ॥ २

पुरुह॒तो व॒ह्निभिरा॒हृतः॑ पु॒रु॒गू॒र्तं व॒ह्निभि॒रु॒द्य॒मितं॑ ऋ॒म्वाँ म॒ह॒निकः॑ प्र॒धाप॒भूत॑
ए॒वं पु॒रु॒षवि॒शिष्टो॑ य इन्द्रो॑ य॒ज्ञै र॒ष्ट॒भिः पु॒रु॒षैर्य॑जनसाधनैः स्तोत्रै॒षां पु॒रु॒प्र॒श॒स्तोऽस्ति॑
व॒ह्नि॒धा प्र॒श॒स्तः स्तु॒तो भ॒वति॑ स इन्द्रो॑ रथो न रथ इव म॒हे म॒ह॒ते श॒वंसे॑ ब॒लाय॑ तदर्थं
यु॒जानो॑ऽस्मा॒भिरनु॒माद्यो॑ भूत् । स॒र्वदा॑ स्तु॒त्यो भ॒वतु॑ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिं॒सं॑ति धी॒तयो॒ न वा॒णीरिन्द्रं॑ न॒क्षंती॑द॒भि॒ वर्ध॑यंतीः ।

यदि॑ स्तो॒तारः॑ श॒तं यत् स॒हस्रं॑ गृ॒णंति॑ गिर्वै॒ण॒सं शं तद॑स्मै ॥ ३

न । यं । हिं॒सं॑ति । धी॒तयः॑ । न । वा॒णीः । इन्द्रं॑ । न॒क्षंति॑ ।

इत् । अ॒भि । वर्ध॑यंतीः ।

यदि॑ । स्तो॒तारः॑ । श॒तं । यत् । स॒हस्रं॑ गृ॒णंति॑ । गिर्वै॒ण॒सं ।

शं । तत् । अ॒स्मै ॥ ३

यमिन्द्रं धी॒तयः॑ कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न वाधन्ते । वाणीवा॒ण्यः
स्तु॒तय॑श्च यं न वाधन्ते । दात॒व्यम॑र्थः पु॒रु॒षोऽन्य॑ह॒तैः परि॒चर॑णैः स्तु॒तिभि॑श्च भृ॒शं
खि॒द्यते॑ऽस्य चे॒द्भ॒ख्यं व॒ह्नि॒धन॑त्वाहा॒वत्वाच्च॑ तस्मिन्मयु॒ज्यसा॒नानि॑ परिचरणानि स्तोत्राणि

५५

ऋग्वेदः ।

च बाधहेतवो नाभूवन्ति। किं तर्हीत्यत आह । तमिंद्रं वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभि-
नन्ति । अभिगच्छन्ति । अपि च गिर्वणसं गिरा संभक्तारमिंद्रं शतं शतसंख्याकाः
स्तोतारो यदि गच्छन्ति स्तुवन्ति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याका स्तोतारः
स्तुवन्ति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इन्द्राय शं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्विष्य । चैवं मासा मिमिक्ष इंद्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्ध्वनानि यज्ञैः ॥ ४

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चा । इव । मासा । मिमिक्षः ।

इंद्रे । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन् । अभि । सं । यत् । आपः । सत्वा ।

वावृधुः । ध्वनानि । यज्ञैः ॥ ४

एतदेतस्मिन् दिवि दिवसे सौत्यैऽह्न्यर्चवाचनसाधनेन स्तोत्रेणैव मासा गनिनेन्द्राय
त्वा हवन्न इत्यादिमंत्रसाधनेन युक्तो मिमिक्षो वसतीवर्धयकधनाख्याभिरङ्गिरासिक्तः
सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिन्दिन्द्रे न्ययामि । नियतोऽभूत् । यदास्मा
इन्द्रायैतत्स्तोत्रं व्रजामीति शेषः । दिवि तुल्योक्तेऽर्चवार्कः सूर्य इव मासा । लुप्तोप-
पमेतत् । माति परिच्छिनत्तीति मासश्चंद्रमाः । स इव मिमिक्षो दृष्ट्युद्दकानां
मेक्ता य इन्द्रो वर्ततेऽस्मिन्दिन्द्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिंद्रं यज्ञैर्यजन-
साधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्द्धं ध्वनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः ।
अवर्धयन् । तत्र दृष्टांतः । धन्वन्ध्वनि मरुदेशेऽभि अभिषुखं संयत् सम्यग्यत्यो
गच्छन्त्य आपो जनं प्राणिनमिव । यथा मरुदेश उपलभ्यमाना आपः प्राणिन
वर्धयन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्नद्यांगूषमस्मा इन्द्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा मरुति वृत्ततूर्य इन्द्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५८

अस्मै । एतत् । महि । आंगूष् । अस्मै । इन्द्राय । स्तोत्रं ।

मतिभिः । अवाचि ।

असत् । यथा । मरुति । वृत्ततूर्ये । इन्द्रः । विश्वः । आयुः ।

अविता । वृषः । च ॥ ५ ॥

अस्या इन्द्राय महि मरुदेतदांगूष् स्तोत्रं मतिभिः स्तोत्रभिरवाचि । उक्तसभूत् ।
अस्या इन्द्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादराया । विश्वायुः सर्वत्र गन्ता स इन्द्रो मरुति
प्रभूते वृत्ततूर्ये संयामे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता वृषको वृषो वर्धयिता
चासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पद्ये वर्गः ॥

कदा सुवर्जिति पंचर्चं द्वादशं ब्रह्मं नरस्वार्धं त्वेष्टमभेदं । तथा चालुक्रांतं ।
कदा नरस्त्विति ॥ तृतीये छंदोसे गृह्यब्रते च निष्केषल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदा भुवश्चक्षयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः ।

कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजैरत्नाः ॥ १ ॥

कदा । भुवन् । रथश्चक्षयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे ।

सहस्रपोष्यं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वासयः । अस्य । राया । कदा । धियः ।

करसि । वाजैरत्नाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्रायसदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदा
कश्चिन्काले भुवन् । भवेयुः । रथेऽवस्थितं त्वं कदा प्राप्नुवंतीत्यर्थः । कदा कश्चिन्-
काले स्तोत्रे स्तुवते सद्यः सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वा
दाः । कदा चास्य वम स्तोत्रः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः । व्यापयेः । धियः
कर्माणि वाग्निहोत्रादीनि वाजैरत्ना वाजैरत्ने रमणीयाः कदा कश्चिन्काले करसि
कुर्याः । एवं स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इन्द्रजनया पृष्ठवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कहिं स्त्रि॒त्तदि॑द्र॒ यन्नृ॑भिर्नृ॒न्वीरै॑र्वी॒रान्नीड॑या॒से जया॑जीम् ।
 त्रि॒धातु॑ गा॒ अधि॑ जया॒सि गो॒ष्विन्द्र॑ द्यु॒म्नं स्व॑र्व॒ष्टे ह्यस्मै ॥ १

कहिं । स्त्रि॒त् । तत् । इन्द्र॑ । यत् । नृ॒भिः । नृन् । वी॒रैः ।

वी॒रान् । नी॒डया॑से । जय॑ । आ॒जीन् ।

त्रि॒धातु॑ । गाः । अधि॑ । जया॒सि । गो॒षु । इन्द्र॑ । द्यु॒म्नं ।

स्वः॒ऽवत् । घेहि॑ । अस्मै॒ इति॑ ॥ १

फलस्य विश्वं वसन्तमानं ऋषिरनयापीडं पृच्छति । हे इन्द्र कहिं स्त्रित्कंदा खलु
 तद्भवेत् । नृभिरेखादीयैः पुरुषैर्नृन् यत्पुरुषान् तथा वीरैरेखादीयैः पुत्रैर्वीरान्
 यत्पुत्रांश्च यत्नीडयासे त्वं संक्षेपयेः संयोजयेः ॥ नीडयतिः संक्षेपणकर्मा ॥
 ईदृशं युद्धे यत्संक्षेपणं तत्कदा भवेदिति पितर्यः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन्
 संयमान् कदा जय । जयेः । कदा च गोष्वभिगंतुं यत्पुत्रं विद्यामानास्त्रिधातु
 त्रिधातुनां क्षीरदधिष्ठानां त्वयाणां धारयित्वाणां अधिजयासि । अधिकं जयेः ।
 हे इन्द्र त्वं स्वपत् व्याप्तिपत् द्युम्नं धनसम्पत् अस्मास्तु कदा घेहि । धारयेः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कहिं स्त्रि॒त्तदि॑द्र॒ यज्ज॑रित्वे॒ विश्व॑सु॒ ब्रह्म॑ कृ॒णवः॑ श॒विष्ठ॑ ।
 कदा॑ धियो॒ न नि॒युतो॑ युवा॒पि कदा॑ गो॒मघा॑ ह॒व॒नानि॑ गच्छाः ॥ २

कहिं । स्त्रि॒त् । तत् । इन्द्र॑ । यत् । ज॒रित्वे॒ । विश्व॑सु॒ ।

ब्रह्म॑ । कृ॒णवः॑ । श॒विष्ठ॑ ।

कदा॑ । धि॒यः । न । नि॒युतः॑ । युवा॒पि । कदा॑ । गो॒मघा॑ ।

ह॒व॒नानि॑ । गच्छाः॑ ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

५११

अनयापि कतिचित् पत्राः क्रियन्ते । हे इन्द्र कर्हिं स्त्रिकरा खनु तद्भवेत् । हे
 शनिष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्वे स्तोत्रे विश्वसू बह्विधरूपं ब्रह्माक्षं कणवः करोषीति
 यत् तत्करा भवेदिति वितर्कः । कदा च धियः कर्माणि । नेति ससृक्षये । नियुतः
 सुतोय युवासे । आत्मनि योजयेः । कदा च त्वं गोमवा गोमवानि गवां दातृणि ॥
 मंहतेदोनाष्टस्य रूपसत्तरपदं ॥ इवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स गोम॑वा जरि॒त्वे अ॒श्व॑चंद्रा वाज॑श्रव॒सो अ॒धि॒ धेहि॒ पृ॒च्छः ।

पी॒पि॒ही॒षः सु॒दु॒षा॑मि॒न्द्र धे॒नुं अ॒र॒हा॑जिषु सु॒रु॒चो रुरु॒च्याः ॥ ४

सः । गो॑म॒वाः । जरि॒त्वे । अ॒श्व॑चंद्राः । वाज॑श्रव॒सः ।

अ॒धि॒ । धे॒हि॒ । पृ॒च्छः ।

पी॒पि॒हि॒ । इ॒षः । सु॒दु॒षा॑ । इ॒न्द्र । धे॒नुं । अ॒र॒हा॑जिषु ।

सु॒रु॒चः । रुरु॒च्याः ॥ ४

हे इन्द्र स त्वं जरित्वे स्तोत्रे गोमवा गवां दातृरश्वचंद्रा अश्वैराह्लादयंतीवाज-
 श्रवसा वाजैर्वलैः प्रसिद्धा एवंभूताः पृच्छोऽन्नानि अरहाजिषु अरहाजपुत्रेष्वस्त्रास्त्रधि
 धेहि । धारय । तथेष्टस्तान्यन्नानि सुदुषां शोभनदोषघ्नीं धेनुं मां च हे इन्द्र पीपिहि ।
 प्याशय । अपि च ता इपो गोश्व सुरुचः शोभनदोषप्रयो यथा भवन्ति तथा त्वं
 रुरुच्याः । दीपयेः । शोभनदोषप्रयुक्ताश्च ताः संत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त॒मा न॒नं वृ॒ज॒नं॑ म॒न्य॒था चि॒च्छू॒रो यच्छ॑क्त वि॒दुरो॑ गृ॒णी॒षे ।

मा नि॒र॒रं शु॒क्र॒दु॒षं॑ स्य धे॒नो॒रां गि॒र॒सा॒न्ब॒ह्म॒णा वि॒प्र जि॒न्व ॥ ५

तं । आ । न॒नं । वृ॒ज॒नं । अ॒न्य॒था । चि॒त् । श्रू॒रः । यत् ।

श॒क्त । वि॒ । दुरं॑ । गृ॒णी॒षे ।

मा । नि । अरं । शुक्रदुषस्य । धेनोः । आंगिरसान् ।

ब्रह्मणा । विप्र । जिन्य ॥ ५

हे इन्द्र त्वं नूनमद्यतनं दहनं बाधकमश्लीलं मत्समम्यया चिदन्तेनैव प्रकारेण
योजय । येन प्रकारेण सर्वे जीवन्ति तद्विषयं प्रकारं नरणाख्यं प्रापयेत्यर्थः ।
आकारः पूरकः । हे शुक्र सर्वकार्येषु मत्तोद्भूतः शूरः शौर्योपेतो हि दुरो विशेषेण
दारयिता शत्रूणां । यदा दुरो ह्यारारिण मत्सुसंबन्धीनि विपटवन्तं यद्यन्नाङ्गुणीषे
अस्त्राभिः स्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुषस्य शुक्राणां निर्गलानां दोग्धरिन्द्रस्य
धेनोर्वाचः स्तोत्रास्मा निररं । आ निर्गच्छेयं । यदा शुक्रस्य पयसो दोग्ध्रा
धेनोस्तया दत्ताया गोः सकाशान्मा निर्गच्छेयं ॥ अरमित्याख्यातस्तु गमावित्यस्य
रूपं ॥ सा सर्वदास्मासु निषसत्त्वित्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आंगिरसानंगिरोगोत्र-
जानस्मान् ब्रह्मणजेव जिन्य । प्रीणय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

सत्वा मदास इति पंचमं त्रयोदशं सूक्तं नरणाख्यं त्रैष्टुभेन्द्रं । सत्वेत्युक्तांतं ॥
ष्टष्टस्यं पंचमेऽहनि निष्कोबल्य एतत्सूक्तं मय्यं । सूक्तं च । त्रैष्टुभेन्द्रो मदास
सत्वा मदास इति निष्कोबल्यं । आ० ७, १२ । इति ॥ विश्वजिति षाड्यं दिनसवने
प्रशास्तुः शब्द इदं सामसूक्ताख्यं शंसनीयं । सूक्तं च । सत्वा मदासो यो जात
एवामूत्रेक इति सामसूक्तानि । आ० ८, ७ । इति ॥ अष्टादशमेऽपि निष्कोबल्य उक्ते
विनियोगः ॥

। तत्र प्रथमा ॥

सत्वा मदासस्तुवं विश्वजन्त्याः सत्वा राधोऽध ये पार्थिवासः ।

सत्वा वाजानामभवो विभक्ता यद्देवेषु धारयया असुर्यं ॥ १

सत्वा । मदासः । तवं । विश्वजन्त्याः । सत्वा । राधः । अध ।
ये । पार्थिवासः ।

सत्वा । वाजानां । अभवः । विभक्ता । यत् । देवेषु ।

धारययाः । असुर्यं ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१३

हे ईदृ तव त्वदीया सदासः सोमपानजनिता यदा सत्वा । सत्यनामैतत् ।
 सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवन्ति । यद्वा सत्वेति गृह्यज्ञान । महान्तस्तव सदा
 सति योज्यं । अथापि च पार्थिवसः पृथिव्यपलक्षिते लोकत्वये अथास्त्वदीया ये
 रायो धनसूहाः सन्ति तैऽपि सत्वा सत्यं विश्वजनहिता भवन्तीत्यन्वयः । किंच
 त्वं बाजानामज्ञानां सत्वा सत्यं विशक्ता दाताभवः । भवसि । यद्वा सत्वा गृह्यतं
 बाजानामिति योज्यं । यद्यस्माच्च हेतुषु मध्येऽस्यैवं पलं धारयथा कतः कारणात्त-
 मेव करोमोत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु प्र येजे जनं योजं अस्य सत्वा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्युमगृभे दुधयेर्वते च क्रतुं वृजंतिपि वृत्तहर्षे ॥ २

अनु । प्र । येजे । जनः । योजः । अस्य । सत्वा । दधिरे ।

अनु । वीर्याय ।

स्युमगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुं । वृजंतिः अपि ।

वृत्तहर्षे ॥ २

अखेद्रखीको बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संततं प्रक्षर्षेण यजते । पूजयति ।
 अपि च तस्मिन् वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्वा सत्यगनुदधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः ।
 यद्वा सत्वा गृह्यतस्मिन् इति योज्यं । अपि च स्युमगृभे स्युन्नः स्युतानविच्छेदेन वतं-
 जनान् यत्नून् गृह्यते दुधये । दुधिर्यसः कर्मा । तेषां हिंसकायावते शत्रूणां भिगंत्वे
 च तस्मा इन्द्राय क्रतुं कर्म परिचरणात्कर्म वृजंति निष्पादयन्ति । किमर्थं ।
 वृत्तहर्षे वृत्तस्य वारकस्य शत्रोर्जनननिमित्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं सधीर्वीरुतयो वृण्णांनि योऽस्थानि नियुतः सस्युरिन्द्र ।

समुद्रं न सिंघव उकथाशुष्मा उकथ्यचंस गिर आ विंशति । ३

५१४

ऋग्वेदः ।

तं । सध्रीचीः । ऊतय । वृष्णाग्नि । पौंस्थानि । निःसृतः ।

ससुः । इन्द्र ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उक्थः शुभाः । उरुव्यचंसं । गिरः ।

आ । विशन्ति ॥ ३

तमिन्द्रमूतयो मरुतः सध्रीचीः सहचिंत्यः संगता भूत्वा ससुः । सचन्ते । सेवन्ते । यद्देवस्तपंकः । यद्यज्ञानि ससु वतमानानि भूत्वा सेवन्ते । तथा वृष्णाग्नि वीर्याणि पौंस्थानि वलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिन्द्रं सेवन्ते । अपि चोक्थः शुभाः । उक्थं यज्ञं । तदेव वलं यासां तादृश गिरः स्तुतयश्चोक्थश्च विस्तीर्णः व्याप्तिकं तमिन्द्रमाविशन्ति । प्रविशन्ति । तल्ल दृष्टान्तः । समुद्रं न सिंधवः । यथा सुंदनशीला नद्यः समुद्रमाविशन्त्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यन्ते एवं सर्वा अग्नि स्तुतय इन्द्रेणैकीभवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स रायस्वामुपं सृजा गृणानः पुरुचंद्रस्य त्वमिन्द्र वस्वः ।

पतवभूयासंभो जनानामेको विश्वस्य सुवन्स्य राजा ॥ ४

सः । रायः । स्वां । उपं । सृज । गृणानः । पुरुचंद्रस्य ।

त्वं । इन्द्र । वस्वः ।

पतिः । वभूय । असंभः । जनानां । एकः । विश्वस्य ।

सुवन्स्य । राजा ॥ ४

हे इन्द्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो वनस्य स्वां । नदीनामैतत् । अत्र तत्त्वं वडा धारा लक्ष्यते । धारासुपसृज । विधेय । अस्माभि संयोजयेत्यर्थः । कीदृशस्य वनस्य । पुरुचंद्रस्य वह्नाभाह्लादकस्य वस्वो निवासकस्य । अपि वास-
मोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्व जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिवभूय । तथा विश्वस्य
सर्वस्य सुवन्स्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च वभूविष ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१६५

॥ अथ पंचमी ।

स तु शुधिं श्रुत्वा यो दुबोयुर्वाग्निं भूमाभि रायौ अयः ।

असौ यथा नः शयसा चकानो युगेयुगे वयसा चेत्तानः ॥ ५

सः । तु । शुधि । श्रुत्वा । यः । दुवः । युः । द्यौः । न । भूम् ।

अभि । रायः । अयः ।

असः । यथा । नः । शयसा । चकानः । युगेयुगे । वयसा ।

चेत्तानः ॥ ५

हे इन्द्र श्रुत्वा श्रुतानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं शुधि । षट्सु । यत्त्वं
दुबोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अयोऽरेः संवन्धीनि रायो धनानि भूष
वह्नतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं शुधीत्यन्वयः । अपि च शयसात्सीयेन
बलेन स्तोत्रेण युक्तचकानः स्तूयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविलक्षणे-
नात्नेन चेत्तानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि
तथासः । स्थाः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमोऽष्टको वर्गः ॥

अर्वाग्रयमिति पंचमं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्वामिं त्रैलोक्ये भवेत् । अर्वाग्रयमित्य-
सूक्तांतं ॥ महाप्रज्ञे निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वाग्रयं । विश्ववारं त उग्रेंद्रं सुक्तासो हरयो वचंतु ।

कीरिश्चिद्वा त्वा हवते स्वर्वाण्डधीमहिं सधमादस्ते अद्य ॥ १

अर्वाक् । रथं । विश्ववारं । ते । उग्र । इन्द्र । सुक्तासः ।

हरयः । वचंतु ।

कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते । स्वः । ष्वान् । ऋधीमहिं ।

सधमादः । ते । अद्य ॥ १

५६६

ऋग्वेदः ।

हे उपोद्गूणवलेन्द्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्व-
रणीयं रथमभिगच्छदभिमुखं वसंतं । आनयंतं । हि यस्मात् स्वर्गान् । सः सृष्टरणीयं
गुणजातं । तद्वान् कोरिचित् क्लोता भरद्वाज ऋषिस्त्वा त्वां वसते आह्वयति
तस्मात्कारणात्तदीयं रथमभिमुखं वसंतित्यर्थः । वयं चाद्येदानौ ते त्वया सधमादः
सह माद्यंत ऋषीरहि । समृद्धा भवेम ॥

तृतीये पर्यायेऽच्छापावस्य प्रो द्रोण इत्येषा शस्त्रयाज्या । स्त्रितं च । प्रो द्रोणे
हरयः कर्मात्मनिति याज्या । आ० ६, ४, । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्मात्मगुणानास ऋज्यंतो अभुवन् ।

इंद्रो नो अस्य पूर्यः पपीयाद्युजो मदस्य सोम्यस्य राजा । २

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अगमन् । पुनानासः ।

ऋज्यंतः । अभुवन् ।

इंद्रः । नः । अस्य । पूर्यः । पपीयात् । युजः । मदस्य ।

सोम्यस्य । राजा ॥ २

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्मात्मदीयं यज्ञं प्रो अगमन् । प्रकर्षेण गच्छन्ति ।
प्राप्नुवन्ति । प्राप्य च पुनानासः पूयमाना द्रोणे द्रोणकलशं ऋज्यंतं ऋजु गच्छन्तो-
भुवन् । भवन्ति । पूर्यः पुरातनो युजो दीप्तेर्निवासभूतो युस्यानो वा मदस्य
मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इन्द्रश्चास्मिन् सोमं पपीयात् । पिबत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आससाणासः शवसानमच्छेदं सुचक्रे रथ्यासो अग्राः ।

अभि यव ऋज्यंतो वहेयुर्न चक्रु वायोरश्नं वि दंस्ते ॥ ३

चतुर्थोऽष्टक ।

५१७

आसस्राणासः । शस्रानं । अच्छं । इन्द्रं । सुचक्रे ।

रथ्यासः । अश्याः ।

अभि । अश्वः । ऋज्यंतः । वहेयुः । तु । चित् । तु । वायोः ।

अक्षतं वि । दक्षित ॥ ३

आसस्राणासः परितो गच्छंतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्या ऋज्यंतं ऋजुगमनाः
संतः सुचक्रे योमनचक्रे रथेऽवस्थितं शस्रानं वलशिवावर्गमर्चिंद्रं अश्वः
अश्वणीयमस्मदीयं हविरच्छाविमुख्येनाभिवहेयुः । आश्वहेयुः । नूचिदिति निपातो
निषेधेऽत्र वर्तते अमृतममरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्हेतोर्नृदानीं नूचित्
जैव विदक्षेत् । अयं न प्राप्नुयात् । पात्ते षट्शीतः सोमो वायुना युष्यति ततः पुरैव
तत्पानार्थमश्या इन्द्रमभिवहेयुरित्यर्थः ॥

। अथ चतुर्थी ।

वरिष्ठो अथ दक्षिणामियतींद्रो मघोनां तुविकूर्मितमः ।

यया वज्रिवः परिद्यासिंघो मघा चं धृणो हयसे वि सूरिन् ॥ ४

वरिष्ठः । अथ । दक्षिणां । इयति । इन्द्रः । मघोनां ।

तुविकूर्मितमः ।

यया । वज्रिवः । परिद्यासिं । अंघ्रिः । मघा । च ।

धृणो इति । हयसे । वि । सूरिन् ॥ ४

वरिष्ठ इत्युक्तमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन वज्रविधक्सेन्द्रो मघोनां मघवतां हविरुत्तम-
घनोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यामित्यति । प्रेरयति । यद्वा
मघोनामित्यस्येत्यनेन समानाधिकरणं । वचनव्यत्ययः । मघोनां हविष्मतोऽस्य यज-
मानस्येत्यर्थः । शेष प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवर्चिंद्र यया दक्षिणया दत्तयांघ्रिः
पापं यज्ञसंबन्धि परिद्यासि विनाशयसि हे धृणो मर्षक मघो मघानि धनानि सूरिन्
स्तोतृन् पुत्रांश्च यया च दक्षिणया विदधसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रो वाजस्य स्यविरस्य दातेन्द्रो गोभिर्वधतां वृद्धमहाः ।

इन्द्रो वृत्तं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृथति तूतुजानः ॥ ५

इन्द्रः । वाजस्य । स्यविरस्य । दाता । इन्द्रः । गोः । अभिः ।

वधतां । वृद्धमहाः ।

इन्द्रः । वृत्तं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । ता । सूरिः ।

पृथति । तूतुजानः ॥ ५

अथर्गिन्द्रः स्यविरस्य वाजस्याचस्य बलस्य वा दाता भवतु स चेन्द्रो वृद्धमहाः
प्रवृद्धतेजस्रः सन् गोभिरेन्द्रदेयाभिः स्तुतिभिर्वधतां । सत्वा शत्रूणां शासयिता
स इन्द्रो वृत्तमावरकं यत्नं हनिष्ठो हंसतमोऽस्तु । भवतु । अपि च सूरिः प्रेरकः स
इन्द्रस्तूतुजानस्तरमापन्ता तानि धनान्यापृथति । अस्माभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

अपादित इति पंचमं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं तैष्ठ्यभैरवं । अपादित्यनुक्रांतं ॥
महाव्रते निष्क्रेषस्य जज्ञो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपादित उदु नश्चित्रतमो महीं भर्षद्दु मतीमिन्द्रं हति ।

पन्यसीं धीतिं दैव्यस्य यामन् जनस्य रातिं वनते सुदानुः ॥ १

अपात् । इतः । उत् । अं । इति । नः । चित्रतमः । महीं ।

भर्षत् । द्युमती । इन्द्रं । हति ।

पन्यसीं । धीतिं । दैव्यस्य । यामन् । जनस्य । रातिं ।

वनते । सुदानुः ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

४४८

॥ अथ षड्विंशी ॥

क्रत्वा दा अस्तु अष्टोऽद्य त्वा वन्वत्सुरेकणाः ।

मत्त आनाश सुवृत्तिं ॥ २६

क्रत्वा । दाः । अस्तु । अष्टः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुरेकणाः ।

मत्तः । आनाश । सुवृत्तिं ॥ २६

हे अग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा हवींषि दाता यजमानः अष्टोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु । सुरेकणाः शोभनधनयास्तु । तथा स मत्तौ मनुष्यः सुवृत्तिं त्वद्विषयां सुवृत्तिं चानाश । व्याप्नोत । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता वृषयंतो विश्वभायुः ।

तरंतो अर्यो अरांतीर्वन्तं अर्यो अरांतीः ॥ २७

ते । ते । अग्ने । त्वाऽजताः । वृषयंतः । विश्वं । आयुः ।

तरंतः । अर्यः । अरांतीः । वन्तः । अर्यः । अरांतीः ॥ २७

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्त्वोतास्तयोऽपि रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरक्षं लभंत इति शेषः । आयुरेव वा यतमर्षलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवन्तीति शेषः । तद्यार्योऽरांतीरभिगन्तीररांतीः काश्चिच्छतुर्नास्तरंतोऽतिक्रान्तोऽर्योऽभिगन्तीररांतीः काश्चन शत्रुसेना वन्तं चिंसंतश्च भवन्तीति शेषः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यतिथिं ।

अग्निनीं वनते रयिं ॥ २८

४५०

सप्तमः ।

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासंतु । विश्वं । नि । जतिषां ।

अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमतिथमन्तारं राज्ञसादिकं
नियासतु । निहंतु । अपि च नोऽस्माभ्यसज्जो रयिं धनं वनते । ददातु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे ।

जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९

सुवीरं । रयिं । आ । भर । जातं वेदः । विचर्षणे ।

जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति सुक्रतो ॥ २९

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण दृष्टरग्ने सुवीरं
शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनमाभर । आभर । तथा हे सुक्रतो
सुकर्मवर्णे रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

॥ अथ द्विंशी ॥

त्वं नः पाह्यं हंसो जातवेदो अघायतः ।

रक्षां यो ब्रह्मणस्कवे ॥ ३०

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातवेद । अघायतः ।

रक्ष । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३०

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्कवे स्तुति-
रूपस्य अंत्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने । अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति । तथा च
अर्थते । मनः कायाग्निसाहर्षित स प्रेरयति मारुतं । मारुतस्तूरसि चरन् संद्रं जनयति
स्मरमिति । तादृशाग्नेऽवायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्मानृच्छ ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पङ्क्तिं शो वर्गः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४५१

॥ अथैकलिंशी ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मतो वधाय दाशति ।

तस्मान्नः पाप्मं हंसः ॥ ३१

यः । नः । अग्ने । दुः॥एतः । आ । मतोः । वधाय । दाशति ।

तस्मात् । नः । पाप्मं । अंहंसः ॥ ३१

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्वस्यानुधाय नोऽस्मानादाशति
अभिप्रयच्छति । आयुषेनास्माहन्तीत्यर्थः । तस्मान्मनुष्यादंहंसः पापाच्च नोऽस्मा-
न्पाप्मं । रक्ष ॥

॥ अथ द्वालिंशी ॥

त्वं तं देव जिहया परि वाधस्व दुष्कृतं ।

मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२

त्वं । तं । देव । जिहया । परि । वाधस्व । दुः॥कृतं ।

मर्तोः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्वया
ज्वालया परिवाधस्व । सर्वतो जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति
हन्तुमिच्छति ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भरद्वाजाय सप्रयः शर्म यच्छ संहत्य ।

अग्ने वरेण्यं वसु ॥ ३३

भरद्वाजाय । स । प्रयः । शर्म । यच्छ । संहत्य ।

अग्ने । वरेण्यं । वसु ॥ ३३

हे सङ्घेय शतूणाभिभवितरग्ने भरद्वाजाय गन्तामृषये सप्रथः सर्वतः ह्यु-
विस्तीर्णं शर्मं सुखं वा यच्छेत् । देहि । तथा वरेण्यं करणीयं वस्तु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्याभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्ताणीत्येषा । सूत्रितं च । अग्नि-
र्वृत्ताणि जघनदति पूर्णस्याज्याभागस्यानुवाक्या । आ० १, ५, । इति ॥ इष्टिपशु-
सोमेषु च यत्र वृधन्तौ पुष्टिर्न तावित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सर्वत्रैवैक
प्रथमाज्याभागानुवाक्या ॥ उपसत्याग्नेयस्यैषानुवाक्या साद्यं कालीनस्य त्वेवैव याज्या ।
सूत्रितं च । अग्निर्वृत्ताणि जघनदत्युप इव शर्यहेति निप्रयांसो याज्यानुवाक्यानां ॥
आ० ४, ८, । इति ॥

॥ रूपा चतुस्त्रिंशी ॥

अग्निर्वृत्ताणि जघनद्विणस्युर्विषन्यया ॥

समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४ ॥

अग्निः । वृत्ताणि । जघनत् । द्विणस्युः । विषन्यया ॥

समिद्धः । शुक्रः । आहुतः ॥ ३४ ॥

विषन्यया सुत्वा सूयमानो द्विणस्यर्द्रविणं धनं स्तोतृणाभिच्छन् यदा अग्नि-
लक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्तास्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तत्रांसि वा जघनत् ॥
ऋतं हंत । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः । अस्मदीयः । अत एव शुक्रः । शुक्लवर्ण आहुतो
विभिर्भिक्षितः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भं मातुः पितुष्पिता विद्वद्युत्तानो अक्षरे ॥

सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ३५ ॥

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विद्वद्युत्तानः । अक्षरे ॥

सीदन् । नृतस्य । योनिः । अथ ॥ ३५ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४५३

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यौचाभिधीयेते । द्यौः श्रिता पृथिवी मातेति श्रुतेः ।
जातुर्भूत्या गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽक्षरे चरणरहिते वेद्याख्ये स्थाने विद्दिदुतानो
विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवंभूतोऽग्नि-
र्ह तस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरवेद्याख्यं धिष्णो ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आसीदन् उत्तर-
वेद्यासुपविशन् अग्निर्वृत्वाणि जंघनदित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशो ॥

ब्रह्मं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे ।

अग्ने यद्दीदयं दिवि ॥ २६

ब्रह्मं । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ २६

हे जातवेदो जातानां वेदित्विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजाकृत्युत्पत्तौ तस्यैव
ब्रह्मात्मसाभर । आहर । यद्वा दिवि द्युलोके दीदयदीप्यते देवेषु मध्ये यत्प्रशस्तमर्ज-
राजते तदाहरेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशो ॥

उप त्वा राखसंहृशं प्रयस्वतः सहस्रतः ।

अग्ने ससृजमहे गिरः ॥ २७

उप । त्वा । राखऽसंहृशं । प्रयस्वतः । सहऽस्रतः ।

अग्ने । ससृजमहे । गिरः ॥ २७

हे सहस्रत सहस्रा बलेनोत्पन्नान्ने प्रयस्वतो हविलं नृणाञ्जन्तो अयं राखसंहृशं
सम्प्रणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वासुप प्रति गिरः स्तुतोः ससृजमहे ॥
सिद्धिजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

४५४

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टविंशी ॥

उप कायामिव दृशोरगन्म शर्म ते वयं ।

अग्ने हिरण्यसंहसः ॥ ३८

उप । कायाः इव । दृशीः । अगन्म । शर्म । ते । वयं ।

अग्ने । हिरण्यसंहसः ॥ ३८

हे अग्ने हिरण्यसंहसो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा
दृशेदीप्तस्य ते तव शर्म शरणमाश्रयणमुपागन्म । उपगच्छाम । तत्र दृष्टांतः ।
कायामिव । यथा घर्मात्ताः संतप्ताम्कायामुपागच्छन्ति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालोनस्याग्ने यस्य य उप इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वेमेवानु-
वाक्या । सूत्रितं च । अग्निदं ताणि जंघनय उप इव शर्महा । आ० ४. ८ ।
इति ॥

॥ सैषातैकोनचत्वारिंशी ॥

य उप इव शर्महा तिग्मशृंगो न वंसंगः ।

अग्ने पुरो रुरोजिथ ॥ ३९

यः । उपः इवः । शर्महा । तिग्मशृंगः । न । वंसंगः ।

अग्ने । पुरः । रुरोजिथ ॥ ३९

योऽग्निरय इवीज्जुर्णवलो धन्वीव शर्महा शर्महाः शत्रूणां हंता तिग्मशृंगो न
वंसंगस्तौच्छाष्टंगो वननीयगतिर्वृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आरुरोस्तिष्ठः पुरो
रुरोजिथ । भगवानसि । रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः । रुद्रस्तमपि द्विपुर-
दहनमग्निगतमेवेत्यग्निः स्तूयते । यद्वा त्रिपुरदहनसाधनभूते वायोऽग्नेरनोकत्वेना-
वस्थानादग्निः पुराणि भगवानित्युच्यते । देवाधुरा वा एषु लोकेषु सनयतंत ।
ऐ० ब्रा० १. २३ । इत्यादिकं ब्राह्मणसमुसंधेयं ॥

अग्निगंयने जायमानेऽनःवा इहस्त इत्येवानुवाक्यः । सूत्रितं च । आ यं हस्ते
न खादिनमित्यर्चं आरमेव । आ० २. १६ । इति ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

४५५

॥ सैषा च चारिंशी ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न विभ्रति ।

विश्वामग्निं स्वध्वरं ॥ ४० ॥

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न ।

विभ्रति ।

विश्वाम् । अग्निं । सुऽध्वरं ॥ ४० ॥

संयतोत्पलं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुनरगिब हस्त आविभ्रति हस्तेष्वभि-
 सुखं धारयत्यध्वरं च । पुर्वो नमस्त्वं पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्तं
 व्याज्रादिगिव । यथा तं विभ्रतः पुनःपुनः अमर्हितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे ।
 संप्रतीदानीं खादिनं इषिषां भक्तं यमग्निं हस्ते धारयति विश्वाम् जनानां स्वध्वरं
 शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋषिभ्यः परिचरतेति संप्रः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमोऽष्टाविंशो वर्गः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतये इति वृचोऽनु-
 पक्तव्यः । स्तुतितं च । प्र देवं देववीतये इति द्वे अग्निनाग्निः समिधते । आ०
 २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सुक्त एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं ।

आ स्ते योनौ नि सीदतु ॥ ४१ ॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित् । तमं ।

आ । स्ते । योनौ । नि । सीदतु ॥ ४१ ॥

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितार-
 मग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां

४५६

ऋग्वेदः ।

अक्षणाथं । तथा च ब्राह्मणं । प्र देवं देवकीतये भरता वसुवित्तममिति प्रहिय-
साणायाभिरूपा यद्वज्रेऽभिरूपं तत्तद्वजसा स्वे योनी निषीदत्वित्येष ह्यवाक् अस्य स्त्रो
योनिर्धदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १, १६, १ इति । य चाग्निः स्वे योनौ कारणे स्यात्
आहवनीय आनिषीदत् । अभिनिषसो भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष वा अस्य
स्त्रो योनिर्धदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १, १६, १ इति ॥

॥ अथ हाचत्वारिंशीः ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशी तातिथिं ।

स्योन आ गृहपतिं ॥ ४२

आ । जातं । जातवेदसि । प्रियं । शिशीत । अतिथिं ।

स्योने । आ । गृहपतिं ॥ ४२

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । क्षुप्नोपममेतत् । अतिथिमिव प्रियं अत एव
गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्त्रोने सुखकर आहवनीये-
ऽग्नावाशिशीत ॥ अंतर्णीतत्यर्थस्य शीङ् एतद्रूपं ॥ शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा
श्यैङ् गतानित्यस्य क्वांदसं रूपं ॥ गमयत । प्रापयतेत्यर्थः ॥ शो तनूकरण इत्यस्य
वा रूपं ॥ श्वत । तीक्ष्णीकुरुत । संस्क्रुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः
पूरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ऐ० ब्रा० १, १६, १ इत्यादिकं ब्राह्मण-
मतानुसंधेयं ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशीः ॥

अग्ने युक्षा हि ये तवाश्वांसो देव साधवः ।

अरं वहति मन्यवे ॥ ४३

अग्ने । युक्त्वा । हि । ये । तव । अश्वांसः । देव । साधवः ।

अरं । वहति । मन्यवे ॥ ४३

चतुर्थीष्टकः ॥

४६५

अथ । त्वा । विश्वे । पुरः । इन्द्र । देवाः । एकं । तवसं ।

दधिर । भराय ।

अदेवः । यत् । अभि । औहिष्ठ । देवान् । स्वः । साता ।

वृणते । इन्द्रं । अत्नं ॥ ८

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वज्रादयो हे इन्द्र एकं सख्यंततसं प्रवृष्टं
बलवतं त्वा त्वा भराय संश्रानाय पुरो दधिर । पुरस्ताच्चक्रिरे । यद्यदादेवो
वृत्तोऽपुरो देवानभ्योहिष्ठ संश्रानायमभिगतवान् ॥ ओहिष्ठिर्गतिकर्मा ॥ किंचा-
स्मिन्काले स्वर्पाता स्वर्पातौ संश्राम इन्द्रं वृणते । संभजंते स्म । अहत इति शेषः ।
अहतो हीन्द्रं देवेषु पलायितेषु समभजचित्यर्थः । अधुना पुरो दधिर इति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अथ द्यौ र्वन्ते अप सा तु वज्राहिता नमश्चियसा सख्यं मन्योः ।

अहिं यदिदं अयोहसानं नि चिद्विश्वायुः शयथे जघान ॥ ९

अथ । द्यौः । चित् । ते । अप । सा । तु । वज्रात् । हिता ।

अनमत् । अियसा । सख्यं । मन्योः ।

अहिं । यत् । इन्द्रः । अभि । औहसानं । नि । चित् ।

विश्वः । आयुः । शयथे । जघान ॥ ९

सा प्रसिद्धा देवानामान्त्रयत्वेन द्यौश्चित् दुर्लभोऽपि हे इन्द्र अधाधुनास्मिन् काले
हिता हिता द्विप्रकारात्ते तदीयावज्रात्स्वस्यात्मानान्योः क्रोधाच्च अियसा भवेना-
मानसत् । अनमनाम् । तु इति पूरणः । विश्वायुर्वह्मव इन्द्रो यद्यदाभ्योहसानमभि-
गच्छंतमहिं इत्वं शयथे शयननिमित्तम् । अरणायेत्यर्थः । जघान न्यबधौत् । चिदिति
पूरणः । यदा इत्वं अधाधुनास्मिन्काले द्यौर्ननामेति संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अथ त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टं बहवच्छताम्भिः ।

निकांममरमणसं येन नवंतमहिं सं पिण्यज्जीषिन् ॥ १०

अथ । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रं । सहस्रभृष्टं ।

बहवत् । शतश्रिम् ।

निकांमं । अरमणसं । येन । नवंतं । अहिं । सं ।

पिण्यक् । ऋजीषिन् ॥ १०

अथाधुना हे उपोद्गूयवर्तेन्द्र महो महत्तत्त्व त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं बहवत् ।
न्यवर्तयत् । निष्पन्नं कृतवान् । कोटशं । सहस्रभृष्टं सहस्रधारं शताम्भिः शतपथां ।
हे ऋजीषिन् गतरससोमवत्तिन्द्र येन वज्रेण निकांमं । नियतः कागो यस्य तं ।
अरमणसं । शत्रूणां सरणमिगंतं मनो यस्य तं । नवंतं शब्दाद्यमानमहिं दृत्वमसुरं
संपिण्यक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषा पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्यं ।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्तश्वं महिरमंशुमस्त्रौ ॥ ११

वर्धान् । यं । विश्वे । मरुतः । सजोषाः पचत् । शतं ।

महिषान् । इन्द्र । तुभ्यं ।

पूषा । विष्णुः । त्रीणि । सरांसि ॥ धावन् । दृत्तश्वं ।

महिरं । अंशुं । अस्त्रौ ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

४१७

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इन्द्र यं त्वां वभानु स्तोत्रैर्वधं-
यन्ति हे इन्द्र तस्मै तुभ्यं पूषेयचाणको देवो विष्णुरेतस्त्रासकश्च शतं शतसंख्याक्रान्द-
हिषान् पुंप्यून् पचत् । पचेत् । अपि चास्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूगभृदान-
हवन्त्याख्यानि त्रीणि पात्रान्यमुं सोमं धावन् । अगच्छन् । सोमैः पात्राणि पूर्यन्त
इत्यर्थः । कीदृशं सोमं । मदिरं मदकरं दृढहृणं दृढाणां शत्रूणां हन्तारं । अत्र
दृढहृण्यद्देन सोमोऽभिधीयते । पीते हि सति सोमे दृढाणि हन्तुमिन्द्र समर्थो
भवतीति यावत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ चोदो महिं वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज जर्म्मिन्पां ।

तासामनु प्रवतं इन्द्र पंथां प्राद्व्यो नीचौरपसः समुद्रं ॥ १२

आ । चोदः । महिं । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं ।

असृजः । जर्म्मिं । अपां ।

तासां । अनु । प्रवतः । इन्द्र । पंथां । प्र । प्राद्व्यः ।

नीचोः । अपसः । समुद्रं ॥ १२

हे इन्द्र त्वं महिं सहवृतं दृढेण परिष्ठितमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां
सिंधूनां संबंधिं चोद सृजकमासृजः । आ संगतास्तृष्टवानसि । येन नद्यः पूर्णाः
प्रवहेयुस्तदित्यर्थः । अपासृजकानां सृजिं समूहं सृष्टवानसि । पुनर्वचनसादरार्थं ।
हे इन्द्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकार्षीरिति
शेषः । अन्वित्यु सगयोग्यक्रियाध्याहारः । किं नीचोः प्रवणाभिसुखीः । वेगयुक्ता
इत्यर्थः । अपसंऽप सृजकानि । अपस इत्यप्र एवार्थे वर्तते । समुद्रसदृधिं प्राद्व्यः ।
प्रागगम्यः । अत्राद्व्यतिर्नयनकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एषा ता विष्वा चक्रवांसिन् महाभुजमजुं संहोदा ।

सुभीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे वृत्त्यात् ॥ १३

एव । ता । विश्वा । ब्रह्मावांसं । इन्द्रं । मह्यं । स्रजं ।

अजुयं । सहस्रदां ।

सुवारं । त्वा । सुआयुधं । सुवज्रं । आ । ब्रह्मा । नयं ।

अवसे । वदत्यात् ॥ १२

हे इन्द्र त्वा त्वां नयं नूतनशस्त्रैरक्षतपूर्वं ब्रह्माक्षाभिः द्युतं स्तोत्रमवसेऽस्माकं
रक्षणायावद्व्यात् । आवर्तयतु । कीदृशं त्वां । एवैवसुक्तप्रकारेण ता तानि
प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि अवांसि कर्माणि ब्रह्मावांसं क्षतवर्तमिन्द्राक्षरं स्रजं
मह्यं तदुद्यमोजस्विनमजुयं मजरं सहोदं सहस्रो बलदा दातारं सुवीरं शोभन
वीरा मृतो यस्या तं सायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्हशी ॥

स नो वाजाय अवस इषि च राये धेहि द्युमतं इन्द्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इन्द्र स्ररीन्दिवि च सौषि पार्थे न इन्द्र ॥ १४

सः । नः । वाजाय । अवसे । इषि । च । राये । धेहि ।

द्युमतं । इन्द्र । विप्रान् ।

भरत्वाजे । नृवतः । इन्द्र । स्ररीन् । दिवि । च । स्म ।

एषि । पार्थे । नः । इन्द्र ॥ १५

हे इन्द्र स त्वं द्युमतो दोष्ममतो विप्रान्नेधाविनोऽस्मान्वाजाय बलाय अवस इषे
वाजाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इन्द्र भरद्वाजे सयि नृवतो
मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । स्ररीन् तव स्तोत्रान् पुत्रपौत्रान् कुर्विति
शेषः । हे इन्द्र त्वं पार्थे पारण्यीय आगामिनि च दिवि दिवस एषि स्म नः । अस्माकं
रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

यथेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणान्धसिंशस्तेऽनुरूपतयस्याथा वाजमिति तृतीया ।
स्रवितं च । अथा वाजं देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८, ३, । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अथा वाजं देवहितं सनेम महेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५ ॥

अथा वाजं देवहितं सनेम महेम शतहिमाः ।

सुवीराः ॥ १५ ॥

अथानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेद्रेण दत्तं वाजसत्तं सनेम । यथं
संभजेम । अपि च सुवीराः शोभनपुलोपेता वयं महेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

तस्य दृष्टीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं तैत्तिरीयैर्द्रं । तथा चातुक्रम्यते ।
तस्य दृष्टीति ॥ अभिजिति निष्क्रान्त्य एतत्तत्त्विज्ञानं । सूक्तितं च । तस्य दृष्टीति
मध्यंदिनः । आ० ८, ५, । इति ॥ इन्द्राण्याः कुलायनाम्न्येकाहेऽपि निष्क्रान्त्य
एतत्तत्त्विज्ञानं । सूक्तितं च । तिष्ठा हरी तस्य दृष्टीति मध्यंदिनः । आ० ८, ७, ।
इति ॥ गृह्यसूत्रेऽपि निष्क्रान्त्य । तैव पंचगारण्यको सूक्तितं । तस्य दृष्टि यो
अभिभूत्योजाः सुत इत्तं निमित्त इन्द्र सोम इति त्रयोषि । ऐ० आ० ५, ८, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तसु दृष्टि यो अभिभूत्योजा वन्ववर्षातः पुरुहूत इन्द्रः ।

अषाढ़हमग्रं सहमानमाभिर्गीर्भर्धं वृषभं चर्षणीनां ॥ १ ॥

तं । जां इति । स्तुति । यः । अभिभूतिः ओजाः । वन्वन् ।

अवर्षातः । पुरुहूत । इन्द्रः ।

अषाढ़हं । अग्रं । सहमानं । आभिः । गीः अभिः । वर्धं ।

वृषभं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

अभिभूत्योजा अभिभावुकतेजा वन्वन् शत्रूहिंसन् अवर्षातः शत्रुभिरहिंसितः ॥
वनोतेनिष्ठातस्य नञ्पूर्वस्य रूपं । यद्वा वातेर्षातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो वज्रभिरा-
हती य इन्द्रोऽस्तीति शेषः । हे भरद्वाज तस्य दृष्टि । तमेवेन्द्रं स्तुति । अपि

चाभिर्वक्ष्यमाणभिर्गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तभिर्द्रं वर्धं । वर्धय । कीदृशं ।
अषाढ् हसनभिभूतसुग्रसुहृन्मोजस्विनं वा सहजानं शत्रून्भिभवन्तं चर्षणीनां
प्रजानां संबन्धिनं वृषभं वर्धितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स युष्मः सत्वा खजस्तमहा तुविस्त्रजो नदनुमानं ऋजीषी ।

बृहद्रेणुश्चर्वनो माहुषीणां एकः कृष्टीनां अभवत्सहावां ॥ २

सः । युष्मः । सत्वा । खजस्तमहा । समत्सवां । तुविस्त्रजः ।

नदनुमानं । ऋजीषीः ।

बृहद्रेणुः । चर्वनः । माहुषीणां । एकः । कृष्टीनां ।

अभवत् । सहसवां ॥ २

बृहद्रेणुर्वृहतो गृहतो रेणोः पांसोरुत्यापकः । संचासेष्विति यावत् । एको
मुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो माहुषीणां मनोः संबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानां
यजमानानां चर्वनोऽभिगताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युष्मो योद्धा सत्वा दाता ॥
सनोतेरिदं रूपं ॥ खजस्तमहा सत्वायाणां कर्ता ॥ खज इति संचागनामैतत् ॥
समहा । यजमानैः सह मदः समत् सहान् । तुविस्त्रजः ॥ बृहजतिः संस्त्रे हनकर्त्ता ॥
तृतीनां वरूनां चर्षणेन संस्त्रे हनकर्त्ता नदनुमानं शब्दान् ऋजीषी । ऋजीषशब्देन
सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते । सहान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह नु त्यदमयो दस्यूरेकः कृष्टीरवनोराधीय ।

अस्ति सिन्धु वीर्यं तत्त इन्द्र न सिद्धस्ति तद्वत्तुया

वि वीर्यः ॥ ३

त्वं । ह । नु । त्यत् । अदमयः । दस्यून् । एकः । कृष्टीः ।

अवनीः । आधीय ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

६७१

अस्ति । स्वित् । तु । वी० । तत् । ते । इन्द्र । न । स्वित् ।

अस्ति । तत् । ऋतुऽथा । वि । वोचः ॥ ३

हे इन्द्र त्वत्स्य स त्वं त्वदिति तच्छब्दपर्यायः । अत्र लिंगव्यत्ययः दस्यन् कर्मज्ञानान् जनान् तु क्षिप्रमदमयः । दांतानकरोः । इन्द्रः पूरणार्थः । अपि चैको सत्यस्त्वं दृष्टोः पुत्रदायादीनामर्थं क्षमंते जानायाधनोः । अददाः । एवं स्तुवज्युषिरिन्द्रं यदा नाद्राचीत्तदा तस्य वीर्यसङ्गावे विचिकित्समानः परार्धचं माह । हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वसक्तं तदीयं सामर्थ्यं स्विच्चस्ति । किंस्विज्जवति । स्विच्चिति विचिकित्सायां । यदा नास्ति स्वित् । तद्वलमृदुया काले काले वि वोचः । विशेषेण ब्रूहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सद्विद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरध्रश्च रध्रतुरो बभूव ॥ ४

सत् । इत् । हि । ते । तुविजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ ।

तुरतः । तुरस्य ।

उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरध्रश्च । रध्रतुरः ।

बभूव ॥ ४

पूर्वमेव इन्द्रस्य बलसदसङ्गाधं सद्विद्वानया बलमस्त्येवेत्यवधारयत्ताह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविजातस्य बल्यग्रेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य शत्रूणां हिंसितुर्वलवतो वा ते तव सहो बलं सद्विद्वत्मानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योजस्विनस्तवसः प्रवृद्धस्यारध्रस्य शत्रूभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य ॥ रधेर्वशीकरणार्थस्य रूपं ॥ रध्रतुरो वशीकरणीयानां सप्ततानां हिंसकस्य तव बलं बभूव । भवत्येष । कीदृशं । उग्रमुग्रं तवीयः प्रवृद्धतरः । यतस्त्वं दृढादीन् शत्रून् हंसतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ।

तन्नः प्रत्नं सख्यं स्तु युष्मे इत्या वदद्भिर्वलभं गिरोभिः ।

इन्नच्यतच्यदस्मिषयंतृणोः पुरो वि दुरी अस्य विष्वाः ॥ ५

तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्या ।

वदत्स्भिः । वलं । अंगिरः स्भिः ।

इन् । अच्युतः च्युत् । दस्म । इषयंतं । तृणोः । पुरः । वि ।

दुरः । अस्य । विष्वाः ॥ ५

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मादीयं सख्यं स्तुत्यसोह-
लक्षणं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे युष्मास्वस्तु । पूजार्थं वक्ष्ये चनं । हे अच्युतच्यु-
सानामभिचलितानां व्यावक हे दस्म दर्शनीयेन्द्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं
पलमेतन्नामानमभ्युदयित्या सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिर्गिरोभिः सह इन् ।
इतवानसि । अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यूषोः व्यगमयः । विद्युक्ता-
न्यकापीरित्यर्थः । विन्वाः सर्वा दुरः पुरीषां द्वारश्च व्यूषोः ॥

॥ इति चतुर्थस्य वक्ते चतुर्थो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ।

स हि धीभिर्हव्यो अस्तुग्र ईमानकृत् इति वृत्ततृथे ।

स तोकसाता तनये स वजी वितंतसाय्यो अभवत्सु ॥ ६

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईमानकृत् ।

म इति । वृत्ततृथे ।

सः । तोकसाता । तनये । सः । वजी । वितंतसाय्यं ।

अभवत् । समत्सु ॥ ६

अतुष्टोऽष्टकः ।

४६३

उच्य ओजस्वीशानकत् । स्तोतृनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकत् । स इन्द्रो
महति प्रभूते दत्तत्वेन संचासे । दत्तत्वं इति संचासनामैतत् । धीभिः स्तोत्रभिः
स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थिभिराह्वातव्योऽस्ति । भवति । हिंशद्ः पादपूरणः ।
तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य सातौ तामे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इन्द्र
आह्वातव्योऽस्ति । वज्रो वज्रवान् स इन्द्रः समस्तु संचानेषु वितंतसाय्यो विशेषेण
विस्तार्यः स्तोत्रैर्वन्दनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥
तंतस इति धातुर्दिसाकर्म । तस्य कर्तरि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्जमना जनिम मातुपाणां समर्थेन नान्नाति प्र संचे ।

स दुम्नेन स श्वसोत राया स वीर्येण वृत्तमः समोकाः ॥ ७

सः । मज्जमना । जनिम । मातुपाणां । समर्थेन । नान्नाति ।

अति । प्र । संचे ।

सः । दुम्नेन । सः । श्वसा । जत । राया । सः ।

वीर्येण । वृत्तमः । संशोकाः ॥ ७

स इन्द्रोऽसर्थेन विनाशरहितेन नान्ना शत्रूणां नमयित्वा मज्जमना वलेन ।
मज्जमनेति बलनामैतत् । मातुपाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । संवसितार्थः ।
अतिप्रसंचे । अतिप्रदेहे । स इन्द्रो दुम्नेन यशसा समोकाः सजानस्थानो भवति ।
किंच स इन्द्रः श्वशा वलेन समोका भवति । अतापि च नृत्तमो नेतृत्वमः स इन्द्रो
राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुडे न मियू जनी भूतमुपंतुनामा चुमुरि धुनि च ।

वृणविप्रमु श्वरं शृणुमिन्द्रः पुरां औत्ताय श्वयाय नू चित् ॥ ७

सः । यः । न । सुहे । न । मिथु । जनः । भूत् ।

सुमंतुनामा । चुमुरिं । धुनिं । च ।

वृणक् । पिप्पु । शंबरं । शुष्णं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्नाय ।

शयथाय । नु । चित् ॥ ८

य इंद्रो न सुहे संग्रामे कदापि न सृजति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः । स इंद्रः पुरां शत्रुसंबन्धिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रुणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरिं धुनिं चैतज्ज्ञानकावसुरो वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्ति हिंसाकर्मा ॥ अपि च पिप्पुं शंबरं शुष्णमेतज्ज्ञानकान् तीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदावता त्वक्षसा पन्थसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्ते आ दक्षिणत्वाभि प्र मंद पुरुदत्त मायाः ॥ ९

उत्सवता । त्वक्षसा । पन्थसा । च । वृत्रहत्याय । रथं ।

इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्ते । आ । दक्षिणत्वा । अभि । प्र । मंद ।

पुरुदत्त । मायाः ॥ ९

हे इंद्र उदावतो ह्यक्षता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकतां पन्थसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्वा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्त वज्रधनेंद्र त्वमासुरीमाया अव्यभिगम्य प्रमंद । प्रकर्षेण जहि । अत्र मंदतिर्बधकर्मा ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४७५

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि घञ्जशनिर्न भीमा ।

गंभीरया ऋष्वया यो करोजाध्वनयद् दुरिता दंभयत् ॥ १०

अग्निः । न शुष्कः । वनः । इन्द्र । हेतिः । रक्षः । नि । घञ्जि ।

अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्वया । यः । करोजः । अध्वनयत् । दुःसूता ।

दंभयत् । च ॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपसर्गार्थः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वच्छतूचाशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रं करस्त्वं रक्षो राक्षसं नि घञ्जि । वज्रेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरघर्षणीयया ऋष्वया सहया ॥ ऋष्व इति सहज-
मेतत् ॥ हेत्या करोज शत्रुत्वभञ्ज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति ।
तथा च दुरिता दुरितानि दंभयत् भिनन्ति च । स त्वं रक्षो नि घञ्जोति पूर्वेषामन्यः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुविद्युम्न तुविवाजैभिरर्वाक् ।

याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतीः ॥ ११

आ । सहस्रः । पथिभिः । इन्द्र । राया । तुविद्युम्न ।

तुविवाजैभिः । अर्वाक् ।

याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नू । चित् । अदेव ।

ईशे । पुरुहूत । योतीः ॥ ११

४६६

कृग्वैदः ।

हे त्विद्युन्न वज्रधन हे सहस्रः स्वनो बलस्य पुनैर्दृ । ओजसो जातस्तुत मन्त्र
 एनं । कर्म० १०, ७३, १० । इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं । रयः धनेन युक्तस्तं
 सहस्रं तद्वत्तय । वज्रभिरित्यर्थः । त्विवाजिभिर्वज्रधनैः पृथिभिः । पतन्ति गच्छन्-
 त्यभीभिरिति पंधानो वाहः । तैरवीकृ मदभिच्छस्यः सन् आवाहि । आगच्छ ।
 हे पुत्रहृत वज्रभिराहतेर्दृ यस्य तव द्योतोर्वलादिभिः पृथक्कर्तुमर्हः कश्चिदहरो
 नूचिदीये नेष्टे । अत्र नूचिदिति निषेधार्थं वर्तते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र त्विद्युन्नस्य स्यविरस्य दृष्ट्वैर्दिवो ररपगे महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुनमायस्य सत्त्वोः ॥ १२

प्र । त्विद्युन्नस्य । स्यविरस्य । दृष्ट्वैः । दिवः । ररपगे ।

महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिमानं । अस्ति । न ।

प्रतिस्थिः । पुनमायस्य । सत्त्वोः ॥ १२

त्विद्युन्नस्य वज्रधनसो वज्रधनस्य वा स्यविरस्य प्रदृष्टस्य दृष्ट्वैः शत्रूणां वर्ण-
 कस्येन्द्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकान्तरपृथिव्या भूमेच पररागे । परिरिचे ।
 विरधीति महत्त्वमस्तु पाठात् नास्तीति च प्रायेण धातुजन्यत्वात् ररपतिरत्वा-
 तिथयवाची । पुनमायस्य वज्रधनस्य सत्त्वोः शत्रूणांमभिर्वापत्तरस्येन्द्रस्य शत्रु-
 शातयिता नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाभ्ययो नास्ति ।
 स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्तं अद्या करणं कृतं भूतकुलं यदायुर्मतिथिष्वसंख्ये ।

पुन सत्त्वो नि शिंया सभि चामुत्तूवेवायं पृथता निनेय ॥ १३

चतुर्थोऽष्टकः ।

अ । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूत् । कुम् । यत् ।

आयु । अतिथिः । अस्मै ।

पुनः । सहस्रा । नि । शिशा । अभि । क्षां । चत् ।

तूर्वायां । धृपता । निनेष ॥ १३

अदोदानोमपि हे इन्द्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्णं प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते । किं तदित्युच्यते । कुम् शृणुणाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिं चायुं शत्रुभ्यः सकाशादे-
तत्संज्ञकं पौण्ड्रयसमतिथिष्वमतिथीनामभिमन्तारं दिवोदासं च शंवरारक्षिणेति
यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेषु संबंधः । ररक्षिणेति द्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियायाच्चारः ।
अपि चास्या अनन्तरोक्तायातिथिष्वाय पुन पुनश्चि वज्रनि सहस्रा सहस्राणि शंवरस्य
धनानि निशिशाः । अददाः । इन्द्रः शंवरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय
ददावित्यर्थः । तथा हे इन्द्र धृपता धर्षणेन त्वदोयेन वज्रेण शंवरं हत्वा क्षां
पृथिषीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां वतंसानं तूर्वायां त्वरितगमनं दिवोदासमुचिनेष ।
आपङ्गा उदगमयः ॥

अनुकीनान्त्रो काहे मरुत्वतोयमच्छेदु त्वाहिम्न इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च ।
अनु त्वाहिम्ने अथ देव देवा अनु ते दायि मरु इन्द्रियाय । आ० ६. ५. इति ॥

॥ सैषा सुक्ते चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा मदन्विष्वे कवितंसं कवीनां ।

करो यत् वरिषो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४

अनु । त्वा । अहिम्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विष्वे ।

कवि । तंसं । कवीनां ।

करः । यत् । वरिषः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे ।

गृणानः ॥ १४

हे देव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वामधास्मिन्काले विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिष्णे मेघ-
हननाय । दृष्टिप्रदानायेत्यर्थः । अनुमदन् । अनुमदंति । अनुस्तुवंति । कीदृशं त्वां ।
कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममख्यं कविं । यत् यस्मिन्काले गृणानः स्तोतृभिः
स्तुयमानस्य बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तथ्ये स्तोतृणां
तनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः अददाः । अथवा हे देवेन्द्र अधास्मिन्काले
विश्वे सर्वे देवाः सुराः । अहिर्वृत् एवोच्यते । तस्य हननाय कवीनां कवितमं
त्वामनुमदंति । यत् यस्मिन् स्तोत्रे सति बाधितायासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोक-
निवासाय जनाय तन्वे शोभायै हत्वहननेन तव शोभार्थं वरिवयस्कथं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावाष्टयिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहते इन्द्र देवा ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्तुप्रकथं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ १५

अनु । द्यावाष्टयिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः ।

जिहते । इन्द्र । देवाः ।

कृष् । कृत्नो इति । अकृतं । यत् । ते । अस्ति । उवथं ।

नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावाष्टयिवी अनुजिहते । अमर्त्या अम-
रणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहते । अनुगच्छन्ति । हे कृत्नो बहूनां कर्मणां कर्तस्ते
त्वदीयमकृतं यत्कर्मोस्ति तत्कृष् । कुरुष्व । तदनंतरं यज्ञैर्द्वेषु नवीयो नवतरुवथं
स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महा इन्द्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षि त्वैष्टुभसैन्द्रं । अनुक्रांतं च ।
महागन्तुप्रोनेति ॥ माथ्यं दिने सवने सागातिरेके शस्त्रं भवति । तत्वेडं सूक्तं ।
सूत्रितं च । महा इन्द्रो नृबहिष्णोः कं । आ० ६, ७ । इति ॥ समूड् हे द्वितीये
कंदोमे मरुत्वतीयश्च एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । महा इन्द्रो नृबदिति मरुत्वतीयं ।
आ० ८, ७ । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४७९

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विवर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्य्ग्वावधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १

महान् । इन्द्र । नृवत् । आ । चर्षणिप्राः । उत ।

द्विवर्हाः । अमिन । सहःभिः ।

अस्मद्य्क् । वदधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुकृतः ।

कर्तृभिः । भूत् ॥ १

नृवत् यथा नेता राजा भूत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां
स्तोत्रजनानां कामानां पूरको महान्प्रभूत इन्द्र जागच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्वा-
च्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विवर्हा द्वयोर्लोकयोः परिवृढः सहोभिः
शत्रुवलैरमिनोऽहिंसनीय इन्द्रोऽस्मद्गगनदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याव वीर-
कर्मकरणाय वदधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तोर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः कर्तृभिर्गज-
नानैः सुकृतो भूत् । सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रमेव धिषणां सातये धादृहंतं ऋष्वमजरं युवानं ।

अषाड्हेन शवंसां शूरावांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असांसि ॥ २

इन्द्र । एव । धिषणां । सातये । धात् । दृहंतं । ऋष्वं ।

अजरं । युवानं ।

अषाड्हेन । शवंसा । शूरावांसं । सद्यः । चित् । यः ।

वावृधे । असांसि ॥ २

धिषणास्मदोया स्तुतिः सातये दानार्थेन्द्रमेव धीम् । धारयति । कीदृशं । दृहंतं
महांतं ऋष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाड्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन

४८०

अथैतः ।

अवसा वलेन स्रगुपांसं प्रवृत्तं ॥ अथतेरिदं रूपं ॥ यद् इन्द्रः सद्यश्चित्तस्य एव जात-
जातः सन् असाखनल्यधिकं यथा भवति तथा वृद्धे वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृथू करस्त्रा बहुला गभस्ती अस्त्रायुक्तां मिमीहि अवांसि ।

यूथेव पश्वः पशुपा दम्बूना अस्त्रा इन्द्राभ्या वंटरस्त्राजौ ॥ ३

पृथू इति । करस्त्रा । बहुला । गभस्ती इति । अस्त्रायुक्तां ।

सं । मिमीहि । अवांसि ।

यथा इव । पश्वः । पशुपाः । दम्बूनाः । अस्त्रान् । इन्द्र ।

अभि । आ । वंटरस्त्र । आजौ ॥ ३

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णं करस्त्रा कर्मणां कर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती
त्वदीयो बाह्व अवांस्यजानि । दातृमिति शेषः । अस्त्रद्रागस्त्रदभिमुखं संगिमीहि ।
कुरु । किंच हे इन्द्र दम्बूना दांतगनास्त्रनाजौ संचागेऽस्त्रानभ्यावृत्त्वा । अभ्या-
वर्तन्त । तत्र वृष्टांतः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि
यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व इन्द्रं चतिनं यथाकैरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वे जरितारं आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४

तं । वः । इन्द्रं । चतिनं । अथ । यथाकैः । इह । नूनं ।

वाजयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्वे । जरितारः । आसुः । अनवद्याः ।

अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८१

भूतसद्योऽस्मिन्वत्ते वाजयन्ते ऽक्षगिच्छन्तो ययं स्तोतारः शकैः शक्तेः समर्थैरस्य
 तव सहायैर्हृद्भिः संहतं चतितं यत्तूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इन्द्र परमेश्वरं
 तं यः प्रसिद्धं त्वं कृवेय । स्तुतः । यथा विद्युद्यैव पूर्वं पुरातना जरितारः
 स्तोतारोऽदेव्यो अनिन्द्याः अनयद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिताश्चासुः बभूवुः हे
 इन्द्र त्वत्प्रसादाद्द्वयमपि तथैव भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इतव्रतो धनदाः सोमंवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुनक्षुः ।

सं जग्मिरे पथ्या रायो अस्मिन्समुद्रे न सिंघवो यादमानाः ॥ ५ ॥

इतव्रतः । धनदाः । सोमंवृद्धः । सः । हि । वामस्य ।

वसुनः । पुनक्षुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्या । रायः । अस्मिन् । समुद्रे । न ।

सिंघवः । यादमानाः ॥ ५ ॥

स हि स खल्विन्द्रो इतव्रतो इतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य
 धनस्येत्याकांक्षायास्तुपसर्जनासूतस्यापि धनस्य विशेष्ये वामस्य वसुन इति । वामस्य
 वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य । यद्वा वसुनो धनस्य स्वामीति ज्ञेयः । सोमंवृद्धः स एव
 सोमेन प्रवृद्धः । पुनक्षुर्वृद्धः स एव । अस्मिन्सिद्ध एव पथ्याः स्तोतृणां हितानि
 रायो धनानि संजग्मिरे । संगच्छते । तत्र वृष्टांतः । सिंघवो नद्यः समुद्रे न यथा
 समुद्रे यादमाना अभिगच्छत्यस्तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अविष्टं न आ भंर शूर यव ओजिष्ठमोजी अभिभूत उग्रं

विष्ठां युष्मा वृणा मानुषाणामस्मयं दा हरिवो

मादयथ्यै ॥ ६ ॥

४८२

ऋग्वेदः ।

शविष्ठं । नः । आ । भर ॥ मूर । शवः । ओजिष्ठं ।

ओज । अभिभूते । द्यम् ।

विम्ना । द्युम्ना । दृष्णा । मानुषाणां । अस्मभ्यं । दाः ।

हरिवः । मादयध्वे ॥ ६

हे मूर विक्रान्तेन्द्र शविष्ठं बलवत्तमं शवो बलं नोऽस्मभ्यसाभर । आहर ।
 हे अभिभूते शत्रूणासभिभावुकेंद्र द्यम्नसप्रसह्यो जिष्ठो जस्वितमगोजो दीप्ति-
 मन्मभ्यसाभर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि दृष्णा दृष्णानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना
 द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि
 हे हरिवो हरिवजिन्द्र तानि धनानि मादयध्व आह्वानादयितुमस्मभ्यं दाः ।
 प्रयच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते मदः पृतनाषाड्भ्रं इन्द्र तं न आ भर मूशुवांसं ।

येन तोक्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांससवोतः ॥ ७

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् । अष्टभ्रः । इन्द्र । तं । नः ।

आ । भर । मूशुवांसं ।

येन । तोक्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः ।

त्वा ऊताः ॥ ७

पृतनाषाट् शत्रून्नेनानासभिभविताष्टभ्रोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते
 त्वया देवः मूशुवांसं प्रहृष्टं तं मदं नोऽस्मभ्यसाभर । आहर । त्वोतास्तुया रक्षिता
 जिगीवांसो जितवन्तो यद्यं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे
 निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां सुवीमहि तसाभरेति पूर्वेणान्वयः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८

॥ अथाश्वमी ॥

आ नो अर हृषणं शुभं इंद्र धनस्यूतं मूशुवांसं सुदर्चं ।

येन वंसांम एतनासु शत्रून् त्वोतिभिः कृत जामीं रजामीन् ॥ ८

आ । नः । अर । हृषणं । शुभं । इंद्र । धनस्यूतं ।

मूशुवांसं । सुदर्चं ।

येन । वंसांम । एतनासु । शत्रून् । त्वे । ऊतिभिः । कृत ।

जामीन् । रजामीन् ॥ ८

हे इंद्र त्वं हृषणं वर्धितारं शुभं सेनालक्षणं बलमश्वमाभर । आह्वर
कीदृशं । धनस्यूतं धनस्य पालकं मूशुवांसं प्रवृद्धं सुदर्चं शोभनम् । हे इंद्र
त्वोतिभिस्त्वदोशमी रजामिः एतनासु संग्रामेषु ॥ एतना इति संग्रामनाम ॥ येन
बलेन शत्रुवंसांम हनाग उतेत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्वंधूनुतापि राजामीन् पतून्
येन शुभेण वंसांम तं शुभमाभरेति पूर्वेषु संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते शुभो हृषभ एत पश्चादोत्तरादंधरादा पुरस्तात् ।

आ विश्वतो अभि समेतर्वाङ् इंद्रं दुम्नं सर्वह्यस्ये ॥ ९

आ ॥ ते । शुभः । हृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् ।

अधरात् । आ । पुरस्तात् ।

आ । विश्वतः । अभि । सं । एतु । अर्वाङ् । इंद्रं । दुम्नं ।

सर्वह्यस्ये । इति ॥ ९

हे इंद्र हृषभो वर्धिता ते त्वदीयं शुभो बलमर्वाङ्गदभिमुखः सन् पश्चात्-
विश्वतः अभि समेतर्वाङ् इंद्रं दुम्नं सर्वह्यस्ये ॥ ९

स्तात्पूर्वभागश्च गच्छतु । विश्वतः सर्वस्याहिर्भाग इमिं अस्मान्भिलक्ष्या समेतु ।
सस्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्गं त्वुखयुतां दुष्मन् धनस्यै अरुह्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

नृवत्तं इन्द्र नृतमाभिरुतो वंसीमहि वामं ओमतेभिः ।

इति हि वस्वं उभयस्य राजन्वा रत्नं सहिं स्यूरं हृहंतं ॥ १०

नृवत् । ते । इन्द्र । नृतमाभिः । जती । वंसीमहि । वामं ।
ओमतेभिः ।

ईति । हि । वस्वं । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं ।

सहिं । स्यूरं । हृहंतं ॥ १०

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं ओमतेभिः ओतव्यैर्गोभिः सहितं वामं वन-
जीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो नृतमाभिर्नेतृतमाभिरुतो जतिभी रक्षाभिर्वंसीमहि ।
ययं संभजेमहि । हि यज्जात्कारणात् हे राजन् राजमानेन्द्र त्वसुभयस्य पार्श्ववस्य
दिव्यस्य च वसो धनस्येति ईदृशे तज्जात्कारणान्मयि सहातं स्यूरं विपुलं हृहंतं
दृष्टैः परिहृतं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिंगः ॥ धाः । धेहि ॥

॥ अथैकादशी ॥

मरुत्वंतं वृषभं वाहधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्र ।

विष्वासाहमवसे नूतनायोगं सहोदामिह तं हुवेन ॥ ११

मरुत्वंतं । वृषभं । वाहधानं । अकवारिं । दिव्यं । शासं ।

इन्द्रं ।

विष्वासाह । अवसे । नूतनाय । उग्रं । सहोदा । हुह ।

तं । हुवेन ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४८५

इहालिन्यत्ते नूननायोभिनवायावते रत्नणाय तं प्रसिद्धमिंद्रं कुत्रेण । स्तुमः ।
 आह्वयायो या । कीदृशं । मरुवंतं मरुद्भिस्तु दृष्यं कामानां वर्षितारं वृषधानं
 प्रवृद्धगकनारिमकुत्सितगलं दिव्यं द्योतमानं शासं शसितारं विश्वसहं विश्वस्य
 लोकस्य भिभक्तितारमुग्रमोजस्विनं सद्योदां बलप्रदं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महिं चिन्मन्यमानसेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।

अथा हि त्वां पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोव्षस ॥ १२

जनं । वज्रिन् । महिं । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृभ्यः ।

रंधय । येषु । अस्मि ।

अथ । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरसातो । हवामहे । तनये ॥

गोव्ष । अप्स ॥ १२

येषु येषां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिंद्र त्वमेभ्यो
 नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यंतमात्मानं मन्यमानं जनं । वज्रमन्यमानमित्यर्थः ।
 रंधय । वशो कुरु । विदिति पादपूरणः । अथाधुना पृथिव्यां भूभ्यां शूरसातो युद्धे
 प्रवृत्त सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्युदकेषु च निमित्तेषु हे इंद्र त्वं
 द्यलोके स्थितं त्वां हवामहे । वयमाह्वयासः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं तं एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोः शत्रोरुत्तर इत्याम ।

घ्नंतीं वृत्राण्युभयांश्च शूर राया मदेम वृहता त्वाताः ॥ १३

वयं । ते । एभिः । पुरुहूत । सख्यैः । शत्रोः । शत्रोः ।

उत्तरैः । इत् । इत्याम ।

घ्नंतीः । वृत्राणि । उभयांश्च । शूर । राया । मदेम ।

वृहता त्वाक्ताः ॥ १३

४८४

ऋग्वेदः ।

हे पुरुङ्गत पुरुभिराहूतेन्द्र एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्माभिस्तौ
त्वया सह वयमुभयानि जामिहूपाख्यजामिहूपाणि वृत्राख्यमित्वाणि मृतो हिंस्रतः
शत्रोः शत्रोः सर्वस्माच्छत्रोक्तं इत्याम । अधिका एव भवेम । हे मूर विक्रान्तेन्द्र
त्वोता वयं त्वया रक्षिताः संतो ब्रह्मा गङ्गा राया धनेत गदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वगः ॥

द्यौर्न य इन्द्रेति त्रयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्याष्टमैन्द्रवैष्टुभं । वि पिप्रोरि-
त्वेना सप्तमो दशाक्षरचतुष्टययुक्ता विराट् । अनुक्रान्यते च । द्यौर्न वि पिप्रोर्वि-
राडिति ॥ षष्ठ्यपडङ्गस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यस्तोत्राणि यदि द्विपदास्तु
स्तुवीरन् यदि वाग्निदामसंस्थः स्थात्तदानो मार्यदिने सवनेऽच्छावाकः स्वशस्त्र
धारंभणीयाभ्य ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं गन्तु । सूक्तितं च । द्यौर्न य इन्द्रेत्यच्छावाकः ।
आ० ८, ४, । इति ॥ इदमंभ सूक्तमिन्द्राविष्णुः रूक्मातिनाम्नोकाहे निष्केवल्यनि-
विज्ञानं । द्यौर्न य इन्द्रेति मार्यदिनः । आ० ८, ७, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न य इन्द्राभि भूमार्थस्तस्यौ रयिः शर्वसा षुत्सु जनान् ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासा दद्वि सूनो सहस्रो वृत्तुर' ॥ १

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्थः । तस्यौ । रयिः ।

शर्वसा । षुत्सु । जनान् ।

तं । नः । सहस्रभरं । उर्वरासा । दद्वि । सूनो वृत्ति ।

सहस्रः । वृत्तुर' ॥ १

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शर्वसा वलेन षुत्सु संयामेष्वर्योऽरोन् शत्रून् जनान्
नभितस्यौ आक्रामेत् । तत्र दृष्टांतः । द्यौर्न । द्यातमानः सूर्या यथा भूय भूता-
न्याक्रामति तद्वत् । हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र त्वं तं पुत्रं नेऽभ्यं दद्वि ।
देहि । कीदृशं । सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तार्युर्वरासा उर्वराणां सस्याध्यानां
भूमीनां सानतारं संभक्तारं वृत्तुरं वृत्ताण- शत्रूणां तरितारं त्ववितारं वा ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८७

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सत्रासुर्य देवेभिर्धायि विश्वे ॥

अहिं यत्-सपो ववित्रवांसं हन् ऋजीषिन् विष्णुना सचानः ॥ २

दिवः । न । तुभ्यं । अन्तु । इन्द्र । सत्रा असुर्यं । देवेभिः ।

धायि । विश्वे ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । ववित्र वांसं । हन् । ऋजीषिन् ।

विष्णुना । सचानः ॥ २

दिवो सूर्यायैव हे इन्द्र तुभ्यं सत्रा सत्यमेव विश्वं व्याप्तगसुर्यमसुरत्वं बलं
देवेभिर्देवैः स्तोत्रभिरनुधायि । व्यधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता
बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषिन् विगतःससोमेन्द्र विष्णुना सचानः संगच्छ-
मानस्तु ॥ यत् समगाय इति धातो रूपं ॥ (यद्येनासुर्येणाप उदकानि ववि-
त्रवांसं परिहृण्वन्तमहिमागत्य हन्तारं हत्वमसुरं हन् अवधीः तद्वत् व्यधायीति
पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वजो जीयान्तवसस्तथौयान्कृतवर्होदो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पूरा दत्तुमावत् ॥ ३

तूर्वन् । ओजौयान् । तवसं । तथौयान् । कृतवर्हमा । इन्द्र ।

वृद्धमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् ।

पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३

४८८

ऋग्वेदः ।

यद्यदेन्द्रो विश्वासां सरासां पुरां पुरीणां दत्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा
 सोमस्य सोमस्य मदनो मदनस्य राजाभवत् । स्वास्यासीत् । कीदृशः ।
 तूर्णं विश्वकान् हिंस्रोजीवान्तिरियेनोजसी तवसो बलपगस्तवीयान्वलपत्तरः
 कतब्रह्मा । कतं ब्रह्म स्तोत्रं वक्षो स्तोत्रभिः सः । अथवा कतं दत्तं ब्रह्मानं येन
 स्तोत्रभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतेजाः । एवंभूत इन्द्रो राजाभवदिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रतैरपद्रन्पणय इन्द्रात् दृष्टोणये कवयेऽर्कसातौ ।

वधैः शुण्णसाशुषस्य मायाः पित्वा नारिरेचीत्किं चन प्र ॥ ४

शतैः । अपद्रन् । पणयः । इन्द्र । अत् । दृष्टोणये ।

कवयै । अर्कसातौ ।

वधैः । शुण्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वाः । न ।

नारिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४

अत्रास्मिन्नर्कसातौ । अर्कोऽर्कं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं । तस्मिन्दृष्टोणये
 बहुविविक्तात्मकये मेधाविनः पंचम्यर्थे चतुर्थी ॥ हे इन्द्र त्वत्प्राप्तात्कुत्सादि-
 भ्यतः पणय एतन्नामाकासुराः शतैः शतसंख्यावैर्बलेः सार्द्धमपद्रन् । अपाद्रवन् ।
 अपालायन्त । अपि चेन्द्रोऽशुषस्याशुष्कस्य । संपूर्णबलस्येयर्थः । शुण्णस्यैतन्ना-
 मकासुरस्य । शत्रोमायाः कपटान्वधैर्जननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत् । प्ररिक्तान-
 तिरिक्ताज्ञाकरोत् । पित्वाऽवस्य पितृरित्यज्ञानाजैतत् । किंचन किंचिदपि न
 प्रारिरेचीत् तदीयमज्ञं सर्वमप्यपाहरयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महो द्रुहो अपं विश्वायुं धायि वज्रं यत्पतने पाद शुण्णं ।

उरु प सरथं सारथये करेन्द्रः कुत्साय सुधस्य सातौ ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

४८६

ब॒हः । द्रु॒हः । अ॒प । वि॒श्व॒आ॒यु । धा॒यि । वज्र॑स्य । यत् ।

प॒त॒ने । पा॒दि । शु॒णः ।

अ॒रु । सः । सार॑य । सार॑यये । कः । इ॒न्द्रः । क॒साय॑ ।

सू॒र्य॑स्य । सा॒तो ॥ ५

यद्यदा स शुणोऽहरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अन्नियतेत्यर्थः । तदा नङो बहो द्रुहो द्रोणुः शुणस्य संबंधि विश्वायु भवंगतः । वलमिति शेषः । अपधायि । अपङ्गितस्यकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इन्द्रः सारयये सारयिभूताय कुसाय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातो अजने निमित्तभूत इव विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्तं । कुसायेन्द्रोऽसुरं शुणं जिघृक्षुः कुसमात्मनः सारयिं कल्पयित्वा । अथ यत् शुणमहं जतस्य कुसस्य रथां वज्रस्य चकारेत्यनयोच्यत इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पदे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र॒ श्ये॒नो न॑ स॒दिर॑म॒मुस॑मै॒ शि॒रो दा॒स॒स्य न॑मु॒चे॒र्म॒थाय॑न् ।

प्रा॒व॒त्त॒मौ सा॒य्यं स॒संतं॑ पृ॒ण॒या॒या स॒मिषा॑ सं॒ स्व॒स्ति ॥ ६

प्र॒ श्ये॒नः । न॒ स॒दि॒रं । अ॒मुं । अ॒मौ । शि॒रः । दा॒स॒स्य ।

न॑मु॒चेः । म॒था॒य॒न् ।

प्र॒ आ॒व॒त् । न॒मौ । सा॒य्यं । स॒संतं॑ । पृ॒ण॒क् । रा॒या । सं॒ ।

दू॒षा । सं॒ । स्व॒स्ति ॥ ६

श्येनः सुपण्थ । नेत्यर्थं शब्दः सप्तम्ये वर्तते । अथा इन्द्राय मदिरं मदकरभृशं शोणं । प्रेति आ इत्यस्यार्थे वर्तते । आह्वरत् । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमप्याह्वयते । किंवायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिना सुपक्षपथितुर्नमुचेरेतच्चाज्ञोऽसुरस्य शिरः शीघ्रं नया यन्मथनं कुर्वन् साय्यं सयस्य पुलं ससंतं अर्पतं नमोमेवं जकम्बिं प्रावत् । प्रारब्धत् ॥ अस्त्यनाशेन राया पश्चादिधनेनेषाच्चेन य तस्मिन् संप्रणक् । समयोच्यत् ॥

४२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य हृद्वाः पुरी वज्रिञ्चवंसा न दंष्ट्रीः ।

सुदामन्तदेवणीः अप्रमृष्टमृजिश्च ने दातं दाशुषे दाः ॥ ७

वि । पिप्रोः । अहिमायस्य । हृद्वाः । पुरीः । वज्रिञ्च ।

सवंसा । न । दंष्ट्रिरिति दंष्ट्रः ।

सुदामन् । तत् । रेकणः । अप्रमृष्टम् । मृजिश्चने । दातं ।

दाशुषे । दाः ॥ ७

हे वज्रिञ्च वज्रवज्रिन्द्र त्वमहिमायस्याहंत्यो माया यस्य पिप्रोरेतज्जान्नोऽसुरस्य
संबन्धिनीहृद्वाहृद्वानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शशसा बलेन विददः । विदा-
स्त्रिष्वानसि । नेति पादपूरणा । त्वं पिप्रोर्नृमणः प्राक्जः पुरः । ऋग्वे० १, ५१, ५, १
शतं पूभिंरायसौभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७, ३, ७ । इति दर्शनात् । अपि च हे
सुदामन् शोभनदानेन्द्र त्वं दातं हविलंजणं भनं दाशुषे दत्तवत ऋजिश्चन एतज्जाम-
काय राजर्षयेऽप्रमृष्टं केनाभ्यवाधं तत्तस्य स्वभूतं रेकणो धनं दाः । अदाः ।
दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वतसुं दशमायं दशोणिं तूतुजिमिन्द्रः स्वभिष्टिसुन्नः ।

मातुग्रं शशदिभं द्योतनाय मातुर्न सीसुपं सृजा इयध्यै ॥ ८

सः । वेतसुं । दशमायं । दशोणिं । तूतुजिं । इन्द्रः ।

स्वभिष्टिसुन्नः ।

मा । तुग्रं । शशं । इभं । द्योतनाय । मातुः । न । सीं ।

सप ॥ सृज । इयध्यै ॥ ८

स्वभिष्टिसुन्नः सुहृभ्येषणीयान्यभिगम्यानि सुज्ञानि सुखानि येन देवानि स इन्द्रो
दशमायं षड्वचनं वेतसुं वेतसुनामानसुरं दशोणिमेतज्जामकं च तूतुजिं तूतुजिनामकं

चतुर्थोऽष्टकः ।

४६

च अत्र अपि च त्वयं हृत्पुनः समकमसुरं तथेभमेतत्समकमसुरं चेथथा एतं द्योतनायै-
तत्संसाय रोक्षे यश्चदुपखज । उपाखजत् । वशीचकार । तत्र हृष्टांतः । नातनः
नातननन्या इव पुत्रं । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वं चकारेत्त्वयं । सोमिति
यादपूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स इं स्पृधो वनते अप्रतीतो विभ्रदज्ज ह्रहणं गभस्तौ ।

तिष्ठहरी अक्षस्तिव गते वचोयुजा वहत इंद्रस्त्व ॥ ८

सः । इं । स्पृधः । वनते । अप्रतिद्वतः । विभ्रत् । वज्र ॥

ह्रहणं । गभस्तौ ।

तिष्ठत् । हरी इति । अक्षि । अस्तिद्व । गते । वचः युजा ।

वहतः । इंद्र । ऋष्व ॥ ८

गभस्तौ हस्ते ह्रहणं ह्रहणां गत्वाणं हंतारं वज्रं स्त्रीयमाकुपं विभ्रकारणम्
अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इंद्रः स्पृधः स्पर्धमानानि मिसान्वृत्तप्रभृतीन् गत्वा
वनते । इति । हरी स्त्रीयावन्नावधितिष्ठत् । आरोहति । तत्र हृष्टांतः । अक्षेव
गते । यथा क्षेप्रा मूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोसाक्षेण युज्य-
मानौ ॥ यदा स्तोतृणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च ऋष्वं महानिर्द्वं वहतः ॥

॥ अथ दशमी ॥

सनेम तेऽवसा नय्य इंद्र प्र पूरवः स्तवंत एना यज्ञैः ।

सप्त यत्पुरः शर्म शारंदीर्द्वन्दासीः पुरुकुत्साय शिचन् ॥ १०

सनेम । ते । अवसा । नय्यः । इ । प्र । पूरवः । स्तवंते ।

एना । यज्ञैः ।

सप्त । यत् । पुरः । शर्म । शारंदीः । दत् । हन् । दासीः ॥

पुरुकुत्साय । शिचन् ॥ १०

३८२

ऋग्वैदः ।

हे इन्द्र त्वेदोयेनावसा रक्षणेन नव्यो नवीनो नवतरं त्वया दीयमानं धनं सतेजः ।
 वयं स्तोतारो भजेमहि । पूरवो मनुष्याः स्तोतार एनाजेन स्तोत्रेण युक्तेऽहैः प्रस-
 न्ते । त्वं स्तुवंति । यद्यत्कात्कारणाद्वासेः कर्मणाप्रजप्रयित्वाः मत्प्रजा हन्
 मन् हिंसन् पुरुकुत्सायैतन्नामकाय रान्ते भिक्षन् धनानि प्रयच्छन् हे इन्द्र त्वं शारदीः
 शरचास्त्रोऽसुरस्य संवन्धिनोः सप्त सप्तसंख्य कः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रस्य
 हस्तं विदारितवानसि तत्कात्कारणाच्च स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं दध इन्द्र पूर्यो भूर्वरिवस्तु देयं सहे पितृ ददाय स्वं नप्रातं ॥ ११

परा नववास्त्वमनुदेयं सहे पितृ ददाय स्वं नप्रातं ॥ ११

त्वं । दधः । इन्द्र । पूर्यः । भूः । वरिवस्तु । चशने ।

काव्याय ।

परा । नववास्त्वम् । अनुदेयम् । सहे । पितृ । ददाय । स्वं ।

नप्रातं ॥ ११

हे इन्द्र पूर्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्रायोशन उशनसे भागवाय परिवस्तु
 धनमिच्छन् दधो भूः । स्तोतृणां धर्मको भवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्व-
 मेतन्नामकमसुरं प्रराष्ट्य स्वं शक्रोयसौशनसं नप्रातं युद्धे मत्प्रभिरगृहीतं पुत्रं सहे
 गृह्णते पितृ पालयितव्यायोशनसे पराददय । तस्य शत्रुं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमती ऋषोरघः सीरा न स्तुवंतीः ।

प्र यस्मिन्मुद्रमतिं शूर पार्थिवं पारया तुर्वशं यदु" स्वास्ता ॥ १२

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिमतीः । ऋषोः । अघः । सीराः ।

न । स्तुवंतीः ।

प्र । यत् । समुद्रम् । मतिम् । शूर । पार्थिवम् । पारयम् । तुर्वशम् ।

यदु" । स्वास्ता ॥ १२

हे इन्द्र मणिः प्रकृत्या कं पयिता त्वं धनिसतीर्धनिनामासुरो यासु निरोधकतया
विद्यते ता अप उदकानि सोरा न नदीरिव स्वर्गभीः प्रकृतीर्धयोः । अगमयः ।
धुनिं चत्वा तेन निरोधितायुदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे मूर वीरेन्द्र यद्यदा
समुद्रमति अतिक्रम्य प्रपदि प्रतीर्षी भवसि तदा समुद्रपारे तिष्ठसौ त्वं यदुं च
पारय । अपारयः । समुद्रमपारयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तव ह त्वदिन्द्र विश्वंभाजौ सखो धुनीचुमुरी या ह सिखंप् ।

दीदयदितुभ्यं सोमैभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्माभूतिः पद्व्यर्कैः ॥ १ ॥

तव । ह । त्वत् । इन्द्र । विश्वं । भाजौ । सखः ।

धुनीचुमुरी इति । या । ह । सिखंप् ।

दीदयत् । इत् । तुभ्यं । सोमैभिः । सुन्वन् । दभीतिः ।

इध्माभूतिः । पद्व्यर्कैः । अर्कैः ॥ १ ॥

हे इन्द्र आजौ संयासे तव ह तवैष विश्वं व्याप्तं त्यक्ताद्वयं कर्म भवति । कीदृश-
मिति तदुच्यते । या यौ धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुडरित्येते तन्नामकाश्चसुरौ । सिखंप्
त्वगस्त्रापयः तावसुरौ सखः । संयासे द्वाप्यंतो मृतावित्यर्थः ॥ भूतार्थे व्यत्ययेन लट् ।
द्वितीयो ह शब्दः पादपूरणः ॥ तदनंतरं हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानभिषुष्वन्
पक्षी पक्ष्याणां हवीषि पक्षवानिध्माभूतिरिध्मानां अतीहतां वा दभीतिनां स
राजपिः सामेभिः सोमैरर्कैर्हविलं जयैरक्षैर्दीदयदत् । दीप्यत एव । धुनिं चुडरिं
तस्मै नमस्तेत्यर्थः । त्वं नि दस्युं चुडरिं धुनिं चेति हि दर्शनात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे दशमो वरगः ॥

इमा उ त्वेति द्वादशं षष्ठं श्रुतं भरद्वाजस्यापि तैषुभमैद्रं । नक्षत्रेकदशी च
वैश्वदेव्यो । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नक्षत्रेकदश्यो वैश्वदेव्याविति ॥
उपहव्यनाम्नेकाह इदं श्रुतं स्रक्वतीयनिविहानं श्रुतिं च । इमा उ त्वा य
एक इदिति सध्यंदिनः । आ० ८, ७, । इति ॥ इन्द्राविष्णोरुक्तांतिनाम्नेकाहोऽ-
पीदं स्रक्वतीयनिविहानं । श्रुतिं च । इमा उ त्वा द्यौ न य इद्रेति सध्यंदिनः ।

४८४

अथैकः ।

आ० ६. ७. । इति ॥ तृतीये छंदोऽपि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूक्तितं च । प्र
बंदिन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ त्वा पु॒रु॒त॒म॒स्य॑ का॒रार्ह॑व्य॒ वी॒र॒ ह॒व्या॑ ह॒व॑न्ते ।

धि॒वी रथे॑ष्ठा॒म॒ज॒रं न॒वी॒यो र॒यिर्वि॒भू॑ति॒री॒य॑ते व॒च॒स्या ॥ १

इ॒माः । ऊ॑ इति । त्वा । पु॒रु॒त॒म॒स्य॑ । का॒रोः । ह॒व्य॑ ।

वी॒र॑ । ह॒व्याः । ह॒व॑न्ते ।

धि॒यः । रथे॑ऽस्यां । अ॒ज॒रं । न॒वी॒यः । र॒यिः । वि॒भू॑तिः ।

ई॒य॑ते । व॒च॒स्या ॥ १

पुरु॒त॒म॒स्य॑ व॒ह्म॒लं का॒मं का॒ञ्च॑तः ॥ तसु॒ अ॒भि॒का॒ञ्चा॒या॒सि॒ति धा॒तुः ॥ का॒रोः
स्तो॒त्र॒म॒र॒द्भ॒ज॒स्य॑ सं॒व॒धि॒न्यो ह॒व्याः स्तु॒त्याः प्र॒थ॒म्या इ॒मा धि॒यः स्तु॒त॒यो हे वी॒र
मू॒रे॒द्र॒ ह॒व्यं त्वा॒ त्वां ह॒व॑न्ते । ह॒व्यं॑ति । को॒ट॒यं । रथे॑स्यां रथे॑ स्थि॒त॒म॒ज॒रं ज॒रा॒र॒ह॒तं
न॒वी॒यो न॒वी॒यांसं॑ न॒व॒त॒रं । उ इति॑ पू॒रणः । अ॒पि च॒ व॒च॒स्या स्तु॒त्या अ॒ष्टा वि॒भु॒ति॒
कै॒ग॒तो वि॒भ॒व॒हे॒तु र॒यिर्वि॒लं॒क्ष॒णं ध॒न॒मो॒य॑ते । त्वा॒म॒भि॒ग॒च्छ॑ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त॒मु॒ स्तु॒ष इ॒न्द्रं॑ यो वि॒दा॒नो गि॒र्वी॒ह॒सं गी॒र्भ॒र्द॒ज्ज॒ह॒ङ्गं॑ ।

य॒स्य दि॒व॒म॒ति॑ म॒ह्ना पृ॒थि॒व्याः पु॒रु॒षा॒य॒स्य॑ रि॒रि॒चे म॒हि॒त्वं ॥ २

तं । ऊ॑ इति । स्तु॒षे । इ॒न्द्रं॑ । यः । वि॒दा॒नः । गि॒र्वी॒ह॒सं ।

गी॒र्भः । य॒ज्ज॒ह॒ङ्गं॑ ।

य॒स्य॑ । दि॒वं । अ॒ति॑ । म॒ह्ना । पृ॒थि॒व्याः । पु॒रु॒षा॒य॒स्य॑ ।

रि॒रि॒चे॑ । म॒हि॒त्वं ॥ २

चतुर्थीऽष्टकः ।

४६५

य इन्द्रो विद्वान् सर्वं विद्वान् सर्वं ज्ञायमानो वा गिरां हंसं गोभिर्वहनीयं यज्ञ-
 ष्ट्वं यज्ञैः प्रष्ट्वं तस्य तमेवेष्ट्वं स्तुषे । स्तुवे । पुनमायस्य वरुप्रक्षस्य वरुवचनस्य
 वा यस्तेष्ट्वं स हि त्वं साहाय्यं दिवं दिवो द्यलोकात् ॥ पंचम्यर्थे द्वितीया ॥ षष्ठ्या
 भूलोकान्नरः महिम्नातिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुष इति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तमो वयुनं ततन्वत्सूयेण वयुनवचकार ।

कदा ते मर्ता अस्तस्य धामेवक्षंतो न भिनति स्वभावः ॥ ३

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूयेण । वयुनवत् ।

चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अस्तस्य । धाम । इवक्षंतः । न ।

भिनति । स्वभावः ॥ ३

स इत्तम एवेष्ट्वं वयुनमप्रजान । प्रजाननाशनमित्यर्थः । ततन्वद्वेषेण विक्रीय-
 माणं तमोऽंधकारं दिवि स्तूयेण दिव्यायोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवचकार ।
 कृतवान् । परोऽहं चैः प्रत्यक्षतः । हे स्वभावो वलयाक्षिद्रं अतां मनुष्या अस्तस्य
 नित्यस्य ते त्वदीयं धाम खगांख्यं स्थानं । तवस्थान्देवानित्यर्थः । इवक्षंतो यद्यपि क्षंतः
 कदा कदाचित् । सर्वदेव्यर्थः । न भिनति । किमपि प्राणिजातं न हिंसति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ता चकार स कुहं स्वदिंद्रः कमा जनं चरति कासुं विक्षु ।

कस्तं यज्ञो मनसे शं वराय को अर्क ईंद्र कतमः स होता ॥ ४

यस्ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । ईंद्रः । कं ।

आ । जनं । चरति । कासुं । विक्षु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । शं । वरायः । कः । अर्क । ईंद्र ।

कतमः । सः । होता । ४

४८ :

कृष्णवैदः ।

य इन्द्रस्ता तात्पुत्रप्रसिद्धानि इत्यवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रः । य
 कुञ्जं स्विन् क्व स्विद्वतते कं जनं कसपि देशसाचरति कासु निचु प्रजासु वर्तत इतोऽप्य
 विभूतिमहत्वात् नित्येत्वं शक्यं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र कः कोट्यशो यज्ञस्ते तव
 सनत्वे चेतसे शं सुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कोट्यशोऽर्को मन्त्रः समर्थो
 भवति । ह्येताह्वाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स ह्येता कथमस्य भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒दा हि ते वे॒वि॒ष॒तः । पु॒रा॒जाः । प्र॒जा॒सः । आ॒सुः । पु॒रु॒ः । स॒खा॒यः ।

ये म॒ध्य॒मा॒सः । उ॒त नू॒त॒ना॒सः । उ॒त । अ॒व॒म॒स्य॑ । पु॒रु॒ः । ह॒त॒ । बो॒धि॑ ॥ ५

इ॒दा । हि । ते । वे॒वि॒ष॒तः । पु॒रा॒जाः । प्र॒जा॒सः । आ॒सुः ।

पु॒रु॒ः । ह॒त॒ । स॒खा॒यः ।

ये । म॒ध्य॒मा॒सः । उ॒त । नू॒त॒ना॒सः । उ॒त । अ॒व॒म॒स्य॑ ।

पु॒रु॒ः । ह॒त॒ । बो॒धि॑ ॥ ५

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रजासः पुराणा अंगिरःप्रवृत्तय इदा ह्येदानीमिव ।
 हिमन्द उपासायै वर्तते । वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवन्तो हे पुरुः कृत् वज्रणां कर्मणां
 कर्तरिन्द्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । वभुः । ये मध्यमासो मध्यमकालजा
 उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो वभुः अतः कारणा-
 दुतापिचावगस्यावाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुः कृत् वज्रभिराहुतेन्द्र त्वं बोधि ।
 बुध्यस्व ॥

॥ इति वतथं स्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं दृ॒च्छ॒न्तो॒ऽव॒रा॒सः । प॒रा॒णि प्र॒जा तं इ॒न्द्र अ॒नु॒या॒तुं ये॒सुः ।

अ॒र्चा॒म॒सि॒ वी॒र ब्र॒ह्म॒शा॒हो या॒दे॒व वि॒श्व ता॒त्त्वा॒ म॒हा॒त॑ ॥ ६

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२७

तं । दृच्छंतः । अर्चयन्तः । पराणि । प्रत्ना । ते । हं ।

श्रुत्या । अनु । येपः ।

अर्चयन्ति । शीर । ब्रह्मवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् ।

त्वा । महान्तं ॥ ४ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्यत्नैर्ब्रह्मनीयेद् अपराधोऽपीचीना मनुष्यास्त-
 सुक्तगुणोपेतं त्वं दृच्छंतोऽर्चयन्तः ॥ दृच्छन्ति रचयन्ति कर्माणि ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना
 प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुवसुः ।
 अनुवसनं निबन्धनं । स्तुतिरूपाभिर्वाग्मिनिबन्धुः । तथा यद्यपि महान्तं प्रभूतं
 त्वा त्वामर्चयन्ति । अर्चयन्ति । स्तुयन्ति । यादेव बान्येव कर्माणि तित्वा जानीमः
 त्वात्तैः कर्मभिः स्तुय इति संबन्धः ॥

॥ अथ समग्री ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तस्म तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वर्ज्येण दृष्टो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं ।

अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन ॥ युज्येन । सख्या । वर्ज्येण । दृष्टो इति ।

अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसा संबन्धि पाजः सेनालक्षणं वलं हे हं त्वाभि त्वामभिमुखं वितस्ये ।
 प्रतिष्ठते । तथा त्वमपि महि महज्ज्ञानं प्रादुर्भूतदलमभि अभिमुखः सन् स सुदु
 तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे दृष्टो गतूणां धर्मकेन्द्र तव त्वदीयेन वर्ज्येण ता
 तदलमपनुदस्व । अपगतं प्रेरय । विजोऽर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन पुराणेन युज्येन
 योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥

४८८

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टमी ॥

स तु शुधीन्द्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुघायः ।

त्वं ह्यारिपः प्रदिवि पितॄणां शश्वद्भूय सुहव एतौ ॥ ८

सः ॥ तु । शुधि । इन्द्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर ।

कारुघायः ।

त्वं । हि । अपिः । प्रदिवि । पितॄणां । शश्वत् । बभूय ।

सुहवः । आइतौ ॥ ८

हे कारुघायः कारुणां स्तोत्राणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्व नूतनस्येदानीं-
 तनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु विप्रं शुधि । इष्टुहि ।
 यज्ञात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनेऽभिक्रामने वा सति सुहवः शोभनाद्भानः
 सन् प्रदिवि पूर्वाह्निकाले पितॄणामंगिरसामपिर्वधुः शश्वच्चिरकालं बभूय अभूः
 तस्मात्कारणमादीयं स्तोत्रं शुधीति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र जतये वरुणं मितमिंद्रं मरुतः क्ष्वासे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पूरंधि सवितारभोषधीः पर्वतान्च ॥ ९

प्र । जतये । वरुणं । मितं । इन्द्रं । मरुतः । क्ष्व । असे ।

नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । सुराधिं । सवितारं ।

भोषधीः । पर्वतान् । च । ९

अथानुचि विश्वे देवा पूज्यन्ते । हे भरहाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिसानिनां च
 मितमहरभिसानिनां चेंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुहणां च नेऽन्नाकसूतये तर्पण्यायापये

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४८८

रक्षणाय च प्रकृष्व । अभिसखीकुरु । किं च पूषणमेतत्प्रकृतं च विष्णुं सर्वव्यापिनं
देवं च पुरंधिं पुरुषिणं पुरुकर्माणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरोषधभि-
मानिनो देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्येतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रकृष्व ।
स्तुत्याभिसखीकुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

इ॒म उ॒ त्वा पु॒रु॒षा॒क प्र॒य॒ज्यो ज॒रि॒तारो॑ अ॒भ्यर्च॑न्त्यः ।

शु॒धी॒ ह॒व॒मा हु॒व॒तो हु॒वानो॑ न॒ त्वावा॑ अन्यो अ॒मृत॑

त्व॒दस्ति ॥ १० ॥

इ॒मे । ज॒ इति॑ । त्वा । पु॒रु॒षा॒क । प्र॒य॒ज्यो इति॑ प्र॒य॒ज्यो ।

ज॒रि॒तारः॑ । अ॒भि । अ॒र्च॑न्ति । अ॒र्कैः ।

शु॒धि । ह॒व॒ आ । हु॒व॒तः । हु॒वानः॑ ॥ न॒ त्वावा॑न् । अ॒न्यः ।

अ॒मृत॑ । त्वत् । अ॒स्ति ।

हे पुरुषाक वल्लभ हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनोयेद्र त्वा त्वामिमे जरितारः
स्तोत रोक्तेरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चन्ति । अभिषुवन्ति । तथा हे अमृत अमरणशीलेद्र
ह्वानः स्तुयमानस्त्वमाहुवतोऽभिषुवतो मम हव स्तोत्रं शुधि । शृणु । किंच
त्ववान् त्वत्प्रदयो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू॒ म आ॒ वाच॑मुप॒ याहि॑ वि॒हान्वि॒श्वेभिः॑ स॒नो स॒हसो॑ य॒ज॒त्रैः ।

ये अ॒ग्निजि॒ह्वाः क॒तसा॑प॒ आ॒सु॒ ये म॒नु॑ च॒क्रु॒परं॑ द॒साय॑ ॥ ११ ॥

तु॒ मे॒ आ॒ वाच॑ । उप॒ । याहि॑ । वि॒हान् । वि॒श्वेभिः॑ ।

स॒नो इति॑ । स॒हसः॑ । य॒ज॒त्रैः ।

ये । अ॒ग्निजि॒ह्वाः । क॒तसा॑पः । आ॒सुः । ये । म॒नु॑ । च॒क्रुः ।

उ॒परं॑ । द॒साय॑ ॥ ११ ॥

५००

ऋग्वेदः ।

इयं च वैश्वदेवीलुक्तं । हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्तु यत्तु-
 वंजनोयैर्विश्वेभिः सर्वदेवैः सह तु क्षिप्रं मे गदोया वाचः स्तुतिरूपाणि वचांस्युगाभि-
 कायाहि । आगच्छ । एवंभूतमिन्द्रं माध्वयत ऐन्द्रत्वात्कृत्य । ये देवा अग्निजिह्वाः ।
 अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते । कृतसःपा कृतं यत्तं स्मृतं आसुभवंति ये च देवा
 दसाय यत्पुण्यमुपलपन्नाय मनु राजपिंसुपरं दस्युनामुपरिभक्तं चक्रुः कृतवन्तः तैः
 अहागच्छेति पूर्वेण संबन्धः ॥

। अथ द्वादशी ॥

स नीं बोधि पुरेता सुमेधूत पुगेयं पथिकद्वदनः ।

ये अशमास उरयो वहिष्ठास्तेभिर्न इन्द्राभि वक्षि वाजं ॥ १२

सः । नः । बोधि । पुरः । एता । सुगुधु । उत । दुग्धु ।

पथिकत् । विदनः ।

वे । अशमासः । उरयः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र ।

अभि । वक्षि । वाजं ॥ १२

हे इन्द्र पथिकद्वदनं कर्ता विद्वानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुमेधु सुखेन ज्ञेतव्योऽपि
 अदुर्गेषु दुःखेन गन्तव्यं च मार्गेषु नऽस्माकं पुरेता पुरो गन्ता बोधि ॥ भव ॥
 बोधीति भवनेर्लोकायसमुद्भूतकञ्चनस्य कदम्बं रूपं ॥ अशमासः अमरहिता उरयो
 मृगांतो वहिष्ठा बोद्धुमास्तत्र येऽश्वः संति हे इन्द्र तेभिश्चैरश्वैर्नाऽस्मभ्यं वाजमक्ष-
 अभिपक्षि । अभिवच ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वादशो वरगः ॥

अ एक इदित्येकादशर्चं संप्रमं सूक्तं भरहाजस्यार्धे त्रैभुमद्वं । तथा चानुक्रांतं ।
 अ एक इदेकादशेति ॥ आभिप्रायिके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च मास्यं दिन-
 सवने ब्राह्मणार्चसिगच्छेऽहौनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तेहिन्दं द्वितीयं
 सूक्तं । सूक्तितं च । य एक इदित्येकादशः गः । आ० ७. ५. । इति ॥ उपह्वय-
 मास्ते काहेऽपीदं निष्कष्यनिविष्टानं । सूक्तितं च । य एक इदिति मध्यं दिनः ।
 आ० ६. ७. । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०१

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इन्द्रव्यं चर्षणीनामिन्द्र तं गीर्भरभ्यं च आभिः ।

वः पत्यंते वृषभो वृष्णावात्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान् ॥ १ ॥

यः । एकः । इत् । इव्यः । चर्षणीना । इन्द्र । तं ।

गीःभिः । आभि । अर्च । आभिः ।

यः । पत्यंते । वृषभः । वृष्णावान् । सत्यः । सत्वा ।

पुरुमायः । सहस्वान् ॥ १ ॥

य इन्द्रव्यं चर्षणीनां प्रजानामात्सत्येक इदेक एव इव्यो ह्येताव्य आभिर्मीर्भिस्तुतिरूपभिर्वाग्भिर्मिन्द्रमभ्यर्चैः । अभिष्टौमि । य इन्द्रः पत्यते स्तोत्रनभिगच्छति । यद्वा पत्यते लोकानामीष्टे । कीदृशः । वृषभः कामानां वर्षिता वृष्णावात्सलवान् सत्योऽक्षिषंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा ॥ सदेवा सन् तेर्वेदे रूपं ॥ पुरुमायो बहुमत्तः सहजानभिभक्तवान् तमिन्द्रमभिष्टौमीति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रसो अभि वाजयंतः ।

नक्षदाभं ततुरिं पर्वतेऽष्टाभद्रीघवाचं मतिः ॥ २ ॥

तं । जं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवग्वाः । सप्त ।

विप्रसः । अभि । वाजयंतः ।

नक्षत्सदाभं । ततुरिं । पर्वतेऽस्यां । अद्रीघवाचं । मतिःभिः ॥

शविष्ठं ॥ २ ॥

पूर्वे प्रजा नवग्वा नवभिर्मासैः सत्तमनुचितवतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रसो विप्रसो मेधाविनो वाज्यंतो वाजमचं हविलं चणमिन्द्रस्य कुर्वतः । इन्द्रं वा वाजिनं बलिजं कुर्वतः । तत्कुरोतीति णिच् ॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरीऽगिरसस्तस्य तमेवेन्द्रं मतिभिः ॥

५०२

ऋग्वेदः ।

स्तुतिभिरभि । तद्वदुरिति शेषः । कीदृशं । नक्षत्राभं ॥ नक्षत्रिर्गतिकसी ॥ अभि-
गच्छतां यत्पूर्णां दंभितां हिंसितारं तदुरिं तरितारं पर्वतेषां पर्वतेष्ववस्थित-
मद्रं वशाचं । अद्रोग्धव्यानतिक्रमणीया वागाचारूपा यस्य तं । यद्विष्टं बलवत्तमं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तममह इन्द्रमस्य रायः । पुरुवीरस्य नृपतः पुरुक्षोः ।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्षान्तमा भर हरिवो मादयध्वै ॥ ३

तं । इमहे । इन्द्र । अस्य । रायः । पुरुवीरस्य । नृपतः ।

पुरुक्षोः ।

यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वः । वान् । तं । आ । भर ।

हरिवः । मादयध्वै ॥ ३

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृपतः परिवारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्वृक्षस्य
बहुपथोवांस्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्धे षष्ठी ॥ तस्मिन्द्रमीमहे । याचामहे ।
यो यद्विरस्कृधोयुरविच्छिन्नीजरो जराहानिरहितः स्वर्षान् सुखयुक्ती हे हरिवो
हरिवन् सकीयाश्वोपेतैर्द्रुतं तं रयिं मादयध्वै । अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो वि वीचो यदि ते पुरा चिज्जरितार आनशुः सुम्नमिन्द्र ।

कस्ते भागः किं वयं दुध्र खिद्रः पुरुह्वत पुरुवसो असुरस्रः ॥ ४

तत् । नः । वि । वीचः । यदि । ते । पुरा । चित् ।

जरितारः । आनशुः । सुम्न । इन्द्र

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध्र । खिद्रः । पुरुह्वत ।

पुरुवसो इति पुरुवसो । असुरस्रः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

३०५

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिकाले जरितारः स्तोतारः सुम्नं सुखमानयुः
तत्तत्सुखं मोऽस्माकं विषोषः । विब्रूहि । दुध दुधंर हे खिदः शत्रूणां खेदयितहे
पुङ्गव हे पुङ्गवो इन्द्र असुरघ्नीःसुराणां हंतुस्ते तव यज्ञेषु को भागः । क्लृप्तः । वयो
हविलंक्षणमसं किं क्लृप्तं । यदि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं
लेभिरे तर्ह्यहमपि तत्सुखं लभ्य इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासोढव्यो
अवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्ठामिंद्रं वेपी वक्त्रो यस्य नू गीः ।
तुविग्राभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तस्ममच्छ ॥ ५
तं । पृच्छंती । वज्रहस्तं । रथेऽस्थां । इन्द्रं । वेपी । वक्त्रो ।
यस्य । नू । गीः ।

तुविग्राभं । तुविकूर्मिं । रभोदां । गातुं । इषि । नक्षते ।

तस्म । अच्छ ॥ ५

पूर्वयोपालव इन्द्र ऋषये कागान्प्रायच्छत् ततः सकाशपूर्ण ऋषिराह । वज्रहस्तं
वज्रपाणिं रथेष्ठां रथे स्थितं तमिंद्रं पृच्छत्यर्चयंती ॥ पृच्छतिरर्चयति कर्मा ॥ वेपी ।
वेपो यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्त्रो गुणानां वक्त्री गीरीदशो स्तुतिर्यस्य
यजमानस्य भवति । कीदृशमिंद्रं पृच्छंतां । तुविग्राभं तुवीनां वज्रनां ग्रहीतारं
तुविकूर्मिं वज्रकर्माणां रभोदां रभसो बलस्य दातारं । नू इति पूरणः । स यजमानो
गातुं सुखमिषे । गच्छति । किंच तस्म स्नापयितारं शत्रुमच्छाभिमुखं नक्षते ।
गच्छति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अथा ह त्वं मायया वावृषानं मनोजुवां स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिद्दीडिता स्त्री जो रजो वि दृङ्हा ष'षता

विरग्निन् ॥ ६

धु०४

मृगवेदः ।

अथा । ह । त्वं । मायया । वप्रधानं । मनःऽजुवा । स्वऽक्षयः ।

पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीडिता । सुऽभोजः । रुजः । वि ।

दृङ्हा । धृषता । विऽरश्मिन् ॥ ६

हे स्वतः स्वभूतवर्णेन्द्र त्वं मनोचुवा मनोवद्व्यस्तानेन पर्वतेन वज्रपर्वणा स्वकीये-
नायुमेन वज्रेण । वज्रेण शतपर्वणा । ऋग्वे० १, ८०, ६ । इति दर्शनात् अयानया
मायया वाप्रधानं वप्रधानं त्वं प्रसिद्धं दत्तं व्यरुजः । विशेषेणाभांजीः । तथा हे
स्वोऽभोजः शोभनतेजो हे विरश्मिन् हे महत्तिन्द्र त्वअच्युताच्युतानि विद्विनाशरहि-
तान्यपि वीडिता वीडितान्यशियलोकतानि दृङ्हा दृढानि पूराणि धृषता धर्षकेण
वज्रेण व्यरुजः । भगवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं वो धिया नय्यस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयध्वै ।

स नो वक्षन्निमानः सुवह्नाद्रो विश्वान्यति दुर्गहाणि ॥ ७

तं । वः । धिया नय्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । प्रत्नवत् ।

परितंसयध्वै ।

सः । नः । वक्षत् । अनिऽमानः । सुऽवह्ना । दूद्रः । विश्वानि ।

अति । दुऽगहाणि ॥ ७

नय्यसा नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं वलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इन्द्र तं वक्षां
प्रत्नवत् चित्तना ऋषय इव परितंसयध्वै परितो विस्तारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति
शेषः । अनिमानं ऽरिमाणः सुवह्ना शोभनवहनः स इन्द्रो विश्वानि समस्तानि
दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽभ्यमतिवक्षत् । अतिवक्षत् ॥

चतुर्थोऽङ्कः ॥

५०५

॥ अथाष्टमी ॥

आ जनाय दुहगे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽन्तरिक्षा ।

तपं वृषन् विश्वतः शोचिषा तान् ब्रह्म द्विषे शोचय चामपय ॥ ८

आ । जनाय । दुहगे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः ।

अन्तरिक्षा ।

तपं । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्म । द्विषे ।

शोचय । चामपयः । च ॥ ८

हे इन्द्र त्वं दुहगे साधुजनानां द्रोणुजनाय अनस्य राक्षसादेः ॥ पञ्चमं चतुर्थी ॥
 पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यन्तरिक्षांतरिक्षे भवानि च
 स्थानान्या दीपयः । आ समन्तात्तापय । हे वृषन् कामानां वर्धितरिन्द्र त्वं पितृतः
 सयंता पितृमानान् तान् राक्षसादान् शोचिषा तदीयया दीप्या तप । दह । किंच
 ब्रह्मद्विषे ब्रह्मद्विषे राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमन्त्यर्थः । चामपयामपयान्तरिक्षं
 शोचय । दीपय । आप इत्यन्तरिक्षनामैतत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगत्स्त्वेषसंहक् ।

धिष्व वज्रं दक्षिणे इन्द्र हस्ते विश्वा अजुयं दयसे वि मायाः ॥ ९

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगत्तः ।

त्वेषसंहक् ।

धिष्व । वज्र । दक्षिणे । इन्द्र । हस्ते । विश्वा । अजुयं ।

दयसे । वि । मायाः ॥ ९

हे त्वेषसंहक् दीप्तदर्शनं दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः ।
 अधसि । जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व ।

५०६

ऋग्वेदः ।

निषेहि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीमाया विदयसे । विवाधसे ॥
 दय दानहिंसागतिरक्षणेधिति धातुः ॥ हे इंद्राच्युतं जरयितुमशक्येद्र त्वमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ संयतमिंद्र णः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय वृहतीमसृध्रां ।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुषाणि ॥ १०

आ । संयतं । इंद्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुतूर्याय । वृहतीं ।

असृध्रां ।

यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् ।

सुतुका । नाहुषाणि ॥ १०

हे इंद्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय वृहतीं महतीमसृध्रांमहिंसितां संयतं
 पंथती संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इंद्र नोऽङ्गभ्यसाभर । वज्रिन्वज्र-
 वज्रिंद्र यया सस्या दासानि कर्गहीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि
 करः अपकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नहुषा इति मनुष्यनामेतत् । वृत्रा
 वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनाहिंसोपेतान्यकरोः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो नियुद्धिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गंहि प्रयज्यो ।

न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्राद्रिक् ॥ ११

सः । नः । नियुत्सभिः । पुरुहूत । वेधः । विश्ववाराभिः ।

आ । गंहि । प्रयज्यो इति प्रयज्वा ।

न । याः । अदेवः । वरते । न । देवः । आ । आभिः ।

याहि । तूयं । आ । मद्राद्रिक् ॥ ११

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०७

हे पुण्ड्र हे वेधो निधातहे प्रयज्यो प्रकष्टेन यजनीयेन्द्र स त्वं विश्ववाराभिर्वि-
श्वैश्वरणीयाभिः संभजनीयाभिर्नियुद्धैरश्वैर्नोऽस्मानागहि । आगच्छ । अदेवोऽसुरो
या नियुतो यानश्चाज्ञ वरते न वारयति देवश्च न वरते आभिर्नियुद्धिस्तूयमा क्षिप्तमव
मद्रादिक् मदभिस्तुवः सन् आयाहि । आगच्छ ॥ आद्रागमस्य दिवंचनं छांदसं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशो वगः ॥

सुत इदिति दशर्चनष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैलोक्यैर्दृष्टं । सुत इदृशेत्यनुक्रांतं ॥
विष्णुवति निष्केवल्य इदं सूक्तं । सूक्तित्वं च । सुत इक्षमेव प्र पूर्वीः । आ० ८. ७. ।
इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य इदमादौ नि त्रीणि सूक्तानि । तथैव पंचसारथ्यके
सूक्तित्वं । सुत इक्षं निषिस्त इन्द्र सोम इति त्रीणि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुत इत्त्वं निमि॑स्त इ॒न्द्र सो॒मे स्तो॒मे ब्र॒ह्म॑णि श॒स्य॒मान॑ उ॒कथे॑ ।

य॒हा यु॒क्ताभ्यां॑ म॒घव॑न्हरि॒भ्यां बि॒भ्र॒ह्व॑ज् वा॒हो॒रि॒न्द्र या॒सि॑ ॥ १

सु॒ते । इ॒त् । त्वं । नि॒मि॑स्तः । इ॒न्द्र । सो॒मे । स्तो॒मे । ब्र॒ह्म॑णि ।

श॒स्य॒माने॑ । उ॒कथे॑ ।

यत् । वा । यु॒क्ताभ्यां॑ । म॒घ॒वन् । हरि॒भ्यां । बि॒भ्र॒त् । व॒ज्रं॑ ।

वा॒होः । इ॒न्द्र । या॒सि॑ ॥ १

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि वृहति सहति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणे
सत्युक्थे शस्त्रे शस्यमाने सति हे इन्द्र त्वं निमिस्तः निमिस्त सन् हरी संयोजयन् हे
मघवन्मघवन् इन्द्र त्वं वाहोर्हस्तयोर्वज्रं स्वीक्रीय मायुधं विभ्रह्वारयन् युक्ताभ्यां रथे
नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वभ्यां यासि यद्वागच्छसीति यच्च तस्या मेऽभिषुत इति
संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

य॒हा दि॒वि पा॒र्य॑ सु॒खि॑मि॒न्द्र वृ॒त्र॒ह॒त्ये॒व॒सि॒ शू॒र॒सा॒तौ ।

य॒हा द॒क्ष॑स्य वि॒भ्य॒षो॒ अ॒वि॒भ्य॒द॒र॑ध॒यः॒ श॒र्ष॒त इ॒न्द्र द॒सू॑न् ॥ २

५०८

ऋग्वेदः ।

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुखि । इन्द्र । दत्तस्य ।

अवसि । शूरसातौ ।

यत् । वा । दत्तस्य । विभ्यः । अविभ्यत् । अरधयः ।

शर्धतः । इन्द्र । दस्यून् ॥ २

हे इन्द्र त्वं दिवि द्युल्लोके शूरसातौ शूरैर्भटैः संभजनाये दत्तस्य युवे च पार्ये प्राप्नुये सति सुश्रिसभिषोतारं यजमानमवसि यद्वा रक्षसोति यज्ञ वेति ससुच्ये । दत्तस्य यज्ञादिषु समर्धस्य विभ्यः शत्रूभ्यो विभ्यतो जनस्य शर्धतः रंयाम दत्तस्यमानान्दस्यनुपक्षपयितृन् शत्रून् हे इन्द्र त्वमविभ्यङ्गो गिरिष्ठिरः सन्न अरधयो यद्वा वशीकरोषीति यज्ञ तत्सर्वं सोमेऽभिषुन इति पूर्वेण संबंधः ॥ तथा चोक्तं । यद्वाहो-धारयन्वज्रं हरिभ्यां यासि दत्तस्य । यज्ञ रक्षसि संयामे नृन् सोममभिषुण्वतः ॥ यज्ञ कर्म सुदत्तस्य यजमानस्यापारयः । वशीकरोषि तांस्तस्मै विभ्यते मीतिवर्जितः ॥ तत्सोमेऽभिषुते स्तोत्रशस्त्रयोश्च प्रवृत्तयोः । इति हवोऽयमेकार्थः सुत इक्षन्ति इयमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पाता सुतसिंद्री अस्तु सोमं प्रणेनीकग्रो जरितारसूती ।

कर्ता वीराय सुख्यं च लोकं दाता वसुस्तुवते कीरये चित् ॥ ३

पाता । सुतं । इन्द्रः । अस्तु । सोमं । प्रणेनीः । उग्र ।

जरितारं । जती ।

कर्ता । वीराय । सुख्ये । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु ।

स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३

इन्द्र सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । पानशीलो भवतु ॥ त्वन्तत्वाच्च लोकव्यव-निष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ कीदृशः । जती उत्था मार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेण नेत्रेव चक्षुर्यो वीराय यज्ञादिकर्मसु दद्यात् सुख्ये सोममभिषु वसुर्वी

चतुर्थोऽष्टकः ।

५०९

यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता । दानेत्यर्थः । उ इति पादपूरण । स्तुते स्तोत्रं
कुर्वते कोरये चित् ॥ चिदिति चार्थः ॥ स्तोत्रे च । कीरितरिति स्तोत्रनामेतत् ।
वस्तु धनं दानास्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

गन्तेयंति सर्वना हरिभ्यां बभ्रुर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः ।

कर्ता वीरं नयं सर्ववीरं श्रोता हव गृणतः स्तोमवाहा । ४

गन्ता । द्रव्यंति । सर्वना । हरिभ्यां । बभ्रुः । वज्रं । पपि ।

सोमं । ददिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नयं । सर्ववीरं । श्रोता । हव । गृणतः ।

स्तोमवाहाः ॥ ४

हन्द्रो हरिभ्यां स्तुकीयाभ्यामियंति हृदयस्थानि त्रीणि सवना सवनानि गन्तः
गमनशीलो भवतु । कीदृशः । वज्रं स्तुकीयमायुधं बभ्रुभंतां धारकः सोममभिषुतं
पपिः पाता गा ददिर्गाः नयं गृह्यष्टितं सर्ववीरं वज्रपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता
यजमानाय दाता गृणतः स्तुषतः स्तोतुः संवधि हव स्तोत्रं श्रोता श्रावकः
स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मै यथं यद्वावान तह विष इन्द्राय यो नः प्रदियो अपस्कः ।

स्तुते सोमं स्तुमसि शंसदुक्थेन्द्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत् ॥ ५

अस्मै । यथं । यत् । ववान । तत् । विविषः । इन्द्राय । यः ।

नः । प्रदिवः । अपः । करिति कः ।

स्तुते । सोमं । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म ।

वर्धनं । यथा । असत् ॥ ५

प्रदिवः पुराणो य इन्द्रो नोऽब्रुदधंसपः पोषणादिकं कर्म कः करोति अग्रिमिन्द्रो
 वरुणोऽदिकं वधान कागयतेऽस्मा इन्द्राय ययं तद्विविधः । व्याप्नुमः । कुर्म इत्यर्थः ।
 सोमे सुतेऽभिषुते सति सुमसि । सुमः । इन्द्राय स्तोत्राणि कुर्मः । उक्त्योक्त्यानि
 शस्त्राणि शंसत् शंसंतः ॥ प्रथमावस्तुवनस्य सुक् ॥ ब्रह्म हविल्लक्षणमस्मिन् इन्द्रायैन्द्रायं
 वधनं यथा वृद्धिकारकस्य स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ब्रह्माणि हि चक्षुषे वर्धनानि तावत्त इन्द्र मतिभिर्विविधः ।

सुते सोमे सुतपाः शंतमान रांद्रा क्रियास्व वक्ष्यानि यज्ञैः ॥ ६

ब्रह्माणि । हि । चक्षुषे । वर्धनानि । तावत् । ते । इन्द्र ।

मतिभिः । विविधः ।

सुते । सोमे । सुतपाः । शंतमानि । रांद्रा । क्रियास्व ।

वक्ष्यानि । यज्ञैः ॥ ६

हे इन्द्र त्वं हि यथात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकाराणि
 चक्षुषे कृतवानसि तस्मात्कारणात्तावत्तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभि-
 र्वृद्धिभिर्वयं विविधः । व्याप्नुमः । वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा भवेयुस्तं तादृशानि
 कल्पितवानसीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पातस्त्वं शंतमानि
 सुखलक्ष्मणानि रांद्रा रांद्राणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि पक्ष्यानि
 वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्व । करवाय ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स नो बोधि पुरोडाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऋजीकमिन्द्र ॥

एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदोतं कधि त्वायत च लोकं ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

५११

सः । नः । बोधिः । पुराडाशः । रराणः । पिबः । तु । सोमः ।

गोऽमृजोः । इन्द्रः ।

आ । इन्द्रः । वह्निः । यजमानस्य । सीदः । उरुः । कधिः ।

त्वाऽयतः । जः । इति । लोकं ॥ ७

हे इन्द्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽमृजोः पुरोडाशमेतत्तुच्छं चविषोधिः ।
 बुध्यस्व । किं व गोऽमृजोः गोविकारदद्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं
 पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबन्धीदं वह्निरासीद । अभिविश । तदनन्तरं
 त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानशुक् विस्तीर्य कधि । उरु ॥ ७ इति
 पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्रुवंतु ।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवसे इन्द्र यस्याः ॥ ८

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषः । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ।

इमे । अश्रुवंतु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा ।

इयं । धीः । अवसे । इन्द्र । यस्याः ॥ ८

हे उग्रोद्गूणवर्तिन स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मंदस्व ।
 सीदस्व ॥ हिशब्दः पादातणः । हिशोमे मंदस्वेत्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वांशुदात्तत्वं ॥
 इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्वा त्वां प्राश्रुवंतु । प्राश्रुवंतु । हे पुरुहूत वरुणिराहतेन्द्र
 त्वाभस्मे अमृजोऽयानीमे हवासो इयाः स्तोत्राणि प्राश्रुवंतु । इयं धीः स्तुतिस्त्वाम-
 वसः भाकं रक्षणायायस्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

५१२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ नवमी ॥

तं वः सखाय सं यथा सुतेषु सोमैभरौ पृणता भोजमिंद्रं ।

कुवित्तस्मा असति नो भराय न सुखिमिंद्रोऽवसे सृधाति ॥ ८

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमैभिः । इन्द्रं ।

पृणत । भोजं । इन्द्रं ।

कुवित् । तस्मै । असति । नः । भराय । न । सुखिं । इन्द्रः ।

अवसे । सृधाति ॥ ८

हे सखायः स्नातारो वो यथा सं मेषु सुतेष्वभिपुतेषु सख्यं भोजं दातारं तमी-
मेतिन्द्रं सोमैः सोमैर्यथा कामं सृष्टयम् । संपूरयत । तस्मा इन्द्राय कुविद्वज्जप-
करणं । कुविदिति वृद्धनामैव । असति । अस्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय
भरणाय पोषणाय । इन्द्रः सुखिर्गर्भपवणशीलं यजमानमवसे तर्पणाय न सृधाति ।
न वाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्र सुते अस्तावि सोमं भरद्वाजेषु जयदिक्मघोनः ।

असद्यथा जरित उत सूरिरिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १०

एव । इत् । इन्द्रः । सुते । अस्तावि । सोमं । भरद्वाजेषु ।

जयत् । इत् । मघोनः ।

असत् । यथा । जरिते । उत । सूरिः । इन्द्रः । रायः ।

विश्ववारस्य । दाता ॥ १०

मघोना धनवतो हविष्मतो यजमानस्य जयदोश्चर इन्द्रः सोमे सुतेऽभिपुते सति
भरद्वाजेषु भरद्वाजे मध्येवैमस्तावि । सुतेऽभूत् । इन्द्रो जरिते स्तोत्रे सूरिः

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१३

सन्मार्गे प्रेरको यथासत् भवेत् । उतापि च विश्ववारस्य विश्वैर्वरणोयस्य रावो धनस्य
दाता यथा भवेत् तथास्त्रापीति संबन्धः ॥ इदिति इयं पूरणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षोडशो वगः ॥

॥ इति षष्ठे मण्डले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

द्वितीयोऽनुवाको विन्यसि स्तुतानि । तत्र वृषा मद इति दशवं प्रथमं स्तुतं
अरहाजस्यार्धं त्रैलुभैर्दृष्टं । द्वितीयस्तुतानि ॥ विष्णुवति निष्क्रेतल्य एतत्तुतं । स्तुतिर्त
च । वृषा मदः प्र मं हिठाय । आ० ८. ६. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद इन्द्रेऽश्लोकं च यथा सचा सोमेषु सुतया ऋजीषी ।

अर्चवर्गो मघवा नृभ्यं उक्थैर्दुक्षो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १

वृषा । मदः । इन्द्र । श्लोकः । च यथा । सचा । सोमेषु ।

सुतयाः । ऋजीषी ।

अर्चवर्गः । मघवा । नृभ्यः । उक्थैः । दुक्षः । राजा ।

गिरा । अक्षितः । अक्षितः ॥ १

सोमेषु सोमवत्सु यागेष्विन्द्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां
वर्षको भवति । यद्वा सर्वजनाङ्गादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन
यस्त्रेण सचा सह श्लोकः श्लोकरूपः शब्दो वृषा भवति । सुतया अभिषुतस्य सोमस्य
पाला ऋजीष्यृजीषं गतरसमपि सोमं नृपरित्यजन्मघना घनवान् स चेद्रो नृभ्यः
स्तुतीनां नेहभ्य उक्थैः श्लोत्रैरर्चयितुं चानीयो भवति । दुक्षो दुलोकनिवासो
गिरा स्तुतीनां राजेश्वर इन्द्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्ष भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततु रिवीरो नवा विचेता श्रोताः चव गृणात उध्यतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदधे दाति वाजं ॥ २

५१४

ऋग्वेदः ।

त॒त॒रिः । वी॒रः । न॒र्यैः । वि॒र्चे॒ताः । श्रो॒ता । ह॒व ।

वृ॒णतः । उ॒र्वि॒ज॒तिः ।

व॒सुः । शंसः । न॒रा । का॒रु॒धा॒याः । वा॒जी । सु॒तः ।

वि॒दधे॑ । दा॒ति । वा॒जं ॥ २

वाज्यसवानिन्द्रो विदधे यज्ञेऽस्त्राभिः सुतः सन् वाजमजं दाति । अस्त्रभ्यं ददाति । कीदृश इन्द्रः । ततरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रांतो नर्यैः नरहितो विचेता विविक्तज्ञानो हवमस्त्रदीयं श्रोत्रं श्रोता वृणतः सुवतः स्तोत्रजनस्योर्व्यति-
विस्तृतरजो वसुधांसधिता नरां वृणां स्तोत्रजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः
कारुणां स्तोत्राणां धारयिता । एवंभूत इन्द्रो वाजं ददातीति संबंधः ॥

। अथ तृतीया ॥

अ॒तो न च॒क्रोः॑ । शूर॒ वृ॒हन् प्र॒ ते म॒ज्जा रि॒रि॒चे रो॒द॒स्योः ।

वृ॒क्ष॒स्य नु॒ ते पु॒रु॒ह॒त व॒या व्य॒ई॒तयो॑ रु॒रु॒हु॒रि॒न्द्र पू॒र्वीः ॥ ३

अ॒ज्ञः । न । च॒क्रोः॑ । शूर॒ । वृ॒हन् । प्र॒ । ते । म॒ज्जा ।

रि॒रि॒चे । रो॒द॒स्योः ।

वृ॒क्ष॒स्य । नु॒ । ते । पु॒रु॒ह॒त । व॒याः । वि॒ । ज॒त॒यः । रु॒रु॒हुः ।

इ॒न्द्र । पू॒र्वीः ॥ ३

हे शूर विक्रांतेन्द्र वृहन् मज्जान्ते त्वदीयो मज्जा महिमा रोदस्योदावापृथिव्योः
परिरिचे । अतिरिच्यते । दावापृथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । चक्रोश्चक्रयो-
रजो न । रथसंबन्धजो यथा चक्राभ्यां वह्निर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत वृक्षभिराहूतेन्द्र
त्वदीयाः पूर्ववन्ध्र जतयो रक्षा वि रुरुहुः । विशेषेण रोहंति । तत्र दृष्टांतः ।
वृक्षस्य तु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहंति तद्वत् ॥

चतुर्थः ।

५१५

॥ अथ चतुर्थी ॥

अचौवतस्ते पुरुशाश्च शाका गवामिव स्रुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वंतो अदामानः सुदामन् ॥ ४

अचौवतः । ते । पुरुशाश्च । शाकाः । गवांस्रुतयः ।

स्रुतयः । संचरणीः ।

वत्सानां । न तंतयः । ते । इन्द्र । दामन्वंतः ।

अदामानः । सुदामन् ॥ ४

हे पुरुशाश्च वृद्धकर्मचिंद्र शचीवतः प्रजावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि
वा सर्वतः संचरन्तीति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । गवामिव धेनूनां स्रुतयो मार्गा यथा
संचरणीः सर्वत्र संचारिण्यो भवन्ति तद्वत् । अपि च वत्सानां न तंतयः । तन्तिनां
दीर्घप्रसारिता रज्जुः । यत्नानियतैर्विशाखदामभिर्यज्ञयो वत्सा वर्धन्ते यथा तंतयो
यज्ञानां वत्सानां वंधका ज्ञे सुदामन् शासनदानेन्द्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वंतो
बंधनवंतो यज्ञानां यत्नूणां वंधका अदामानः स्वयमन्यैरवधाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यदु श्वोऽसंश्च सन्नुचुराचक्रिरिंद्रः ।

मित्र नो अत्र वरुणश्च पूषाद्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । अं इति । श्वः । असत् ।

च । सत् । मङ्गः । आचक्रिः । इंद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्थः । वशस्य ॥

पर्येता । अस्ति ॥ ५

५१६

ऋग्वेदः ।

अथमिन्द्रोऽद्यास्मिन्दिनेऽन्यत्कर्म । कर्म नामैतत् । कर्म करोति । अन्यदु
 अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विप्रियते ।
 असञ्जासुभमशनिपातनादिकं सत् वर्षणादिकं शोभन कर्म च । यद्वा त्रिशिरसो
 विश्वरूपस्य वधादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारेणो वृत्तादिरक्षरस्य वधादिरूपं सत्कर्म
 च छुहः पुनः पुनरसाविद्ध आचक्रिः कर्ता भवति । एवं परस्परविलक्षणं कर्म
 अमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदियसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः
 एवंविध इन्द्रोऽत्वास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं वशस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः
 पथेतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्ते लोके रूपं ॥ मित्वोऽहरभिमानी देवो
 वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽथः प्रेरकः सवितैते चेदे ॥ नियम्यमाना
 अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु । यद्वा मित्वादयोऽप्यत्र सप्रधानेनाभि-
 धीयन्ते । मित्वादय इन्द्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पथेतास्तु । तथा वृहदेवताया-
 सक्तं । प्रोतयेऽन्यदिति त्वेते वैश्वदेव्याष्टौ स्मृते इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठौ ।

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिर्निद्रानयंत यज्ञैः ।

तं त्वाभिः सुस्तुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो

अश्वः ॥ ६

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः ।

इन्द्र । अनयंत । यज्ञैः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयंतः । आजिं ।

न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वः ॥ ६

हे इन्द्र त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्हविर्भिन्न स्तोतारः कामानात्मनो
 व्यनयंत । विविधं प्रापयन्ति । तत्र वृष्टांतः । पर्वतस्याद्रेः पृष्ठादुपरिभागादापो
 न अप उदकानि यथा सद्दत् । अपि च हे गिर्वाहो गोभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्वाह-
 नीयेन्द्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयंतो बलिनं कुर्वन्तः । यद्वा वाजः सन्निवृत्तो अरुहाजः

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१७

स्तोतार आभिः पूर्वेणाभिः सुट् तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जम्भः । प्रायुः ।
 विप्रगगमने दृष्टांतः । अश्वा वाङ्मा आनि न संयाजं यथा शीघ्रं प्रायुच्छदत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरति शरदो न मासा न द्याव इंद्रमवकर्शयति ।

वृक्षस्य चिद्वर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७

न । यं । जरति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः ।

इंद्रं । अवकर्शयति ।

वृक्षस्य । चित् । वर्धनां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः ।

उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७

शरदः संवत्सरा यमिंद्रं न जाति न जरयति नापक्षीणयति । तथा मासाश्च
 नापक्षीणयति । तथा द्यावो दिवसाय यमिंद्रं नावकर्शयति नात्सीभावयति
 वृक्षस्य चित् प्रवृक्षस्याप्यस्येद्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरुक्थैः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्य
 शस्यमाना हूयमाना सती वर्धतां । प्रवृक्षा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वीडवे नमते न स्थिराय न शर्धते दस्यं जूताय स्तवान् ।

अक्षा इंद्रस्य गिरयस्सहृष्वा गंभीरे चिद्ववति गाधमस्यै ॥ ८

न । वीडवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते ।

दस्यं । जूताय । स्तवान् ।

अक्षाः । इंद्रस्य । गिरयः । चित् । रुष्वाः । गंभीरे ।

चित् । भवति । गाधं । अस्यै ॥ ८

५१८

ऋग्वेदः ।

सुवानसाभिः सुयमान इन्द्रो वीर्ये ददगात्वाय यजमानाय न नमते । न वशी-
भवति । स्थिराय युद्धेऽविचलिताय च न नमते । शर्धते असहमानाय दस्यजुताय
कनं वचिर्नैः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति । यद्यपि स्तोतारो वक्तृगुणाः सन्ति
तथापीदृक्तेभ्यो दस्यसहितेभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋष्या मन्त्रांसो गिर-
वश्चित्तवंता अपीदृक्त्वाः सुगमनाः क्षेपणीया भवन्ति मंभीरे चिदगादेऽपि
स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

मंभीरेण न उरुणामतिग्रेषो यंधि सुतपावन्वाजान् ।

स्या ऊ पु ऊर्द्ध ऊती अरिषण्यजक्तोऽष्टौ परितक्त्रायां ॥ ८

मंभीरेण । नः । उरुणा । अमतिन् । प्र । दूषः । यंधि ।

सुतऽपावन् । वाजान् ।

स्याः । ऊं इति । सु । ऊर्द्धः । ऊती । अरिषण्यन् ।

अक्तोः । विष्टऽष्टौः । परिऽतक्त्रायां ॥ ८

हे अमतिन् । अमर्त्यं वलं । तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्र
मंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽज्ञानि
वाजान्मलानि च प्रयन्धि । प्रयच्छ । किंवाक्तो रात्रे व्यष्टौ विवासेऽङ्गि परितक्त्रायां
रात्रौ हे इन्द्र त्वमूनी अस्माकं रक्षायै हे इन्द्र अरिषण्यजहिंसंस्त्वभूर्ध्व उक्तोः स्थानं
अह् । सुष्ठु तिष्ठैव ॥

॥ अथ दशमी ॥

सचस्व नावमवसे अभीकं दूतो वा तमिन्द्र पाहि रिषः ।

अमाचैनमरंख्ये पाहि रिषो मदेम शतहिमा सुवीराः ॥ १०

सचस्व । नायं । अवसे । अभीकं । दूतः । वा । तं । इन्द्र ।

पाहि । रिषः ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१८

अमा । च । एनं । अरख्ये । पाहि । रिषः । मदेम ।

यतश्चिमाः । सुवीराः ॥ १०

हे इन्द्र त्वं नाथं कर्मणां स्तुतीनां च नेतारमथोक्ते संप्रामेऽवसे रक्षयाय सचस्त्र ।
 सेवस्त्र । इतो वाचात्सुनिष्कटाञ्च रिषः यत्नोरसुतो विप्रकटाच्छ्रयोश्च । वायव्योऽनुक्तेन
 विषक्षितेन समुच्चयः । हे इन्द्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तद्याना च गृहे च ।
 अमेति गृहनाम । अरख्ये कानने च रिषः यतोः पाहि । तं रक्ष । तदन्तरं
 सुवीराः शोभनपुत्रा यथं यतश्चिमाः यतसंयत्तरान्नादेम । हृष्याथ ॥

॥ इति चतुर्थस्य पष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त जतिरिति नवचं द्वितीयं पूक्तं भरद्वाजस्वार्थं त्रैलोक्येन्द्रं । तथा चातुक्रांतं ।
 या ते नवेति ॥ पृष्ठाभिमुखपष्ठद्वयोर्द्वितीयेऽह्नोदं सूक्तं निष्क्रेषस्त्यनिविज्ञानं ।
 पूक्तितं च । या त जतिरवमेति मध्यं दिनः । आ० ७, ६ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या तं जतिरवमा या परमा या मध्यमेन्द्रं शुष्मिन्नस्ति ।

ताभिर्बुधु वृत्तहृत्वीर्न एभिश्च वाजैर्महान् उग्र ॥ १

या । ते । जतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा ।

इन्द्र । शुष्मिन् । अस्ति ।

ताभिः । जः इति । बु । वृत्तहृत्वी । अवीः । नः । एभिः ।

च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १

हे शुष्मिन् बलवच्चिन्द्र ते त्वदीया योतिया रक्षावमाधमास्ति । या परमोत्कृष्टास्ति ।
 या उग्रमास्ति ताभिर्बुधुवृत्तहृत्वीर्युक्ते नोऽस्मान् सु अत्यंतगर्भीः । पालय । किंच
 हे उग्रोद्गूणं इन्द्र महान्स्त्वमेभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरजैश्च नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

५२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्मृधोमिथतीररिषण्यन्नमित्स्य व्यथया मन्यमिन्द्र ।

आभि विश्वा अभियुजो विष्चीरार्थाय विशोऽव

तारीदासीः ॥ २

आभिः । स्मृधः । मिथतीः । परिषण्यन् । अमित्स्य ।

व्यथय । मन्युं । इन्द्र ।

आभिः । विश्वः । अभियुजः । विष्चीः । आर्थाय ।

विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २

हे इन्द्र आभिरक्षदीयाभिः स्मृतिभिर्मिथतीः शत्रुसैन्यानि हिंसतोः स्मृधोऽभ-
दीयाः सेना परिषण्यन्नमित्स्य । पालयन्नित्यर्थः । अमित्स्य शत्रुमन्युं संयामादिषु
विद्यमानं कोपं व्यथय । नाशय । अपि आभिः स्मृतिभिरेवाभियुजोऽभियोक्तोर्वि-
भूचोः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणासुपक्षपयित्रीर्विन्वाः सर्वा विशः प्रजा
आयोष यज्ञादिकमंजते यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्र जामयं उत ये जामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुज्जे ।

त्वमेषां विथुरा शर्वासि जहि वृष्णाग्रानि कृणुही पराचः ॥ ३

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः ।

वनुषः । युयुज्जे ।

त्वं । एषां । विथुरा । शर्वासि । जहि । वृष्णाग्रानि ।

कृणुहि । पराचः ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

५२९

हे इन्द्र जाययो ज्ञातिरूपाः संनिकृष्टा ये गत्वयः । उनापि चाजामयो दूरदेशे
स्थिता ये गत्वयोऽर्षाचीनास'स्मादभिसुखा वतुषो हिंसन्तो युयुज्जे उद्युक्ता भवन्ति
एषासुभयविधानां गत्वणां संबन्धोनि शर्वांसि यत्नानि विथुरा विथुराणि ह्योनानि
त्वं कृष्विति शेषः । तथा वृष्णाग्रान्देषां वीर्याणि जहि । नामय । किं प पराच उभय
विधानं गत्वन्पराचः पराक्कु खान् कण्ठहि । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ।

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनुरुचा तरुपि त्वक्त्वैते ।

तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदंसी उर्वरांसु ब्रवैते ॥ ४

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरैः । तनुरुचा । तरुपि ।

यत् । त्वक्त्वैते इति ।

ताके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्सु । वि ।

क्रंदंसी इति । उर्वरांसु । ब्रवैते इति ॥ ४

हे इन्द्र शूरस्त्वदनुष्टुप्हीतो वीरः शरीरैरंगैः शूरं वा वीरमपि वनते । हन्ति ।
वेत्ययमपीत्यस्यार्थे वर्तते । यद्वा वेत्यनेन विकल्पविधायकेनाशूरो वा त्वदनुष्टुप्हीतः
सन् शूरं वनते । कदा वनत इत्येतदाह । तनुरुचा शरीरेण शोभमानो परस्पर-
विरोधिनो तरुपि युद्धे यद्यदा त्वक्त्वैते संयागं कृद्धते । यद्यदा च तोकेवा
पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतास्तु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वाप्यूदकेषु
निमित्तेषु उर्वरास्तु सर्वसस्याद्यास्तु भूमिषु निमित्तास्तु क्रंदंसी क्रंदमानावाक्रोशन्तो
विषदेते विब्रवैते । हे इन्द्र पुत्रादिलाभजन्यस्त्वदनुष्टुप्हीतस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो न वृणुर्न त्वा योधो मन्यमानो

युयोध ।

इन्द्र न किं द्वा प्रत्यस्थेषां विष्वा जाताम्यभ्यसि तानि ॥ ५

५२२

ऋग्वेदः ।

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णः । न । त्वा ।

योधः । मन्यमानः । युयोध ।

द्वंद्वं । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा ।

जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५

हे द्वंद्वं त्वा त्वया सह शूरो विक्रांतजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा
तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽतस्त्वया न युयोध । धृष्णधर्मको न युयोध । मन्यमानो
युधे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध । हे द्वंद्वं एषां शूरादीनां मध्ये कश्चन
त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि
तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिभवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकोनविंशो वरगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स पत्यत उभयोर्वृष्णमयोर्यदौ वैधसः समिधे हवते ।

हवे वा महो नृवति क्षये वा व्यचस्वता यदि वितंतसैते ॥ ६

सः । पत्यते । उभयोः । वृष्णं । अयोः । यदि । वैधसः ।

संसृज्ये । हवते ।

हवे । वा । महः । नृवति । क्षये । वा । व्यचस्वता ।

यदि । वितंतसैते इति ॥ ६

अयोरनयोरुभयोर्यदौ स जनो नृवणं धनं पत्यते । इष्टे । कयोर्यदौ क ईष्ट
इत्येतदुभयमाह । यदि यस्य जनस्य । यदोति निपातो यस्म्यर्थे वर्तते । समिधे
यज्ञे वैधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवते द्वंद्वं स्तुवन्ति स ईष्ट इति संबंधः ।
महो महति प्रभूते हवे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते
क्षये वा गृह निमित्ते वा व्यचस्वतौ यदि यौ जनौ । यदोति याचित्यर्थे वर्तते ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

५३३

नितंतसै ते विद्युथते तयोर्मध्य इति संबन्धः ॥ तस्यैरूपव्यकरणो विपूर्वाद्धितसैते
इति भवति । यद्वा नंतस इति धातुः कङ्ङादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति ॥

॥ अध सप्तमी ॥

अधं स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्रं त्वातोत भवा वरुता ।

अस्माकासो ये नृत्तमासो अर्य इंद्रं सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७

अधं । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजान् । इंद्रं । त्वाता ।

उत । भव । वरुता ।

अस्माकासः । ये । नृत्तमासः । अर्यः । इंद्रं । सूरयः ।

दधिरे । पुरः । नः ॥ ७

अध स्मापि च हे इंद्र ते त्वदीयाचर्षणयः पुरुषा यद्यदेजान् एजेयुर्भीत्या
कंपैयुः त्वं तेषां त्वाता पालको भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माका-
सोऽस्मदीया नृत्तमासो नेहृत्तमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्योऽरयो । प्रापयितार
इत्यर्थः । तेषां त्वाता भव । हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे
तेषां च त्वाता भवेति ॥

साकमेषु माहेन्द्रामिष्टाविंद्रस्य वृत्तज्ञो याज्या । सूत्रितं च । अतु ते दायि
मह इन्द्रियाय विश्वकर्महविषा वावृषानः । आ० २, १८, । इति ॥ अतु कीनाम्ने काहे
निष्कैवल्य एसैव सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । अतु ते दायि मह इन्द्रियार कथो
तु ते परि चराणि विद्वानिति हे । आ० ८, ५, । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

अतु ते दायि मह इन्द्रियाय सत्वा ते विश्वमनु वृत्तहर्त्य ।

अतु चतस्रसु स ही यजत्वेन्द्रं देवेभिरनु ते नृषध्वे ॥ ८

५२४

ऋग्विः द ।

अनु । ते । दा॒यि । म॒हे । इ॒न्द्रिया॒य । स॒त्वा । ते । वि॒श्वे ।

अनु । ह॒वः॒ ह॒त्ये ।

अनु । च॒त॒ । अनु । स॒हः । य॒ज॒त॒ । इ॒न्द्र । दे॒वेभिः ।

अनु । ते । वृ॒स॒ह्ये ॥ ८

हे इन्द्र महे अहते ते त्वयिर्मिन्द्रियाश्चर्यामनुदायि । अन्वदायि । अनुदोयते
अ । हवः हत्ये हत्ववधे निमित्ते ते त्वयि विश्वं समस्तं सत्त्वा सत्यमनुदायि । कैः
किमनुदायीति तदुभयमाह । येन विश्वं विभर्ति तत्त्वत्वं बलमनुदायि । येन
शत्रून्भिभवति तद्गुणविशिष्टं सत्त्वा बलमनुदायि । हे यजत यजनीयेन्द्र ते त्वयि
वसह्ये युद्धे देवेभिः सैवैवैरेतत्सर्वमनुदायि ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒वा नः॒ सृ॒धः स॒म॒न्त्रा॒ सम॒त्स्वि॒न्द्र॒ रा॒रं॒धि मि॒थ॒ती॒र॒दे॒वीः ।

विद्या॑म॒ व॒स्ती॒र॒व॒सा गृ॒ण॒ती॒ अ॒र॒हा॒जा॒ उ॒त ते॒ इ॒न्द्र॒ नृ॒नं ॥ ८

ए॒व । नः॒ । सृ॒धः । सं । अ॒ज । स॒म॒त्स्वि॒न्द्र । इ॒न्द्र । रा॒रं॒धि ।

मि॒थ॒तीः । अ॒दे॒वीः ।

विद्या॑म॒ व॒स्तीः । अ॒व॒सा । गृ॒ण॒तः । अ॒र॒त्स्वा॒जाः । उ॒त ।

ते । इ॒न्द्र । नृ॒नं ॥ ८

हे इन्द्र एवैवं सुतस्त्वं नोऽमदीयाः सृधः शत्रून्सेनाः समस्तु संश्यामेषु समज ।
शत्रुवधार्थं प्रेरय । किं च मिथतीर्हिसतीरदेवीरासुरीः सेना ररंधि । अस्मदथ
वशीकुर्व । उतापि च हे इन्द्र ते गृणतस्त्वं सुवर्तो अरहाजा पथगवसाज्जेन सह
वस्तीर्वासस्य । निवासनित्यर्थः । नूनमवश्यं विद्याम । लभेमांश्च ॥

॥ इति चतुर्थस्य पष्ठे विंश्या षष्ठः ॥

चतुर्थः ।

५२५

शुधि न इंद्रेत्येव हतोयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं तैत्तिरीयैः । तथा चातुष्मास्यते ।
शुधि नोऽश्विनि । विनिबोगो खैरिगकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

शुधि न इंद्रे ह्वयामसि त्वा महो वाजस्य सातो वावषाणाः ।

स यद्विशो यंत शूरसाता उग्रं नो वः पार्यं अहन्दाः ॥ १

शुधि । नः । इंद्रे । ह्वयामसि । त्वा । महः । वाजस्य ।

सातो । ववषाणाः ।

सं । यत् । विशः । अहंत । शूरसातो । उग्रं । नः ।

अवः । पार्यं । अहन् । दा ॥ १

हे इंद्रे ववषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं सोतारो महो महोतो वाजसास्य
सातो लासार्थं त्वा त्वां ह्वयामसि । आह्वयामः । हे इंद्रे त्वं नोऽस्माकं नदाहानं
शुधि । शृणु । यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातो युद्धे समर्थं संगच्छते
तदा पावसंति मेऽहजहनि दिवसे नोऽस्माभ्यश्च्यसूक्तं यमवो रक्षणं दाः । अदाः
प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वा वाजी हवते वाजिमेयो महो वाजस्य गधस्य सातो ।

त्वा एतंष्वेद्र सत्पतिं तत्तत् त्वां चेटे मुष्टिहा गोषु युधन् ॥ २

त्वा । वाजी । हवते । वाजिमेयः । महः । वाजस्य ।

गधस्य । सातो ।

त्वा । एतेषु । इंद्रे । सत्पतिं । तत्तत् । त्वां । चेटे ।

मुष्टिहा । गोषु । युधन् ॥ २

५२४

अथ ग्वेदः ।

वाजी हविलं चपासवात्वाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वं
गच्छस्य सर्वैः प्राप्यस्य महो महतो वाजस्रस्य सातौ लाभे निमित्ते हवते ।
स्तौति । अपि च हे इन्द्र सप्तसिं सज्जनानां पालकं तत्त्वं दुर्जनानां तारकं त्वं
दृष्ट्वेषूपद्रवेण निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । सृष्टिहा सृष्टिवलेन शत्रूणां हंता गोघ्न
निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रूभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वं चष्टे । पश्यति ॥
प्रतिभालयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातौ त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वक् ।

त्वं शिरौ अमर्मणः पराहन्तिथिग्वाय शंस्यं करिष्वन् ॥ ३

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कऽसातौ । त्वं । कुत्साय । शुष्णं ।

दाशुषे । वक् ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परा । अहन् । अतिथिऽग्वाय ।

शंस्यं । करिष्वन् ॥ ३

हे इन्द्र त्वमर्कसातावजलाभार्थं कविं भागवन्मृषिं चोदयः । अचोदयः । प्रेरय
किं च हे इन्द्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते कुत्साय शुष्णमसुरं वक् । छेदितवानसि
वगिति वृणक्तेऽन्वेदनार्थस्य लुङि रूपं ॥ तथा त्वमतिथिग्वायतिथीनामभिगन्ते
दिषोदासाय शंस्यं स्तुत्यं सुखं करिष्वन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य
शंवरस्य शिरः शीर्षं पराहन् । अवधीः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं प्र भर । योधस्त्वमावो युध्यंतं वृषभं दशद्युं ।

त्वं तुग्रं वेतसवे सचाहन्त्यं तजिं गृणंतं मिन्द्र तूतोः ॥ ४

त्वं । रथं । प्र । भरः । योधं । ऋष्वं । आवः । युध्यंतं ।

वृषभं । दशद्युं ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

२२७

त्वं । तुग्रं । वेतसर्वं । सचा । अहन् । त्वं । तुजिं । गृणतं ।

इंद्र । तूतो रिति तूतो ॥ ४

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनरूपं मज्जितं रथं प्रभरः प्राप्रयः । अपि च युध्यतं शत्रूभिः सह युद्धं कुर्वतं दशदं दश दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः । युद्धादपीपलः । किंच त्वं वेतसव एतन्नामे राज्ञे सचा सहायभूतः सन् तुघ्नमहुरमहन् । इतवानसि । वेतसुनांस कश्चिदसुरः । अत्र तस्मादन्येऽसं बुध्यते । यद्वा वेतसव इति तृतीयाद्ये चतुर्थी । वेतसुनासुरेण सहितं तुघ्नं इतवानसि । तथा च मन्त्रान्तरे श्रूयते । अहं पितेव वेत्स्मूरभिष्टये तुघ्नं कुत्साय आदिभं च रंधयं । ऋषे ० १०, ४६, ४ । इति । हे इंद्र त्वं गृणतं त्वां स्तुवंतं तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः । अवधयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहसा शूर दधि ।

अत्र गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रावो दिवोदासं चित्राभिरुती ॥ ५

त्वं । तत् । उक्थं । इंद्र । बर्हणा । करिति कः । प्र ।

यत् । शता । सहसा । शूर । दधि ।

अव । गिरेः । दासं । शंबरं । हन् । प्र । प्रावः ।

दिवः । दासं । चित्राभिः । जती ॥ ५

हे इंद्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः । अकरोः । किं तत्कर्तव्यव्यते । हे शूर वोर्देद्र त्वं शता शतानि सहस्राणि च शंबर-संग्रहवान् भटान्प्रदधि । विदारितवानसि । तथा च निगमान्तरे । अध्वर्यवो यः शतंबरस्य । ऋषे ० २, १४, ६ । इति । तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणा मुपचपयितारं गिरेर्पर्वताक्षिर्गतं शंबरमहुरमहन् । अत्रावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंबरं पर्वतेषु चिर्यतं । ऋषे ० २, १२, ११ । इति । किंच चित्राभिर्विचित्राभिरुती जतिभौ रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः । प्रकर्षेण पात्यसि अ ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

५२८

अग्नेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं अ॒हाभिर्म॑द॒सानः सोमै॑र्द॒भीत॑ये च॒मुरि॑मिंद्र॒ सि॒ष्वप् ।

त्वं र॒जिं पि॒ठो॑नसे द॒श॒स्य॒षट्ठिं॑ स॒हस्रा॒ श॒च्या स॒चा॒हन् ॥ ६

त्वं । अ॒हाभिः । म॒द॒सानः । सोमैः । द॒भीत॑ये । च॒मुरि॑ ।

इंद्र । सि॒ष्वप् ।

त्वं । र॒जिं । पि॒ठो॑नसे । द॒श॒स्य॒न् । ष॒ट्ठिं । स॒हस्रा॑ ।

श॒च्या । स॒चा । अ॒हन् ॥ ६

हे इन्द्र अहाभिः अहापुःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मदसानो मोद-
मानः यच्छ्रद्धया गूढं कर्मं सत्कारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेव विद्यया
करोति अद्वयोपनिषदा तदेव बोधवत्तरं भवति । छा० उ० १. १. १०. इति ।
सोमैश्च मदसानस्व दभीतय एतन्नामकाय राजपथे चमुरिमेतदाख्यमसुरं सिष्वप् ।
अस्मापयः । अवधोरित्यर्थः । किं च हे इन्द्र त्वं पिठोनस एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां
कन्यां वा राज्यं वा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षट्ठिं षट्ठिसंख्याकानि सहस्रा
भटानां सहस्राणि सचा सह सगपदेवाहन् । अवधीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒हं च॒न तत्पू॑रिभिरा॒न॒श्यां त॒व ज्याय॑ इ॒न्द्र सु॒म्न॒मो॒जः ।

त्वया॑ यत् स्त॒वते॑ स॒ध॒वीर॑ वी॒रास्त्रि॑वरु॒थेन॑ नहु॒षा श॒विष्ठ ॥ ७

अ॒हं । च॒न । तत् । पू॒रिभिः । आ॒न॒श्यां । त॒व । ज्याय॑ ।

इन्द्र । सु॒म्न॒ । मो॒जः ।

त्वया॑ । यत् । स्त॒वते॑ । स॒ध॒वीर॑ । वी॒राः । त्रि॒वरु॑थेन ।

नहु॒षा । श॒विष्ठ ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

५२८

हे क्षत्रधर वीरैः सहित शशि वलवत्तयेन्द्र वीराः स्तोतारस्तिष्ठयेन त्रीणि
परूषान्यावरकाणि अवनानि यस्य तेन । नहुषा शत्रूणां बंधकेन त्वय च दत्तं
यत्स्मिन् सुखमोजो बलं च स्तवन्ते स्तुवंति हे इन्द्र तव त्वया दत्तं ज्यायोऽस्ति
शयेन प्रशस्तं तत्सुस्मजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो हरिभिर्मंदीयैः स्तोतभिः
सहानश्यां । प्राप्नुयां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अथाभिन्द्र द्युम्नहृती सखायः स्याम महिन प्रेक्षाः ।

प्रातर्दानः क्षत्रधरीस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानां ॥ ८

वयं । ते । अस्यां । इन्द्र । द्युम्नहृती । सखायः । स्याम ।

महिन । प्रेक्षाः ।

प्रातर्दानः । क्षत्रधरीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृत्राणां ।

सनये । धनानां ॥ ८

हे महिन पूजनीयेन्द्र ते त्वर्धं सखायः स्तोतारो वयमस्यां द्युम्नहृतावस्मिन्मन-
विभित्ते स्तोत्रे प्रेक्षा अतिशयेन प्रियः स्याम । भवेम । प्रातर्दानः । प्रातर्दानो
नाम राजा । तस्य पुत्रः क्षत्रधरीरेतन्नामको मग याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषा-
मुक्तो भवतु । किमर्थं । वृत्राणां शत्रूणां घने बधाय च धनानां वस्त्रानां सनये
संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

किमस्य मद इत्युत्तरं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं । अनुक्रान्तं च । किमस्यांत्या
चायमानस्याव्यावर्तिनो दानस्तुतिः । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । अंत्यायास्तु
दानस्तुतिरूपत्वाद्या तेनोच्यते इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनिधोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

किमस्य मदे किमस्य पीताविन्द्रः किमस्य सख्ये चकार ।

रणां वा ये निषटि किं ते अस्य पुरा विविद्रे किमु नूतनासः ॥ १

किं । अ॒स्य । म॒दे । किं । जं॑ ह॒ति । अ॒स्य । पी॒तौ । इ॒न्द्रः ॥

किं । अ॒स्य । स॒ख्ये । च॒कार ।

र॒णाः । वा । ये । नि॒षदि॑ । किं । ते । अ॒स्य । पु॒रा ।

वि॒विद्रे॑ । किं । जं॑ ह॒ति । नू॒त॒ना॒सः ॥ १

अरहाज ऋषिः फलविलंबनासहिष्णुः सन् अग्रेयद्रुगाक्षिपति । अस्य सोमस्य मदे सतीन्द्रः किं चकार । कृतयान् । किञ्च किंचास्य सोमस्य पीतौ पाने सति किं चकार । अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार । पानात्पूर्वमिन्द्रः सोमेन सप्त वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निषदि ऋहे रणा वा ये स्तोतारश्च संवि ते स्तोतारः पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्तः किं विविद्रे । किं छेधिरे । नूतनासो नूतना इदानींतनाः स्तोतारश्च किञ्च छेधिरे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सद॑स्य म॒दे स॒व॑स्य पी॒तावि॑न्द्रः सद॑स्य स॒ख्ये च॒कार ।

र॒णा वा॒ ये नि॒षदि॑ स॒त्ते अ॒स्य पु॒रा वि॒विद्रे॑ स॒दु नू॒त॒ना॒सः ॥ २

स॒त् । अ॒स्य । म॒दे । स॒त् । जं॑ ह॒ति । अ॒स्य । पी॒तौ । इ॒न्द्रः ।

स॒त् । अ॒स्य । स॒ख्ये । च॒कार ।

र॒णाः । वा । ये । नि॒षदि॑ । स॒त् । ते । अ॒स्य । पु॒रा ।

वि॒विद्रे॑ । स॒त् । जं॑ ह॒ति । नू॒त॒ना॒सः ॥ २

एवमाक्षिप्र इन्द्रास्या ऋषयश्चिन्तितं धनं प्रददौ । तदनंतरं ऋषिरिन्द्रसकाशात्संपूर्णकानः सन् पुरा यान्युपार्त्तप्रतिपादकानि वाक्यान्नुवाचेदानीं तानि निराकरोति इन्द्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्ये सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तोतारश्च ते निषेदि ऋहे ।

चतुर्थीऽष्टकः ।

५३१

अष्टमं इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्ता सत् शुभं कर्म निविष्टे । लेभिरे ।
नूतनास इदानीतनाः स्तोतारः सद्गुणमेव कर्म लेभिरे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि सु ते महिमानः समस्य न मघधन्मघधत्त्वस्य विद्म ।

न राधसोराधसो नूतनस्येन्द्र नकिर्ददृश इन्द्रियं ते ॥ २

नहि । सु । ते । महिमानः । समस्य । न । मघधन् ।

मघधत्त्वस्य । विद्म ।

न । राधसः । राधसः । नूतनस्य । इन्द्र । नकिः । ददृशे ।

इन्द्रियं । ते ॥ ३

हे मघधन्मघधत्त्वस्य समस्य मघधन्मघधत्त्वस्य महिमानो महिमानं
नहि विद्म । अयं न जानीमः ॥ तुष्टः पूरणः ॥ तथा मघधत्त्वस्य त्वदीयस्य
घनिकत्वस्य च अयं न जानीमः । नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसा राधसस्त्वदीयं सप्त
धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं
नकिर्ददृशे । केनापि न दृश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एतत्तात्त इन्द्रियमचेति येनावधीर्वरशिखस्य शीघ्रः ।

वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मास्वनाच्चिदिन्द्र परमो ददार ॥ ४

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियं । अचेति । येन । अवधीः ।

वर शिखस्य । शीघ्रः ।

वज्रस्य । यत् । ते । निहतस्य । शुष्मात् । स्वनात् । चित् ।

इन्द्र । परमः । ददार ॥ ४

५३२

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम कश्चिदसुरः । शेषः शेषांस्तु
पुत्रान् । शेष इत्यपत्यनामैतत् । अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयमेतत्पुत्रान्तरिदमिन्द्रियं
वीर्यमचेति । अस्माभिरज्ञायि । हे इन्द्र यद्यस्माच्छ्रमाहलाचिह्नतस्य प्रेरितस्य
त्वदीयवज्रस्य खनाञ्चित् क्षनेरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधि-
क्येनोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददातु अदीर्यत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वधीदिन्द्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिनं चायमानाय शिञ्जन् ।

वृचीवतः वज्ररिपूषीयायां हन्पूर्वं अर्द्धं भियसापरो दत् ॥ ५ ॥

वधीत् । इन्द्रः । वरशिखस्य । शेषः । अभ्यावर्तिनं ।

चायमानाय । शिञ्जन् ।

वृचीवतः । यत् । वज्ररिपूषीयायां । हन् । पूर्वं । अर्द्धं ।

भियसा । अपरं । दत् ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्रचायमानाय अयमानस्य राज्ञः पुत्रा-
नाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिञ्जन् ईप्सितानि वस्त्रानि प्रयच्छन् वरशिखस्या-
सुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत् । अवधीत् । अहिंसीन् । वरशिखस्य पुत्रान् कवमवधी-
दित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो वज्ररिपूषीयायां । वज्ररिपूषीया नाम काचिज्जदो काचिज्ज-
गरी वा । तस्यां पूर्वोर्द्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य
कुलोत्पन्नः पूर्वः । तज्जोत्वान्वरशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत् तदापरोऽपरभागो
स्थितो वरशिखस्य अष्टः पुत्रो भियसा भेत्या दत् । दीर्घोऽभूत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिणा इन्द्र साकं यव्यावत्यां परुहृत अवस्था ।

वृचीवतः शरवे पत्यमानाः पात्रा मिदामा न्ययीन्यायन् ॥ ५ ॥

चतुर्थोऽष्टक ।

५३३

त्रिंशत् शतं । वर्मिणः । इन्द्र । साकं । यव्याऽवन्त्यां ।

पुरुहूत । अवस्था ।

तृचीवंतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिंदाना ।

निऽअथर्हि । आयन् ॥ ६

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत बहुभिराङ्गैर्द्र अवस्था अवस्थया ।
अथोऽन्नं यथो वा । तदांश्चया युद्धे त्वां जित्वात्तं प्राप्तुं याम यथो वा प्राप्तुं यामेति
कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतन्तोऽभि-
गच्छन्तः पात्रा पात्राणि यत्तसाधनानि भिंदाना भिन्दन्तो वर्मिणः कश्चिन्नस्त्रिंशच्छतं
त्रिंशदधिकशतसंख्याका तृचीवंतो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यव्यावन्त्यां
पूर्वोक्तायां हरियूपोयायां न्यथान्यधंभूत्या न्दोयन् । अमच्छन् । विनाशं प्राप्नुवन्त्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावो वरुषा सूयवस्य अंतरुषु चरतो रेरिहाणा ।

स संजयाय त्वं परादात् तृचीवंतो देववाताय शिञ्जन् ॥ ७

यस्य । गावो । वरुषा । सूयवस्य इति सुयवस्य । अंतः ॥

ऊं इति । सु । चरतः । रेरिहाणा ।

स । संजयाय । त्वं । परा । दात् । तृचीवंतः ।

देववाताय । शिञ्जन् ॥ ७

वरुषारूपौ रोचमानौ सुयवस्य शोभनहृणानीच्छन्तौ वरिहाणा लेलिहानौ पुनः
पुनरौसमास्त्रादयन्तौ । यद्वा गतिविशेषं कुर्वन्तौ । यस्मैद्रस्य रंविधिनो गावावन्त्या-
वन्त्यावापृथिव्योर्ध्वेऽंतरिक्षे चरतो गच्छतः ॥ ७ सु इतीमौ पूरणौ ॥ स इन्द्रः
संजयादेवचारकाय राज्ञे त्वं परादात् । प्रददौ । किं कुर्वन् । तृचीवन्तो

५३४

ऋग्वेदः ।

वारशिखान् दैवताय देवतासंशोत्पत्त्याभ्यावर्तिने राज्ञे शिखन् वशीकुर्वन् ।
तेषां धनानि प्रयच्छति वा ॥

॥ अथाष्टमौ ॥

द्वयाँ अग्ने रयिनीं विंशतिं गा वधूँसंतो मघवा मघाँ संराट् ।

अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दूणाशेयं दक्षिणा पार्थिवानाँ ॥ ८ ॥

द्वयान् । अग्ने । रयिनः । विंशतिं । गाः । वधूँसंतः ।

मघवाँ । मघाँ । संराट् ।

अभ्यावर्ती । चायमानः । ददाति । दुःशना । इयं ।

दक्षिणा । पार्थिवानाँ ॥ ८ ॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातसमनये प्रत्ययति । हे
अग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानो वा सास्रत् राजन्मूययाजी चायमानश्चयमानश्च
इतोऽभ्यावर्त्यतदाह्वयो राजा रयिनो रयसहितान्वधूसतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान्निधुन-
भूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून्नाह्यं ददाति । प्रायच्छत् । पार्थिवानां
पृथोर्वं मजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संवर्धिनी ॥ पूजायै बहुवचनं ॥ दक्षिणा
द्वयं वा केनापि नाशयितुमशक्यं भवति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ गाव इत्यष्ट्वे पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ गावो गव्यं द्विती-
यैर्द्रो वांत्स्य पादोऽत्यानुष्टुप् जागतस्तृचो द्वितीयादिरिति । भरद्वाज ऋषिः ।
इंद्रो यज्वन इत्याद्यस्तृचो जागतः । उपेदमित्यत्यानुष्टुप् शिष्टाश्चतस्रस्तृचः ।
मत्स्य गौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्य च विकल्पो नैर्द्रो देवता ॥ मवाहपस्याल-
यतसूक्तं । स्तुतिर्वा च । आमापोयमेक इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गावीँ अमन्वत मद्रमक्रन्तसौदंत गोष्ठे रणयंतस्ते ॥

प्रजावतीः पुरुषा इह स्युरिदंय पूर्वीरुषसो दुहानाः ॥ १

आ गावः । अग्नन् । उत । अद्रं । अक्रन् । सोदंतु ।

गोऽथे रणयंतु । अग्ने इति ।

प्रजावतीः । पुरुषाः । इह । स्युः । इदंय ।

पूर्वीः । उषसः । दुहानाः ॥ १

गाव आग्नन् । अग्नेदीयं इहमागच्छंतु । उतापि च अद्रं भजनीयं शुभमक्रन् ।
सुर्वंतु । तथा गोऽथेऽग्नेदीये गवां स्थाने सोदंतु । उपरिणंतु । तदनंतरसखे अग्राह
रणयंतु । रमंतां । अपि चेहाग्निन् गोष्ठे पुरुषा नानावर्णा गावः प्रजावतीः
प्रजापत्यः संततिसंहिताः पूर्वीर्बह्व इंद्रायेंद्रार्थं उषस उपःकाजान् प्रति दुहाना
दीहानाः स्तुः । भवेयुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रो यज्वने पृणते चं शिञ्जत्युपेदं ददाति न स्वं मृषायति ।

भूयोभूयो रयिमिदंस्तु वर्षयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २

इंद्रो । यज्वने । पृणते । च । शिञ्जति । उप । इत् ।

ददाति । न । स्वं । मृषायति ।

भूयःभूयः । रयिं । इत् । अस्तु । वर्षयन् । अभिन्ने । खिल्ये ।

नि । दधाति । देवयुं ॥ २

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयित्वे च स्तोत्रे शिञ्जति ।
अपेक्षितं धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेवाह । उपेदं ददाति ।
उपेय सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोत्रं स्वं समभूतं धनं न मृषायति । कदाचिदपि
नापहरति । अपि चास्त्योषयविषस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुन पुनर्वधं-
अक्षिर्दृष्टिं प्रापयन्नेव देवयुं देवभिर्द्रुमात्मन इच्छंतं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेद्ये

५३३

'कृत्वा' ।

खिले । खिलगतिर्हतं स्यात् । न देव खिलः । स्वार्थिको यत् ॥ अन्यैर्गैतुमशक्ये
स्थले निदधाति । निक्षिपति । निवस्यतोत्यर्थः ॥

देवोनां हविःपु न ता नशंति न ता अर्वेति गोदेवताया याज्यापुरोसुवाक्ये ।
आ० ई. १४. ॥ योक्तामेऽपि सकृत्तृतीयनिष्केषल्यधारेते सूक्तमुखीये । सूत्रितं च ।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नशंति न दधाति तस्करः । आ० ई. ५. ।
इति ॥

॥ तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह ॥

न ता नशंति न दधाति तस्करा नासामामितो व्यथिरा
दधर्षति ।

देवाश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः

सह ॥ ३

न । ताः । नशंति । न । दधाति । तस्करः । न । आसां ।

आमितः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् ।

ताभिः । सचते । गोपतिः । सह ॥ ३

ता गावो न नशंति । अश्रुत्यकाशाच्च नश्यंतु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दधाति ।
अश्रुदीया गा न हिंस्यात् । तयामितोऽमितस्य शत्रोः संवधि व्यथिः शस्त्रमासागमा
गा न दधर्षति । नाक्रान्तु । शपतिरेवंभूतानां गवां स्वामी यजमानो याभिर्गोभि-
र्देवाद्येन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । यो गा दंष्ट्राय ददाति च प्रयच्छति च
ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव सचते । संगच्छतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृतत्वमुप यंति ता अभि ।

चरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरंति यज्वनः ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

५३७

न । ताः । अर्वा । रेणुक्काटः । अग्रते । न । संस्कृतत्वं ।

उप । यंति । ताः । अभि ।

उक्तगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य ।

वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४

रेणुक्काटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्देहकः ॥ कटिभेदनकमां ॥ अर्वा
बुधार्थसागतोऽवो ता गा नाश्रुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतत्वं
विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयंति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनो
प्रागशीलस्य तस्य मर्तस्य अनुस्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेश-
जमुद्दिश्य वि चरन्ति । विशेषेण गच्छन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ।

गावो भगो गाव इंद्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।

इमा या गावः स जनास इंद्रं इच्छामीद्भृदा मनसा चिदिंद्रं ॥ ५

गावः । भगः । गावः । इंद्रः । मे । अच्छान् । गावः ।

सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि ।

इत् । हृदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५

गाव एव मर्त्यं भगो धनं भवंतु । इन्द्रस्य मे मर्त्यं गावो गा अच्छान् । यज्ञस्य
गावः प्रथमस्य इविषां श्रेष्ठस्य सोमस्य भक्षो भक्षणं भवतु । अभिषुतस्य । हे
सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवभूता या गावः
संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इंद्रो भवंति । दधिघृतादिरूपेणोऽस्याप्यायन-
त्वात् । एवंभूतमिंद्रं हृदा अद्यायुक्तेन मनसा चित् ॥ विदित्यप्यर्त्तं ॥ इच्छामीत् ।
ज्ञास्य एव । साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिंद्रं यदु मिच्छामीत्यर्थः ॥

५३८

ऋग्वेदः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्वीरं चित्कृणुया सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुय भद्रवाचो वृहद्वो वयं उच्यते सभासु ॥ ६

यूयं । गावः । मेदयथ । कृशं । चित् । अश्वीरं । चित् ।

कृणुय । सुप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुय । भद्रवाचः । वृहत् । वः । वयः ।

उच्यते । सभासु ॥ ६

हे गावो यूयं मेदयथ । आध्यायनं कुरुष्वेत्यर्थः । तथा कृशं चित् क्षीणमप्यश्वीरं चिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुय । कुरुय । हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेतः गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुय । गोभिरुपेतं कुरुय । सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं वृहन्नहद्वयोऽन्नमुच्यते । सर्वैर्दीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिशन्तीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवन्तीः ।

मा वः स्तेन ईशत माघशंस परि वो द्वेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७

प्रजावतीः । सुयवसं । रिशन्तीः । शुद्धाः । अपः । सुप्रपाणे ।

पिवन्तीः ।

मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघःशंसः । परि । वः ।

हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो ब्रह्माभिर्युक्ता भवन्तीति शेषः । सुयवसं शोभनहृणं रिशन्ती रिशन्त्यो भक्षणार्थं हिंसन्त्यो भवत । सुप्रपाणे सुखेन पातव्ये मठाकादौ शुद्धा निर्जला अप उदकानि पिवन्तीः पिवन्त्यश्च भवत । वो युष्मासु

चतुर्थोऽष्टकः

५३

खोनस्तस्मिन्नेव । मेदिष्ट । ईश्वरो मा भूत् । तथाप्यवशं व्याघ्रादिः शत्रुर्मेव
अपि च वो युष्मान् द्रुस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृज्याः ।
परिवृणक्तु । परिहरतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उपेदमुपपचनमासु गोषूपं पृच्यतां ।

उपं ऋषभस्य रेतस्येद्र तव वीर्ये ॥ ८

उपं । इद्रं । उपपचनं । आसु । गोषु । उपं । पृच्यतां ।

उपं । ऋषभस्य । रेतसि । उपं । इद्रं । तव । वीर्ये ॥ ८

आसु गोष्विदमुपपचनमाप्यायनमुपपृच्यतां । [संपृच्यतां । हे इद्रं तव वीर्यं
त्वदीयवीर्ये निमित्तं ऋषभस्य गवां गर्भमादधानस्य दृषभस्य रेतसीदमुपपचन-
माप्यायनं । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तस्य वंशिकीरादिहविर्द्वारेणोद्र आप्यायितो
भवतीत्यर्थः । उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देवाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमागंभवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यपुर-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

वस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि
व्याकृतानि । इन्द्रं व इति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे त्रेष्ठभनेन्द्रं अनुकस्यति
च इन्द्रं षडिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महां रग्वमवसे यजध्वं ॥ १

इन्द्रं । वः । नरः । सख्यायः । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये ।

चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महां । जं इति ।

रग्वं । अवसे । यजध्वं ॥ १

हे यजमाना यो युष्माकं संबन्धिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभार्य-
मिन्द्रं सेपुः । परिचरन्ति । स्मृयन्ति वा । कष्टंभूताः । महो महान्ति स्तोत्राणि यंत
उपयंतः प्राप्तुवन्तः । कुर्वन्त इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुग्रहात्मिका
तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः
संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेच्छादसं रूपं । यद्वा महो महत्कर्म यंतोऽनु-
तिष्ठन्तः सुमतये सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयन्तः ॥ कै गै शब्द इत्यच्चात्तिष्ठः
कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिन्द्रो महो महतो धनस्य दातास्ति
भवति तस्माद्रग्वं रमणीयं महां महान्तं तमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः
पूजयन्त ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ । यस्मिन्हस्ते नदी ममिचुरा रथे हिरण्यये रथेष्ठाः ।

आ रश्मयो गर्भस्थोः सूरयो राध्वन्नश्वांसो वृषणो युजानाः ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

१४५

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे ।

हिरण्यये । रथेऽस्याः ।

आ । रश्मयः । गभस्त्रयोः । स्थूरयोः । आ । अर्धेन ।

अश्वसः । वृषणः । युजानाः ॥ २

यस्मिन्ने नर्या नृभ्यो हित्वा राय आमिमिक्षुः आसिच्यन्ते आपूरयन्ते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इदं कुत्रेति चेत् । हस्ते तदीये बाहौ ॥ यद्देतत्समानाधिकरणमिन्द्रस्य विशेषणं । हस्ते चतुर्ध्वजिन्द्र इत्यर्थः । उक्तं यास्केन । हस्तो हन्तेः प्राप्नुहन्ते । नि० १, ७ । इति । यद्देहणे यस्मिन्ने वतमाना राय आमिमिक्षुः आसिच्यन्ति आपूरयन्ति क्षोतृन् । यथेन्द्रो रथेष्ठा रथे स्याता तत्त्वभावः सन् हिरण्यये ह्यवर्णमये रथ आतिष्ठति । यद्वा रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्यये रथे तिष्ठन् य इन्द्र आसिच्यति अभिवर्षति । यस्य च स्थूरयो स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गभस्त्रयोः । बाहुनामैतत् । बाह्वो रश्मयोऽभीष्टव आसिच्यन्ते आयस्यन्ते । यस्य चाश्वसोऽश्वा वृषणः सेक्तारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अर्धेन अर्धेन भागं आमिमिक्षुः असिच्यन्ति आपूरयन्ति । आगच्छन्तीत्यर्थः । तमिन्द्रं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अथ ते पादा दुवः आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वजी श्वसा दक्षिणावान् ।

वसानो अत्क" सुरभिं हृषे कं स्वर्णं वृत्तविधरो बभूय ॥ ३

अथे । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वजी ।

श्वसा । दक्षिणावान् ।

वसानः । अत्क" । सुरभिं । हृषे । कं । स्वः । न । वृत्तो इति ।

द्विधरः । बभूय ॥ ३

हे इन्द्र अथ ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्द्वयः परिवर्णमामिमिक्षुः । आसिच्यन्ति । समर्पयन्ति । भरद्वाजः समर्पयति । व्यत्ययेन बहुवचनं । यद्वा ते तव

५४२

ऋग्वेदः ।

पादौ श्रिये अथितं सेवितं दुषः परिचरणमासिंचति । अलुतिष्ठति । यस्त्वं शवसा
 बलेन धृष्टुः शत्रूणां धर्मको वज्जी वज्जवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोत्रभ्यो
 दातव्यं धनं । तद्वान् हे नृतो नेतरिंद्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तवत्कं सततगमनशील-
 भात्कीयं रूपं दृशे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वर्णं स्वर्णं इव इषिरो
 गंतैषणीयो वा बभूव । अवसि । कमिति पूरकः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमि॒क्षतमः सुतो भू॒यस्मि॒न्प॒त्तिः प॒च्यते संति॑ धा॒नाः ।

इ॒ंद्रं नरः॑ सु॒वन्तो ब्र॒ह्मका॒रा उ॒क्था शंस॑तो दे॒ववा॑त॒तमाः ॥ ४

सः । सोमः । आ॒मि॒क्ष॒त॒मः । सु॒तः । भू॒त् । अ॒स्मिन् । प॒त्तिः ।

प॒च्य॒ते । सं॒ति॒ । धा॒नाः ।

इ॒ंद्रं । नरः॑ । सु॒वन्तः॑ । ब्र॒ह्मका॒राः । उ॒क्था । शंस॑तः ।

दे॒ववा॑त॒तमाः ॥ ४

यः सोमो वच्यते स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिक्षतम आभिषुक्थेन मिश्रतमो
 भूत् । इंद्रेणाल्यर्थं संगच्छते । यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पत्तिः पत्तन्या पुरोडाशादिः
 पच्यते । भृष्टयवा धानाः । तास्य सति हविरर्थं संस्तुता भवन्ति । यस्मिंश्च सोमेऽभि-
 षुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽज्ञस्य हविलक्ष्यस्य कर्तार ऋत्विज इंद्रं स्तोत्रैः
 सुवन्त उक्थोक्त्यानि शत्राणि च शंसन्त उच्चारयन्तो देववाततमा देवानतिशयेनोपगता
 भवन्ति स सोम इंद्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अ॒न्तः श॒वसो॑ धा॒यस्य॑ वि तु बा॒वधे॑ रो॒दसी॑ म॒हत्वा ।

आ ता सु॒रिः पृ॒णाति॑ तू॒जानो॑ यू॒येवा॒प्सु स॒मीज॑मान॒ जती॑ ॥ ५

न । ते । अ॒न्तः । श॒वसः॑ । धा॒यि । अ॒स्य । वि । तु । बा॒वधे॑ ।

रो॒दसी॑ इति । म॒हत्वा ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

५४३

आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूयाऽइव । अपऽसु ।

संऽईजमानः । जती ॥ ५

हे इन्द्र ते तवास्तोक्तगुणस्य श्वसो बलस्यातोऽवसानं न धायि । अत्र केवलोऽपि
दधातिरवपूर्वायौ द्रष्टव्यः । नावाधाय अस्माभिर्नाचायीत्यर्थः यद्वलं रोदसी
द्यावापृथिव्यौ सहित्वा मङ्गलेन तु क्षिप्रं विवावधे । यस्माद्वलाद्द्यावापृथिव्यौ विभीत
इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्तरितः सन् जती उत्था तर्पकेण हविषा
समीजमानः सस्यग्यजन् आष्टणति । आपूरयति । तत्र दृष्टांतः । यूयेवासू दकेषु
गवां यूपानीय यथा गोपालोऽपः पाययन्नङ्गिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिन्द्रः सुहव ऋषो अस्तूती अनूती हिरिशिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च दृता हनति नि दस्यून् ॥ ६

एव । इत् । इन्द्रः । सुहवः । ऋषः । अस्तु । जती ।

अनूती । हिरिऽशिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । दृता ।

हनति । नि । दस्यून् ॥ ६

एवैवमुक्तेन प्रकारेण ऋषो गहानिन्द्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु ।
इदिति पूरणः । हिरिशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । हरितमर्ण्ये शिप्रे यस्य तादृश
इदंजती जत्यागमनेनानूती अनूत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति धनानां ।
स्त्रयभागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा ह्येवं हि जातः
प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपमसुत्कृष्टतरमोजो बलं यस्य
तादृशः सन् पुरु पुरुषि बह्वनि च दृता दृताग्रावरकाणि रक्षःप्रभृतोति हनति ।
हिनस्तु । तथा दस्युपचपयितृन् यद्वन् निहंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

अथ इदिति पंचमं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्वामिं तैत्तिरीयैः । भूयः पंचेत्युक्तं तं ।

५४४

ऋग्वेदः ।

अग्निष्टोमे माथं दिनसत्रनेऽष्टावाक्यस्य एतत्सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । उदिद-
वस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवेत्य एतत्सूक्तं ।
तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । भूय इद्वाष्टमे वीर्याय नृणां त्वा । ऐ० आ० ५. ६. ।
इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूय इद्वाष्टमे वीर्याय एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इदं : पृथिव्या अर्द्धमिदं प्रति रोदसी उमे ॥ १

भूयः । इत् । वष्टमे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते ।
वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इदं : । पृथिव्याः । अर्द्धं । इत् ।

अथ । प्रति । रोदसी इति । उमे इति ॥ १

अयमिन्द्रो भूय इदं हस्तमेव वाष्टमे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि
वृत्तवधादीनि कर्तुं । एको सुख्योऽजुर्यो जरयितुमशक्यो स चेन्द्रो वसूनि धनानि
दयते । सोऽहभ्यो ददाति । तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेऽथमिन्द्रः प्ररिरिचे ।
अतिरिच्यते । किंवास्तेन्द्रस्योमे रोदसी द्यावापृथिव्याऽर्द्धमिदं प्रति । अस्तेन्द्र-
स्वाहो भागो द्यावापृथिव्याः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा मन्ये ब्रह्मदंसुयंसस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूहि सन्नान्युर्विया सुक्रतुर्धात् ॥ २

अध । मन्ये । ब्रह्मत् । असुयं । अथ । यानि । दाधारं ।
नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सन्नानि । उर्विया ।

सुक्रतुः । धात् ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१५

अथापुनास्तेन्द्रस्य दृष्टम् इदमुपमसुरहननकुशलं बलं मन्ये । क्षौणि मन्यतिः
 क्षुतिकर्मा ॥ स चेंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति ।
 य कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं दृष्टेणावृतः
 सूर्यो दशमो दशमीयो भूत् । भवति । आवरकष्यासुरस्य वसेन सूर्यं प्रकाशित-
 षानि धेकं कर्म । सुकृतः शोभनकर्मा स इन्द्रः सद्य नि सुव्रतान्तरिष्योक्तुषि विस्ती-
 र्णानि विधात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बहूनि कर्माणि
 कृतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अद्या चित् चित्तदपी नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिन्द्र ।

नि पर्वता अद्भ्यसदो न सेदुस्त्वया दृङ्मानि सुकतो रजांसि ॥ ३

अद्य । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् ।

आभ्यः । अरदः । गातुं । इन्द्र ।

नि । पर्वताः । अद्भ्यः । न । सेदुः । त्वया । दृङ्मानि ।

सुकतो इति सुकृतो । रजांसि ॥ ३

हे इन्द्र अद्या चिदद्यापि नू चित्युरापि तव नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते ।
 आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गवरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदातुपक्षीणं
 सहस्रत इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः । निषस्याः । अत्यतमं
 परित्यज्य कचिदेव स्थाने नैखल्येनोपविष्टा बभूवुः । अद्भ्यसदो न । अद्भ्यादनोयसत् ।
 तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैखल्येनासते तथेत्यर्थः । अतः
 कारणात् हे सुकृतो शोभनकर्मा चिन्द्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृङ्मानि
 हं हितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावां अन्यो अस्तीन्द्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिश्रयानमर्णो वांसजो अपो अक्षा समुद्रं ॥ ४

५४६

ऋग्वेदः ।

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इन्द्रं ।

देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहन् । अहिं । परिश्रयानं । अणः । अव । असृजः ।

अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४

हे इन्द्र वक्ष्यमाणं तत्सत्यमित्यमेव नान्ततं । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव पितृते । ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यद्वीयते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमणं सदकं परिश्रयानं परिवृत्य शयानमहिं सेवमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रमंतरिक्षं जलधिं बाष्पाभिस्तस्थेनाप उदकान्यवासृजः । अवाङ्म खतया विस्तृष्टवानसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमपो वि दुरो विष्णुचीरिन्द्रं दृढं हंसरुजः पर्वतस्य ।

राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्वासुषासं ॥ ५

त्वं । अपः । वि । दुरः । विष्णुचीः । इन्द्रं । दृढं । हंसरुजः ।

पर्वतस्य ।

राजा । अवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं ।

जनयन् । दां । सुषासं ॥ ५

हे इन्द्र त्वं दुरो दृढेणाहता अपो विष्णुचीर्विविधमचंचलो यथा सर्वतः प्रसृता भवन्ति तथा व्यसृजः । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृढं हंसरुजपां बंधकप्रदेश-परुजः अभांयाः । अपि च त्वं जगतः संबन्धिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं दां द्युलोकसुषासं च तमसावृतमेतन्नि तथं साकं युगपदेव वानयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

५४७

अभूरेक इति पञ्चमस्य स्रक्तं भरद्वाजस्य सुहोत्रस्यार्थः। उपांत्या शक्नोती
 शिष्टाचतस्रस्त्रिष्टयः। इन्द्रो देवता। अनुक्रम्यते च। अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थी
 शक्नोतीति ॥ गृह्यस्य निष्केषल्य इदमादीन्यष्ट स्रक्तानि शंसनीयानि। तथा
 पञ्चमारण्यकं। अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ स्रक्तानि। ऐ० आ० ५, ८, १। इति ॥
 षष्ठस्य षष्ठेऽहनि निष्केषल्य इदं स्रक्तं निविज्ञानं। सूत्रितं च। एन्द्र याज्ञूप नः
 प्र वा न्वस्याभूरेक इति निष्केषल्यं। आ० ८, १, १। इति ॥ विश्वजिति साध्यदिनेऽ-
 च्छावाकशस्त्रे सामस्रक्तान्यमेतच्छंसनीयं। सूत्रितं च। अभूरेको रयिपते
 रयीणामिति सामस्रक्तानि। आ० ८, ७, ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इन्द्र कृष्टीः।

वि तोके अष्टु तनये च सूर्योचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १

अभूः। एकः। रयिपते। रयीणां। आ। हस्तयोः।

अधिथाः। इन्द्र। कृष्टीः।

वि। तोके। अष्टु। तनये। च। सूर्ये। अर्धोचंत।

चर्षणयः। विवाच ॥ १

हे रयिपते धनस्य पालकोन्द्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्नाय्यभूः।
 अवन्ति। यद्वा रयीणां रयिपते इति संबंधः। एको रयिषब्देऽनुवादो यथा
 गवामसि गोपतिरेक इन्द्र। ऋग्वे० ७, ८८, ६, १। इति। तदानीमेको सुख्यस्त्वं
 भवसीति योजनीयं। अपि च हे इन्द्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्वाहोः कृष्टीः प्रजा
 अधिथाः। अधिष्ठे। सर्वं जगत्तवाच्चायां वर्तते इत्यर्थः। किंच चर्षणयो गनुष्या-
 लोके पुत्रेऽसूतकेषु सूर्ये शत्रूणां प्रेरके तनये पीतेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सर्वं
 विषाचो विशिष्टः। सुतीर्थ्योचंत। विविधं ब्रुवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्भिर्देव पार्थिवानि विश्वाच्युता चित्रावयन्ते रजंसि।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं हृद् हं भयते अस्मन्नाते ॥ २

५४८

ऋग्वेदः ।

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् ।

अवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षासा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । हृद् । अयते ।

अमन् । आ । ते ॥ २

हे इन्द्र त्वत्त्वो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि पृथि-
व्यन्तरिक्तनाम । तत्त्व अवानि रजांस्यदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यामपि
अवयन्ते । मेघाः प्रच्यावयन्ति । पर्वतोत्थयः । अपि च हे इन्द्र ते तवाजमन्नागमने
सति द्यावाक्षासा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च अयं प्राप्तुं प्रति ।
किं वक्तुना विश्वं सर्वं हृद् स्थिरं प्राणिजातं अयते । विभेति ॥

। अथ तृतीयः ।

त्वं कुर्वेनाभि शुणामिन्द्राशुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दशं प्रपित्वे अर्धं सूर्यस्य सुषायश्चक्रमदिवे रपांसि ॥ १

त्वं । कुर्वेनाभि । शुणामि । इन्द्र । अशुषं । युध्य । कुर्यवं ।

गोऽष्टौ ।

दशं । प्रपित्वे । अर्धं । सूर्यस्य । सुषायः । चक्रं । अविवे ।

रपांसि ॥ ३

हे इन्द्र त्वं कुर्वेनाभि शुणामिन्द्राशुषं योषधितुमशक्यं प्रवलं शुणं सर्वस्य योषकमेतत्-
संज्ञमसुरमभियुध्य । अभियुध्यः । कुर्वेनाभि साहाय्याय तेनासुरेण सह युर्ध्वं कृतवान-
सीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो वाणा दध्यन्ति गच्छन्तीति गविष्टः संज्ञाः ।
तस्मात्कुर्यवमेतत्संज्ञमसुरं च दश । अदशः । हिंसितवानसि ॥ दश दशन
इत्येतस्माच्छब्दे लोटि रूपं ॥ अथापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य चक्रं
रथावयवभूतं सुषायः । असुषाः । तदाप्रवृत्ति सूर्यस्य रथ एकचक्रेऽभूत् । तथा
अन्तर्गतं । सप्त युजन्ति रथमेकचक्रं । ऋषेः ० १, १६४, २, । इति । एतथाश्वस्य ऋषि

चतुर्थोऽष्टकः ।

५४२

सूर्योऽथ सप्त सुते तत्ताहाय्यायमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपकृतवानित्वांश्यात् ।
 सूर्यस्य क्रमं प्रवृज्जात ओजसा । अश्वे० १, १३०, ८, । इति च निगमांतरं । अपि
 च रपांसि पापकारोणि रक्षःप्रभृतोन्यविवेः । अस्मात्तोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ।

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दक्षीः ।

अशिञ्जो यत्न शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे

भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४

त्वं । शतानि । अव । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि ।
 दक्षीः ।

अशिञ्जः । यत्न । शच्या । शचीवः । दिवः । दासाय । सुन्वते ।

सुतःक्रे । भरद्वाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४

हे इन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपचपयितुरसुरस्य शंबरस्यैतत्संज्ञस्य
 पुरः पुरोऽप्रतीनि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगमा अवजघंथ । अवाहन् । हे
 शचीवः प्रशावन् हे सुतक्रे अशिञ्जतेन सोमेन क्रीतेन्द्र यत्न यस्मिन्काले सुन्वते
 सोमाभिषवन् कुपन्ते दिवोदासाय शच्या प्रज्ज्याशिञ्जो मनानि प्रादा गृणते सुवते
 भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शचीवः पुरोऽवजघंथेत्यम्यः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सत्यसत्वम्भते रणाय रथमा तिष्ठ तुविशृण्व भीमं ।

याहि प्रपथन्नवसोपं मद्विप्र चं श्रुत आवय चर्षणिम्यः ॥ ५

सः । सत्यःसत्वम् । भते । रणाय रथं । आ । तिष्ठ ।

तुविशृण्व । भीमं ।

५५०

ऋग्वेदः ।

याहि । प्रपथिन् । अवसा । उप । मद्विक् । प्र । च । श्रुत ।

अवय । चर्षणिभ्यः ॥ ५

हे सत्यसत्त्वं । सत्याः सत्त्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे त्विन्दुम् । त्वि
वहुलं नृम्णं धनं यस्य स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्वं महेते रणाय संचामाय
तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमातिष्ठ । हे प्रपथिन् प्रकटमार्गेन्द्र अवसा रक्षणेण
सह तेन च रथेनोपयाहि आगच्छ मद्विक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतं
चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रप्रावय क । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वासु प्रजासु मध्येऽस्मान्-
प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अपूर्व्येति पंचर्चं नवमं सूक्तं त्रैष्टम्भैर्द्रु । द्वितीये छांदोगिकोऽहनि निष्केषल्ल
येतत्सूक्तं । सूक्तितं च । अपूर्व्यां पुरुतमानि तां सु ते कीर्त्ति । आ० ८, ७ । इति ॥
महाव्रतेऽपि निष्केषल्लेऽसूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपूर्व्यां पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।

विरिञ्चिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तच्च ॥ १

अपूर्व्यां । पुरुतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विरिञ्चिने । वज्रिणे । शंतमानि । वचांसि । आसा ।

स्थविराय । तच्च ॥ १

अपूर्व्यांपूर्व्याणि पूर्वैरुक्तानि नूतनानि पुरुतमानि बहुतमानि शंतमानि सुख-
लतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यसास्येनास्मा इन्द्राय तच्च । अतच्च ।
करोमि । क्रोडशाय । महे महेते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्वे तवसे तवस्त्रिणे
बलवते तुराय त्वरमाणाय विरिञ्चिने विशेषेण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय
प्रवृद्धाय ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५१

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयद्गुहद्विं गृणानः ।

स्वाधीभिर्ऋक्भिर्वावशान उदुस्त्रियाणामसृजनिदानं ॥ २

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । रजत् ।

अद्विं । गृणानः ।

सुऽस्त्राधीभिः । ऋक्भिः । वावशानः । उदु । उस्त्रियाणां ।

असृजत् । निऽदानं ॥ २

स इन्द्रो मातरा मातरो दिवं च पृथिवीं च कवीनां क्रांतदंशिनानंगिरसामथाय]
 सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्विं गवामदर्शनाय । वलेन स्थापितं
 पर्वतं रजज्जंजन् । यद्वा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे षष्ठो । अंगिरोभिर्गृणानः
 स्तूयमान इति संबन्धः । अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्भिः स्तोत्रभिरंगिरो-
 भिर्वावशानः पुनः पुनः काव्यमानः सन् उस्त्रियाणां बलवद्भृत्यैः पण्यभिरपहृतानां
 गवां निदानं बन्धनमुदसृजत् । असोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वङ्गिभिर्ऋक्भिर्गोषु शश्वन्मितक्षुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन् हृद्हा रुरोज कविभि

कविः सन् ॥ ३

सः । वङ्गिभिः । ऋक्भिः । गोषु । शश्वत् । मितक्षुभिः ।

पुरुकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरः । हृद्हा । सखिभिः । सखीयन् । हृद्हाः ।

रुरोज । कविभिः । कविः । सन् ॥ ३

पुरुकृता वह्कमं कृत्य इन्द्रो वङ्गिभिर्हविषां षोडशभिर्ऋक्भिः स्तोत्रभिः शश्वत्सवदा
 मितक्षुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सङ्ग गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय । असुरात्

५५२

ऋग्वेदः ।

जितवान् । जिवा च पुत्रोहा पुराणां हंता स इन्द्रः सखिभिः समानस्थानैः
कविभिः क्रांतप्रज्ञैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन्
अथमपि क्रांतप्रज्ञो भवन् इन्द्रो ह्यस्थिराः पुर आसुरीः पुरी क्रोञ्च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नो॒व्याभिर्ज॒रितार॑म॒च्छा॒ महो॒ वाज॑र्भिर्म॒हद्भि॑श्च शु॒भैः ।

पु॒त्रवी॒राभि॑र्वृष॒भ॒ क्षिती॑नामा॒ गिर्व॑णाः सु॒विता॑य प्र या॒दि ॥ ४

सः । नो॒व्याभिः । ज॒रितार॑ । अ॒च्छ । महः । वाज॑र्भः ।

मह॑त्भः । च । शु॒भैः ।

पु॒त्रवी॒राभिः । वृष॒भ । क्षिती॑नां । आ । गिर्व॑णाः ।

सु॒विता॑य । प्र । या॒दि ॥ ४

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्तुत्या संभजनीयेन्द्र स त्वं महो
महद्भिर्वाजैर्भिर्जैरचैर्महद्भिः शुभैर्वर्षैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं
स्तोतारमच्छाभिमुख्येन नोव्याभिनं व्याभिनं वसराभिः पुत्रवीराभिः पुत्र्यं वक्तुं
जीरयित्रीभिर्वंङ्गाभिराप्रयाहि । आगच्छ । किमर्थं । सुविताय शोभनाय । सुख-
प्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स स॒र्गे॒ण श॒वसा॑ त॒क्तो अ॒त्यैर॑प इ॒न्द्रो दक्षि॑णतस्तु॒राषाट् ।

इ॒त्या सृ॑जाना॒ अन॑पावृ॒दथ॑ दि॒वेदि॑वे वि॒विषु॑रप्र॒च्छथं ॥ ५

सः । स॒र्गे॒ण । श॒वसा॑ । त॒क्तः । अ॒त्यैः । अपः । इ॒न्द्रः ।

दक्षि॑णतः । तु॒राषाट् ।

इ॒त्या । सृ॑जानाः । अन॑पावृत् । अ॒र्थ । दि॒वे । दि॒वे । वि॒विषुः ।

अप्र॑च्छथं ॥ ५

चतुर्थः ।

५५३

तुरापाट् तुराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इन्द्रं सर्मणं सप्रेदोद्युक्तेन श्वसा
पलेनात्यै रथैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्ताः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप
उदेकानि विस्तृणतीति शेषः । इत्येत्यमनेन प्रकारेण सृजानोः सृज्यमानास्ता
आपोऽर्थं गंतव्यमप्रसृज्यमन्यैरक्षोभ्यं समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत् अपावर्तनं
पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविधुः । व्याप्नुवन्ति ॥ अर्तस्थानप्रत्ययांतस्य
रूपमर्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

य ओजिष्ठ इति पंचमं दशमं सूक्तं युनहोत्रस्त्रिंशं तैष्टुभमैर्द्रं । अनुकथ्यते च ।
य ओजिष्ठः युनहोत्रस्त्रिंशति ॥ सहाव्रतेऽपि निष्क्रेयस्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य ओजिष्ठ इन्द्रं तं सु नो दा मही वृषन्स्वभिष्टिर्दास्वान् ।

सौवर्श्वं यो वनवत्स्वश्वो वृत्वा समत्सु सासहृदमिवान् ॥ १

यः । ओजिष्ठः । इन्द्रं । तं । सु । नः । दाः । महीः । वृषन् ।

सुऽस्वभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवर्श्वं । यः । वनवत् । सुऽस्वश्वः । वृत्वा । समत्सु ।

सासहृत् । अमिवान् ॥ १

हे वृषन् कामानां वर्णयितरिन्द्रं तं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितनो वलवत्तनो
पदस्तव सादयिता । स्तुतिभिः क्षोतेत्यर्थः । स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान् ।
श्विषां दानं दाः । तद्दानं । एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्वभ्यं सु सुष्ठु दाः ।
हेहि । यः पुत्रः स्वश्वः सन् समस्तु संयामेषु सौवर्श्वं शोभनाश्वानां समूहं
वनवत् हिंसात् । तथा वृत्वा वृत्वान् वारयितृनिवृत्तान् श्वत्सु सासहृत् अस्वपं-
जभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां ह्रीं देवावसे विवांचो । हव्यं ते चर्षणयः पूरसातो ।

त्वं विप्रैर्भिर्वि पणी रंशायस्वीत इत्सनिता वाजमर्वा ॥ १

५३४

ऋग्वेदः ।

त्वा । हि । इन्द्र । अवसे । विवाचः । हवते । चर्षसायः ।

शूरसातो ।

त्वं । विप्रैभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाञ्जतः । इत् ।

सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २

हे इन्द्र त्वं हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्मणयो
मनुष्याः शूरसातो शूरैः संभजनीये संचामेवसे रक्षणार्थं हवते । आह्वयन्ति ।
किंच त्वं विप्रैर्भिर्विप्रैर्भेषाविभिरंगिरोभिः सार्द्धं पणीन् । बलस्थानुचरा अशुराः
पणयः । तान्प्रशायः । विशेषेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत् इत् त्वयोलो
रक्षित एवे सनिता संभक्ता पुरुषो वाजसज्जनवाभिर्गता भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं तां इन्द्रोभयां अमितान्दासां वृत्राण्यार्था च शूर ।

वधीर्वनेष्व सुधितेभिरत्कैरा घृत्सु दर्पि नृणां नृत्तम ॥ ३

त्वं । तान् । इन्द्र । उभयां । अमितान् । दासां । वृत्राणि ।

आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनांश्च । सुधितेभिः । अत्कैः । आ । घृत्सु ।

दर्पि । नृणां । नृत्तम ॥ ३

हे इन्द्र त्वं तानुभयानुभयविधानशिवान् शत्रून्वधीः । अहिंसीः । के त उभय-
विधाः । दासोपक्षपथितृक्कर्म विरोधिनो बलप्रवृत्तीनशुरान् ॥ सुपां सुलुगिति शल
आकारः ॥ आर्यांवांणि कर्मानुष्ठातृत्वेन अष्टानि वृत्राण्यारकाणि पितृरूपादीनि
च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नेतृणां मध्ये नृत्तमातिशयेन
नेतृर्हे इन्द्र इत्यु संचामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरायुधैरादर्पि ।
अन्यानपि शत्रूनाह्वयसि । विदारयसि । तत्र दृष्टान्तः । वनेषु वनानीषु । यथा
वृक्षजातानि कुठारादिभिश्चिनत्ति तद्वत् ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५५

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इन्द्राकंवाभिरुती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वर्षाता यद्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमघिता एत्स शूर ॥ ४

सः । त्वं । न । इन्द्र । अकंवाभिः । ऊती । सखा ।

विश्वःश्वायुः । अविता । वृधे ।

स्वःऽसाता । यत् । द्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमघिता ।

एत्स । शूर ॥ ४

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमकाभिरकुक्षिताभिरुती जतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे
वर्धनायाविता रचिता भूः । भव । तथा विश्वायुः वृधतो गता त्वमस्माकं सखा
च भव । नेमघिता । नेमशब्देऽहंवायी । उक्तं च । त्वो नेम इत्यहं स्येति । अक्षाः
कतिपयाः पुरुषा धीर्यत एष्विति नेमवितयः संश्रयाः । तादृशेषु एत्स एतनास्तु
संश्रयाग्रेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वतो वयं स्वर्षाता स्वः सुध्वरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं
हे शूर त्वां यद्यदा द्वयामसि आह्वयामः तदानो त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इन्द्रापरायं च स्या भवं षड्डीक उत नो अभिष्टौ ।

इत्या गृणंतो महिनस्य शर्मन्दिवि स्याम पार्थे गोसतमाः ॥ ५

नूनं । नः । इन्द्र । अपरायं । च । स्याः । भवं । षड्डीकः ।

उत । नः । अभिष्टौ ।

इत्या । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम ।

पार्थे । गोसतमाः ॥ ५

५५४

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र त्वं नूनमद्य नोऽन्नाकं स्याः । अश्वदीयो भव । अपराय चापरस्त्रिचन्य-
स्त्रिचपि कालेऽश्वदीयो भव । अतापि च त्वं नोऽन्नाकमभिष्टावभिगमने सति सृङ्गीकः
सुखयिता भव । ईत्येत्यमनेन प्रकारेण गृह्यन्तः स्तुवन्तो यथं गोष तन्ना मद्भिनस्य
महत्तत्त्व संबंधिनि दिवि द्योतमाने पाथे दुःखस्य पारको शर्मन् शर्मणि सुखे स्याग ।
वर्तमाना भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचचर्मेकादशं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्थं । सं च त्वे इत्यनुक्रांतं ॥
द्वितीये द्वांदोमिकेऽहनीदमादिके वे सूक्ते । सूत्रितं च । सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते ।
आ० ८, ७ । इति ॥ मन्त्राव्रतेऽपि निष्क्रेष्य चत्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं च त्वे जग्मुरि० इन्द्र पूर्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः ।

पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पसृध्रे इन्द्रे अथ्यवथाकां ॥ १

सं । च । त्वे इति । जग्मः । गिरः । इन्द्र । पूर्वीः । वि । च ।

त्वत् । यंति । विभ्वः । मनीषाः ।

पुरा । नूनं । च स्तुतयः । ऋषीणां । पसृध्रे । इन्द्रे ।

अथि । उक्थ्यऽथकां ॥ १

हे इन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीर्विन्द्रो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः । संगच्छन्ते । त्वत्त्वतो
विभ्वो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोतृणां मतयश्च विवन्ति । विविधं निगच्छन्ति ।
शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वास्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतीन्द्रियाद्यं दर्शनां
भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राथौदेऽथ्यधिकं पसृध्रे । अस्पर्धन्त । अह्नमह्नमिकथेद्रस्य
स्त्रपने त्वरिता वसूदुरित्यर्थः । तथोक्थ्याकां । उक्थ्यं शब्दं । तद्रूपमथ्यकां गययचन-
वाधनानि स्तोत्राणि च पसृध्रे । अस्पर्धन्त ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५७

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुह॒तो यः पुरु॒गूर्तं ऋ॒म्वा॑ एकः पुरु॒प्रश॒स्तो अ॒स्ति॑ यज्ञैः ।

रथो न म॒हे श्रव॑से यु॒जानो॑ऽस्माभि॒रिन्द्रो॑ अमु॒माद्यो॑ भूत् ॥ २

पुरु॒ह॒तः । यः । पुरु॒गूर्तः । ऋ॒म्वा । एकः । पुरु॒प्रश॒स्तः ।

अ॒स्ति॑ । यज्ञैः ।

रथः । न । म॒हे । श्रव॑से । यु॒जानः । अ॒स्माभिः । इन्द्रो॑ ।

अमु॒माद्यः । भूत् ॥ २

पुरुह॒तो वज्र॑भिरा॒हृतः पुरु॒गूर्तो॑ वज्र॑भिर्हृ॒द्यमितं ऋ॒म्वा स॒हानेकः प्रधा॑पभूत्
एवं॒गुणविशिष्टो॒ य इन्द्रो॑ यज्ञैर्य॒ष्टभिः पुरुषै॑र्यजनसाधनैः स्तोत्रै॒षां पुरु॒प्रश॒स्तोऽस्ति॑
वज्र॑धा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इन्द्रो रथो न रथ इव महे महेते श्रवसे बलाय तदर्थं
युजानोऽस्य तस्तुतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोत्रभिरनुमाद्यो भूत् सर्वदा
स्तुत्यो भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिं॒संति॑ धी॒तयो॒ न वाणी॑रिन्द्रं न॒क्ष॒न्तीद॒भि॒ वर्ध॑य॒न्तीः ।

यदि॑ स्तो॒तारः॑ श॒तं यत् स॒हस्रं॑ गृ॒णन्ति॑ गिर्व॒णसं॑ शं तद॒स्मै ॥ २

न । यं । हिं॒संति॑ । धी॒तयः॑ । न । वाणीः । इन्द्रं । न॒क्ष॒न्ति ।

इत् । अ॒भि । वर्ध॑य॒न्तीः ।

यदि॑ स्तो॒तारः॑ । श॒तं । यत् । स॒हस्रं॑ गृ॒णन्ति॑ । गिर्व॒णसं॑ ।

शं । तत् । अ॒स्मै ॥ २

यमिन्द्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसन्ति न बाधन्ते । वाणीर्वाण्यः
स्तुतयश्च यं न बाधन्ते । दातुमसमर्थः पुरुषोऽन्यक्तैः परिचरणैः स्तुतिभिश्च अथ
खिद्यतेऽस्य चेदस्य वज्रधनत्वाद्दातृत्वाच्च तस्मिन्प्रयुज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि

५५८

ऋग्वेदः ।

च वाधहेतवो नाभूवन्तित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तमिंद्रं वर्धयंतीवर्धयंत्योऽभि-
नन्ति । अभिगच्छन्ति । अपि च गर्वणसं गिरा संभक्तारमिंद्रं शतं शतसंख्याकाः
स्तोतारो यदि गृह्णन्ति स्तुवंति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याका स्तोतारः
स्तुवंति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इंद्राय शं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्विद्युर्चैवे मासा मिसिच्छ इंद्रे न्यामि सोमः
जनं न धन्वन्निभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्च्यैः । मासा । मिसिच्छः ।
इंद्रैः । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन् । निभि । सं । यत् । आपः । सत्वा ।
वावृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४

एतदेतस्मिन्दिव दिवसे सौत्यैः हन्यर्चवाचनसाधनेन स्तोत्रेणैव मासा मग्निनेंद्राय
त्वा वृत्रघ्न इत्यादिभक्तसाधनेन युक्तो मिसिच्छो षसतीवर्धयंत्योऽभिगच्छन्ति
सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिच्छिंद्रे न्यामि । नियतोऽभूत् । यद्वास्मा
इंद्रासैतस्तोत्रं व्रथाणीति शेषः । दिवि द्युलोकेऽर्चयार्कः स्तुयं इव मासा । लुप्तोप-
पसेतत् । माति परिच्छिनत्तीति माससंद्रमाः । स इव मिसिच्छो वृष्ट्युदकानां
मेक्ता य इंद्रो वर्ततेऽस्मिच्छिंद्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिंद्रं यज्ञैर्यजन-
साधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्द्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः ।
अवर्धयन् । तत्र वृष्टांतः । धन्वन्धन्वनि ऋक्षदेशेऽभि अभिसुखं संयत् सस्यग्वत्यो
गच्छन्त्य आपो जनं प्राणिनमिव । यथा ऋक्षेऽपलभ्यमाना आपः प्राणिन
वर्धयन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्मह्यं गूष्मस्मा इंद्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा मरुति वृत्रतूर्य इंद्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५६

अस्मै । एतत् । महि । आंगूषं । अस्मै । इन्द्राय । स्तोत्रं ।

मतिभिः । अवाचि ।

असत् । यथा । महति । हत्वतूर्ये । इन्द्रः । विश्वस्यायुः ।

अविता । वृधः । जे ॥ ५ ॥

अस्मा इन्द्राय महि महदेतदांगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोत्रभिरवाचि । उक्तमभूत् ।
अस्मा इन्द्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरायां । विश्वायुः सर्वत्र गन्ता स इन्द्रो महति
प्रभूते हत्वतूर्ये संख्यासे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता रक्षको वृधो वर्धयिता
वासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पठो वर्गः ॥

कदा सुवक्षति पंचर्वं दादयं स्तुतं नरस्यार्धं त्वेष्टमग्रेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं ।
कदा नरस्त्विति ॥ तृतीये छंदोसे महाव्रते च निष्पेक्ष्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदा भुवन्नयच्छयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः ।

कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः ॥ १ ॥

कदा । भुवन् । रथ्यच्छयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे ।

सहस्रपोष्यं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वासयः । अस्य । राया । कदा । धियः ।

करसि । वाजरत्नाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यसदीयानि रथच्छयाणि रथनिवासानि कदा
कस्मिन्काले भुवन् । भवेयुः । रथेऽवस्थितं त्वां कदा प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । कदा कस्मिन्-
काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वा
दाः । कदा वास्य जन स्तोत्रः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः । ध्यापयेः । धियः
कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाजरत्ना वाजैरक्षै रगन्धीयाः कदा कस्मिन्काले करसि
जुयाः । एवं स्तोत्रा फलस्य विलंबमसहमान इन्द्रजनधा वृष्टवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

क॒हिं स्वि॒त्तदि॑द्र॒ यन्नृ॒भिर्नृ॒त्वीरै॒र्वीरान्नी॒डया॑से जया॒जीम् ।

वि॒धातु॒ गा अ॒धि जया॑सि गो॒ष्विन्द्रं॑ द्यु॒म्नं स्व॑र्व॒ह्यस्मे ॥ १

क॒हिं । स्वि॒त् । तत् । इ॒न्द्र । यत् । नृ॒भिः । नृ॒न् । वी॒रैः ।

वी॒रान् । नी॒डया॑से । जय॑ । आ॒जीम् ।

वि॒धातु॒ । गाः । अ॒धि । जया॑सि । गो॒षु । इ॒न्द्र । द्यु॒म्नं ।

स्वः॑ऽवत् । धेहि॑ । अ॒स्मे इति॑ ॥ १

फलस्य विश्वं वसहमान ऋषिरनयापीद्रं पृच्छति । हे इन्द्र कहिं स्वित्कदा खलु
तज्जवेत् । नभिरस्यदीयैः पुरुषैर्नृन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्यदीयैः पुत्रैर्वीरान्
शत्रुपुत्रांश्च यन्नीडयासे त्वं संक्षेपयेः संयोजयेः ॥ नीडयतिः संक्षेपणकर्मा ॥
हेदृशं युष्मे यत्संक्षेपणं तत्कदा भवेदिति वितर्कः । अपि चास्यदर्थं त्वमाजीन्
संयामान् कदा जय । जयेः । कदा च गोष्वभिर्गन्तुं शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु
विधातॄणां चौरदधिष्ठतानां त्रयाणां धारयित्रीणां अधिजयासि । अधिकं जयेः ।
हे इन्द्र त्वं क्षणत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनमस्मे अस्मास्तु कदा धेहि । धारयेः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क॒हिं स्वि॒त्तदि॑द्र॒ यज्जरि॑त्वे विश्व॒स्म ब्र॒ह्मं कृ॒णवः॑ शविष्ठ ।

कदा॒ धियो॒ न नि॒युतो॑ युवा॒षे कदा॒ गोम॑घा ह॒व॒नानि॑ गच्छाः ॥ २

क॒हिं । स्वि॒त् । तत् । इ॒न्द्र । यत् । ज॒रि॒त्वे । वि॒श्वऽऽह॑ ।

ब्र॒ह्मं । कृ॒णवः॑ । शविष्ठ ।

कदा॒ । धि॒यः । न । नि॒युतः॑ । युवा॒से । कदा॒ । गो॒म॒घा ।

ह॒व॒नानि॑ । गच्छाः ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

५६१

अनयापि कतिचित् प्रश्नः कियन्ते । हे इन्द्र कर्हिं स्त्रित्कदा खनु तद्भवेत् । हे
 षडिष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्वे स्तोत्रे विश्वसू बलविधिरूपं ब्रह्माक्षं कणवः करोषीति
 यत् तत्कदा भवेदिति पितृकः । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चये । निगुनः
 स्तुतोश्च युवासे । आत्मनि योजयेः । कदा च त्वं गोमवा गोकवानि गवां दातृणि ॥
 मंहतेदीनादस्य रूपसुत्तरपदं ॥ इवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स गोम॑वा जरि॒त्वे अ॒श्व॑च॒न्द्रा वाज॑श्च॒सो अ॒धि॑ धेहि॒ पृ॒क्षः ।

पी॒पि॒क्षी॒षः सु॒दु॒घा॒भि॒न्त्र धे॒तुं भर॑द्वाजेषु सु॒रु॒चो रु॒रु॒च्याः ॥ ४

सः । गो॒म॑वाः । जरि॒त्वे । अ॒श्व॑च॒न्द्राः । वाज॑श्च॒सः ।

अ॒धि॑ । धेहि॒ । पृ॒क्षः ।

पी॒पि॒क्षि॒ । इ॒षः । सु॒दु॒घा॒ । इ॒न्द्र । धे॒तुं । भर॑द्वाजेषु ।

सु॒रु॒चः । रु॒रु॒च्याः ॥ ४

हे इन्द्र स त्वं जरित्वे स्तोत्रे गोमवा गवां दातृरश्वचन्द्रा अश्वैराह्लादयन्तीवाज-
 अश्वसा वाजैर्बलैः प्रसिद्धा एवंप्रूताः पृक्षोऽवानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वास्वधि
 धेहि । धारय । तद्येषस्तान्यवानि सुदुघां शोभनदेरुषीं धेतुं मां च हे इन्द्र पीपिक्षि ।
 ध्यायथ । अपि च ता इषो गौश्च सुरुचः शोभनदोमृयो यथा भवन्ति तथा त्वं
 रुरुच्याः । दीपयेः । शोभनदोमृयुक्ताश्च ताः संत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त॒मा न॒नं वृ॒ज॒नं म॒न्य॒था वि॒ष्णू॒रो य॒च्छं॒क्त वि॒दुरो॑ गृ॒णी॒षे ।

मा नि॒र॒रं शु॒क्र॒दु॒षं स्य धे॒नो॒रां गिर॑सान्ब्रह्म॒णा वि॒प्र जि॒न्व ॥ ५

तं । मा । न॒नं । वृ॒ज॒नं । म॒न्य॒था । वि॒त् । श्रू॒रः । यत् ।

श॒क्र । वि॒ । दुरः॑ । गृ॒णी॒षे ।

५१२

ऋग्वेदः ।

मा । नि । अरं । शुक्रदुर्घस्य । धेनोः । आगिरसान् ।

ब्रह्मणा । विप्र । जिव ॥ ५

हे इन्द्र त्वं नूनममृतं वृज्जनं वाचकममृतादीयं शत्रुमन्यथा विदन्तेनैव प्रकारेण
 योजय । येन प्रकारेण सर्वे जीवन्ति तद्विषयार्थं प्रकारं चरन्त्याख्यं प्रापयेत्यर्थः ।
 आकारः पूरकः । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तेर्दूरः शौर्यापितो विदुरो विशेषेण
 दारयिता शत्रूणां । यद्वा दुरो ह्यारायि शत्रुसंबन्धीनि विषयार्थं यद्यन्नाहृषीषे
 अस्माभिः स्तुवसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुर्घस्य शुक्राणां निषंसानां दोषध्वंसि
 धेनोर्वाचः स्तोत्राभ्यां निररं । मा निर्गच्छेयं । यद्वा शुक्रस्य पयसो दोषध्वंसा
 धेनोस्तथा दत्ताद्या गोः सकाशान्मा निर्गच्छेयं ॥ अरमित्याख्यातस्तु गन्वापित्यस्य
 रूपं ॥ सा सर्वदास्मात् निवसत्वित्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आगिरसान्गिरोगोव-
 जानस्मान् ब्रह्मणसेव जिव । प्रीणय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे उग्नसो वर्गः ॥

सत्वा मदास इति पंचमं त्रयोदशं सूक्तं नरक्षार्पं तैट् अभिद्रं । सत्येत्युक्तांतं ॥
 षष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं यत्नं । सूक्तितं च । प्रेदं ब्रह्मोरो मदाय
 सत्वा मदास इति निष्केवल्यं । आ० ७. १२. इति ॥ विश्वजिति वाच्यं दिनसवने
 प्रयास्तुः शक्र इदं सामसूक्ताख्यं शंसनीयं । सूक्तितं च । सत्वा मदासो यो जात
 एवाभूत्तेक इति सामसूक्तानि । आ० ८. ७. इति ॥ अहावनेऽपि निष्केवल्य उक्ते
 विनियोगः ॥

१ तत्र प्रथमा ॥

सत्वा मदासस्तव विश्वजन्त्याः सत्वा रायोऽथ ये पार्थिवासः ।

सत्वा वाजानामभवो विभक्ता यद्देवेषु धारयथा असुर्य ॥ १

सत्वा । मदासः । तव । विश्वजन्त्याः । सत्वा । रायः । अथ ।
 ये । पार्थिवासः ।

सत्वा । वाजानां । अभवः । विभक्ता । यत् । देवेषु ।

धारयथाः । असुर्य ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

५१३

हे इन्द्र तव त्वदीया मदासः सोमपानजनिता मदा सत्वा । सत्यनामैतत् ।
 सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवन्ति । यद्वा सत्वेति महत्ताम । महान्तस्तव मदा
 इति योज्यं । अपि च पार्थिवसः पृथिव्यपकृष्टिते लोकत्रये अवास्तदीया ये
 रायो धनससूहाः सन्ति तेऽपि सत्वा सत्यं विश्वजनहिता भवन्तीत्यन्वयः । किंच
 त्वं पाजानाजानां सत्वा सत्यं विभक्ता दाताभवः । भवसि । यद्वा सत्वा महतां
 पाजानानिति योज्यं । यद्यस्मात् देवेषु मध्येऽसुखं बलं धारयथा अतः कारणाच्च-
 जैवं करोषीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु प्र येजे जनं योजं अस्य सत्वा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्यमगृभे दुधयेऽर्वते च क्रतुं वृजंति पितृहृत्ये ॥ २

अनु । प्र । येजे । जनः । योजः । अस्य । सत्वा । दधिरे ।

अनु । वीर्याय ।

स्यमगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुं । वृजंति : अपि ।

पितृहृत्ये ॥ २

अथैन्द्रस्योक्तो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संतप्तं प्रवर्षेण यजते । पूजयति ।
 अपि च तजिद्रं वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्वा सत्यमनुदधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः ।
 यद्वा सत्वा महान्तमिन्द्रमिति योज्यं । अपि च स्यमगृभे स्यमः स्युतानविच्छेदेन वर्त-
 मन्तान् शत्रून् षड्भुते दुधये । दुधिर्यसः कर्मा । तेषां हिंसकायार्वते शत्रूणां अभिगच्छे
 च तस्या इन्द्राय क्रतुं कामं परिवरणात्क्रतुं वृजंति निष्पादयन्ति । क्रियते ।
 पितृहृत्ये पितृस्य वारकस्य शत्रोर्हन्तमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नं सध्रीचीकृतयो दृष्टाग्रानि यीक्षानि निवृतः ससुरिन्द्र ।

समुद्रं न सिंघं च उक्थ्याशमा चकथ्यचंसं मिर आ विंशति ॥ ३

५१४

ऋग्वेदः ।

तं । सध्रीचीः । कृतयः । दृष्णाग्रिनि । पौर्षानि । निऽयुतः ।

सस्रः । इन्द्रः ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उकथऽशुभाः । उरुऽव्यचंसं । गिरः ।

आ । विशन्ति ॥ ३

तमिन्द्रमूतयो वरुतः सध्रीचीः सहचिंत्यः संगता भूत्वा सस्रुः । सचन्ते । सेवन्ते ।
यद्वेतयस्तपकायज्ञानि सस्र वतमानानि भूत्वा सेवन्ते । तथा दृष्णाग्रिनि वीर्याणि
पौर्षानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिन्द्रं सेवन्ते । अपि चोक्थ-
शुभाः । उकथं शस्त्रं । तदेव बलं यासां तादृशा गिरः स्तुतयश्चोक्थश्चरं विस्तीर्य-
व्याप्तिकं तमिन्द्रमाविशन्ति । प्रविशन्ति । तत्र दृष्टान्तः । समुद्रं न सिंधवः । यथा
सुन्दनशीला नदाः समुद्रमाविशन्त्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यन्ते एवं सर्वा अग्नि-
स्तुतय इन्द्रेणैकोभर्षन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स रायस्त्वामुपं सृजा गृणानः पुरुचन्द्रस्य त्वमिन्द्र वस्वः ।

पतिर्वभूथासंसो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ ४

सः । रायः । खां । उपं । सृज । गृणानः । पुरुऽचन्द्रस्य ।

त्वं । इन्द्र । वस्वः ।

पतिः । वभूथ । असंसः । जनानां । एकः । विश्वस्य ।

भुवनस्य । राजा ॥ ४

हे इन्द्र गृणानः स्तुतमानः स त्वं रायो वनस्य खां । नदीनामेतत् । अथ
तत्संवद्धा धारा लक्ष्यते । धारासमुद्रज । विशुच । अस्माभि संयोजयेत्यर्थः ।
कीदृशस्य धनस्य । पुरुचन्द्रस्य वह्नाया ह्लादकस्य वस्त्रो निवासकस्य । अपि चास-
मोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्य जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरभिपतिर्वभूथ । तथा विश्वस्य
सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च वभूविथ ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५५

॥ अथ पंचमी ॥

स तु शुधिं श्रुत्वा यो देवोयुयोर्न भूमाभि रायो अर्थः ।

असो यथा नः शयसा चकानो युगेयुगे वयसा चेति तानः ॥ ४

सः । त । शुधि । श्रुत्वा । यः । दुवः । युः । द्यौः । न । भूम ।

अभि । रायः । अर्थः ।

असः । यथा । नः । शयसा । चकानः । युगेयुगे । वयसा ।

चेकितानः ॥ ५

हे इन्द्र श्रुत्वा श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं शुधि । इदम् । यस्त्वं
 दुर्गोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अर्धोऽरेः संवन्धीनि रायो धनानि भूष
 बहूतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं शुधीयन्वयः । अपि च शयसास्त्रीयेन
 वलेन स्तोत्रेण युक्तचकानः स्तूयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविलक्षणे-
 नाच्चेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि
 तथासः । स्थाः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमोऽष्टको वर्गः ॥

अर्वाग्रमिति पंचमं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं द्वेष्ट भवेत् । अर्वाग्रमपित्य-
 सुक्तांतं ॥ महाम्रते निष्कोवस्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वाग्रथं । विश्ववारं त उग्रेंद्रं युक्तासो हरयो वचंतु ।

कीरिस्त्रिंश्वि त्वा हवते स्वर्वाभिमहिं सधमादंस्ते अद्य ॥ १

अर्वाक् । रथं । विश्ववारं । ते । उग्र । इन्द्र । युक्तासः ।

हरयः । वचंतु ।

कीरिः । चित् । शि । त्वा । हवते । स्वः । ज्ञान् । ऋधीमहिं ।

सधमादः । ते । अद्य ॥ १

५६६

ऋग्वेदः ।

हे सप्तोन्नयनवेन्द्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वं
रणीयं रथसर्वांगस्य दक्षिणं वज्रं । आनयंतु । हि यस्मात् स्वर्गान् । सः सुदुरणीयं
गुणजातं । तद्वान् कीरिषित् सोता भरद्वाज ऋषिस्त्वा त्वां वृकते आह्वयति
तस्मात्कारणात्तदीयं रथसर्वांगस्य दक्षिणं वज्रं त्वत्पदं । यद्यं चाद्येदानौ ते त्वया सधमादः
सह माद्यंत ऋषीमहि । समृद्धा भवेय ॥

तृतीये पद्यायेऽध्यावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा यज्याया । स्त्रितं च । प्रो द्रोणे
हरयः कर्मात्मनिति वाज्या । आ० ६, ४, । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्मात्मपुनानास ऋज्यतो अभुवन् ।

इंद्री नो अस्य पूर्यः पपीयाद्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अस्मन् । पुनानासः ।

ऋज्यतः । अभुवन् ।

इंद्रः । नः । अस्य । पूर्यः । पपीयात् । युक्षः । मदस्य ।

सोम्यस्य । राजा ॥ २

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्मात्मदीयं यज्ञं प्रो अस्मन् । प्रकर्षेण गच्छन्ति ।
प्राप्नुवन्ति । प्राप्य च पुनानासः पूजमाना द्रोणे द्रोणकलशं ऋज्यंत ऋजु मज्यतोऽ-
भुवन् । भवन्ति । पूर्यः पुरातनो युक्षो दीप्तिनिवासभूतो युक्ष्यानो वा मदस्य
मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इन्द्रश्चास्तेन सोमं पपीयात् । पिबत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आससाणासः शवसानमच्छेद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वः ।

अभि श्व ऋज्यतो वहेयुन् चिबु वायोरस्यतं वि दस्येन् ॥ ३

आसस्राणासः । शशसानं । अस्त्रं । इन्द्रं । सुचक्रे ।

रथ्यासः । अश्वः ।

अभि । अश्वः । ऋष्यतः । वहेद्युः । सु । चित् । सु । वायोः ।

अश्वतं वि । दक्षेत् ॥ ३

आसस्राणासः परितो गच्छतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वः सज्जं न सज्जगमनाः
संतः सुचक्रे शोसनचक्रे रथेऽवस्थितं शशसानं वलमिवाचरन्तं चन्द्रं अश्वः
अश्वीयमस्त्रदीप्तं हविरेष्टाभिमुख्येनाभिवहेद्युः । आश्वहेद्युः । नूचिदिति निपातो
निमेषेऽस्त्रं वर्तते अस्त्रमगमरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्जैतोर्न इदानीं नूचिव
जैव विदक्षेत् । अश्वं न प्राप्नुयात् । पात्रे वदहीतः सोमो वायुना मुष्यति ततः पुरैव
तत्प्राप्तार्थमश्वः इन्द्रमभिवहेद्युरित्यर्थः ॥

। अथ चतुर्थी ।

वरिष्ठो अथ दक्षिणामयतीं द्रो मघोनां तुविकूर्मितमः ।

यथा वज्रिवः परियासंहो मघा च दृष्टो दयसे वि स्रुरीन् ॥ ४

वरिष्ठः । अथ । दक्षिणां । दयति । इन्द्रः । मघोनां ।

तुविकूर्मितमः ।

यथा । वज्रिवः । परियासि । अंहः । मघा । च ।

दृष्टो दयति । दयसे । वि । स्रुरीन् ॥ ४

वरिष्ठ उक्तमस्तु विकूर्मितमोऽतिशयेन वज्रविधकर्मद्रो मघोनां मघवतां हविलक्षण-
मघोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यापियति । प्रेरयति । यद्वा
मघोनामित्येत्यनेन समानाधिकरणं । वचनव्यत्ययः । मघोनां हविष्मतोऽस्य यज-
मानस्येत्यर्थः । शेष प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवर्चिंश्च यथा दक्षिणया दत्तयांश्च
मायं यज्ञसंबन्धि परियासि विनाशयसि हे दृष्टो मघं क मघो मघानि मघानि स्रुरीन्
फोतून् पुत्रांश्च यथा वदक्षिणया विदयसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रो वाजस्य स्यविरस्य दातेंदी गोभिर्वर्धतां वृद्धमहाः ।

इंद्रो वृत्तं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृणति तूतुजानः ॥ ५

इंद्रः । वाजस्य । स्यविरस्य । दाता । इंद्रः । गोऽभिः ।

वर्धतां । वृद्धमहाः ।

इंद्रः । वृत्तं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । आ । ता । सूरिः ।

पृणति । तूतुजानः ॥ ५

अथमिंद्रः स्यविरस्य वाजस्याचस्य वलस्य वा दाता भवतु स चेंद्रो वृद्धमहाः
प्रवृत्ततेजस्कः सन् गोभिर्गच्छदेयाभिः स्तुतिभिर्वर्धतां । सत्वा शत्रूणां शानयिता
स इंद्रो वृत्तमावरकं यन् हनिष्ठो हंहतमोऽस्तु । भवतु । अपि च सूरिः प्रेरकः स
इंद्रस्तूतुजानस्तरमायस्ता तानि घनान्यपृणति । अस्वभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवमो वरगः ॥

अपादित इति पंचमं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्य ऋषिं त्रैष्टुभमैंद्रं । अपादित्यनुक्रांतं ॥
ब्रह्मावृते निष्क्रेतस्य जज्ञो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपादित उदु नचिवतमो महीं अर्षद्यु मतीमिंद्रहतिं ।

पन्यसीं धीतिं दैव्यस्य यामन् जनस्य रातिं वनते सुदानुः ॥ १

अपात् । इतः । उदु । जं इति । नः । चिवतमः । महीं ।

अर्षत् । युः मती । इंद्रहतिं ।

पन्यसीं । धीतिं । दैव्यस्य । यामन् । जनस्य । रातिं ।

वनते । सुदानुः ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ॥

५६२

चित्तवसनायनोयतम आश्रयनमो वा स इन्द्रो नोऽस्मादीयादिनोऽस्माद् हवम-
साहेरपात् । सोमं पिबतु । यदेतोऽस्माच्छत्रोर्नोऽस्मानपात् । पातु । रक्षतु । नदु-
दत्येतो पूरणो । तथा मही महती द्युपतो दोमिमनोमिन्द्रहतिमिन्द्रस्य स्तुतिं
अर्षत् । स इन्द्रो विभर्तु । धारयतु । देव्यस्य देवसंबन्धिनो जनस्य यामन यामनि
यज्ञे क्रियमाणां पन्थसां स्तुत्यतमां धीतिं परिचरणरूपां क्रियां रातिं हातव्यं
हविष्य सुदातुः योधनदान इन्द्रो वनते । संभजतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूराच्चिदा वसतो अथ कर्णा घोषादिन्द्रस्य तन्यति ब्रुवाणः ।

एयमेनं देवहृतिर्वहत्यान्मद्युग्दिन्द्रमिच्छन्माना ॥ २

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अथ । कर्णा । घोषात् ।

इन्द्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।

आ । इयं । एनं । देवहृतिः । वहत्यात् । मद्युक् । इन्द्रं ।

इयं । ऋच्यमाना ॥ २

अस्मिन्नेत्यस्य कर्णा कर्णी दूराच्चित् दूरदेशादप्यावसतः । स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छतः ।
इन्द्रस्य घोषाद्घोषणीयात्स्तोत्राज्ञेतोर्ब्रुवाणः स्तुतुं स्तोता तन्यति । यद्धं करोति ।
यदा सत्तत्त्व विस्तारयति । देवहृतिर्देवस्वैर्देव्याह्वानरूपेण स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वयं
प्रेयभाणा सत्येनमिन्द्रं मद्युक् मदभिमुखमावहत्यात् । आपतयतु । पुनरिषमिति
पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिन्द्रमभ्यनूषकैः ।

ब्रह्मा च गिरौ दधिरे समस्मिन्नाज्ञां च स्तोमो अ ध

वधैर्दिन्द्रं ॥ ३

तं । वः । धिया । परमया । पुराजा । अजरं । इंद्रं ।

अभि । अनधि । अकैः ।

ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च ।

सोमः । अधि । वर्धत् । इंद्रं ॥ ३

हे इंद्र तं तादृशमिंद्रं वस्त्वा । व्यत्ययेन वहुवचनं । परमयोत्कृष्टतमया धिया
स्तुत्योर्करचनसाधनैर्हविभिः साहसमभ्यनूषि । अभिष्टौमि । कोदशं । पुराजां पूर्व-
काले जातं चिरंतनमजरं जरारहितं नित्यं । अतः कारणादस्मिन्निंद्रे ब्रह्म
ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यजानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे । संधीयन्ते । संश्लिष्यन्ते ।
महान् प्रवृद्धः सोमश्चाधि वर्धत् । अधिकं वर्धन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्धायं यज्ञ उत सोम इंद्रं वर्धाह्व्य गिरं उक्थ्या च मन्म ।

वर्धाह्वेनमुषसो यामब्रह्मवर्धाम्मासाः शरदो द्याव इंद्रं ॥ ४

वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रं । वर्धात् । ब्रह्म ।

गिरः । उक्थ्या । च । मन्म ।

वर्धे । अहं । एनं । उषसः । यामन् । अक्तोः । वर्धान् ।

मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रं ॥ ४

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात् वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिंद्रं
वर्धयति । तथा ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धात् वर्धयति ।
गिरः स्तोत्राणि भन्ना मननीयान्युक्त्योक्त्यश्वाणि च दं वर्धयन्ति एनमिंद्रमुषसश्चाक्तो
रात्रेयांश्च यासति गमने सति वर्धे । वर्धयति । मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावो
दिवसाश्च नमिंद्रं वर्धान् । वर्धयन्ति ॥

चतुर्थः ।

५३१

॥ अथ पंचमी ॥

एषा जज्ञानं सहसे असांमि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।

महामुग्रमयसे विप्र नूनमा विवासेम हत्वत्येषु ॥ ५ ॥

एव । जज्ञानं । सहसे । असांमि । वावृधानं । राधसे । च ।

श्रुताय ।

महा । उग्र । अयसे । विप्र । नूनं । मा । विवासेम ।

हत्वत्येषु ॥ ५ ॥

हे विप्र मेधावित्तिद्र एषैवं यज्ञानं प्रादुर्भवं सहसे शृणासमिभवा मसानि
वज्रलं वावृधानं वधमानं महा । महान्तमुग्रमुद्रं वलं । नूनमद्या हत्वत्येषु । श्रुताय
विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रचनाय चाविवासेम । परिचरेण ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे दशमोऽध्यायः ॥

मंद्रस्य कवेरिति पंचमं पौड्यं स्तुतं भरद्वाजस्थानं त्रैलोक्येन्द्रं । मंद्रस्येत्यु-
क्तांतं ॥ मतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंद्रस्य कवेरिदं विव्यस्य वक्त्रे विप्रमन्त्रानो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषां युवस्य गृणते गोअग्राः ॥ १ ॥

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वक्त्रेः । विप्रमन्त्रानः । वचनस्य ।

मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । युवस्य ।

गृणते । गोअग्राः ॥ १ ॥

५७२

ऋग्वेदः ।

मद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्तांस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वक्त्रेर्वीरुवि-
प्रमन्ननः । विप्रा मेधाविनो मन्त्रनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य वचनस्य
वचनीयस्य सुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रसिद्धस्य सवनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वो मधुनः
सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानवाञ्छतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एवंभूतं
नोऽस्मदीयं सोमं हे इन्द्र त्वमपाः । पिव । अपि च हे देव द्योतमानेन्द्र ऋणते
सुवते ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ सुवता मया गोपय्याः । गावोऽग्रे प्रसूते यासां
तावता रघोऽस्मानि युवक । संयोजय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमु॑द्यानः पर्य॑द्रिमु॒स्रा ऋत॑धी॒तिभि॑र्ऋत॒युग्मु॑द्यानः ।

रुज॑द॒र॒गं वि॒ वल॑य॒ सा॒नु॑ प॒णी॒र्वचो॑भिर॒भ यो॑धदि॒न्द्रः ॥ २

अयं॑ । उ॒द्यानः॑ । परि॑ । अ॒द्रि॑ । उ॒स्रा । ऋत॑धी॒तिभिः॑ ।

ऋत॑युक् । यु॒द्यानः॑ ।

रुज॑त् । अ॒रु॒गं । वि॒ । वल॑य॒ । सा॒नु॑ । प॒णी॒न् । वचो॑भिः॑ ।

अभिः॑ । यो॑धत् । इ॒न्द्रः॑ ॥ २

अयमिन्द्रोऽद्रिं वल्लेन गोपिधानाय निमित्तं शिलोच्चयं परि परितः पर्वतसमीपे
विद्यमाना उ॒स्रा गा उ॒द्यानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरंगरोभिर्जुलानः
संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण युक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूतं
सानुषच्छिन्नं पर्वतप्रकरणमन्यैरभग्नं विरुजत् । व्यभाञ्जीत् । किञ्च पणीन्वलानुचराने-
तत्तज्ज्ञानसुराञ्च वचोभिः सुत्यैरायुधैः संतप्तेन रूपैर्वाक्कोरेव पायमिन्द्रोऽभिधोषत् ।
अभ्ययुषत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं द्योतय॑द॒द्युतो॒ व्य॑त्तू॒न्योषा॑ व॒स्तीः शर॑द इ॒न्द्रं॑ ।

इ॒मं के॒तुम॑द॒धुनूँ चि॒द॒क्रा शुचि॑जन्मन ए॒षरु॑चकार ॥ ३

अयं । द्योतयत् । अद्युतः । वि अक्तून् । दोषा । स्त्रीः ।

शरदः । इंदुः । इंद ।

इमं । केतुं । अदधुः । सु । चित् । अङ्गां । शुचिजन्मनः ।

उपसः । चकार । ३

हे इंद त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिंदुः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्तून् । अक्षुरिति रात्रिनाम । अत्र च तत्संबन्धात्पञ्चमासादयो लक्ष्यन्ते । पञ्चमासादीन् तथा द्वाषा रात्रिं वक्तोदिवसं शरदः संपत्त्यरात्रं विद्योतयत् । व्यदीपयत् । कुत इत्यत आह । नूचित् पुरा देवा इमं सोमं चंद्रात्मना नभसि वर्तमानमङ्गां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुः अदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पञ्चमासादयो सर्वे प्रकाशयन्ते । चंद्रगत्यधीनत्वान्तिथिर्विभागानां । अपि चायं सोम उपस उपःकालान् । शुचिजन्म-
मात्मीयेन तेजसा शुचोदयान् चकार । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं रोचयदरुचीं रुचानोदयं वासयद्वातेन पूर्वीः ।

अयमौयत ऋतयुग्मिरखैः स्वर्षिदा नाभिना चर्षणिप्राः ॥ ४

अयं । रोचयत् । अरुचः । रुचान । अयं । वासयत् । वि ।

ऋतेन । पूर्वीः ।

अयं । दैयते । ऋतयुग्मिभिः । अखैः । स्वःऽविदा । नाभिना ।

चर्षणिप्राः ॥ ४

अयमिंदो रुचानः रोचमानः सूर्यात्मनाः दीप्यमाने रुचः प्रकाशयद्वितान् तमसा अलीमसान् सर्वांल्लोकान् वाचयत् । प्रकाशयति । तथा पूर्वोयं ह्रीरुपसचायमिंदु ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा विवासयत् । व्यापयति । तत्त्वानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्मिऋतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरखैर्नाभिना संनद्येन अर्षिदा सुहृदणीयस्य धनस्य लंभकेन रघेन चर्षणिप्राचर्षणीनां मनुष्याणां काशैः पूरयिता सन् अयमेवेदं दैयते । गच्छति ॥

५७४

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

नू गृणानो गृणते प्रत्न राजन्निः पितृ वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप ओषधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृचसे रिरिहि ॥ ५

नु । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इषः । पितृ ।

वसुदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । ओषधीः । अविषा वनानि । गाः । अर्वतः ।

नृन् । ऋचसे । रिरिहि ॥ ५

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनि
वनानि त्वया देयानि यस्यै तादृशाय गृणते सुवते पूर्वीर्बह्वोरिषोऽवानि तु क्षिप्रं
पितृ । सिंघ । प्रवच्छेदार्थः । किं च ऋचसे चयिते स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणाद्दकान्ते
यधीर्वीह्यादीन् अविषा विषरहितानि रक्षकाणि वा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसा-
दीनि गा अर्वतोऽश्वाच्च नृमुष्यांश्च कर्गकरान् रिरिहि । देहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकदशो वर्गः ॥

इन्द्रं पितृविति पंचमं सप्तदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं तैत्तिरीयैः अमैर्द्रं । इन्द्रं पितृवित्युक्तं ॥
गतः सूक्तविनिर्धोगः ॥ प्रथमे रात्रिपर्यायेऽश्वावाकस्याद्या शस्त्रयान्या । सूक्तितं
च । इन्द्रं पितृ तभ्यं सुतो मदाय । आ० ई. १४. । इति ॥

॥ सैषा तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रं पितृ तभ्यं सुतो मदायाव स्यादहरो वि सुचा सखाया ।

उत प्र गांय गणं सा निषद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १

इन्द्रं । पितृ । तभ्यं । सुतः । मदाय । अर्व । स्या ।

हरी इत । वि । सुच । सखाया ।

उत । प्र । गाय । गणे । आ । निऽस्य । मय । यज्ञाय ।

मृणते । वयः । धाः ॥ १

हे इन्द्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं सदाय सदायं सुतोऽभिषुतः । यतस्तया सोमः पातव्योऽतः कारणात्सखाया समानस्थानौ मित्वभूतौ वा हरो अश्वावस्य । अवस्थापय । तदनंतरं पितृच । रयादिसंघ । उतापि च गणेऽस्मत्तोहसंघ आ अभिषुख्येन निषद्योपविश्य प्रगाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपह्वय । अद्यानंतरं यज्ञाय यजमानाय मृणते स्तुवते वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्य पिवेति शस्त्रयाजग्रा । भूतितं च । अस्य पिवेति यजग्रा । आ० ६, ४. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

अस्य पिव यस्य जज्ञान इन्द्र सदाय क्रत्वे अपिबो विरिष्यन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिन्द्रु समं ह्यपीतये समं सौ ॥ २

अस्य । पिव । यस्य । जज्ञानः । इन्द्र । सदाय । क्रत्वे ।

अपिबः । विरिष्यन् ।

तं । जं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इन्द्रु

सं । अहन् । पीतये । सं । सौ ॥ २

हे इन्द्र अस्मिन् सोमं पिब । हे विरिष्यन् महेन् जज्ञानो जायमान एष त्वं यस्तु यं सामगपिवः पूर्वं पीतवानसि । किमर्थं । सदाय हपाय क्रत्वे कर्मणे हत्व-
वधादिलक्षणं वीर्यकर्म कर्तुं च । तस्य तादृशमेवेन्द्रु सोमं गावो गवि भवाः अपण-
साधनाः क्षीरादयो नरा जेतारोऽर्वाय आपो वसतीवर्षाख्या अद्रिरभिषवाधो
आवा एते सर्वेऽस्मा अस्मिन्स्य तं तव पीतये पानार्थं समहन् । समगमयन् ॥ हि
गतावित्यस्यैतद्रूपं । पुनः संगति पूरकः ॥

। अथ तृतीया ।

समि॑हे अ॒ग्नौ सु॒त इ॒न्द्र॒ साम॒ आ त्वां व॑च॒न्तु॒ हर॑यो॒ वहि॑ष्ठाः ।

त्वा॒य॒ता म॒न॒सा जो॒हवी॑मी॒न्द्रा या॑हि सु॒वि॒ताय॑ म॒हे नः॑ ॥ ३

सं॒इ॒हे । अ॒ग्नौ । सु॒ते । इ॒न्द्र॒ । सो॒मे । आ । त्वा । व॑च॒न्तु॒ ।

हर॑यः । वहि॑ष्ठाः ।

त्वा॒य॒ता । म॒न॒सा । जो॒हवी॑मि । इ॒न्द्र॒ । आ । या॑हि ।

सु॒वि॒ताय॑ । म॒हे । नः॑ ॥ ३

अग्नौ समिहे दीप्ते सोमे सुतेऽभिषुते सति हे इन्द्र त्वा त्वां वहिष्ठा वेदृतमा
हरयोऽष्टा आवचन्तु । इमं वचं प्रत्यामयन्तु । अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन
मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराहुयामि । हे इन्द्र त्वं नोऽश्माकं महे महते सुविताय
कल्याणावावाहि । आगच्छ ॥

। अथ चतुर्थी ।

आ या॑हि श॒श्व॑कु॒श॒ता य॑याथे॒न्द्र॒ म॒हा म॒न॒सा सोम॑पेयं ।

उ॒प॒ ब्र॒ह्मा॒णि मृ॒ण॒व इ॒मा ना॑स्था॒ ते य॒ज्ञस्त॒न्वे ३ व॒यो धा॑त् ॥ ४

आ । या॑हि । श॒श्व॑त् । उ॒श॒ता । य॒याथ॑ । इ॒न्द्र॒ । म॒हा ।

म॒न॒सा । सोम॑पेयं ।

उ॒प॒ । ब्र॒ह्मा॒णि । मृ॒ण॒वः । इ॒मा । नः॑ । अ॒यं । ते । य॒ज्ञः ।

त॒न्वे । व॒यः॑ । धा॑त् ॥ ४

हे इन्द्र पुरा यज्ञहस्ततो यवाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गमयानसि । अतः कार-
णादुपतामनाकामयमानेन महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन्
तादृशमजदीवं वयमावाहि । अभिगच्छ । आगत्य च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमेदानीं
प्रयुज्यमानानि नोऽजदीयान्युपशृणुः । उपशृणु । अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते
स व तन्वे यरीराय त्वत्परीरपोवार्थं वयोऽष्टं सोमात्मकं धात् । ददातु ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५७७

॥ अथ पंचमो ॥

अदि॑द्र दि॒वि पा॒र्ये॑ यद्द॒ध॒म्य॒द्वा स्वे॒ सद॑ने॒ यत्न॑ वा॒सि॑ ।

अ॒तो नो॒ य॒ज्ञम॑व॒से नि॒युत्वा॑न्स॒जोषाः॑ पा॒हि॒ गि॒र्व॒णो म॒रु॒द्भिः ॥५॥

यत् । इ॒दं । दि॒वि पा॒र्ये॑ । यत् । ऋ॒ध॒क् । यत् । वा । स्वे ।

सद॑ने । यत्न॑ । वा । अ॒सि॑ ।

अ॒तः । नः । य॒ज्ञं । अ॒व॒से । नि॒युत्वा॑न् । स॒जोषाः॑ । पा॒हि॒ ।

गि॒र्व॒णः । म॒रु॒द्भिः ॥ ५॥

हे इ॒दं पा॒र्ये॑ पा॒रगे॒ दूर॑देशे दि॒वि द्य॒लोका॑ख्ये यद्यदि॒ त्वं व॑र्त॒से । यदि॒ वा
 ऋ॒ध॒क् । ए॒तत्पृ॒थक्शब्दे॑न॒ समाना॑र्थं । पृ॒थग॒न्यस्मि॑न्दे॒शे व॑र्त॒से । यद्वा॒ स्वे स्व॑कीये॒ सद॑ने
 ष्टहे । अथ॒वा कि॑मनेन॒ विशेष॑णेन॒ यत्न॑ यस्मि॒न्दे॒शेऽसि॑ भव॒सि अ॒तोऽस्मा॑त्स्या॒नादा॑गत्य
 हे गि॒र्व॒णो गि॒रां सं॒भृ॒त्तिरि॑दं॒ नि॒युत्वा॑न् । नि॒युतो॑ऽश्वाः । तद्वा॒न्म॒रु॒द्भिः स॒जोषाः॑
 सह॒ प्री॒यमा॑णस्त्वं नोऽस्मा॑कम॒व॒से रक्ष॑णाय॒ य॒ज्ञम॑व॒दीयं॑ या॒गं पा॒हि॒ । रक्ष॑ । यद्वा
 य॒ज्ञं य॒जन॑साधनम॒व॒दीयं॑ सोमम॒व॒से तर्प॑णाय॒ पा॒हि॒ । पिब॑ ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वादशो वगः ॥

अ॒हे॒ड॒मान॑ इति॒ पंच॑मस॒ष्टाद॑शं॒ स्मृ॒तं अ॒र॒हाज॑स्या॒र्षं त्रै॒ष्टु॒भमै॑द्रं । अ॒नु॒क्रा॒न्तं च॑ ।
 अ॒हे॒ड॒मान॑ इति ॥ गतो विनिर्घोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अ॒हे॒ड॒मान॑ उ॒पं या॑हि॒ य॒ज्ञं तु॒भ्य॑ प॒वंत॑ इ॒दं दे॒वः सु॒तासः॑ ।

गा॒वो न॑ व॒ज्रि॒न्स्व॒मीको॒ अ॒च्छे॒द्रा ग॑हि॒ प्रथ॑मो॒ य॒ज्ञिया॑नां ॥ १॥

अ॒हे॒ड॒मानः॑ । उ॒पं । या॑हि॒ । य॒ज्ञं । तु॒भ्य॑ । प॒वंते॑ । इ॒दं दे॒वः ।

सु॒तासः॑ ।

५७८

ऋग्वेदः ।

गावः । न । वज्रिन् । स्वं । ओकः । अच्छ । इन्द्र । आ ।

गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १

हे इन्द्र अहेष्टमानोऽकुप्यस्व यत्तमन्मदीयसुपयाहि । उपगच्छ । यतः कारणा-
 त्त्तभ्यं तदर्थं सुतासोऽभिष्टुता इन्द्रवः सोमाः पवन्ते पूयन्ते दद्यापवित्तेषु शोष्यन्ते । हे
 वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र गावो न गावः स्वकीयं गोष्ठमिव स्वं स्वकीयमोकः स्थानं
 द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिष्टुत्येन । प्राप्नुवन्तीति शेषः । अतः कारणात् हे इन्द्र
 यज्ञियानां यथाहीनां देवानां मध्ये प्रथमो हस्त्वस्वमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या ते काकुत्सुक्ता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबंसि मध्वं जमिं ।

तया पाहि प्र ते अघ्ययुरस्थात्वं ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्यः ॥ २

या । ते । काकुत् । सुक्ता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् ।

पिबंसि । मध्वः । जमिं ।

तया । पाहि । प्र । ते । अघ्ययुः । अस्थात् । सं । ते । वज्रः ।

वर्तता । इन्द्र । गव्यः ॥ २

हे इन्द्र या ते तव काकुत्सिक्ता सुक्ता सुहु पात्रा निर्मिता । या च वरिष्ठे-
 तमा विज्जीयन्तमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योभि रसं शश्वदुक्तवः पिबंसि
 तया जिह्वयाऽदीयं सोमं पाहि । पिब । तदर्थमघ्ययुरध्वरश्च नेता ऋत्विग्गृहीत-
 सोमः सन् प्रास्थात् । वृषिधानादुत्तरवेदिदेशं प्रत्यगमत् । अपि च हे इन्द्र गव्यः
 यत्सुसंवन्धिनीगो आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः संवर्ततां । यत्तुभिः संगतो भवतु ।
 तान् हन्तित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इन्द्राय वृष्णे समकारि सोमः ।

एतं पिब हरिषः स्यात्तस्य यस्येशिषे प्रदिवि यस्तो अमं ॥ ३

एषः । द्रुप्तः । वृषभः । विश्वः । रुपः । इन्द्राय । वृष्यै । सं ।

अकारि । सोमः ।

एतं । पिव । हरिः । स्वः । स्यातः । उग्र । यस्य । इन्द्राय ।

प्रदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३

द्रुप्तो द्रुपणशीलो वृषभः कामानां वर्धिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत ईडविध
एष सोमो वृष्णे कामानां वर्धित इन्द्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः
रंजितोऽभूत् । हे हरिः । हरो अन्नो । तद्वन् हे स्यातः सर्वेषामभिषातरूपोद्भूतं
मलेंद्र एतमीन्द्रं सोमं पिव । यस्य सोमस्य प्रदिवि । जातावेकावचनं । प्रभूमेष्टु
दिषमेष्टु प्रगतेष्वहःसु वेष्टिषे त्वमेवेश्वरो भवसि । यस्य सोमस्ये तवात्मसत्त्वेन
परिकल्पित एतं पिवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुतः सोमो असुतादिन्द्र वस्यानयं श्रेयान् चिकितुषे रणाय ।

एतं तितिवर्षं उपं याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् ।

चिकितुषे । रणाय ।

एतं । तितिवर्षः । उपं । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः ।

तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४

हे इन्द्र सुतोऽभिपुतोऽयं सोमोऽसुतादक्षताभिषवात्सोमादन्यदीयाहस्यान् वसीयान्
वसुमन्तरः प्रणस्यतरः । तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय त्वयं रणाव रमणीयाय तदर्थं
श्रेयान् अष्टय भवति । त्वामतिथयेन रमयितेत्यर्थः । हे तितिवर्षः यज्ञं तदि-
तरिन्द्र यजनसाधनमेतं सोममुपयाहि । उपगतेन च सोमेन विश्वास्तविषीः उपवी-
यन्त्यापृणस्व । आपूरय ॥

५८०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचमी ॥

हवामसि त्वेद्रं याह्यर्वाङ्गं ते सोमं स्तुतव भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अथ घृतनासु प्र विक्षु ॥ ५

हवामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अर्वाङ् । अरं । ते ।

सोमः । तन्वे । भवाति ।

शतक्रतो इति शतक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् ।

अथ । घृतनासु । प्र । विक्षु ॥ ५

हे इन्द्र त्वा त्वां हवामसि । आह्वयामः । अतः कारणात्तस्योङ्कारदशिसुखः
 सन् आयाहि । आगच्छ । अश्वदीयः सोमस्य ते सन्ने तव शरीरायारं पयोऽग्नं भवाति
 भवतु । त्वदीयं शरीरं यथाभिलाषं तर्पयत्यित्यर्थः । हे शतक्रतो वक्ष्ये विधकसं चिन्द्र
 त्वं च सुतेष्वभिषुतेष्वश्वदीयेषु सोमेषु मादयस्व । त्वयस्व ॥ मद हस्मिन्योगे ॥ तदनंतरं
 घृतनासु संयामेज्जान्प्राप । प्रकर्षेण रज्ज । न केवलं घृतनासु किंतु विक्षु सर्वासु
 प्रजासृजान्प्राप । प्ररज्ज ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोदशोऽवर्गः ॥

प्रत्यक्षा इति चतुर्थं अमेकोनविंशं सूक्तं भरद्वाजस्याप्तमैन्द्रं । चतुर्थी दृष्टनी
 शिष्टा चतुष्टयः । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यक्षौ चतुष्कमातुष्टुभं दृष्टतन्मिति ॥
 प्रातःसप्तमेऽच्छावाकस्तेदस्योद्यमानसूक्तं । सूक्तित्वं च । प्रत्यक्षा इत्युद्यमानाया अनुच्य ॥
 आ० ५, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यक्षौ पिपीषते विश्वानि विदुषे भर ।

अरंगमाय जग्मयेऽपस्थाद्दघ्ने नरे ॥ १

प्रति । अस्मै । पिपीषते । विश्वानि । विदुषे । भर ।

अरंगमाय । जग्मये । अपस्थाद्दघ्ने । नरे ॥ १

चतुर्थोऽष्टकः ।

५८१

हे अध्वर्यो अस्मा इन्द्राय प्रतिभर । अभिहर । सोमं प्रयच्छेत्यर्थः । कीदृश-
येन्द्राय । पिपीषते पातमिच्छते विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे जानतेऽरंगमाय
यथाप्रगमनाय कर्मये यज्ञेषु गमनशोलायापसाह्वने ॥ दधिर्गतिकर्मा ॥ अपसाह-
वनाय सर्वेषामग्न्याग्निने नरे नेत्रे यज्ञानां ॥

तृतीये स्वरसाम्नि निष्केषत्य् एमेनमिति स्तोत्रियस्तृषः । सूत्रितं च । एमेनं
प्रत्येतनेत्याद्यो वा सर्वेषां । आ० ८, ५, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

एमेनं प्रत्येतन सोमेभिः सोमपातमं ।

अमत्रेभिर्ऋजं पिष्यमिन्द्रं सुतेभिरिन्दुभिः ॥ २

आ । इ । एनं । प्रतिऽएतनं । सोमेभिः । सोमऽपातमं ।

अमत्रेभिः ॥ ऋजीषिणं । इन्द्रं । सुतेभिः । इन्द्रं दुभिः ॥ २

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातार-
मेनमिन्द्रमा अभिमुखं प्रत्येतन । प्रतिगच्छत । इमिति निपातोऽनर्थकः । कीदृश-
मिन्द्रं । अमत्रेभिरमत्रैः सागपात्रेभ्यं हवससादिभिर्ऋजीषिणं । ऋजीषं शत्रूणा-
सुपात्रैर्क वलं । तद्वतं । यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्वं संबन्धीयं । सुतेभिरभिभुतेरि-
न्दुभिः सोमैर्ऋजीषिणं । गतसारः सोम ऋजीषः । तद्वतं । अथयामत्रेभिरमत्रै-
रमात्रैरपरिमितैरभिभुतैः सोमैर्ऋजीषिणं ॥ ऋजैर्गन्धर्वाद्भावसाधन ऋजीषशब्दः ।
ततो मत्वर्थीय इति ॥ संगतमित्यर्थः । एवंविधमिन्द्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः । अन्य
आह । अमत्रेभिर्यं हवससादिगतैरभिभुतैः सोमैर्ऋजीषिणं बद्धवन्तमेनमिन्द्रं
प्रतिगच्छतेति ॥

। अथ तृतीया ॥

यदौ सुतेभिरिन्दुभिः सोमेभिः प्रतिभूषय ।

वेदा विश्वस्य मेधरो हवत्तन्मिदेषते ॥ ३

= = = =

५८२

ऋग्वेदः ।

यदि । सुतेभिः । इंदुभिः । सोमेभिः । प्रतिभूषय ।

वेद । विश्वस्य । मेधिरः । हवत् । तंतं । इत् । आ ।

द्विषते । ३

हे अश्वयंशः सुतेभिरभिपुत्रैरिंदुभिश्च दनशीलैर्दीप्तैषां सोमेभिः सोमेयंदि प्रति-
भूषय इदं प्रति यूयं प्रतिगच्छस्य ॥ भू प्राप्ताभित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधिरो मेधावी ।
मेधो यज्ञस्तदात्मा । स इंदो विश्वस्य विश्वं सर्वं अभिदीक्षं कायं वेद । वेत्ति । जानाति ॥
प्राप्ता च हवत् गत्वा धर्मकः सन् तं तमिच्छं तं काममेवैषते । प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्माच्चमा इदं च सोऽश्वयो प्र भरा सुतं ।

कुवित्तमस्य जेन्यस्य शर्धतोऽभिगंस्तेरवस्परत् ॥ ४

असौऽअसौ । इत् । अंशसः । अश्वयो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । शर्धतः । अभिगंस्तेः ।

अवस्परत् ॥ ४

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवं द्राय नान्यस्यै हे अश्वयो त्वमंशसः सोमलक्षणस्याजस्य
सुतमभिपुत्र रसं प्रभर । संप्रभर । प्रयच्छेति यावत् । सचेन्द्रः सनस्य सर्वस्य जेन्यस्य
जेन्यस्य शर्धतं चतुर्दशमानस्य यत्नोरभिगंस्तेरभिगंसनात् तत्कृता विंशनास्त्वविद्वज्ज-
योऽवस्परत् । अस्मान्पातयत ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

यस्य यदिति चतुर्दशं विंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्चकोष्णिहमेदं । अतुक्तव्यते च ।
वस्योष्णिहमिति । अत्रापि निष्कोषल्योऽप्योष्णिहत्वायीतावेतत्सूक्तं । तथैव
पंचमारण्यके सूक्तितं । यस्य तच्छंभरं यद इति त्रयस्त्रिंश गायत्र्यः । ऐ० आ०
५, ११, इति ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

५८३

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्य त्यच्छ्वंवरं मदे दिवोदासाय रंघयः ।

अयं स सोमं इन्द्र ते सुतः पिब ॥ १

यस्य । त्यत् । श्वंवरं । मदे । दिवोऽदासाय । रंघयः ।

अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ १

हे इन्द्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हवे सति श्वंवरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंघयः अक्षिंसोः । यद्वा वशीकृतवानसि ॥ रथतिर्विद्यगमन इति यास्तः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथारंघय इत्यर्थः । हे इन्द्र सोऽयं सोमस्ते त्वदर्घ्यं सुतोऽभिषुतः । अतस्तं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे ।

अयं स सोमं इन्द्र ते सुतः पिब ॥ २

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे ।

अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ २

हे इन्द्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभूतं तीव्रसुतं । तीक्ष्णं सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं मध्यं दिनसवनगतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्घ्यमभिषुतस्तं पिबेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य गा अंतरात्मनो मदे हृद्गहा अवास्तुजः ।

अयं स सोमं इन्द्र ते सुतः पिब ॥ ३

५८४

ऋग्वेदः ।

यस्य॑ । गाः । अ॒न्तः । अ॒श्व॑म॒नः । म॒द॑ । दृ॒ङ्हाः ।

अ॒व॒स्य॑सृ॒जः ।

अ॒यं । सः । सोमः॑ । इ॒न्द्र॑ । ते । सु॒तः । पि॒ब॑ ॥ ३

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्रुतो वलासुरेण निहितस्य पर्वत-
स्यांतर्गते विद्यमाना दृङ्हा दृढपिधानाश्च गाः पयिभिरपहृता अवासृजः वलस्य
बंधनाद्वसृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य॑ म॒न्दानो॑ अ॒धंसो॑ माघो॒नं दधि॑षे श॒वः ।

अ॒यं स सोम॑ इ॒न्द्र ते सु॒तः पि॒ब॑ ॥ ४

यस्य॑ । म॒न्दानः॑ । अ॒धंसः॑ । माघो॒नं । दधि॑षे । श॒वः ।

अ॒यं । सः । सोमः॑ । इ॒न्द्र । ते । सु॒तः । पि॒ब॑ ॥ ४

हे इन्द्र त्वं यस्याधंसः सोमलक्षणस्यास्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन्
माघोनमैर्द्रं शवोऽसाधारणं वलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन तवेन्द्र त्वं जातमित्यर्थः ।
सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्तं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र यो रथिव इति चतुर्विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं
वृहस्पतिपुत्रस्य शंयोराधमैर्द्रं । आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो
विराज ऽऽम्येकैव वा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चातुक्रांतं । यो रथिवश्चतु-
र्विंशतिः शंयुवोर्हस्य यो ह्यादौ षडनुष्टुभस्त्रिष्टुभश्च विराजो मध्यमैव वासानिति ॥
गतः सूक्तविनियोगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५५५

॥ तत्र प्रथमा ॥

सो रविर्गो रविर्तमो या द्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ १

यः । रविः । रविर्तमः । यः । द्युम्नैः । द्युम्नवत्तमः ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधापते । मदः ॥ १

हे रविर्गो धनवत्तिन्द्र यः सोमो रविर्तमोऽतिशयेन रविमान् धनवान् । यश्च द्युम्नैर्द्युम्नमानैर्यशोभिर्द्युम्नवत्तमोऽतिशयेन यश्च सो हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकेन्द्र स सोमोऽभिषुतः सन् ते तव मदो मदकरऽस्ति । भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः शम्भस्तु वशम् ते रायो दामा मतीनां ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ २

यः । शम्भः । तुविशम्भ । ते । रायः । दामा । मतीनां ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधापते । मदः ॥ २

हे तुविशम्भ वज्रसुखेन्द्र यः शम्भः सुखकरस्ते त्वदीयः सोमो मतीनां सोमृणां रायो धनस्य दामा दाता भवति हे स्वधापते इन्द्र स सोमोऽभिषुतस्तव मदकरो भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

येन वृद्धो न शर्वसा तुरा न स्वाभिर्जतिभिः ।

सोमः सुतः स इन्द्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ ३

येन । वृद्धः । नः । शर्वसा । तुरा । न । स्वाभिः । जतिभिः ।

सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधापते । मदः ॥ ३

५६१

ऋग्वेदः ।

इमो नमस्यो सृष्टव्यायी । येन पीतैः सोमेन वृद्धो न प्रवृत्तश्च सन् स्वाभिरुति-
भिरात्मीयैर्नृभिः सार्धं शवसा बलेन तुरः शत्रूणां हिंसकश्च भवति स सोम
इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृष्ठावच्छस्य चतुर्थेऽङ्गि प्रवृत्तगच्छे त्यसु व इत्येदं च । सूत्रितं च । त्यसु वो
अप्रवृत्तपत्यं हजिनं रिपुं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

त्यसु वो अप्रवृत्तं गृणीषे शवसस्मृतिः ।

इन्द्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षिणिं ॥ ४

त्यं । ऊं इति । वः । अप्रवृत्तं । गृणीषे । शवसः । पतिः ।

इन्द्रं । विश्वसहं । नरं । मंहिष्ठं । विश्वचर्षिणिं ॥ ४

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्यसु तमेवेन्द्रं गृणीषे । स्तौभि । यद्वा वो यूयं
गृणीषे । गृणीत । स्तुत । वचनश्चत्ययः । कीदृशमिन्द्रं । अप्रवृत्तप्रवृत्तारं
भक्तानामनुयाहकं शवसो बलस्य पतिं पातकं विश्वासाहं विश्वस्य शत्रोरभिशवितारं
नरं नेतारं मंहिष्ठं दाहृतमं विश्वचर्षिणिं सर्वस्य द्रष्टारं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं वर्धयंतोद्गिरः पतिं तुरस्य राधसः ।

तमिन्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः ॥ ५

यं । वर्धयंति । इत् । गिरः । पतिः । तुरस्यं । राधसः ।

तं । इत् । सु । अस्य । रोदसी इति । देवी इति । शुष्मं ।

सपर्यतः ॥ ५

गिरः स्तुतयद्भिरसंविधिनं यमित् यजेव युष्मं वलं वर्धयंति । कीदृशं । पति-
मोद्गिरं । कस्य । तुरस्य हिंसकस्य शत्रो राधसो धनस्य । शत्रुधनानामपहृत्तार-
निषेधः । अस्मिन्वस्य तमिन्वस्य युष्मं शोभकं वलं देवी देवतयोक्ते रोदसी व्यापार-
इतिष्ठो नु विप्रं सपर्यतः । परिचरतः ॥

॥ इति चतुर्थेऽङ्गि सप्तमे षोडशे पदे ॥

॥ अथ षष्ठी ।

तद् उक्थस्य बर्हणोद्रायोपस्तृणीषणि ।

विपो न यस्योतयो वि यद्रोहति सच्चितः ॥ ६

तत् । यः । उक्थस्य । बर्हणा । इंद्राय । उपस्तृणीषणि ।

विपः । न । यस्य । जतयः । वि । यत् । रोहति ।

सच्चितः ॥ ६

हे सोतारो वो युष्मदीयस्य कथस्य सोतस्य तद् बर्हणा वहुत्वं माहात्म्यमिन्द्राद्येन्द्राय-
 उपस्तृणीषणि । उपस्तृणीषणं । उपेत्य विस्तृणीषणं । इंद्रो यथा सोतस्य माहात्म्यं
 जानीयात् तथा विस्तारयंत इत्यर्थः । यस्येन्द्रस्योतयो रक्षा विपो न मेधाविन इव
 भवति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पूरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो
 यस्येन्द्रस्येति योज्यं । यद्यस्मिन्नेद्रे सच्चितः समाननिवासाः संहृता जतयो विरोहन्ति
 प्रादुर्भवन्ति तस्मा इंद्राद्येन्द्रायः ॥

॥ अथ सप्तमी ।

अविदत् दत्तं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो भवेत् ।

ससवान्स्तौलाभिर्घौतरीभिरुक्थ्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥ ७

अविदत् । दत्तं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः ।

वस्यः । भवेत् ।

ससवान् । स्तौलाभिः । घौतरीभः । उक्थ्या । पायुः ।

भवत् । सखिभ्यः ॥ ७

स इंद्रो दत्तं कर्तुं समर्थं प्रवृत्तं वा यद्वारसविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो
 मित्रभूतो नवीयाजवतरः कल्याणतरः सुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन्
 देवेभ्यः सोमभ्यो वस्यो वसीयः त्रैलोक्यं भगवच्चेत् । चिनोति । उपचितं करोति ॥

५८

ऋग्वेदः ।

ददातीति यावत् । अपि च सप्तमी । सप्तमित्युक्तम् । इति लक्षणे चोदितः स इन्द्रः ।
 स्तोत्रं भिः स्थूलं भिः प्रह्वं भिर्वीतरोभिः वन्दनकरिणो भवन्ति । अतो ह्येवं स रूपा
 युक्तः सन् सखिभ्यः स्तुतयः उच्यन्ते । रत्नैश्च प्रागय पायुः भवत् । रत्नकं भवति ।
 यद्वा सप्तमिति सप्तमिः कर्तुं रूपं । स्तोत्रं भिर्वीतरोभिः सप्तमि रंभजमान
 इति संबन्धः ॥

॥ अथाष्टमौ ॥

कृतस्य पथं वेधा अपायि श्रिये मनांसि देवासी अक्रन् ।

दधाना नाम महो ववीभिर्वपुर्दृश्यैवेत्यो व्यावः ॥ ८

कृतस्य । पथं । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि ।

देवामः । अक्रन् ।

दधानः । नामः । महः । ववीभिः । वपुः । दृश्यैः । वेत्यः ।

वि । आवरत्याः ॥ ८

कृतस्य यज्ञस्य पथं मार्गं वेधा विधाता सर्वस्य दृष्टा सोमोऽपायि । इन्द्रेण
 पीतोऽपुत् । यद्वा वेधा विधातेनोऽपायि । सोमं पिबतु ॥ व्यत्येन कर्तरि चिण् ॥
 तस्मिन् सप्तमि मनांसि श्रिये श्रियितुं देवाः स्तोत्रार कृत्विजः कर्तुं । कर्माणि
 कुर्वन्ति । स चन्द्रो नाम शत्रूणां नामकं महो महदास्त्रीयं वपुः शरीरं दधानो
 धारयन् ववीभिः स्तुतिभिर्वेत्यो वननीथः संभजनाय सन् दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः ।
 विदृणोत । प्रकाशयतु । अतुयूलं तेज इति शेषः । यद्वा वेत्य इति वेतनः कात्तिकर्णो
 रूपं सपुरिति च रूपनाम । वेत्यः कर्तनीयो वपुर्भास्वरं रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः
 विदृणोत ववीभिः स्तुतयानः सन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दुमन्तमं दक्षं सैद्यमे सेधा जनानां पूर्विरातीः ।

वधो यो वधः । कण्वि शचीभिर्धनं सातावस्त्रा अ वद्ध ॥ ९

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५८

द्युमत्तमं । दक्षं । धेहि । अग्ने इति । मेध । जनानां ।

पुत्रीः । अरातीः ।

वर्षो यः । वयः । कृणुहि । शची भः । धनस्य । सातौ ।

अस्मान् । अविष्टि । ८

हे इंद्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलशाली अस्मास्तु धेहि । धारय । जनानां
 क्लोत्तृणामस्माकं पूर्वादीहो अरातीः शत्रुमेनाः मेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं
 वर्षीया दृढतरं वयोऽन्नं यन्नीभिरात्मीयभिः प्रजामिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य
 सातौ संभजेऽमानविष्टि । गमय । यद्वा धनस्य संभजनार्थमस्मान्नुत्त ।

॥ अथ दशमी ॥

इंद्रं तुभ्यमिन्द्रवज्रभूमं वयं दात्ते हरिवो मा वि वेनः ।

नकिं रापिर्ददृशे मर्त्यत्वा किमंगं रभ्रचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥

इंद्रं । तुभ्यं । दत्त । मघवन् । अभूमं । वयं । दात्ते ।

हरिवः । मा । वि । वेनः ।

नकिंः । आपिः । ददृशे । मर्त्यत्वा । किं । अंगं ।

रभ्रचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन् धनवज्रिंद्रं दात्ते कामानां दात्ते तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयं शेषभूता
 अभूम । यद्वा त्वदधेमेव दात्ते हविषां दाने वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवज्रिंद्र
 अतः कारणान्मा विवेनः । मा विगतकामा भूः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वनातः
 क्षांतिकमां ॥ मर्त्यत्वा मर्त्येषु मनुष्येषु मथ आपिर्बधुस्त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृशे ।
 नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अंगं हे इंद्रं त्वा त्वां रभ्रचोदनं रभ्रस्य
 राधकस्य रुद्रस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयंति पुराजाः ॥

॥ इति चतुर्थं सप्तमे अष्टकस्य पञ्चमः ॥

५८०

ऋग्वेदः ।

॥ अथैकादशी ॥

मा जस्त्रने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ॥

पूर्वीष्टं इन्द्र निःषिधो जनेषु जह्यसुष्वीग्र प्र वृषाष्टणतः ॥ ११

मा । जस्त्रने । वृषभः । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः ।

सख्ये । रिषाम ।

पूर्वोः । ते । इन्द्र । निःषिधः । जनेषु । जहि । असुष्वीन् ।

प्र । वृष । अपृणतः ॥ ११

हे वृषभ कामानां वर्धितरिन्द्र जस्त्रने ॥ असिरूपजयकर्मा ॥ अपचपयित्वे राक्ष-
सादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवत्सस्ते तव सख्ये सखित्वे वत्समाना
वधं मा रिषाम हिंसिता मा भूम् । हे इन्द्र तेऽत्वदीयाः पूर्वीवङ्घ्रीनिःषिधो निःषेधा
निवारणानि जनेषु यत्तुषु निहिताः संति । यद्वा निःषिधो निषेधायां रज्जवाः ।
ताः यत्तुजनेषु तव वङ्घ्रो विद्यन्ते । अतः कारणादसुष्वीननभिषोत्तृनयजमानान्
जहि । मारय । अपृणतो हवीष्यप्रयच्छतश्च प्रवृष्ट । उन्मूलय ॥ पृण हान इति धातुः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदभाणीव स्तनयन्नि यती द्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वा दामान आ दंभन्मघोनः ॥ १२

उत् । अभ्राणीव । स्तनयन् । इयति । इन्द्रः । राधांसि ।

अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रदिवः । कारुधायाः । मा । त्वा ।

दामानः । आ । दम्भन् । मघोनः ॥ १२

चतुर्थोऽष्टकः ।

५८१

अध्व'णीव स्तनयन् गजेयन् पजेत्यो यथा गेवातुह्नयत्येवमिन्द्रोऽश्वान्यन्तसंबंधीनि
गव्या गव्यानि ग'संबंधोन्नेतस्त्वसृष्टद्वयरूपाणि राधांसि धनान्युदियति । उदोरधति ।
उद्गनयति स्तोत्रभ्यो दातुं । उक्तराज्ञैः प्रत्यक्षजनः । उ इन्द्रं पदिवः पुराणस्त्वं
कारुवायः कारुणां स्तोत्राणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वं मघोनो धनवंतः
कृपणा अशमानो हविषामदातारो मादधन् । आ हिंसिषुः । यद्वा पचनव्यत्ययः ।
मघवानं धनवंतं त्वामिति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ।

अध्व'यी वीर प्र महे सुतानांमिन्द्राय भर स ह्य'स्य राजा ।

यः पूर्याभि'रुत नूतनाभिर्गीर्भिर्दीवृधे गृ'णतामृषीणां ॥ १३

अध्व'यी इति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इन्द्राय । भर ।

सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पूर्याभिः । उत नूतनाभिः । गीःभिः । वृधे ।

गृणतां । ऋषीणां ॥ १३

हे वीर हविषां विशेषेण प्रेरयितरध्वर्यो महे महेत्या इन्द्राय सुतानां ॥ कर्मणि
षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान् सोमान् प्रभर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विन्द्रोऽस्य
सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इन्द्रः पूर्याभिः पूर्वकाले कृताभिरूपाणि च नूतना-
भिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां सुवतामृषीणां संबंधिनोभिर्गीर्भिर्भुजविधाभिः
स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इन्द्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये जैत्रावरुणस्यास्य मद इति शस्त्राज्या । सूत्रितं च । अस्य
मदे पुरु वर्षांसि विद्वानिति याज्या । आ० ई. ४. । इति ॥

॥ सेवा मन्त्रे चतुर्दशी ।

अस्य मदे पुरु वर्षांसि विद्वानिन्द्रो वृताण्यप्रतो च'वान ।

तसु प्र ह्रीषि'मधुमंतमस्मै सोम' वीराय शिमि'त्यै पिबे'त्यै ॥ १४

५६२

सृग्वेदः ।

अस्य । मदे । पुरु । वर्षा । सि । विद्वान् । इन्द्रः । वृत्राणि ।

अप्रति । जघान ।

तं । ज इति । प्र । होषि । मधु । मंतं । अस्मै । सोमं ।

वीराय । शिप्रिणे । पिबथ्यै ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इन्द्रः पुरु पुरुणि वह्निं वर्षाः स्वा-
वरकाणि वृत्राणि शत्रून् प्रति स्वयमन्यैरतिगतः सन् जघान । इतवान् । यद्वा वर्षं
इति रूपनाम । वह्निं वर्षाः सुसुत्तमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानच्चिंद्रो
वृत्राण्यावरकाणि रक्षः प्रभृतीनोतः पूर्वमन्यैरतिगतानि जघान । इतवान् ।
मधुमंतं साधुमंतं तस्य तमेव सोमं शिप्रिणे शोभनहनुकायास्यै वीराय शत्रूणां
वीरयित्व इंद्राय पिबथ्यै पातुं प्रहोषि । हे अध्वर्या प्रजुह्वि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च ।
पाता सुतमिंद्रो अस्तु सामं हंता वृत्रमिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

॥ रैषा पंचदशी ।

पाता सुतमिंदो अस्तु सामं हंता वृत्रं वज्रैण मंदसानः ।

गता यज्ञं परावतं चिदच्छा वसुध्वीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतं । इन्द्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृत्रं । वज्रैण ।

मंदसानः ।

गता । यज्ञं । परावतः । चित् । अच्छ । वसुः । ध्वीनां ।

अविता । कारुधायाः ॥ १५ ॥

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । साधु पाता भवतु ॥ साधुकारिणि त्वन् ।
अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधान् द्वितीया । एव हंत्यादावपि द्रष्टव्यं ॥ तेन
च सोमेन मंदसानो गायन् वज्रैः पातुषेन वृत्तमावरकं गतुं हंतास्तु । भवतु । एतदु-

चतुर्थोऽष्टकः ।

५८३

अथाद्यं पराशतश्चित् दूरदेशादपि यत्तमच्छास्त्रदीयं यत्तमग्निं गन्ता भवतु । दूरदेश-
स्योऽपि शीघ्रमस्त्रद्यत्ते सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः । कोटय इन्द्रः । यस्तु सर्वेषां
निवासयिता धीनां र्यात्तृणां स्तोत्राणां कर्मणां वाविता रक्षिता कारुषायाः कारूणां
कर्तृणां यजमानानां धारयिता ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टादशो वरः ॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशास्त्रुरिदं त्यदिति शस्त्रयाज्या । स्मृतितं च । इदं त्यत्पात्र-
मिन्द्रपानमिति याज्या । आ० इ. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

इदं त्यत्पात्रमिन्द्रपानमिन्द्रस्य प्रियमसृजतमपायि ।

मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्यस्महेषो युयवहंरहः ॥ १५

इदं । त्यत् । पात्रं । इन्द्रपानं । इन्द्रस्य । प्रियं । असृजतं ।

अपायि ।

मत्सत् । यथा : सौमनसाय । देवं । वि । अस्मत् । द्वेषः ।

युयवत् । वि । अहः ॥ १५

पात्रं पातव्यमिन्द्रपानमिन्द्रस्य पानार्हमिन्द्रस्य प्रियमनुकूलं त्यत्तदिदं सोमात्मक-
असृजतमपायि । इन्द्रः पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि णिण् ॥ यद्वैतदसृजतमपायि । इन्द्रेण
पीयतां । यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्त्वाय देवमिन्द्रं मत्सत्
भदयेत्तथा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इन्द्रो द्वेषो द्वेष्टुमसृजदस्मत्तो विद्युयवत् ।
विद्योजयत । अहः पापं चास्मत्तो वियोजयत ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

एना मंदानो जहि शूर शत्रून्नाभिमजामिं मघवन्नमितान् ।

अभिषेणा अभ्यादेदिशानागपराच इन्द्र प्र सृणा

जही च ॥ १७

५८४

ऋग्वेदः ।

एना । मंदानः । जहि । शूर । शत्रून् । जामिं । अजामिं ।

मघवन् । अमितान् ।

अमिसेनान् । अभि । आदेदिशानान् । पराचः । इन्द्र ।

प्र । मृण । जहि । च ॥ १७

हे मघवन् धनवन् शूर शौर्यवन् इन्द्र एनैनेन प्रकृतेनानेन सोमेन मंदानो मंदमानो
जायन् जामिं ज्ञातिसजामिं तद्विलक्षणमेव सुभयविधानमित्वान् अत्यतिकूलाचरणपरान्
शत्रून् जहि । हिंसितान् कुरु । किंवाभिषेणान् प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशान् अ-
दभिसुखमादेदिशानाना युधानि पुनः पुनरादिशतो विस्तृततः शत्रून् च हे इन्द्र पराचः
प्रमृण । ते यथा पराङ्मुखा भवन्ति तथा बाधस्व । तदन्तरं तान् जहि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आसु आ शो मघवन् इन्द्र एतस्व । अस्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेष इन्द्र सूर्यीन् कृणुहि आ नो अर्ह ॥ १८

आड । आ । नः । मघवन् । इन्द्र । एतस्व । अस्मभ्यं ।

महि । वरिवः । सुगं । कारिति कः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेषे । इन्द्र । सूर्यीन् । कृणुहि ।

आ । नः । अर्ह ॥ १८

हे मघवन् धनवन् इन्द्र नोऽस्मदीयास्मासु एतस्व एतनासु संप्राप्तेष्वस्मभ्यं महि
महत्सुगं सुखेन प्राप्त्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मेति पूरणः । अपि च हे इन्द्र
अपानामव्यानां धनानासु दानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च जेषे
जयार्थं सूर्यीन् स्तोतृन् नोऽस्मान् अर्हं गह्वान् समृद्धान् कृणुहि । कुरु । यद्वाचं-
कारिणः शत्रूणां खंडयितृन् कुरु । स्मेति पूरणः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५८५

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः ।

अस्मत्तांचो वृषणो वज्रवाहो वृषो मदाय सुयुजो बहंतु ॥ १८

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषरथासः ।

वृषरश्मयः । अत्याः ।

अस्मत्तांचः । वृषणः । वज्रवाहः । वृषो । मदाय । सुयुजः ।

बहंतु ॥ १८

हे इन्द्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृषे वर्षिते मदाय मदकराय सोमायेदं सोमं
पावयितुमावहंतु । कीदृशा अश्वाः । वृषणः कासानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव
रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कासाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृष-
रश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रचक्षते येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मत्तां-
चोऽस्मान्प्रत्यंचंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादन्यायुधानि बहंतः
सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ ते वृषन् वृषणो द्रोणमस्य धृतमुषो नोर्मयो मदंतः ।

इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृषो भरंति वृषभाय सोमं ॥ २०

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणं । अस्युः । धृतमुषः । न ।

जर्मयः । मदंतः ।

इंद्र । प्र । तुभ्यं । वृषभिः । सुतानां । वृषो । भरंत ।

वृषभाय । सोमं ॥ २०

हे वृषन् कासानां वर्षितरिंद्र वृषणः सेक्तारो युवानस्त्वहीया अश्वा धृतमुषो
नोर्मयो धृतसदकं चिंततः सासुद्रास्तरंगा इव मदंतो वृष्टंतो मत्ताः संतस्ते त्वहीयं

५८६

ऋग्वेदः ।

द्रोणं द्रुममयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छेति भावः । कुत इत्यत आह ।
हे इन्द्र वृष्णे यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्वे त्वभ्यं वृषभिः कामाभि-
वर्षकैर्यावभिः सुतानामभिपुतानां सोमानां मध्ये त्वद्भागरूपं सोमं यज्ञादध्वर्यवः
प्रभरन्ति प्रहरन्ति होमार्थं प्रणयन्ति तच्चादागच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृषांसि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्त्रियानां ।

वृष्णे त इन्द्र वृषभ पीपाय स्वादू रसो मधुपेयो वराय ॥ २१

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां ।

वृषभः । स्त्रियानां ॥

वृष्णे । ते । इन्द्रः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः । रसः ।

मधुपेयः । वराय ॥ २१

हे इन्द्र त्वं दिवो द्यलोकस्य वृषांसि । इविभिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भूमे च
वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्थंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पूरयि-
तासि । तथा स्त्रियानां संघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां
वर्षिता भवसि । यद्वा स्त्रियाः संघीभूता आपः । तासां वर्षितासि वृषभ कामाभि-
वर्षकैर्द्रु वराय अष्टाय वृष्णे सेक्ते ते त्वभ्यं त्वदर्थं स्वादुमं पुरो रसो रसनीयः प्रशस्यो
रसवान्ना रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्प्राप्तस्य इन्द्रः सोमः पीपाय प्यायते । वर्षते ।
अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अयं देवः सहसा जायमान इन्द्रेण युजा पणिभस्तभायत् ।

अयं स्वस्थ पितुरायुधानीन्द्र रसुणादशिवस्व मायाः ॥ २२

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इन्द्रेण । युजा ।

पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इन्द्रः । अमुष्णात् ।

अश्विनस्य । मायाः । २२

देवो द्योतमानोऽयमिन्द्रः सोम इन्द्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन्
पणिं वणिजं गवामादातारं बलाख्यमसुरं । यद्वा पयोनां भ्रामित्वात्मणिरित्युच्यते ।
तमसुरं सहसा बलेनास्तभायत् । अस्ताभत् । न्यरुधत् । अपि च सस्य धनस्य
गोरूपस्य पितुः पालयितुरश्वस्यासुखकरस्य बलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात् ।
अपाह्वरत् । तदीया मायाऽमुष्णात् । हे इन्द्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोम कृतवान्
अतस्तव भट्टिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीदृस्तुतिः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

अयमकृणोदुपसः रुपनीरथं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु त्रितेषु विंददृष्टतं निगूडं ॥ २३

अयं । अकृणोत् । उपसः । रुपनीः । अयं । सूर्ये ।

अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिधातुं । दिवि । रोचनेषु । त्रितेषु । विंदत् ।

अदृष्टतं । निगूडं ॥ २३

अयं सोम उपस उपःकालान् रुपनीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यासामुपसां
तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव सूर्ये सूर्यमण्डलेऽन्तर्गते ज्योतिस्तेजोऽदधात् ।
निहितवान् । त्रिधातुं सवनव्यरूपेण त्रिप्रकारमयं लतारूपः सोमो दिवि द्यूलोके
रोचनेषु रोचमानेषु त्रितेषु तृतीये स्थाने तत्रेषु विस्तृतेषु देवेषु निगूडं नितरां
गूढमदृश्यतया वतमानमस्मृतमस्मृतत्वकारणं पीड्यं विंदत् । अविंदत् । अलभत ।
हे इन्द्र त्वत्पाहाय्यादेवमेवं सोमः कृतवानितीदृशस्तुतिरधिगंतव्य । यद्देवं यद्देनेन्द्र

अयं द्यावापृथिवी विष्कंभायदयं रयमयुनकसप्तरश्मिं ।

अयं गोषु शच्यां पक्वमंतः सोमी दाधार दशदंष्ट्रमुत्स' ॥ २४

अयं । द्यावापृथिवी इति । वि । स्वभायत् । अयं । रयं ।

अयुनक् । सप्तऽरंश्मि ।

अयं । गोष्ठं । शचा । पक्कं । अंतरिति । सोमः । दाधार ।

दशस्यंतं । उत्स॥ २४

अथ सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च विष्कभायत् । विविधमस्थाययत् ।
अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं सप्तरश्मिं सप्त रश्मिभिः किरणैरूपेतं सप्ताश्वं
सप्तचक्रं वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोध्वंतमध्ये पक्वं निष्पन्नं शच्या
प्रक्षया संकल्परूपयोत्सुसुत्तरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयत्वं । उत्सुसु
हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्तरणहेतुभूतैर्दशभिश्चक्षुःश्रोत्रादिभिर्धैर्नैरुपायैर्गुह्यं । इदं
च पदं ख्यैलिकेन गत्वांतरेण व्याख्यायते । चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ
देह इदं शरीरं । द्वौ प्रत्यं चावनुलोमौ विसर्गविवं तं मन्ये दशयत्वंसुत्वमिति ।
यद्वायमिंद्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत् । स्वे स्वे स्थाने स्थिते अकरोत् । अथगेव
सप्तरश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक् । अथमेवेंद्रो गोध्वंतः शच्यात्कीयेन कर्मणा पक्वं पयो
धारयति । एवंभूतैर्द्रार्थं सोमो दशयत्वं दशसंक्याकैरैद्रवायवादिभिर्ग्रहैर्धैर्नितै-
र्गृहीतैरुपेतसुसुत्तरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवन ऐंद्रवायवादयो
दश ग्रहा गृह्यन्ते । तथा च ब्राह्मणं । नव प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते नवभिर्दण्डिष्ववमाने
सुषते सुते सोमे दशमं गृह्णाति । ऐ० ब्रा० ३. १. इति । अन्यत्वान्नातं ।
दशैतानध्वैः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णातीति । तदभिप्रायेणेदं दशयत्वंमिति
विशेषणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे विंशो वगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

५८६

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशत्तुल्यं द्वितीयं श्रुतं दृष्टव्यमिति पुत्रस्य शंभोरार्षं । पुरुषस-
मित्येषातिनिवृत् । त्रयः सप्तकाः पादनिवृत् गध्यमः षट्कषेदिति निवृत्तिलक्षणात्
त्रयस्त्रिंशदुत्पृष्टा गायत्र्यः । अथि द्रुः पणोनमित्यस्त्रिंशत्ये त्वे द्रुनां स तत्रा
स्तूयते । अतः स त्वस्तद्देशताकः । शिष्टास्त्रिंशदैन्द्रः । तथा चानुक्रांतं । य
आनयत्त्रयस्त्रिंशद्गायत्रं पुरुषसमभित्यिचृदंत्यानुत्पृष्टत्वेऽन्ये द्रुस्तत्रा दैवसमिति ॥
महाव्रतेऽपि निष्कवत्येऽत्ये त्वचषमेतत्सक्तं । तथैव पचमारण्यकं । य आनयत्परावत
इति तिस्र उक्तमा उच्यते । ऐ० आ० ५. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वश यदुं ।

इंद्रः स नो युवा सखा ॥ १

यः । आ । अनयत् । परावतः । सुनीती । तुर्वश । यदुं ।

इंद्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १

य इन्द्रस्त्वयं यदुं चैतत्सौ राजानौ शत्रुभिर्दूरदेशे प्रक्षिप्तौ सुनीती सुनीत्या
शोभनेन नयनेन परावतस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तत्पुत्रः स इन्द्रो
नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अविमे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता ।

इंद्रो जेता हितं धनं ॥ २

अविमे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता ।

इंद्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २

अविमे चित् । विप्रः स्तोता तद्विज्ञाप्येऽपि पुरुषे वयोऽसं दधत् । इन्द्रो
धारयति । किमु वक्तव्यं स्तोतरि धारयतीति । स इन्द्रोऽनाशुना चित् अविम-
गनेनाप्यर्वताश्चेन हितं शत्रुषु निहितं स्थापितं धनं जेता जयशीलो भवति जयते-
साश्चीलिककृन् । अतो न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

१००

ऋग्वेदः ।

॥ अथ तृतीया ॥

म॒हीर॑स्य प्र॒णीत॑यः पू॒र्वी॒रुत॑ प्र॒शस्त॑यः ।

नास्य॑ क्षी॒यंत॑ ऊ॒तयः॑ ॥ ३

म॒हीः । अ॒स्य । प्र॒णीत॑यः । पू॒र्वीः । उ॒त । प्र॒शस्त॑यः ।

न । अ॒स्य । क्षी॒यंते । ऊ॒तयः॑ ॥ ३

अस्येन्द्रस्य प्रणीतयः प्रकटा नीतयः प्रापणानि महीम ह्यो महीत्यो भवन्ति । उतापि च प्रशस्तयः प्रकटाः स्तुतयः स्तोत्रभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्वह्नो भवन्ति । तथास्येन्द्र-स्तुतयो रक्षा न क्षीयन्ते । नापक्षीयन्ते । किंतु सर्वदा वर्धन्त एव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सखा॑यो ब्र॒ह्म॒वाह॑सेऽर्च॑त प्र च॑ गायत ।

स हि नः॑ प्र॒म॑तिम॒ही ॥ ४

सखा॑यः । ब्र॒ह्म॒वाह॑से । अ॒र्च॑त । प्र । च॑ । गा॒य॒त ।

सः । हि । नः । प्र॒म॑तिः । म॒ही ॥ ४

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वह्नीयाव प्राप्तव्या-येन्द्रायावन । यस्माणि शंसत । प्रगायत च स्तोत्राणि । स हि स खरिवंद्रो नोऽस्माकं मही महीती प्रमतिः प्रकटा बुद्धिः । ईदृश्या बुद्धेः प्रदातेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमेक॑स्य ए॒तद्भव॑विता द्वयो॑रसि ।

उ॒तेदृ॒शे यथा॑ वयं ॥ ५

त्वं । ए॒क॑स्य । ए॒तद्भव॑न् । अ॒वि॒ता । द्वयोः । अ॒सि ।

उ॒त । ई॒दृ॒शे । यथा॑ । वयं ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

६०९

हे वलङ्गम् वलाणां शत्रूणां हन्तरिन्द्र त्वमेकस्य स्तोत्रहंयोश्च स्तोत्रोरपिता
रक्षितासि । सर्वेषां स्तोत्राणां रक्षको भवस्तोत्रार्थः । अतापि चेदृशे जनेऽप्यपिता
भवसि यथा यादृशा वर्य । त्वया रक्षिता बहुविविधपौत्रा अभूय । ईदृशस्यापि
जनस्य त्वमेव रक्षको नाम्य इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नयसीद्वति द्विषः कृणोथ्युक्थशंसिनः ।

नृभिः सुवीरं उच्यसे । ६

नयसि । इत् । ऊं इति । अति । द्विषः । कृणोषि ।

उक्थशंसिनः ।

नृभिः । सुवीरः । उच्यसे ॥ ६

हे इन्द्रेत् त्वमेव द्विषो हृष्टनति नयसि । अस्त्राक्षयसि । तारयसि । उ इति
पूरकः । तथोक्थशंसिन उक्थानि शस्त्राणि शंसतः स्तोत्रनक्षान्करोमि । सन्तुष्टान्क-
रोमि । यस्माच्च नृभिः स्तुतीनां नेद्विषः पुरुषैः सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिः
स्तोत्रभ्यो दातव्यैरुपेत इत्युच्यसे स्तूयसे अतस्तानप्यस्त्राभ्यं प्रयच्छेति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सुखाय नृगमिथं ।

गां न दोहसे हुवे ॥ ७

ब्रह्माणं । ब्रह्मवाहसं । गीःभिः । सुखायं । नृगमिथं ।

गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७

ब्रह्माणं परिहृष्टं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपैर्नृगैर्वहनीयं सुखायनक्षान्क-
रुमिथं । नृगमा नृगः । तदहं । स्तुत्यहमित्यर्थः एवंभूतमिन्द्रं दोहसे
दोग्धं गां न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे । ब्रह्मयास्यस्यदीयागामान्दोग्धं ॥

॥ अथाष्टमी ।

वसु विष्वा॑नि ह॒स्त॑यो॒रु॒र्ध्व॑सू॒नि नि॒ हिता ।

वीर॑स्य॒ पृत॑ना॒सहः॑ ॥ ८

वसु॑ । वि॒ष्वा॒नि । ह॒स्त॑योः । ऊ॒र्ध्वः । वसू॑नि । नि । हिता ।

वीर॑स्य । पृत॑ना॒सहः॑ ॥ ८

वीरस्य वीर्यवतः पृतनासहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । तासां अभिभवित्वं यत्नेन हस्तयोर्वाहोर्विंशानि सर्वाणि हिता दिव्यपार्यवह्नेय इधं वर्तमानानि वसूनि विद्यन्ति इति न्यूचुः ऋषयो नितरां वदन्ति तस्मिन् ह्येव इति पृथक् संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ।

वि॒दु॒हानि॑ चि॒द्द्रि॒वो ज॒नानां॑ श॒ची॒पते ।

वृ॒ह मा॒या अ॒नान॑त ॥ ९

वि॒ । द॒दु॒हानि॑ । चि॒त् । अ॒द्रि॒वः । ज॒नानां॑ । श॒ची॒प॒ते ।

वृ॒ह । मा॒या । अ॒नान॑त ॥ ९

हे अद्रिवः । आदृष्टात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वज्रं शचीपत इन्द्र जनानां शत्रुणां ददुहानि चित् दृढानि स्थिराण्यपि पुराणि वलानि वा विदुह । विभिन्धि । विविधसन्मूलयेत्यर्थः । हे अनानत अप्रह्वीभूत सर्वोच्छ्रितेन्द्रमायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता विदुह । विनाशय ॥

॥ अथ दशमी ।

तमु॑ त्वा स॒त्य सोम॑पा इ॒न्द्र वा॒जानां॑ प॒ते ।

अ॒हम॑हि॒ अव॑स्य॒वः ॥ १०

तं । ऊ॒र्ध्व॑ इति । त्वा । स॒त्य । सोम॑पाः । इ॒न्द्र । वा॒जा॒नां । प॒ते ।

अ॒हम॑हि । अव॑स्य॒वः ॥ १०

चतुर्थः एकः ।

६०३

हे सत्य अवितथजभाव सोमपाः सोमस्य पातहे वाजानां पते अज्ञानां पातयित-
रवभूत हे इन्द्र अवस्यवः अयोऽज्ञानान् इच्छन्तो वयं तस्य त्वा तादृशं त्वामेवाह्वयामि ।
आह्वयामः । सुम इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमुं त्वा यः पुरासिंथ यो वा नूनं हिते धने ।

हव्यः स शुधी हवँ ॥ ११

तं । ऊं हति । त्वा । यः । पुरा । आसिंथ । यः । वा ।

नूनं । हिते । धने ।

हव्यः । सः । शुधि । हवँ ॥ ११

हे इन्द्र तस्य त्वा तमेव त्वां सुम इति शेषः । यस्त्वं पुरा पूर्वसिंशकाले हव्यो
ह्वातव्य आगित्य वधूविष्य धनलाभार्थं । यो वा यच्च त्वं हिते शत्रुषु निहिते धने
निमित्तभूते सति नूनमद्यापि हव्यो ह्वातव्यो वधूविष्य स त्वमकादीयं हवं स्तेनं
शुधि । शृणु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

धीभिरर्वंद्भिरर्वतो वाजां इन्द्र अवाय्यान् ।

त्वया जेष हितं धनं ॥ १२

धीभिः । अर्वत्सभिः । अर्वतः । वाजान् । इन्द्र । अवाय्यान् ।

त्वया । जेष । हितं । धनं ॥ १२

हे इन्द्र धीभिः स्तुतिभिस्तद्विषयाभिः प्रीतेन त्वयाशुगृहीता वयमर्वंद्भिरकादीये-
रश्वैरर्वतः शत्रुसंबन्धिनोऽश्वान् अवाय्यान् अश्वणीयान् प्रशस्यान् वाजानक्षानि च हितं
शत्रुषु निहितं धनं च जेष । त्वदशुगृह्यज्जयेम ॥

॥ अथ तयोदशी ॥

अभू' क वीर' गिर्व'णो म'हान् इ'न्द्र घने' हिते ।

भरे' वितंतसाय्यः ॥ १३

अभूः । जं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इन्द्र ।

घने । हिते ।

भरे । वितंतसाय्यः ॥ १३

हे वीर विनिवर्धयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गोभिर्वननीयेन्द्र हिते शत्रून् निहिते
घने निमित्तभूते सति महान् प्रवृत्तस्त्वं भरे संयामे वितंतसाय्यः शत्रूणां जेताभूः ॥
तंतस इति धातुर्जघातः कंडूदौ पठ्यते । तस्माद्भूपरुष्टादौणादिकः कर्तव्यप्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

या तं अतिर'मित्तहन्म'क्षुजं व'स्तमा'संति ।

तया' नोः'हिलु'ही रथं ॥ १४

या । ते । अतिः । अमित्तहन् । मक्षुजं वः । तमा । असंति ।

तया । नः । हिलुहि । रथं ॥ १४

हे अमित्तहन् अस्त्रिणां शत्रूणां हंतस्मिन् ते त्वदीया मक्षुजवस्तमातिशयेन
शोभन्तया योतिर्गतिरसति अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिलुहि । प्रेरय ।
शत्रुवधार्थं शोभन्ति गमय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स रथे'न रथी'तमोऽस्मा'र्केनाभियु'ग्व'ना ।

जे'पि जि'णो'हितं घनं ॥ १५

सः । रथेन । रथीतमः । अस्माकेन । अभियुग्वना ।

जेपि । जिणो इति । हितं । घनं ॥ १५

चतुर्थोऽष्टकः

६०५

हे जिष्णो जयशीलेन्द्र रथीतमोऽतिशयेन रथी सञ्चारयः स त्वगच्छाकिनाम्न-
दीयेनाभियुग्मनाभियोक्त शत्रूणाञ्चभिषवित्वा रथेन चितं शत्रुषु निष्ठितं घनं
जेषि । अस्मदर्थं जय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

य कए इत्तमुं इहि छटीनां विचर्षणिः ।

पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १५

यः । एकः । इत् । तं । जं इति । स्तुति । छटीनां ।

विचर्षणीः ।

पतिः । जज्ञे । वृषक्रतुः ॥ १५

विचर्षणिविशेषेण सर्वस्य दृष्टा वृषक्रतुर्वर्षकमी य इन्द्र एक इदेक एव छटीनां
प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यः कश्चित् तस्य तमेवेन्द्रं हे ज्ञोतः स्तुति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यो गृणतामिदासिंधापिरुतो शिवः सखा ।

स त्वं न इन्द्र मृडय ॥ १७

यः । गृणतां । इत् । आसिंध । आपिः । जतो । शिवः । सखा ।

सः । त्वं । नः । इन्द्र । मृडय ॥ १७

हे इन्द्र यस्तूमी जत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतश्च सन्
गृणतामिन् स्तुवतामस्माकमेवापिर्बधुरासिंध पुरा बभूविष स तादृशस्त्वं नोऽस्मा-
निदानो मृडय । सुखय ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षो हत्याय वज्रिवः ।

ससहीष्ठा अभि सृधः ॥ १८

धिष्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षः ऽ हत्याय । वज्रिवः ।

ससहीष्ठाः । अभि । सृधः ॥ १८

हे वज्रिवो वज्रवज्रिन्द्र गभस्त्योरात्मीययो हस्तयोर्वज्रं कालिशं धिष्व । धारय ।
किसर्थं । रक्षो हत्याय रक्षसां हननार्थं । हृत्वा च सृधः सृधमाना अभिगन्तीराक्षुरीः
सेनाः ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं ।

ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरि ऽ चोदनं ।

ब्रह्मवाहः ऽ तमं । हुवे ॥ १९

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं
मितभूतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतृणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्म-
भिर्मन्त्रैर्दहनीयमेव विधमिन्द्रं हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वानि पार्थिवा एको वसूनि पत्यते ।

गिवेणस्तमो अग्निगुः ॥ २०

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते ।

गिवेणः ऽ तमः । अग्निगुः ॥ २०

चतुर्थोऽष्टकः ।

६०७

स हि स खल्विन्द्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्या भवानि वक्ष्मनि धनान्येक
एव प्रत्यते ईहे नान्यः कश्चित् । पत्यतिर्यैश्वर्यकर्मा । कीदृश इन्द्रः । गिर्वंशस्तमोऽति-
शयेन गोभिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽभिमुखरुतगमनः । अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्विंशो वगः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स नो नियुञ्जिरा पृथा कामं वाजैर्भिरश्विभिः ।

गोमंजिर्गोपते धृषत् ॥ २१

सः । नः । नियुत्सभिः । आ । पृथा । कामं । वाजैर्भिः ।

अश्विभिः ।

गोमंत्सभिः । गोऽपते । धृषत् ॥ २१

हे गोपते गवां पालयितः स त्वं नोऽस्माकं कामं नियुज्जिर्वंडवाभिर्धृषद्
दारिद्र्यनाशनसमर्थं यथा भवति तथापृथा । आपूरय । यद्वा हृषदितौद्रविशेषणं ।
शतूषां धर्षकस्त्वमित्यर्थः । तथा गोमंजिर्वंडुभिर्गोभिर्युक्तैरश्विभिर्युक्तैरश्वैरूपेतैर्वा-
जैरसैश्चास्मदीयं काममापूरय ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तद्वो गाय सुते सचा पुरुहताय सत्त्वेन ।

शं यज्ञवे न शाकिर्न ॥ २२

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुहताय । सत्त्वेन ।

शं । यत् । गवे । न । शाकिर्न ॥ २२

हे ऋतागो नो यूयं सुतेऽभिबुते सोमे सति पुरुहताय वक्तुमिदं जमानैराहताय
सत्त्वेन शतूषां सादयित्वे धनानां वा सन्निवे दातु इन्द्राय तत्स्वोत्वं सचा सह संहता
भूत्वा गाय । गायत । यत्स्वोत्वं शाकिने शक्तिमत इन्द्राय शं सुखकरं भवति गवे
न । यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशो ॥

न घा वसुर्नि यंभते दानं वाजस्य गोमंतः ।

यत्सीमुप अवहिरः ॥ २३

न । घा । वसुः । नि । यमः । दानं । वाजस्य । गोमंतः ।

यत् । सी । उप । अवत् । गिरः ॥ २३

वसुर्वासिधिसा स इन्द्रो गोमतो वज्रभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्याचस्य बलस्य वा
दानं प्रदानं न घ न खलु नियमते । नियच्छति । उपरतं करोति । यद्यदि सीमथं
गितोऽस्मदीयाः स्तुतीरुपपन्नवत् उपपद्युयात् । स्तोत्रश्रवणे सति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशो ॥

कुवित्स्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् ।

शचीभिरप नो वरत् ॥ २४

कुवित्स्य । प्र । हि । व्रजं । गोमंतं । दस्युहा । गमत् ।

शचीभिः । अप । नः । वरत् ॥ २४

कुवित्स्य । कुविद्वज्रः सति हिनस्तीति कुवित्सो नाम कश्चित् । तस्य स्वभृतं
गोमंतं वज्रभिर्गोभिर्युक्तं व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्यूनामुपचपयितृणां हतैर्द्रु प्र गमत् ।
प्रकर्षेण गच्छति । हि यस्मादेवं तस्मात् शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा
नोऽश्वाकं ता गा अपवरत् । निगूढास्ता अपाहृणोत् ॥

॥ अथ पंचविंशो ॥

इमा च त्वा शतक्रतोऽभि प्र णीनुवुर्गिरः ।

इन्द्रं वत्सं न मातरः ॥ २५

चतुर्थोऽष्टकः ।

६०८

इमाः । जं इति । त्वा । यतकतो इति यतःकतो । अभि ।

प्र । नोतुतुः । गिरः ।

इंद्र । वत्स । न । मातरः ॥ २५

हे यतकतो बहुविधकर्म नृ बहुविधपक्ष वेद्र त्वा त्वाजधीमा अक्षदीया गिरः
स्तुतयः प्रचोतुतुः । प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छति । नौतिरत्न गतिकर्मा । तत्र दृष्टान्तः ।
वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो नृदे वतमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छन्ति तद्वत् ।
यद्वाक्षदीया वाचस्त्वानभि नोतुतुः । अभितः शब्दयन्ति । स्तुवंति । यथा गावो
वत्सनभित्तव्यं चंभारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पञ्चविंशो वगः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

दूणां सख्यंतय गौरसि वीरः गव्यते ।

अश्वो अश्वायते अश्व ॥ २६

दुःऽनशं । सख्यं । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते ।

अश्वः । अश्वऽयते । अश्व ॥ २६

हे इंद्र गाव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दूणां दुणां नाशयितुमशक्यं । अतिदृढं
मित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयित्तरिंद्र गव्यते गाणात्मन इच्छते त्वं गौरसि । गवां
प्रदाना अवसि । उपचारात्कारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो
अश्व । अश्वप्रदो अवसि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

स मंदस्वा ह्यंभसा राघसे तन्वा महे ।

न स्तोतारं निदे करः ॥ २७

६१०

ऋग्वेदः ।

सः । म॒द॒सः । हि॒ । अ॒ध॒सः । रा॒ध॒से । त॒न्वा । न॒हे ।

न । स्तो॒तार॑ । नि॒दे । क॒रः ॥ २०

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्तोयेन शरीरेण मंदसः ।
मोदसः । किरुधं । नहे गृहते राधसे धनार्थं । हि पूरयः । अपि च तद्दोषं स्तोतारं
निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुयाः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इ॒मा च॑ त्वा सु॒तेऽसु॒ते न॒क्ष॑ते॒ गिर्व॑णो गिरः ।

व॒त्सं गा॒वो न॒ धेन॑वः ॥ २८

इ॒माः । जं॒ इति॑ । त्वा । सु॒तेऽसु॒ते । न॒क्ष॑ते॒ । गिर्व॑णः । गिरः ।

व॒त्सं । गा॒वः । न । धेन॑वः ॥ २८

हे गिर्वणो गीर्भिवननीयेन्द्र सुते सुते सोमेऽभिपुतेऽभिपुते सतीमा अस्त्रदीया
गिरः सुतयस्ता त्वां नक्षते । व्याम्रवन्ति । धेनवो दोग्धूरो गावो न गाव इव वत्सं ।
यथा शीघ्रं वत्सं व्याम्रवन्ति तद्वत् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

पु॒रु॒त॒मं पु॒रु॒णां स्तो॒त॒ृणां॑ वि॒वा॒चि ।

वा॒र्जेभि॒र्वाज॑यतां ॥ २९

पु॒रु॒त॒मं । पु॒रु॒णां । स्तो॒त॒ृणां॑ । वि॒वा॒चि ।

वा॒र्जेभिः॑ । वा॒ज॒य॒तां ॥ २९

हे इन्द्र पुरुतमं पुरुणां बहूनां शत्रूणां तमयितारं ग्लपयितारं त्वां पुरुणां
बहूनां स्तोतृणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः
स्तुतयस्तामिका पाचो यन्नित्यच्चे तन्निन्वाजिभिर्वाजैर्हृषिलक्ष्मैरक्षैर्वाजयतां वाज-
यतं बलवतं वा त्वां कुर्वतां ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

५११

॥ अथ त्रिंशो ॥

अस्माकं मिन्द्र भूत ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः ।

अस्मान्नाये महे हिवु ॥ ३०

अस्माकं । इंद्र । भूत । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः ।

अस्मान् । राये । महे । हिवु ॥ ३०

हे इंद्र वाहिष्ठो भोटृतसोऽस्माकं स्तोमः स्तोमं ते तवांतसोऽतिकतमो भूत ।
भवतु । त्वं चास्मान्नाहे महे ते राये धनाय हिवु । मेरय ॥

॥ अथैकत्रिंशो ॥

अधि हवुः पयोनां वर्षिष्ठे मूर्ध्वन्यात् ।

उक्तं कक्षो न गांग्यः ॥ ३१

अधि । हवुः । पयोनां । वर्षिष्ठे । मूर्ध्वन् । अस्यात् ।

उक्तः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१

हवुर्नाम पयोनां तच्च । तत्प्रकाशात्प्रवधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तच्चेना-
स्तीत् । एतच्च हवुना स्मर्यते । भरद्वाजः चुधात्तस्तु सपुत्रो निर्धने वने । पत्नीर्गाः
प्रतिजयाहृष्टवोस्तच्छो नहायथाः । म० १०. १०७. इति ॥ पयनात्मणो वर्षिज
एनत्वं जा असुरा वा । तेषां तच्चा हवुर्वर्षिष्ठे मूर्ध्वनूर्ध्वनि मूर्ध्ववदुच्छ्रिते स्थलेऽप्यस्यात्
अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गंगायाः कूल उच्यते भवः कक्षो न कक्ष इवोर्विस्तीर्णः सन् ।
जातितो हीनोऽपि दाहत्वात्सर्वं श्रीष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशो ॥

यस्य वायो रिव द्रवद्भद्रा रातिः सहस्रिणी ।

सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२

६१२

ऋग्वेदः ।

यस्य । वायोऽष्टवः । द्रवत् । भद्रा । रातिः । सहस्रिणी ।

सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२

वायोरिष द्रवत् क्षिप्रगामिनो यस्य पृवोर्भद्रा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्या-
युक्ता रातिर्दानं सद्यः स्तुतिस्तस्य एव दानाय दानकाषाय याचनायाय मङ्गलं मंहते
अपेक्षितं धनं ददाति तं वृष्टमित्युत्तरस्यान्वयि संबंधः ॥

॥ अथ तयोस्त्रिंशो ॥

तत्तु नो विक्षे अर्थं या सदा गृणन्ति कारवः ।

हवुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३३

तत् । तु । नः । विक्षे । अर्थः । या । सदा । गृणन्ति । कारवः ।

हवुं । सहस्रदातमं । सूरिं । सहस्रसातमं ॥ ३३

तत्तु हवुं नोऽसदीया विक्षे सर्वेऽवः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः
सु सुष्टुगृणन्ति । अभिगृणन्ति । अभिष्टुवंति । कीदृशं । सहस्रदातममतिशयेन
सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारं सूरिं प्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारं सहस्रसातममतिशयेन
सहस्रसंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षड्विंशो षगः ॥

त्वामिच्छीति चतुर्थं तृतीयं सूक्तं दृष्टव्यमित्युक्तस्य शंभोराषमैर्द्र । प्रथमा-
तृतीयाद्या अयुजो दृष्टव्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोदृष्टव्यः । तथा चातुर्कांतं ।
त्वामिच्छि षडूना प्रागार्थमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिःष्टोमो
दृष्टव्यः स्यात्तदानीं निष्केशल्यस्याद्याः प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यद्यु वै
दृष्टव्यमिच्छि इवामहे । आ० ५, १५, । इति ॥ सहाव्रतेऽपि निष्केशल्येऽयं प्रगाथः
शंसनीयः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । त्वामिच्छि इवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति
दृष्टव्यः स्तोत्रियातुरूपो । ऐ० आ० ५, ८, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिच्छि इवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्तेष्वं द सप्ततिं नरत्वां काष्ठास्वतः ॥ १

त्वा । इत् । हि । इवामहे । साता । वाजं । कारवः ।

त्वा । इत्तेषु । इन्द्र । सत्स्यति । नरः । त्वा । काष्ठासु ।

अथतः ॥ १

कारवः स्तोतारो वयं वाजं वाजस्य साता सातो संभजने निमित्तभूते सति
हे इन्द्र त्वामिच्छि त्वामेव इवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । हे इन्द्र सत्स्यति सतां
पालयितारं अहं त्वां नरोऽन्येऽपि अनुष्ठा हवेष्वारकेषु शत्रूषु सत्सु इवन्ते ।
आह्वयन्ति तज्जगार्थं । अपि चार्वातोऽश्वस्य संबन्धिनीषु काष्ठासु यत्नाश्वः क्रांत्वा
तिष्ठति तासु काष्ठासु इत्यासेषु शुचक्रावाच त्वामेषाह्वयन्ति । अतो वयं त्वामे-
वाह्वयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृणुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्यमिन्द्र सं किर सता वाजं न जिग्युषे ॥ २

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रहस्त । धृणुया । महः ।

स्तवानः । अद्रिवः ।

गां । श्वं । रथ्यं । इन्द्र । सं । किर । सता । वाजं । न ।

जिग्युषे ॥ २

हे चित्र पायनीय वज्रहस्त वज्रवाहो अद्रिवो वज्रवन् । यद्वाहणात्यनेनेत्य-
द्रिरशनिः । तद्वन् । एवंभूतेन्द्र धृणुया धृणुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स
तावशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथ्यं रथवाहनमश्वं च संकिर ।
सय्यक् प्रयच्छ । जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सता महत्प्रभूतं वाजं नाश्नयिष्य ।
यथा शत्रून् जितवते भोगार्थं बहुदं प्रयच्छसि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्क्रान्ते यः सताहेत्यादिस्तुतेश्च शंसनीयः । स्तूयते हि । यः
सताह्वा विचषं पिरिति शेषोऽयं ते वाक् इवमिति स्तुते । ऐ० आ० ५, १० ।
इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि सार्धं दिनसवने यः सताहेति प्रागायो वैकल्पिकोऽनु रूपः
स्तुतिं च । यः सताह्वा विचषं पिरिः स्नादोरित्यादिषूत । आ० ७, ४, । इति ॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यः सत्ताहा विचर्षणिः तं ह्रमहे वयं ।

सहस्रमुष्कं तुविष्टम् सत्यंते भवामसमत्सु नो वृधे ॥ ३

यः । सत्ताहा । विचर्षणिः । ह्रमहे । वयं ।

सहस्रमुष्कं । तुविष्टम् । सत्यंते । भवामसमत्सु ।

नः । वृधे ॥ ३

य इन्द्रः सत्ताहा सत्ताहा भवतां सत्ता विचर्षणिः प्रथमेण सर्वस्य द्रष्टा तस्मिन्
 यथं ह्रमहे । स्तुतिपदैराह्वयामः । उत्तरार्धः प्रत्यक्षजनः । हे सहस्रमुष्कं सहस्रश्रेष्ठ ।
 यां कां च स्त्रियं संभवतिन्द्रो भगवानुपतया स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि श्रेष्ठान्
 ससर्जति कौशोतकिभिरास्त्रातं । तदभिप्रायेणदं संवाधनं । हे तुविष्टम् वरुधन
 सत्यंते सतां पालयितरिन्द्र समत्सु संप्राप्तेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वाधसे जनान्वृषमेव मन्युना वृषो मोड् च ऋचीषम ।

अस्माकं बोध्यविता मचाधने तनूषु सूर्ये ॥ ४

वाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । वृषो । मोड्हे ।

ऋचीषम ।

अस्माकं । वाधि । अविता । मचाधने । तनूषु । अप्सु ।

सूर्ये ॥ ४

हे ऋचीषम ऋचासम ऋज्यादयं रूपं प्रतिपादयति तादृश्येन्द्र वृषो शत्रूणां
 धर्मके वाधके मोड् च संप्राप्ते जनान्छादयान् भवन् वृषमेव वृषश्रेष्ठे वलवता
 मन्युना क्रोधेन वाधसः । वाधसः । तथा मचाधने मचाधने निमित्तभूते अंग्रासे
 चास्माकमविता राक्षसा वाधि । उध्यसः । राक्षसत्वेनात्मानं जानीहि । रक्षको
 भवेति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनूष्वसूदकेषु सूर्ये च लब्धयेषु सत्त्वेतेषां लाभार्थं ।
 सूर्यस्य लाभः संदर्शनं । तदर्थमित्यर्थः ॥

चतुर्थोऽष्टक ।

॥१५॥

सातुर्विंशिकोऽहनि सार्धं दिनसवने ब्राह्मणाच्छसिन इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरेति
प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । स्तुतितं च । इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वांसहस्रमा
शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरं ओजिष्ठं पप्रुरि श्रवः ।

येनेमे चित्तं वज्रहस्त रोदसी आमे सुशिप्र प्राः ॥ ५

इन्द्र । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पप्रुरि । श्रवः ।

येन । इमे इति । चित्तं । वज्रहस्त । रोदसी इति । आ ।

उमे इति । सुशिप्र । प्राः ॥ ५

हे इन्द्र ज्येष्ठं प्रशस्ततमोजिष्ठमोजस्विततममतिशयेन बलकरं पप्रुरि पुरकं
अवोऽसं नोऽस्त्रम्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । हे चित्तं चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो
हे सुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हे इन्द्र येनास्तेनेने परिदृश्यमाने उमे रोदसी द्यावा-
पृथिव्यावाप्रा आपूरयसि तदक्षमाभरेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थं ख सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामग्रमवसे चर्मणीसहं राजन्देवेषु ह्रमहे ।

विश्वा सु नी विष्मरा पिद्धना वसोऽमितान् सुसहान् कृधि ॥ ६

त्वां । अग्रं । अवसे । चर्मणीसहं । राजन् । देवेषु । ह्रमहे ।

विश्वा । सु । नः । विष्मरा । पिद्धना । वसो इति ।

अमितान् । सुसहान् । कृधि ॥ ६

हे राजन् राजमानेन्द्र देवेषु देवानां मध्य अग्रसुदूणं वलं चर्मणीसहं चर्मणीनां
यत्तुभूतानां प्रजानामभिभवितारं त्वामग्रसे रक्षयाय ह्रमहे । आह्वयामः । त्वं विश्वा

६१६

प्रभुग्येहः ।

सर्वाणि पिद्मना किद्मनानि रक्षांसि । पिहितमव्यक्तं यद्भयंत इति पिद्मनाणि ।
पृषोदरादिः । तानि तु सुष्ठु विष्टुरा व्यधितानि बाधितानि कुरु । हे वसो वासकेंद्र
नोऽस्मदीयानमितान् यत्नं च सुष्ठु च सुखेनाभिभूयितुं शक्यन् ह्यसि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमः ॥

यदिन्द्र नाहु'पोषाँ चोजा वृष्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच क्षितीनां द्युन्नमा भर सत्ता विश्वानि प्री'स्था ॥ ७

यत् । इन्द्र । नाहु'पोषु । आ । ओज । वृष्णं । च । कृष्टिषु ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । द्युन्नं । आ । भर । सत्ता ।

विश्वानि । प्री'स्था ॥ ७

हे इन्द्र नाहुपोषु । नहुष इति मनुष्यनाम । तत्सर्वं धिनीषु कृष्टिषु प्रजासु ।
आकारः सुष्ठुचये । यज्ञो जो वलं नृम्णं धनं च विद्यते । यद्वा यज्ञ पंच पंचानां
क्षितीनां । निषादपंचमासत्वारो वषाः पंच क्षितयः । तेषां स्वरूपं द्युन्नं द्योतमान-
मजं तत्सर्वमव्यक्तमाभर । आहुर । प्रयच्छ । तथा सत्ता जहाति विश्वानि सर्वाणि
प्री'स्थानि बलानि चास्त्रभ्यमाहुर ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

यद्वा तृक्षौ मघवद्ब्रुह्मावा जने यत्पूरौ कञ्च वृष्णं ।

अस्मभ्यं तद्वि'रीहि सं वृषाह्येऽमित्रांश्चरुत्सु तुर्वणे ॥ ८

यत् । वा । तृक्षौ । मघवन् । ब्रुह्मौ । आ । जने । यत् ।

पूरौ । कत् । च । वृष्णं ।

अस्मभ्यं । तत् । वि'रीहि । सं । वृषाह्ये । अमित्रान् ।

चरुत्सु । तुर्वणे ॥ ८

चतुर्थोऽष्टकः ।

११७

हे मन्वन्त धनवन्तिंद्र तपोवेतसं च राजनि वहा यज्ञं वर्तं विद्यते ब्रह्मावा
 ब्रह्मो चैतसं जे च जने बह्वलक्षितः । पूरावेतसं भो नृपे च बलकज्ञं यत्किंचन वृथा
 बोधं विद्यते तत्सर्वमथाभ्यं सोढव्यं सं सम्यगिरीहि । प्रयच्छ । कदा । नृसहो
 नृभिर्गोबुभिः सोढव्ये बुधे प्रयत्ने । किमर्थं । एतु, एतन्नाह संयामेवमिमान् यत्नं
 त्वंये त्वंितं चिंचितुं ॥

चातुर्विधिकोऽहनि निष्कषल्य इंद्र त्रिधात्विति पैरूप्य साधप्रणयः । यंसनीयः ।
 स्रजितं च । इंद्र त्रिधातु चरणं त्वंिंद्र मत्तर्जिष्ठु । आ० ७, १, इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सुक्ते नवमी ॥

इंद्रं त्रिधातुं चरणं त्रिषद्वयं स्वस्तिमत् ।

अर्दिंश्च मघवन्तश्च मघं च यावदा दिसुमेभ्यः ॥ ९

इंद्रं । त्रिधातुं । चरणं । त्रिषद्वयं । स्वस्तिमत् ।

अर्दिः । यच्छ । मघवन्तश्च ॥ च । मघं । च । यावयं ।

दिसु । एभ्यः ॥ ९

हे इंद्र त्रिधातु त्रिप्रकारं त्रिधुगिकं त्रिषद्वयं त्रयाणां शीतातपवतीणां वारकं
 स्वस्तिमदविनाययुक्तं अर्दिंश्चदिष्टदाष्टादनयुक्तमेवगुणविष्टं चरणं गृहं मघ-
 पद्मश्च । मघं चविर्लक्षणं धनं । तद्वज्राचाक्रदीवेभ्यो मघं भरद्वाजाय च यच्छ ।
 देवि । अपि चैभ्यः सकाशादिसुं यत्प्रेरितं शीतमानमायुधं वषट् । एषज्जुह ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये गन्धता मनसा यत्तुमादभुरभिप्रज्ञंति वृष्णवा ।

अथ सा नो मघवन्तिंद्र निर्घणस्तनूपा अंतमो भव ॥ १०

ये । गन्धता । मनसा । यत्तुं । आदभुः । अभिप्रज्ञंति ।

वृष्णवा ।

११८

ऋग्वेदः ।

अध॑ । स्म । नः । मघ॑यन् । इ॒न्द्र । गिर्व॑णः । तनू॑पाः ।

अ॒न्तमः । भव ॥ १०

ये जना गव्यता शत्रूणां गा इच्छता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं यातयित्वा
वैरिणमादधुः अहिंसिषुः । ये च घृणुषा घृणुषो घृष्टाः संतोऽस्मानभिलक्ष्य ममन्ति
प्रकर्षेण हिंसं त हे मघयन् धनवन् गिर्वणो गिरां संभक्षरिन्द्र अध आङ्गिकास्ते तेभ्यः
सकाशात् नोऽस्माकं तक्षुपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अन्तमोऽतिक्तमो भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमोऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध॑ स्मा नो वृ॒धे भवे॑द्र॒ नाय॑मेवा युधि ।

यद॒न्तरि॑क्षे प॒तय॑ति प॒रिणि॑नो दि॒द्यव॑स्तिग्म॒सू॒र्धनः ॥ ११

अध॑ स्म । नः । वृ॒धे । भव । इ॒न्द्र । नाय॑ । भव । युधि ।

यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । प॒तय॑ति । प॒रिणि॑नः । दि॒द्यवः ।

तिग्मः सू॒र्धनः ॥ ११

हे इन्द्र अधस्म तदानो नोऽस्माकं वृधे वर्धनय भव । अपि च नायं नोऽस्माकं नयो
नेता युधि युञ्जे तमयय । रक्ष । तदेत्युक्त कदन्त्यत आह । परिणतः पक्षवन्तिग्म-
सूर्धनस्तीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यद्यदांतरिक्षे व्योम्नि पतयन्ति शत्रुभिर्वि-
ष्टाः पतन्ति तदानो वृधे भवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यत् अ॒रा॒स॒स्तन्वी॑ वि॒तन्व॑ते प्रि॒या श॒र्म पि॒तृणां॑ ।

अध॑ स्मा यच्छ॒ तन्वे॑ तने॒ च छ॑र्द॒र॒चत्त॑ यावय द्वेषः ॥ १२

यत् । अ॒रा॒सः । तन्वः । वि॒तन्व॑ते । प्रि॒या । श॒र्म । पि॒तृणां॑ ।

अधः । स्त्र । यच्छ । तन्वे । तने । च । हृदिः । अचित्त ।

यवय । द्वेयः ॥ १२

यत्र यस्मिन्काले शूराः शूराः शौर्यपंतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयन्ति स्त्रागिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयन्ति । तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शनं शर्माणि स्थानानि पितृणां जनकानां संबन्धीनि । तैरजितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयन्ति । परित्यजन्तीति यावत् । अथ स्त्रास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च हृदिःश्चादममायुधानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहोत्थयः । अपि च द्वेयो द्वेष्टुं शत्रून्यावय । तेभ्यो विद्योजय ॥

॥ अथ तयोदशौ ॥

यदिन्द्रं सर्गे अर्वातश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येनां द्वेय अवस्थतः ॥ १३

यत् । इन्द्र । सर्गे । अर्वातः । चोदयासे । महाधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान् । द्वेय ।

अवस्थतः ॥ १३

ये इन्द्र महाधने जितव्यस्य मञ्जतो धनस्यो निमित्ते मञ्जति संप्राप्ते सर्गे सद्योने सत्यसमने विपक्षेऽध्वनि मार्गेऽर्वातोऽस्त्रादीयान्स्थान्यदा चोदयासे प्रेरयसि । वृजिने कुटिले पथि मार्गेऽन्तरिक्षक्षणे अवस्थतः अयोऽस्त्रमभिषेकपमात्मान इच्छतः श्येनानि यथाभिप्रायिनः श्येना अन्तरिक्षे शीघ्रं गच्छन्ति तथाऽस्त्रादीयान्स्थान्यदा त्वं शीघ्रं गच्छसि तदानीमस्त्राकं तन्वे तनयाय च हृदिःश्च्छति पूर्वाऽऽह्वि संबन्धः ॥

॥ अथ चतुर्दशौ ॥

सिंघं रिव प्रवश आश्रया यतो यदि लोभमनु क्षणि ।

आ ले वयो न बह्वी तत्यामिषि गृभीता बाहोर्गवि ॥ १४

३२०

ऋग्वेदः ।

सिंधू नृद्व । प्रवणे । आशुऽया । यतः । यदि । क्लोषं ।

अतु । स्नि ।

आ । ये । वयः । न । वष्टं तति । आसिंषि । गृभीताः ।

वाहोः । गर्वि ॥ १४

उक्तस्त्रैषां स्थातिप्रत्ययप्रतिपादनायेधं । प्रवणे निम्नदेशे सिंधूनिव [सिंधूनां] नदीरिवाद्युवायु ग्रीष्मं यतो गच्छतोऽश्वा नृ चे इन्द्र यदि चोदयासे मेरयसि । कदा । क्लोषमनु । क्लोष इति भवनाम । भयमनुलक्ष्य स्नि स्नि आक्रोशे सति । कीदृशा-
 स्त्रैः । वाहोनीकुसूलयोग्भीताः कष्टाया वक्षा येऽश्वा गवि गोक्षपे धने जितव्ये
 सत्यावर्ततति पुनः पुनरावर्तते । आसिंष्यामिषे मांसे अहीतव्ये सति वयो न यथा
 क्षेनादवः पक्षिणः पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवंभूतान्श्वान् अवेन क्लोशे सति वदा
 त्वं मेरयसि तदानीमस्मादीयेभ्यश्छर्दि प्रयच्छेति संबन्धः । वद्यायुर्वेषुर्ध्वे प्रसक्तिर्नास्ति
 नद्यापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुक्षपायां जवः प्राच्यंत इति नः कश्चिद्विरोधः ॥

॥ इति चतुर्थं सप्तमे नवविंशो वगः ॥

आदुरित्वेकविंशद्वचं चतुर्थं क्लृप्तं भरद्वाजमुत्पद्य गगंस्त्वार्यं । प्रस्तोका इति स्त्रैषा
 त्रिष्टुप् दद्यान्वित्यष्टुप् दद्य रयामिति गायत्री षष्ठि राध इति द्विपदा द्विष्टका-
 द्यका युजानो चरितेत्येषा वृहती दिवस्पृषिष्या इति जगती षिष्टात्रिष्टुभः ।
 आदितः पंचानाष्टुषां सोमो देवता । अगव्यति चैत्रमित्यष्टुषां प्रयमपादे देवा उत्तरख
 भूमिस्तृतीयस्य वृहस्पतिश्चतुर्थस्येन्द्रः । प्रस्तोक इत्याद्याश्चतस्रः संजवमुत्पद्य राज्ञो
 दानास्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः । वनस्तप्ते बीजुंग इत्यथ तद्यो रुरयदेवतः । उप
 आसवेति तद्यो दुंदुभिदेवतः । समश्चपणां इत्यथ चं रुरेन्द्रः । षिष्टा इन्द्रदेवताकाः ।
 तथा चाष्टकांतं । आदुरेकविंशद्वगः पंचादौ सोमो गव्याथष्टुषां सिंगोक्तदेवतः
 प्रस्तोक इति त्रिष्टुप् वृहस्पृषिष्या द्विपदा साजं वस्य प्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परो
 तद्यो रुरयदुंदुभिदेवतायैन्द्रोऽत्योऽदं रुरेन्द्रः युजानो वृहती दिवस्पृषिष्या जगती ॥
 अग्निगदत आदितश्चतस्रः रुरं सोमो वाः । अत्रितं च । आदुरेकविंशद्वगः ।
 वग्रे चाष्टकानि । आ० ५, २०, । इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

४२१

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वा_१दु_२ष्कि_३ला_४यं_५ मधु_६मा_७ उता_८यं_९ ती_{१०}वः_{११} कि_{१२}ला_{१३}यं_{१४} रस_{१५}वा_{१६} उता_{१७}यं_{१८} ।उतो_{१९} न्व_{२०}स्य_{२१} प_{२२}पि_{२३}वा_{२४}सं_{२५}मि_{२६}न्द्रं_{२७} न क_{२८}च_{२९}न स_{३०}ह_{३१}त आ_{३२}ह_{३३}दे_{३४}यु_{३५} ॥ १स्वा_{३६}दुः । कि_{३७}लं । अ_{३८}यं । मधु_{३९}मा_{४०}म् । उ_{४१}त । अ_{४२}यं । ती_{४३}वः ।कि_{४४}लं । अ_{४५}यं । रस_{४६}वा_{४७}म् । उ_{४८}त । अ_{४९}यं ।उतो_{५०} इति_{५१} । सु_{५२} । अ_{५३}स्य । प_{५४}पि_{५५}वा_{५६}सं । इ_{५७}न्द्रं_{५८} । न । कः_{५९} । च_{६०}न ।स_{६१}ह_{६२}ते । आ_{६३}ह_{६४}दे_{६५}यु_{६६} ॥ १

अयमभिहितः सोमः खादुरास्त्रादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमान्माधुवं-
वांश्चायं सोमः भवति । तयायं सोमस्तीव्रः किल भदोत्यादने तीक्ष्णः खड्गु भवति ।
उतापि चायं सोमो रसवान् सारवांश्च भवति । जमेन पाज्यचतुष्टयेन सोमस्य
माधुर्वातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि आस्य सोमस्य ॥ द्वितीयायं वडो ॥ इमं
सोमं पपिवांसं पीतवन्तमिन्द्रमाहवेह संप्राप्तेषु न कश्चन न कोऽपि सज्जते ।
अभिभवति । सु इति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं स्वा_१दुरि_२ह मदि_३ष्ठ आ_४स य_५खे_६द्रो_७ हृत्_८हृत्वे_९ ममा_{१०}दं_{११} ।पु_{१२}रु_{१३}णि_{१४} य_{१५}खे_{१६}द्रो_{१७} ममा_{१८}दं_{१९} वि_{२०} न_{२१}व_{२२}तिं_{२३} न_{२४}व_{२५}च_{२६} दे_{२७}ह्यो_{२८}र्दे_{२९} ह_{३०}न् ॥ २अ_{३१}यं । स्वा_{३२}दुः । इ_{३३}ह । मदि_{३४}ष्ठः । आ_{३५}स । य_{३६}स्य । इ_{३७}न्द्रं_{३८} ।हृत्_{३९}हृत्वे_{४०} । ममा_{४१}दं_{४२} ।पु_{४३}रु_{४४}णिं । यः । यो_{४५}न्मा । ममा_{४६}दं_{४७} । वि_{४८} । न_{४९}व_{५०}तिं । न_{५१}व_{५२}च । च ।दे_{५३}ह्यः । ह_{५४}न् ॥ २

इहास्मिन्नेत्यं सोमः खादुरास्त्रादितः पीतः सन् मदिष्ठोऽतिशयेन भद्विज्ञासः ।
वधूष । मस्य सोमस्य पानेनेद्रो हृत्हृत्वे हृत्हृत्तनकावे ममाद मसो वधूष । यः सोमः

शंवरस्यासुरस्य पुरुषि बहूनि ज्यौता ज्यौतानि बलानि जघान । तथा देह्यो दिग्धा
उपचिता आसुरोः पुरोः तदीयान् देहान् वा नवतिं नव च नवोत्तरनवतिसंख्याका
यः सोमो विहन् व्यहन् अयं सोम इति प्रथमपादेन संबन्धः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुग्रतीमजीगः ।

अयं षड्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कञ्चनारे ॥ ३

अयं । मे । पीतः । उत् । दियति । वाचं । अयं । मनीषां ।

उग्रतीं । अजीगरति ।

अयं । षट् । उर्वी । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः ।

भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३

अयं सोमः पीतः सन् मे मम वाचमुदियति । उज्जयति । अयमेव सोम उग्रती
क्रांतां मनीषां बुद्धिमुदजोगः । उज्जारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यध्यास्य-
तास्तु ङि चङि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः षड्वीरः षण्णोर्वीरहसस्याह
द्वौच दृष्यवी चाहश्च रात्रिश्चापचौषधयेति प्रतिपादिता द्युष्टयव्याद्याः षडभि-
मीत । निर्मितवान् । याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरे विप्रलङ्घे देशे कञ्चन किञ्चन भुवनं
भूतजातं न भवति अपि त्वास्त्रेव सर्वं भूतजातं वर्तते तादृशीरुषीर्निर्मितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्षाणं दिवो अक्रणोदयं सः ।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वं तरिचं ॥ ४

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्षाणं । दिवः ।

अक्रणोत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार ।

उरु । अंतरिचं ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

१२३

स सख्यं सोमो यः पृथिव्या परिमाणपुरुषं विस्तृतत्वमकणोत् अकरोत् ।
 तथाचं सोमो दिवो द्युलाकास्य वज्राणि संवृतत्वं वृष्टत्वमकणोत् अकरोत् । अयं सोमः
 स हि भवति । अपि चायं सोमस्तिष्ठन्नीषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रवृष्टा स्वेतासु
 प्रोद्युषं रसं दाधार । धारयति । तथेह विस्तीर्णमंतरिक्षं च धारयति । तथा च
 मंत्रांतरं । त्वमिमा ओषधी सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः । त्वमा ततंयो-
 र्वंतरिक्षं । ऋषे ०१, ६१, २२ । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अयं विद्वच्चित्तदृशीकमर्णः शुक्रसंज्ञनामुषसामनीके ।

अयं महान्महता स्तंभनेनोद्यामस्तन्नादृषभो मरुत्वान् ॥ ५

अयं । विद्वत् । चित्तदृशीकं । मर्णः । शुक्रसंज्ञनां । उषसां ।

अनीके ।

अयं । महान् । महता । स्तंभनेन चत् । द्या । अस्तन्नात् ।

दृषभः । मरुत्वान् ॥ ५

अयं सोमश्चित्तदृशीकं विचित्तदर्शनं यद्वाच्यत्वेन दर्शनीयमर्णः सर्वस्य प्रेरकं
 सौरं ज्योतिर्विदत् । लभयति । कस्मिन्काले । शुक्रसंज्ञनां शुक्रं निर्मलमंतरिक्षं
 सदा सदनं यासां तासामुषसामनीके प्रसुखे । उषाकाल इत्यर्थः । अपि च महान्
 प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्थविरेन स्तंभनेन स्तंभनसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेरा
 द्यां द्यलोकमुदस्तन्नात् । ऊर्ध्वमस्यापयत् । यथाधो न पतति तथांतरिक्षं तस्या-
 धारत्वेन हस्तवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । दृषभो वृष्टेर्जनयिता । सोमाहृत्या हि
 वृष्टिर्जन्यते ॥ मरुत्वान्मरुद्भिर्हृताः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दृषत्पिब कलशे सोमंमिदं वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सर्वेन आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमन्मासु धेहि ॥ ६

६२४

। ऋग्वेदः ।

धृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इन्द्र । उवऽसा । मूर ।

संऽघरे । वसूनां ।

मार्धदिने । सवने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं ।

अस्मासु । धेहि ॥ ५

हे मूर योयं चिन्द्र इत्युक्ता इत्याणां वावरकाणां यन्मयी चंता त्वं वसूनां धनानां
सवने संपाप्ते निमित्तभूति सति कलशेद्वीपकलशेऽपस्थितं सोमं धृषत् धृष्टं यथा
भवति तथा पिब । अपि च मार्धदिने सवनं आहवस्य । आशिंचस्व । जठरं सोमेन
पूरय । सर्वेन्द्रं हि मार्धदिनं सवनं । किं व रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्व
रयि धनवरनासु धेहि । धारय ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छं ।

अवा सुपारो अतिपारयो नो अवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७

इन्द्र । प्र । नः । पुरएताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रतरं ।

वस्य । अच्छं ।

अवा । सुपारः । अतिपारयः । नः । अवा । सुनीतिः ।

उत । वामनीतिः ॥ ७

हे इन्द्र त्वं पुरएतेव पुरतो गतेव नोऽज्ञानं प्र पश्य । प्रकर्षेण्येच्छस्व । यथा
नागरं रजकः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकागपश्यति तथा
पश्येत्सर्वः । तथा वस्यो वसीयः अष्टं धनसंख्याभिस्तुष्ट्येन प्रतरं प्रकृष्टतरपति-
वसेन प्रपद्य । अज्ञानप्रापय । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता दुःखेभ्यस्तारयिता अवा ।
तथा नोऽज्ञानं स्तोतृनृतिपारयः । यत्नू नतिप्रापय । सुनीतिः यो धननयनश्चास्माकं
अवा । उतापि च वामनीतिर्वामानो धननोयानां धनानां नेता अवा । बह्वार्कर्थं
अहमापयो अवा ॥

चतुर्थाऽष्टकः ।

६२५

हे पशुवत् न इयेषा जपाया ज्ञा । स्तुतिं च । उरुं नो लोकमनु नेषि
विद्वान् म सताहिषे पुरुषत यत्नु । आ० १, ७ । इति ॥ होतृकैः सदः प्रसंपन्नस-
मयेऽयेषा ज्ञाया । स्तुतिं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति जपंतः । आ०
५, १ । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽह्न्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु पार्थदिनमवनेऽ-
व्यापकस्यैषा चारंभणीया । स्तुतिं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति
कव्यं चारंभणीया । आ० ७, ४ । इति ॥

॥ सैषा स्तुतेऽष्टमी ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् सर्वज्योतिरभयं स्तुति ।

ऋष्या तं इंद्र स्वपिरस्य वाह उपं स्थेयाम शरणा वृहता ॥ ८

उरुं । नः । लोकं । अनु । नेषि । विद्वान् । स्तुत्वत् ।

ज्योतिः । अभयं । स्तुति ।

ऋष्या । ते । इंद्र । स्वपिरस्य । वाह इति । उपं । स्थेयाम ।

शरणा । वृहता ॥ ८

हे इंद्र विद्वान् जानंस्वष्टरं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सगोस्थं नोऽस्माननुनेषि ।
अनुगमय । तथा स्वर्गं खादभयं भयरहितं ज्योतिष स्तुतिं जेमेणातुनेषि ।
अस्माननुगमय । हे इंद्र स्वपिरस्य स्थूलस्य वृहस्य ते तव संबन्धिनावस्था दर्शनीयौ
वृहता महता वाह त्वदीयौ हस्तौ शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकतयोपस्थानम् ।
उपतिष्ठेय । सेवेमहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

वरिष्ठे न इंद्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्नखयोरा ।

द्रुपमा वल्लीषां वषिष्ठां मा नस्तारीन्मघववायीं अर्यः ॥ ९

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतवन् ।

अश्वयोः । आ ।

दूषं । आ । वक्षि । दूषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारोत् ।

मघवन् । रायः । अर्यः ॥ ८

हे इन्द्र वरिष्ठ उक्तमे विलीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । वेहिष्ठ । धारय । अपि च हे शतवन् शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वीर्यवृत्तमयोः । आकारः सप्तस्ये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय । तद्येषामज्ञानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्त्रयवक्षि । अश्वदयमावह । आनय । हे मघवन् धनवर्षिन्द्र अर्योऽधनस्य आस्यन्त्यः कश्चिदोऽस्माकं रायो धनानि मा तारोत् । मा हिंसोत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

इन्द्र मृड मघा जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।

यत्किंचाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृषि मा देववतं ॥ १०

इन्द्र । मृड । मघा । जीवातु । इच्छ । चोदय । धियं ।

अयसः । न । धारां ।

यत् । किं । च । अहं । त्वायुः । इदं । वदामि । तत् ।

जुषस्व । कृषि । मा । देववतं ॥ १०

हे इन्द्र मृड । मृडय । अस्मान् सुखय । जीवातुं जीवनौषधं च मघां दातुमिच्छ । तथा धियं बुद्धिं चोदय । स्तुतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय । तीक्ष्णी कुरु । अयसो न धारागयोनयस्य खड्गादेर्धारासिध । सा यथा मृच्छा सङ्गुच्छं विषयां धियं चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंच नाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुषस्व । मा मां च देववतं रक्षकैर्देवैरुपेतं कृषि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकविंशी वरगः ॥

आयुष्मामेष्ट्यामिन्द्रस्य त्वात्स्नातारमित्युष कयः । कृतितं च । त्वातारमिन्द्रमपितारमिन्द्रं मा ते अस्यां सहसावनपरिहो । आ० २, १०, इति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१२७

॥ श्रेष्ठा ऐकादशी ॥

ता॒ता॒र॒मि॒न्द्रं॑ म॒वि॒ता॒र॒मि॒न्द्रं॑ ह॒वे॒ह॒वे॒ सु॒ह॒वं॒ मू॒र॒मि॒न्द्रं॑ ।

ह॒वामि॑ श॒क्रं पु॒रु॒ह॒त॒मि॒न्द्रं॑ स्व॒स्ति नो॒ मघ॑वा॒ धा॒त्वि॒न्द्रः॑ ॥ ११

ता॒ता॒र॒' । इ॒न्द्र' । अ॒वि॒ता॒र॒' । इ॒न्द्र' । ह॒वे॒ह॒वे॒ । सु॒ह॒वं॒ ।

मू॒र॒' । इ॒न्द्र' ।

ह॒वामि॑ । श॒क्रं । पु॒रु॒ह॒त॒ं । इ॒न्द्र' । स्व॒स्ति । नः॒ । मघ॑वा॒ ।

धा॒तु । इ॒न्द्र' ॥ ११

तातारं शब्दस्यः पालयितारमिन्द्रमाह्वयामि । तथावितारं कामैस्तपयितारमिन्द्रमाह्वयामि हवे हवे सर्वेष्वहवनेषु सुहवं सुखेनाह्वतं शक्यं मूरं शौर्यवर्तं शक्रं सर्वकार्येषु शक्रं पुरुहंतं पुरुषिवञ्जभिः पालनार्थमाहृतमेवंविधमिन्द्रं ह्वयामि । आह्वय एवमाह्वता मघवा धनवान् स इन्द्रः सस्यविनाशं नोऽस्य धातुः ददातु । यज्ञाङ्गाकं विदधातु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इ॒न्द्र' सु॒त्ता॒मा॒ स्व॒वाँ॒ अ॒वी॒भिः॒ सु॒मृ॒डी॒को॒ भ॒वतु॒ वि॒श्व॒वे॒दाः॑ ।

वा॒ध॒तां॒ हे॒ षो॒ अ॒भ॒यं॒ कृ॒णो॒तु॒ सु॒वी॒र्य॑स्य॒ प॒त॒यः॒ स्या॒म ॥ १२

इ॒न्द्र' । सु॒त्ता॒मा॒ । स्व॒वाँ॒ । अ॒वः॒भिः॒ । सु॒मृ॒डी॒कः॒ ।

भ॒वतु॒ । वि॒श्व॒वे॒दाः॒ ।

वा॒ध॒तां॒ । हे॒ षः॒ । अ॒भ॒यं॒ । कृ॒णो॒तु॒ । सु॒वी॒र्य॑स्य॒ । प॒त॒यः॒ ।

स्या॒म ॥ १२

सुत्तामा सुहृत् ताता स्वभावमनवान् स इन्द्रोऽगोभी रक्षणेः सुमृडीकः सुहृत् सुखयिता भवतु । तथा च विश्ववेदाः सर्वधमः सर्वविद्वान्वा स इन्द्रो हेषो हेष्टृन् शत्रून् वाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चाङ्गाकं कृणोतु । करोतु । यथेष्टं तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य गोभनवीर्यस्य पतयः स्यात् । भवेत् ॥

६२८

मृग्वेदः ।

॥ अथ तयोदयी ॥

तस्य वयं सुमती यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।

स सुत्नामा स्ववाँ इन्द्रो अस्मे आरात्रिद्वेषः सलुतयुं योतु ॥ १३

तस्य । वयं । सुमती । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।

स्याम ।

सः । सुत्नामा । स्ववान् । इन्द्रः । अस्मे इति । आरात्रि ।

चित् । द्वेषः । सलुतः । योतु ॥ १३

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमती शोभनायामनुष्ठातृकायां युष्मौ वयं स्याम ।
विषयभूता भवेत् । तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदयं स्याम ।
भवेम । स इन्द्रोऽस्माकमुष्ठातृकां युष्मिं सौमनसं च करोत्वित्यर्थः । सुत्नामा
सुष्ठु त्वाता स्वाम्नवान् स इन्द्रास्ते अस्मात् आरात्रि दूरदेश एव द्वेषो
दृष्टुं सलुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान् योतु । पृथक्करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अथ त्वे इन्द्र प्रवतो गोर्मिर्गिरो ब्रह्माणि नियुतो भवन्ते

उरु न राधः सर्वना पुरुषयो गा वज्रिन्युवसे समिन्दून् ॥ १४

अथ । त्वे इति । इन्द्र । प्रवतः । न । जर्मिः । गिरः ।

ब्रह्माणि । नियुतः । भवन्ते ।

उरु । न । राधः । सर्वना । पुरुषाणि । अपः । गाः । वज्रिन् ।

युवसे । सं । इन्दून् ॥ १४

हे इन्द्र त्वेत्वां नियुतः स्तोत्रगिरं उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सावकपाणि
स्तोत्राणि चावधत्ते । अवगच्छति । तत्त्व दृष्टांतः । जर्मिर्जलसंघः प्रवतो न प्रवण-
देवानि । ययोच्छ्रितारस्यलात्तिन्नदेशं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । गण्यः सलुतये ।

चतुर्थीः कः ।

४२८

उरुहणि राधो राधांसि च विलसन्तानि धनानि पुरुषाणि वज्रानि सवनानि सवनानि
वह्मोऽभिप्लुताः सोमाश्च त्वानेषाभिगच्छन्ति । हे वज्रन् वज्रवर्चिर्ह अपो वसतो-
वर्थाख्या गा गोविकारान् शतदद्यादीन् अपणायांनिदून् सोमाश्च सं युवसे । सम्यक्
सिन्धयसि । त्वं यष्टुं वसतोवरोधिरभिप्लुत्य तं सोममाशिरादिभिः अग्न्यद्रव्यैः
संस्तुर्वतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशा ॥

क ई स्तवत्कः पुंश्चात्को यजाते यदुग्रमिन्मघवा विश्वहावेत् ।

पादाशिव प्रहरन्मन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभः ॥ १५

कः । ई । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजाते । यत् ।

उग्रं । यत् । मघवा । विश्वहा । अवेत् ।

पादौऽश्व । प्रहरन् । मन्यं । कृणोति । पूर्वं ।

अपरं । शचीभः ॥ १५

कः स्तोत्रेमेनमिष्टं कवत् । स्तुवात् । स्तोतुं शक्नोत्यात् । को वा पृणात् । एनं
प्रीणयेत् । कश्च यजाते । एनं हविर्भयंजेत यद्याश्वदं अथवा धनधानिर्ह उग्र-
विदुङ्गर्णयेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जामाति सर्वदाय एव भवति
तस्मात्कारणात् न कोऽप्येनं स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टुं वा शक्नोतीति भावः । इतोऽपि
स्तुत्यादेरविषय इत्याह यस्यादयमिष्टः शचीभिरात्मीयाभिः प्रजाभिः पूर्वं मयम-
भाविनं संतं स्तोतारमपरं पञ्चाङ्गाविनं चान्यमन्यं परस्परव्यतिहारेण कृणोति
करोति । यः मयमभावी सुखः स्तोता तं जघन्यं करोति यश्च जघन्यः स्तोता तं
सुख्यं करोति । सत्यं दृष्टान्तः । प्रहरन् पादाशिव । यथा पादौ प्रहरन् मार्गे
प्रक्षिपन् पुरुषः पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कारणादिष्टः
स्तुत्यादेरविषय इति भावः । एतदादिकेनः पंचमैर्द्रव्याविश्वानृत्यं प्रतिपाद्यते ॥

॥ इति चतुर्थस्य समाप्तेर्हार्तिशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

शृण्वे वीरः उग्रमुग्रं दमायन अन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।

एधमानद्विभय य राजा चोष्कृत्यते विश्व इंद्री मनुष्यानु ॥ १६

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३१

॥ अथाष्टादशी ॥

रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इन्द्रो मायाभिः पुरुषरूपं दैवते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश ॥ १८

रूपं रूपं । प्रतिरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं ।

प्रतिचक्षणाय ।

इन्द्रः । मायाभिः । पुरुषरूपः । दैवते । युक्ताः । हि । अस्य ।

हरयः । शता । दश ॥ १८

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भूषणप्राप्ताविति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहूतिभ्यः तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चेन्द्रस्य तत्प्राप्तकग्न्यादिदेवतास्वरूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियत-
दर्शनायायमग्निरयं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अप्रिचायमिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानैरा यैः संकल्पैः पुरुषरूपो बहुविधशरीरः सन् दैवते । बहुव्यजमानान् गच्छति । ननु ह्यावेवास्याश्चावेकश्च रथः कथमनेन युगपद्रुद्धं गच्छतीत्यत आह । अस्तेन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता रथे योनिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि वज्रादेवं तस्माद्बहुशरीराणि स्वीकृत्य युगपद्विष्णुतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यन्त इदि परमेश्वर्य इत्यस्य धातोर्धातुगमादिन्द्रः परमात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवोपाधिभिरंतःकरणैः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवास्तेति व्यपदिश्यते । स एवादिमायाशक्तिभिर्विद्यदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दादिष्वयश्चरणशीला इन्द्रिय-
वृत्तयश्च तेनैव संवत्साः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो ब्रह्मात्मनं रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते । रूपं रूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिम्बरूपः सन् सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोत् । तच्च प्राप्तं प्रतिबिम्बरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियताकारस्य दर्शनाय भवति । स चेन्द्रः परमेश्वरो मायाभिर्मायाशक्तिभिः पुरुषरूपो विद्यदादिभि-
र्बहुविधरूपैरूपैतः सन् दैवते । चेष्टते एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति ।

अस्य च दश शता सहस्रसंख्याका हरय इन्द्रियवृत्तय युक्ता विषयग्रहणायोक्त्याः-
सन्ति । तदप्यस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्मसरोरयोर्विद्य-
दादिमहाप्रपञ्चस्य च तत्त्वज्ञानहेतुस्वप्नया प्रत्यपादोति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टे ह राजति ।

को विष्वाहा द्विषतः पक्ष आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥ १८

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । ह । राजति ।

कः । विष्वाहा । द्विषतः । पक्ष । आसते । उत ।

आसीनेषु । सूरिषु ॥ १८

हरिता हरितावधौ रथे युजानो युजन् त्वष्टा दीप्त इन्द्र इह त्रैलोक्ये सूरि
भूरिषु वरुणप्रदेशेषु राजति दीप्यते उतापि च सूरिषु सोलज्जलदृष्टशेष्वासीनेषु
सत्सु विष्वाहा सर्पदेहादन्य को नाप द्विषतः शत्रोः यजः पाचको वाधकः सन्
आसते । आस्ते । इन्द्र एव सर्वदा शत्रून्वाधते इत्यर्थः । यद्वा पक्ष इति सकारिणं
समीपवचनं । इन्द्रादन्यः को नाप द्विषतः शत्रोः समीप आसते । आस्ते । इन्द्र एव
निर्णयः सन् शत्रून्समीपे स्थासुषुक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अगव्यति जेन्नमागन्म देवा चर्वी सती भूमिरंहरणाभूत् ।

वृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्या सते जरित इन्द्र पंधी ॥ २०

अगव्यति । जेन्न । आ । अगन्म । देवाः । चर्वी । सती ।

मः । अंहरणा । अभूत् ।

वृहस्पते । प्र । चिकित्सा । गोऽद्वैतौ । इत्या । सते । जरिते ।

इन्द्र । पंधी ॥ २०

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३३

अत्रोक्तं । अरण्ये निजंने गगौ देवान् भूमिं वृक्ष्यति । इन्द्रं चास्तौत्वरचार्य-
 वा गार्ग्यतोऽनयेति ॥ अगव्यं तोत्यत्र देवान् पादे मूनिमयोत्तरे । वृक्ष्यति
 तृतीये तु इन्द्रं एरोत्तमे स्तुत इति च ॥ हे देवा अगव्यम्यगोचरं गोसं चाररहितं
 क्षत्रं देशमागन्तु । आगताः सः । अतो मां रक्षतेति शेषः । उर्वीं विलीयं सती
 भूमिश्चांहरणा । अंहव आहंतारौ दक्षयः । तेषां रसया रसयित्वभूत् । अवति ।
 अस्मानतः सापि रक्षत । हे वृक्ष्यते त्वं गविष्टौ गवाश्चक्षेप [उपाये] प्रचिकित्स ।
 प्रवेदय । इत्येत्यसत्तैव प्रकारेण सते भवते दुःखसुभवते जगित्ते स्तोत्रे नह्यं हे
 इन्द्रं पंथां पंथातं मार्गं प्रचिकित्स । प्रज्ञापय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वगः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

दिवेदिवे सहशीरन्यमर्द्धं कृणा असेधत् सज्ञंनो जाः ।

अहंदासा वृषभो वस्त्रयंतोदव्रजे वर्चिनं शंबरं च ॥ २१

दिवेदिवे । सहशीः । अन्यं । अर्द्धं । कृणाः । असेधत् ।

अप । सज्ञंनः । जाः ।

अहंन् । दासा । वृषभः । वस्त्रयंतो । उदव्रजे । वर्चिनं ।

शंबरं । च ॥ २१

अथविंशः सज्ञनः सदनात्त्वकीयादंतस्त्रिंशैकदेशारख्यानाज्जा जायमानः सूर्या-
 त्मना प्रादुर्भवन् सहशीस्तुल्यरूपाः कृणाः कृणावर्णा रात्रीदिवे दिवे प्रतिदिव
 सपपासंधत् । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमर्द्धं गृह्यत्तं परं भागं प्रकाशयितुं ।
 अहोरात्रात्कस्य दिवसस्य हि रात्रिरेको भागः । अपि च वृषभो वर्धयिता स
 इन्द्रो दासा दासावुपक्षयितारौ यज्ञकर्माणां वस्त्रयंता । वस्त्रं निवासहेतुभूतं धनं ।
 तदिच्छंतो वर्चिनं शंबरं चैतत्प्रावसुरावुदव्रजे । वृद्धकानि व्रजंत्यस्त्रिंशित्युदव्रजो
 देशविशेषः । तस्मिन्नहंन् । जतवान् ।

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रस्तोक इक्षु राधसस इन्द्र दश कोशयीदश वाजिनोऽदात् ।

दिवोऽदासात् अतिथिः स्वस्य । राधः । शंवरं । वसु प्रत्यग्रभीष ॥ २२

प्रस्तोकः । इत् । सु । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोशयीः ।

दश । वाजिनः । अदात् ।

दिवोऽदासात् । अतिथिः स्वस्य । राधः । शंवरं । वसु ।

प्रति । अग्रभीष ॥ २२

एतदाद्यास्तु चतसृषु स्तृजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राधो दानस्तुतिः । स एव दिवो-
दासोऽन्वयोऽतिथिश्च इति चाख्यायते । हे इन्द्र ते तव राधस आराधयितुः स्तोतुः ।
चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । त्वां स्तुवते मत्तं गंगां च प्रस्तोको राजा दश कोशयोः सुवर्ण-
पूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽन्वांश्च तु क्षिप्रसदात् । प्रायच्छत् । इदिति
पूरणः । वयं च तन्नादिवोदासादेतत्संज्ञात्प्रस्तोकाद्भुत्तं धनं प्रत्यग्रभीष । प्रति-
गृहीतवन्तः । कीदृशं । अतिथिस्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं शंवरं
शंवरदसुरादागतं । शंवरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दशान्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिभोजना ।

दशो इति । हिरण्यपिंडान् । दिवोऽदासात् । असानिषं ॥ २३

दश दशसंख्याकानामान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना ।
भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां सूक्त्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि
दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्र-
स्तोकादहमसानिषं समभजं । तन्मवानस्मि ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४२४

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दशान्वयप्रतिमतः शतं सां अथर्वभ्यः ।

अथर्वभ्यः पाथर्वेऽदात् ॥ २४

दशान्वयः । दशान्वयः । प्रतिमतः । शतं । सां । अथर्वभ्यः ।

अथर्वभ्यः । पाथर्वे । अदात् ॥ २४

दश दशसंख्याकान् प्रतिमतः प्रतिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्विंशति प्रत्ययेऽस्याः ।
तद्युक्तान्वयान् शतं शतसंख्याका गाथापर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्यः षट्पिभ्यः पाथर्वे
भरद्वाजपुत्राद्यैतत्संज्ञायाश्चतुर्विंशत्योऽथर्वानेतत्संज्ञः प्रसक्तोऽदात् । दत्तवान् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्तसार्वभ्यो अस्ययष्ट ॥ २५

महि । राधः । विश्वजन्यं । दधानान् । भरद्वाजान् ।

सार्वभ्यः । अभि । अयष्ट ॥ २५

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्वाधो धनं दधानान्भारयतो भरद्वाजान् भरद्वाज-
पुत्रान्भान् सार्वभ्यः ददंजयपुत्रः प्रसक्तोऽभ्ययष्ट । अपूजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुस्त्रिंशो वरगः ॥

वनस्पत इत्येषा रयारीकृते विनियुक्ता । स्मृतितं च । वनस्पते वीडुंगो हि
भूया इत्येतयान्यान्त्यपि वानस्पत्यानि । ऋ० सू० २, ६, । इति ॥

॥ सैषा षड्विंशी ॥

वनस्पते वीडुंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो असि वीडयस्वास्यांता ते जयतु जेतवानी ॥ २६

६३६

ऋग्वेदः ।

वनस्यते । वीडुःसंगः । हि । भूयाः । अस्मत्सखा ।

प्रतरणः । सुवीरः ।

गोभिः । संनञः । अस्ति । वीडयस्व । आऽस्याता । ते ।

जयतु । जेतानि ॥ २४ ॥

हे वनस्यते वनस्यतिविकार रण त्वं वीडुंगो दृढावयवो भूयाः । अथ । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः । शोभनैर्वीरैः मूरमदैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनञोऽसि । सस्यवहो भवसि । तादृशस्तु वीडयस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवाऽस्याता त्वयत् स्थितो रथो च जेतानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

दिवस्यधिव्याः पर्योज उद्धृतं वनस्यतिभ्यः पर्यभृतं सहः ।

अपामोज्मानं परि गोभिराहतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा

रथं यज ॥ २७ ॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उतुभृतं । वनस्यतिभ्यः ।

परि । आऽभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽहृतं । इन्द्रस्य ।

वज्रं । हविषा । रथं यज ॥ २७ ॥

दिवो द्युलोकामृधिव्या भूमेऽञ्जुतसहृ सारत्वेनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं । वनस्यतिविकारत्वादृष्य । वनस्यत हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युसं वंधिभिरुदकैः प्रवृत्ताः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वरूपपत्नम् ॥ परि पंचम्यथांशुवादी अपि च वनस्यतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पूर्ववत् । आऽभृतमाहृतं सहो बलरूपमपा-
हृदकानां लोचमानं प्रेरकं । यदोजना वेगः । अपां वेग इव वेगमानं गोभिर्गोवि-
कारैश्चर्मभिः परितः आवृतमावेष्टितमिन्द्रस्य वज्रं वज्रैकदेशं । श्रूयते हि । इन्द्रो

चतुर्थोऽष्टक.

६३७

एतन्मयं वज्रमुदयच्छत् स तेषां व्यभवत् वज्रस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयमिति ।
एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अश्वर्यो यजनूनमेवोत्तरा च
रथदेवत्यस्य हविषो याज्यास्तुवाक्ये लिङ्गादवगंतव्ये ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मितस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सैमां नो हव्यदातिं जुषाणो देवं रथं प्रति हव्यागृभाय ॥ २८

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मितस्य । गर्भोः ।

वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यदातिं । जुषाणः । देवं । रथं ।

प्रति । हव्या । गृभाय ॥ २८

यो रथ इन्द्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रैकदेशो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानाम-
नीकमचभूतं तद्वज्रीधरागो मितस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतवंतमानः ।
अहनि हि रथः संचरति । वरुणस्य रात्रिभिमानिदेवस्य नाभिनांभिस्थानीयः ।
नाभिर्यथा देहमध्ये नैचल्येनापतिष्ठते तद्वज्रात् कचिदेव स्थितः । हे देव द्योतमान
रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मादीयां हव्यदातिं हविर्दानवतो यागक्रियां
जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्त्यस्मादीयानि हवींषि प्रतिगृभाय । प्रतिगृहाय ॥

परेणा त्वेन संप्राप्ते दुदुभिर्भार्शनोयः । स्तुतितं च । उष स्वास्य पृथिवीं स्तुत
द्याभिति त्वेन दुदुभिर्मृशत । गृ० मृ० ३, ११, । इति ॥

॥ सैषाष्टैकोनविंशी ॥

उप सासथ पृथिवामुत द्यां पुरुता ते मनुतां विहितं जगत् ।

स दुदुभे सज्जिर्द्वेण देवैर्दूराहवीयो अपं सेव शत्रून् ॥ २९

उपं । सासथ । पृथिवीं । उत । द्यां । पुरुता । ते । मनुतां ।

विस्थितं । जगत् ।

४३८

ऋग्वेदः ।

सः । दुंदुभे । सञ्जुः । इन्द्रेण । देवैः । दूरात् । दधौयः ।

अप । सेध । शत्रून् ॥ २८

हे दुंदुभे पृथिवीसुताषि च द्यां दिवसुपञ्चासय । आत्मीयेन जघघोर्मेणाश्वासय ।
अथा लोकद्वयं त्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः । अपि च
विस्थितं विशेषेण स्थितं स्यावरं जंगमं चोभयविधं प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं
पुनरा वक्तुं मनुष्याः । मन्वतां । जानातु । हे दुंदुभे स त्वमिन्द्रेणामैदेवैश्च सञ्जुः
सह दूराद्द्वीयो दूरदपि दूरतरं शत्रून् अदीयानपसेध । अपगमय । अत्र निरुक्तं ।
दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं क्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेषां स्थावधकर्षणः । नि०
८, १२, । इत्यादि ॥

॥ अथ त्रिंशो ॥

क्रंदमाय बलमोजो न बाधा निः स्तनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इन्द्रस्य सुष्टिरसि वीडयस्व ॥ ३०

आ । क्रंदय । बलं । ओजं । नः । आ । घाः । नि ।

स्तनिहि । दुः । दूता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इन्द्रस्य । सुष्टिः ।

असि । वीडयस्व ॥ ३०

हे दुंदुभे आक्रंदय । अस्माच्छत्रून् क्रन्दय । बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च
जोऽस्माभ्यमाधाः । आधेहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो
हिंसंस्व निःस्तनिहि । नितरां शब्दं कुरु ॥ स्तन शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे
दुच्छुना अस्माच्छत्रुः खजेतभूतं युनं सुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मात्स्याना-
दपप्रोथ । बाधस्व । तं चन्द्रस्य सुष्टिरसि । सुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि ।
अतोऽस्मान्भीक्ष्णस्व । इतीजुह ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४३८

॥ अथैकत्रिंशो ॥

आमूरज प्रत्वावर्तयेमाः केतुमद् दुर्भिवीवदीति ।

समश्वपणीश्चरंति नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयंतु ॥ ३१

आ । अमूः । अज । प्रतिऽप्रावर्तय । इमाः । केतुऽमत ।

दुर्दुभिः । वावदीति ।

सं । अश्वऽपणीः । चरंति । नः । नरः । अस्माकं । इन्द्र ।

रथिनः । जयंतु ॥ ३१

अस्याः पूर्वांशो दुर्दुभिदेशस्य उत्तरांशेन्द्रः । यद्वोभावप्यवर्चविद्रो । हे इन्द्र
अमूः यत्तु स्थितास्ता गा आज । अस्याग्रमत्यागमय । इमा अश्वदीया गाः
यत्तुभिजिह्विताः प्रत्वावर्तय । प्रतिनिवर्तय । अथ च दुर्दुभिः दंतमत् प्रज्ञानवात्
यथा सर्वे जायते तथा वावदीति । अथ शब्दं करोति । अश्वपणी अश्वपतना
अश्ववाह्या नोऽश्वदीयाश्च नरः पुरुषाः संचरंति । यत्तुभिर्युध्यमाना वर्तन्ते ।
तथा सति हे इन्द्र अस्माकं रथिनो रथावृद्धाः पुरुषाः यत्तु जयंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचत्रिंशो वगः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकसागं प्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यपुरं

धरेण सावणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदाष्टप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे

चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

चतुर्थोऽष्टकः ।

४४१

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

यज्ञावज्ञा वो अज्यवे गिरागिरा च दक्षसे ।

प्रथं यवमज्यं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १

यज्ञाऽथज्ञा । यः । अज्यवे । गिराऽगिरा । च । दक्षसे ।

प्रथं । यवम् । अज्यं । जातवेदसं । प्रियं । मित्रं ।

न । शंसिषं ॥ १

हे सोमरो वो यवं यज्ञा यजे यजे सर्वेषु वागेषु दक्षसे प्रवृद्धाया अज्ये गिरा
गिरा सुतिरूपया वाचा वाचा कोलं जुहतेति शेषः । अज्यदो भिन्नक्रमो य
इत्यजात्यरो वृद्धयः । यवं च कोलं कइत । यवं यजिनिं प्रवंसिषं । प्रसहपोद्
यादपूरयति प्रवृद्धं च विरक्तिः यादपूरयायी । अज्येनैकपचनं । कांदसी कुङ् ॥
प्रथंसाय कोटयां अज्यं परयादहितं जानतेतसंजातानांदिदितारं जातप्रथ
जातधनं वा मित्रं न सखिभूतनिष प्रियतुभूतं ॥ यज्ञा अत्ययेन तं सिद्ध्या
वसादेयः । अज्यव इति च कर्त्तायि चतुर्थी । त्रिषाप्यहमपि कर्त्तव्यमिति कर्त्तव्यः
संप्रदानत्वात् । यवमज्यमिति निपातपदेन पतंते । दक्षसे इति च दक्षेर्दृक्कर्म-
णोऽंतर्भावितरूपं च्छटि रूपं । तस्या जोगात् निपातैवदक्षइति निपातप्रतिषेधः ॥
तज्जानयथः । हे सोमस्त्वं यजे यज्ञ इत्यजनिं गिरा गिरा सुत्या दक्षसे च यवंसिषि
हेतु यवमज्यतत्वादियुक्तं तं प्रथंसाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जगो नपातं स हिमायमंमहुर्दीर्घेन उज्यहातये ।

सुवहाजैष्यविता सुवत् च उत जाता तनूनां ॥ २

जर्जः । नपातं । सः । हिम । अयं । अज्यः । दीर्घेन ।

उज्यहातये ।

सुवत् । वाजेषु । अविता । सुवत् । दक्षः । उत । जाता ।

तनूनां ॥ २

जर्जोच्चस्य वलस्य वा नपातं पुत्रं प्रशंसिषमित्यनुपंगत् प्रशंसाभेदार्थः । हिनेति
निपातद्वयसमुदायो हीत्यर्थः । स स्ववयमग्निरक्षयुरङ्गाव्ययमानो भवति ।
वधं च हव्यदातये हव्यानां हविषां देवेभ्यः दातुं तस्या अग्नये दाशेम । हवीषि
दद्याम । स चाग्निर्वाजिषु संयामेष्वविता रक्षिता वृधो वधंकथास्वाकं सुवत् ।
भवतु । उतापि च तनूनां तनयानामस्य पुत्राणं च त्वाता रक्षिता भवतु ॥

। अथ तृतीया ॥

वृषा ह्यग्ने अजरौ महान्विभास्यर्चिषा ।

अजस्त्रेण शोचिषा शोशुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३

वृषा । हि । अग्ने । अजरः । महान् । विभासि । अर्चिषा ।

अजस्त्रेण । शोचिषा । शोशुचत् । शुचे । सुदीतिभिः ।

सु । दीदिहि ॥ ३

अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वाजरो जरारक्षितो महान् शुचैरधिक
एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्या विभासि हि । विशेषेण प्रकाशये स्वतु । हे शुचे दीपाम्ने
अजस्त्रेणापिच्छेन शोचया तेजसा शोशुचत् अथं दीप्यमानस्व सुदीतिभिः
सुदीतिभिः सुदिदिहि । सुहृद्वान्दीपय । प्रकाशय ॥

। अथ चतुर्थी ॥

महो देवान्यजसि यस्यानुषक्तव क्रत्वोत हंसना ।

अर्वाच सीं कण्वग्नेऽवसे रास्व वाजीत वंस ॥ ४

महः । देवान् । यजसि । यत्ति । अनुषक् । तव । त्वान् ।

उत । हंसना ॥

अर्वाचः । सीं । कण्वहि । अग्ने । अवसे । रास्व । वाजा ।

उत । वंस ॥ ४

चतुर्थाष्टकः ।

६४३

हे अग्ने त्वं अहो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञे हविभिः पूजयसि ।
 अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुषक्तं अनुषक्तं संततं तथा अयति तथा यजि । तान्वेवायज
 नर्द्धं तव क्रत्वा प्रदायीतापि च दंसना कर्मणा च । सोमिति परिग्रहार्थीयः ।
 तान् सर्वान्देवानर्वाणोऽअदधिष्ठुषान् कण्वि कुर्वन्सेऽअद्वज्जगार्थं । तथा वाजा
 वाजान् हविर्लक्ष्णान्यजानि । राक्ष । तेभ्यो देवेभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि
 वंक्ष । त्वयं पात्तानि हवींषि सधजस ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यमापो अद्र्यो वना गर्भं ऋतस्य पिप्राति ।

सहसा यो मधितो जायते नृभिः पृथिव्या अवि सानावि ॥ ५

यं । आपः । अद्र्य । वना । गर्भं । ऋतस्य । पिप्राति ।

सहसा । यः । मधितः । जायते । नृभिः । पृथिव्याः ।

अवि । सानावि ॥ ५

आपो वसतीवर्षाख्या अद्र्यो आवापो वना वानानि वाटानि च ऋतस्य
 यज्ञास्त्रोदकस्य वा गर्भं गर्भवद्दत्तवर्तमानं यमग्निं पिप्राति पूरयति । यद्वापः सप्तद्विधा
 अद्र्यो मेघा वनाव्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाहवर्षं व्युत्पदावर्षेण वर्तमानां यमग्निं
 पिप्राति पूरयति । यमग्निवृत्तिर्भनेहमिष्टं त्विभिः सहसा बलेन मयित सन् पृथिव्या
 अवि भूमेरुपरि सनवि सप्तद्विधं उत्कृष्टं देवयजनदेशे जायते प्रादुर्भवति स तं
 वंक्षेत्यन्यथः । यद्वा यः प्रप्रापित्यनवासं वंक्षः ॥

॥ इति चतुर्थाष्टके प्रथमो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यः प्रपौ भाबुना रोदसी उभे भूमेन आवते दिवि ।

तिरस्तमे दहशं जस्य्वासा श्वास्तं ऋषो वषा श्यावा

अरुषो वषा ॥ ६

आ । यः । प्रपौ । भाबुना । रोदसी इति । उभे इति ।

भूमेन । आवते । दिवि ।

तिरः । तमः । दृष्टे । अर्च्योऽसु । आ । आवाच । अरुषः ।

हृषी । आ । आवाः । अरुषः । वषी ॥ ६

योऽग्निर्मातुवा दीद्योये रोहरी आणाहविष्मापायप्रो अपूरयति स पूसेन
दिव्यतरिषे धारते । गच्छति । दूयो हि मेवात्मना परिचयतः सन् अंतरिषे गच्छति ।
आत्मकारणदेवेदपरिचयया संप्रत्ययवत्तादुपचरते । अपि आत्मनश्च आरोपमाणो
हृषा ददित्वा आणावासेरंगुणसोऽग्निः आणाह आणमर्च्योऽसु जप्याहर्त्यासु ।
रात्रिनामैतद् । विषाह तयोऽंश्चरारं तिरस्कृता स्रजंतादृष्टे । दृष्टते । आणाः
आणमर्च्यो रात्रीषा तिष्ठति । अरुषो हृषेति पुनर्हृष्टिरादराया पादपूरणार्था वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हृष्टर्चिरत्ने अर्चिभिः शुक्रैषां देव शोचिषा ।

अरुषां सप्तमिषां यंविष्य देवसः शुक्र दीदृष्टि शुभत्यावक

दीदृष्टि ॥ ७

हृष्टर्चिः । अत्ने । अर्चिभिः । शुक्रैषां । देव । शोचिषा ।

अरुषां । सप्तमिषां । यंविष्य । देवसः । नः । शुक्र ।

दीदृष्टि । शुभत्यावक । दीदृष्टि ॥ ७

ये देव दावादित्युपशुक्र यंविष्य शुभत्यावक दीदृष्टि शुक्रैषां निजं देव शोचिषा
देवसा अरुषां सप्तमिषां यंविष्य देवसः शुक्र दीदृष्टि शुभत्यावक
नोऽपदर्थं देवस्युपशुक्र यथा अयति तथा दीदृष्टि । दीदृष्टि । तथा पापक ये
शोचिषां शुभत्यावक योऽतमानेन य शुक्र यथा अयति तथा दीदृष्टि । दीदृष्टि ॥

॥ अष्टमी ॥

विष्वांसं शुभर्पतिर्विशामसि त्वमंने मासुषीणां ।

यतं पूर्वमिदं विष्ट याष्टं तसः समेष्टारं यतं हिमां सोढभ्यो

ये च ददति ॥ ८

विष्वासां । गृहपतिः । विष्वा । अग्निः । त्वं । अग्ने ।

मातृजीवा ।

शतं । पूजिभिः । यविह । पाहि । अंसः । संस्पर्शः ।

शतं । हिमाः । स्तोत्रम् । ये । च । ददति ॥ ८

हे अग्ने त्वं मातृजीवां जनोरपत्यभूतानां विष्वासां समीपां विष्वां प्रजानां गृहपतिरसि । अहसासी भवसि । हे यविह युवतमाग्ने अतस्तु शतं हिमाः शतं हेमंतान् संपन्सुरान् समेक्षारं त्वां सम्यगिच्छंतस्तपंतं वा शतं शतेन शतसंख्याकैः पूभिः पालकैरंसः पापादाहंतः शत्रोषी पाहि । रक्ष । ये च स्तोत्रम् ददति धनं तव सन्निधेन कर्तारि प्रयच्छन्ति तां च पाहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं । नक्षितं जत्वा वसो राधांसि चोदय ।

अस्य रावस्त्यमग्ने रथीरसि विहा गाधं तुचेतु नः ॥ ९

त्वं । नः । चित्तः । जत्वा । वसो इति । राधांसि । चोदय ।

अस्य ॥ राव । त्वं । अग्ने । रथी । असि । विहाः । गाधं ।

तुचे । तु । नः । ९

हे वसो वासकाम्ने चित्तो दर्शनीयस्तुत्वा रक्षवा सह राधांसि धनानि नोऽप्यभ्यं चोदय । प्रेरय । अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्तु रावो धनस्तु त्वं रथीरसि । रक्षिता नेता भवसि । अतः कारणादप्यभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः । अपि च नोऽप्यभ्यं तुचे । अपत्यनामैतत् । अपत्याभापतनहेतुताव पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठांतु चित्रं विहाः । लंभव ॥

॥ अथ दशमी ॥

पविं तोकां तमयं पटं भिष्टमद्वैरप्रभुत्वभिः ।

अग्ने हेडांसि देव्यां बुयोधि नोऽदेवानि चरांसि च ॥ १०

प॒षि । त॒ोकं । तन॑यं । प॒रु॒भिः । त्वं । अ॒दे॒व्यैः ।

अप्र॑युत्व॒भिः ।

अग्ने॑ । हे॒ङा॑सि । है॒व्या । यु॒यो॒धि । नः । अ॒दे॒वानि॑ ।

ह॒रा॑सि च ॥ १०

हे अग्ने त्वमदध्यैः केनाप्यहंसितैरप्रयुत्वभिः । यौतिरत्नं पृथग्भावायः अपृथ-
ग्भूतैः संहृतैः परुभिः पालनसाधनेस्त्रोकं पुत्रं तनयं धौतं च पषि । पालय ।
देव्या देवसंधीनि च हेङासि क्रोधासोऽहोधि । पृथक्कुरु । अदेवानि सन्तुष्य-
संधीनि च हरासि हंसनानि चाञ्जतः पृथक्कुरु ॥

॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणं द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ स॒खायः॑ स॒वदु॑षां धेनु॒मंज॑ध्वमु॒प न॒व्यसा॑ वचः ।

सृ॒ज॒ध्वम॑न॒पस्फुरा॑ ॥ ११

आ । स॒खायः॑ । स॒वः॑दु॒षां । धेनुं॑ । अ॒ज॒ध्वं । उ॒प । न॒व्यसा॑ ।
वचः॑ ।

सृ॒ज॒ध्वं । अ॒न॒प॒स्फुरा॑ ॥ ११

हे सखायः समानस्थानां अजध्वधेवः सवदुषां । सवरिति पयसो नाम । अवरण-
हेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं गामाजध्वं । अभिगच्छत । प्रपुन । केन साधनेन ।
नव्यसा नवीयसा नवतरेण वचो वचसाह्नरूपेण शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरां ।
स्फुरतिवर्धकम् । अनपवाच्यां तां धेनुमुपसृजध्वं । वत्सेनोपसृष्टं कुरुत । मरुदे-
वत्यत्वात् मरुतां यागाय पयो दोग्ध्रमिति शेषः । अथवा मरुतां याता पृथ्वाया
याथभिका वाग्धेनुः । हे सखाय स्तोतारः सवदुषां मरुज्जनहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं
धेनुं पृथ्वा नव्यसा तवतरेण वचसा स्तोत्रेणोपाजध्वं । उपागच्छत । अनपस्फुरा-
मनपबाधनीयां तां सृजध्वं । वंधनादिसृजत । संचत । ईदृशी मरुती धेनुमरुतां
याता किञ्च वक्तव्यं तेषां साहाय्यमिति मरुत्सुतिः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

१४७

॥ अथ द्वादशी ॥

या शर्धा॑य भा॒रु॑ताय स्वभा॑नवे अ॒वोऽऽत्सु॑ धु॒क्षत॑ ।

या ऋ॒ङी॒के । म॒रुतां॑ तु॒राणां॑ या सु॒न्ने रे॒वया॑व॒री ॥ १२

या । शर्धा॑य । भा॒रु॑ताय । स्वभा॑नवे । अ॒वः । अ॒ऽत्सु॑ ।
धु॒क्षत॑ ।

या । ऋ॒ङी॒के । म॒रुतां॑ । तु॒राणां॑सु । न्नैः । ए॒व॒याव॑री ॥ १२

या चैतुरन्त्यगणहेतु अवोऽक्षं पञ्चोलक्षणं भारुताय मरुसंवाय धुक्षत अथक्षत् ।
कीदृशाय । शर्धाय प्रसङ्गनशीलाय स्वमानवे आद्यन्तदोप्रये । या तु राणां चिप्र-
कारिणां मरुतां ऋङीके सुपे तत्परा वर्तते । या च सुन्नैः सुपे हेतुभूतैरेवया-
वरीवैर्गोहभिरस्यैथमस्यानैरुदकैर्वा सह यात्यन्तेषामपि दुखार्थं दृष्टिजनैः सहागच्छन्ती
तां चैतुसपाजध्वमिति पूर्वत्वान्वयः । अत्रापि पूर्ववत्परस्परस्मृतिरधिगन्तव्या ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अ॒र॒द्वा॒जया॑व धु॒क्षत॑ दि॒ता ।

धेनुं॑ च॒ वि॒श्व॒दो॒हस॑मिषं च वि॒श्व॒भो॒जसं॑ ॥ १३

अ॒र॒त्वा॒जाय॑ । अ॒वः । धु॒क्षत॑ । दि॒ता ।

धेनुं॑ । च॒ । वि॒श्व॒दो॒हसं॑ । दू॒षः । च॒ । वि॒श्व॒भो॒जसं॑ ॥ १३

हे मरुतो अरद्वाजायाखड्गान्ते दिता दितवमवधुक्षत । किं तद्वितयं । धेनुं च
गां चेषं चारुं च । कीदृशी धेनु । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याघ्रस्य बङ्गलस्य दोग्धी ।
कीदृशमन्त्रं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्तं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तं च॒ द्वा॒न सु॒क॒तुं॑ वरु॒णमि॒व मा॒यिनं॑ ।

अ॒र्य॒म॒णं॑ न म॒न्द्रं॑ सु॒प्रभो॒जसं॑ वि॒ष्णु॒ न स्तु॒प आदि॒शे ॥ १४

तं । वः । इन्द्रं । न । सुऋतुं । वसुं । यामिनि ।

अर्चयामि । न । इन्द्रं । सुप्रभोजसं । विष्णुं । न । सुवे ।

आदिशे ॥ १४

ये नरुहण तं तादृशं वसुं सुवे । सोमि । किमर्थं । आदिश आदेशनाथ
जनानामिति सनेनाथ प्रदानाव । कीदृशं त्वं । इन्द्रं नेंद्रनिव सुऋतुं सकर्मां
वक्ष्यामि वामिनि । जानावतं प्रज्ञावतमर्चयामि नार्चयामि व इन्द्रं सुत्वं विष्णुं न
विष्णुनिव सुप्रभोजसं प्रहृप्रधनं । वदा तव्वा सिंगोक्तदेवतासुहानी नेवशब्दो
वशब्दार्थे इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशौ ॥

त्वेवं शर्धे त मासुतं तुविष्मरायनवानं पूषणं सं वचां यता ।

सं सहसा कारिषत्तु । अर्चयामि । आ । आविः । इन्द्रं वसुं करतुवेदा

नोवसुं करत् ॥ १५

त्वेवं । शर्धे । त । मासुतं । तुविः । स्वनि । अनर्चयामि । पूषणं ।

सं । वचां । यता ।

सं । सहसा । कारिषत् । अर्चयामि । आ । आविः ।

गूढ्हा । वसुं । करत् । सुवेदा । नः । वसुं । करत् ॥ १५

मेति संप्रत्यये । न संप्रतीदानीं त्वेवं दीप्तं तुविष्मणि वक्ष्यन्मननीयमप्रत्युतं
यत्तुभिरनधिगतं पूषणं पोषकं मासुतं वसुं वक्ष्यन्मनीयं शर्धेवलं सोमीति शेषः ।
स च वक्ष्यन्मनीयं वचा येन प्रकारेण यता यतसंख्याकानि धनानि सं सहेव अर्चयामि
ननुयेभ्योऽस्माभ्यं कारिषत्तु जुयात् । आकारः सहजये । यथा वा सहसा सहस-
संख्याकानि धनानि च सं सहेव कारिषत् कयात् तथा सोमीति पूर्वज्ञानवत् ।
अपि च स वक्ष्यन्मनीयगूढ्हा गूढानि संहृतानि वसु वसुनि धनान्याविष्करत् अस्माभ्य-
नाविष्करोत् । तथा वसु वसुनि धनानि सुवेद सुलभानि च नोऽस्माकं करत् ।
करोत् । वदा त्वं सिंगादियं पौशी तदा मासुतं मासं इव त्वेवं पूषणं पूषकमेतत्सं
देवं सोमीति योजनीयं ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

४४२

॥ अथ षोडशी ॥

आ मां पूषन्नुप इव शंसिषं नु ते अपिकर्णं आपृणो ।

अथा अर्थो परातयः ॥ १६

आ । मा । पूषन् । उप । इव । शंसिषं । नु । ते । अपिकर्णं ।

आपृणो ।

अथाः । अर्थः । परातयः ॥ १६

हे पूषन् मा मासा इव । रक्षणार्थं भिगच्छ । हे आहणे आगतदोमे अथा
आहंतीरर्थोऽरीरभिगंतीररातयः शल्लुभूताः प्रजा उपदूष । वाधस्य ॥ उपपूर्वो
हृषांतिवाधावां वर्तते । अथा प्रजां पशून्जनमानस्योपदोद्भावयति ॥ अहं च ते
तवपिकर्णं कर्णोपपिगतं जनीपदेशे स्थितः सन् नु त्विमां शंसिषं । परांसानि ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टके तृतीयो वर्यः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा काकंवीरमुदृशो वनस्यतिमशंस्तीर्ति हि नीनशः ।

मा त सूरः अहं एषा वन ग्रीवा आदधते वैः ॥ १७

मा । काकंवीरं । उद् । हृषः । वनस्यति । अशंस्तीः । वि ।

हि । नीनशः ॥

मा । उत । सूरः । अहरिति । एष । वन । ग्रीवाः ।

आदधते । वेरिति वैः ॥ १७

मृषिः पुत्रपौत्रसहितशालार्जं दृष्ट्वा श्रयवन्स्यत्वेन रूपयन् तस्मात्तुङ्गार-
माश्रये । हे पूषन् मा काकंवीरं काकानां भर्तारं वनस्यतिं हृषं सोदृष्टः । उद्गर ।
मा वाधस्य । पुत्रपौत्रादिभिः सखीसूतैरुपेतमल्लेष वक्रभिराश्रितं मां मा हिंसी-
रित्यर्थः । हिंशब्दादेः । अशस्तीरशंसनीवा अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयित्रीषां

६५०

ऋग्वैदः ।

शत्रुभूताः प्रजा विनीनशो हि । विनाशय च । मोत मा च खरः प्रेरकः शत्रुवैव-
महः । अस्मान्ना हार्षीत् । एकमित्यभिसंबन्धादाख्यातस्योदात्तश्चाच्चास्तुतोऽपि
यथेष्टेतद्वाक्येऽप्याह्रियते । श्रोवाः । गिरन्त्यतरवस्यापथंति वधन्तीति श्रोवा
दामानि । यथा व्यधा वेः पक्षिणो हरणार्थं श्रोवा दामानि जालरूपास्यादधते
भूत्यां निदधते तैश्च निहितैः पक्षिणो हरन्त्येवमस्मान् वधन्तोपायैः शत्रुमां
हार्षीदित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

दृतेरिव तेऽवकमस्तु सख्यं ।

अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥ १८

दृतेः । इव । ते । अवकं । अस्तु । सख्यं ।

अच्छिद्रस्य । दधन्वतः । सुपूर्णस्य । दधन्वतः ॥ १८

हे पूषन् ते तव सख्यं सखित्वमवकं वाधकरहितं सर्वदैकहृद्येण वर्तमानमस्माक-
मस्तु । सर्वदा भवतु । दृतेरिव । यथा दृतेस्त्वदीयं सख्यमविच्छिन्नं तद्वत् । कीदृशो
दृतिः । अच्छिद्रस्य छिद्ररहितस्य संश्लिष्टस्य दधन्वतो दधिगतः । सुपूर्णस्य दध्ना
सुष्टु पूरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वघोतनार्थः ॥ ईदृशो दृतिः सर्वदा
पूषणे रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवेमेत्युपराधास्ते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

परो हि मर्त्यैरसि समो देवैरपि श्रिया ।

अभि ख्यः पूषन्पृतनासु नस्त्वमवा नूनं यथा पुरा ॥ १९

परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया ।

अभि । ख्यः । पूषन् । पृतनासु । नः । त्वं । अवा । नूनं ।

यथा । पुरा ॥ १९

चतुर्थोऽङ्कः ।

६५१

हे पूषन् मर्त्यैर्भक्ष्यो मनुष्येभ्यः पर परस्तात्स्थितोऽसि । म्रिया संपदा
देवैरुत सर्वैर्देवैश्च समः समानोऽसि । अतस्त्वं वृत्तनाम्न संयमिषु नोऽस्मान्भिक्ष्यः ।
अभिपश्यानुपहृष्ट्या बिलोकय । यथा पुरा येन प्रकरणे पूर्वकालीनात्पुरु-
रक्षिय एवं नूनमद्योदानीमव । अस्मान्नुज ॥

॥ अथ विंशी ॥

वामी वामस्य धृतयः प्रणोतिरस्तु सृष्टता ।

देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वैजानास्य प्रयज्यवः ॥ २०

वामी । वामस्य । धृतयः । प्रणोतिः । अस्तु । सृष्टता ।

देवस्य । वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । वैजानस्य ।

प्रयज्यवः ॥ २०

हे धृतयः कर्पायितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यद्व्यामरुतः वा सृष्टता प्रियसत्यात्पिका
माथभिका युष्मदीया वाक् प्रणोतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणोती भवतु । देवस्य
वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वैजानस्येष्टवत उभयविधस्य पुरुषस्य वामी प्रगस्ता या वाक्
वासस्य धननीयस्य धनस्य प्रणोतिः प्रणोती सा सृष्टतेत्यन्वयः । प्रणोतिरस्तु अर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कतिः परि द्यां देव नैति सूर्यः ।

त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्टं

वृत्रहं शवः ॥ २१

सद्यः । चित् । यस्य । चर्कतिः । परि । द्यां । देवः । न ।

एति । सूर्यः ।

त्वेषं । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृत्रहं ।

शवः । ज्येष्टं । वृत्रहं । शवः ॥ २१

६५२

॥ वेदः ।

यस्य च मरुतण्यस्य चरुतिः कर्णं सद्यश्चिच्छद्य एव द्यां पश्येति परिगच्छति
 दिव्यंतरिक्षे परितो धर्मेते हेतो न हेतो द्योतमानः सूर्यं इव तादृश्या गच्छात्मा
 मरुतस्त्वेवं दीप्तिमान् मरुतां नमयित्वा सत्तिथं सजां च यवो वसं दधिरे । अथ-यम् ।
 तच्चा यवो वसं हवन् वनदिरसुरस्य चन्द्र अपति । तच्च हवन् यवो ज्येष्ठं सर्वभ्यः
 प्रयस्ततमं भवति ॥

॥ अथ हविंशी ।

सहस्र द्यौरजायत सहस्रभूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सल्लयसदस्यो नानु जायते ॥ ११

सल्लत् । च । द्यौः । अजायत । सल्लत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सल्लत् । पयः । तत् । सल्लत् । न । अयम् ।

जायते ॥ १२

सहस्र सहस्रेण द्यौरजायत । अदयायत । सहस्रदुत्पत्त्यैव स्थिता भवति । न पुन-
 स्तस्यां नष्टायापान्या तत्सदृशी द्यौर्जायते । सूर्यश्च सहस्रेणाजायत । पृथ्वा मरुतां
 मातृर्गोः पयश्च सहस्रेणवारमेव दुग्धं यस्यात्पयसो मरुतो जज्ञिरे । पृथ्व्यै च पयसो
 दत्तो जाता इति तैत्तिरीयकं । यथा द्यावापृथिव्यौ सहस्रेणोत्पद्येते एवं पृथ्विरपि
 सहस्रसंघेनेन पयसा सत्तोऽजीजनत । ततः परमन्यः यदार्थो नानुजायते । तत्सदृशो
 नोत्पद्यते ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टमे चतुर्थो वगः ॥

स्तुमे जनमिति पंचदशमं पदं सूर्यं भारद्वाजश्च कृत्स्नश्च ज्यैष्ठ्यं वैश्वदेवं । अथा
 यदपंचाशदक्षरा यज्ञरी षिष्टास्त्रिषुषः । तथा चातुर्वर्तं । स्तुमे पंचोना कृत्स्नश्च
 च वैश्वदेवं च यज्ञयंतमिति ॥ व्यङ्ग्ये दशरात्रे पंचमेऽहनीदं वैश्वदेवमिविहामं ।
 सूर्यसं च । कृत्स्नमिध्या स्तुमे जनेमिति वैश्वदेवं । आ० ८. ८. इति याद्या
 यज्ञानास्त्रीस्त्रीमे जप्या ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

स्तुमे जने सुवतं नव्यंसीभिर्गीर्भिर्मितावकाणां सज्जयंता ।

त आ गमंतु त इह स्रुवंतु उच्चवासी वरुणो मितो अग्निः ॥

चतुर्थः प्रश्नः ।

४१२

स्तुतिः । जनः । सुव्रतः । नव्यसीमिः । गीः । मित्रः । यथा ।
सन्त्यता ।

ते । आ । गमंतु । ते । इह । सुव्रतः । सुव्रतासः । यथाः ।
मित्रः । अग्निः ॥ १

सुव्रतं सुव्रतासं जनं देवं जनं देवसंघं नव्यसीमिर्नवतराभिर्गीभिः स्तुतिभिः ।
स्तुते । अहं स्तुते । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रणीतेज्जायको वरुणाः पापादिदार-
यिता । एतावपि देवो स्तोमि । कोटयोः । सुव्रतं सुव्रतं कोट्युपासिच्छंती ।
सुव्रतासः षोडशवर्षास्ते वरुणादयः अहं देवा इहास्मिन्वत्त आगमंतु ।

आगच्छंतु । ते तावत्तः सुव्रतः । अथादीषा स्तुतोः स्तुतं च । अत्र पित्रादीनां
परिगणानुपलब्धं ब्रह्मस्य संप्रदेयतामतिपादकात्वात् । अत एव पूर्वं जनमिति
सामान्यनिर्देशः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विष्णो विष्णुः सर्वस्याः प्रजावा अध्वरेषु यज्ञेष्विष्टवर्तिभिः सुव्रतप्रजा-
वर्तिभिः ।

दिशः शिशुः सहस्रः सुव्रमग्निं यज्ञस्य केतुसंघं यजथै ॥ २

विष्णुः । विष्णुः । १० । अहं प्रजावर्ति । अरतिः । सुव्रतोः ।

दिशः । शिशुः । सहस्रः । सुव्रतः । अग्निः । यज्ञस्य । केतुः ।

अरतिः । यजथै ॥ २

विष्णो विष्णुः सर्वस्याः प्रजावा अध्वरेषु यज्ञेष्विष्टवर्तिभिः सुव्रतप्रजा-
वर्तिभिः । अहं प्रजावर्ति । अरतिः । सुव्रतोः ।
अतः दिशो द्युलोकश्च शिशुं पुत्रं । दिशश्चरि मयं जज्ञे अग्निः । अग्ने १० ।
४५ । १ । इति निगमः । यहा दिशः स्तोतः पुनरुक्तं । तथापि विष्णो भवति ।
सं पुत्रा भवति यज्ञे विभत् । अग्ने २ । १ । ६ । इति । सहस्रो यज्ञस्य केतुः पुत्रं
यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रजापकमरुतं सारोपमानसं यज्ञस्य यज्ञस्य यज्ञस्य ।
इत्युक्तं । स्तुते । स्तुते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तुभिरन्या पिपिशे सूरौ अन्या ।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३

अरुषस्य । दुहितरा । विरूपे इति । विरूपे । स्तुभिः ।

अन्या । पिपिशे । सूरः । अन्या ।

मिथःस्तुरा । विचरंती इति । विचरंती । पावके इति ।

मन्म । श्रुतं । नक्षतः । ऋच्यमाने इति ॥ ३

इयमहोरात्रयोः स्तुतिः । अरुषस्य रोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दहितरौ ।
सूर्येणा ह्यहोरात्रयोर्विभागः क्रियते । अतस्तदधोनात्मलाभत्वात्तस्य दुहितरपि-
त्युच्यते । विरूपे शुक्लकृष्णतयानानारूपे । तयोरन्यैका रात्रिः स्तुभिनञ्चनैः
पिपिशे । पिपिशे । संक्षिप्यते । पिपि अवयव इति धातुः । अन्याहोरात्रिका दुहिता
सूरः सूर्येण पिपिशे । संक्षिप्यते तत्र नक्षतैः सूर्येणा चालंकृते भवत इत्यर्थः ।
मिथस्तुरा परस्परं बाधयंत्यौ । अङ्गा रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्यापाहुरिति परस्परं बाधः ।
अतएव विचरंती विविधं पृथक्चरंत्यौ पावके सर्वस्य षोडशित्यौ । एवंभूते अहस्य
रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तुष्यमाने सत्यौ श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं सोक्त-
मस्मात्कृतं नक्षतः । व्याप्नुतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वायुमच्छा हृत्ती मनीषा हृत्द्रयि विश्ववारं रथप्रां ।

द्युतयमा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४

प्र । वायुं । अच्छ । हृत्ती । मनीषा । हृत्द्रयि ।

विश्ववारं । रथप्रां ।

द्युतयमा । नियुतः । पत्यमानः । कविः । कविं ।

इयक्षसि । प्रयज्यो इति प्रयज्यो ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः।

६५५

ब्रह्मती ब्रह्मती मनीषा आदीया स्तुतिर्वायुमच्छाभिहुरख्येन प्रगच्छतु । उपसर्ग-
स्तुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । कीदृशं वायुं । बृहद्भूमिं महाधनं विश्ववारं विश्वैश्वर्योद्यं
संभजनोद्यं रथप्रं रथस्यात्मीयस्य मातारं पूरयितारं । यद्वा स्तोत्राणां रथं धनैः
पूरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यदव्य पायो द्युमद्याया
प्रदीपयानो नियुत अस्मीधरथयोज्या बडवास्ताः प्रत्यमानोऽभिपतन्नभिगच्छन् ।
यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । तासां बडवानामीश्वः कविः क्रांतदर्शी । एवंभूतस्तु-
कविं मेधाविनं स्तोतारसियक्षसि । धनेन पूजय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स मे वपुःकुदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्कान्मनसा युजानः ।

येन नरा नासत्येषध्वै वर्तिर्याप्यस्तनयाय त्वने च ॥ ५

सः । मे । वपुः । कुदयत् । अश्विनोः । यः । स्यः । विरुक्कान् ।

मनसा । युजानः ।

येन । नरा । नासत्या । इषध्वै । वर्तिः । यायः । तनयाय ।

त्वने । च ॥ ५

अश्विनोः अभूतः स रथो मे मदोद्यं वपुः शरीरं कुदयत् । कुदबत् । तेजसाच्छा-
दयत् । यो रथो विरुक्कान् विरोचनवान् विशेषेण दीपमानो । मनसा मनोव्यापार-
मात्रेण यजानोऽश्वैः संयुज्यमानो भवति । हे नरा नेतारो हे नासत्या सत्यसमाधौ
सत्यस्य नेतारो नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ येन रथेन वर्तिः स्तहस्त्वं वनयाय पुत्राय त्वने
तत्पित्रे स्तोत्रे षध्वै कामान्प्रापयितुं गच्छथः स रथ इति पूर्ववाक्यः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचमी वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रजन्यवाता वषभा पृथिव्याः पुरीषाणि जित्वतमसाणि ।

सत्यंभुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्यातर्जगदा जयन्ते ॥ ६

प॒र्जन्यवा॒ता । वृ॒षभा । पृ॒थिव्याः । पुरी॒षाणि । जि॒न्वतं ।

अ॒प्यानि ।

स॒त्यः स्तु॒तः । क॒वय । य॒स्य । गौः॒भः । ज॒गत् । स्या॒तः ।

ज॒गत् । आ । कृ॒णु॒ध्वं ॥ ६

हे प॒र्जन्यवा॒ता प॒र्जन्यवा॒यु वृ॒षभा वृ॒षेः कर्त॑री पृ॒थिव्याः । अ॒न्तरि॑क्षना॒मेतत् । अ॒न्तरि॑क्षाद॒प्यन्या॑प्य॒प्यानि पुरी॑षा॒णी पू॒रका॑ण्यु॒द्वानि जि॒न्वतं । प्रेर॑य॒तं । उ॒त्तरो॒ऽ-
ज्ज॒षीं ग॒तः । हे स॒त्यस्तु॒तः स॒त्यस्य॑ स्तो॒त्रस्य॑ ओ॒म्भारः क॒वयो जे॒धावि॒नो
स॒क्तो य॒स्य स्तो॒त्रगी॑भिः स्तु॒तिभि॑र्यु॒यं स्तु॒ता भव॑य त॒स्य स्तो॒त्रोर्ज॑ग॒त्स्याव॑रजं॒गमा॒त्मकं
सर्वं॑ प्र॒णिजा॒तमा कृ॑णु॒ध्वं । आ॒भि॒वृ॒द्धेन॑ कु॒न्तः । हे ज॒गत् । स्या॒तः । ग॒णाभि॑-
प्रा॒यमे॒कच॑र्चनं । स्या॒वरजं॑ग॒मात्म॑कस्य ज॒गतो॑ऽव॒स्थाप॑क हे स॒द्गुण्ये॑ति व॒ज्यं ॥

अ॒न्वारं॑भणी॒वायां सार॑स्व॒तस्य॑ ऋ॒विषो॑ या॒ज्या पा॒वीर॑णी॒श्वेषा । स्र॒ज्वितं॑ च ।
पा॒वीर॑णी क॒न्या चि॒त्रा॒युः पी॒षिवांस॑ सर॒स्वतः । आ॒० २, ८ । इति ॥ ए॒तेद॒ग्निने॑
सार॒स्वते प॒थवे॑षै॒व पुरो॑डा॒शस्य॑ या॒ज्या । स्र॒ज्वितं॑ च । पा॒वीर॑णी क॒न्या चि॒त्रगु॑र्ध॒स्ते
स्ततः॑ ऋ॒विषो॑ यो ग॒योभूः । आ॒० ३, ७ । इति ॥ अ॒ग्निमा॑स॒ते श॒स्त्रो॒ष्येषा॑ ।
स्र॒ज्वितं॑ च । रा॒क्षस॑ह॒निति॑ हे पा॒वीर॑णी क॒न्या चि॒त्रा॒युः । आ॒० ५, २० । इति ॥

॥ सैषा स्र॒ज्जे स॒प्तमी ॥

पा॒वीर॑णी क॒न्या चि॒त्रा॒युः सर॑स्व॒ती वी॒र॒प॒त्नी धि॒यं धा॒त् ।

ग्रा॒भिर॑च्छि॒द्रं श॒रणां॑ स॒जोषां॑ दु॒राध॑र्षं गृ॒णते॑ श॒र्मं यंस॑त् ॥ ७

पा॒वीर॑णी । क॒न्या । चि॒त्रा॒युः । सर॑स्व॒ती । वी॒र॒प॒त्नी ।

धि॒यं । धा॒त् ।

ग्रा॒भिः । अ॒च्छि॒द्रं । श॒रं । स॒जोषां॑ । दुः॒आध॑र्षं ।

गृ॒णते॑ । श॒र्मं । यंस॑त् ॥ ७

चतुर्थोऽष्टकः ।

१५७

कूता सरस्वती विधमस्यदीयं कम यज्ञाख्यं धात् । दधातु । धारयतु ददातु
 वा । शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुदीयते । अपि च ज्ञाभिर्देवपत्नीभिः सजोषः सह
 प्रीयमाणा । यदा ज्ञा गायत्यादौ नि कंदांसि । कंदांसि वै ज्ञा इति श्रुतेः । तैः
 तादिभिश्च धर्षितुमशक्यं यत्तं गृहं यमं सुखं च यंसत् । प्रयच्छतु ॥

एकादशने पैष्णे पयस्यथ इति हविषो याज्या । स्तुतितं च । पयस्यथः
 परिपतिं वचस्वा वृहस्पते परमा पराधदिति हे । आ० ३, ७, । इति ॥

॥ सैषा सृक्तेऽष्टमी ॥

पयस्यथ । परिपतिं वचस्वा कामेन कृतो अभ्यनङ्कः ।

सर्वा रासच्छरुधचंद्राग्रा धियं धियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८

पयः । पंथः । परिपतिं । वचस्वा । कामेन । कृतः । आभि ।

ज्ञानद । अर्कः ।

मः । नः । रासत् । शुरुधः । चंद्राग्राः । धियं धियं ।

सीषधाति । प्र । पूषा ॥ ८

पयस्यथ सर्वस्य सागंस्तु परिपतिमधिपतिमर्कमचनीयं पूषणं कामेन कस्यमानेन
 फलेन कृतो वयोक्ततः स्तोता वचस्वा स्तुत्याभ्यानद । अभ्यनृतां । प्राप्नोतु । स च
 पूष नोऽकथ्यं शुरुधः शुचो रोधयित्रीगांश्चंद्राग्राः । चंद्रमिति हिरण्यनामा ।
 हिरण्यप्रमुखा यदा स्वरंष्टंगारासत् । ददातु ॥ रादाने । अस्मात्तेति रूपं ॥
 तथा धियं धियं सर्वमस्यदीयं कमं स पूषा प्रसीषधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वष्टि पयौ प्रथमभाजमिति हविषो याज्या । स्तुतितं च । प्रथमभाजं ययस

वयोधां सोमापूषणा जनना रघीणां । आ० ३, ८, । इति ॥

॥ सैषा सृक्ते नवमी ॥

प्रथमभाजं ययसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगमं स्तुतुधं ।

होता यज्ञद्वजतं पत्न्यानामग्निस्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९

६५८

ऋग्वेदः ।

प्रथमः । ययत् । ययः । स पाणि । देवं ।

सुगमसि । ऋषः ।

होता । यजत् । यजतं । पश्यानां । अग्निः । त्वष्टारं ।

सुहव । विभाषा । ८.

पावोरणी योधयित्री कन्या कन्यनीया चित्वायुचित्तगमना चित्तज्ञा वा पीरपत्नी ।
पीरः प्रजापतिः पतिवंशालाङ्गी । यथा पीराणां पत्न्यित्री । एवं ययसिन् ययोवा
ययसोऽवस्य इतिर्लक्षणस्य धातरं धारयितारं यथा लोहस्योऽक्षप्रदं सुपाणिं ।
यजत् ययिर्धवाहुर्धुं प्रदेष्टुः पाणि । योधनपाणिकं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगमसिं ।
गमयितरिति वाङ्मनाय । योधनदोर्वैष्टुभ्यस्य आसनाय च दानं वा पश्यानां ।
पश्यतिष्ठति षट्चमनाय । तत्पश्यानां यजतं यजत् । यजत् ययैः कन्यनीयाः । सुहवं
सुखेन ह्वानुं ययत् । एवंभूतं त्वष्टारं होता देवानामाह्वाना विभाषा दीप्यमानोऽग्नि-
यजत् । यजत् । अनेन इति वा यजत् ॥

॥ अथ ईदृशम् ॥

सुगमस्य पितरं गौमिरा भी स्रष्टुं दिवा ययया स्रष्टमन्त्री ।

हृष्टं हृष्टमजयं सुसुगमसं सुसुगमसं कविभिः पितारः ॥ १०

भुवं स्रष्टुं । पितरं । गौः । अग्निः । आभिः । स्रष्टुं । दिवा । ययय ।

स्रष्टुं । अन्त्री ।

हृष्टं । ऋषः । अजयं । सुसुगम । स्रष्टुं । सुसुगम । सुसुगम ।

कविभिः । पितारः ॥ १०

सुगमस्य भुवनात् पितरं पालयितारं स्रष्टुं । स्रष्टुं । इतिहासयितारसीधर-
वाभिर्गौभिः स्तुतिभिर्दिवाहनि हे एतौ तर्धय । अन्त्री रात्र्यां च तमेव स्रष्टुं
स्तुतिभिर्धय । ययं च कविना प्राप्तेन स्रष्टुं पितारः प्रेरिताः संतो हृष्टं
अर्हातस्रष्टुं दयमीयजयं अरारहितं सुसुगमं योधनसुखमेवंगुणाभिषिष्टं स्रष्टुं
स्रष्टुं । यथा भवति तथा सुसुगम । अथाय ॥

॥ इति चतुर्थस्तोत्रे षष्ठो वगः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

६५८

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवचो वज्रियासो मरुतो गन्तं गृणतो वरुणा ।

अचिदं चिदि जिन्यसा वृधंतं द्रुत्या मरुतो नरो

अंगिरसत् ॥ ११

आ । युवानः । कवचः । वज्रियासः । मरुतः । गन्तः । गृणतः ।

वरुणा ।

अचिदं । चिदु । चि । जिन्यसः । वृधंतः । द्रुत्या । मरुतः ।

अंगिरः । अंगिरसत् ॥ ११

ये युवानो नित्यतश्चाः कवचः भ्रातृवज्रियासो वज्राणां एवभूता हे मरुतो
गृणतः वरुणां वरुणीणां स्तुतिं प्रथामंत । आगच्छत । अपि च हे नरो देतारो
वसत इत्येवमेव प्रकारेण वृधंतो वर्धमानाः । यद्देत्याह्वानेति मरुतो
आप्नुवंतोऽंगिरसत् । अंगिरसो गन्तव्योका रक्षयः । तैतया घोषं प्रथमं आर्जं
प्रथमं उत्पत्तिकाल एव विभक्त्यारंभणम् । यावच्छो वै देवसः शिख्यस्तथा कृपाणो
विकरोति तावच्छो वै तल्लजावतं जितस्तुतेः । यथार्थं नमस्तत्त्वं आप्नुवंति तद्वत् ।
यद्वा कवच एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवभूता द्युवाचिदं चिदु । ओषधि-
वनस्ततिभिर्निविष्टो देवचिदं । तद्विषयस्योषणादिभिविद्युत्तर्गपि देवं जिन्यसः ।
इच्छा तपंयसः । इति पूरयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरावासां युधेव पशुरक्षिरसः ।

स पिंस्रयति तन्विं श्रुतस्तु सृभिर्न जाकं वचनस्य विपः ॥ १२

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अयं । युधाऽयं ।

पशुरक्षिः । अयं ।

सः । पि॒स्य॒शति॑ । तन्वि॑ । श्रु॒तस्व॑ । स्त॒भिः । न । नाकं॑ ।
 --- --

वचनस्य । विपः ॥ १२

वीराय विक्रान्ताय विविधं शत्रूणां सोरकाय वा कुरुक्षयाय प्राज । हे सोतः
 स्तुतिं प्रगमय । तथा तवसे वलिने सुराय क्षिप्रगमनाय च तस्मै गन्धाय प्राज ।
 तत्र दृष्टांतः । पशुरक्षिः पशुपालको यूधेव । स यथा गोयूषानि सायंकाक्षेऽक्षं
 गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः । स च कुरुक्ष्यो वचनस्य
 वक्रुर्विपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियाचक्षुषमपि कर्तव्यमिति कर्मणः
 संप्रदानात्वाङ्मृत्युर्थं पाप्मो ॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं नन्वप्राप्नोत्ये शरीरे पि॒स्य॒शति॑ ।
 स्पर्शयतु । संज्ञेयतु । तस्मिन् भवत्यित्यर्थः । स्पर्शने दृष्टांतः । श्रुभिर्न नाकं ।
 यथा न चक्ष्मेनां कर्मन्तरिक्षं स्पृशयति संज्ञेयति तद्वत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि वि॒ममे॑ पा॒थि॒वानि॑ त्रि॒वि॒ष्टि॒ष्णु॒र्मन॑वे वा॒धि॒ताय॑ ।
 --- --

तस्य॑ ते श॒भ॒न्नु॒प॒द॒द्य॒माने॑ रा॒या म॑दे॒म तन्वा॑ । तना॑ च ॥ १३

यः । रजांसि । वि॒ममे॑ । पा॒थि॒वानि॑ । त्रिः । चित् । वि॒ष्टिः ।
 --- --

मनवे । वा॒धि॒ताय॑ ।
 --- --

तस्य॑ । ते । श॒भ॒न् । उ॒प॒द॒द्य॒माने॑ । रा॒या । म॑दे॒म । तन्वा॑ ।
 --- --

तना॑ । च ॥ १३

यो विष्णुर्वाधितायासुरैर्वि॒सिताय॑ मनवे द्रजातये तदर्थं पा॒थि॒वानि॑ पृथिव्या
 संबद्धनि रजांसि लोकान् । त्रीँल्लोकानिति यवत् । त्रि॒वि॒ष्टि॒ष्णु॒र्मन॑वे । चिदित्यवधारणे ।
 त्रिभिरेव विक्रमयैः परिमितवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तत्तीयार्थे
 मष्ठी ॥ ईदृशेन त्वयोपदद्यमानेऽस्त्राभ्यां दीयमाने शर्भं शर्भणि गृहे सुखं वा वर्तमाना
 संतो वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च
 मदेन । मोदेम । हृष्टा भवेम ॥

चतुर्थाष्टकः ।

६६१

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तत्रोऽहिर्बुध्नो अक्षिरकैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धातु ।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्विन्वतु प्र रवि ॥ १४

तत् । नः । अहिः । बुध्नः । अत्सभिः । अर्कः । तत् ।

पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धातु ।

तत् । ओषधीभिः । अभि । रातिः साचः । भगः । पुरंधिः ।

जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४

बुध्नः । बुध्नगंतरिचं । तत्र भवोऽहिः । एतन्तरिच इत्यहिः । उक्तं च ।
 अक्षिरयनादेत्यंतरिच इति । एतत्पदद्वयमभिषेयो देवोऽवैरचनसाधनैर्देवैः स्तूयमानः
 सन् नोऽस्त्यं तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽक्षमहिर्दकैः सार्धं धातु । दधातु । विदधातु ।
 प्रयच्छतु । पर्वतः पुरयिता ॥ पर्वं पूरण इति धातुः ॥ यद्वा पर्वद्वयं पर्वतः ।
 तद्धान् । पर्वतस्य गिरेः शत्रुरिति वा पर्वतः । स च तच्चनो दधातु । तथा सविता
 प्रेरको देवश्च तच्चनो दधातु । अपि च रातिषवः । रातिं दानं सवंते सवंत इति
 रातिषाचो विश्व देवाः । ते चैषधीभिः । ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधवृत्ति-
 लभापाद्याः । ताभिः सार्धं तदक्षमभिप्रयच्छतु । तथा पुरंधिर्विन्वतु धीर्विन्वतु वा
 बह्वक्तनी वा भगोऽभजनीय एतत्पदो देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु । अस्मान्परेषु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिमां पुरुवीरं महः ऋतस्य गोपां ।

चयं दाताजरं येन जनान्पृष्टो अर्देवीरभि च क्रमांस् विश

आर्देवीरभ्यः श्रवांसः ॥ १५

सु । नः । रयिं । रथ्यं । चर्षणिमां । पुरुवीरं । महः ।

ऋतस्य । गोपां

वर्षं । दात । अजरं । वेनं । जनान् । सृष्टः । अदेवीः । अभि ।

च । तामास । विष्टः । आदेवीः । अभि । अम्रवांस ॥ १५

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रविं धनं अथं सृष्टं च दात । प्रथमस्त कीदृशं रविं ।
रव्यं रघसंबधिनं । रघुक्रान्तिर्यः । अम्रवांसः । अम्रवांसो मरुत्वाः । तेषां पूरवि-
तारं पृथ्वीरं । वीर्यं ज्ञानं इति वीराः पुत्र दवः । वक्रभिर्वीरैरुपेतं । पृथो
महत महत्तु वक्रत्तु गोपां चक्रं । दक्षिणाक्षेण धनेन चि यज्ञो रक्ष्यते । अतो
यज्ञस्य दक्षिण इति वचनात् । कीदृशं वर्षं । अजरं जरारहितं । वेन रविषा
अवेच च जनान् यन्मू अदृषः स्रष्टवाना अदेवीरदेनसंबधिनोरासुरीः सेनाचाधि-
पतान अभिभवन् । तत्रादेवीः । आगता देवा वासु हविःस्त्रीकारार्थं ता आदेव्यः ।
तादृशीच विष्टः प्रजा वक्राहुवाधिनोर्धेन धनेन सृष्टेय चाभ्यन्तवान अभिप्राप्तवाप
तादृशं धनं सृष्टं च दानिद्वयः ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे अष्टमे षष्ठ्योऽष्टुपाकः ॥

पंचमोऽष्टुपाके द्वादश सूक्तानि । तत्र छन्दो न इति पंचदशत्वं प्रथमं सूक्त-
मजिन्वग आर्षं षष्ठदेवताकं त्रैष्टुभं । छन्दो न इत्यष्टुपाकः । गतः सूक्तविनिर्धोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हवे वो देवीमर्दितं नमोऽभिः सुधीकाथ वरं यं मित्रमग्निं ।

अभिश्चदामर्धमयं सुशिवं त्वातुन्देवान्संवितारं भगं च ॥ १

हवे । वः । देवी । अर्दितं । नमः । अभिः । सुधीकाथ ।

वरं यं । मित्रं । अग्निं ।

अभिश्चदां । अर्धमयं । सुशिवं । त्वातुम् । देवान् ।

संवितारं । भगं । च ॥ १

ये देवा नो वृक्षार्कं वातरं वेधो योतमाना न हितिरखंडनीवावदोनां वा एतद्वंशं
देवतां सुहोकाय वृक्षार्कं नतोभिर्नक्षत्रैः सोमैर्वा हवे । इहानि । सोमि
तथापह्यं वातरं भित्तिं मणीतेषां वसं देवमग्निं चैतां च देवा नोभिर्भुवे । इति याचि
चदां अदिर्चित्ताकवा । अभिषत्तारं यत्पुत्रं चित्तितारं सुशवं सुसुखनमं वयं
एनभोभिर्भुवे । सवितारं अगं च नोभिर्भुवे । किं वक्तुम । त्वातु नू पावविभूतु
अवाग्देवा नोभिः सोमैर्भुवे । सोमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुव्योतिष सूर्य दक्षपितृजनानां सुमहो वीचि देवान् ।

द्विजन्तानो व ऋतसापः सत्याः सर्वतो यजता अग्निजिह्वा ॥ २

सुव्योतिषः । सूर्य । दक्षपितृन् । अनागाऽस्ते । सुमहः ।

वीचि । देवान् ।

द्विजन्तानः । ये । ऋतसापः । सत्याः । सर्वतो यजताः ।

अग्निजिह्वाः । २

ये सुवहः । योधनदीप्ते । सर्वं प्रेरक दक्षपितृन् । दक्षः पितृजो वेति
दक्षपितरः । पितृषट्ठो हि सानायेन पूर्वपुरुषत्वनाय दूते । अष्टाष्टं पितृसप्तपिद्वौ
अनिति । ऋणे ० १०, १५, ३ । इति । एषा दक्षपितृत्वं चादितिह्यं अनिहेति ।
ऋणे ० १०, ७२, ५ । अज्ञादवगच्छते । इहयान् सुव्योतिषः । योधनव्योतिषां
पाननागास्तेऽनपराधरं वीचि । तावत्तथा । सत्याऽज्ञातपराधं ते न कुर्वन्ति तथा
कुर्वन्ति दक्षार्कः । ये देवा इहेजन्तानो हवोर्ध्वोऽप्योऽप्यनागाः प्रादुर्भवन्त यजतप
ऋतं वसं अ्युयंतः सत्या अपितथाः सत्यादिना वा सर्वतो यजन्तं यजता
वहत्या अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्त्वानीयो वेधो ते । एवंभूता ये देवाः सति
तान्देवान्वीचयन्ववः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इत वावापृथिवी अथसुव वृक्षोदसी यरगं सुषुते ।

महस्तरयो वरिणो यथा नोऽपो जगाम विषणे अनेचः ॥ २

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रं । उर । ब्रह्म । रोदसी इति ।

शरणं । सुसुम्ने इति सुसुम्ने ।

महः । करधः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । जयाय ।

धिप्रणे इति । अनेहः ॥ ३

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्याबुरु विष्णोर्णं क्षत्रं वलं करधः । करतं । तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुसुम्ने सुसुम्ने युवां वृहन्महच्छरणं गृहं चकरधः । कुरुतं । महो महहरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुनमित्यर्थः । अपि च हे धिप्रणे धारयिष्यौ द्यावापृथिव्यावनेहः पापराहित्यं चास्मे अस्माकं जयाय निवासार्थं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमन्तामद्या हतासो वसवोऽष्ट'ष्टाः ।

यदीमर्भे' महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्नाम देवान् ॥ ४

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमन्तां । अद्य । हतासः ।

वसवः । अष्ट'ष्टाः ।

यत् । ईं । अर्भे' । महति । वा । हितासः । बाधे । मरुतः ।

अह्नाम । देवान् ॥ ४

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्याङ्गिकाल आहतास आहताः संतो नोऽस्माग्-
त्यानमन्तां । आनता भवन्तु । आगच्छन्तु । कीदृशाः । वसवो वासयितासोऽष्ट'ष्टा
अन्यैरहिंसिता । यद्यदेमेनामरुतो देवानर्भे'त्ये महति प्रभूते वा बाधे संयासे
हितासो निहिताः स्थिताः संतो वयमह्नाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

६६५

॥ अथ पंचमी ॥

मिम्यच्च येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पूषा अथर्वयज्वा ।

श्रुत्वा हवं मरुतो यद्वं याय भूमा रेजंते अध्वनि प्रविक्ते । ५

मिम्यच्च । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिषक्ति । पूषा ।

अथर्वयज्वा ।

श्रुत्वा । हवं । मरुतः । यत् । ह । याय । भूमि । रेजंते ।

अध्वनि । प्रविक्ते । ५

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माथमिका वाक् मिम्यच्च नृ
क्षिप्रं संगच्छते । तथाअथर्वयज्वा स्रोतनभ्यर्घयन् सप्ततान्कुर्वन्त्यो यजति धनेन
पूजयति तादृशः पूषा पूषको देवश्च सिषक्ति यान्मरुतः सेवते । अथर्वयज्वाअथर्व-
यन्यति । नि० ६, ६, । इति वास्तः । हे मरुतस्ते ययं हवमस्मादीयसाह्वानं श्रुत्वा
यच्च यद्य खलु याय आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गे प्रविक्ते गमनार्थं पृथक्कुम्भे सति
तत्त्व विद्यमानानि भूम भूतजातानि रेजंते । कंपंते । तथा च संतांतरं । प्रवे पयंति
पर्वतानि विचंचति वनस्पतीन् । ऋग् ० १, २६, ५, । इति ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि त्य वीरं गिर्वेणसमर्चेंद्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन ।

अवदिद्वसमुपं च स्तवानो रासद्वाजा उपं महो गृणानः ॥ ६

अभि । त्यं । वीरं । गिर्वेणसं । अर्चं । इंद्रे । ब्रह्मणा ।

जरितः । नवेन ।

अवेत् । इत् । हवं । उपं । च । स्तवानः । रासत् । वाजान् ।

उपं । महः । गृणानः ॥ ६

हे जरिता स्तोतॄन्त्यं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवंतं विशेषेण शत्रूणांभीरकं वा
गिरंणसं गिरं संभक्तारमेव विधमिन्द्रं नवेनाभिनवेन शोभनेन ब्रह्मणा स्तोत्रेणाभ्यर्चं ।
अभिष्टुहि । स च स्तवानः स्तूयमानः सन् हवमस्मदीयं स्तोत्रमुपस्रवदित् । उप-
ष्टुणुयादेव । अपि च गृणानः स्तूयमान इन्द्रो महो महतः प्रभूतान्वा ज्ञानज्ञानि
चोपरासत् । प्रदेयात् । यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ओमानमापो मानुषीरष्टक्तं धातं तोकाय तनयाय शं योः ।

ययं हि ष्ठा भिषजी मातृतमा विश्वस्य स्यातुर्जगतो जनित्रीः ॥ ७

ओमान । आपः । मानुषीः । अष्टक्तं । धातं । तोकाय ।

तनयाय । शं । योः ।

ययं । हि । ष्यो । भिषजः । मातृतमाः । विश्वस्य । स्यातुः ।

जगतः । जनित्रीः ॥ ७

हे आपो मानुषीर्बुध्वहिता य यमष्टक्तमशंसितसोमानं । अवति रक्षतीत्योमा
रक्षकमचं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात । धत्त । प्रयच्छत । तथा शं
शमनमुपद्रवाणां योशंवर्नं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्यानां धत्त । प्रयच्छत् । कुत इत्यत
आह । हि यथाद्ययं मातृतमा मातृभ्योऽप्यग्निक्ता भिषजः स्य भषत तस्याहाते-
अन्वयः । कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भैषज्यं स्तोत्र्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्यातुः
स्यावरस्य जगतो जंगमस्य जनित्रीर्जना भवथ । अतो ययं भिषजः स्य ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो देवः सविता त्रायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात् ।

यो दत्तवाँ उषसो न प्रतीकं व्यूरुते दाशुषु वार्थाणि ॥ ८

आ । नः । देवः । सविता । त्रायमाणः । हिरण्यपाणिः ।

यजतः । जगम्यात् ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

६१७

यः । दत्तवान् । उपसः । न । प्रतीकं । विज्युते । दाशुषे ।

वार्थाणि ॥ ८

त्रायमाणो रक्षन् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरक्षणीयपाणिर्वा यजतो
यष्टव्य एव भूतः सविता प्रेरकी देशो नोऽस्मान्नाजगत्यात् । आगच्छत । यो देशो
दत्तवान्नवावुषसा न प्रतीकपुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवीषि दत्तवते यजमानाय
वार्थाणि वरणीयानि धनानि व्यर्ज्यते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्वं सूनो सहस्रो नो अद्या देवाँ अस्मिन्ध्वरे वटत्याः ।

स्यामहं ते मदमिद्राती तव स्यामग्नेऽवसा सुवीरः ॥ ८

उत । त्वं । सूनो इति । सहस्रः । नः ॥ अद्या । सा । देवान् ।

अस्मिन् । अध्वरे । वटत्याः ।

स्यां । अहं । ते । मदं । मिद्राती । तव । स्यां । अग्ने ।

अवसा । सुवीरः ॥ ८

उतापि च हे सहस्रः सूनो वलस्य पुत्राग्ने त्वनद्यास्मिन्ध्वरे नोऽश्वदीयेऽस्मिन्ध्वरे
यामे देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीनावटत्याः । आगतय । आगमय । अपि चाहं ते तव
रातो धनस्य दाने मदमिद्रादेव यत्नमानः स्यां । भवेयं । तथा हे अग्ने तवावसा
त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः योभनैर्गिरैः पुत्रपौत्रादिभिरपेतस्य स्यां । भवेयं ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्या मे हवसा जग्म्यातं नासत्या धीभिर्द्वयंग विप्रा ।

अतिं न महस्तमसोऽसुमन्तं तूयतं नरो दुस्तादभीकं ॥ १०

હત । ત્યા । મે । હવં । આ । જગ્યાતં । નાસત્યા । ધીમિઃ ।

સુવં । સંગ । વિપ્રા ।

અતિં । ન । મહઃ । તમસઃ । અસુમક્તં । તૂર્વતં । નરા ।

હુઃદ્રતાત્ । અધીકે ॥ ૧૦

હતાપિ ચ હે વિપ્રા પ્રાજ્ઞો નાસત્યા સત્યસ્વભાવો સત્યસ્ય નેતારો વા હે અતિનો ત્યા તો પ્રસિદ્ધો યુગ યુગ ધીમિઃ પરિવરણકૈઃ કર્મધિકૃતં મે મદીયં હવં લોચનંગ હિપ્રમાજગમ્યાતં । આગચ્છતં । આગમ્ય ચ મહો મહસ્તમસોઽસુરજતાદંધકારાત્ અતિં ન યથાતિમ્મપિનસુસક્તં યોષિતવંતો સ્યઃ હે નરા નેતારવન્નિનૈ તથાજ્ઞાનપ્યધી-
કેઽભ્યક્તે પ્રાપ્તે સંયામે દુરિતાદુષ્ટાત્ ષત્વક્તતાન્નૂર્વતં । અસ્થાંજાયતં ॥

॥ ઇતિ ચતુર્થસ્થાવરમે નવમો વર્ગઃ ॥

॥ અથૈકાદશી ॥

તે નોં રાયો દ્યુમતો વાજંવતો દાતારો ભૂત વૃષતઃ પુરુષોઃ ।

દશસ્યંતો દિવ્યાઃ પાર્થિવાસો ગોજાતા અપ્યાઃ મૃદતાં ચ દેવાઃ ॥ ૧૧

તે । નઃ । રાયઃ । દ્યુમતઃ । વાજંવતઃ । દાતારઃ । ભૂત ।

વૃષતઃ । પુરુષોઃ ।

દશસ્યંતઃ । દિવ્યાઃ । પાર્થિવાસઃ । ગોજાતાઃ । અપ્યાઃ ।

મૃદતાં । ચ । દેવાઃ ॥ ૧૧

હે દેવાસો યુગ દ્યુમતો દીપ્તિવતો વાજવતો વલયુક્તસ્ય વૃષતો જ્ઞાનિઃ પુત્રાદિધિ-
ગપેતસ્ય પુરુષોર્વહ્નિઃ કીર્તનીયસ્ય રાયો ધનસ્ય નોઽશ્વસ્ય દાતારો ભુત્ । ધવત
અપિ ચ દશસ્યંતઃ કામાગમ્યચ્છંતો દિવ્યા દિવિ ભવા આદિવ્યાઃ પાર્થિવાસ પૃથિવ્યાં
ભવા વસવો ગોજાતાઃ । ગૌઃ પૃથ્વીમાંથ્યમિકા વાત્ । તત સત્યજ્ઞા મરુતોઽપ્યા
અપ્સરંતરિકે ભવા રુદ્રાસ્ય તે સર્વે યૂયમજ્ઞાન્મૃદતાં મૃદયત ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

११८

॥ अथ द्वादशी ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीडुहृषतो विष्णुर्द्धंतु वायुः ।

ऋभुजा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिधं नः ॥ २

ते । नः । रुद्र । सरस्वती । सजोषा । मीडुहृषतः ।

विष्णुः । ऋद्धंतु । वायुः ।

ऋभुजाः । वाजः । दैव्यः । विधाता । पर्जन्यावाता ।

पिप्यतां । इधं । नः ॥ १२

मीडुहृषतो वर्षणवंतस्ते देवा नोऽभ्यामृद्धंतु । रुद्धंतु । सुखंतु । के त
इति चेदुच्यते । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च ऋभुजाः ।
ऋभुर्विष्वा वाज इति त्वयः सोधन्वनाः । तेषामाद्य ऋभुश्च वाजोऽन्तिमश्च ।
अपलक्षयसेतत् । विष्वा च । दैव्यो देवेभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च
पर्जन्यावाता पर्जन्य वायुश्चोभौ नोऽभ्यामिधं पिप्यतां । वर्षयतां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत स्य देवः सविता भर्गो नोऽपां नपादवतु दानु परिः ।

त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः ॥ १३

उत । स्यः । देवः । सविता । भर्गः । नः । अपां । नपात् ।

अवतु । दानु । परिः ।

त्वष्टा । देवेभिः । जानंभिः । सजोषाः । द्यौः । देवे भः ।

पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः सविता देव । भर्गोऽपां नपाश्चापां
मेघस्थानां पुत्रो नाप्यग्निकोऽग्निः स च नोऽभ्यामवतु । रक्षतु । कीदृशोऽपां नपात् ।

६७०

ऋग्वेदः ।

दातु दातव्यं धनं पद्मिः प्राप्ता पूरयिता ॥ प्रापूरण इत्यस्मादाह गमहन इति किनो
लिङ्गुद्भाषाच्च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैर्जननिभिरुत्पत्नीभिश्च
सजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा
पृथिवी चैताश्च सर्वा देवता अस्मान्बन्तु ॥

अग्निमाकृत उत नोऽहिरित्येषा । स्तुतितं च । उत नोऽहिर्वृध्नः शृणोत
देवानां पत्नीरुत्तरीरबन्तु नः । आ० ५, २०, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशौ ॥

उत नोऽहिर्वृध्नः शृणोत्वज एकं पातृ पृथिवी समुद्रः ।

विश्वे देवा ऋतावृधो हुवाना स्तुता मन्त्रा कविशस्ता अबन्तु ॥ १४

उत । नः । अहिः । वृध्नः । शृणोत । अजः । एकं पात ।

पृथिवी । समुद्रः ।

विश्वे । देवाः । ऋतावृधः । हुवाना । स्तुताः । मन्त्राः ।

कविशस्ताः । अबन्तु ॥ १४

उतापि चाह्निर्वृध्नो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोत । अजो जन्मरहितः । एकोऽस-
हाय एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीयं
स्तोत्रं शृणोत । अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना
अस्माभिराह्वयमानाः पूर्वैर्ऋषिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मन्त्रा मन्त्रणीया गुप्तं भाषितव्या
मन्त्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्भेषाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता दैवशा
पित्र्ये देवा अबन्तु । अस्मान्बन्तु ॥

॥ अथ पंचदशौ ॥

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्च्यते ।

ग्ना हुतासो वसवोऽवृष्टा विश्वे स्तुतासो भूता यजताः ॥ १५

चतुर्थोऽङ्कः ।

१७१

एव । नपातः । सम । तस्य । धीभिः । भरतवाजाः । अभि ।
अर्चन्ति । अर्चः ।

गनाः । हुतासः । वसवः । अष्टाः । विश्वे । स्तुतासः ।

भूत । यजत्राः ॥ १५

एवेवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य सम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा
भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः त्रैरर्चनसाधनैरभ्यर्चन्ति । अभिष्टुवन्ति ।
हे यजत्रा यद्यद्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुतास्तपिता वसवो निवा-
सधितारोऽष्टाः कैरप्यर्हंसिता एवम्भूता विश्वे ते सर्वे यूयं गना देवपत्न्यश्च स्तुतासो
भूत । सुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

उदु त्यदिति षोडशर्चं द्वितीयं भूक्तमृजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । त्रयोदश्याद्यास्तिस्र
अष्टाहः षोडशनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु त्यत्षोडश त्र्यष्टि-
गनुष्टु वन्तमिति ॥ गतः श्रुतविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु त्यच्चक्षुर्महि मितयोर । एति प्रियं वरुणयोरदम् ।

ऋतस्य शुचिं दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत् ॥ १

उत् जं इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मितयोः । आ ।

एति । प्रियं । वरुणयोः । अदम् ।

ऋतस्य । शुचिं । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः ।

उत्पद्यता । वि । व्यद्यौत् ॥ १

त्यत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मितयोर्वरुणयोः प्रियं । मितशब्दो
वरुणशब्दश्चेतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टे । मित्रावरुणयोरतिप्रियमदम्
रक्षोभिरर्हंसितं शुचि शुचं निर्गलं दर्शतं दर्शनीयं । एवम्भूतमृत्त्यादित्यस्यानीकं

तेन आ सर्व्वेषामभिमुखमुदेति । उद्भवति । उदितोदितो सर्व्वस्योदये सत्यदितं
तच्चेजो दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्मो न भूषणमिव व्यद्योत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वेदं यस्त्रीणि विदयान्येषां देवानां जन्मं समुतरा च विप्रः ।

ऋतु मतेषु वृजिना च पश्यन्नभि चष्टे सूर्यो अर्य एवान् ॥ २

वेदं । यः । त्रीणि । विदयानि । एषां । देवानां । जन्मं ।

समुतः । आ । च । विप्रः ।

ऋतु । मतेषु । वृजिना । च । पश्यन् । अभि । चष्टे ।

सूरः । अर्यः । एवान् ॥ २

यः स्र्वस्त्रीणि विसंख्यान विदयानि वेदितव्यानि स्थानानि बीजोक्त्येद वेत्ति
जानाति । एषामेतल्लोकत्रयवतिनां देवानां वसुरुद्रादित्यात्मनां समुतः । अंतर्हित-
नामैतत् । अंतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति ।
आकारः पूरकः । स सूर सूर्यो मतेषु समुत्प्रेषु विद्यमानान्यजून शोभनानि कर्माणि
वृजिना वृजिनान्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् सवितया जानन् अभि चष्टे ।
अभितः सर्व्वं जगत्प्रकाशयति । तद्यार्घः स्त्रायो तृषेवान् प्राप्तव्यान् कामांश्च
समुत्प्रेषु प्रकाशयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तुष उं वो मह ऋतस्य । गापानदितिं मित्रं वरुणं सुजातान् ।

अर्यमणं भगमद्व्यधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान् ॥ ३

स्तुषे ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोणान् । अदितिं ।

मित्रं । वरुणं । सुजातान् ।

अर्यमणं । भगं । अद्व्यधीतीन् । अच्छा । वोचे । सधन्यः ।

पावकान् ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

१७३

ते देवा लोको यजन्त पठन्त ब्रह्मन् गोपान् रक्षकान् शुभान् सुमे सुवे । अ-
दिति पूरयः । तामेव देवा लाह । अदिति मदीनां देवमातरं शिवं वरुणं चैताम्
सुवतान् शोभनजनानां च यं यं चार्द्धधीतीति हिंसितकर्षणः सप्तमो वन-
सज्जितान् पापकान् विश्वं शोधकान् । ईदृशान् सर्वां देवान् बोधे । अवि-
प्रमयी कीर्त्यः ॥

। अथ चतुर्थी ।

रिशादसः सात्यमी रक्षन्त्याहो राज्ञः सुवसनस्य दातृन् ।

यूनः सुवतान् चयतो द्विषो नृणां दित्यानां व्यदितिं दुवोच ॥ ४

रिशादसः । सत्यमतीन् । अदन्त्याम् । मरुः । राज्ञः ।

सुवसनस्य । दातृन् ।

यूनः । सुवतान् । चयतः । द्विषः । नृन् । आदित्यान् ।

वामि । अदितिं । दुवः । दु ॥ ४

रिशादसो रिशतां हिंसकानां सितृन् जेष्टुन् महा रिशानां हिंसकानां सितृन्
अजयितृन् सत्यमीन् सतां पालयितृन् दित्यानां हिंसितानां च यतो राज्ञो राक्षसाना-
नीशानां सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातृन् यूनो नित्यतरुणान् सुवतान् शोभन-
जनान् शोभनजनानां अदतः सर्पत निवसतः ॥ महा अयतिरैश्वर्यकमी ॥ देवा-
नान् द्विषो दुष्टलोकान् नृजेतृनां दित्यानां दितैः दुवोच । ईदृशान् सर्वां देवान् बोधे ॥
सुवभिभक्तिकमेतत् ॥ दुवोच दुवोऽदतीतं परिचरणं कावचवानां अदिति । देवमातरं
अवाभि । माहोचि । महा वाभि । वावाभि ॥

। अथ पंचमी ।

द्यौ ईषितः पृथिवि मातरभृगमी आतर्कसो जड़ता नः ।

विष्वं अदित्य अदिते सजीवा अस्मभ्यं धर्मं बहुलं वि यंत ॥ ५

६७४

ऋग्वेदः ।

द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अश्रुक । अग्ने ।

भ्रातः । वसवः । ऋतः । नः ।

विश्वे । आदित्याः । अदिते । सजोषाः । अश्वभ्यः । शर्म ।

बहुलं । वि । यंत । ५

हे पितः पितृस्थानीय द्यौर्द्युलोक हे मातृजातस्थानीयेऽसु गन्धोन्मिष्ट पृथिवि
हे जन्तुजन्मीतस्थानीयान्मे हे वसवो वासवितारो देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान्नुद्धत ।
सुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूयं सजोषाः संगता
भूत्वाश्वभ्यं बहुलमधिकं शर्म सुखं विसृज्य वा नृहं विधत् । अश्वभ्यः ॥

॥ इति चतुर्थ्याष्टम एकादशी वर्गः ॥

। अथ षष्ठी ॥

मा नो वृकाय वृक्ये सजसा अघायते रीरधता यजताः ।

यूयं हि ष्ठा रथ्या नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव ॥ ६

मा । नः । वृकाय । वृक्ये । सजस्यै । अघायते । रीरधत ।

यजताः ।

यूयं । हि । ष्ठा । रथ्याः । नः । तनूनां । यूयं । दक्षस्य ।

वचसः । बभूव ॥ ६

हे यजसा षष्ठ्या देवा नोऽस्मान्नुकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्ये तस्य स्त्रियै च
मा रीरधत । मा वयं नैष्ट । मा वशीकुरुत । यद्वा वृकोऽरथ्यस्या तस्य स्त्री वृकी ।
अपि च सजस्यै सर्वस्या अघायतेऽघमनश्चस्याकमिच्छते शतृजनायाऽन्मा वयं
नयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो । नेतारः स्थ । अवय ।
यूयमेव जयस्याश्वदीयस्य वलस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणा-
दस्मान्मा रीरधतेत्यन्वयः ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

१७५

॥ अथ सप्तमी ॥

मा व एनो अन्यकृतं भुजेम मा तत्कर्म वसवो यद्यध्वे ।

विश्वस्य हि ज्यय विश्वदेवाः स्वयं रिपुस्तन् रीरिषीष्ट ॥ ७

मा । वः । एनः । अन्यकृतं । भुजेम । मा । तत् । कर्म ।

वसवः । यत् । यद्यध्वे ।

विश्वस्य । हि । ज्यय । विश्वदेवाः । स्वयं । रिपुः । तन् ।

रीरिषीष्ट ॥ ७

हे देवा यो युष्माकं स्मृता वयमन्यकृतमन्यैः शत्रुभिः कृतसत्पादितमेनः पाप
मा भुजेम । मा सुंक्ष्महि । हे वसवो वासवितारो देवा यद्येन कर्तन पापेन यद्यध्वे
अस्मान्वाध्वे ॥ अथतिर्हिंसाकर्मा ॥ तच्च पापं कर्म मा कर्म । आ कांश्च ॥ करोति-
नीडि लुडि जंते वसेति लुं लुं ॥ हे विश्वदेवाः सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो
यूयं हि ज्यय । ईश्वरा सवय । अतः कारणादस्मदीयो रिपुः शत्रुस्तन् स्मर्यो
ज्यमेव रीरिषीष्ट । हिंसात् । यथैवं भवति तथा कुर्वतेति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नम इदुग्रं नम आ विवासे नमो दाधार पृथिवीसुत द्यां ।

नमो देवेभ्यो नम ईश एषां कृतं चिदेनो नमसा विवासे । ८

नमः । इत् । उग्रं । नमः । आ । विवासे । नमः । दाधार ।

पृथिवी । उत । द्यां ।

नमः । देवेभ्यः । नमः । ईश । एषां । कृतं । चित् । एनः

नमसा । आ । विवासे ॥ ८

बाह्या तामहेवानां बाह्यात्मं ब्रह्मो न ब्रह्म। रोऽपीत्यं गङ्गाभाज इति जुवाय
 क्लृप्तिकन्यायेन हेवान् ज्ञोति। नय इत् न ब्रह्मकार एवोपाहृत्तुं यंयं समीकृतं
 तेन हि सर्वं लभ्यते। अतो नयो नयकारवाविधासि। परिशरानि। नयो नयकार
 एव इति गौडन ह्यं सुतीकं य दाधार। धारजति। ह्यावाहृत्तुः प्राविजित्त
 स्त्रिंशत्तये सत्यो तदुपभोगाय विरक्तलसपतिष्ठे। अतो हेवेभ्य ईदृशं नय
 करोति। एषां हेवानां नयो नयकार ईदृशे। ईदृशे नयहेन ते मयीजताः। ज्ञां
 चित्कृतब्रह्मापरितस्येनः पार्थं नयसा नयकार बाविधासि। विधासो जनेन।
 यद्वेदाणि। विधास्यद्वानि ॥

॥ अथ नवमी ॥

नृपतप्यं वा रथः पतदंशावृत्तस्य पश्यन्तो अहं व्याव ।

तां या नमोऽभिरुचयसो नृत्विज्ञान या नमो नमो

संज्ञाः ॥ ८

कृतस्यः । वः । रण्यः । पुनः दक्षान् कृतस्यः । ययनः सः ।

पदं नानु ।

तान् । या । नमः॥भि । एकः॥सः॥ नन् । विष्णु । नः ।

आ । नमे । सहः । यजताः । ८

हे यजन्ता वसन्ता देवा यो युगाद्योयस्य ऋतस्य वसन्तस्य रक्षो रक्षितुमेतन्
 पूतदद्यान् युषमसाञ्जतस्य वसन्तस्य पशवस्यस्यो वसन्तस्यं विनि यस्मि देववज्रजलस्यो
 ऋते सोदतो निषत्यानदत्यान् यः प्रवृत्तिभिरक्षितान् कुरुवस्यस्यो वसन्तस्य वसन्तस्यो वसन्तस्यो
 महत्तया विजान् सभां यो युगानां विरुद्धेन त्रिविधायै नमो अर्जुनस्यारै वानसे ।
 यानतोऽपि ॥

॥ अथ दशमी ॥

मे ऋ षेष्ठं च सप्तमं च नष्टारो विद्यामि दुरिता नयंति ।

सुधातासो वक्तव्यो भित्तो अग्निः सधौतयो वक्ता राक्षसत्वाः ॥१०

चतुर्थःऽष्टकः

६७७

ते । हि । ओष्ठवर्चसः । ते । जं हति । नः । तिरः ।

विश्वानि । दुःश्रुता । नयंति ।

सुःस्रजासः । वसः । मितः । अग्निः । ऋतधौतयः ।

वक्त्रराजः सत्याः ॥ १० ॥

ये देवा वक्त्रराजसुखास्ते हि ते खलु ओष्ठवर्चसः प्रसन्नतपदीभ्यो भवन्ति ।
अतस्तत्त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दुरिता पापानि तिरस्कारोचितानि
इत्या भवन्ति तथा नयन्ति । नयन्तु । विश्वानि सर्वाणि तिरस्कारः । ये वक्त्रराजो देवाः सुःस्रजासः
शोचनमताः शोचनमना वा ऋतधौतयः सत्यकर्मणो वक्त्रराजसत्याः । वक्त्र पचनं
शोचनं । तथा राजान ईमाना वक्त्रराजानः शोतारः । तेषु सत्या अपितयाः ।
एवंश्रुता ते शीघ्रन्ववः ॥

॥ इति चतुर्थऽष्टके द्वादशोऽंशः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते न इन्द्रः पृथिवी क्षामं वर्धन्पूषा भगो अदितिः पंच जनाः ।

सुशर्मणः सुवसः सुनीथा भवन्तु नः सुतातासः सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते । नः । इन्द्रः । पृथिवी । क्षामं । वर्धन् । पूषा । भगः ।

अदितिः । पंच । जनाः ।

सुशर्मणः । सुवसः । सुनीथाः । भवन्तु । नः ।

सुतातासः । सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं आस निवासभूमिं वर्धन् । वर्धन्तु । के ते । इन्द्रः पृथिवी
य पूषा य भगवादिदितिरहीना देवताता य पंच जना देवसुखाणां वर्धनांशुरसा-
गित्यादिभ्रातृभ्योऽस्मा देवसुखादयश्च ते य नोऽस्माकं सुशर्मणः सुसुखाः सुवसः
शोचनमताः सुनीथाः सुतापणाश्च भवन्तु । अथैक्यं शोचनसुखादिवं प्रवर्धन्ति
आसः । तथा सुतातासः सुगोपाः शोचनमोपावितारश्च भवन्तु ।
उपस्थितैभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं त्वायं । तेषांस्तपस्विनिरोधेन रक्षणं मोपनं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नू सद्धानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मियेधैर्देवानां जन्तु वसुधुर्वन्द ॥ १२

सु। सद्धानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः ।

सुमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानां । जन्तु ।

वसुधुः । वन्द ॥ १२

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भारद्वाजगोत्रजो होता स्तोतायन्मृषिदिव्यं दिवि भवं सद्धानं सदनं स्थानं तु क्षिप्रं नंशि । आग्रेत । तथा सुमतिं शोभनां मतिं युष्मदीवायनुपचरुहिं च याति । याचते यातिर्याचजाकसां । तदर्थमासानेभिरासोनैः सत्वासनं कुर्वन्निर्मियेधैर्देवैर्देवाहे रन्त्ययजमानैः साधं यजमानो यागं कुर्वन्मृषिर्वसुधुर्वन्दनि धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्तु जनं संघं वन्द । वन्दते ॥ स्तोति ॥

दशरात्रस्य षष्ठ्येऽहनि प्रवणशस्त्रेऽप त्वं वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवस्तथः । अत्रितं च । अप त्वं वृजिनं रिपुर्नवितमे नदीतम इत्यानुष्ठुभं प्रवणं । आ० ७, ११, । इति ॥

॥ तच्चे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अप त्वं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं ।

दविष्ठमस्य सत्पते कृषी सुगं ॥ १३

अप । त्वं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्ने । दुराध्यं ॥

दविष्ठं । अस्य । सत्पते । कृषि । सुगं ॥ १३

हे अग्ने त्वं त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याप्यातारं दुष्टाभिप्रायमेवंप्रभूतं स्तेनं चिन्तकं दविष्ठं दुरतमपायं । अपक्षिप ॥ अपक्षिप इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरग्ने असाकं सुगं शोभसेन नंतव्यं सुखं कृषि । कुश । अत्र सर्वदेवात्मकस्त्वाम्ने; स्रवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥

चतुर्थीऽष्टकः ॥

१७८

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ग्रावाणः सोम नो हि कं सखित्वनायं वावशुः ।

अहो न्यत्रिंशं यणिं एको हि यः ॥ १४

ग्रावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखित्वनायं । वावशुः ।

अहि । नि । अत्रिंशं । यणिं । एकः । हि । यः ॥ १४

हे सोम नोऽहोया इमे ग्रावाणोऽथिववायोः पावाणास्तव सखित्वनायं सख्यायं वावशुः । जानयन्ते । वसिन्ति पूरकः । हि यन्मादर्थे । यन्मादेवं तस्माच्च यणिं यणिजमदात्तारयनिषत्तदनशीलं राक्षसादिकं निजहि । पिनाशय । स यणिवृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्तोऽपहरणशीलः । अतस्तं अहीत्यर्थः । कुक्क उक्क आदान इति घातः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं हि षा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः ।

कर्ता नो अघ्नन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५

यूयं । हि । ष्य । सुदानवः । इंद्रज्येष्ठाः । अभिद्यवः ।

कर्त॑ । नः । अघ्नन् । आ । सुगं । गोपाः । अमाः ॥ १५

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष । यूयं खलु मध्यमय । सख्यः ष्य । इन्द्रज्येष्ठाः इन्द्र ज्येष्ठो सुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयस्ते यूयमघ्नन्ध्वनि मार्गे नोऽघ्नान्नमा सचैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं सुखं । आकारः ससृचये । सुखं च कर्त॑ । कुक्ष ॥

प्रवासादागमनेऽपि पंध्यामित्येषा वज्रमानेन जप्ता । सूत्रितं च । अपि पंध्यामग्न-
हीति प्रत्येत्य सप्तित्यादिः । आ० २, ५, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अपि पंध्यामग्नश्चि स्सस्तिनामनेहसं ।

येन विष्वाः परि द्विषो वृषति विंदते वसु ॥ १६

६८०

ऋग्वेदः

अपि । पंथा । अगन्तुः । अस्ति । गां । अनेह ।

नेन । विष्ठाः । परिः । द्विषः । ह्यति । विंदते । वसु ॥ १६

पंथा पंथां वागंमगन्तुः । अपिगताः प्राप्ताः अः । कोदयं । अस्तिगां
 सुखेन गंतव्यमेवमं पापरहितं । नेन पथा गच्छन् विष्ठाः सनी द्विषो द्वेष्टोः प्रजाः
 परिहृयन्ति परिषसेवति नादते वसु धनं य विंदते लभते तादृश पंथानवित्यर्थः ॥

॥ इति ऋग्वेदोदयो नर्गः ॥

न तद्विषति सप्तदशमं तृतीयं अगन्तुजिह्वन आर्षं वैश्वदेवं । आदितः षट्
 विष्टभः सप्तम्याद्याः षट् गावश्चक्रबोदयो विष्टप् षड्वर्दयो जगती गिरासिस्त-
 षट्षष्टभः । तथा चानुक्रांतं । न तत्पूर्वा सप्तम्याद्याः षड्गावश्चक्रबोदयो
 जगतीति ॥ गतो विनिश्चोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ।

न तद्विषा न पृथिव्यामु मन्थे न यज्ञेन नीत यमीभिराभिः ।

उजंतु तं उभ्रः । पर्वतासो नि दौयतामतियाजस्य यदा ॥ १

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अमुं । मन्थे । न । यज्ञेन ।

न । उत । यमीभिः । आभिः ।

उजंतु । तं । उभ्रः । पर्वतासः । नि । दौयतां ।

अतियाजस्य । यदा ॥ १

अतियाजो नान कश्चिदगिर्यादनिश्चन अक्रुष्टः स्थापयन्ति हुष्टा देवास्त्वय-
 कुरास । अविशदोषं यजनं निरापद्याद्या ॥ न तदतियाजस्य षडेष्टयाजं दिवा
 ब्रह्मेन तत्पत्येन देवगणेन युक्तमित्यर्थं नाबुध्यते । नाबुधतिं करोमि । न च
 पृथिव्या पाथिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नाबुध्यते । न च बलेन सजाहृष्टेन
 सद्यं तदित्यर्थं नाबुध्यते । उतापि आभिः यमीभिश्चैरपि सदा कर्तरेभिः यमीभिः

चतुर्थोऽङ्कः ।

१८१

सदृशमित्यपि नानुमन्ये । तथा वशीकृता देवास्तदीयं यजनं नांगीकुर्यन्ति स चानभिन्न-
त्वात्स्यग्यष्टमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तसृषिं सुभ्यः सुष्टु भवतः पर्वतासः
पर्वता दंष्ट्रेण प्रहिताः संत उज्जंतु । हिंसंतु ॥ उज्जिर्हिंसाकमां ॥ तथा तस्याति-
याजस्य ऋजिश्चनोऽप्यतिशयेन । चं देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य कर्मेर्यो यथा याजकः
स नि होयतां । नितरां होनो भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अति वा यो मरुतो मन्यन्ते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं
निनिष्ठात् ।

तपूंषि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषंमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २

अति । वा । यः । मरुतः । मन्यन्ते । नः । ब्रह्म । वा । यः ।

क्रियमाणं । निनिष्ठात् ।

तपूंषि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मद्विषं । अभि ।

तं । शोचतु । द्यौः ॥ २

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽज्ञानतिसन्यते अतीत्य स्वप्नाधिक्यं मन्यते अज्ञतोऽपि
स्वयमधिक इति बुध्यते । अज्ञाभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनिष्ठात्
निंदितमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूंषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवंतु ।
ब्रह्मद्विषं तं शतृं द्यौरादित्यथाभिश्चोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिश्चस्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमाना ब्रह्मद्विषे तपूंषि हेतिमस्य ॥ ३

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग ।

त्वा । आहुः । अभिश्चस्तिपां नः ।

६८३

ऋग्वेदः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मद्विषे ।

तपुषि । हेति । अथ ॥ ३

किमंगेति प्रसिद्धितोक्तौ निपातौ । हे सोम त्वा त्वां खलु ब्रह्मणो मन्त्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातेषां गोपां गोपाधितारमाहुः । कथयन्ति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिशस्तिपामभिशंसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वमाहुः । यद्वांगेत्यभि-
सुखीकरणे । अंग हे सोम किंकारणं त्वां ब्रह्मणो गोपासाहुः । किंकारणं वा त्वामस्माकमभिशस्तिपामाहुः । निद्यमानान् परैर्दूष्यमाणानोऽस्मानंग हे सोम किंकारणं पश्यसि । त्वामेव सर्वं ब्रह्मणो रक्षकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयन्ति अनोऽस्मासु परैर्निन्दमानेष्वौदासीन्यं तद्वानुचितं । अतो ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्टे तस्मै तपुषि तापकं हेतिमायुधमस्य । क्षिप । प्रेरय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवतु मामुषसो जायमाना अवतु मा सिंधवः पिबमानाः ।

अवतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवतु मा पितरो देवहृती ॥ ४

अवतु । मा । उषसः । जायमानाः । अवतु । मा । सिंधवः ।

पिबमानाः ।

अवतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवतु । मा । पितरः ।

देवहृती ॥ ४

जायमानाः प्रादुर्भवन्त्य उषसो मामवतु । रक्षन्तु । तथा पिबमाना वर्धमानाः सिंधवः स्तन्दनशीला नद्यश्च मामवतु । तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च मामवतु । तथा देवहृती । देवानां हृतिराह्वानमस्मिन्निति देवहृतिर्यागः । तद्विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरन्तं ।

तथा करदसंपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८३

विश्वदानौ । सुमनसः । स्याम । पश्येम । सु । सूय ।

उत्सृचरंतं ।

तथा । करत् । वसुपतिः । वसूनां । देवान् । ओजानः ।

अवसा । आगमिष्टः ५

हे देवा विश्वदानौ सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । शोभनमनस्का च भवेम ।
 लुब्धः समृद्धये । उत्तरंतसृचरंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसूनां वसुपतिरुत्कृष्ट-
 धनाधिपतिरग्नर्देवानवसास्त्रदीयेन हविषोऽहानो वसून् प्रापयन् आगमिष्ट आगंत-
 तम एवं शुणविशिष्ट सन् तथा करत् । अस्मान्धाविधातुक्तप्रकारानकरोतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्दशो वगः ॥

॥ अथ षष्ठी ।

द्वंद्वो नेदिष्ठमवसागमिष्टः सरस्वती सिंधुभिः पितृमाना ।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोमुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव ॥ ६

द्वंद्वः । नेदिष्ठं । अवसा । आगमिष्टः । सरस्वती ।

सिंधुभिः । पितृमाना ।

पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयोऽमुः । अग्निः । सुशंसः ।

सुहवः । पिताऽहव ॥ ६

अथमिद्री नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षयेन सार्द्धमागमिष्ट
 आगंतमोऽस्तु । सिंधुभिः स्तंदनैरुदकैः पितृमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती
 आगंततमा भवतु । ओषधीभिः सार्द्धं पर्जन्यस्य नोऽस्माकं मयोमुरः सुखस्य भावयिता
 भवतु । अग्निस्य पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः
 सुखेनाह्वातव्यश्च भवतु ॥

आग्नयेन वैश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । विश्वे
 देवास आ गत ये के च जमा गच्छन्तो अहिमायाः । आ० २, ६, । इति ॥

॥ सैषा भक्तो सप्तमी ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता मं द्रुमं हवं ।

एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ ७

विश्वं । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । द्रुमं । हवं ।

आ । द्रुमं । बर्हिः । नि । षीदत ॥ ७

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आगत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयनिभं
हवदमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत । आस्तीर्णं बर्हिषि
निषस्या भवत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो वो देवा दृतस्तु ना हव्येन प्रतिभूषति ।

तं विश्व उप गच्छथ ॥ ८

यः । वः । देवाः । दृतस्तु ना । हव्येन । प्रतिभूषति ।

तं । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८

हे देवा वो युष्मान्यो जनो दृतस्तु ना दृतप्रचरणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति
परिभरति तं जनं विश्वे सर्वे द्युमुपगच्छथ । उपगता भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

उप नः सूनवो गिरः शृण्वं त्वष्टतस्य ये ।

सुष्टङ्गीका भवंतु नः ॥ ९

उप । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वं तु । त्वष्टतस्य । ये ।

सुष्टङ्गीकाः । भवंतु । नः ॥ ९

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतेर्वै सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः
सुतीरुपशृण्वंतु । नोऽस्माकं सुष्टङ्गीकाः सुष्ठु मृडयितारः सुखयितारश्च भवंतु ॥

चतुर्थोऽष्टकः

१८५

॥ अथ दशमी ॥

विश्वे देवा ऋतावधे ऋतुभिर्वचनश्रुतः ।

जुषतां युज्यं पयः ॥ १०

विश्वे । देवाः । ऋतावधेः । ऋतुभिः । वचनश्रुतः ।

जुषतां । युज्यं । पयः ॥ १०

ऋतावधे ऋतस्य यज्ञस्य वर्षका ऋतुभिः कालविशेषैर्वचनश्रुतो वचनस्य
स्तोत्रस्य ओतारस्तस्मिन्स्निग्यागकाले स्तूयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युज्यं योग्यं
पय आगिच्छाकूपं जुषतां । सेवतां । श्रुयते हि । तप्ते पयसि दधानयति सा
वैश्वदेव्यामिहोति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचदशो वगः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुत्गणस्त्वष्टमान्मित्रा अर्यमा ।

इमा हव्या जुषंत नः ॥ ११

स्तोत्रं । इन्द्रः । मरुत्गणः । त्वष्टमान् । मित्रः । अर्यमा ।

इमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ११

मरुत्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तावद्य इन्द्रस्त्वष्टमान् त्वष्टमहितो
मित्रोऽर्यमा च नोऽश्वाकं स्तोत्रमिमा हव्यमानि हवीषि च जुषंत । सेवतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनशो यज ।

चिकित्वान्दैव्यं जनं ॥ १२

इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । होतः । वयुनशः । यज ।

चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥ १२

६८६

ऋग्वेदः ।

हे होत॑र्देवाना॑मा॒ह्नातर॑ग्ने दै॒व्यं दे॒वसं॑व॒धि॒नं ज॒नं स॑वं य॒जनी॑यं चि॒क्त्वान्
जानं॑स्त्वं नोऽ॒ह्मदी॒यमि॒मम॑ध्व॒रं हिं॑सार॒हितं य॒ज्ञं य॒युन॑शो ज्ञान॒क्रमे॑ण यथा॒नुपूर्वा॑
दे॒वा बु॒द्धि॒स्थाः तथा॑ यज । यागं॑ कुरु ॥

वैश्व॑दे॒वस्य॑स्य॒ विश्वे॑ दे॒वा इति॑ याज्या । सू॒त्रितं॑ च । आ॒शु॒यै त्वेति॑ श॒स्त्वा
जपे॑हि॒श्वे दे॒वाः शृ॒णुते॑मं ह॒वम॑ इति॑ याज्या । आ॒० ५. १८. इति॑ ॥ वैश्व॑दे॒वे
प॒शावे॑षै॒व याज्या॑ । सू॒त्रितं॑ च । विश्व॑ दे॒वाः शृ॒णुते॑मं ह॒वम॑ मे॒ ये के॒ च ऊ॒मा म॒हितो
अ॒हि॒मायाः । आ॒० ३. ७. इति॑ ॥

॥ सैषा सूक्ते तयोदशी ॥

वि॒श्वे दे॒वाः शृ॒णुते॑मं ह॒वम॑ मे॒ ये अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उप॑ द्य॒वि छ ।

ये अ॒ग्नि॒जि॒ह्वा उ॒त वा॑ य॒ज॒ता आ॒स॒या अ॒स्मिन् ब॒र्हिषि॑ मा॒द॒य॒ध्वं ॥ १३

वि॒श्वे । दे॒वाः । शृ॒णु॒त । इ॒मं । ह॒व । मे॒ । ये । अ॒न्तरि॑क्षे ।

ये । उप॑ । द्य॒वि । स्थ ।

ये । अ॒ग्नि॒जि॒ह्वाः । उ॒त । वा॒ । य॒ज॒ताः । आ॒स॒या ।

अ॒स्मिन् । ब॒र्हिषि॑ । मा॒द॒य॒ध्वं ॥ १३

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । ये यूयमन्तरिक्षेऽस्य अन्तरिक्ष-
लोके वर्तमाना भवथ । ये चोप तत्समीपस्थे भूलोके भवथ । ये च द्यवि द्युलोके स्थ ।
ये चाग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्यानीयो येषां । यद्वाग्नेजिह्वा । तथा पोष्यमाण-
त्वादग्निजिह्वा इत्युच्यन्ते । उत वापि वा ये यजता यजनीयाः ते सर्वे यूयमास्तीर्णोऽ-
स्मिन्वाह्यासद्योपविश्य मादयध्वं । सोमेनात्मानं तपयथ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वि॒श्वे दे॒वा म॒म शृ॒ण्वन्त॑ य॒ज्ञिया॑ उ॒मे रो॒द॒सी अ॒षां न॒पाच्च॑ म॒न्त्रा ।

मा वो॒ व॒चांसि॑ प॒रिच॒क्ष्याणि॑ वोचं॒ सु॒क्तेष्वि॒द्वो अ॒न्त॒सा

म॒दे॒म ॥ १४

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८७

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वन्तु । यज्ञियाः । उमे इति ।

रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिचक्ष्याणि । वोचं । सुम्नेषु । इत् ।

वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४

यज्ञिया यज्ञाहं विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मननीयं स्तोत्रं शृण्वन्तु । चित्तेन धारयन्तु । तथोमे रोदसी द्यावापृथिव्या अपां नपात् मध्यमस्यानोऽग्निचक्षदीयं स्तोत्रं शृण्वन्तु । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा वो युष्मभ्यं परिचक्ष्याणि वजनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा ब्रवीमि । अपि तु समोचीनानि । अतो वो युष्माकमंतमा अंतिकतमाः संतो वयं सन्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषु सुखेष्वेव वतमाना मदेम । मोदेम ॥

आमयणे वैश्वदेवस्य ये के च जमेति याज्या । स्रुतिं च । विश्वे देवास आ गते ये के च जमा मद्भिर्नो अहिमायाः । आ० २, ६, इति ॥ वैश्वदेवपुरोडाषस्यैव याज्या । स्रुत्वमुदाहृतं ॥

॥ सैषा स्रुते पंचदशो ॥

ये के च उमा मद्भिर्नो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्थे ।

ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्मा वारिवस्यन्तु देवाः ॥ १५

ये । के । च । उमा । मद्भिर्नः । अहिमायाः । दिव ।

जज्ञिरे । अपां । सधस्थे ।

ते । अस्मभ्य । इषये । विश्व । आयुः । क्षप । उस्मा ।

वारिवस्यन्तु । देवाः ॥ १५

मद्भिर्नो मद्भातोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम् । आहंतप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा जमा । पृथिवीनामैतत् । पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो द्यलोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्थे सद्भांतरिक्षे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये । इष्यत इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरचं जीवनं वा क्षपः सर्वा रात्रीरुक्ताः सर्वाण्यहानि च सर्वदा नैरंतर्येण वरिषस्यन्तु । प्रवच्छन्तु ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्नीप॑र्जन्या॒वतं॑ धियं॑ मेऽस्मि॒न् हवे॑ सु॒हवा सु॒ष्टुतिं॑ नः ।

इ॒डां म॒न्यो ज॒नय॑द्ग॒र्भं म॒न्यः प्र॒जाव॑न्ती॒रिष॑ आ ध॑त्त॒मस्मै ॥ १६

अग्नी॑प॒र्जन्यौ । अ॒वतं॑ । धि॒यं । मे । अ॒स्मिन् । ह॒वे ।

सु॒हवा । सु॒स्तुतिं॑ । नः ।

इ॒डां । अ॒न्यः । ज॒नय॑त् । ग॒र्भं । अ॒न्यः । प्र॒जाव॑न्तीः ।

इ॒षः । आ । ध॑त्तं । अ॒स्मै इ॒ति ॥ १६

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यदलक्ष्यमवतं । गच्छतं । रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्यावस्मिन् हवे यज्ञे नोऽस्मादीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुति च रक्षतं । यद्वानुवृत्तं भवतिः श्रवणार्थः । अवतं । शृणुतं युवयोर्गर्भेऽन्यः पर्जन्य इडामन्नं जनयत् । जनयति । दृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायन्ते तेभ्यश्चान्नं जायते । अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति । पुरुषेण सुक्तगन्धं जाठरेणाग्निना पक्वं सत् रेतोरूपेण परिणमते, तदेव योषितु गर्भं भवति । अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मै अन्नास्माधत्तं । अवस्थापयतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

स्त्री॑र्णं व॒र्हिषि॑ समि॒धाने॑ अ॒ग्नौ स॒क्तेन॑ म॒हा नम॑सा वि॒वासे॑ ।

अ॒स्मिन्नौ अ॒द्य वि॒दथे॑ यज॒त्रा वि॒श्वे दे॒वा ह॒विषि॑ मा॒दय॑ध्वं ॥ १७

स्त्री॑र्णं । व॒र्हिषि॑ । स॒ं॒द्धाने॑ । अ॒ग्नौ । स॒क्तेन॑ । म॒हा ।

नम॑सा । आ । वि॒वासे॑ ।

अ॒स्मिन् । नः । अ॒द्य । वि॒दथे॑ । यज॒त्राः । वि॒श्वे । दे॒वाः ।

ह॒विषि॑ । मा॒दय॑ध्वं ॥ १७

चतुर्थोऽष्टकः ॥

१८८

हे विश्वे देवा वह्निषि दर्भपुंजे वेद्यां क्षीर्णे सत्यग्नौ च समिधाने समिद्धे स यनेन
 स्त्रक्तेन स्तोत्रेण च सहा सहता नमसा नमस्कारेण चाविवासे । पर्यवरं । हे यजत्रा
 यजनोया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्य दोषेऽस्मिन्विदये यज्ञे हविषि ॥ ततो वार्ये
 सप्तमी ॥ हविषास्त्राभिर्दत्तेन सादयध्वं । तप्यध्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षोडशो वरः ॥

अथसु त्वेति दर्शचं चतुर्थं स्त्रुतं भरद्वाजस्यार्षिं पौष्णं । यां पूषजित्यनुष्टुप् शिष्टा
 गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । अयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां पूषजित्यनुष्टुप् विति ॥
 अर्थाथिभिः प्रवसद्भिरेतज्जयं । स्त्रुतितं च । अथसु त्वा पथस्यत इत्यर्थवर्ग्यी
 परिष्यन् । गृ० सू० ३, ७ । इति । जपेदिति शेषः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अथसु त्वा पथस्यते रथं न वाजसातये ।

धिये पूषन्नयुजमहि ॥ १

अथसु । त्वा । पथः । पते । रथं । न । वाजसातये ।

धिये । पूषन् । अयुजमहि ॥ १

हे पथस्यते मागंस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मणि वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय च
 अयं रथं न युक्ते रथमिव त्वा त्वामयुजमहि । युजमहि । अन्नदभिमुखं कुर्मः ॥ ७
 इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभि नो नयं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं ।

वामं गृहपतिं नय ॥ २

अभि । नः । नयं । वसु । वीरं । प्रयतदक्षिणं ।

वामं । गृहपतिं । नय ॥ २

६०

ऋग्वेदः

हे पूषन् नयं नृभ्यो हितं वसु धनमभिप्राप्तुं वीरं दारिद्र्यस्य विशेषेणैरयितारं
गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्येभ्योऽपि दत्तमनं । यद्वा प्रयतं शुभं दक्षिणं धनं
वस्य तादृशं । वामं धननाशमेवंविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मात्तय । प्रापय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदित्संतं चिदाष्टणे पूषन्दानाय चोदय ।

पणेश्विद्वि स्रदा मनः ॥ ३

अदित्संतं । चित् । आष्टणे । पूषन् । दानाय । चोदय ।

पणेश्विद्वि । चित् । वि । स्रदा । मनः ॥ ३

हे आष्टण आगतदीप्ते पूषन् अदित्संतं चित् दातुमनिच्छंतमपि पुरुषं दानायस्म-
दानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्विद्विणोऽपि वार्ध्वापिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं
विस्वद । दानार्थं गृह्णतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि स्वधो जहि ।

साधतामग्र नो धियः ॥ ४

वि । पथः । वाजसातये । चिनुहि । वि । स्वधः । जहि ।

साधतां । अग्र । नः । धियः ॥ ४

हे अग्रोद्भूतंवल पूषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽक्षलाभाय विचिनुहि ।
शोधितान्कुरु । यैः पथिभिर्गता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक् विवृत्ययः । गृध्रो
वाधकान् तस्करादीन् विजहि । वाधस्व । तथा नोऽस्माकं धियः कर्माख्यक्षलाभार्थं
क्रियमाणानि साधतां । सिध्यंतु । सफलानि भवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि तं धि पणीनामारया हृदया कवे ।

अथैमस्रभ्य रंधय ॥ ५

चतुर्थोऽष्टकः ।

६८१

परि । त्वं वि । प॒णीनां । आर॑या । हृद॑या । कवे ।

अथ । इ॒ । अ॒स्मभ्य॑ । रं॒धय ॥ ५

हे कवे प्राञ्च पूषन् प॒णीनां व॒णिजां लु॒ब्धानां हृद॑यानि कठिनान्यारया ।
 स्त्र॒ज्जलो॒हायो दंडः प्रतो॑द इत्यारेति चाख्यायते । तया परि॒हं॒धि । प्र॒रि॒वि॒ध्य ।
 हृ॒द्गतं काठि॑न्यमपनयेत्यर्थः । अ॒द्यानं॑तरमीमेनान्प॒णीन॑स्मभ्यं रं॒धय । वशी॑कुरु ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टके सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि पू॒ष॒नार॑या तु॒द प॒णे॒रिच्छ॑ हृदि प्रियं ।

अथै॒म॒स्मभ्य॑ रं॒धय ॥ ६

वि । पू॒षन् । आ॒र॒या । तु॒द । प॒णेः । इच्छ॑ । हृ॒दि । प्रि॒यं ।

अथ । इ॒ । अ॒स्मभ्य॑ । रं॒धय ॥ ६

हे पूषन् आरया प्रतोदेन प॒णे व॒णिजो हृद॑यं वि॒तु॒द । वि॒वि॒ध्य । तस्य॑ प॒णे हृ॑दि
 हृद॑ये प्रियम॒स्मभ्यमनु॑कूलं धनमिच्छ । दा॒तव्य॑मितीच्छां जनय । अ॒द्यानं॑तरम॒स्मभ्य-
 मीमे॑नान् रं॒धय । वशी॑कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ रि॒ख कि॒किरा॑ कृ॒णु प॒णीनां॑ हृद॑या कवे ।

अथै॒म॒स्मभ्य॑ रं॒धय ॥ ७

आ । रि॒ख । कि॒किरा॑ । कृ॒णु । प॒णीनां॑ । हृद॑या । कवे ।

अथ । इ॒ । अ॒स्मभ्य॑ । रं॒धय ॥ ७

हे कवे प्राञ्च पूषन् प॒णीनां व॒णिजां हृद॑या हृदयान्यारिख । आ॒लि॒ख । आ॒लि॒ख
 य कि॒किरा॑ कीर्णानि प्रणिधिलानि कृ॒णु । कुरु । रु॒द्रुनि॑ कुर्वित्यर्थः । अन्य॒द्गतं ॥

६६२

ऋग्वेदः ।

॥ अथाष्टमी ॥

यां पूषन् ब्रह्मचोदनीमारां विभर्षीष्टणे ।

तयां समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८

यां । पूषन् । ब्रह्मचोदनीं । आरां । विभर्षि । आष्टणे ।

तयां । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८

हे आष्टण आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽजस्य प्रेरयित्रीं यामारां विभर्षि हस्ते धारयसि तथा समस्य सर्वस्य तुल्यजनस्य हृदयमारिख । आलिख । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च कृणु । कुरु ॥

॥ अथ नवमी ॥

या ते अष्टा गोओपशाष्टणे पशुसाधनी ।

तस्यास्ते सुखमीमहे ॥ ९

या । ते । अष्टा । गोओपशा । आष्टणे । पशुसाधनी ।

तस्याः । ते । सुखं । सुखमीमहे ॥ ९

हे आष्टण आगतदीप्ते पूषन् ते त्वदीया याद्वारा गोओपशा । उपशेरत इत्योपशाः । गाव ओपशा यस्यास्तादृशी । अत एव पशुसाधनी सम्भूनां साधयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नी गोघृणिं धियंमश्वसां वाजसामुत ।

वृषत्कृणुहि वीतये ॥ १०

उत । नः । गोघृणिं । धियं । अश्वसां । वाजसां । उत ।

वृषत् । कृणुहि । वीतये ॥ १०

चतुर्थोऽष्टकः ।

६८३

उतापि च हे पूषन् गोषणिं गवां सनिवीमश्वासामश्नानां सनिवीं वाजसां
वाजानामश्नानां सनिवीसुतापि च नृषत् नृषती नृषां वनिवीं दावीमेयंभूतां
धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं कृणुहि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

सं पूषन्निति दशर्चं पंचमं धृत्तं भरद्वाजस्याष्टं पौष्णं गायत्रं । पूषन्नित्यनुक्रातं ॥
नष्टधनमन्विच्छता पुरुषेणैतज्जप्यं । धृत्तितं च । सं पूषन्विदुषेति नष्टमविजि-
गमिषन्मूढो वा । गृ० सू० ३, ७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजंसानुशासति ।

य एवेदमिति ब्रूवत् ॥ १

सं । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अंजंसा । अनुशासति ।

यः । एव । इदं । इति । ब्रूवत् ॥ १

हे पूषन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन संनय अस्मान् संगमय यो
विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति ।
यथैवेदमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रूवत् ब्रूषीति । नष्टं धनं दर्शयतीत्यर्थः ।
तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समु पूषणा गमेमहि यो गृह्णा अभिशासति ।

इम एवेति च ब्रूवत् ॥ २

सं । ऊं इति । पूषणा । गमेमहि । यः । गृह्णान् ।

अभिशासति ।

इमे । एव । इति । च । ब्रूवत् ॥ २

६८४

ऋग्वेदः ।

पूष्णामुगृहीता वयं संगमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृहान् येष
गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशवस्तिष्ठन्ति तान् गृहानभिशासति अभिशास्ति आभि-
मुख्येन बोधयति । यस्मै त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं तिष्ठन्तीति च ब्रूवत् ब्रूयात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पूष्णश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते ।

नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३

पूष्णः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते ।

नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३

पूष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न धिनश्यति । अस्य चक्रस्य
कोशश्च नावपद्यते न हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठोभवति ।
तेन चक्रेण चोराहृत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हविषाविधत्तं तं पूषापि सृष्यते ।

प्रथमो विन्दते वसु ॥ ४

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तं । पूषा । अपि ।

सृष्यते ।

प्रथमः । विन्दते । वसु ॥ ४

यो यजमानोऽस्मै पूष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं
पूषा नापि सृष्यते । अपिशब्द ईषदर्थे । ईषदपि न हिनस्ति । स च प्रथमो सुख्यः
सन् वसु धनं विन्दते । लभते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पूषा गा अन्वैतु नः पूषा रक्षत्वर्षतः ।

पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ५

चतुर्थाष्टकः ।

१८५

पूषा । गाः । अ॒नु । ए॒तु । नः । पू॒षा । र॒क्ष॒तु । अ॒व॒तः ।

पू॒षा । वा॒जं । स॒नो॒तु । नः ॥ ५

पूषा पोषको देवो नोऽन्नदीया गा अन्वेत । रक्षणार्थमनुगच्छत । स च पूषार्थ-
तोऽन्नानुक्षत चोरेभ्यः । तथा वाजमच्च नोऽन्नार्थं पूषा सनोत । प्रयच्छत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पू॒ष॒न्न॒नु प्र॒ गा इ॒हि य॒ज॑मानस्य सु॒न्वतः ।

अ॒न्ना॒कं स्तु॒वता॑मु॒त ॥ ६

पू॒ष॒न् । अ॒नु । प्र । गाः । इ॒हि । य॒ज॑मानस्य । सु॒न्वतः ।

अ॒न्ना॒कं । स्तु॒वता॑ । उ॒त ॥ ६

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशून्नुपेहि । रक्षणार्थ-
मनुगच्छ । उतापि च स्तुवतां त्वद्दिषयं स्तोत्रं कुर्वतामन्नाकं गाञ्चाहुगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा॒कि॒र्ने॒श॒न्ना॒कौ॑ रि॒ष॒न्ना॒कीं॑ सं शारि॒ के॒व॒टे ।

अ॒थारि॑ष्टांभिरा ग॒हि ॥ ७

मा॒किः । ने॒श॒त् । मा॒कीं॑ । रि॒ष॒त् । मा॒कीं॑ । सं । शा॒रि॒ ।

के॒व॒टे ।

अ॒थ । अ॒रि॑ष्टाभिः । आ । ग॒हि ॥ ७

हे पूषन् अन्नदीयं गोधनं माकिर्नेशत् । मा नश्यत । माकिर्माकीमित्येतो
प्रतिषेधमात्रे वर्तते । माकी रिषत् । मा व्याघ्रादिभिर्हिंस्रतां । माकी मा च
केवटे कूपे संशारि । संशौर्यं भूत् । कूपपातेनापि हिंसितं ना भवत । अथैवं सत्य-
रिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहागहि । सायंकाल आगच्छ ॥

६८६

ऋग्वेदः ।

। अथाष्टमी ॥

शृण्वं॑ तं॒ पू॒षणं॑ व॒यमि॒र्यम॑न॒ष्टवे॑द॒सं ।

द्वै॒शानं॑ रा॒य इ॒महे ॥ ८

शृण्वं॑ तं॒ । पू॒षणं॑ । व॒यं । इ॒यं । अ॒न॒ष्टवे॑द॒सं ।

द्वै॒शानं॑ । रा॒यः । इ॒महे ॥ ८

अक्षरस्तोत्राणि शृण्वन्तमिदं दारिद्र्यं प्रेरकमनष्टवेदसमन्विनष्टधनभीशानं
सर्वस्वेष्वरमेवविधं पूषणं देवं वयं रायो धनानीमहे । आचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पौष्णस्य हविषः पूषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या ।
स्मृतितं च । वाममद्य सवितर्षामस्तु श्वः पूषन्तव व्रते वयं । आ० २, १६, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नयमी ॥

पू॒षन्त॑व॒ व्र॒ते व॒यं न रि॒ष्येम॒ कदा॑ च॒न ।

स्तो॒तारं॑स्तु इ॒ह स्म॑सि ॥ ९

पू॒षन् । त॑व॒ । व्र॒ते । व॒यं । न । रि॒ष्येम॒ । कदा॑ । च॒न ।

स्तो॒तारः॑ । ते । इ॒ह । स्म॑सि ॥ ९ ॥

हे पूषन् पोषक ते त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि न
रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशाश्च वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तव स्तोतारं
स्मसि । अः । भवानः ॥

॥ अथ दशमी ॥

परि॑ पू॒षा पर॒स्ता॒व॒स्तं द॒धातु॑ रक्षि॒णं ।

पुन॑र्नो नष्ट॒माज॑तु ॥ १०

परि॑ । पू॒षा । पर॒स्तात् । ह॒स्तं । द॒धातु । द॒क्षि॑णं ।

पुनः॑ । नः॑ । नष्टं॑ । आ । अ॒जतु ॥ १० ॥

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यस्मिन् चोरव्याघ्रादिभिरुभिते
देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परिदधातु । परिधानं
निवारकं करोतु । नोऽसदीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु । आगच्छतु । आगमयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

एहि वानिति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रं पोषणं । अतुक्रम्यते च ।
एहि वां षडिति ॥ गतोऽपि विनिधीगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एहि॑ वां वि॒मुचो॑ न॒पादाष्ट॑णे सं॒ संचा॑वचै ।

रथी॑ऋ॒तस्य॑ नो भव ॥ १ ॥

आ । इ॒हि । वां । वि॒मुचः । न॒पात् । आष्ट॑णे । सं ।

स॒चाव॑चै ।

रथीः । ऋ॒तस्य॑ । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात् । विमुचति ऋष्टिकात्वे असक्त्याशात्म्याः प्रजा विमुक्ततीति
विमुक् प्रजापतिः । तस्य पुत्राष्टण आगतदीप्ते पूषन् वां । वाति गच्छति सुतिं
प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगंधनयोरित्यन्नादातो भनिति विच् ॥ वां
गंतारं स्तोतारं भासेहि । आगच्छ । आवां च संसंचावचै । समवाय । संगच्छवचै ।
तादृशस्त्वं नोऽप्याकनृतस्य वृक्षस्य रथी रंजिता नेता भव । तथा सति तत्त्वत्वं
विविक्तस्यापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

रथी॑तमं क॒प॒र्दिन॑मी॒शानं॑ रा॒धसो॑ म॒हः ।

रा॒यः स॒खाय॑मीमहे ॥ २ ॥

रथितमं । कपटिनं । द्विगानं । राधसः । महः ।

रायः । सखायं । द्विमहे ॥ ३

रथितममतिशयेन रथिनं । यद्वातिशयेन रंजित्वारं नेतारं कपटिनं कपटं पूष्टा । तद्वतं । राज्ञोत्पन्नेनेति राधो धनं । यद्वा महतो राधसो धनस्येष्टानं सखिनं सखायमस्त्राकं भित्तमेवंविधं पूषणं रायो धनानीयहे । याचामहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रायो धारां स्थाष्टणे वसो राशिरं जाश्व ।

धीवतो धीवतः सखा ॥ ३

रायः । धारा । अस्ति । स्थाष्टणे । वसोः । राशिः ।

अजः अश्वः ।

धीवतः धीवतः । सखा ॥ ३

ये आह्वय आगतदीप्ते पूषन् रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोत्रभ्यो वस्तु धनं नैरवर्षेण प्रवच्छसोत्पद्यः । अजान् । अजान्वागा एवाश्वा अश्वकायां पक्षा वस्तु तादृश पूषन् वसोर्वस्तुनो धनस्य राशिः संघस्य भवसि । धनसंघस्य तस्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा भित्तभूतस्य भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषणं न्वः जाश्वमुप स्तोषाम वाजिनं ।

स्वसुयो जार उच्यते ॥ ४

पूषणं । न्वः । अजः अश्वः । उपः । स्तोषाम । वाजिनं ।

स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥ ४

चतुर्थोऽष्टकः ।

१८८

अजास्रं जागवाहनं वाजिनमज्जवंतं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं तु अतो-
पस्तपोम । उपस्तपाम । यः पूषा ससृस्वसो जार उपपत्तिरित्युच्यते तं पूषण-
मित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मातृदिधिषुमब्रवं स्ससृज्जारः शृणोतु नः ।

भ्रातृद्रस्य सखा मम ॥ ५

मातुः । दिधिषु । अब्रवं । स्ससृः । जारः । शृणोतु । नः ।

भ्राता । द्रस्य । सखा । मम ॥ ५

मातृनिर्णीत्या रात्रेदिधिषु पतिं पूषणमब्रवं । स्तोमि । ससृस्वसो जारश्च
पूषा नोऽजास्रं स्तोत्रानि शृणोतु । द्रस्य भ्राता सखजातः पूषा मम स्तोतुः सखा
मित्रभूतोऽस्तु ॥

॥ अथ षष्ठी ।

आजास्रः पूषणं रथे निशृभास्ते जनश्रियं ।

देवं यच्छंतु विश्रतः ॥ ६

आ । आजास्रः । पूषणं । रथे । निशृभाः । ते । जनश्रियं ।

देवं । यच्छंतु । विश्रतः ॥ ६

अजास्रोऽजाश्रगा निशृभा निश्रय्य संबध्य चतारस्ते पूषो वाहनतया
प्रसिद्धाश्रगा जनश्रियं । जनं स्तोत्रार्थं अयति गच्छतीति जनश्रीः । तं पूषणं
देवं रथे विश्रतो धारयंत आब्रुवन्तु । आनयंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकविंशो वगः ॥

य एनमिति वट्टुचं सप्तमं श्रुतं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं । अंत्यानुष्टुबादौ पंच
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । य एनमंत्यानुष्टु विति ॥ गतो विनियोगः ॥

७००

ऋग्वेदः ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

य ए॒न॒मा॒दि॒द॒शति॒ करं॒भा॒दि॒ति॒ पू॒षणं॑ ।

न ते॒न॒ दे॒व आ॒दि॒शे ॥ १

वः । ए॒न॒ । आ॒दि॒द॒शति॒ करं॒भा॒दि॒त् । इति॑ । पू॒षणं॑ ।

न । ते॒न॒ । दे॒वः । आ॒दि॒शे ॥ १

वः स्तोत्रेन पूषणं पोषकं करंभात्करंभानां दत्तमित्रानां यवसंक्रान्तास्तेत्यादि-
देशति अभिदोति तेन पुरुषेणान्यो देवो मादिशे । आदेशव्यः स्तोत्रव्यो न भवति ।
पूषण एव सर्वव्याधिमत्तस्य धनस्य साभासु देवतांस्तरं न स्तौतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उ॒त वा स र॒थी॒त॒मः स॒ख्या स॒त्य॒ति॒र्यु॒जा ।

इ॒न्द्रो॒ वृ॒त्राणि॑ जि॒घ्रते ॥ २

उ॒त । वा । सः । र॒थि॒त॒मः । स॒ख्या । स॒त् । र्य॒तिः । यु॒जा ।

इ॒न्द्रः । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्रते ॥ २

उत चापि च स वः यत्पूषा इहत्वेन प्रसिञ्जतादृशो रथीतमोऽतिशयेन रवी-
महारथः सत्यतिः सतां पालयितैर्बुध इन्द्रः सख्या भित्तभूतेन पूष्णा युजासहा-
भूतेन युक्तः सन् वृत्राणि यत्नं जिघ्रते । इति । इन्द्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒ता॒दः प॑रुषे ग॒वि सूर॑श्चक्रं चि॒र॒ण्य॒थ ।

न्यै॒र॒य॒द्र॒थी॒त॒मः ॥ ३

उ॒त । अ॒दः । प॑रुषे । ग॒वि । सूरः॑ । च॒क्रं । चि॒र॒ण्य॒थ ।

नि । ऐ॒र॒य॒त् । र॒थि॒त॒मः ॥ ३

चतुर्थोऽष्टकः ।

७०१

सतापि . . . प्ररको रथीतपोऽतिशयेन रथो मेततमो वा पूषा . . . पुरुषं प्रति
 पर्वति आस्रति वा गवि । गच्छतीति गौरादितः । तस्मिन् चिरययं चिरययं
 सुवर्णनिर्मितमदस्तप्रथमं चक्रं ज्यैष्ठ्यत् । नितरां मेरयति च ॥

। अथ चतुर्थो ।

यद्वा त्वां पुरुष्टुत ब्रवाम दस्र मंतुमः ।

तत् नो मन्त्रं साधय । ४

यत् । अथ । त्वा । पुरुःस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मंतुमः ।

तत् । सु । नः । मन्त्रं । साधय । ४

हे पुरुष्टुत षडभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दशनीय मंतुमो ज्ञानवन् पूषन् अष्टोदानो
 यदुद्दिष्टं त्वां ब्रवाम स्तवाम नोऽस्माकं मन्त्रं मननोद्धं तद्वत् साधय । अथादय ॥

। अथ पंचमी ।

इमं च नो गवेषणं सातये सोषधो गणं ।

आरात्पूषसि श्रुतः ॥ ५

इमं । च । नः । गोःषणं । सातये । सोषधः । गणं ।

आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः । ५

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेषं च गणं मनुष्येषं गवेषणं गवामेषधितारं
 सोषधः । साधय । हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं सुतो विद्युतः प्रख्यातोऽसि ।
 अवसि ॥

। अथ षष्ठी ।

आ ते स्वस्तिमीमह आरेचंघामुपावसं ।

अद्या च सर्वतांतये श्वसं सर्वतांतये । ६

७०२

ऋग्वेदः ।

आ । ते । स्वस्तिं । ईमहे । आरेऽद्यवां । उपंऽवसुं ।

अद्य । च । सर्वंऽतातये । श्वः । च । सर्वंऽतातये ॥ ६

हे पूषन् ते त्वदीयां त्वया देवीं स्तुतिं कल्याणीं रक्षाभारैषवां । आरे दूरेऽप्यं पापं यस्यास्तादृशी । उपावसुस्तपगतधनां । ईदृशीं स्तुतिमहा चास्मिंश्च काले सर्वंतातये । सर्वं च त्वग्निस्त्रायत इति सर्वंतातिर्धनुः । तदर्थं । यद्वा सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वंतातये सर्वदा सर्वंतात्यर्थमेमहे । अभियाचामहे ॥

॥ इति चतुर्थ्याष्टमे द्वाविंशो वगः ॥

इन्द्रा नु पूषणेति षडृचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्त्वायं गायत्र्यध्वैर्द्रापोष्णं । अनुक्रांतं च । इन्द्रा नैः चेति ॥ गतो विनिबोगः ॥

। तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये ।

हुवेम वाजसातये ॥ १

इन्द्रा । नु । पूषणा । वयं । सख्याय । स्वस्तये ।

हुवेम । वाजसातये ॥ १

इतरेतरयोगादिन्द्रपूषन्गव्योरुभयत्र द्विवचनं । इन्द्रापूषणौ देवौ सु अद्य च वयं स्वस्तये सख्याय शोभनाय सखित्याय वाजसातये वाजसूयाजस्र बलस्र वा सातये संभजनाय च हुवेम । आह्वयाम । स्तवाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सोमं मन्य उपासदव्रातवे चभ्वीः सुतं ।

करं भमन्य इच्छति ॥ २

सोमं । मन्यः । उपं । असदत् । पातवे । चभ्वीः । सुतं ।

करं भं । मन्यः । इच्छति ॥ २

चतुर्थोऽष्टकः ।

७०३

सम्बोरविषयफलकयोः सुतमभिपुत्रं सोममन्योऽनयोरेकतर इन्द्रः पातवे
पातुमुपासदत् । उपसीदति । उपगच्छति । अन्य एकतरः पूषा करंभं वृत्सितं
सक्तात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अजा अन्यस्य वज्रयो हरी अन्यस्य संभृता ।

ताभ्यां हव्याणि जिघ्रते ॥ ३

अजाः । अन्यस्य । वज्रयः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता ।

ताभ्यां । हव्याणि । जिघ्रते ॥ ३

अनयोरेन्द्रा पूषाणोरप्यस्यैकस्य पूषाणोऽजाप्यङ्गा वज्रयो वाहका अजाः । अन्य-
स्यापरस्मैदस्य संभृता संभृतौ सव्यक् पृष्टौ हरी एतस्य चापयो वाहको । स चेन्द्र-
स्ताभ्यां हव्याणि यद्वन् जिघ्रते । इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदिन्द्रो अनयद्विती महीरपो वृषस्तमः ।

तत्र पूषाभंवष्यसा । ४

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्स्तमः ।

तत्र । पूषा । अभवत् । सचा । ४

यद्यदा वृषस्तमोऽतिशयेन वर्मिर्तेन्द्रो रितोऽगंवीमं होमं हतीरपो वृष्णुदकान्य-
नयत् इमं लोकं प्रापयति तत्र तदानीं पूषा पेषको देवः सचाभवत् । अस्मैदस्य
सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तां पूषाः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव ।

इन्द्रस्य चा रभामहे । ५

तां । पू॒णः । सु॒म॒तिं । व॒यं । वृ॒क्ष॒स्य । प्र । व॒यां॑ऽहू॒ष ।

इ॒न्द्र॒स्य । च । आ । र॒भा॒म॒हे ॥ ५

पू॒णः पोष॑कस्य दे॒वस्ये॑रस्य च तां प्र॒सिद्धां सु॒म॒तिं वा॒ल्याणीं म॒तिमनु॑प॒हृ॒षि॑
वृ॒क्षस्य म॒हीरु॑स्य प्र व॒यां प्र॒क्ष॒प्तं वृ॒क्षं या॒द्यानि॑व व॒यमार॑भाष॒हे । अ॒व॒सं॒वा॒म॒हे ।
आ॒म्र॒वा॒म॒ह इ॒त्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒त्प॒प॒ण॑ सु॒वा॒म॒हे॒भी॒मूँ॑रि॒व सा॒र॒थिः ।

म॒द्या इ॒न्द्रं स्व॒स्तये ॥

उ॒त् । पू॒ष॒ण॑ । सु॒वा॒म॒हे । अ॒भी॒मूँ॑न् । स॒र॒थिः ।

म॒द्या । इ॒न्द्रं । स्व॒स्तये ॥

पू॒ष॒णं पोष॑कं दे॒वमि॒न्द्रं च म॒द्यै म॒द्यै स्व॒स्तये र॒क्षाये॑न्दु॒वाम॑हे । उ॒द्यो॒ज॒ना॒मः ।
उ॒द्यो॒ज॒न॒मा॒क॒र्ष॒णं । तत्र॑ वृ॒क्षांसः । सा॒र॒थिः श्रु॒तो॒भी॒मूँ॑नि॒व । अ॒भी॒मूँ॑न् । श्रु॒तो॒न॒
व॒ध॒ध॒ना॒या॒न्यथा॑क॒र्ष॒ति॒ तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोविंशो वगः ॥

शु॒क्रं त इति॑ चतु॒र्द्धं च॑ नवमं सू॒क्तं भर॑द्वाजस्वार्थं पौष्णं । द्वितीया जगती
शि॒ष्टास्ति॑ष्टः । तथा चानु॒क्रा॒न्तं । सू॒क्तं चतु॒र्द्धं द्वितीया जगतीति॑ ॥ वैश्वदेवे
पर्वणि॑ वैश्वदे॒वस्य॑ इ॒विषः शु॒क्रं त इति॑ याज्या । सू॒त्रितं॑ च । शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑जतं
ते अ॒न्यदि॑हे॒तवः॑ स॒म॒प॒सः । आ० २, १६, । इति॑ ॥ ए॒का॒द॒शिन॑स्य पौष्णस्य प॒योर्व
पा॒या ए॒षैव॑ याज्या । सू॒त्रितं॑ च । शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑जतं ते अ॒न्यत्प्र॑प॒थे प॒थाम॑जनि॒ष्ट
पू॒षा । आ० ३, ७, । इति॑ ॥ अ॒ना॒भि॒ष्ट॒वे॒ष्ये॒षा । सू॒त्रितं॑ च । शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑जतं
ते अ॒न्यद॑प॒थं गो॒वाम॑नि॒प॒द्य॒मानं॑ । आ० ४, ६, । इति॑ ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑जतं ते अ॒न्यद्वि॑षु॒रूपे॑ अ॒ह॒नी द्यौ॑रि॒वा॒सि ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

७०५.

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रात्रिरस्तु ॥

शुक्रं । ते । अन्यत् । यजतं । ते । अन्यत् ।

विष्वरूपे इति विष्वरूपे । अह्नो इति । द्यौ इव । असि ।

विश्वाः । हि । मायाः । अवसि । स्वधावः । भद्रा । ते ।

पूषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १

हे पूषन् ते तव शुक्रं शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं । तथा ते तव
संबन्धि यजतं । यजिरत्न संगतिकरणे वर्तते । यजनीयं प्रकाशेन संगमनीयं स्नतः
कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं । इत्थं विष्वरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे अह्न
तव महिम्ना निष्पद्यते । यद्वा हे पूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्गलं दिवस-
स्योत्पादकं । त्वदीयमन्यदेकं रूपं यजतं केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं ।
अत एव विष्वरूपे विष्वरूपे अह्नो अह्न रात्रिश्च भवतः । अहोरात्रयोर्निर्गले
सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह । द्यौरिवसि । यथा द्यौरादित्यः
प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि । कुत इत्यत आह । हे स्वधावोऽज्ञानपूषन्
विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रक्षसि अतः कारणाच्च सूर्य इव
भवसीत्यर्थः । तादृशस्य ते तव भद्रा कल्याणी रातिर्दानमहास्वास्त्यस्तु । भवतु ॥
वास्तस्वाह । शुक्रं ते अन्यत्कोटितं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदिति
वा विष्वरूपे अह्नो कर्गणा द्यौरिव चासि । सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्तुष्वन् ॥
नि० १२, १७ । इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजाश्वः पशुपा वाजपस्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः ।

अष्टां पूषा शिथिरामुदरोदजत्तं चक्षाणो भुवना देव दूयते ॥

अजऽअश्वः । पशुपाः । वाजपस्यः । धियंजिन्वः । भुवने ।

विश्वे । अर्पितः ।

अष्टां । पूषा । शिथिरां । उत्स्वरौ हजत् । संचक्षाणः ।

भुवना । देवः । दैवते ॥ २

अजाश्वम्हागवाहनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्यः । वाजा अक्षानि पस्ये नृहे यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽपितः प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एव भूतः पूषा पोषको देवोऽद्राक्षारां स्रजस्तगतां शिथिरां शिथिलां सतीष्ठहरीः । जत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वान् लोकान् भूतजातानि वा संचक्षाणः संपश्यन् स्रयात्मना प्रकाशयन् दैवते । नभसि गच्छति ॥

पौष्णस्य पशोर्वंपापुरोडाशयोथांस्ते पूषजित्यादिके हे ऋचावनुवाक्ये । स्तुतितं च । यास्ते पूषचावो अंतः समुद्र इति हे पूषे मा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ७. ३. इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यास्ते पूषचावो अंतः समुद्रे हिरण्ययो रंतरिक्षे चरंति ।

ताभिर्यासि दूत्यं सूर्यस्य कामेन कृतं अवं दृच्छमानः ॥ १

याः । ते । पूषन् । नावः । अंतरिति । समुद्रे । हिरण्ययोः ।

अंतरिक्षे । चरंति ।

ताभिः । यासि । दूत्यं । सूर्यस्य । कामेन । कृतं । अवं ।

दृच्छमानः ॥ ३

हे पूषन् ते तृतीया या हिरण्ययो हिरण्ययो हिरण्ययो नावः समुद्र उदधावंतरिक्षे अंतरिक्षे नभसि चरंति संचरंति ताभिर्नौभिः सूर्यस्य दूत्यं यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भायां स्वभर्तारं संजातोत्सुका बभूव तां प्रति सूर्यः पूषणं प्राहृषीत् तेन चात्र पुषा स्तूयते । अपि च त्वं अथो हविलंस्रजमक्षमिच्छमानं दृच्छन् कामेन पश्वादिविषयेण स्तोतृभिः कृतो भयीकृतोऽसि ॥

चतुर्थोऽष्टकः ॥

७०७

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा सुबंघुर्दिव आ पृथिव्या इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वंच ॥ ४

पूषा । सुबंघुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इडः । पतिः ।

मघवाः । दस्मवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं ।

सुअंचं ॥ ४

पूषा पोषको देवो दिव आ दालोकस्य च पृथिव्याश्च सुबंघुः शोभनो बंधुर्भवति । तथेडस्पतिरिडाया अक्षस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्दानं । यद्वा मंहते-
र्दानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दक्षवर्चाः । वचं इति रूपनाम ।
दक्षं दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पूषणं देवासः सर्वे देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्यै
यद्वा सावित्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्भरणायाददुः दत्तवन्तः । पुत्रः पितराववर्णीत
पूषा । ऋक् ० १०, ८५, १४ । इति हि श्रूयते । कीदृशं पूषणं । कामेन पश्चादि-
विषयेण कृतं स्तोत्रमिवांशोक्तं तवसं वलवन्तं प्रवृत्तं वा स्वंच स्वंचं सुष्ठु गच्छन्तं ।
एवंविधं यं पूषणं ददुः स पूषा सुबंघुरित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टके चतुर्विंशो वक्त्रः ॥

प्र तु वोचेति दशचं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षिर्द्राग्निदेवताकं । सप्तम्याद्या-
स्यतस्तोत्रेष्टमः शिष्टाः षट् वृत्त्या । तथा चातुर्कांतं । प्र तु दशैर्द्राग्नं तु वार्हते
चतुरनुष्टुबन्तमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र तु वोचा सुतेषु वा वीर्याइ यानि चक्रथुः ।

हतासौ वा पितरौ देवशत्रव इन्द्राग्नी जीवथो युवं ॥ १

७०८

ऋग्वेदः ।

प्र । नु । वोच । सुतु । वा । वीर्या । यानि । चक्रथुः ।

हतासः । वा । पितरः । देवः शत्रवः । इंद्राग्नी इति ।

जीवथः । युवं ॥ १

हे इंद्राग्नी यानि वीर्याणि वीरकर्मणि चक्रथुः कृतवन्तो युवं सुतेष्वभिष्टुतेषु
सीमेष्वभ्युत्ते वा युवयोस्तानि वीर्याणि तु क्षिप्रं प्रवौच । प्रवाचं । प्रवोमि ।
तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इंद्राग्नी देवशत्रवः । देवाः शत्रवः यातयितारो येषां
तादृशाः । असुराः पितरो विशंकाः ॥ पीयतिर्हिसाकर्म । तस्यैतद्रूपं ॥ ईदृशा
असुरा वा युवाभ्यां हतासो हता आसन् । युवं युवां तु जीवथः । जीवन्वन्तो
भवथः । असुरैर्न बाधिताविति यावत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वडित्या मंहिमा वामिंद्राग्नी पनिष्ठ आ ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविचेहमातरौ ॥ २

वट् । इत्या । मंहिमा । वा । इंद्राग्नी इति । पनिष्ठः । आ ।

समानः । वां । जनिता । भ्रातरा । युवं । यमौ ।

इचेहमातरा ॥ २

हे इंद्राग्नी वां युवयोर्मंहिमा महत्त्वमित्येवमनेन प्रकारेण वट् सत्यं । युष्म-
द्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं अथार्थमित्यर्थः । पनिष्ठ आ पनिष्ठः
स्तुत्यतमस्य प्रजापतिः समान एक एव वां युवयोर्जनिता जनयिता । अतो युवं युवां
भ्रातरा भ्रातरौ स्यः । अपि च यमौ यमलौ सहौत्यत्राविचेहमातरा । इह चेह
च सवं त माता ययोस्तादृशौ स्यः । अदितिर्ह्यनयोर्माता सैव पिस्तीर्णा भूमिरिति
हेहमातराविति श्रूयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ओकिवांसा सुते सचां अश्वा समौ इवादने ।

चतुर्थीऽष्टकः ।

७०२

इन्द्रा न्वग्नी अवसेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥ ३

ओकिवांसा । सुते । सचा । अग्ना । समी इवेति समीऽद्वय ।

आदने ।

इन्द्रा । तु । अग्नी इति । अवसा । इह । वज्रिणा । वयं ।

देवा । हवामहे ॥ ३

हे इन्द्राग्नी सुतेऽभिषुते सोमे युवां सचा सहोकिवांसौकिवांसौ सप्तवेतो संगतौ
भवतं ॥ उच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । आदने अक्षणीये वासे समी
दवाश्चा सर्पणशीलावश्चाविव । तु अद्य वयं तादृशाविन्द्राग्नी इहाभिन्यत्तेऽवसा
रक्षणेन हेतना हवामहे । आह्वयामहे ॥ इतरेतरयोगादिन्द्रशब्देऽग्निशब्दे च द्वि-
चनं ॥ कीदृशाविन्द्राग्नी । वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेतो देवा दानादिगुणयुक्तौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य इन्द्राग्नी सुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा ।

जोषभाकं वदतः पञ्चहोषिणा न देवा असथश्चन ॥ ४

यः । इन्द्राग्नी इति । सुतेषु । वां । स्तवत् । तेषु । ऋतावृधा ।

जोषभाकं । वदतः । पञ्चऽहोषिणा । न । देवा ।

असथः । चन ॥ ४

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यत्तस्य वा वर्धयितारोविन्द्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषु
सोमेषु यः स्तोता वां युवां स्तवत् कुम्भितं स्तयात् तेषु सोमेषु मध्ये जोषभाकं वदतो
जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतवेन कर्तव्यं अयमप्रीतिकर्ता तादृशं वाकं वाक्यं वदतस्तस्य
स्तोतुः सोमं हे पञ्चहोषिणा पञ्चः प्रार्जितः प्रसिद्धो होषो ष षः स्तोत्रं यथोक्तादृशौ
हे देवौ युवां न असथः । न अक्षययः चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं । जोषभाक-
मिन्वविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति । य इन्द्राग्नी सुतेषु वां सोमेषु स्तोति
तेष्वृतस्य वर्धयितारो न तस्याऽश्रीयः । योऽर्थं जोषभाकं वदति निजंजपः प्रार्जितहो-
षिणौ देवौ न तस्याऽश्रीयः । नि० ५, २२ । इति ॥

॥ अथ पंचमी ।

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तश्चिकेतति ।

विष्णोचो अश्वान्युयुजान इयते एकः समान आ रथे ॥ ५

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवौ । मर्तः । चिकेतति ।

विष्णुचः । अश्वान् । युयुजानः । इयते । एकः । समाने ।

आ । रथे ॥ ५

हे देवौ द्योतमानाविन्द्राग्नी वां युयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति । जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थः । किं तत्कर्म । विष्णोचो नानाचक्षो गच्छतोऽश्वान् समान उभयार्थं एकस्मिन्ने युयोरेक इन्द्रः सूर्यात्मना वर्तमानो युयुजानस्तादृशान् श्वान्योजयन् एयते । सर्वं जगदभिगच्छति । यदा विष्णोचो नानारूपानश्वान् व्यापकान् समान एकरूपे रथे संवत्सरात्मको युयुजानो सोजयन् युयोरेकः सूर्य इन्द्र एयते । आगच्छति । एतद्युयवोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥

॥ इति चतुष्टयाष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ।

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पहतीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्वा वावदच्चरन्ति शतपदा न्क्रमीत् ॥ ६

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् ।

पत्पहतीभ्यः ।

हिन्वी । शिरः । जिह्वा । वावदत् । चरत् । शत । पदा ।

नि । अक्रमीत् ॥ ६

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेषुषाः पहतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः सुप्राभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्यागात् आगच्छति । तथा प्राणिनां शिरो हिन्वी प्रेरयित्री ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

७११

यद्वा शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमगिरस्ता सती । जिह्वया प्राशिष्यया तदीयेन
वागिन्द्रियेण वायदस् भृशं गच्छं कुर्वती चरत् । एषं चरन्त्यपास्त्रिंशत्पदान्यवय-
वभूतान्निष्कृतां चक्रभीत् । एकेन दिवसेनातिक्रामति । एतच्च युवयो कर्म ।
तत्का जानीयादिति पूर्वत्वान्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि ब्राह्मोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्तं गविष्टिषु ॥ ७

इन्द्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वा नि । ब्राह्मोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वक्तं । गोऽष्टिषु ॥ ७

हे इन्द्राग्नी नरो योहारो मनुष्या ब्राह्मोऽस्तयो धन्वानि धनूंष्यातन्वते हि ।
आसतज्यानि कुर्वते हि । युवां चास्मिन्महाधने जेतव्येन महाधमेनोपेते संप्राप्ते
गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परावक्तं । मा परित्यजतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इन्द्राग्नी तपन्ति माघा अर्यो अरातयः ।

अप हेष्वांसा कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८

इन्द्राग्नी इति । तपन्ति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।

अप । हेष्वांसि । आ । कृतं । युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८

हे इन्द्राग्नी अघा आहंत्योऽर्योऽभिगंत्योऽरातयः सैतुसेना मा तपन्ति । मां
वापन्ते । ता अपाकृतं । अपाकृतं । तथा हेष्वांसि हेष्टून् गतून् सूर्यादधि । अधिः
पंचम्यर्थानुवादकः । सूर्यदर्शनाद्युयुतं । पृथक्कृतं च । यथा ते सूर्यं न पश्यन्ति
तथा कृतं । आरयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इन्द्राग्नी युवोरपि वसुं दिव्यान् पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ८

इन्द्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसुं । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुपोषसं ॥ ८

हे इन्द्राग्नी युवोयुर्वयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि
लोहयसंघंधीनि वसु वस्तून्पिहितानि युवयोरेव वर्तन्ते । अतः कारणादिहा-
भिन्यत्ते नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभिप्रयच्छतं । कीदृशं रयिं । विश्वायुपोषसं ।
आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा सर्वस्यायुषः
पोषणे शक्तं ॥ छांदसो वर्णलोमः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इन्द्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमैर्भिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गंतमस्य सोमस्य पीतये ॥ १०

इन्द्राग्नी इति । उक्थवाहसा । स्तोमैर्भिः । हवनश्रुता ।

विश्वाभिः । गीर्भिः । आ । गतं । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १०

हे उक्थवाहसोकथैः स्तुतिभिर्वहनीयौ हे हवनश्रुता हवनस्याह्वानस्य ओतारौ
एवंभूतौ हे इन्द्राग्नी स्तोमेभिः स्तोतैर्विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्च
हेतुभूताभिरागतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्याऋदोयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति चतुर्थेऽध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

अथह्रत्वमिति पंचदशर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्याषमैन्द्राग्नं । आदौ तिस्रस्त्रिष्टु-
भश्चतुष्टयाद्या नव गायत्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी वृहती पंचदश्यनुष्टुप् । तथा
चातुक्रांतं । अथत्यंचोना गायत्वं तु त्रिष्टुप्वादि त्रिष्टुब्बृहत्यनुष्टुप् वंतमिति ॥ गतः
सूक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रवासैर्वैन्द्राग्नस्य हविषः अथदित्येषा याज्या । सूत्रितं च ।
इन्द्राग्नी अवसा गतं अथह्रत्वमुत सनोति वाजं । आ० २, १७, । इति ॥

अतुर्थोऽष्टकः ।

७१३

॥ सैषा प्रथमा ॥

अथ हवमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥ १

अथत् । वलं । उत । सनोति । वाजं । इन्द्रा । यः ।

अग्नी इति । सहुरी इति । सपर्यात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरेः । सहस्तमा । सहसा ।

वाजयंता ॥ १

स पुरुषो वलसावरकं यत्वं अथत् । हिनस्ति । उतापि च वाजयत्वं वलं वा सनोति । लभते । यः पुरुषः सहुरी यत्पूणामभिविताराविन्द्राग्नी सपर्यात् परिचरेत् ॥ इतरेतरयोगादुभयत्वं पूर्ववद्भवत्वं ॥ कीदृशाविन्द्राग्नी । भूरेः प्रभूतस्य वसव्यस्य वसुसमूहस्य ॥ यद्वा स्वार्थिको यत् ॥ धनस्यैरज्यंते शानो स्वाभिनो ॥ इरज्यतिरैश्वर्यं कर्मा ॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिवितारौ यत्पूणां वाजयंता वाजं हविलंक्षणमज्ञमात्मन इच्छन्तौ । यद्वा वाजं स्तोत्रभ्यो दातव्यमन्नं कामयमानौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नूनमपः स्वरुषसी अग्ने जङ्घाः ।

दिशः स्वरुषसं इन्द्र चित्ता अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान् ॥ २

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इन्द्र । नूनं । अपः स्वरुषः ।

उषसं । अग्ने । जङ्घाः ।

दिशः । स्वरुषः । उषसः । इन्द्र । चित्ताः । अपः । गाः ।

अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥ २

७१४

ऋग्वेदः ।

हे इन्द्र हे अग्ने ता तौ युवां गा अप उदकानि स्नः सूर्यसुषस उपःकालानूङ्हाः
पणिभिरपहृता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योषिष्टं । तैरसुरैर्युहं कृतवन्तौ । नूनमिति
पादपूरणार्थः । हे इन्द्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्नः सूर्यसुषस च चित्वाश्वनीया अप
उदकानि च गाश्च पणिभिरपहृतानेतान्युषसे । अनेन लोकेनायोजयः । यदासुरैरा-
वृतान्दिगादीनसुरवधेनावरणमपनोय प्रथक् कृतवानमीत्यर्थः । हे अग्ने नियुत्वान्
नियुद्भिरश्वैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

ऐन्द्राग्नस्य पथोर्वपाया आ वृत्रहणेत्युवाक्या । सूत्रितं च । आ वृत्रहणा
वृत्रहभिः शुभ्रैरा भरतं शिञ्जतं वज्रबाह् । आ० ३, ७, । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुभ्रैरिन्द्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक् ।

युवं राघोभिरकवेभिरिन्द्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः ॥ ३

आ । वृत्रहणा । वृत्रहभिः । शुभ्रैः । इन्द्र । यातं ।

नमःभिः । अग्ने । अर्वाक् ।

युवं । राघेभिः । अकवेभिः । इन्द्र । अग्ने । अस्मे इति ।

भवतं । उत्तमेभिः ॥ ३

हे वृत्रहणा वृत्रहणासुरस्य हन्तारौ हे इन्द्र हे अग्ने वृत्रहभिरुत्तमस्य हन्तभिरुत्त-
मननिमित्तैः शुभ्रैर्वलैर्नमोभिराभ्यं दातव्यैरक्षैश्च सार्धमवांगमदभिसुखमायातं ।
आगच्छतं । हे इन्द्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकुक्षितैर्महद्भिरुत्तमेभिरुत्तमे
राघोभिर्धनैः सहास्ते अस्मासु भवतं । आभिर्भवतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽध्याषाकश्छे ता ऊवे इति षडहस्तोत्रियसूत्रः ।
सूत्रितं च । ता ऊवे यथोरिदमिदं वासस्य मन्त्रनः । आ० ७, २, । इति ॥ पृष्ठाभि-
सुषडहयोः स्तोमवृद्धौ ता ऊव इत्याशा नवचं आवापायाः । सूत्रितं च । ता ऊवे
यथोरिदमिति नवेयं वासस्य मन्त्रन इत्येकादश । आ० ७, ५, । इति ॥

चतुर्थाऽष्टकः ।

७१५

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

ता हवे ययो रदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं ।

इन्द्राग्नी न मर्धतः ॥ ४

ता । हवे । ययोः । इदं । पप्ने । विश्वं । पुरा । कृतं ।

इन्द्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४

ता तौ तादृशाविन्द्राग्नी हवे । आह्वये । ययोरिन्द्राग्न्योः पुरा पूर्वश्रित्काले
कृतं विश्वं सर्वगिदं पूर्वास्त्रु कोतितं यीधं पप्ने पन्यते ऋषिभिः स्तूयते । ताविन्द्राग्नी
हव इत्यन्वयः । तौ चेन्द्राग्नी न मर्धतः । कोतृञ् हिंस्रः । अतोऽस्मान्प्राहृतौ
रक्षतामिति भावः ॥ मर्धति हिंसाकर्मा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उग्रा विघनिना सृधं इन्द्राग्नी हवामहे ।

ता नो सृडात ईदृशे ॥ ५

उग्रा । विघनिना । सृधः । इन्द्राग्नी इति । हवामहे ।

ता । नः । सृडातः । ईदृशे ॥ ५

उग्रोऽप्राहुङ्गुं बलावत एव सृधः शत्रून्विघनिना विघनिनो विशेषेण हतवन्ता-
विन्द्राग्नी हवामहे । आह्वयामहे । तौ चेन्द्राग्नी ईदृशेऽस्मिन् संयामे नोऽस्मान्नुडातः ।
सुखयतां । यदा सृडितिरुपदयाकर्मा । नोऽस्माकं सृडातः । उपदयां कृतां ॥

॥ इति चतुर्थं स्थाष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

हतो वृताण्यार्थी हतो दासानि सत्पती ।

हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६

७१६

ऋग्वेदः

ह॒तः । वृ॒त्राणि । आ॒र्या । ह॒तः । दा॒सानि ।

स॒त्यंती इति । स॒त्प॒ती ।

ह॒तः । वि॒श्वाः । अ॒यं । द्वि॒षः ॥ ६

ताविंद्वाग्नी आर्यायैः कर्मातुष्टाहभिः कृतानि वृत्राण्यपद्रवजातानि हतः ।
 हिंस्रः । तथा सत्यती सतां पातयिताराविंद्वाग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः
 शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टोः
 शत्रुभूताः प्रजा अपहृतः । विनाशयतः । अतोऽन्नाकमप्येव कुरुतामिति शब्दः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकश्च इन्द्राग्नी युवामिति षडहस्तोत्रिय-
 सृचः । सूत्रितं च । इन्द्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि ज्ञ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य ।
 आ० ७. २. । इति ॥

॥ तच्चे प्रथमा सूक्ते सममी ॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी यु॒वामि॒मे॒भि स्तो॒मा॒ अनू॒षत ।

पि॒वंतं शं॒भुवा सु॒तं ॥ ७

इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । यु॒वां । इ॒मे । अ॒भि । स्तो॒माः । अनू॒षत ।

पि॒वंतं । शं॒भुवा । सु॒तं ॥ ७

हे इन्द्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । हे शंभुवा
 सुखस्य भावयिताराविंद्वाग्नी सुतमभिष्टुतमस्मदीयं सोमं पिवंतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या वां स॒न्ति पु॒रु॒स्य॒ही नि॒युतो॑ दा॒शु॒र्षे न॒रा ।

इ॒न्द्रा॒ग्नी ता॒भिरा ग॒तं ॥ ८

या । वां । स॒न्ति । पु॒रु॒स्य॒हः । नि॒यु॒तः । दा॒शु॒र्षे । न॒रा ।

इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । ता॒भिः । आ । ग॒तं ॥ ८

चतुर्थाष्टक ।

७१७

हे नरा नेताराविंद्राग्नी वां युवयोः स्त्रभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिवंक्षुभिः स्पृहणीया
दाशुषे हवीषि दत्तवते यजमानार्थं ह्यत्तत्रा या नियुतोऽश्वाः संति हे इंद्राग्नी
ताभिर्नियुद्भिरागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ताभि॒रा गच्छ॑तं न॒रा॒पे॒दं स॒वं॒नं सु॒तं ।

इ॒न्द्रा॒ग्नी सोम॑पी॒तये ॥ ८

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सवनं । सुतं ।

इंद्राग्नी इति । सोमपीतये ॥ ८

हे नरा नेताराविंद्राग्नी । स्त्रयतेऽभिषूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं
सोमं सुतमभिषुतमुप प्रति । यद् इदं प्रातः सवनमुपास्मिन् सवने सुतमभिषुतं सोमं
प्रति ताभिर्नियुद्भिरागच्छतं । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमौ॑डि॒ष्व यो ह॒र्चि॒षा व॒ना वि॒श्वा॑ परि॒ष्वज॑त् ।

कृ॒णा कृ॒णोति॑ जिह्वया ॥ १०

तं । इडिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिस्वजत् ।

कृणा । कृणोति । जिह्वया ॥ १०

हे स्तोतस्तमग्निमीडिष्व स्तुहि योऽग्निरर्चिषा ज्वालारूपेण तेजसा विश्वा
सर्वाणि वनान्यरण्यानि परिष्वजत् ररिष्वजति परितो वेष्टयति । यश्च तानि
वनानि जिह्वया ज्वालया दग्ध्वा कृणा कृणवर्णानि कृणोति करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टाविंशो वगः ॥

५९०

ऋग्वेदः ।

॥ अथैकादशी ॥

य इ॒दं आ॒विवा॑सति सु॒म्नमि॑न्द्र॒स्य म॒र्त्यः ।

यु॒म्नाय॑ सु॒तरा॑ अपः ॥ ११

यः । इ॒द्रे । आ॒विवा॑सति । सु॒म्नं । इ॒न्द्र॑स्य । म॒र्त्यः ।

यु॒म्नाय॑ । सु॒तराः॑ ॥ अपः ॥ ११

यो मर्त्यो मनुष्य इहे दीप्तिग्नौ सुम्नं सुखकरं हविरिन्द्रस्येन्द्रायाविवासति परि-
शरति प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्धे षष्ठी ॥ तस्य मर्त्यस्य युम्नाय द्योतमानायाज्ञाय तदर्थं
सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि वृष्ट्यात्सकानीद्रः करोतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ता नो वाज॑वतीरिषं आ॒शूग्नि॑पि॒पृत॑सर्वतः ।

इ॒न्द्रम॑ग्निं च वो॒ड् ह॑वे ॥ १२

ता । नः । वाज॑वतीः । इ॒षः आ॒शून् । पि॒पृतं । अ॒र्वतः ।

इ॒न्द्रं । अ॒ग्निं । च । वो॒ड् ह॑वे ॥ १२

हे इन्द्राग्नी ता तौ युवां वाजवतीरजवतीरिष इत्यग्न्या वृष्टीः । यद्वा वाजो
बलं । तद्वतीरिषोऽज्ञान्याशून् शीघ्रगानर्वतोऽश्वांच नोऽस्मभ्यं पिपृतं । पूरयतं ।
प्रयच्छतं । किमर्थं । इन्द्रमग्निं च युवां वोड् हवे वोड् हविर्भिः प्रापयितुं ॥

ऐन्द्राग्नस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्वेषा । सूत्रितं च । उभा वामिन्द्राग्नी
आहुवथै युचिं नु स्तोमं नवजातमद्य । आ० ३, ७ । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

उ॒भा वा॑मि॒न्द्राग्नी॑ आ॒हुव॑थ्य उ॒भा रा॑धंसः सह मा॒दय॑थ्यै ।

उ॒भा दा॑ता॒रावि॑षां र॒यीणा॑मु॒भा वाज॑स्य सा॒तय॑ ह॒वे वा॑ ॥ १३

चतुर्थोऽष्टकः ।

७१८

उभा । वां । इन्द्राग्नी इति । आह्वय्यै । उभा । राधसः ।

सह । मादय्यै ।

उभा । दातारौ । दूषां । रयीणां । उभा । वाजं त्य ।

सातये । हुवे । वां ॥ १३

हे इन्द्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां हुवे । आह्वयानि । किमर्थं ।
आह्वयथा अभिसुख्येन होतुं । तयोभोभौ युवासाह्वये राधसो राधसा राधकेन
हविषा सह युगपदेव मादय्यै मादयितुं तर्पयितुं । सर्वेषु देवेषु सत्स्वाययोराह्वाने
किं कारणमिति चेदुच्यते । उभोभौ तौ युवामिषामज्ञानां रयीणां धनानां च
दातारौ स्यः । अतः कारणादुभोभौ वां युवां वाजस्याज्ञस्य सातये संभजनाय
हुवे । आह्वये ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्यैभिरश्वैर्वसव्यैरुपं गच्छतं ।

सखायौ देवौ सख्यायं शंभुवौ द्राग्नी ता हवामहे ॥ १४

आ । नः । गव्यैभिः । अश्वैः । वसव्यैः । उपं । गच्छतं ।

सखायौ । देवौ । सख्यायं । शंभुवौ । इन्द्राग्नी इति ।

ता । हवामहे ॥ १४

हे इन्द्राग्नी गव्यैभिर्गोसमूहैरश्वैरश्वसमूहैर्वसव्यैर्वसुसमूहैश्च सार्धं नोऽस्मानाभि-
सुख्येनोपगच्छतं । शेषः परोक्षकृतः । सखायौ सनामख्यानौ देवौ दानादिगुणयुक्तौ
शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाभिन्द्राग्नी सखायं सखित्वार्थं वयं
हवामहे । आह्वयागहे ॥

७२०

ऋग्वेदः ।

॥ अथ पंचदशी ॥

इन्द्राग्नी शृणतं हवं यजमानस्य सुन्वतः ।

वीतं हव्यान्या गतं पिवंतं सोम्यं मधु ॥ १५

इन्द्राग्नी इति । शृणतं । हवं । यजमानस्य । सुन्वतः ।

वीतं । हव्यानि । आ । गतं । पिवंतं । सोम्यं । मधु ॥ १५

हे इन्द्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषयं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्तोत्रं शृणुतं ।
श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीतं । कामयेथां । कामयित्वा चागतं ।
आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिवतं ॥

॥ इति चतुर्थं स्याष्टम एकोनविंशो वर्यः ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं सरस्वतो देवतार्कं । आदि-
तस्तिष्ठो जगत्सुखोदश्यपि जगतो चतुर्दशो विष्टुप् शिष्टा गायत्यः । तथा
चानुक्रांतं । इयं षड्ना सारस्वतं विजगत्यादि जगतो विष्टुर्वन्तमिति ॥ अत्र
शौनकः । इयमित्येतदाद्यं तु सूक्तं सारस्वतं जपेत् । द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा
वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २, २३ । इति ॥ पार्ष्टिके षष्ठेऽहनि प्रउग इय-
मददादिति सारस्वतस्तृवः । श्रूयितं च । इयमददाद्रभससृणच्युतमिति प्रउगं ।
आ० ८, १, इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इयमददाद्रभससृणच्युतं दिवोदासं वध्राश्वाय दाशुधे ।

या शश्वंतमाचखादावसं पणिं ता ते दावाणि तविषा

सरस्वति ॥ १

इयं । अददात् । रभसं । ऋणाच्युतं । दिवोदासं ।

वध्राश्वाय । दाशुधे ।

चतुर्थोऽष्टकः ।

७२१

या । शश्वंतं । आचखादं । अशंसं । पणिं । ता । ते ।

दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १

इयं सरस्वती रभसं वेगवंतमृणच्यतं वैदिकस्य देवमृषिपितृसंबन्धिनो लोकोक्तस्य च ऋणस्य व्यापयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञं पुत्रं दाशुषे कौषि दत्तवते वध्राश्वाद्यै-
तत्संज्ञाय ऋणयेऽददात् । दत्तवती । या सरस्वती शश्वंतं वज्रलं पणिं पणनशोलं
वणिजमदाहजनमवसं केवलं स्नात्मान एव तपंकमाचखाद आजघान सेयमददा-
दिहन्वयः । अथ प्रत्यक्षोक्त्य स्तोति । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि
ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि सज्जति भवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इयं शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिर्मर्मिभिः ।

पारावतघ्नोमवसे सुवृत्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २

इयं । शुष्मेभिः । विसखाः इव । अरुजत् । सानुं ।

गिरीणां । तविषेभिः । मर्मिभिः ।

पारावतघ्नो । अवसे । सुवृत्तिभिः । सरस्वतीं । आ ।

विवासेम । धीतिभिः ॥ २

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा स्तुता । अघुनानवा
नदीरूपां सरस्वतीं स्तोति । इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मेः शोषकैरात्मीयैर्वलैस्त-
विषेभिर्महद्भिर्मर्मिभिरुगैर्गिरीणां पर्वतानां तीरसंवहानां सानु सानून्यरुजत् ।
भनक्ति । विसखा इव । विसं खनतीति विसखाः । स यथा विसर्धं पकं रुजति
तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतघ्नीं परावति दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृद्धादेर्हन्त्री
सुवृत्तिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चावष्टे रक्षणार्थमाविवासेम । परिचरेम ।
इहा पारावतघ्नीं पारावारे पारावाची तीरे । तयोर्धातिनीं । उक्तं च । पारावतघ्नीं
पारावारधातिनीं । नि० २, २४ । इति ॥

७२२

ऋग्वेदः ।

॥ अथ तृतीया ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य वसयस्य मायिनः ।

उत क्षितिभ्योऽवनीरविंदो विषमभ्यो अस्रवो वाजिनीवति ॥ ३

सरस्वति । देवनिदः । नि । बर्हय । प्रजां । विश्वस्य ।

वसयस्य । मायिनः ।

उत । क्षितिभ्यः । अवनीः । अविंदः । विषं । एभ्यः ।

अस्रवः । वाजिनीवति ॥ ३

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निंदकानसुराक्षिवर्हय । न्यवर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याघ्रस्य मायिनो मायाविनो वसयस्य । वसय इति त्वष्टुर्नमिष्यं । त्वष्टुः प्रजां पुत्रं हत्वासुरं च न्यवधीः । त्वत्साहचर्यादेवेन्द्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अक्षवति सरस्वति त्वं क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरसुरैरपहृता भूमीरविंदः । अलंभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चास्रवः । अक्षारयः । यद्वा क्षितिभ्योऽसुरजनाः । तेभ्यः सकाशादवनीर्भूमीरविंदः । लब्धवानसि । तान् हविभ्यसासुरेभ्यो विषं मृतिहेतुभूतं गरलमस्रवः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र णीं देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती ।

धीनामवित्प्रवतु ॥ ४

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीवती ।

धीनां । अवित्री । अवतु ॥ ४

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनोवती । वजीऽज्ञं यस्यां क्रियायां सा वाजिनो । तद्युक्ता । धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणामवित्प्रवती रक्षित्री । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोऽन्नाप्रावतु । प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

७२३

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वां देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते ।

इंद्रं न वृत्ततूये ॥ ५

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपब्रूते । धने । हिते ।

इंद्रं । न । वृत्ततूये ॥ ५

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृत्ततूये संपासे धने हिते निहिते निमित्तभूते
सतींद्रं न इंद्रमिष त्वामुपब्रूते स्तोति तं रक्षेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टके त्रिंशो वसः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि ।

रदा पूषेवं नः सनिं ॥ ६

त्वं । देवि । सरस्वति । अवं । वाजेषु । वाजिनि ।

रदं । पूषाऽपूवं । नः । सनिं ॥ ६

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि । वाजो बलमत्तं वा । तद्युक्ते । हे
सरस्वति त्वं वाजेषु संपासेष्वव । अस्मान्नुत्त । अपि च नोऽसम्यं पूषेण पोषको देव
इव सनिं संभजनीयं धनं रदं । विलिख । प्रयच्छेति यावत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः ॥

वृत्तघ्नी वंष्टि सुसुतिं ॥ ७

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यवर्तनिः ।

वृत्तघ्नी । वंष्टि । सुसुतिं ॥ ७

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः ।
वर्ततेऽनेनेति वर्तनी रयः । हिरण्यमयो वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी
हृत्वाणां शत्रूणां हन्त्री । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्त्रदीयां सुष्ठुतिं शोभनां सुतिं
षटि । कामयतां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्या अनंतो अक्रुतस्त्वेषश्चरिणुरर्णवः ।

अमश्चरति रोरुवत् ॥ ८

यस्याः । अनंतः । अक्रुतः । त्वेषः । चरिणुः । अर्णवः ।

अमः । चरति । रोरुवत् ॥ ८

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यंतोऽपरिमितोऽहृतोऽहिंसितोऽकुटिलो वा
त्वेषो दीप्तश्चरिणुश्चरणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् ।
उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् अमं शब्दं कुर्वन् चरति वर्तते सा नो
विश्वा इत्युत्तरत्वं संवधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसृरन्या ऋतावरी ।

अतन्नर्हेव सूर्यः ॥ ९

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसृ । अन्याः ।

ऋतावरी ।

अतन् । अहाऽद्वय । सूर्यः ॥ ९

सा सरस्वती नोऽस्मान्निश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रजा अतिनयतु । अतितारयतु ।
तथा स्वसृः स्वयं सारिणीः सङ्कोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाथ । तद्युक्ता
अन्याश्च नदीरस्मान्तिनयतु ॥ यद्वा जस्येव वा खंदसीति पूर्वसंवरणदीर्घः ॥ उदकपयः
स्वसारो भगिन्योऽन्या गंगाद्या नद्यश्चास्मान् शत्रून्तिनयतु । तत्र दृष्टांतः । सूर्यः
सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन् सततं गच्छन् अहेषाहानीव । यथाहानि शीघ्रगति-
नयति तद्वत् ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

७२५

दशरात्र तृतीयेऽहनि प्रथम उत नः प्रियेति सारस्वतसृषः । स्रुतितं च । उत
नः प्रिया प्रियास्त्रित्यौष्णिहं प्रथमं । आ० ७, १०, । इति ॥ पवित्रेष्ट्यासुत नः
प्रियेति सारस्वतस्य ऋषिषोऽनुवाक्या । स्रुतितं च । उत नः प्रिया प्रियास्त्रिणा
जुह्वाना पुष्पदा नमोभिः । आ० २, १२, । इति ॥

॥ तच्चे प्रथमा स्रुते दशमी ॥

उत नः प्रिया प्रियासु सप्तस्त्रसा सुजुष्टा ।

सरस्वती स्तोम्या भूत् ॥ १० ॥

उत । नः । प्रिया । प्रियासु । सप्तस्त्रसा । सुजुष्टा ।

सरस्वती । स्तोम्या । भूत् ॥ १० ॥

उतापि च नोऽस्माकं प्रियासु प्रियाणां मध्ये प्रिया प्रियतमा सप्तस्त्रसा । गायत्र्या-
दीनि सप्त कंदांसि स्रसारो यस्यास्तादृशी । नदीरूपायास्तु गंगाद्याः सप्त नद्याः
स्वसारः । सुजुष्टा सुष्ठु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता । एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या
भूत् । स्तोतव्या भवतु ॥

॥ इति चतुर्थोऽष्टक एकविंशोऽंशः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिचं ।

सरस्वती निदस्तातु ॥ ११ ॥

आपप्रुषी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अंतरिचं ।

सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याः संबन्धीन्युरुक्षि विस्तीर्णानि रजो रजांसि लोकानंतरिच-
अंतरा ज्ञातं नभश्चापप्रुषी स्रतेजसा पूरितवती सरस्वती देवी निदो निदकाः
पातु । अस्मान् चतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिषधस्या॒ सप्तधा॑तुः पंच॑ जाता॒ वर्धय॑ती ।

वाजे॑वाजे॒ हव्या॑ भूत् ॥ १२

त्रि॒स॒धस्या॑ । सप्त॒धा॑तुः । पंच॑ । जा॒ता । वर्ध॑य॒ती ।

वाजे॑वाजे । ह॒व्या । भू॒त् ॥ १२

त्रिषधस्या त्रिषु लोकेषु सहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनो सप्तधातुः । सप्त
धातवोऽवयवा गायत्याद्या गंगाद्या वा वस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि
निपादपंचमांसहरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयत्यभिवृद्धाः कुर्वती । द्वादशी सरस्वती
वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ह्यातव्या भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र॒ या म॑हि॒न्ना म॒हिना॑सु चे॒किते॑ द्यु॒म्ने भि॑र॒न्या अप॑सा॒मप॑स्त॒मा ।

रथ॑ ह्र॒व वृ॒हती॑ वि॒श्वने॑ क॒तोप॑स्त॒त्या चि॒कित॑षा॒ सर॑स्वती ॥ १३

प्र॒ । या॒ । म॒हि॒न्ना । म॒हिना॑ । आ॒सु । चे॒किते॑ । द्यु॒म्ने भिः॑ ।

अ॒न्याः । अप॑सा॒ । अपः॑स्त॒मा ।

रथः॑ ह्र॒व । वृ॒हती॑ । वि॒श्वने॑ । क॒ता । अप॑स्त॒त्या ।

चि॒कित॑षा॒ । सर॑स्वती ॥ १३

महिन्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्ने भिरन्यैर्द्योतमानैर्यशोभिरचैवां
युक्ता सत्यास्वासां नदीनां देवतानां मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण ज्ञायते ।
या चान्या अन्यासां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्य जस् ॥ अपसां वेगवतीनां
नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ ह्रव विश्वने विस्तृताय वृहती परिहृता
गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितृषा जानता स्तोत्रोप-
स्तृता । उपस्तोतव्या भवति ॥

चतुर्थोऽष्टकः ।

७२७

॥ अथ चतुर्दशी ॥

१. रस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापं स्फरीः पयसा मा न आ धक् ।

जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्तु ॥ १४

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः ।

पयसा । मा । नः । आ । धक् ।

जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । तत् । क्षेत्राणि ।

अरणानि । गन्तु ॥ १४

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीथः प्रशस्तं वसु धनमभिनेषि । अभिप्रापय ।
मापस्फरीः । अपवृद्धान्मा कार्षीः ॥ स्फारो वृद्धिः । अपसंगं वशात्तद्विपरीते वर्तते ॥
तथा पयसोदकोनाधिकेन नोऽस्मान्मा धक् । नाभिदह । न बाधस्व ॥ अपि च
नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुषस्व । सेवस्व ।
पयं च त्यक्तकाशादरणान्यरमणानि निज्जटानि क्षेत्राणि मा गन्तु । मा प्राप्नवान् ।
अपि तु रमणीयान्येव ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले पंचमोऽनुष्ठाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्
पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेस्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकसांग्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यपुरः
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदां प्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

62559

62442

292

2 IV (8)

62, 225
~~62, 225~~

